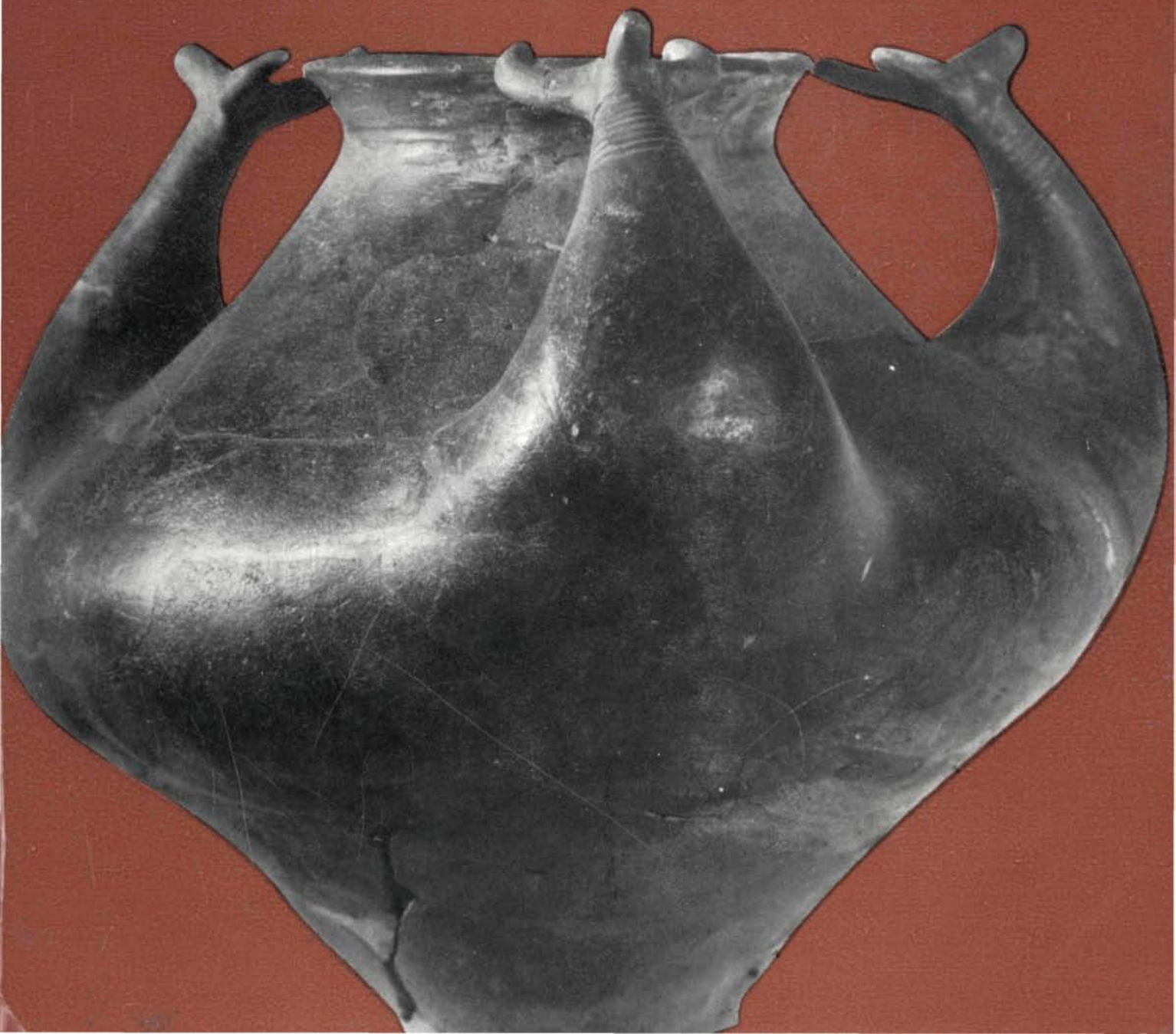

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK
K Ö Z L E M É N Y E I

---

8 | 1969

**A
VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

8

1969

**MITTEILUNGEN
DER MUSEEN
DES KOMITATES
VESZPRÉM**

8

Veszprém 1969

**A VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

8

Veszprém 1969

Szerkesztő:
Redakteur:
ÉRI ISTVÁN

Közleményeink nyolcadik kötete elé

Közleményeink jelen kötete — akárcsak a harmadik és a hetedik — ismét speciális összeállítású. Túlnyomórészt azoknak az előadásoknak a szövegét tartalmazza, amelyek a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat veszprémi vándorgyűlésén elhangzottak.

A fennállásának 90. évfordulóját ünneplő Társulat elnöksége elfogadta Igazgatóságunk javaslatát, hogy 1968. évi vándorgyűlését megyénkben tartsa. A szokásosnál időben is hasznosabb — négynapos — találkozóra 1968. május 30—június 2 között került sor, több, mint százötven résztvevővel.

A vándorgyűlés programjának összeállításánál az a szándék vezetett bennünket, hogy a Társulat tagjaival egyrészt a megye múzeumi kiállításait és az utóbbi időben helyreállított műemlékeit ismertessük meg, másrészt, hogy átfogó képet nyújtsunk az utóbbi évek intenzív régészeti és településtörténeti kutatásairól.

A Magyarország Régészeti Topográfiája címmel megindított nagyszabású sorozat első négy, Veszprém megyét tárgyaló kötetének összeállításában a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetével közösen megyénk múzeumainak régészei vettek részt. A meglehetősen előrehaladott — részben már nyomtatásban is megjelent — munkálatok alapján mód nyílt olyan összefoglaló előadások megtartására, melyek bizonyos mértékben már a leszűrhető tanulságokat, eredményeket tükrözték. A későbbi időben elkészülő megyei régészeti,

településtörténeti monográfia első alapvetései voltak ezek az előadások.

Az öt — e témakörben mozgó — előadást 11 korreferrátum egészítette ki. Ezekben már a régészeti kutatásokkal párhuzamosan, ugyancsak évek óta folyó műemléki építéstörténeti eredményeket is ismertették, továbbá sor került néhány nagyobb — eddig még közöletlen — Veszprém megyei ásatás beszámolójának megtartására.

Az előadók kézirataikat jegyzetapparátussal és megfelelő illusztrációkkal ellátva bocsátották rendelkezésünkre. Néhány esetben szükségesnek tartottuk, főleg ásatási eredmények közzétételénél, hogy bővebb szöveg-, illetőleg képanyag kerüljön közlésre, mint amennyi ismertetésére, illetve bemutatására az előadás alkalmával mód nyílt.

A Társulat fennállásának kilencven esztendő jubileuma egybeesett a keszthelyi Balatoni Múzeum alapításának hetven éves évfordulójával. Illőnek és szükségesnek tartottuk, hogy megemlékezzünk mindkettőről e kötetben.

A vándorgyűlés alkalmával a Veszprém megyei múzeumi szervezetnek lehetősége nyílt arra, hogy az ország régészei, műtörténészei előtt számot adjon közel egy évtizedes működésének tudományos és népművelési eredményeiről egyaránt. Úgy érezzük, a számvetés pozitívnak mondható. A veszprémi tudományos ülésszak e kötetben közzétett anyaga bizonyára hozzájárul munkásságunk széles körű megismertetéséhez.

A szerkesztő

Vorwort zum 8. Jahrgang unserer Schriftenreihe

Der vorliegende Band unserer Schriftenreihe ist ebenso wie der dritte und siebente wiederum ganz besonders gestaltet. Überwiegend enthält er im Wortlaut jene Vorträge, die auf der Tagesordnung der in Veszprém stattgehabten Wanderversammlung der Ungarischen Gesellschaft für Archäologie, Kunstgeschichte und Münzkunde gestanden haben.

Bei der Zusammenstellung dieser Tagesordnung ließen wir uns von der Absicht leiten, daß wir die Teilnehmer der Wandertagung einerseits mit den musealen Ausstellungen des Komitats und den hieselbst in letzter Zeit restaurierten Kunstdenkmälern bekanntmachen, andererseits aber wollten wir ihnen über die Ergebnisse der auf dem Gebiet des Komitats in den letzten Jahren intensiv betriebenen archäologischen Grabungen und siedlungsgeschichtlichen Forschungen ein umfassendes Bild vermitteln.

An der Zusammenstellung der ersten vier, das Komitat Veszprém betreffenden Bänden der großangelegten Schriftenreihe „Magyarország Régészeti Topográfiája“ (Archäologische Topographie von Ungarn) beteiligten sich zusammen mit dem Archäologischen Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften natürlich auch die interessierten wissenschaftlichen Mitarbeiter der öffentlichen Sammlungen unseres Komitats. In Verfolge der bereits ziemlich fortgeschrittenen, teilweise auch schon in Druck vorliegenden Arbeiten ergab sich auch die Möglichkeit zur Abhaltung solcher zusammenfassender Vorträge, die bis zu einem gewissen Grade auch die gewonnenen Erfahrungen und erarbeiteten Ergebnisse spiegeln. Diese Vorträge bilden die erste Grundlegung für eine im späteren Verlauf fertigzustellende archäologische und siedlungsgeschichtliche Monographie des Komitats.

Die einzelnen Vortragenden stellten uns den Text ihrer Referate zusammen mit den Annotationen und dem gesammelten Illustrationsmaterial zur Verfügung. In gewissen Fällen, besonders wenn Ausgrabungsfunde in Frage kamen, hielten wir es für angebracht, gegenüber dem begrenzten Rahmen der Vortragsveranstaltung, eine Erweiterung des Text- und Bildmaterials vorzunehmen.

Die Wandertagung bot der musealen Fachadministration des Komitats auch den willkommenen Anlaß, vor den aus dem ganzen Land versammelten Archäologen und Kunst-

historikern Bericht zu erstatten über die in den zehn Jahren ihres Bestehens erzielten streng wissenschaftlichen und populär-wissenschaftlichen Ergebnisse. Wir glauben feststellen zu dürfen, daß dieser Rechenschaftsbericht recht positiv ausgefallen ist.

Die im vorliegenden Band enthaltenen Referate und Diskussionsbeiträge der in Veszprém stattgehabten wissenschaftlichen Fachtagung werden gewiß nicht verfehlen, die Ergebnisse unserer Arbeit in je weiteren Kreisen bekanntzumachen.

Der Schriftleiter

Présentation du 8e volume des Bulletins

Le présent volume de nos Bulletins — tout comme le 3e et le 7e — est d'une composition spéciale. Ce sont les textes des conférences tenues à Veszprém, au congrès ambulante de la Société d'Archéologie, d'Histoire d'art et de Numismatique qui en forment la majeure partie.

En établissant le programme du congrès ambulante nous avons en vue deux objectifs: d'une part nous voulions faire connaître aux membres de la Société les expositions des musées et les monuments récemment reconstruits du département, et d'autre part nous voulions présenter une vue d'ensemble des fouilles archéologiques et des recherches d'histoire du peuplement, activités devenues très intensives aux dernières années.

De concert avec l'Institut Archéologique de l'Académie des Sciences de Hongrie, ce sont les archéologues de nos musées départementaux qui ont rédigé les quatre premiers volumes de la série monumentale intitulée Topographie Archéologique de Hongrie. Grâce à l'état avancé des ouvrages — en partie déjà parus — il était possible de faire des

conférences qui reflétaient déjà dans une certaine mesure les leçons dégagées, les résultats atteints. Ces conférences constituent les premiers fondements des monographies à paraître sur l'histoire archéologique et sur l'histoire du peuplement du département.

Les conférenciers ont mis à notre disposition leurs manuscrits avec toutes leurs notes et illustrations appropriées. En quelques cas — surtout au cas des publications des travaux récentes — nous pensions utile de donner des renseignements plus détaillés, des illustrations plus nombreuses qu'aux conférences où les possibilités étaient limitées.

A l'occasion du congrès ambulante, l'organisme des musées du département de Veszprém a eu l'occasion de rendre compte aux historiens d'archéologie et d'art du pays de ses succès obtenus dans le domaine des sciences aussi bien que dans celui de l'éducation nationale, au cours de la décennie passée. Nous avons l'impression que ce compte rendu est concluant. Le matériel de la session scientifique de Veszprém, publié dans ce volume contribuera sans doute à la meilleure connaissance de notre activité.

Le Rédacteur

ПРЕДИСЛОВИЕ К 8-МУ ТОМУ ВЕСТНИКА

Настоящий том Вестника, так же, как и третий и седьмой, является специализированным. Он включает в основном текст докладов, прочитанных на выездной сессии Венгерского общества археологии, истории искусства и нумизматики.

При составлении программы выездной сессии нами руководило намерение с одной стороны — ознакомить членов Общества с выставками комитатского музея и реставрированными за последнее время архитектурными памятниками, а с другой — дать всеобъемлющую картину ставших очень интенсивными за последние годы археологических изысканий и исследований по истории поселений.

Началось издание капитальной серии «Археологическая топография Венгрии». В составлении первых четырех томов, касающихся комитата Веспрем, с Институтом археологии Венгерской Академии наук активно сотрудничали археологи комитатских музеев. Значительная часть работы уже выполнена (частично опубликована), это дало возможность для проведения обобщаю-

щих докладов, в которых до некоторой степени можно было уже отразить результаты и сделать соответствующие выводы. Эти доклады послужили основой готовящейся монографии по археологии и истории поселений комитата.

Докладчики предоставили в наше распоряжение рукописи докладов с приложением иллюстраций. В некоторых случаях, особенно при публикации результатов раскопок, мы считали необходимым привлечение большего количества иллюстраций и более обширного текста, чем это было возможным при публичном прочтении доклада.

На выездной сессии организациям музеев комитата Веспрем выпала возможность познакомить археологов и историков искусства страны с достижениями в области науки и просвещения комитата за почти десятилетний период. Мы думаем, что достижения можно считать положительными. Публикуемый в этом томе материал веспремской научной сессии наверняка послужит для широкого ознакомления с нашими трудами.

Редактор

Emlékezés Lovassy Sándorra (1855–1946)

„Az ember élete sorsának alakulására sokszor nagyon kis vagy mellékes, vagy éppen esetleges körülmények a döntők, amely körülmények lavinaszerű iramban sodorják magukkal azt, akit hajlama az adott körülményekbe belekapcsol. A múlt század hatvanas éveinek első felében, mint 5–9 éves fiú, nagyon sokat tartózkodtam nagyszüleimnél Abonyban. Elemi iskoláimat is ott jártam. Apám abban az időben a kiskunfélegyházi gimnáziumtanára volt, ahonnan akkoriban került a bajai főgimnáziumhoz, amikor én az elemi iskola negyedik osztályát jártam s így ez iskola utolsó évére is Abonyban maradtam.” — Így kezdi önéletrajzát *Lovassy S.* (1929), aki a pestmegyei Abonyban született 1855 október 28-án.

A bajai gimnáziumi évekről így folytatja: „... a tipikus alföldi városban nevelkedett fiúra kellemes hatást tett Baja város úribb volta, de különösen a főtér nyugati oldalán elkanyarodó Dunaág, a Sugovica közvetlen közelsége, s a túlsó partot tevő nagy Pandúrsziget terjedelmes erdőségei, mind oly dolgok, aminőben Abonyban nem volt részem” (1865). „A madártojásgyűjtés s a vele kapcsolatos szabadban való tartózkodás szenvedélye, már mint első osztálybeli diákot magával ragadott.” Míg a többi diáknál ez múló szeszély volt csak, a felsősök pedig egyenesen lenézték az ilyen gyűjtőket, Lovassy hű maradt szenvedélyéhez még főiskolai tanár korában is.

1871-ben hetedikes gimnazista, amikor atyját áthelyezték Debrecenbe, ő pedig a református kollégiumba került. Ismeretei itt nagyban bővültek, mert olyan tanárra talált mint *Kovács János*, akinek tojásgyűjteménye híres volt. Az ő révén ismerkedik meg alaposan a Nagyerdővel, a Hortobágygal és az akkor még létező Ecsedi-láppal.

Tanárával kapcsolatban marad, amikor a debreceni Gazdasági Felsőbb Tanintézet hallgatója lett. 1874-ben itt oklevelet nyert és ezzel utazik el Budapestre, ahol a Pázmány Péter Tudomány Egyetem bölcsészkarán tanul. 1878-ban tanári diplomát szerez, 1884-ben pedig doktorátust.

Közben 1876-ban kinevezték polgári iskolai tanárnak a gömörmezei Nagyrőcére.

Első írása a Falusi Gazda c. lapban az egerészölyv gazdasági jelentőségéről jelent meg még gazdász korában 1874-ben. Tíz évre rá a Magyar Tudományos Akadémia két tanulmányát fogadja el közlésre (1887), pedig az Akadémia már akkor sem volt nagy barátja az ornithológiának. Egyik dolgozata Magyarország különböző területein végzett oológiai kutatásairól közölt szemel-

1. Dr. Lovassy Sándor az 1930-as években (a keszthelyi Balatoni Múzeum fényképgyűjteményéből)

1. Dr. Sándor Lovassy in den 1930er Jahren

1. Le docteur Sándor Lovassy aux années 30

1. Д-р Шандор Ловаши в 1930-х годах

vényeket, a másokban Gömörmeze madárvilágát tárgyalta, főként a madarak fészkelése szempontjából. Sőt négy éven át (1885, 1886, 1887, 1889) az Akadémia megbízásával és támogatásával tanulmányozhatja az *Ecsedi-lápot*. Mind ez a terület, mind a bajai Kiserdő, nemsokára *Lovassy* tanulmányai után teljesen átalakult, a mezőgazdaság vette át az uralmat felettük.

Vágya, hogy természettudományi ismereteit egybekapcsolhassa a mezőgazdasági oktatással, csak 1889-ben teljesült, amikor a *keszthelyi Mezőgazdasági Akadémiára* nevezték ki tanárnak. Így már nemcsak madarakról, hanem pl. az árpafénybogárról is ír (1892).

Az 1890-es év a magyar ornithológia mozgalmas esztendeje, előkészület az 1891-es második Nemzetközi

Madártani Kongresszusra. *Herman Ottó* osztotta ki a szerepeket. Bár *Lovassy* nem vett részt az 1890. évi „mintha megfigyelő hálózat” munkájában, mégis elkészítette a kongresszus számára a magyar gyűjteményekben található tojás-anyag jegyzékét (1891).

A sikeres kongresszus után *Herman Ottó* intézetet kapott, a Magyar Ornithológiai Központot, és emellett országos megfigyelő hálózat működött. *Lovassy* lelkesen részt vett ebben a munkában is, és 1894–96 között beküldi jelentéseit Hermannak. De ezután, úgy látszik, önálló útra kívánt lépni. Akkor készült *Lóczy* szerkesztésében a nagy *Balaton Monográfia*, és természetesen *Lovassy* is részt jutott benne. Ő írta meg a madarakról szóló fejezetet (1897). A *Balaton Múzeumi Egyesület* évkönyvében pedig a Balaton gém-fajairól írt (1903).

A *Balaton Múzeum* élén ekkor régész áll Csák Árpád személyében. Elképzelhető-e a Balaton Múzeum — a Kisbalaton és az akkor már halódó Nagyberék szomszédságában — természetrajzi részleg nélkül? Természetesen nem. *Lovassy* siet tehát régész barátja segítségére, és megindul a madarak és más állatok begyűjtése. Ezek a példányok még az 1967-ben újjárendezett természettudományi kiállításban is szerepelnek. A kétségtelenül alkotó, nagy értékű tudományos és népnevelő munka mellett némiképp a kritika hangján is kell szólnunk. Nem szabad a problémát teljesen mai szemszögből megítélni, hanem bele kell illeszkednünk *Lovassy* korába és korszellemébe. A századfordulón még nem szégyen, sőt kitüntetés volt például az, ha valaki a londoni madártojásbörze tagja lehetett, miképpen bizonyára *Lovassy* is az volt. Ez volt annak idején az útja annak, hogy valaki elismertesse magát a nemzetközi oológiában, és hogy további anyagokhoz jusson. A másik érdekes tünet ebben a korban az, amit szakmai féltékenységnek nevezhetnénk. A nemzetközi kongresszus nagy lendületet adott a magyar madártannak, újabb és újabb érdeklődők, amatőrök, köztük számos jó szakember neve merül fel. Mindenki iparkodik madártani hírekre szert tenni, és azt leközoelni. Hallottam még évtizedek múlva is, hogy a „Központ” mindent magának vindikál, és mások munkáján él, azaz vonatkozik ez a megjegyzés a vonulási jelentések feldolgozására. Pedig napjainkig egyre több a kooperáció útján készülő munka.

Még rosszabb a helyzet az oológia terén. Hány esetben fordult elő, hogy egyik oológus a másik előtt szedett ki fészekaljakat, még ha értesülését éppen a károsulttól szerezte is. Ma a természetvédelem korában ez már nem aktuális, illegálisan azonban megtörténik napjainkban az ehhez hasonló eset.

A gyűjtők ezért úgy védekeztek, hogy gyűjteményeikre nem írtak adatokat, csak sorszámokat. Az adatokat „titkosan kezelt” naplójukba vezették be. Egyes kisebb múzeumok bizalmatlan vezetői elvéve még ma is ezt teszik. Pedig ha tévedésből csak egyetlen hiba csúszik be, akkor előfordulnak olyan esetek, amikor igen nehéz tisztázni, hogy melyik sorszám melyik adatra vonatkozik. Ha pedig a leltár elvész, akkor értéktelenné válik az egész gyűjtemény.

Habent sua fata libelli... Így járt *Lovassy* is tojásgyűjteményével, melyet ma is őriz a keszthelyi múzeum

abban a reményben, hogy talán egyszer mégiscsak előkerül a leltár, és tudományos szempontból a gyűjtemény ismét becses lesz. Csak *Homeyer* mentett meg néhány adatot a híres tojás-gyűjteményről közleményében (1893), aki 1892-ben látogatta meg *Lovassyt* Keszthelyen.

Ismételten hangsúlyozom, nem arról van szó, hogy *Lovassy* nem végzett értékes és úttörő munkát, hanem csupán arról, hogy ha felül tudott volna emelkedni kora szellemén, akkor sokkal többet tudott volna hagyni az utókorra. Így azonban a madárgyűjtemény és arról szóló közlések adatai több esetben hiányosak, a tojásgyűjteménye meg egyelőre nem használható.

De térjünk vissza találkozására *Homeyerrel*. *Lovassy* segédkezett Hermannak 1891-ben a kongresszus kisbalatoni kirándulásának vezetésében. Itt barátkoztak össze *Homeyerrel*, akit annyira megkapott Keszthely vidéke, hogy 1892-ben visszatért ide, és keszthelyi tartózkodása idején *Lovassy* volt házigazdája. Együtt kirándultak a Kisbalatonra és a válusi erdőbe — melyeket 1942-ben vágta ki. *Lovassy* kalauzólása mellett *Homeyer* néhány nap alatt sokat végzett. Együtt keresték fel Keszthelyen Braun Rudolf gyógyszerészt, aki mint nagy vadász szép gyűjteményre tett szert. Erről és hévízi útjukról is beszámolt *Homeyer*, mely tanulmány valóságos kincsestár. Éppen ez mutatja, hogy nem szabad *Lovassyt* teljesen elzárkózó, szakmai irigykedésben szenvedő tudósnak bélyegezni, hiszen ahol tudott segített és a komolyan ítélt kollégái elől nem zárkózott el.

Már főiskolai hallgató korában kezdte el a cikkeztést a *Természettudományi Közönyben*, az *A Természetben* és a *Gyakorlati Mezőgazda* c. folyóiratokban. Ezt a munkásságot folytatta és most már az *Aquilában* is gyakran találkozhatunk nevével.

Herman Ottó ez elsők közt tüntette ki 1894-ben az Ornithológiai Központ, a későbbi Madártani Intézet „rendes megfigyelői” oklevelével, 1897-ben levelező tagsági oklevelével — majd 1928-ban az Intézet tiszteletbeli tagja lett.

1899-ben tagja annak a *Herman Ottó* által vezetett magyar delegációnak, mely a sarajevói madártani értekezleten részt vesz, ahol *Herman Ottó* közbejárásával megalakul a zágrábi Horvát Madártani Központ.

Mint látjuk *Lovassy* elsősorban ornithológus, de nemcsak kutatással, hanem szűkebb hazája természeti szépségeinek gazdagításával is törődik. Ezért 1898-ban *Hévízen meglelepi az Indiából behozott tündérrózsát*, mely telepítés eredményességéről több helyen számol be (*Keszthelyi Hírlap* 1907, *Természettudományi Közöny* 1907, *Balaton Monográfia* 1908).

Ugyancsak 1898-ban alakult meg *Lovassy*, *Csák* és *Sági* kezdeményezésére a *Balaton Múzeumi Egyesület*, és két albérleti szobában megnyitnak egy kis múzeumot. *Lovassy* ennek a múzeumnak a vezetését veszi át még ebben az évben. Neve ekkor már országszerte ismert, különösen Zalában igen nagy tekintély. Ennek köszönhető, hogy nemcsak a régészeti és a néprajzi gyűjtemény gazdagszik a múzeumban, hanem a természettudományi is. Sok adomány fut be. Az adakozók közül madártani vonalon csak egy nevet kívánok megemlíteni, és pedig

Hajek Antalét, aki fácántenyésztési könyvével és számos Somogy megyéből (Kálmánca) származó faunisztikai adatközléssel tette nevét ismertté.

A keszthelyi „Gazdasági Tanintézet”-et Darányi Ignác emeli 1906-ban a Gazdasági Akadémia rangjára (Csiki 1966), és ennek a főiskolának lett az igazgatója Lovassy (1916). A fiatalsággal iparkodik megkedveltetni a zoológiát, gazda körökben pedig népszerűsíti az állatok, főként a madarak gazdasági jelentőségét.

Az első világháború idején keveset hallat magáról, de a húszas évektől kezdve élete végéig ismét sok cikke és tanulmánya jelenik meg.

A magyar zoológia súlyponti kérdései mindig az entomológia körül forogtak. A rovartan terén bőven található gazdasági vonatkozású irodalom és könyv. A magyar irodalomban mindig hiányzott olyan munka, mely nemcsak a madarak, hanem az összes gerinces állatok gazdasági szerepét tárgyalja, azaz ismerteti a gerinces állatokat. Még 1898-ban Lovassyt bízta meg a Magyar Orvosok és Természettudósok Vándorgyűlése egy ilyen irányú mű megírásával, de annak megjelenése elhúzódott. Lovassy 1921-ben válik meg a Gazdasági Akadémiától, és most már sokkal több időt szentelhet könyve megírására. A munka 1927-ben jelenik meg a Természettudományi Társulat kiadásában, címe: „Magyarország gerinces állatai és gazdasági vonatkozásaik.” Bár ma már egyes kisebb problémákat más szemmel látunk mint negyven évvel ezelőtt, mégis páratlan mű és jelentős forrásmunka a magyar zoológiai irodalomban.

1927-ben ott látjuk a X. Nemzetközi Zoológiai Kongresszus rendezőbizottságában, 1930-ban Páduában vesz részt a XI. Zoológiai Kongresszuson. Emlékezetem szerint itt találkozott Lovassyyal első ízben. Horváth Géza, Entz Géza és Csiki Ernő vezetésével erősen összetartott a kis magyar zoológus gárda, melynek tagjai voltak Ábrahám Ambrus, Gelei József, Kadocsa Gyula, Kotlán Sándor, Ludány György, Wagner János. Hozzánk csatlakoztak az erdélyi zoológusok is mint Lintia Dénes — Herman Ottó egyik tanítványa — és az akkor még fiatal zoológus, ma a kolozsvári egyetem professzora, V. Pop. Sok kellemes órát töltöttünk együtt és mi akkori fiatalok sokat tanultunk az idősebb generációtól, hiszen neves magyar öregjeink mellett olyan jó hírű tudósok is megjelentek a kongresszuson, mint Hertwig, Antipa, Brandes stb. stb.

A nemzetközi szereplésen kívül Lovassy számára sok sikert hoztak ezek az esztendőik. Végre megmozdult a keszthelyi nagybirtokos, Festetics Taniszló a múzeum érdekében: nemcsak telket, hanem egyik istállóját lebontva építőanyagot adományozott a múzeum céljaira. A magyar állam pedig felépítette a múzeum mai neobarokk palotáját 1928-ban, ahová Lovassy, Csák és Sági gyűjtése méltó otthonba költözködött. A kapunyitás nagy elégtétel és elismerés volt Lovassy és társai számára.

Egy munka azonban még mindig késett, és pedig az 1885—1889 közti négy éves, az Akadémia támogatásával az Ecse di - l á p o n v é g z e t t k u t a t á s o k e r e d m é n y é n e k a l e s z ű r é s e. 1931-ben a Magyar Tudo-

mányos Akadémia kiadásában végre ez is napvilágot látott. Bár a munkán érezhető a közben eltelt csaknem 50 év, hiányzik belőle a friss impressziók visszatükrözése, talán valamivel több pozitív adatot várhattunk volna tőle, és az oológiai szemléleten felül is valamicskét, mégis a szemtanú tollából kaphatunk képet egy eltűnt madárparadicsomról.

Az 1926-ban megalakult Magyar Ornithológusok Szövetsége Lovassyt azonnal dísztagjai sorába választotta, mely elismerése volt munkásságának és a szövetség *Kócsag* c. folyóiratában meg is hálálta cikkeivel a kitüntetést. Örült a ténynek, hogy a magyar ornithológusok szervezkednek, mozognak, de mihelyt észrevette, hogy ebben a mozgásban a viszályok csírái rejlenek, nem vett többet részt az aktív munkában.

Mintha a madarak is meg akarták volna hálálni a velük való foglalkozást. A hazai madártant ezekben az években izgalomban tartotta a balkáni gerle (*Streptopelia decaocto*) hirtelen megjelenése és gyors terjeszkedése. A Balaton partján még alig lehetett számolni előfordulásával, és íme 1936 decemberében pont Lovassy udvarán telepszik meg az első balatoni pár. Nem félreértés volt, vagy figyelem elkerülése, hiszen mindenfelé az országban a galambtenyésztők azonnal észrevették térhódítását, nem kellett ornithológus annak megállapításához, és nem is egyedülálló eset, hogy pont ornithológus kertjébe telepszik le a vidéken első ízben, hiszen néhány év múltán Bécsben az első pár *Niethammer* professzor kertjében költött. Lovassy sietve és örömmel adott hírt az eseményről a Természettudományi Közönyben (1938).

1940-ben Lovassy a múzeum vezetésében is átadta helyét a szülővárosába akkor véglegesen visszatérő másik nagy múzeum-alapítónak, dr. Darnay-Dornay Bélának, a tatai, rózsashegyi és salgótarjáni múzeumok alapítójának, bár a tiszteletbeli vezetést megtartotta. Még ekkor is friss, fiatalos és tele van tervekkel. Amidőn 1941-ben engem bízott meg Entz Géza professzor a rendszeres balatoni kutatások irányításával, illendőnek éreztem tiszteletemet tenni annál az embernél, aki voltaképpen 1889-ben a Balatonnál megindította a madártani vizsgálatokat. A Balaton előtt ornithológusaink meglehetősen elkerülték. Ugyan megfordult a partján *Groszinger*, *Petényi*, *Szikla Gábor*, sőt a Magyar Nemzeti Múzeum számára gyűjtést végzett *Dréher István*, de az ő itt-tartózkodásuk nem volt hosszú idejű. *Herman* ugyan járt már Lovassy előtt a Balatonnál, de őt abban az időben a halak és a halászat néprajza jobban érdekelték mint a madarak. Csak Lovassy letelepedése után egy évvel, 1890-ben választotta *Herman* a „minta megfigyelés” állomásául Tótszentpált, a mai Somogyszentpált. Lovassy azonban csaknem 60 évet élt a Balaton partján, ennek és a Kisbalatonnak a madarait szüntelenül figyelgetve. Látogatásom tehát mindenképpen indokolt volt. Egyik idős, nehezen mozgó rokonom vitt el Lovassy lakására. Vele szemben a sokkal idősebb Lovassy annál élénkebben fogadott. A keszthelyi városi parkhoz közel fekvő házat messziről fel lehetett ismerni az utcára kihajló bambuszokról és az udvaron díszlő nagy kaktuszairól. Mindjárt elvezetett a múzeumba. Ezen a

néhány száz méteres sétán azután nemcsak idős kísé-
rőm, de még én is alig győztem *Lovassy* mellett lábaimat
szedni. Hogy mennyire szívügye volt a múzeum, mu-
tatták panaszos szavai, miszerint „nem lehet a múzeum-
ba a fiatalokat beengedni, mert azok mindent elronta-
nak.” Célzott ezzel a mondásával *Lendl Adolfrá*, akit
aznap délután már haláloságyán fekvé találtunk lakásán,
és aki betegsége előtt azzal a gondolattal foglalkozott,
hogy a múzeum előcsarnokát akváriumokkal kell be-
rendezni.

A háború utolsó éveinek izgalmai a 90 éves tudóst
nagyon megviselték, aggódott mindenkiért, de szíve
szerint azért a múzeumért leginkább, melyet ő fejlesz-
tett naggyá. 1946 július 8-án hunyta le szemét örökre.

Sokoldalú, hosszú, érdemdús élet állott mögötte.
Oszlopa volt a magyar madártan úttörőgárdájának, kora
összes erényeivel és hibáival. Tanult, oktatott és nevelt.
Neve a magyar tudomány és Keszthely
történetében sohasem fog elhalványodni.

Keve András

In memoriam Sándor Lovassy (1855–1946)

Er wurde im Pester Komitat, in der Ortschaft Abony, am 28.
Oktober 1855 geboren, besuchte die Mittelschule an seinem
Geburtsort sowie in Baja und Debrecen und frequentierte
sodann die Landwirtschaftliche Hochschule in Debrecen und
die Universität in Budapest.

Im Jahre 1876 wirkte er an der Mittelschule von Nagy-
röcze und wurde 1899 als Ordinarius an die Landwirtschaft-
liche Hochschule in Keszthely berufen, wo er auch die Di-
rektions des städtischen Museums übernahm.

Seine wissenschaftliche Tätigkeit erfaßte besonders das
Gebiet der Zoologie. Er erkundete und bearbeitete viele fau-
nistische Daten von Nord-Ungarn, vom seither trockenge-
legten Ecseder Moor, von der Umgebung von Debrecen,
usw. Auch vom Balaton sind ihm zahlreiche wichtige fauni-
stische Daten zu danken. Besonders große Bedeutung hat
sein Werk über die Wirbeltiere Ungarns (1927). Seine letzte
Ruhestätte fand Sándor Lovassy in Keszthely. Er verstarb
am 8. Juli 1946.

András Keve

En memoire de Sándor Lovassy (1855–1946)

Sándor Lovassy naquit le 28 octobre 1855 à Abony (dép.
de Pest). Ses études secondaires finies à Baja et à Debrecen,
il fréquenta l'Académie agronomique de Debrecen. Ayant
terminé ses études universitaires à Budapest, il devint pro-
fesseur de lycée à Nagy-röcze, puis en 1889, professeur de
l'Académie agronomique de Keszthely et directeur du Mu-
sée Municipal de la même ville. Il s'occupa avant tout de

l'oologie, nous lui devons beaucoup de données faunisti-
ques recueillies en Hongrie septentrionale, au marécage
d'Ecsed, depuis asséché, aux environs de Debrecen etc., mais
c'est surtout le lac de Balaton qui attirait son attention. Son
oeuvre la plus importante: *Les vertébrés de Hongrie* parut
en 1927. Il mourut à Keszthely le 8 juillet 1946.

András Keve

ВОСПОМИНАНИЯ О ШАНДОРЕ ЛОВАШШИ (1855—1946)

Шандор Ловашши родился 28-го октября 1866-го года
в Абоне (комитат Пешт). Курс средней школы он про-
ходил в Байе и Дебрецене, в Дебрецене же окончил сель-
скохозяйственную академию, а в Будапеште — универси-
тет. С 1876-го года он преподаёт в средней школе в
Надьеръце, а с 1889-го года Ловашши — преподаватель
кестхейской сельскохозяйственной академии и директор
кестхейского городского музея. Занимался он в первую

очередь зоологией, ему мы обязаны многими сведениями
по фауне Северной Венгрии, болота Эчеди, с тех пор
уже осушенного, окрестностей Дебрецена и др. и глав-
ным образом окрестностей Балатона. Самым значитель-
ным его произведением является труд «Позвоночные
животные Венгрии» (1927). Умер он 8-го июля 1946-го
года в Кестхейе.

Андраш Кеве

Hetven éves a keszthelyi Balatoni Múzeum

1. Az első húsz év története

A XIX. század utolsó évtizede a nagy nemzeti ünnep, a honfoglalás ezer éves évfordulójának izgalmas előkészítésével kezdődött. Faluk és városok szorgalmas történetírói összegyűjték településük múltját, hogy a hely története a nagy nemzeti múlt részévé válhassék. Keszthelyen Bontz József r. k. segédlelkész fogott tollat és városa történetéről írt vaskos könyve 1896-ban, a nagy évforduló idején látott napvilágot.¹

Az évezredek múltból a nemzet nagyszerűségét, dicsőségét érezte az ország és ez a múzeumok felé fordította az érdeklődést is. Ez érthető, hisz ezek az intézmények őrizték a múlt emlékeit. A keszthelyi sajtóban is fel-felbukkan a múzeumalapítás szükségességének gondolata. A Keszthelyi Hírlap ad számot a Balatoni Kultúr-Egylet 1892. május 15-i megalakulásáról melyen „lelkesen fogadták Sziklay János dr. indítványát a keszthelyi balatonvidéki múzeum tárgyában, melyhez Lénárd Ernő pótindítvánnyal járult. A közgyűlés egyhangúlag elhatározta, hogy a központi igazgató választmányt a múzeum haladéktalan megvalósítására utasítja”...² A Balatoni Kultúr-Egyletről a későbbiekben is hallunk még,³

működése hasznos szolgálatokat tett a balatoni idegenforgalomnak, a múzeumalapítás kérdését azonban nem tudta megoldani.

A múzeumalapítás gondolata azért nem aludt el, ápolója, ébrentartója dr. Csák Árpád volt.⁴ Csák 1860-ban született Zalaszentőn. A közeli tátikai tumulusok⁵ egyikében gyermek korában talált kőbalta régészeti gyűjtésre készítette.⁶ Zalaszentő környéki gyűjtőmunkájáról Lipp Vilmos is említést tesz.⁷ Tátikán egy⁸, vagy két⁹ tumulust ki is ásott és már Lipp előtt feltárt a keszthelyi Dobogón 8–10 sírt¹⁰.

Gimnáziumi érettségi megszerzése után Budapesten jogászokodott, a doktori szigorlatokat azonban még nem szerzte meg, amikor Zala megyéhez közigazgatási gyakorlatra bevonult. 1895-ben tiszteletbeli szolgabíróként Keszthelyre helyezik.¹¹ „Még a külföld majdnem minden városkájának megvan a maga helyi múzeuma, addig a magyar tenger, Középeurópa e legnagyobb tava és három vármegyére szolgáló partvidéke ilyenek hiányában szenvedett. E hiányt pótolni s e fontos kulturális ügyet megvalósítani volt kora ifjúságom óta egyik legfőbb vágyam, törekvésem. A sors forgandó kezeke által Keszthelyre visszahozatván s itt állandóan letelepedvén, elérkezettnek láttam az időt eme régi ideám megvalósítására” — írja később.¹²

Csák nagy terve aligha úgy nem járt volna, mint Sziklay János eszméje, ha nem csatlakozik hozzá dr. Lovassy Sándor. Lovassy Sándor életét és munkásságát e kötetben tárgyalja Keve András, így ismétlések helyett annyit jegyzünk meg csupán, hogy dr. Lovassy Sándor az 1891-ben alapított Keszthelyi Hírlap felelős szerkesztője. A Keszthelyi Hírlapnak lényeges szerepe volt Keszthely korai munkásmozgalmának élesztésében¹³. A Keszthelyi Hírlap kapcsolja az írogató Csák Árpádot Lovassyhoz¹⁴. Dr. Lovassy Sándor szaktudása, emberismerete, szívós kitartása győzelemre vitte a múzeumalapítás gondolatát, amiben a tudós budapesti kapcsolatainak is része volt. Lovassy hatását látjuk abban, hogy a múzeumok akkori felügyeleti szerve is csatlakozott a Keszthelyen alapítandó múzeum tervéhez. Az Országos Múzeum és Könyvtár Bizottság 1895. június 10-én a következő levéllel kereste meg Keszthely képviselőtestületét¹⁵: „Az Országos Múzeum és Könyvtár Bizottság Keszthely városában Balaton-Múzeum felállítását tervezi, a melyben összegyűjtetnének mindama tárgyak amelyek a Balaton növény-, állat-, és ásványvilágára, valamint múltjára vonatkozással vannak. Az Országos Múzeum és Könyvtár Bizottság jól ismeri azt a buzgó működést, melyet a múzeum felállítása tárgyában Keszthelyen már korábbi években kifejtettek, s éppen ezen kulturális érdeklődést akarja méltányolni és Keszthely város további felvirágzását előmozdítani, midőn e nagyfontosságú s nemsokára kétségkívül országos hírnévre emelkedő kulturális intézetet Keszthelyen óhajta létesíteni.”

Keszthely képviselőtestülete „Magyarország ezer éves fennállása megünneplése céljából 1896 évi május hó 10-én tartott díszközgyűlésében” egyhangú lelkesedéssel a Keszthely-

1. Dr. Csák Árpád ásatás közben.

1. Dr. Árpád Csák bei Grabungsarbeiten.

1. Docteur Árpád Csák aux fouilles.

1. Д-р Арпад Чак во время раскопок.

Felhívás

a „Balatoni-Múzeum-Egyesület” megalakítása ügyében.

Ez a Balatoni-kultusz felébredő kezdetén rendelkezésben érlelődött, és több idegen körben fel a Balatontól, úgy hogy a Balatontól számos helyen nemcsak fürdő- és üdülőhelyek, de természeti emlékek is keletkeztek, s az utóbbi években a köztudatban az egész nemzeti eltagadhatatlanul nagy haladás észlelték: még a Balatoni-kultusz keretében áll ezen a feleken, a minél hazánk s egyénje megérdemelte.

A Balatoni-kultusz emlékeinek egyik tényezőjéül tekintjük a balatoni-parti természeti emlékekben létesítendő **Balatoni-Múzeumot**, mely az az intézményt, a mely a Balatontól természeti emlékeinek, földrajzi, tájrajzi, természetrajzi, néprajzi s hazajogi tárgyainak állandó kezeltetését képezi.

Ezen ügy megalakítása céljából szűkebb körben az egyesület megalakítását, a melynek közérdekei feladata: a Balatoni-Múzeum megteremtése.

Oly általános érdekű az ügy, s annyira körül van a kulcsokhoz személyes köntöket és anyagi érdekek körén, hogy megalakításának — eredményünk szerint — alig lehet akadály.

Ez ekké, megkérdés a kezdeményezést, a jó ügy minden barátját, a „**Balatoni-Múzeum-Egyesület**” megalakítása céljából, f. h. 27-én, a keszthelyi városház nagyertermében, d. u. 2 órakor megtartandó ülésre, ezennel meghívjuk.

Keszthelyen, 1897. június hó 16-án.

Deck Sándor, Biró József, Bény Imre, Durány György dr., Csák Árpád, Csanády Gusztáv dr., Dezsényi Árpád dr., Dunst Terencez dr., Hencz Antal, Hoffmann Soma, Huszár Károly, Illés Ignác dr., Imrich János, Lénárd Ernő, Lovassy Sándor dr., Nagy István, Pető Vilmos, Reischl Imre, Steiner Lajos, Takách Imre, Vastskité György dr.

Nyom. Farkas Jánosnál Keszthelyen. Iskola-utca 48. sz.

lyen alapítandó városi esetleg balatoni múzeum céljára ezer forintos alapítványt tett¹⁶. Ezt az alapítványt 1897. június 15-én Huszár Károly keszthelyi gyógyszerész újabb 1000 forintos felajánlása követte a létesítendő múzeum céljaira. Huszár Károly említett alapítólevelét¹⁷, melyet tanúként dr. Lovassy Sándor és Csák Árpád írtak alá, Keszthely városbírójánál helyezte letétbe.¹⁸

A kortárs dr. Ejury Lajos naplójából tudjuk,¹⁹ hogy Huszár Károly Braun Pál keszthelyi gyógyszerésznél volt segéd, mielőtt saját gyógyszerterázt megnyithatta. Braun Pál szenvedélyes vadász volt, aki maga tömte ki az elejtett zsákmányt. Alexander Homeyer bécsi ornitológus Braun gyűjteményében höcsiket (*Picoides tridactylus* L.) is látott.²⁰ Ezt a madarat azóta sem észlelték Magyarországon és csak Homeyer adata nyomán vették fel a hazai madarak névjegyzékébe.²¹ Braun mellett Huszár Károly elsajátíthatta a preparálás mesterségbeli fogásait, így alapítólevelében felajánlhatta azt is, hogy a létesítendő múzeum természettudományi gyűjteményének anyagát díjmentesen preparálja és konzerválja majd.

A kor hangulatán túl gazdasági okok is sürgették a keszthelyi múzeum létrejöttét. Más helyen elemeztük már Keszthely múlt század végi gazdasági életét.²² Rámutathattunk, hogy a Délivásút megnyitása után alakult ki a máig élő irányzat: városunk fürdő- és iskolaváros, melynek gazdasági képébe jól illeszkedett a múzeum gondolata.

A múzeumalapítás gondolata Keszthely és Huszár Károly említett alapítványai komoly pénzügyi indítást kapott. Két nappal Huszár alapítványa után dr. Lovassy Sándor kézírásával „Felhívás a Balatoni Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében” című felszólítás készült, amit huszon-

2. Felhívás a Balatoni Múzeum Egyesület megalakítására (röplap).
2. Aufruf zur Konstituierung der Balaton-Museums-Gesellschaft (Flugschrift).
2. Appel à la constitution de la Société du Musée de Balaton (tract).
2. Призыв к образованию Общества Балатонского Музея (Листовка).

egyén alá is írtak²³. Ezt az 1897. július 16-án kelt felhívást ki is nyomtatták.²⁴ A felhívás a létesítendő Múzeum-Egyesület múzeumát a balatoni fürdőélet szolgálatába kívánta állítani.

A felhívás nyomán és hatására 1897. június 27-én du. 2 órakor nagyszámú közönség gyűlt össze a városháza nagyertermében. Ez a városháza nem azonos a városi tanács mai székházával. A Kossuth Lajos-utcai ún. „Új városházáról” van szó, amely ma a Művelődési Ház otthona. Ennek I. emeleti nagyertermében tartották meg az értekezletet, amely kimondta a Balatoni Múzeum-Egyesület megalakulását. Az értekezletről készült jegyzőkönyvet Csák Árpád készítette.²⁵ Az értekezlet lefolyásáról nyomdai úton előállított sajtótájékoztatót küldtek szét.²⁶ Ennek nyomán adott hírt a Balatoni Múzeum-Egyesület megalakulásáról a budapesti Nemzet is,²⁷ mely a következőket írja: „A Balatonvidék kulturális haladásának tényezőjévé lehet az az egyesület, amely a múlt vasárnap megalakult.”

Darnay Kálmán az akkor már országos hírvégyűjtő és Óváry Ferenc képviselő táviratban üdvözölte az új egyesületet.²⁸

A Balatoni Múzeum-Egyesület alakuló értekezlete szabályozta a tagsági díjak kérdését, az alapítótagok legalább 40 korona lefizetésére, a rendes tagok évi 2 korona fizetésére vállaltak kötelezettséget. Az értekezlet taggyűjtő ívek terjesztését is elhatározta.

Dr. Lovassy Sándor a Balatoni Múzeum-Egyesület alakuló közgyűlésének elnöke, a végrehajtóbizottság tagja 1897. augusztus 10-re összehívta a végrehajtóbizottságot. A végrehajtóbizottság üléséről felvett jegyzőkönyvet ismerjük.²⁹ Ebből tudjuk meg, hogy a végrehajtóbizottság elnökének dr. Lovassy Sándort, titkárnak Csák Árpádot választotta meg. Az alapszabályok elkészítésére szűkebb bizottság alakult, amelynek Lovassy és Csák mellett Lénárd Ernő közjegyző volt még a tagja.

Dr. Lovassy Sándor 1898. január 10-re hívta össze ismét a végrehajtóbizottságot. A végrehajtóbizottság tárgyalta és elfogadta a Balatoni Múzeum-Egyesület alapszabály tervezetét és taggyűjtő-ívek kibocsátását határozta el. A taggyűjtő-ívek szövegezésének elkészítésével és előállításával Lovassyt és Csákot bízták meg.³⁰

A Balatoni Múzeum-Egyesület taggyűjtő-íve Farkas János keszthelyi nyomdájában készült.³¹ Az ív felső részén a Balatoni Múzeum-Egyesület alapszabályainak kivonatát találjuk. A Balatoni Múzeum-Egyesület végrehajtóbizottsága ugyan elfogadta már az alapszabály tervezetét, közgyűlés azonban még nem hagyta akkor jóvá. A belügyminiszeri jóváhagyás és záradékolás is csak jóval később, 1901. január 22-én került rá a Csák Árpád kézírásával készült példányra.³²

Az említett alapszabály szerint a Balatoni Múzeum-Egyesület régészeti, természettudományi és „tájrajzi tárgyakat” kíván gyűjteni. Ez a „tájrajzi gyűjtemény” a Balaton és vidéke szépségeit megörökítő képzőművészeti és fénykép anyagból áll. A néprajz és iparművészet gyűjtésének szükségességéről akkor nem esett még szó.

A Balatoni Múzeum-Egyesület végrehajtóbizottságának 1898. július 29-én tartott ülésén dr. Lovassy Sándor elnök bejelenti, hogy „a taggyűjtő íveknek csak egy része érkezett vissza, csupán az ezeken jegyzett aláírások száma a háromszázat meghaladja, a melyek között 42 alapító tag van.” Ezek után a végrehajtóbizottság időszerűnek látja már a Balatoni Múzeum-Egyesület alakuló közgyűlésének összehívását.³³

Nyomatott meghívó tudatta a Balatoni Múzeum-Egyesület tagjaival, hogy 1898. augusztus 7-én a városháza nagyertermében kerül sorra az alakuló értekezlet.³⁴ Az alakuló értekezlet jegyzőkönyvét ismerjük.³⁵ A jegyzőkönyvből tudjuk meg, hogy az alakuló értekezlet a Balatoni Múzeum-Egye-

sület elnökévé dr. Lovassy Sándort, alelnökévé Hencz Antalt, titkáru Csák Árpádot választotta meg. Pénztáros Lehrmann Ferenc lett. Ugyanekkor megválasztották a szakgyűjtemények vezetőit is. Az archaeológiai osztály vezetője Csák Árpád, a természettudományi osztály vezetője dr. Vutskits György, a tájrajzi osztály vezetője dr. Illés Ignác lett.

Dr. Lovassy Sándor és Csák Árpád személyéről volt már szó az előzőkben, a későbbiekben is többször kell még beszélnünk róluk és munkásságukról. Az alelnök, Hencz Antal (1839—1889) életrajzi adatait Csák Árpád méltatásából ismerjük³⁶. Hozzátehetjük ehhez, hogy Hencz volt az első, aki saját szerkesztésű limnographjával mérte a Balaton vízállásának változásait.³⁷ Személyével kapcsolatban említenünk kell azt a megsárgult fényképet is, ami hagyatékából került a Balatoni Múzeumba.³⁸ A fénykép különböző nagyváradi régiségeket ábrázol, a következő dedikációval: „Hencz Antal, kedves, régi barátjának és a zalai műemlékek egyik megörökítőjének, hálás emlékül, a corinthusi út alkalmával, mikor szegény házamnál tisztelhettem, Nagyváradon Ápril 22-én 1884-ben Römer Flóris Ferencz.”

Lehrmann Ferencről az alakuló közgyűlés jegyzőkönyve árulja el, hogy a Gazdasági Tanintézet pénztárosa volt. Dr. Vutskits György (1858—1929) személye ismert. A keszthelyi gimnázium természetrajz tanára volt, aki Magyarország, főként a Balaton és mellékvizéinek halairól írt tanulmányaival nemzetközi hírnevet vívott ki magának. Életrajzát és irodalmi munkásságát dr. Lukács Károly állította össze.³⁹ Dr. Illés Ignác a jegyzőkönyv szerint honvéd huszár ezredorvos volt, kinek nevével különböző népszerűsítő cikkek kapcsolásán a későbbiekben is találkozunk a Keszthelyi Hírlap hasábjain.

Az 1898. augusztus 7-i alakuló közgyűlés megválasztotta a Balatoni Múzeum-Egyesület igazgatóságát is, a 36 hely közül azonban csak 29-et töltött be, hogy a tagság gyarapodásával mód legyen még további igazgatóságtagok bevonására is.

Lényeges pontja volt az alakuló közgyűlésnek Csák Árpád felszólalása, aki a „Balatoni Múzeum mielőbbi létrehozása céljából letétként ajánlja fel 15 évi archaeológiai kutatásainak eredményét és kéri a közgyűlést, hogy ezen ajánlatát elfogadni és az igazgatóságtagok megválasztását a letéti szerződés elkészítésére megbízni szíveskedjék.”

A Balatoni Múzeum-Egyesület a kezelésében lévő Balatoni Múzeum ettől a közgyűléstől számíthatja létét, az Egyesület körbélyegzőjén is az 1898-as évszámot látjuk. A Balatoni Múzeum-Egyesület alakuló közgyűléséről egyébként a Keszthelyi Hírlap és a Veszprémi Hírlap adtak számot.⁴⁰

A Balatoni Múzeum-Egyesület igazgatóságának a Gazdasági Tanintézet múzeumában tartotta első ülését 1898. augusztus 25-én.⁴¹ Az ülés jegyzőkönyvét ismerjük,⁴² a jegyzőkönyv anyagát egyébként szövegszerűen közölték a nyomtatott sajtótájékoztatóban is.⁴³

Dr. Lovassy Sándor elnök felolvasta dr. Vutskits György levelét⁴⁴, melyben egészségi állapotára hivatkozva a természettudományi gyűjtemény szakvezetői tisztségéről lemond. A tár vezetésére Huszár Károlyt kérte fel az igazgatóság, aki készséggel vállalta is a megbízást. Csák Árpád régészeti magángyűjteményének letéti szerződését Lovassy és Csák közösen készítették el, az igazgatóságtagok kérésének megfelelően.

Csák magángyűjteményével a Balatoni Múzeum első kiállítható anyaga rendelkezésre állt, az anyagnak otthon kellett csak keresni. Keszthely képviselőtestületét írásban kérték meg, hogy a régi Gazdasági Tanintézet (mai városi tanácsház) emeletének sarokhelyiségét és két csatlakozó kisebb

szobát adja bérbe. A képviselőtestület a kért helyiséget évi 100 korona bérért át is engedte.⁴⁵

Az igazgatóságtagok a bérelt múzeumi helyiségeket a Gazdasági Tanintézet bútorzata alapján készített berendezéssel kívánta ellátni, Braun Rudolf, Albel István, Bernáth József, Stegmüller Károly keszthelyi asztalosok árajánlatának figyelembevételével.⁴⁶

1898. október 23-án Fraknói Vilmos püspök, a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője az alábbi táviratot⁴⁷ intézte Lovassyhoz: „Távirati értesítést kérünk államsegély átvételéről és állami főfelügyelet elfogadásáról.” Lovassy ugyancsak táviratban⁴⁸ válaszolt: „Egyszáz forint államsegélyt felvettük. Állami főfelügyeletet elfogadjuk. Hétfőn délben személyesen referálok.” Dr. Horváth Géza, a Magyar Nemzeti Múzeum állattárának vezetője már 1898. júniusának végén levélben tudatta Lovassyval, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Bizottsága 1000 forint államsegélyt biztosított a születendő Balatoni Múzeumnak.⁴⁹ Herman Ottó 1898. október 18-án kelt és Lovassyhoz írt leveléből⁵⁰ tudjuk meg, hogy a kis segélyt ő eszközölte ki Fraknóinál.

A Balatoni Múzeum 1898. augusztus 12-én kapta az első vételi ajánlatot Hecht Móríc műkereskedőtől,⁵¹ a vételre ajánlott két XIX. század közepi síófoki festményt azonban anyagi hiányában nem tudták megvenni. Ez év december 19-én Chorus Iván lesencetomaji állomáselőjáró Hertelendy Ferenc szőlőforgatásánál talált régiségekről számol be.⁵²

1899. január 16-án ásatást kezdett Csák Árpád Fenépusztán és három és fél hónapi munkával feltárta az ún. „A” épületet. Az ásatást külön cikkben összegezi később.⁵³ Valamivel korábban a bakonycserpusztai római telepen ástott Csák.⁵⁴

1899. január 12-én dr. Lovassy Sándor elnök és Csák Árpád titkár nyomtatott felhívással fordult a három akkori balatoni vármegye, Zala, Somogy és Veszprém 43 pénztárához, hogy alapító, vagy rendes tagként a Balatoni Múzeum-Egyesületbe lépjenek be.⁵⁵ Január 14-én hasonló, nyomtatott felhívással fordultak a három megye 19 nagyobb községéhez:

3. A Balatoni Múzeum Egyesület alakuló értekezletének meghívója.

3. Einladung zur konstituierenden Versammlung der Balaton-Museums-Gesellschaft.

3. Invitation à l'assemblée constitutive de la Société du Musée de Balaton.

3. Пригласительный билет на организационное собрание Общества Балатонского музея.

Tapolcához, Kővágóórhöz, Balatonfüredhez, Sümeghez, Csabrendekhez, Szentgróthoz, Zalaapátihoz, Pacsához, Kiskomáromhoz, Csátrornyához, Letenyéhez. Perlakhoz, Balatonboglárhoz, Marcalihoz, Siófokhoz, Csurgóhoz, Nagyványonyhoz, Tihanyhoz és Balatonszentgyörgyhez.⁵⁶ E napon ugyancsak nyomtatott megkeresést intéztek Nagykánizsa, Zalaegerszeg, Veszprém és Kaposvár városok tanácsához is⁵⁷ 1899. január 15-én „Felhívás a Balatoni Múzeum érdekében, Zala-, Somogy- és Veszprém vármegyék közönségéhez” címmel nagy, négyhasábos nyomtatott szöveget küldtek meg a három megye újságjainak azzal a kéréssel, hogy azt, az ügy érdekében, egész terjedelmében közölni szíveskedjenek.⁵⁸

A Balatoni Múzeum-Egyesület igazgatóválasztmánya 1899. február 12-én tartotta második ülését.⁵⁹ Lovassy Sándor elnök bemutatja a szabályszerű ügykezeléshez szükséges irattári, pénztári és leltárkezelési könyveket, az évi tagsági jegyeket, alapítványi nyugtákat. Bemutatja továbbá Csák Árpád régészeti magángyűjteménye ügyében kötött letéti szerződést. Az igazgatóválasztmány elfogadja az állami főfelügyeletet. Döntöttek ezután a múzeumi helyiség bútorzata ügyében benyújtott árajánlatokról, melyek közül Albel Istvánét találták legelőnyösebbnek.

Lovassy Sándor elnök bejelenti, hogy az Egyesületnek az ülés napjáig 70 alapító és 389 rendes tagja van.

1899. március 22-én meghalt Hencz Antal, az Egyesület alelnöke.⁶⁰ 1899. július 8-án hosszú betegség után Huszár Károly gyógyszerész, a Balatoni Múzeum természettudományi tárának vezetője költözött el az élők sorából.⁶¹ 209 kötetes könyvtárát a Balatoni Múzeumra hagyta.⁶² Ez a könyvanyag vetette meg az alapját a ma közel 20 000 kötetes múzeumi szakkönyvtárnak. A könyveket akkor „bibliográfiai osztály” keretében gyűjtötték és külön gondot fordítottak a balatoni vonatkozások megszerzésére.

1899. augusztus 27-én egy teremben megnyílt a Balatoni Múzeum első kiállítása, amely vásár- és ünnepnapokon 9-től 12 óráig volt nyitva. Csák szerint az első évben „több ezren látogatták”⁶³. A kiállítás őrzését Sirsom János, Lipp, majd Csák ásatásainak előmunkása látta el, esetenként 30 krajcár díjazásért.⁶⁴

A kiállítási helyiséghez csatlakozó két kisebb szoba elválasztó közfalát 1900 novemberében Veháp Lajos kőművesmester a város költségén eltávolította⁶⁵, így kialakított teremben a természetrajzi gyűjteményét mutathatta be a Balatoni Múzeum.⁶⁶

1900. július 31-én Csák Árpád egyesületi titkár és Sági János egyesületi tag részére ajánlólevelet állított ki dr. Lovassy Sándor elnök.⁶⁷ Csák és Sági saját költségén, gyalog megkerülte a Balatont. „Az utazást szép siker koronázta, mert eltekintve attól, hogy a Balatoni Múzeum-Egyesület magasztos célját az összes balatonparti községekben és fürdőtelepeken propagáltuk s az eszmének ekként sok hívet szereztünk, régészeti kutatásra alkalmas számos ősi- és középkori telepet is találtunk, sőt múzeumunk archaeologiai osztályát is többrendbeli régiséggel szaporítottuk” — írja az útról Csák jelentésében.⁶⁸

Sági János (1874—1938) nevét a Balatoni Múzeum-Egyesület alapítótagjainak sorában találjuk.⁶⁹ 1892 óta társszerkesztője és rendszeres cikkírója a liberális Keszthelyi Hírlapnak,⁷⁰ melynek felelős szerkesztője, mint említettük, dr. Lovassy Sándor volt. A Keszthelyi Hírlapon belül szövődik barátsága Csák Árpáddal és Lovassal is. 1900-ban, az említett balatoni út során balatoni útikalauzt készít még elő. Könyve: „A Balaton írásban és képen” 1903-ban jelent meg. Vajkai Aurél szerint⁷¹ az „első nagy, részletes leírású balatoni útikalauz” ez a könyv.

A Balatoni Múzeum-Egyesület 1900. december 2-án tartotta újabb igazgatóválasztmányi ülését.⁷² Ennek lényeges

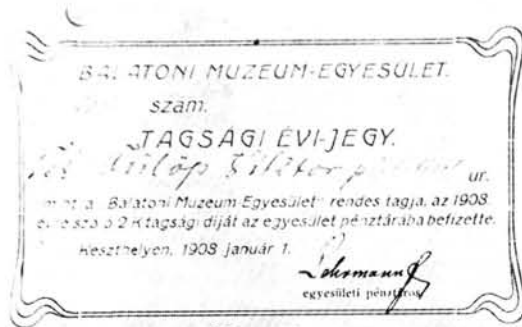
pontja Lovassy Sándornak az a bejelentése, hogy a város el kívánja adni a régi kórház telket (a mai Főposta helyén). Az igazgatóválasztmány a telek megszerzését határozza el és ez ügyben 12 000 forintnyi államsegélyért folyamodik a Múzeumok és Könyvtárak Országos főfelügyelőségéhez.

Az igazgatóválasztmányi ülést követően 1900. december 16-án került sor a Balatoni Múzeum-Egyesület rendes évi közgyűlésére, aminek nyomtatott meghívója, jegyzőkönyve, és nyomtatott sajtótájékoztatója is megmaradt.⁷³

A tárgysorozat első pontjaként Csák Árpád olvasta fel titkári jelentését. Ebből tudjuk meg, hogy az Egyesületnek 524 tagja volt, közülük 73 alapítótag. A tagok összesen 5280 koronát fizettek be eddig az Egyesület pénztárába. A közgyűlés az elhalt Hencz Antal alelnök helyébe dr. Illés Ignác ezredorvost választotta új alelnökkül, Huszár Károly halálával megüresedett természettudományi tári szakvezető pedig Barna György erdőmester lett.

Az 1901-es év a városi kórháztelek megszerzésének izgalmaival telt el. A város új kórházat építtetett és a régi kórház eladását határozta el a képviselőtestület.⁷⁴ Ez a régi kórház a mai Főposta helyén állott. A régi kórházépületnek egyetlen fényképét ismerjük,⁷⁵ a szabadságharc még élő honvédei 1898-ban a kórházépület előtt fényképeztették le magukat. A képviselőtestület 1901 márciusára tűzte ki az ingatlan árverését, 24 000 korona kikiáltási árért. A Balatoni Múzeum-Egyesület vezetősége beadvánnyal fordult a képviselőtestülethez, az eladás elhalasztását kérte azzal az indoklással, hogy időre van szüksége, míg a vételárat rendkívüli államsegély formájában megszerezheti.⁷⁶ Hasonló tartalmú átiratot intézett a képviselőtestülethez a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége is.⁷⁷ A város a kérést elfogadta és lehetővé tette, hogy a későbbiekben a kérdéses kórházteleket és épületet a Balatoni Múzeum megszerzhesse.

Az év eseményeiről az 1901. december 23-án tartott igazgatóválasztmányi ülés irataiból⁷⁸ és a december 29-i rendes közgyűlés anyagából⁷⁹ kapunk további képet. Leglényegesebb

4. Tagsági jegy.
4. Mitgliedskarte.
4. Carte de sociétaire.
4. Членский билет.

ebből dr. Lovassy Sándor bejelentése az 1901. december 29-i igazgatóválasztmányi ülésen: „24,000 korona vételárnak kiutalványozását rendkívüli államsegély czimén a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrtól kérelmezte. A kérelmet a miniszter úr a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségéhez küldötte le véleményadás végett, a mely, mint arról egyesületünk elnökségét a főfelügyelőség leiratilag értesítette, oly propozícióval véleményezte az összeg utalványozását, hogy 1902-től kezdődőleg évi 6000 korona folyósíttassék”.

1901. január 5-én a vezetőség 1500 korona ásatási és 500 korona természettudományi gyűjtési segélyt kért a Főfelügyelőségtől.⁸⁰ Július 13-án kapták meg Fraknói Vilmos főfelügyelő választát, 600 korona ásatási és 500 korona gyűjtési segély biztosításáról⁸¹.

Csák Árpád az előző évi 400 korona államsegély felhasználásával a fenékpusztai „népvándorláskori” temetőben ásatott és három havi munkával 130 sírt tárt fel. Ez esetben ásatási naplója is ránkmaradt.⁸² Az ásatás eredményeit Kuzsinszky Bálint ismertette⁸³, a feltárt későrómai sírokkal Pekáry Tamás foglalkozott részletesen⁸⁴.

A Balatoni Múzeum-Egyesület irattárában egyébként 1901. év elején találjuk az első aktákat Sági János jellegzetes írásával fogalmazva. Dr. Lovassy Sándor elnök és Csák Árpád titkár mai szóval élve társadalmi munkával végezte feladatát. Bámulatos az a teljesítmény, amit rendes hivatali munkájuk mellett önzetlenül végeztek a Balatoni Múzeum érdekében! Kettőjükhez most harmadik segítőtárs is csatlakozott. Ha a Balatoni Múzeum-Egyesület alapítási munkáiban nem is, 1901-től kezdve viszont Lovassy és Csák mellett Sági kivette részét a munkából, a következetes, napi unalmas adminisztrációból, mindabból, ami egy múzeumot valóban múzeummá tesz! Úgy gondoljuk a Balatoni Múzeum előcsarnokában elhelyezett emléktábla jogosan örökíti meg személyét a Balatoni Múzeum alapítói között, Lovassy és Csák mellett.

A Központi Statisztikai Hivatal kérdésére adott válaszból⁸⁵ tudjuk meg, hogy a Balatoni Múzeum kiállításának 1901-ben 2500 ingyenes látogatója volt. Az archaeologiai osztály 866 tárggyal gyarapodott ez évben, állománya 3566 db. A természetrajzi osztály évi gyarapodása 151 db, állománya 880 db.

1902-ben „a főfelügyelőség és a magas kormány határozott óhaja következtében kénytelenek leszünk ... a néprajzi osztályt is felállítani” írja Csák Árpád.⁸⁶ A főfelügyelőség szeptember 10-én kelt végzése régiségtár gyarapítására 600 koronát, néprajzi gyűjtésre 300 koronát, természetrajzi gyűjtésére 500 korona államsegélyt adományoz.⁸⁷ A néprajzi gyűjtemény kezelését Sági János egyelőre csak Lovassy megbízása alapján látja el, de élénk részt vállal a Balatoni Múzeum életének irányításában. Ő fogalmazta az 1902. augusztus 28-án feladott táviratot⁸⁸: „Bíró Lajos Budapest Nemzeti Múzeum. Hazatérte alkalmával szívünk egész melegével üdvözljük. Igen örömmel láttuk fáradhatatlan munkásságát, melyet hazánk örök büszkeségének tekintünk. A mindenható áldja meg Önt további munkakedvvel, egészséggel és kitartással. Jutalma az az osztatlan elismerés legyen, amely széles e hazában feléje száll. A Balatoni Múzeum Egyesület nevében dr. Lovassy Sándor elnök.”

1902. július 25-én Fraknói Vilmos püspök, főfelügyelő és Szalay Imre felügyelő megtekintették a Balatoni Múzeumot.⁸⁹ Ez a látogatás vezeti be a kórháztelek megszerzésére kiutalt 24 000 koronás államsegély első részletének folyósítását, ami október 9-én történt meg.⁹⁰

Az év eseményeit az 1902. december 28-án tartott igazgatóválasztmányi ülés iratai foglalják össze.⁹¹ Ebből tudjuk meg, hogy ebben az évben a Festetics hitbizomány nem adott engedélyt a fenékpusztai ásatásokra.

Az igazgatóválasztmány megbízta dr. Lovassy Sándor elnököt, hogy „a Múzeum emelendő épületének tervezete és költségvetése ügyében előtanulmányokat tegyen, a titkárral egyetemben modern vidéki múzeumokat tekintsen meg”. Lovassy bejelenti, hogy „az építendő Múzeum épület tervének elkészítésénél számításba veendő, vajjon Darnay Kálmán a magántulajdonát képező sümegei múzeumát hajlandó-e a Balatoni múzeummal egyesíteni s illetve annak keretében felállítani?”

Darnay gyűjteményét azért említjük, mert pár évtized múlva a két múzeum egyesítése valóban megtörtént. E ténnyel Lovassy bölcs előrelátását szeretnénk hangsúlyozni.

Az 1903-as év a Múzeum-Egyesület január 4-én tartott rendes közgyűlésével kezdődött. A közgyűlés meghívóját ismerjük,⁹² titkári beszámolóját az Egyesület évkönyve őrítte meg⁹³, jegyzőkönyve azonban nem maradt ránk. Az 1903-as múzeumi iratokban gyakran találkozunk már Sági János nevével, aki, mint a táj- és néprajzi osztály vezetője levelez különböző ügyekben. Megválasztása nyilván az említett közgyűlésen történt, melynek 5. tárgysorozati pontjaként tisztújítás szerepel a meghívón.

Sági János aktív bekapcsolódása szerencsés időben történt. Csak Árpádot ugyanis Zala vármegye törvényhatósága októberben felmenti állásától, mert a törvényes képesítésnek nem felelt meg. Csák erre a budapesti egyetemen megszerzi a jogtudományi doktorátust. Bár a képesítése már megszert, az 1903. év december 14-én tartott szolgabíróválasztáson mégis mellőzték. Csák a méltánytalanság láttára Nagykanizsán, Györfly János ügyvédi irodájában vállalt állást és három évig dolgozott ott. Csak 1907 végén költözik vissza Keszthelyre.⁹⁴

Csák Árpád munkaereje, ügyszeretete tehát lényegileg négy évre kiesett. 1903. április 16–23 között az alsópáhoki és dobogói temetőben ásat⁹⁵, augusztus 10-én kezdi a kék-küti és mindszentkálai ásatást, amely a napszámjegyzékek szerint szeptember 26-ig tartott⁹⁶. Ezeket az ásatásokat azonban csak augusztus 16-án, 30-án, szeptember 8-án és 20-án volt módja ellenőrizni,⁹⁷ a munkát Sági János vezethette. Kuzsinszky Bálint ugyanis, aki ezeket az ásatásokat összefoglalta, Sági János munkájaként említi őket⁹⁸.

1903-ban jelent meg a Balatoni Múzeum-Egylet Évkönyve. Szerkesztését Lovassy Sándor intézte, a szükséges klisék kölcsönzése ügyében többször kell írásban megkeresnie Hampel Józsefet, Herman Ottót⁹⁹. A Balatoni Múzeum adminisztrációja Lovassy elfoglaltsága és Csák említett kiesése folytán Sági Jánosra hárult. Végtelen ügybizalommal kezdi munkáját. Elsősorban néprajzi anyag megszerzése a célja, az 1903. évi levelezése zömmel ilyen tárgyú, de nyomtatott felhívást is jelentet meg levelezőlapok és balatoni vonatkozású kiadványok szerzése ügyében¹⁰⁰. 1903. április 30-án levelet fogalmaz a keszthelyi születésű Gmundenben élő Goldmárk Károlyhoz, fényképet, szerzeményei kézirátát kéri a Balatoni Múzeum számára¹⁰¹. Megkeresi Nagyváthy János utódait is és a család birtokában lévő Nagyváthy levelezés megszerzésén fáradozik¹⁰².

1903. február 27-én a Balatoni Múzeum-Egyesület hivatalos ajánlatot tesz Keszthely városnak a kórháztelek megvételére¹⁰³. Egyidejűleg elkészítik az adás-vételi szerződés tervezetét is, amit nyomtatásban megküldenek az igazgatóválasztmány tagjainak¹⁰⁴.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége 1903. július 6–18 között néprajzi és őstörténeti tanfolyamot szervezett Budapesten, melyre a Balatoni Múzeum részéről Sági János kiküldetését kérte azzal, hogy költségeire 100 koronát folyósít¹⁰⁵. A tanfolyam programtervét ismerjük¹⁰⁶ és talán nem lesz érdektelen tartalmi ismertetése:

Semayer Vilibáld 10 órában általános néprajzi előadást tartott. Ugyanő 6 órában embertani anyagot adott elő. Bátky Zsigmond 12 órában Magyarország néprajzáról, Bella Lajos pedig 12 órában őstörténetről tartott előadást. Figyelemreméltó Belulesztkó Sándor előadási programja. 6 órában a fényképezés és sokszorosító eljárások anyagát ismertette, 1–1 órát szánt a könyvtár kezelés és a gyűjteménytárgyak leltározási kérdéseire.

A Balatoni Múzeum sikerei nagy visszhangot keltettek Zala megyében, hova akkor Keszthely tartozott. Sági János újságcikkből tudjuk meg¹⁰⁷, hogy a nagykanizsai képviselőtestület múzeumlapításra hozott határozatot, a csáktornyai múzeum alapítását a kultuszminiszter engedélyezze is, Tapolcán is múzeumlapításban fáradoztak, Zalaegerszeg megyei múzeumot kívánt felállítani. Sági János a Balatoni Múzeum érdekeit félti a sok alakuló múzeumtól és az a véleménye, hogy a meglévő két megyei múzeum, a keszthelyi

5. A régi kórház, az 1848-as csoport képével 1898-ból.
 5. Der alte Spitalsbau, mit dem „Gruppenbild 1848“ (1898).
 5. L'ancien hôpital, avec la photo d'ensemble du groupe 1848, de l'an 1898.
 5. Старая больница (1898) с фото 1848-го г.

Balatonai Múzeum és a sümegi Darnay gyűjtemény hatékonyabb anyagi támogatása kívánatosabb lenne.

Az 1904-es év az igazgatóválasztmány január 24-i ülésével és a Balatonai Múzeum-Egyesület január 31-én tartott rendes közgyűlésével kezdődött. Sajnos ezeknek csak meghívójuk maradt meg¹⁰⁹. Az igazgatóválasztmány határozata értelmében dr. Lovassy Sándor elnök 700 korona ásatási, 700 korona néprajzi gyűjtési, 700 korona természettudományi gyűjtési és 700 korona könyvvásárlási segélyt kért a Főfelügyelőségtől¹⁰⁹. A Főfelügyelőség 500 korona ásatási, 400 korona néprajzi vásárlási és 500 korona természettudományi gyűjtési segélyt biztosított.¹¹⁰

Keszthelyi képviselőtestülete 1904. március 12-én tartott rendkívüli közgyűlésén tárgyalta a kórháztelek eladását és egyhangúlag hozzájárult ahhoz, hogy azt a Balatonai Múzeum-Egyesület 24 000 koronáért megvásárolhassa¹¹¹. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége 1904. szeptember 28-án a megkötött adás-vételi szerződést tudomásulvette és egyidejűleg építési tervmintákat küld.¹¹²

1904. március 31-én a keszthelyi Mérei nyomdában készült plakátokat küldték szét, melyek a régiségek megmentésére és a Balatonai Múzeumba való beszolgáltatásra hívják fel a közönséget.¹¹³ E napon a jegyzőkhöz is nyomtatott megkeresést intéztek¹¹⁴, melyben a régiségek megmentésén kívül pásztorfaragások, himestojások gyűjtésére kérik fel őket, de kérték a néptudatban élő régészeti lelőhelyek bejelentését is.

1904. július 16-án Kacsóh Pongrác bekapcsolódásával hangversenyt rendeztek a Balatonai Múzeum-Egyesület javára¹¹⁵. A hangverseny 72 koronát jövedelmezett, melyet az Egyesület második Évkönyve céljaira akartak fordítani¹¹⁶. Ez az évkönyv, mint tudjuk, sajnos nem született meg!

1904-ben Csák Árpád távolléte folytán régészeti ásatás nem történt. Fenékpusztán végeztek csupán megfigyelést Sirsom János előmunkás segítségével, ahol szőlőforgatás során alapfalakat találtak¹¹⁷. Az úgynevezett „C” épülettel kapcsolatos a munka.¹¹⁸

A Balatonai Múzeum állománya a Központi Statisztikai Hivatalnak küldött jelentés szerint a következő volt: Régiség-tár: 4635 db. Természettudományi tár 1233 db. Mindkét tár 1898-ban létesült. Az 1903-ban létesült néprajzi tár: 1070 db.¹¹⁹

Az igazgatóválasztmány 1905. január 29-én tartott ülésén dr. Lovassy Sándor elnök már bejelentette, hogy a keszthelyi származású Hetey Géza építész díjtalanul tervet készített építendő múzeumépület kivitelezéséhez. A vázlatok szerint az udvar közepén kapna helyet a két emeletes, olasz reneszánsz stílusban építendő múzeum. Minden emeletszinten 17 terem kapna helyet, a könyvtár számára a földszinten külön termet biztosítának. Ugyanott kapna helyet egy iroda szoba is. A raktárakat, restaurátori és preparátori műhelyeket, házmesterlakást az alagsorban kívánja a tervező elhelyezni.¹²⁰ Hetey terveit ismerjük.¹²¹ A terveket egyébként a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége elbírálta és 1905. július 27-én kelt észrevétele szerint¹²² kivételre nem javasolta.

Dr. Lovassy elnök az említett 1905. január 29-i ülésen előterjeszti, hogy a múzeum akkori, ideiglenes helyisége annyira zsúfolt, hogy szükséges további helyiségek bérelése. Az igazgatóválasztmány meghatalmazza Lovassyt, hogy valamely közeli alkalmas helyiséget béreljen ki a múzeum számára raktárul. Az 1905. február 12-én tartott rendes egyesületi közgyűlés titkári beszámolójából¹²³ tudjuk meg, hogy a zsúfoltság oka az, hogy a természettudaji anyag bemutatására szolgáló helyiségben kaptak helyet a néprajzi tárgyak is.

A közgyűlés egyébként nem volt határozatképes, mert az alapszabályok értelmében a tagok 2/3-ának, jelen esetben 318 tagnak jelenléte szükséges ahhoz.

A rendkívüli közgyűlést 1905. február 26-án tartották a városháza tanácstermében¹²⁴. A közgyűlés előtt Sági János kézírásával litografált körlevelet küldtek szét a három balatonai vármegye, Zala, Somogy és Veszprém 24 hírlapjához, melyben a Balatonai Múzeum-Egyesület rendkívüli közgyűléséről híradást kérnek.¹²⁵ Az említett közgyűlés egyetlen napirendi pontja az alapszabálmódosítás volt, amit a néprajzi gyűjtemény és könyvtár felállítása, illetve már meglévő anyaga tett szükségessé.

1905. január 19-én Sági János litografált körlevéllel fordul¹²⁶ az enyingi, csurgói, marcali, szigetvári, igali, csáktornyai, tabi, lengyeltóti, kaposvári, nagyatádi, zalaegerszegi, alsólendvai, pacsai, letenyei, perlaki, novai, nagykanizsai, sümegi, tapolcai és zalaszentgróti főszolgabírókhoz, hogy az orvhalászkótlól és orvadászkótlól elkobzott eszközöket a Balatonai Múzeumnak küldjék meg. Hasonló, litografált körlevelet kaptak január 19-én a nagykanizsai, zalaszentgróti, csurgói, marcali, tapolcai, szigetvári, csáktornyai, lengyeltóti, nagyatádi, kaposvári ipartestületek a céhemlékek felkutatása és beküldése ügyében.¹²⁷

1905 elején jelent meg Sági János népszerűsítő munkája a Balatonai Múzeum kiadásában: Néprajzi kincseink gyűjtése címmel. Február 15-én Zala, Somogy és Veszprém 24 újságjához litografált tájékoztatót küldtek erről a munkáról.¹²⁸ Sági János említett munkáját a Balatonai Múzeum 50 példányban küldte meg a Főfelügyelőségnek, a múzeumok közti szétosztás céljából¹²⁹. „Az 1905-ben megjelent mű nemcsak jó gyűjtőkalauz, ami helyesen jelöli meg a néprajztudomány feladatát és akkori helyét Magyarországon, de egyúttal rövid áttekintést ad az egész néprajz tárgyi és szellemi anyagáról. Sági már itt is többször felhívja a figyelmet a társadalmi jelenségekre, vagyis olyan faktorra, amivel annak idején nálunk még kevesen foglalkoztak” — írja Vajkai Aurél a szövegműveletről¹³⁰.

Az 1905-ös év jelentős eseménye, hogy a néprajzi osztály a Széchenyi utcában, a Gazdasági Tanintézet mellett szemben külön helyet kapott. Sági János december 15-én jelenti¹³¹, hogy egy nagyobb és két kisebb helyiségben itt a néprajzi kiállítást megnyitották. Jelenti még, hogy ugyanitt egy nagyobb helyiségük is van, ahol a könyvtár és ásványgyűjtemény kapott helyet. A néprajzi gyűjtemény jelentőségére való tekintettel a Főfelügyelőség a 920 korona berendezési költséget magára vállalta¹³².

1905-re egyébként 500 korona ásatási támogatást, 500 korona néprajzi és 500 korona természettudományi gyűjtési támogatást kértek a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségétől.¹³³ A Főfelügyelőség a néprajzi gyűjtésre 400 koronát, ásatási és természettudományi gyűjtésre 500—500 korona hitelt biztosított.¹³⁴ A fényképezőgépet beszerzésre kért 500 korona segélyt a Múzeum-Egyesület megkapta¹³⁵. Ez az első fényképezőgép birtokunkban van még. Lemezes duplakihuzatalú 18×24-es készülék a meglévő negatívok szerint kitűnő felvételek készítését tette lehetővé.

1905. június 29-én Zalaegerszeg az Alsóerdőn talált 1527—1584 évek között vert ezüstpénzekből 170 kisebb és 7 nagyobb példányt küld meg a Balatonai Múzeum számára.¹³⁶

1905. augusztus 21–23 között Sági János Zalalövön egy tumulust ásott ki.¹³⁷ A február 27–március 4 között végzett fenékpusztai ásást¹³⁸ október 27-től december 23-ig folytatják.¹³⁹ A bérjegyzékeket ekkor Sági János írta alá Csák távollétében. 1905. novemberében Balatonhídvégen őskori urnatemető leletmentését is végezte.¹⁴⁰

A Központi Statisztikai Hivatalnak küldött jelentésből tudjuk meg, hogy a Régiségtár állománya 1905 végén 1702 db, a természettajzi táré 1258 db, néprajzi táré 2615 db, a tájrajzi táré 510 db. Látogatók száma 1905-ben 7502 fő volt.¹⁴¹

A fenékpusztai ásások 1906. január 2-től folytatódtak és március 29-ig húzódtak el.¹⁴² Az év elején történt a balatonberényi Keszthely-kultúrák temető¹⁴³ feltárása is.¹⁴⁴

Január hónap Darnay Kálmán és a Balatoni Múzeum vezetői közti sűrűlódások jegyében telt el. A Balatoni Múzeum arra számított, hogy Darnay Kálmán átengedi értékes sümegi magángyűjteményét és az összeolvadhat a Balatoni Múzeum anyagával. Mikor azt hallották, hogy Darnay vételre ajánlotta anyagát az államnak, felleptek Darnay gyűjtési tevékenysége ellen.¹⁴⁵ Ezt a súlyos vitát felesleges lenne ma boncolni, hisz Darnay Kálmán érdemei is vitathatatlanok,¹⁴⁶ de Lovassy és környezetéé is.

Még 1905 júliusában készült a nyomtatott körlevél Zala megye papságához, melyben a templompadlások, sekrestyék, plébániák használaton kívüli múzeális értékeinek Balatoni Múzeum számára történő átengedését kéri. A körlevelet 1906 elején küldték szét 141 helyre.¹⁴⁷ Könyvatos sokszorosítással készült Sági János körlevele, melyben hímestojások gyűjtését kéri a Balatoni Múzeum számára.¹⁴⁸ A keszthelyi jegyzőgyűlést felhasználták arra, hogy Zala megye jegyzőéhez könyvatos felhívást juttassanak el, múzeumi anyag gyűjtését kérve.¹⁴⁹ A balatonvidéki nyomdatulajdonosokat szintén könyvatos körlevéllel keresték meg, melyben azt olvashatjuk, hogy „különösen a Balaton mellett folyó életre vonatkozó iratok, falragaszok, árjegyzékek, meghívók” érdekesek a Balatoni Múzeum számára.¹⁵⁰

Körlevelet intéztek 102 dunántúli pénztintézethez,¹⁵¹ kérve, hogy a kiosztásra kerülő szokásos évi jótékonyági összegből részesítsék a Balatoni Múzeumot is. Ez a terjedelmes megkeresés kézírással készült, amivel csak azt kívánjuk illusztrálni, micsoda hihetetlen energia élt a cél érdekében ezekben az emberekben!

A Főfémjelző és Fémbevaltó Hivatal május 30-án tudatja a Balatoni Múzeummal, hogy Rigyácon pénzleletet találtak, amiből 6 aranypénz maradt meg. A Mátyás-kori aranyforintok közül a Balatoni Múzeum 4 db-ot vett meg.¹⁵² Zalaváron 1906. júniusában, dr. Czinder István telkén, a vasút anyagárkának ásása során talált különböző római régiségeket szerez meg a Balatoni Múzeum.¹⁵³

Az 1906. évi államsegély címén a Balatoni Múzeum ásatásokra 600 koronát, néprajzi gyűjtésre 400 koronát, természettajzi gyűjtésre 500 koronát kapott.¹⁵⁴ A régészeti ásatásokra szánt segélyt azért emelték magasabbra, mert Sági János 1906. júniusában megkezdte a Keszthely-apátdombi őstelep feltárását.¹⁵⁵ Az ásatásról a budapesti újságok is hírt adtak.¹⁵⁶

A Balatoni Múzeum-Egyesület igazgatóválasztmányának 1906. december 23-án tartott ülése¹⁵⁷ a Széchenyi utcában, a Hoffman-féle házban bérelt helyiségek 700 koronás bérleti díját engedélyezi. Hozzájárul, hogy 200 koronás költséggel mielőbbi terv és költségvetés készüljön a múzeum épületére. Az egyesületi rendes közgyűlés idejét december 30-ra tűzik ki.

Az 1906. december 30-án tartott rendes közgyűlés¹⁵⁸ számunkra érdekes pontja az, hogy a Balatoni Múzeum tiszviselőinek megbízatása lejárt. A közgyűlés egyhangúlag dr.

Lovassy Sándort elnöknek, dr. Illés Ignácot alelnöknek, dr. Csák Árpádot titkárnak újból megválasztja. A múzeumi szakvezetők is a régié maradtak: a régészeti osztályt Csák, a néprajzit Sági, a természettudományit Barna György vezetésére bízták. A Múzeum-Egyesület pénztárosa Lehrmann Ferenc maradt.

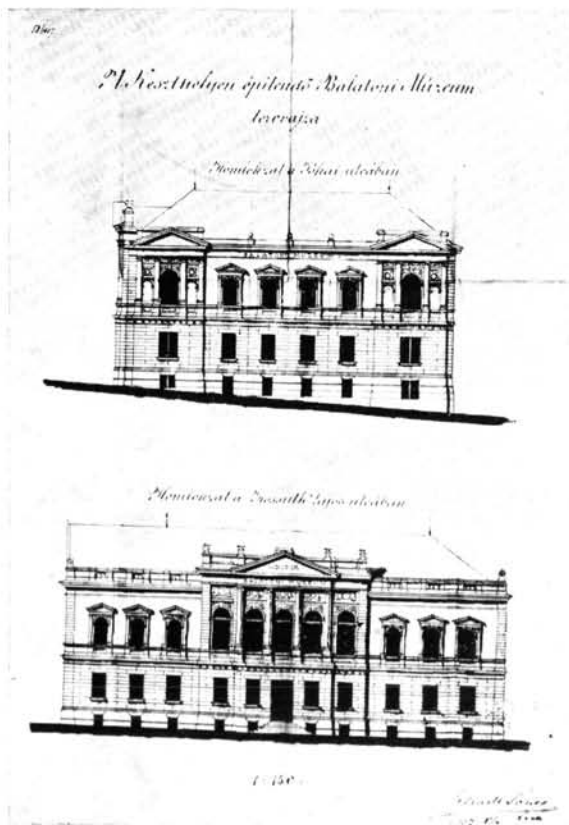
Az 1906. évi statisztikai adatokból¹⁵⁹ tudjuk meg, hogy a régészeti gyűjtemény 3372 darabból, a néprajzi 2916 darabból, természettudományi 1264 darabból áll. A tájrajzi gyűjtemény nem gyarapodott, állománya 510 darab. A Balatoni Múzeum kiállításait 1906-ban 14 313 látogató tekintette meg.

Az 1907. évi iratok hiányosan állnak rendelkezésünkre, a leglényegesebb kérdésekre azért választ kapunk belőlük. Schadl János ny. akadémiai tanárt a rendelkezésre álló 200 korona tiszteletdíj terhére felkérték a múzeumépület megtervezésére és a költségvetés elkészítésére. Schadl a megbízást elfogadja.¹⁶⁰ Elkészített terveit és költségvetését¹⁶¹ a Balatoni Múzeum-Egyesület 1907. április 28-án tartott igazgatóválasztmányi ülése tárgyalja. Ennek iratait nem ismerjük. A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségéhez felterjesztett tervekre adott válaszból tudjuk azonban, hogy a Főfelügyelőség módosítást kért a tervekkel kapcsolatban.¹⁶² A főfelügyelőségi leirat szerint a tervek múzeum céljára emelendő épület részére készültek, a Főfelügyelőség viszont „köz-művelődési ház” építését tartja kívánatosnak. Ebben a múzeumon kívül egy nagy előadóterem, könyvtár, olvasóterem is helyet kell, hogy kapjanak. Kéri a tervek ilyen irányú átdolgozását, mert államsegélyt csak ez esetben tud biztosítani. Schadl a terveket átdolgozta. Az átdolgozott terveket és költségvetést a Múzeum-Egyesület 1907. szeptember 12-én tartott igazgatóválasztmányi ülése tárgyalta, azokat elfogadta és a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségéhez terjesztette fel.¹⁶³ Ebben 25 000 koronás egyesületi hozzájárulás mellett 175 000 korona államsegélyt kérnek a „köz-művelődési ház építéséhez”.¹⁶⁴

A Főfelügyelőséghez benyújtott évi jelentésből tudjuk meg, hogy 1907-ben is nagyobb erővel folyt a fenékpusztai ásatások.¹⁶⁵ Dr. Csák Árpád, mint említettük már, 1907-ben Nagykanizsáról visszatért Keszthelyre és mint a Keszthelyi Hírlap újságírója tartotta fenn magát a továbbiakban.¹⁶⁶ Sági János 1907. október 4-én könyvatos körlevelet küldött szét: „A zalavölgyi vasút telekkönyvezése ügyében e hó . . . napján községükben leszek tárgyaláson. Ráérő óráimban szeretnék a faluban a Balatoni Múzeum részére régiségeket gyűjteni. . . .” Kéri a jegyzőket, ezt készítsék elő, tegyék közhírré és a nép a régi mezőgazdasági eszközöket, edényeket, mángorló lapickákat, fafaragásokat tartsa kéznél. „A templom régiségeit is megnézem. Kérem a temp-

6. Hetyey Géza múzeumterve 1905-ből (homlokzat, ceruzarajz).
 6. Bleistiftskizze der Stirnseite des Museumsgebäudes nach dem Entwurf des Architekten Géza Hetyey (1905).
 6. Plan du musée, imaginé par Géza Hetyey, 1905 (façade, crayon).
 6. План здания музея Гезы Хеттген, 1905-й год. (Фасад, рисунок карандашом.)

7. Schadl János múzeumterve 1907-ből (homlokzat, tusrajz).
 7. Tuschzeichnung der Stirnseite des Museumsgebäudes nach dem Entwurf des Architekten János Schadl (1907).
 7. Plan de János Schadl, 1907 (façade, lavis).
 7. Проект здания музея Яноша Шедля, 1907-й год. (Фасад, рисунок тушью.)

1909-ben tárgyalások kezdődtek Darnay Kálmán sümegei magánygyűjteményének állami megvásárlása ügyében. A Pesti Hírlap 1909. évi július 17-i száma „Nem ajándék, hanem üzlet” című cikkében támadást intézett Darnay ellen. Fraknói Vilmos püspök főfelügyelő ezzel kapcsolatban megállapította, hogy a cikket Sági János információja alapján írták, ezért „legnagyobb fokú rosszallását” fejezi ki.¹⁷⁷ Sági János augusztus 8-án kelt, Lovassy Sándorhoz intézett levelében kifejti, hogy a Főfelügyelőséget bántani nem óhajtotta, hisz jóindulatú támogatása nélkül nem születhetett volna meg a Balatoni Múzeum. Mivel a főfelügyelő sértve érzi magát, a Balatoni Múzeum érdekében néprajzi osztályvezetői megbízásáról lemond.¹⁷⁸ Lovassy ezt augusztus 10-én jelenti Fraknóinak.¹⁷⁹ Fraknói válaszában¹⁸⁰ kéri Lovassyt, hogy Sági Jánost „lemondásának visszavonására felszólítani méltóztassék s egyben nevemben is arra is felkérni, hogy a Balatoni Múzeum érdekében továbbra is az eddigi odaadással munkálkodjék, de jelen támadáshoz hasonló eljárástól a jövőben tartózkodjék.”

1909. februárjában a Balatoni Múzeum-Egyesület Szendrey Júlia újmajori szülőházának emléktáblával való megjelenéséhez kér engedélyt gróf Festetics Taszilótlól.¹⁸¹

A minisztérium 1909-re 1300 korona államsegélyt biztosít a Balatoni Múzeum részére,¹⁸² melyből a régiségtár, néprajzi tár és könyvtár gyarapítására 300–300 koronát, a természetrajzi tár gyarapítására 400 koronát fordíthatnak.¹⁸³ Április 21-én arról értesítik Lovassyt, hogy a Balatoni Múzeum építési költségeire kért összegből 1910-re 5000 koronát vet fel a Főfelügyelőség. Bizik benne, hogy az összeget a minisztérium is elfogadja.¹⁸⁴

Az 1909. év eseményeit Csák Árpád titkári jelentése¹⁸⁵ foglalja össze. Csák részletezi az egyes osztályok helyzetét és anyagát is. A régészeti osztály 1909 végén az őszi mezei munkák során talált újmajori korarómai temető¹⁸⁶ feltárását kezdte meg. A munka a következő évre is áthúzódik. A régiségtár 7094 darabból áll jelentése szerint.

A néprajzi osztály 1909 végén már öt, egymásba nyíló szobából áll. „A múzeum e része eléggé kimerítő képét mutatja a Balatonvidéki népéletnek. A népművészet termékei, pásztorok tetszetős faragványai, melyek értékes kincsházai a magyar ornamentikának, dominálnak itt.” A néprajzi gyűjtemény 3554 darabból áll.

A természettudományi gyűjteményben a lepke- és rovargyűjteményt 1909 nyarán már láthatta a közönség, a Balaton élővilágának preparátumait összegyűjtötték ugyan, kiállítani azonban nem lehetett még ezt az anyagot, megfelelő bútorzat hiányában. A természetrajzi gyűjteményben 318 balatonvidéki kőzet és ásvány is helyet kapott. A tár anyaga 2586 darabból áll.

A tájrajzi osztály a néprajzi kiállítás folyosóján van elhelyezve. 689 darabból álló gyűjtemény ez, zömmel képeslevezőlapokat tartalmaz.

A Balatoni Múzeum kiállítási és iroda helyiségek bérletéért évi 1100 korona bért fizet. Ezt az összeget eddig a telekvételre szánt, takarékpénztárilag kezelt 24 000 korona államsegély 960 koronás kamatjából fedezték.

A Balatoni Múzeum kiállítási vásár- és ünnepnapokon éven át nyitva voltak, július és augusztus hóban csütörtökön is volt nyitvatartás. A látogatók száma 1909-ben meghaladta a 14 000-t.

1910-ben a régészeti gyűjtemény 300 koronát, a néprajzi gyűjtemény 300 koronát, a könyvtár 300 koronát és a természetrajzi gyűjtemény 400 koronát kapott államsegélyként.¹⁸⁷ A múzeum saját épületének emelésére szánt államsegély első részletét 5000 koronát 1910. november 8-án utalványozta a miniszter olyan meghagyással, hogy a takarékpénztárban kezelt összeg kamatai a tőkéhez csatolandók.¹⁸⁸

lomatyát, hogy a használatból kített szobrokat, faragványokat, csipkéket, képeket tegye könnyen hozzáférhetővé”¹⁶⁷.

A Központi Statisztikai Hivatalnak adott jelentés szerint¹⁶⁸ a Balatoni Múzeumnak 1907 december 31-én 3510 régészeti, 1286 természettudományi, 3377 néprajzi tárgya volt. Látogatók száma ez évben 13 554 volt. A könyvtár állományáról a Főfelügyelőséghez küldött jelentésből tudjuk meg, hogy állománya 718 darab, ebből 480 aprónyomtatvány, 3 kézirat és 3 oklevél.¹⁶⁹

Az építendő múzeumra kért államsegéllyel kapcsolatban 1908. március 11-én válaszolt a Főfelügyelőség.¹⁷⁰ A helyi hozzájárulást kevésnek találta, így az államsegély kérelmet nem terjesztette fel a minisztériumnak.

1908-ra 1000 korona államsegélyt kapott a Balatoni Múzeum,¹⁷¹ majd pótlóan néprajzi tárgyvásárlásra 400 koronát.¹⁷² Az évi munkát összefoglaló titkári jelentésből tudjuk meg, hogy az 1907. december 2-án kezdett fenékpusztai ásást 1908. március 7-ig tartott. A munka során az északi erődfal feltárása volt a cél. „A védőfalon belül, a vár északnyugati részén egy igen szép, formás épület alapfalaira bukkanunk, melyet szintén feltártunk.”¹⁷³ Az úgynevezett 2. számú ókeresztény bazilika volt ez az épület.¹⁷⁴ A Balatoni Múzeum Egyesület 1908. március 1-én kérelmet intézett a földtulajdonos gróf Festetics Taszilóhoz, kérve a kiásott alapfalak romterület alakjában történő bemutatásának engedélyezését. A gróf azonban „a régi római épület fundamentum köveinek felásott állapotban való fenn tartását sajnálatra nem engedélyezi és a feltárt terület planirozását kéri” közli dr. Dezsényi Árpád főtitkár.¹⁶⁵ A 2. számú ókeresztény bazilika konzerválása és bemutatása csak a második világháború után oldódott meg.

A központi statisztikai hivatalnak adott jelentés összegezi az 1908. évi állapotokat¹⁷⁶. 1908. év végén a régiségtár 4370 tárggyal, a természetrajzi tár 2800 tárggyal, a néprajzi tár 3610 tárggyal, a tájrajzi tár 576 tárggyal rendelkezett. A könyvtár állománya 2830 darab.

8. A régi gazdasági tanintézet épülete, emeletén volt elhelyezve a Balatoni Múzeum első kiállítása.
8. Gebäude der alten landwirtschaftlichen Lehranstalt. Im Obergeschoß wurde zum erstenmal eine Ausstellung des Balaton-Museums gezeigt.
8. Ancien bâtiment de l'Académie Agricole; à son premier étage fut organisée la première exposition du Musée de Balaton.
8. Старое здание хозяйственного училища, на втором этаже которого была размещена первая выставка Балатонского музея.

1910 januárjában és februárjában folytatódott az újmajori korarómai temető ásatási munkálatai. 129 sírt tárt fel Csák, amiből 117 urna, a többi csontvázas temetkezés volt¹⁸⁹.

A Balatoni Múzeum Egyesület 1910. augusztus 10-én tartott igazgatóválasztmányi ülésén a kórháztelek átvételét, vételárának kifizetését és telekkönyvi átírását tárgyalták¹⁹⁰. Az ingatlan átvételének adminisztrációját dr. Lovassy Sándor elnök intézte el. November 23-án a Főfelügyelőség 1200 korona államsegélyt engedélyez az épület lakhatóvételének építési költségeire, hogy a házbőrből a Balatoni Múzeum jövedelemhez jusson¹⁹¹.

1910. szeptember 25-én tartották az Egyesület rendes közgyűlését¹⁹². Az Egyesület tisztviselőinek megbízatása lejárt, így tisztújítás vált szükségessé. A közgyűlés a régi tisztviselői kart választotta újra, illetőleg az elhalt Barna György helyett dr. Keller Oszkár lett a természetrajzi osztály öre.

1910. október és november hónapjai Sági János áthelyezésének izgalmaival teltek el. „Tudományos munkája, néprajzi gyűjtőtevékenysége, a Balatoni Múzeum néprajzi osztályának megszervezése és anyagának létesítése, gyarapítása kevéssé tudták ellensúlyozni szocialista beállítottságú közéleti szereplését, forradalmi színezetű újságcikkeit” — írja Vajkai Aurél, aki Sági János Móra történet áthelyezését követő hírlapi hangokat is részletezi¹⁹³. Hiába ír kérvényt Lovassy Székely Ferenc igazságügyminiszterhez¹⁹⁴, hiába jár közbe Fraknói Vilmos főfelügyelő a kultuszminiszter útján¹⁹⁵, Sági Jánosnak távoznia kellett Keszthelyről! „Sági áthelyezése fontos szolgálati okból és véglegesen történt” — mondja az igazságügyminiszter.

A Központi Statisztikai Hivatalhoz beküldött jelentés szerint¹⁹⁶ egyébként a Balatoni Múzeumnak 1910. december 31-én a következő az állománya: régiségtár 7735 db, néprajzi tár 3987 db, tájrajzi gyűjtemény 714 db, természettudományi gyűjtemény 2921 db, könyvtár 3221 db.

1911-ben a Balatoni Múzeum gyűjteménygyarapításra csak 1000 korona államsegélyt kapott. Ebből régészeti anyag gyarapításra 300 koronát, néprajzra 300 koronát és természetrajzra 400 koronát fordíthattak¹⁹⁷.

1911-ben igazgatóválasztmányi ülést és rendes közgyűlést nem tartottak. Az év eseményeit Csák Árpád titkári beszámolója őrizte meg számunkra¹⁹⁸. Ebből tudjuk meg, hogy Csák 1911-ben a keszthelyi Sörház-kertben 30 sírt tárt fel. Az ásásra Lichnecker József székesfehérvári régiségkereskedő magán ásatása adott indítékot, aki ott ugyancsak 30 sírt talált.

1911-ben a rendbehozott régi kórházépületet a Balatoni Múzeum részben 400 koronáért a városnak adta bérbe szeretház céljára, míg másik részét kocsmaként adta ki, évi 700 korona bérért. Ez az 1100 korona fedezi a múzeum céljaira bérelt 8 helyiség bérleti díját.

A Balatoni Múzeum épületének megépítésére engedélyezett államsegélyből 1910-ben és 1911-ben 5000—5000 koronát kapott a Balatoni Múzeum-Egyesület, amit a keszthelyi takarékpénztárban helyeztek el. Kamatokkal együtt 10 312 korona a tőke.

Az 1911. évi állapotot a Központi Statisztikai Hivatalnak következő év január 1-én adott összezésből ismerjük¹⁹⁹. A régiségtár állománya az év végén 8333 db, amiben nincsen benne Csák Árpád letétbe helyezett magángyűjteményének anyaga. A néprajzi gyűjtemény 3992 db, az 1911. évi szaporulata csupán 5 tárgy. Ez érthető, hiszen Sági János elköltözött, a néprajzi tár vezetését névleg megtartotta ugyan, a múzeum érdekében azonban nem dolgozott már. Mórrol, az áthelyezését követő sajtóvisszhang hatására, Budapestre került. Elszakadt a Balatoni Múzeumtól, a néptől és sokat

ígérő néprajzi pályafutása lényegileg lezárult. A tájrajzi gyűjtemény állománya 790 db, a természetrajzi gyűjteményé 3014 db. A könyvtár állománya 3382 db. Az évi látogatottság 14 940 fő volt.

Az állam és Darnay Kálmán közt megállapodás jött létre. A dunántúli kedélyeket az a kérdés foglalkoztatta, hova kerül a Darnay-gyűjtemény? Csák Árpád terjedelmes újságcikkben foglalkozik a kérdéssel és a Darnay-gyűjtemény helyét Keszthelyen látja jónak²⁰⁰. A Somogyvármegye című újság természetesen Kaposvárra kívánja vinni. E cikk hatására dr. Lovassy Sándor bizalmas levéllel keresi meg Mihalik József országos felügyelőt. Válasza²⁰¹ így hangzik: „Ma vett nagybecsű soraira szerencsém van közölni, ti. a „Somogyvármegye” közlése teljesen alap nélküli: úgy Fraknói főf. úr ő nagyméltósága, mint pedig mi valamennyien azon vagyunk és leszünk, hogy az Áll. Darnay-múzeum, ha a kérdés egyáltalában megoldható, Keszthelyre kerüljön. Az az idea, hogy a múzeum Kaposvárra helyeztessék át, egy pillanatig vita tárgyat képezte nálunk, de ezt aztán végleg elvetettük.”

1912-re 1300 korona államsegélyt kapott a Balatoni múzeum, régiségtár 300 koronát, néprajzi tár 300 koronát, könyvtár 300 koronát és a természetrajzi tár 400 koronát²⁰².

Az 1912-es év eseményeit a június 16-án tartott igazgatóválasztmányi ülés irataiból²⁰³ és a június 23-án tartott rendes egyesületi közgyűlés irataiból²⁰⁴ összegezhettük.

Régészeti ásatás 1912-ben Zalaváron, a Várszigeten folyt, azonkívül a keszthelyi Sörházkert mellett történt kisebb kutatás a népvándorlaskori temetőben. A régiségtár új anyagát már csak ládákban tudják tárolni helyszűke miatt.

A jelentés a néprajzi tárral kapcsolatban nem tér ki Sági János távozására. Ugyan elköltözött Keszthelyről, néprajzi tár vezetői tisztségét megtartotta. A Múzeumok Országos Tanácsának 1912. október 20-án tartott budapesti ülésén, dr. Lovassy Sándor felkérésére képviselte a Balatoni Múzeumot²⁰⁵, egyebekkel azonban nem lehetett az Egyesület segítségére. A jelentés szerint 1912-ben zalai és somogyi pásztorfaragások megszerzése volt a cél, amelyre államsegélyből 400 koronát, egyesületi pénzből 425 koronát fordítottak. A gyűjtést Sági János távollétében dr. Csák Árpád végezte, mint egy későbbi iratból megtudjuk²⁰⁶. A gyűjtött anyag helyszűke miatt ládázva van.

A természetrajzi tárnál folytatták a balatoni madárvilág gyűjtését. Megkezdtek egy halkórtani anyag összeállítását is. Ugyancsak elkezdtek egy maggyűjtemény összeállítását is, az utóbbi anyag 58 fajból áll már. Elkezdtek a balatonvidéki bazaltok és dolomitok talajképződését mutató mállási sorozatok összeállítását is. A természetrajzi kiállítási teremhez egy kisebb szobácskát csatoltak, amelyben a halgyűjtemény szekrényét és preparátumait állították fel. A lepke és rovargyűjtemény szénkénevező ládát kapott. A geológiai anyag nagy része ládázva van helyhiány miatt, a madárgyűjtemény zöme az irodahelyiség szekrényeinek tetején áll.

A Balatoni Múzeum gyűjteményei két külön bérházban, nyolc helyiségben és egy folyosórészben vannak elhelyezve. Bérösszeg változatlan, aminek fedezésére a kórházépületből befolyó bérjévedelmek szolgálnak.

A múzeum állandó épületének emelését megnehezíti, hogy Keszthely nem megyeszékhely, így megyei támogatást nem élvezhet. Veszprém és Somogy megyék a saját múzeumaik problémáival vannak elfoglalva, támogatást tőlük sem remélhet az Egyesület. Keszthely sajátos helyzetét figyelembe véve a létesítendő múzeum céljaira évi 5000 korona államsegélyt folyósít az állam, ennek 1912. évi részlete megérkezett. Az államsegély utolsó részlete 1939-ben lesz esedékes.

A Központi Statisztikai Hivatal kérdőívére adott válasz összegezi az 1912-es év számszerű eredményeit²⁰⁷. Régiségtár állománya az év végén 8450 db, néprajzi táré 4108 db, tájrajzi gyűjteményé 799 db, természetrajzi gyűjtemény 3144 db. A könyvtár állománya 3554 db. Az évi látogatottság csak 6438 főt tett ki.

1913-ban 1500 korona gyűjteménygyarapítási államsegélyt kapott a Balatoni Múzeum, éspedig a régészet 300 koronát, néprajz 300 koronát, természetrajz 600 koronát és a könyvtár 300 koronát²⁰⁸.

Csák Árpád sajátkezű összefoglalójából²⁰⁹ ismerjük az 1913-as év régészeti munkáit. Ebből tudjuk meg, hogy Csák Árpád április 1-én Révfülöpön járt, ahol egy balatonfüredi molnármester szőlőjében római szarkofágot találtak. A szarkofágot visszatemették és a tulajdonos ígéretet tett, hogy szőlőforgatás során azt a Balatoni Múzeum feltárhatja.

1913. május 13-tól több napig tartó ásátást végzett Csák a zalavári Várszigeten, melynek földjét úttöltésnek hordták el. Az ásátás eredményét 4913—5007. számokon leltározta. Ásatott Csák a fenékpuszta „Pusztaszentegyház”-ban is, amely szerinte 10 m hosszú és 5 m széles épület. Az ásátás során falfestménytöredékeket, Florianus császár bronz érmét és néhány újabbkori vas tárgyat talált. A leleteket 5008—5050 számokon leltározta. Folytatta az újmajori korarómai temető feltárását is, ahol az 5051—5063. számon leltározott tárgyakat találta.

Az 1913. évi november 23-án tartott igazgatóválasztmányi ülésen²¹⁰ dr. Lovassy Sándor elnök jelentéséből tudjuk meg, hogy herceg Festetics Tasziló 1000 koronát ajándékozott a Balatoni Múzeumnak, amit a múzeumépület létesítésére kiutalt államsegélyhez csatoltak.

Érdekes pontja ennek az igazgatóválasztmányi ülésnek a balatonparti mérlegház ügye. Ezt a mérlegházat 1910-ben Sági János kezdeményezésére állították fel, hogy a mérési díjakból a Balatoni Múzeum bevételhez jusson. Lovassy Sándor most bejelenti, hogy a mérlegház előállítási költségeit kifizette már a múlt évben, ez évben már tiszta jövedelmet is hozott. Véleménye szerint a jövedelem évi 200—300 koronát tesz majd ki.

Az 1913. évi december 7-én tartott rendes egyesületi közgyűlés érdekes pontja a három évenként esedékes tisztújítás volt. Az eddigi tisztikart újból megválasztják, köztük a már Budapesten élő Sági Jánost is²¹¹.

Az 1913-as év statisztikai adatai²¹² a következők: régiségtár állománya 9485 db, néprajzi táré 4254 db, tájrajzi gyűjtemény 806 db, természetrajzi gyűjtemény 3528 db. Könyvtár állománya 3630 db. A látogatók száma 1913-ban 5312 volt.

1914. február 28-án dr. Lovassy Sándor terjedelmes felterjesztésben kéri a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét, hogy dr. Csák Árpádot segédfogalmazói vagy fogalmazói minőségben alkalmazza és a Balatoni Múzeum titkári teendőinek ellátásával bízta meg²¹³. Dr. Posta Béla országos felügyelő 1914. március 3-án őszinte segítséget ígér a kéréshez²¹⁴, az első világháború azonban áthúzza a terveket.

Sági János 1914. november 1-én levelet ír Lovassynak: „Az egész országból kéri a prémekeket a katonák részére, csudálatos dolgok jönnek föl nagy mennyiségben, hímes bundák, beccsek. Ha a csatolt levél sikerül, nagy kincs birtokában jutunk olcsón. Méltóztassék rögtön feladni. Ezúttal is kérem, sziveskedjék a fényképező gépet megküldeni, ha valaki elvinné előlünk a darabokat, legalább a képeket mentem meg. Jól vagyok. Mint létszámfölkötít kétszer szabadságoltak. Most mennek be helyettes a fiatalabbak. Malonyaynak csinálom a palóc és két alföldi kötetet, ez teljesen elfoglal, ha száz kezem volna, mind a száznak lenne dolga²¹⁵”. A hivatkozott, csatolt levél elkallódott Sági levele mellől, azonban tartalmát

levele utóiratából ismerjük: „A Balatoni Múzeum kéri a hadi kesztyű gyár igazgatóságát: ne mossa szét a gyönyörű hímezéseket viselő beccseket, bundákat, hanem adja át a múzeumnak, amely két darabért egy kidolgozott birkabőrt ad cserébe.” Sági Jánosné november 26-án azt írja dr. Csák Árpádnak, hogy a kért fényképezőgépet ne küldjék, mert férje katonának vonult be²¹⁶.

A Főfelügyelőség felszólítja a vidéki múzeumokat, gyűjtésük össze a világháborúval kapcsolatos emlékeket. Felhívásra Csák Árpád is elkezdte a „hadtörténeti gyűjtemény” anyagát összeszedni²¹⁷.

A Balatoni Múzeum-Egyesület igazgatóválasztmányának 1915. május 2-án tartott ülésével kapcsolatos iratokból²¹⁸ tudjuk meg, hogy a háborús viszonyok következtében az 1914. évi államsegélyt nem utalták ki, de elmaradt a múzeum építkezéseinek fedezésére szánt szokásos évi 5000 korona kifizetése, 1914-ben és 1915-ben is. Ilyen viszonyok között a Balatoni Múzeum gyűjteményeinek gyarapítása szünetelt, csupán a könyvtár számára jártak a már megrendelt folyóiratok.

Az 1914-es év statisztikai adatait a Balatoni Múzeum-Egyesület 1915. augusztus 8-án tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve²¹⁹ rögzíti. A könyvtár állománya 1914. év végén 3735 db, a régiségtárá a letétbe helyezett Csák-féle magángyűjtemény anyaga nélkül 9767 db, a néprajzi gyűjteményé 4293 db, tájrajzi gyűjteményé 836 db, a természetrajzi gyűjteményé 3530 db. A Balatoni Múzeum teljes gyűjtemény-anyaga tehát 22 161 db az 1914. év végén.

1915-ben újból kapott 1000 korona gyűjteménygyarapítási államsegélyt a Balatoni Múzeum²²⁰. Csák Árpád azonban az 1915. évi munka titkári összefoglalásában²²¹ megjegyzi, hogy csupán a könyvtár gyarapodása érte el a szokott szintet, többi gyűjteménycsoporté már nem. A könyvtár számára államsegélyből 47 kötetet vásároltak, egyéb vétel és ajándék útján 60 darabbal gyarapodtak. A könyvtár állománya az év végén 3842 db.

1915-ben is elmaradt az 1913-óta tervezett akali-ságpusztai ásátás. Kisebb ásátást végeztek Nagykanizsán a Puly István-féle 2000 koronás alapítvány kamatainak felhasználásával. Az évi szaporulat 31 db régiség és 84 numizmatikai tárgy. A régiségtár állománya 9892 db.

A néprajzi tár gyarapodása „a pásztornép hadbavonulása folytán” eredménytelen. Állománya 4294 db.

A természetrajzi tár 1915-ben több kitömött madár, formalinos készítménnyel és ásvánnyal gyarapodott. Állománya 3540 db; éspedig 2652 db állat, 295 növény, 593 ásvány, kőzet, kővület.

A tájrajzi gyűjtemény 849 darabból áll 1915 végén. Ebből 36 db festmény, 703 rajz és metszet, 110 fénykép.

Az 1916. évi irattári anyagok elkallódtak, így az év eseményeit csak a szeptember 8-án tartott igazgatóválasztmányi²²² és október 15-én tartott rendes egyesületi közgyűlés iratai²²³ alapján összegezhetjük.

A könyvtár 60 db aprónyomtatvánnyal, könyvvel és kéziratokkal gyarapodott. A Széchenyi utca 9. számú házban, ahol a néprajzi kiállítás is van, külön világos helyiséget béreltek a könyvtár számára az év második felében évi 200 koronáért. A könyvtár decemberben az új helyiségbe költözött. A Főfelügyelőség engedélyezte, hogy a könyvtár bérét a gyűjteménygyarapítási államsegély terhére fizethessék ki.

A régészeti ásátásokat a munkaerő hiánya lehetetlenné tette. Vásárlás útján gyarapodtak csak 31 régiséggel és 84 numizmatikai tárggyal.

A néprajzi gyűjtemény nem gyarapodott.

A természetrajzi gyűjtemény pár madárral gyarapodva, 3540 darabból áll már.

Valami kis gyarapodás történt a tájrajzi gyűjteményben is, amely 849 darabra szaporodott.

Csák Árpád a közgyűlésen előadta, hogy „hadimúzeumot” kíván létesíteni. Mivel erre fedezet nincs, gyűjtés és előadások jövedelméből teremtette meg a szükséges alapot. Ennek segítségével eddig 800 tárgyat, különböző fegyvereket, egyenruhákat, jelvényeket és katonai felszerelési tárgyakat gyűjtött össze. Gondja van, hogy a keszthelyi hősi halottak

fényképeit és életrajzi adatait megszerezze a gyűjtemény részére.

Előadja tovább, hogy „történelmi arcképcsarnokot és ereklyegyűjteményt” is fel kíván állítani. E gyűjtemény Festetics György, Fejér György, Goldmárk Károly, Nagy Ignác és több más jeles keszthelyi arcképén kívül használati tárgyaitak és műveiket is tartalmazza majd.

Az 1917. évi irattári anyag elkallódása folytán az év eseményeit csak az 1917. április 17-én tartott igazgatóválasztmányi²²⁴ és április hó 29-én tartott rendes egyesületi közgyűlés anyaga alapján²²⁵ összegezhetjük.

A fentiekből derül ki, hogy a Balatoni Múzeum anyaga 1917-ben sem gyarapodhatott. Ez év végén a könyvtár állománya 4099 db, a régiségtáré 9952 db, a néprajzi táré 4294 db, a tájrajzi osztályé 868 db. A természetudományi gyűjteményből selejtezték 213 lepkét, amit Capellaro Gottlieb keszthelyi órást²²⁶ által gyűjtött és preparált helyi anyaggal pótolta. Állomány egyébként 3581 db.

Dr. Lovassy Sándor a múzeumi telek kibővítésére 30 000 korona rendkívül segélyt kért, kérte továbbá a múzeumépítésre megszavazott 150 000 korona államsegélynek 200 000 koronára való felemelését. Kérte az eddigi évi 5000 koronás részleteknek 10 000 koronára való felemelését is. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének két küldöttje a helyszínen ellenőrizte Lovassy kérését és a kérelemnek helyt is adott.

A Kossuth Lajos utca és a Balaton utca sarkán álló volt kórháztelek mellé, a szomszédos Kossuth Lajos utcai Deutsch-féle telket 1917-ben 54 000 koronáért megvásárolta a Balatoni Múzeum-Egyesület. A vételárhoz a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége 30 000 korona államsegélyt adott és engedélyezte, hogy a hiányzó 24 000 koronát a múzeumépület építésére utványozott, takarékpénztárban kezelt államsegélyekből kölcsönözzék olyan formában, hogy az említett tőke kamatai szolgáljanak a kölcsön törlesztésére. A megvásárolt telken 5 lakásos öreg épület állott, a lakók negyedévenként 540 korona házbért fizettek. Az ingatlan telekkönyvileg is a Balatoni Múzeum-Egyesület nevére került.

1917-ben a Balatoni Múzeum-Egyesület tisztikarának három éves megbízatása lejárt. Az április 29-i közgyűlés a véglegesen Budapestre távozott Sági János helyébe Horváth György gimnáziumi tanárt választotta a néprajzi gyűjtemény őrévé, a régi tisztikart pedig újból megválasztották. Horváth György és dr. Keller Oszkár osztályvezetők katonai behívása folytán a Balatoni Múzeum vezetésének összes terhei továbbra is dr. Lovassy Sándor és dr. Csák Árpád vállára neheztedtek.

Az 1918. évi irattári anyag is elkallódott. Az évi pénztári számadásokból tudjuk meg, hogy gyűjteménygyarapításra 1500 korona államsegélyt kapott a Balatoni Múzeum²²⁷. A rendkívüli viszonyok következtében a gyűjteménygyarapításra szánt összegből alig pár, muzeális tárgyat vásároltak. Csák a Fenékpusztán talált római vastárgyakból tudott néhányat venni, megszerzett egy-két céhemléket is. Csupán a könyvtár volt az, amely a szokott módon, az előző évekhez hasonlóan gyarapodott.

Az 1918. július 14-én tartott igazgatóválasztmányi ülésnek²²⁸ és a július 28-án tartott rendes egyesületi közgyűlésnek²²⁹ különösebb mondanivalója nincs is. Bejelentik a Deutsch-féle ingatlan megvételét, megtudjuk, hogy a múzeum törzsállománya 22 794 db, a Csák-féle régészeti és Csák Árpád által gyűjtött háborús emlékgyűjtemény nélkül. A Balatoni Múzeum-Egyesület által a néprajzi kiállítás és iroda számára bérelt helyiségek bérét a tulajdonos Hoffmann Józsefné „a megdrágult viszonyokra való tekintettel” 900 koronáról 1000 koronára emeli fel.

1918-ban működésének húsz éves évfordulójához ért a Balatoni Múzeum-Egyesület és gyűjteménye, a Balatoni Múzeum is. Az eltelt húsz év során megteremtették azt a múzeumi törzsanyagot, ami számottevő kulturális érték volt már és ami megkövetelte az önálló múzeumépület emelését is. A múzeumépítés anyagi feltételeihez egy 24 000 és egy 54 000 koronás ingatlan állt az Egyesület rendelkezésére, 150 000 koronás államsegély évi részletekben történő kiuta-

lása is megkezdődött. Az államnak 1909-ben felajánlott Darnay-gyűjtemény²³⁰ Keszthelyre költöztetése is elhatározott szándék volt már Budapesten. A kis vidéki városka pár emberének önzetlen munkája, akarása, szívós kitaratása és bátorsága úgy látszott, meghozza a kívánt gyümölcsöt.

Az első világháború, mint láttuk meglehetősen keresztezte a terveket. Sági János, dr. Keller Oszkár és Horváth György katonai szolgálata megnehezítette a gyűjtési munkát, ugyanakkor munkaerő hiányában ásatásokat sem tudtak folytatni. A Balatoni Múzeum gyűjteményeinek anyaga 1914 és 1918 között alig 800 tárggyal gyarapodott csak, a gyarapodás is elsősorban könyvtári anyagban mutatkozik. A vesztés háborút követő pénzromlás nullává olvasztotta a múzeumépületre kiutalt addigi államsegélyt, a gazdasági helyzet hosszú időre lehetetlenné tette az intenzívebb gyűjtőmunkát. Dr. Lovassy Sándort és dr. Csák Árpádot azonban nem olyan fából faragták, hogy visszarettenjenek a nehézségektől. A világháborút követő időszak az önálló múzeumépület ki-harcolásának korszaka volt.

II. A Balatoni Múzeum története

A különböző intézményeink irattárának általános jellemzője, hogy az 1919-es évek körüli iratanyag hiányzik belőlük. A Balatoni Múzeum iratanyagának 1917–1921-es évekre vonatkozó kötegei is eltűntek. Ez érthető! A Tanácsköztársaság bukása után a leírt, veszélyes bizonyítékokat el kellett tüntetni.

Meg kell jegyeznünk, hogy a Balatoni Múzeum gondosan összegyűjtötte a Tanácsköztársaság emlékeit. Bélyegzők, utcanévtáblák, vörös zászló és igen sok írott anyag került el a pusztulást Csák Árpád gondossága folytán.

Az 1921-es év történetét az 1922. május 9-én tartott igazgatóválasztmányi ülés titkári beszámolójából tudjuk csak összegezni²³¹. A Balatoni Múzeum gyűjteményei a világháború idején kialakult helyzetben vannak ez évben is. Két külön épületben bérel a Múzeum-Egyesület nyolc helyiséget, ezek közül egy iroda és egy raktár.

A titkári jelentés csak általánosságban foglalkozik az egyes gyűjtemények állományának alakulásával, pontosabb adatokat kapunk a Központi Statisztikai Hivatalnak adott évről évre jelentésből²³². Az 1921. évi statisztikai adatok a következők: Könyvtár állománya 4312 db, régiségtáré 10 001 db, néprajzi táré 4428 db, tájrajzi táré 868 db, természetrajzi táré 3585 db. A titkári jelentésből tudjuk meg, hogy a könyvtár 93 db-al gyarapodott, a néprajzi tár 37 pástorfaragással, a régészeti és természetudományi gyűjteményben nincs gyarapodás.

A múzeumot 1921-ben pünkösdőtől november 1-ig minden vasárnap és ünnepnap nyitva tartották, de a látogatottság nem érte el a háború előtti szintet. Ezt az magyarázza, hogy alig van fűrdővendég a Balatonnál. Csák Árpád titkári számára a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1921. január 1-től évi rendszeres tiszteletdíjat állapított meg,²³³ így minden nyitási napon kalauzolhatta a látogatókat, hisz „a múzeumok egyik fő hivatása az oktatás”. Az 1921. évi látogatók száma egyébként 3902 fő volt²³⁴.

Az 1921-es év nagy eseménye volt, hogy a Festetics hitbizomány Keszthely városnak adományozta a megszüntetett versenystálló anyagát. A városi képviselőtestület az épület bontási anyagát a múzeum és kultúrház céljaira kívánta felhasználni és a városi park város felőli sarkán ingyenes telket ajánlott fel a múzeum és kultúrpalota céljaira. Györgyi Dénes műegyetemi tanár vállalta a tervek ingyenes elkészítését és még keszthelyi útjainak költségtérítését sem kérte. 1921 őszén megtekintette a még álló versenystállót és azt javasolta, hogy annak neobarokk stílusában építsék fel a múzeumot. „Ezzel a Balatoni Múzeumnak 24 év óta folyton szélesded mederben haladó ügye jelentős stádiumba lépett” írja Csák Árpád.

Györgyi Dénes leveléből tudjuk meg²³⁵, hogy a Balatoni Társaság kérésére vállalta ezt az ügyet. A Balatoni Társaság 1921-ben adta ki a Balatoni Évkönyvet¹²⁶, melyben Sebes-

tyén Gyula nemzeti múzeumi igazgató cikket írt „Keszthely országos könyvtár és dunántúli központi múzeum” címmel. Sebestyén a Balatoni Társaság elképzelését tolmácsolja itt. A Balatoni Múzeum könyvtárát tegyük országos könyvtárrá és ez a könyvtár szolgálja a dunántúli közművelődést. A Balatoni Múzeum három megye területén gyűjt, önként kínálkozik tehát a lehetőség, hogy ezt a gyűjtést az egész Dunántúltra kiterjesszék. Ha ez a nagyvonalú terv nem is valósulhatott meg, a Balatoni Társaság támogatása hathatósan járult ahhoz, hogy a Balatoni Múzeum múzeumépületének építési ügye a minisztérium részéről is jóindulatú támogatást kapott. Ennek a támogatásnak első jele az 1921-ben kiutat 50 000 koronás államszegély²³⁶.

Dr. Lovassy Sándor gazdasági akadémiai igazgató 1921-ben nyugalomba vonult. Tanártársai díszes bronz emléklakettel búcsúztak igazgatójuktól²³⁸. Dr. Lovassy Sándor azért választotta a nyugdíjat, hogy teljes munkaejét és idejét a Balatoni Múzeum ügyeinek szentelhesse. Világosan látta ez a kitűnő ember, hogy az önálló múzeumépület megvalósulása hamarosan bekövetkezik!

Keszthely város 1922-ben forgalmiadó-részesedésének 70%-át ajánlja fel a múzeumépítés céljaira. Ez az összeg dr. Lovassy Sándor felterjesztése szerint évi 1 000 000 korona körül mozog²³⁹. A Balatoni Múzeum ügye valóban jó mederben kezdett haladni, amit Darnay Kálmán 1922. március 13-án kelt levele²⁴⁰ is hangsúlyoz:

„Kedves Igazgató Úr! Én teszem meg a kezdő lépést a két testvér múzeum egyesítése küszöbén, midőn az akadályok remélhetőleg elhárultak és a két múzeum egységessé tételének tervezete az állam, a város küldöttei és köztem lefolyt tanácskozás keretében ma kialakult. A nevemet viselő múzeum 5 osztálya Keszthelyre kerülne...” A Balatoni Szövetség hivatalos lapja, a Balaton többet árul el erről a tanácskozásról. Azt írja²⁴¹, hogy a sümegi múzeum anyaga Keszthelyre kerül és egyesül a Balatoni Múzeum anyagával. Mind a sümegi, mind a keszthelyi múzeum igazgatója Darnay Kálmán lesz.

Közben a múzeumépület tervei is elkészültek. Györgyi Dénes 1922. június 7-én közli Lovassyval, hogy június 12-én a kész terveket be akarja mutatni²⁴². A Balatoni Társaság műszaki alosztálya a terveket 1922. július 24-én megküldi Lovassynak, a minisztériumhoz való továbbítás végett²⁴³. A tervek egy része elkerülte a megsemmisülést. Ezekből²⁴⁴ látjuk, hogy Györgyi akkor a város által ajánlott helyre, a park északkeleti sarkára tervezte a múzeum és kultúrpalota elhelyezését.

A Balatoni Múzeum-Egyesület 1922. május 21-én tartott rendes közgyűlésének és az azt megelőző igazgatóválasztmány-

nyi ülésnek iratai elvesztek. Egy későbbi levélből annyit tudunk meg csupán, hogy a közgyűlés megválasztotta a Múzeum-Egyesület tisztikarát. A már ismert személyek folytatták a múzeumi munkájukat²⁴⁵.

Az 1922-es év eseményeiről Csák Árpád titkári jelentése²⁴⁶ ad jó összefoglalást. Megtudjuk ebből, hogy „pénzünk elértéktelenedése és a rendkívüli magas napszámberék miatt” régészeti ásatás 1922-ben nem történt. Csák Árpád a zala hosszúfalusi éremleletből²⁴⁷ 350 db római nagybronzot szerzett meg. A Nemzeti Múzeum Éremtára kiválasztási jogánál fogva 38 darabot saját gyűjteménye számára tartott meg ebből. A könyvtár szokott módon gyarapodott, pár állatot tömettek a természettudományi gyűjtemény számára is.

1923. június 10-én igazgatóválasztmányi ülést tartottak²⁴⁸. Dr. Lovassy Sándor elnök jelenti, hogy Hoffman Józsefnél felmondta a néprajzi tár, iroda és könyvtár számára bérelt helyiségeket. Az igazgatóválasztmány úgy határozott, hogy a néprajzi gyűjtemény a tulajdonában lévő Deutsch-féle telek egyik 7 szobás lakásába költözzön át. A könyvtár elhelyezésére a hercegi versenystálló nagytermének kiutalását kérték a lakáshivataltól. A főszolgabírói hivatal, mint lakásügyi hatóság 1923. május 1-én a kért termet a könyvtár számára kiutalta.

Az igazgatóválasztmányi ülés jegyzőkönyvéből tudjuk meg azt is, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége megszűnt és a minisztériumban Vidéki Múzeumokat Gondozó Központot állítottak fel.

Dr. Lovassy Sándor elnök bejelenti, hogy a Balatoni Múzeum-Egyesület 1923-ban huszonöt éves évfordulóhoz érkezett el. Javaslatára az igazgatóválasztmány elhatározta, hogy július 29-én az Uránia Színházban tudományos múzeumi előadásokat tartanak és délután a Balaton parton népiünnepélyt rendeznek.

Az évi rendes közgyűlést 1923. június 24-én tartották²⁴⁹. „Az indítványok során Szerdahelyi Jenő ig. választmányi tag azt az eszmét veti fel, hogy az Egyesület takarékpénztári betétei oly módon helyeztessenek el, hogy az elértéktelenedéstől lehetőleg megóvassanak.”

A pénz egyre értéktelenedett, így a múzeumépítés gondolata fel sem merülhetett. A város telket ajánlott a múzeum számára. A hercegség egy nagyméretű versenystálló bontási anyagát ajánlotta fel az építkezéshez. Az egyre értéktelenedő pénz azonban nem tette lehetővé a Balatoni Múzeum-Egyesület tulajdonában lévő két ingatlan értékesítését, melyek eladási árából az építkezést el lehetett volna kezdeni.

Az építkezés megkezdésének elhúzódsából bizonyos kellemetlenségek is adódtak, mint az herceg Festetics Taszilónak a Balatoni Múzeum elnökségéhez intézett, 1923. július 21-én kelt leveléből kiderül. E levelet²⁵⁰ egésében közöljük:

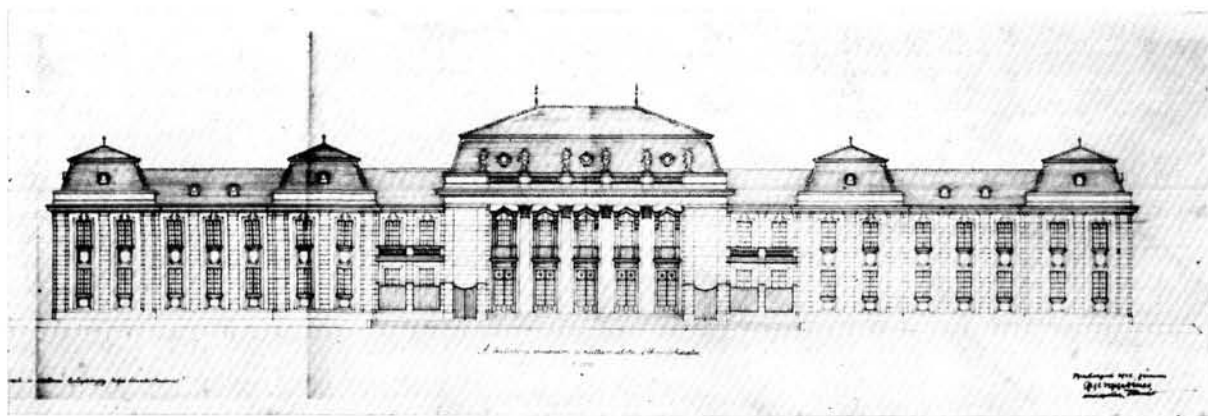
„F. é. április hó 19-én kelt nagybecsű beadványára van szerencsém a t. Elnökséget értesíteni, hogy a versenystálló épület anyagának Keszthely város részére történt adományozása tekintetében 1922. január hó 22-én kelt levelemben bizonyos feltételeket kötöttem ki, a mely feltételek legfontosab-

9. Györgyi Dénes múzeumterve 1922-ből (homlokzat, tusrajz).

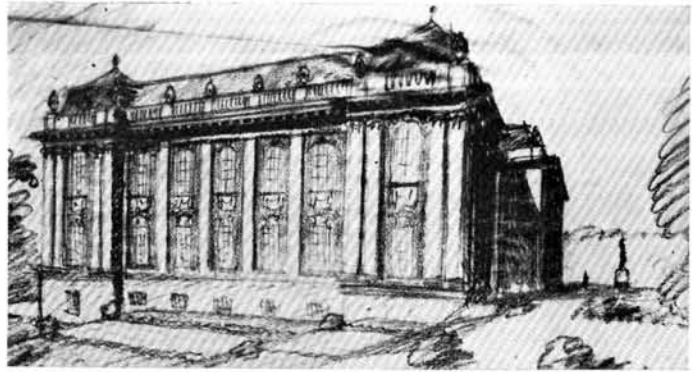
9. Tuschzeichnung der Stirnseite des Balaton-Museums nach dem Entwurf des Architekten Dénes Györgyi (1922).

9. Plan du Musée, imaginé par Dénes Györgyi (1922) (façade, lavis).

9. Проект здания музея Денеша Дьёрдьи, 1922-й год. (Фасад, рисунок тушью.)

11. Györgyi Dénes múzeumterve, homlokzati megoldás (ceruzarajz).
 11. Bleistiftzeichnung der Stirnseite des Balaton-Museums nach dem Entwurf des Architekten Dénes Györgyi.
 11. Plan du Musée de Dénes Györgyi (front, crayon).
 11. Проект здания музея Денеша Дьёрдьи, решение фасада. (Рисунок карандашом.)

bika, a lebontásnak 1922. év folyamán leendő eszközlése — teljesítve eddig legnagyobb sajnálatomra eddigelé nem lett. Nem kívánok ez alkalommal az adományozás e fontos feltételének nem teljesítéséből eredő esetleges consequentiakra kitérni, sőt b. kérelmükhöz képest hajlandó vagyok a kérdéses versenystálló fennálló épületének használatát 1923. évi július hó 1-től 1924. évi július hó 1-ig terjedő időtartamra a t. Balatoni Múzeum Egyesület javára engedélyezni, de ezúttal is bizonyos feltételeket kívánok megállapítani.

1. A fennálló épületre vonatkozó tulajdonjogomat fenn tartom s az épületanyagot akkor adom át a t. Címnek, amikor az épület tényleg le lesz bontva, legkésőbb 1924. évi július hó 20-án megkezdődő bontási munkálatok folytán.

2. A bontási munkálatok ezek szerint legkésőbb 1924. évi július hó 20-án megkezdődnek s 1924. évi szeptember hó 1-ig befejeződnek. Addig az adót t. Cím viseli.

3. Tisztelt Elnökségnek minden lehető el kell követni a tekintetben, hogy a kérdéses versenystálló épületében jelenleg elhelyezett lakók minél gyorsabban, lehetőleg f. é. november hó 1-ig kilakoltassanak s e célból a park felőli épületrész mentesítendő elsősorban, mely után következnek a többi épületrészek. Deutschmann Alajos lakó lakásában ingyen meghagyandó annak fejében, hogy ő az épület feletti felügyeletet gyakorolja.

4. A lakóktól felmentett lakásokat és egyéb épületrészeket a t. Elnökség múzeumi tárgyak elhelyezési céljaira használhatja, azonban idegenek oda csak elkerülhetetlen szükség esetén vezethetők, ez esetben is kizárólag a kiskeszthelyi út felőli kapun át, míg a park felőli kapu állandóan zárva tartandó.

Fogadja a nagyérdemű Elnökség kiváló tisztelem őszinte nyilvánítását, mellyel maradtam

Keszthelyen, 1923. évi július hó 21.

kész híve
 hg Festetics Tasziló.”

A keszthelyi közvéleményben még élő hagyomány egészíti ki a fenti levél tartalmát. Úgy tudják a keszthelyiek, hogy az első világháború után menekült magyarok érkeztek Keszthelyre is, számukra vették igénybe az üres versenystállót. Ezek a levélben említett lakók! A park szélén állt az épület, a lakók, gyerekek zavarták a hercegi park csendjét. A lakáshivatal utalta ki számukra a szükségglakást, kilakoltatásukra is csak az volt jogosult, tehát tűrni kellett őket. A herceg erre kijelenti, hogy nincs szükség az épületre, Keszthely városnak ajánlja fel kulturális célra a bontási anyagát, de mielőbb le kell azt bontani! A város a Balatoni Múzeum céljaira adja át a

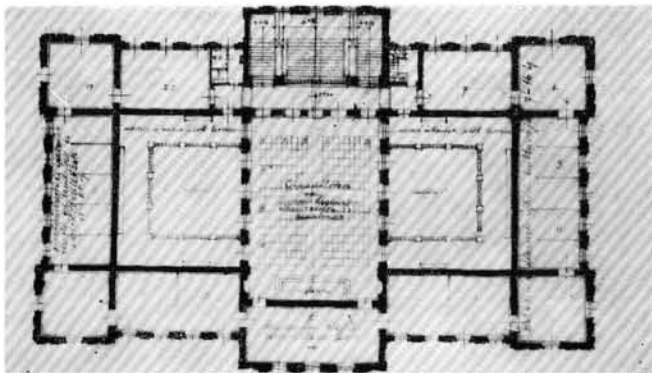
bontási anyag felhasználási jogát, a Balatoni Múzeum viszont nem tudja elkezdni az építkezést. Haladékat kap tehát a bontásra, de a lakókat el kéne távolítani, elsősorban a parkra néző lakásokból. Dr. Lovassy Sándor ebbe a feltételbe bele is megy. A lakók természetesen maradnak és létük, mint erre alább visszatérünk még, további lehetőségeket biztosít a Balatoni Múzeum számára.

Dr. Horváth Imre György gimnáziumi tanár, a néprajzi tárnak 1917-től öre, 1923. július 28-án levélben közli Lovassyval, hogy egészségi állapotára való tekintettel elhelyezték Keszthelyről, így a Balatoni Múzeumnál viselt tisztségéről lemond. „Amikor fájó szívvel köszönöm e kitüntető bizalmat, amelyet legjobb tudásom szerint töltöttem be, legyen szabad igen tisztelt Elnök Úrnak röviden csak annyit írnom, hogy a tárgyi néprajz fejlesztése teljesen lehetetlen volt, de megragadtam minden alkalmat anyagának minél szélesebb körben való ismertetésére” — írja²⁵¹.

1923. július 29-én ünnepelte a Balatoni Múzeum-Egyesület és a Balatoni Múzeum fennállásának huszonöt éves évfordulóját. Csák Árpád leírása szerint²⁵² az Uránia Színházban tartott ünnepség megnyitó beszédét dr. Lovassy Sándor tartotta. Köszöntötte a vendégeket és megemlékezett azokról, akik az Egyesületet erkölcsileg vagy anyagilag eddig támogatták. Utána dr. Czák Elemér h. államtitkár a kultuszminisztérium képviselőjében szolt és a vidéki múzeumok kulturális feladatait összegezte. Bella Lajos, dr. Oroszlán Zoltán régészeti tárgyú előadásai után dr. Madarassy László a Balatonvidék népéről beszélt. Végezetül dr. Csák Árpád összegezte a Balatoni Múzeum huszonöt éves történetét. Délután népünnepély volt a Balaton partján, ami 307 000 korona jövedelmet hozott az Egyesület számára.

Dr. Csák Árpád 1923-as évet összefoglaló titkári jelentése alapján beszélhetünk a jubileumi ünnepségről. Ugyanez a titkári jelentés mondja el, hogy a könyvtár 1923-ban szokott módon fejlődött. Gyarapodás ezen kívül csak a régészeti tárnál volt, amely számára újabb zalahosszúfalusi ezüst pénzelelet²⁵³ szerzett meg Csák. A lelet bögében volt elásva és 92 db-ból állott.

Az 1924-es év igen jelentős eredményeket hozott. Az igazgatóválasztmány 1924. szeptember 26-án tartott ülésén öt szótöbbséggel olyan határozatot hozott, hogy a Balatoni Múzeumot és Kultúrpalotát a balatoni ligetben, a város által még 1921-ben felajánlott helyen kell megépíteni. A határozat ellen dr. Csák Árpád a közgyűléshez fellebbezett²⁵⁴. Fellebbezésében világosan kimutatja, hogy a felajánlott terület vizes, mocsaras rész, ködös, nyirkos hely, amely nem alkalmas múzeumi tárgyak tárolására szánt épület emelésére. „Végül nem kívánatos a Balatoni Múzeumot és Kultúr-

10. Györgyi Dénes múzeumterve, alaprajz.
 10. Grundriß des Balaton-Museums nach dem Entwurf des Architekten Dénes Györgyi.
 10. Plan du Musée de Dénes Györgyi, projection horizontale.
 10. Проект музейного здания Денеша Дьёрдьи, план.

háza a balatoni ligetbe építeni azért sem, mert Keszthelynek, mint fürdővárosnak szüksége van a különben sem nagy területű balatoni ligetre, melyből csak egy talpalatnyit is elvenni vagy beépíteni a balatoni fürdő fejlesztése és jövője szempontjából helytelen politika lenne.” Javasolja, hogy a herceg Festetics Tasziló tulajdonát képező, a Kossuth Lajos utcában a vasút felé vezető út sarkán álló telket kérjék el a hercegtől és ott épüljön fel a Balatoni Múzeum.

Dr. Csák Árpád fellebbezését a Balatoni Múzeum-Egyesület 1924. évi november 9-én tartott rendes közgyűlése tárgyalta²⁵⁵. Csák összes érveit elfogadta és a ligeti építést el is vetette. Ugyanakkor „dr. Lénárd János hercegi főtitkár bejelenti, hogy őhercegsége a szóban lévő telket Keszthely város irányában teendő bizonyos kikötések mellett a múzeum és kultúrház céljaira megajánlja.” A Balatoni Múzeum céljaira felajánlott telek 1200 négyszögöl²⁵⁶.

Az 1925. és 1926. évi iratanyag hiányában sem nehéz a következő évek eseményeit összefoglalni. A Balatoni Múzeumnak megfelelő telek kellett ahhoz, hogy a hercegi park szélén álló versenystállót lebontathassa. A hercegség csak így tudott megszabadulni a versenystállók lakóitól és Lénárd főtitkár bejelentésében említett „bizonyos kikötések” a bontás mielőbbi elkezdésére vonatkozhattak csak. A telek, építőanyag együtt volt tehát a szerencsés véletlen összejársása folytán. A Balatoni Múzeum-Egyesület Kossuth-utcai ingatlanainak eladásából az építkezés indulási tőkéje is megteremthető volt már, hiszen a pénz értéke bizonyos fokig stabilizálódott ekkor. Mai olvasó számára el kell mondanunk, hogy 1 millió korona 80 pengőt ért a későbbiekben. A Kossuth-utcai ingatlanokat Lovassy 1 milliárd korona értékére becsülte Klebelsberg Kunó vallás és közoktatásügyi miniszterhez 1924. nov. 22-én benyújtott felterjesztésében²⁵⁷, melyben 1 milliárd korona államségélyt, 1925. évre országos gyűjtés engedélyezését és ugyanez évre 3 db teherautó kikölcsönzését is kérte négy hónapi időtartamra. Kérte továbbá a honvédlaktanya egy üres istállójának bontási anyagok tárolására való kölcsönzését is kieszközölni.

A Balatoni Szövetség, mely eddig is sokat segített a Balatoni Múzeum-Egyesületnek, 1924. december 3-án írásban

kérdi, hogy a múzeum építésére szolgáló gyűjtés engedélyezése ügyében a Múzeum-Egyesület, vagy a Balatoni Szövetség intéz-e kérelmet a Belügyminisztériumhoz?²⁵⁸ Lényegtelen most, hogy hogyan intéződött el a gyűjtési engedély, lényeges, hogy a társadalmi gyűjtés 1925-ben teljes erővel megindulhatott²⁵⁹. 1925 februárjában arról olvashatunk, hogy a Balatoni Múzeum-Egyesületnek még 1000 millió koronát kell gyűjteni ahhoz, hogy az építkezést elkezdhesse²⁶⁰. Lényeges segítséget jelentett, hogy Keszthely város vállalta a bontási anyagok ingyenes szállítását²⁶¹. A Balatoni Szövetség gyűjtésének eredménye 1925-ben 24 millió korona volt²⁶².

A Balatoni Múzeum építésére kért 1 milliárd koronányi államségélyt a kormány megszavazta²⁶³. A Balatoni Szövetség előterjesztésére Zala megye 5 milliót adományozott az építkezéshez azzal, hogy ezt az összeget öt éven át évenként adja²⁶⁴.

Keszthely más vonalon is segített. A lebontásra ítélt versenystállóban elhelyezett 9 család lakásáról gondoskodott. Mint a helyi újság írja²⁶⁵, „a lakók valamennyien kellő elhelyezést nyertek részint a város házaiban, részint magánházakban”. 1925. január 19-én az istálló bontását megkezdték.

„Tavasztól őszig ott búslakodtak a Balatoni Múzeum és Kultúrpalota kövei a város végén. Senki se társalgott velük, legfeljebb az őr és dr. Csák Árpád, aki úgyszólván naponként körüljárta a téglahalmokat...” írja a Keszthelyi Hírek²⁶⁶. Csák élete álmát látta teljesülni. Senki sem áldozott annyit ezekért a téglahalmokért, mint éppen ő!

Közben Györgyi Dénes elkészítette a Balatoni Múzeum tervét. Ránkmaradt vázlatai szerint²⁶⁷ a neobarokk, zárt épülettömeg olyan variációja is felmerült, amely a budapesti Nemzeti Galéria megoldásához hasonlóan földszinttől a tetőszerkezetig nyúló és az ablakközökben elhelyezett főlészlopokkal kívánta az épület monumentalitását fokozni. Valószínű anyagi megfontolásból vetették el ezt a lehetőséget. A kivitelezésre Lukoviczky Emil budapesti építész kapott megbízást, így az első kapavágás 1925. szeptember második felében megtörténhetett²⁶⁸. Az ünnepélyes alapköltétel 1925. október 11-én történt²⁶⁹. A keleti, alagsori rész falai október 25-én már álltak és elkezdték a nyugati homlokzat alapozásának betonozását is. A munka gyorsítása érdekében a vállalkozó ívlámpákat szerelt fel és az építkezés több műszakban folyt²⁷⁰.

Dr. Lovassy Sándor és Dr. Csák Árpád szinte éjjel-nappal figyelték az építkezés menetét. Ellenőrizték a munkát az Államépítészeti Hivatal kiküldöttei és ők is tettek észrevéte-

12. Györgyi Dénes múzeumterve, homlokzat, szoborral (ceruzarajz).
 12. Bleistiftzeichnung der Stirnseite des Balaton-Museums mit Skulpturenschmuck, nach dem Entwurf des Architekten Dénes Györgyi.
 12. Plan du Musée de Dénes Györgyi (front avec statue, crayon).
 12. Проект здания музея Денеша Дьёрди, фасад со статуей. (Рисунок карандашом.)

13. Előcsarnokterv (ceruzarajz).
 13. Bleistiftskizze der Vorhalle.
 13. Plan du vestibule (crayon).
 13. План вестибюля. (Рисунок карандашом.)

leket az építési naplóban. Ezek nyomán Györgyi Dénes 1924. október 24-re a Balatoni Múzeum és Kultúrpalota építőbizottságának összehívását kérte. Az értekezleten dr. Lovassy és dr. Csák, Reischl Imre városbíró, Bognár Imre városi jegyző és Györgyi Dénes jöttek össze²⁷¹.

Első kifogás az volt, hogy a vállalkozó a szerződésben kötött 1 : 7 betonkeverési arányt a nagyterem falait tartó két hosszanti alapfalról eltekintve nem tartotta be. Erre vonatkozóan az Államépítészeti Hivatal javaslata szerint jártak el. Hogy mi volt a javaslat, sajnos nem ismerjük. „Csák Árpád múzeum-egyesületi titkár, mint az építőbizottság tagja, naponkénti saját tapasztalata alapján” kifogásolja, hogy a köveket úgy szórják bele, hogy köztük hézag marad. Györgyi Dénes közli, hogy a betonfalak kellő szilárdságát ő garantálja. A tetőszerkezethöz fűrészelt gerendák helyett faragott gerendákat használt a vállalkozó. Határozat szerint az árkülönböztetést tőle le kell vonni. Kifogásolják, hogy a vállalkozó a rostált vakolatot nem a padlók alátöltésére, hanem habarcsba használja fel, azért a vakolatba használt anyag rostálási és szállítási költségeit a vállalkozó terhére kell írni.

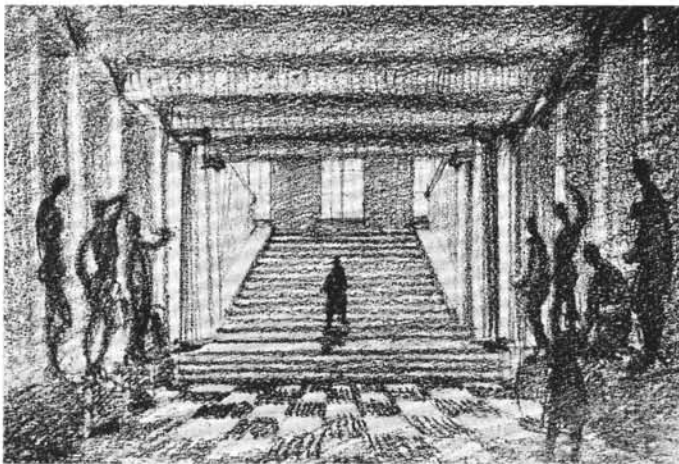
Érdekes pontja ennek a tárgyalásnak Györgyi Dénes műépítész bejelentése. Előadja, hogy a debreceni múzeum terveit a kivitelezési költség 8%-áért készítette el. A Balatoni Múzeumtól a szokott százalék helyett csupán 2% fizetését kéri, kiadási fedezésére.

Állnak már a Kultúrpalota falai, írja a Keszthelyi Hírek 1925. december 6-i száma. A munka megkezdésekor az volt a cél, hogy az épület november 30-ig tető alá kerüljön. Az újságciikk elmondja, hogy a sok eső miatt az építkezés kicsit elhúzódott, de a tető felhúzása már megkezdődött. Megtudjuk még, hogy a Balatoni Múzeum-Egyesület „részben a szokásnak megfelelően, részben a végzett munka némi jutalmazásaképpen” bokrétaünnepélyt rendezett, melyen az összes munkás részt vett. A munkások elénekelték a Himnuszt, amin a hivatkozott újságpéldány vezércikk írója igen csodálkozott, „az ott egybegyűlt munkások ugyanis szociáldemokrata szervezetbe tömörült építőmunkások”.

Klebensberg Kunó miniszter 1925. évi karácsonyi szótárában már a Balatoni Múzeum is helyet kaphatott²⁷²: „A Balaton vidékének nagy baja, hogy a legutóbbi időkig magán a fürdőn kívül egyebet alig nyújtott. Most a keszthelyi Balatoni Múzeum építése, továbbá a keszthelyi élettani állomás és a laboratórium mindenesetre növelni fogja a Balaton vidék látványosságait.”

A Balatoni Múzeum építkezései a téli időben szüneteltek, a hirtelen beállt fagy következtében a tetőzet sem készülhetett el. Az 1926-os építési terv a tetőzet teljes elkészítését írja elő²⁷³. Az 1926-os építkezésekkel kapcsolatban az építési bizottság június 7-én tartott ülésének jegyzőkönyvei szerint súlyos nehézségek merültek fel²⁷⁴. Megtudjuk ebből, hogy a kivitelező csődbe került és alvállalkozóknak adta ki a munkát. A munka során a földszinti oszlopcsarnok tartópillérei elkészítése nem az előírt portland-cement ágyazással történt, hanem a falazóanyagot egyszerűen silány minőségű mészhabarcsba rakták, a pilléreket azonban kívülről híg portland-cementtel bekenték. Az 1926-ban épített pillérek csak 16–100 cm magasságig vannak hosszabbított habarccsal falazva.

A hivatkozott építési bizottsági jegyzőkönyvből tudjuk meg, hogy a minisztérium 840/1926. III. b. számú leirata kívánta meg a földszinti oszlopcsarnok tervtől eltérő, dongaboltozattal történő lefedését, ami tetemes túlkiadást okozott. Ez a tervmódosítás írja egyébként elő statikai szempontból a pillérek említett falazási módját, ezért az építési bizottság felszólítja a kivitelezőt, hogy a szabálytalanul épített pilléreket bontassa le és azokat saját költségén az előírásoknak megfelelően falaztassa fel.

A vázolt nehézségek ellenére a Balatoni Múzeum tetőzete 1926-ban elkészült. Lukoviczky 1927 elején a biztosítékul letett 80 millió koronás betétkönyvét kéri a Balatoni Múzeum Egyesülettől²⁷⁵. Kérése részint bírói zárlat, részint a végzett munka műszaki átadásának és átvételének meg nem történte miatt nem volt teljesíthető. A Balatoni Múzeum épületének műszaki átadása és átvétele 1927. június 15-én történt Jakabffy Zoltán miniszteri tanácsos vezetésével küldött bizottság jelenlétében²⁷⁶.

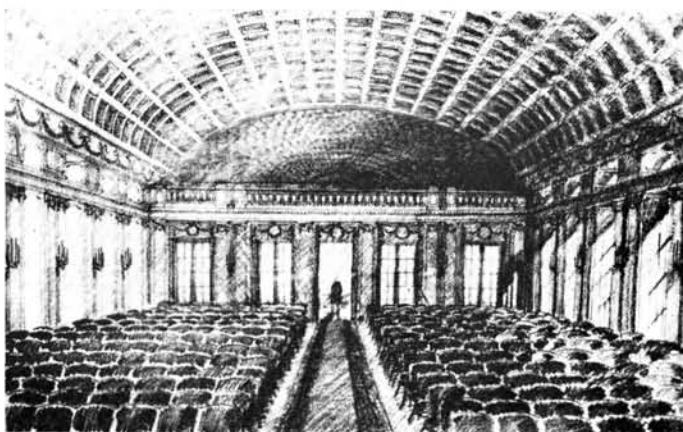
Az építkezés első fejezete, az épület tető alá hozatala megtörtént tehát. Az 1927. évi december 17-én tartott igazgatóválasztmányi ülés irataiból²⁷⁷ tudjuk meg, hogy 1600 millió koronát fordítottak erre a célra és az új pénzrendszernek megfelelően az Egyesületnek 13 000 pengő túlkiadása van. Az építkezés második részletét a külső és belső vakolások, ablakok, lépcsők, csatornázás képezik, ami 160 000 pengőbe kerül. Erre a munkára 120 000 pengő államsegély fedezet van. Kb. 40 000 pengős túlköltés fog mutatkozni. Ez részben fedezhető lesz Keszthely város 20 000 pengős hozzájárulásával. Az építkezés utolsó fázisában fejezik be az építkezést. Ennek keretében a padlózások, ajtók, lépcsőkorlátok, fűtő- és világítóberendezések és a díszterem készülnek majd el. Az utolsó építési szakasz költségvetését Györgyi Dénes műépítész még nem készítette el, nyilvánvaló azonban, hogy csak államsegélyből lehet majd azt megoldani.

1927-ben 517 pengő államsegélyt használtak fel a múzeum gyűjteményeinek gyarapítására²⁷⁸. A könyvtár állománya 4919 db, a régiségtáré 10 486 db. A szám 1927-ben nem változott, mert a Tihanyban tartott kisebb ásatásnak nem volt eredménye. A néprajzi tár számára 1927-ben 24 db zalai pászorfaragást és egy kis, Balatonban talált bronz ágyúcskát²⁷⁹ vásároltak. A néprajzi tár ezekkel együtt 4507 darabból áll. A tájrajzi osztály állománya ez évben változatlanul 868 db. A természettajzi osztály számára 1927-ben egy madarat tömtek csak, az osztály darabszáma 3587, amiből 2700 állat, 295 növény, 592 ásvány, kőzet és kővület. A Balatoni Múzeum tárgyainak darabszáma 24 407, ide nem számítva a letétbe helyezett Csák féle régészeti magángyűjteményt és a több mint 2000 darabból álló világháborús gyűjteményt.

A könyvtár egy részét és a néprajzi gyűjtemény egy részét ideiglenesen a Sörház épületében, a volt társasköri nagyteremben raktározták ez évben ideiglenesen. A néprajzi anyag további részét már a múzeumépület alagsori helyiségében tudták tárolni az év végén.

A Fő-téri kiállítási helyiségek 1927-ben is látogathatók voltak, ahol a régészeti anyagból és természettudományi anyagból álló kiállítást 1200 látogató tekintette meg.

Az igazgatóválasztmány említett, 1928. évi ülése Deutschmann Lajos nyugdíjas vasúti altisztet bízta meg az épület gondnoki teendőinek ellátásával és ezért lakást biztosít számára.

14. Diszterem kiképzési terve (ceruzarajz).

14. Bleistiftskizze der Innenarchitektur des Festsaaes.

14. Plan de la salle des fêtes (crayon).

14. Подготовительный план парадного зала. (Рисунок карандашом.)

A Balatoni Múzeum-Egyesület 1928. december 30-án jubileumi közgyűlést tartott, fennállásának harminc éves évfordulója alkalmából²⁹⁰. A közgyűlés melegen ünnepelte dr. Lovassy Sándor elnököt és hűséges segítőjét, dr. Csák Árpádot is. Nem esett szó Lehrmann Ferencről, aki harminc éve buzgón, hibamentesen és önzetlenül vezette már ekkor a Balatoni Múzeum számadásait, aki idős ember már ekkor és betegsége miatt számadásait Lovassy útján terjeszti a közgyűlés elé. Személyét nem szokták emlegetni a Balatoni Múzeum alapítói sorában, szerintünk tévesen. Úgy gondoljuk, hogy pontos pénzügyi munkája is járuléka annak, hogy múzeumunk megszülethetett, életképes lett és a kis vidéki városban olyan épületet emelhetett, mint a mi Balatoni Múzeumunk.

A jubileumi közgyűlés újból megválasztja dr. Lovassy Sándort elnöknek, dr. Csák Árpádot titkárnak. Más nevet nem is emlitenek.

Az 1928. évi építkezéseket az építési bizottság 1929. január hó 30-án tartott értekezletén felvett jegyzőkönyv összegezi²⁸¹. A vallás- és közoktatásiügyi minisztérium 1928-ban 120 000 pengőt utalványozott az építkezés folytatására. Ebből elkészítették az épület külső vakolását, az összes ablakokat, bejárati ajtókat, lakhatóvá tették a házfelügyelői lakást. 1928. év végén az építkezési tartozás 11 391 pengőt tett ki. A külső vakolási munkákat Marschall Béla győri építési vállalkozó készítette²⁸², a cementdizsmű munkákat a budapesti Melocco Rt²⁸³, az épületlakatosi munkákat Polgár Károly budapesti vállalkozó²⁸⁴, a festési és mázolásai munkákat Steiner és Szimper budapesti cég²⁸⁵. A bejárati ajtókat a budapesti Théky gyár termelte²⁸⁶, a csatornázási és vízvezetékcsatlakozási munkákat Schöndorffal budapesti cég végezte²⁸⁷.

Természetes, hogy az 1928. évi múzeumi gyarapodás lényegtelen volt²⁸⁸, hiszen Lovassy és Csák munkaejét az építkezés adminisztrálása és ellenőrzése kötötte le, 1928-ban 22 könyvet és folyóiratot szereztek, a természetrajzi tár 2 ősszállal csonttal és 10 madárpreparátummal gyarapodott. A tájrajzi gyűjtemény számára Olgay Ferenc Badacsonytomaji táj című képét vásárolták meg 350 pengőért. A régiséggyűjtemény gyarapodása 16 római kisbronz csupán. A néprajzi gyűjtemény 1 db 1756-ból származó szőlőprésszel gazdagodott, melyet Nagy István keszthelyi városbíró özvegye ajándékozott.

A Balatoni Múzeum főbejárata feletti felirat szerint az épület 1928-ban készült. Valószínűleg a harminc éves évforduló miatt választották ezt az évszámot, hiszen Györgyi Dénes összeállítása szerint 1929. január 7-én még 322 800 pengő lett volna szükséges az építkezés teljes befejezéséhez²⁸⁹. Ebben az összegben 25 000 pengő az emeleti diszterem befejezésére, 80 000 pengő a központi fűtésre, 14 000 pengő parkettázásra és 15 000 pengő redőnyök készítésére lett volna fordítandó. Meg kell jegyeznünk, hogy az emeleti diszterem vakolási munkáit csak 1957–58-ban tudtuk befejezni, burkolása pedig csak 1963-ban készült el. Központi fűtésünk ma

sincs még, a tervezett redőnyök felszerelése sem került máig sorra.

Az építkezések fedezésére 1929. november 8-án 250 000 pengő államsegélyért fordult az Egyesület vezetősége Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásiügyi miniszterhez²⁹⁰. A kért államsegélyt a rossz gazdasági helyzetben a kormány nem tudta megadni, így az 1929. évi építkezések 72 000 pengő túllépéssel zárultak²⁹¹. 1929-ben a főbejárati lépcső, az északi és déli oldal tereprendezése, lépcsői, a két belső udvar víz-elvezetése és burkolása, az alsó folyosó vakolása és lece-mentezése, az udvari ablakok beüvegezése készült el.

Az 1929. év eseményeit összegező titkári jelentés²⁹² beszámol arról, hogy „Zala vármegye törvényhatósága a Zalaegerszegen felállítani szándékolt Vármegyei Múzeum eszméjét az anyagi eszközök s az érdeklődés hiányában úgy látszik elejtette s eddigi gyűjtésük eredményét a Balatoni Múzeumnak ajándékozta. 127 db római, 80 db osztrák és magyar, 62 db külföldi érmevel, 48 db kőkori, 5 bronzkori, 6 római és 22 újabkori vastárggyal gyarapodott ekkor a Balatoni Múzeum régészeti gyűjteménye. A néprajzi gyűjtemény gyarapodása az ajándékozás folytán 75 pásztorfaragás és 137 egyéb tárgy. A természettudományi gyűjtemény 16 őskori állatcsontot kapott ebből az ajándékozásból.

Megtudjuk, hogy az egyes gyűjtemények állománya az 1929-es év végén a következő: régiségtár 10 830 db, néprajzi tár 4722 db, természetrajzi gyűjtemény 3629 db, tájrajzi gyűjtemény 881 db, könyvtár 5003 db. A teljes állomány 25 065 db.

Az 1929. évi események összegezésénél feltétlenül említünk kell Móra Ferenc október 12-én kelt levelét²⁹³, amit az alábbiakban közlünk: „Kedves Kollégák! Valahány vidéki kartársal alkalmam volt mostanában találkozni, mindnyájan egyetértettek velem abban, minden rábeszélés nélkül, hogy ma a magyar kultúrában nincs elgazdátlanodottabb és magára hagyatottabb szakma mint a miénk, vidéki múzeumi embereké. Bármilyen szívélyes legyen a viszony, amelyben személyileg többé-kevésbé valamennyien vagyunk a pesti múzeumokkal, a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének megszűnte óta nincs olyan központi szerv, amelynek kötelessége volna bennünket hivatalosan irányítani és támogatni s amelyhez hivatalos jogunk volna kérésünkkel, panaszainkkal vagy eszméinkkel fordulni. Nincs olyan szakmabeli folyóiratunk amilyen a Múzeumi és Könyvtári Értesítő volt s megszűntek a háború előtt szokásos évi vándorgyűlések is, amik ha másra nem is, arra jók voltak, hogy legalább megismerjük egymást. Ma alig tudunk valamit egymásról; abban se vagyunk biztosak, hol ki van még a régi kollégákból, kik a fiatalok, akiknek volt bátorságuk erre a pályára adni magukat; csak napilapokból értesülünk róla, hogy egyik másik vidéki múzeum a maga emberségéből életre kapott, vagy legalább olyan helyzetbe jutott, hogy szimulálni tudja az életet s nagyon sok kollégánk van, aki másfél évtizede nem látta a vidéki testvérintézeteket, illetve nagyon kevés, akinek módjában volt nagyobb részüket sorra látogatni.” Móra kötetlen szegedi találkozót kíván szervezni 1930. májusában Szegeden, hogy „ha aztán a beszélgetések során kialakul valamilyen lehetősége sorsunk jobbra fordításának annál jobb; ha nem jutunk ennyire, legalább kipanaszkodtuk magunkat és megszoritottuk egymás kezét.”

„F. évi október 12-i kiáltó szavát nagy helyesléssel olvastuk s szeretettel értesítjük, hogy az összejegyzeteket helyeseltük s rajta leszünk, hogy a májusi összejegyzetelen Szegeden egyesületünk képviselve legyen” — válaszolja Lovassy.

Csák Árpád így kezdi az 1930. évi titkári jelentését²⁹⁴: „Szomorú év, szomorú jelentés! Egyesületünk 32 évi fennállása óta még egy év sem volt olyan mostoha, olyan meddő, mint az 1930-iki.” 1930-ban a múzeum építése semmivel sem haladt előre. Ugyanakkor az 1930/31-es évekre államsegélyt a Balatoni Múzeum egy fillért sem kapott.

15. Kötári zárt udvar terve (ceruzarajz).

15. Bleistiftskizze eines geschlossenen Lapidariumhofes.

15. Plan de la cour close de la galerie de monuments de pierre (crayon).

15. План закрытого двора лапидария. (Рисунок карандашом.)

A szomorú pénzügyi helyzetet dr. Lovassy Sándor részletezi az 1931. március 13-án tartott igazgatóválasztmányi ülésen²⁹⁵. „Marschall féle 23 000 pengős tartozásunkat peresítették, de a per még folyamatban van. Elnök és alelnök két ízben járt a kultuszminisztériumnál építésbeli 72 000 pengőt kitevő tartozásunk kifizetésére államsegély engedélyezése tárgyában. Bemutatja továbbá Györgyi Dénes azon levelét, amelyben 2393 pengőt kitevő építésvezetői járandóságának kifizetését kéri.”

A nagykanizsai járásbíróság 1930/1784/12. számú végzésével végrehajtást rendelt el a Balatoni Múzeum ellen, a végrehajtásra azonban csak a következő, 1931. évben került sor²⁹⁶.

Csák az 1930. évi titkári jelentésében beszámol arról, hogy Badacsonyan nagyobb mennyiségű ezüst pénzt találtak. A helyszínen ebből kb. 100 darabot össze tudott egyesektől szedni, amit a Központi Fémjelző Hivatalhoz küldtek be. Ha a Nemzeti Múzeum nem él elővételi jogával, úgy a Szent László dénárjainak két típusát képviselő lelet a Balatoni Múzeumba kerül²⁹⁷. Mint Csák írja, „az év folyamán régészeti kutatásaim közben Egregy község határában római épületmaradványokat találtam. A kérdéses helyen az ősz folyamán ásást kezdtem, mely alkalommal közel 30 m hosszú épületfalat tártunk fel egy folyosóval és teremnek is beillő három szobával. A falak festményekkel vannak díszítve és hasonlók a fenéki római falfestményekhez, a padlózat pedig színes mozaik. A beállott téli fagyos idő egyelőre megakadályozta a további kutatást, de amint a föld fagyja felenged s az idő megenyhül, az ásást folytatni fogom, ha mindjárt a magam költségén is, mert egyesületünknek már évek óta nincs pénze ásásokra.”

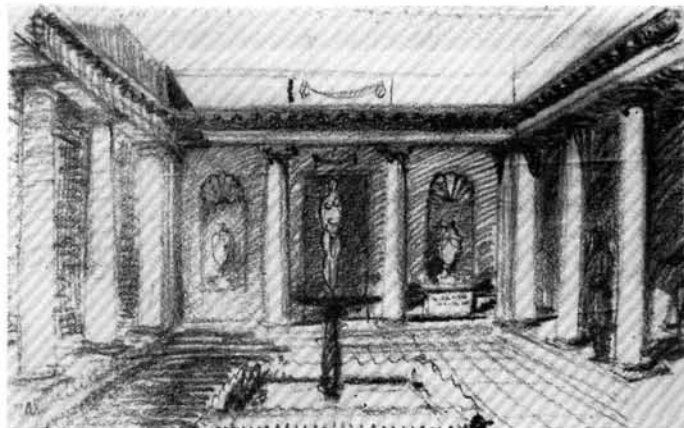
Az 1931. évet összefoglaló titkári jelentés is érdemes arra, hogy belőle idézzünk²⁹⁸. Csák ezt írja: „Amilyen sivár és színtelén állapotok vannak a közélet minden terén, ezek a szomorú állapotok észlelhetők a közművelődés, kultúra mezején is. Szomorú gazdasági viszonyainknak tudható be, hogy múzeumunk új palotájának továbbépítése és befejezése az 1931-dik év folyamán sem haladt egy lépéssel sem előre, mert az ehhez szükséges és kilátásba helyezett államsegélyből a kormány egy fillért sem utalt ki.”

1931-ben 600 pengő gyűjteménygyarapítási államsegélyt kapott végre a Balatoni Múzeum, aminek felhasználásával 148 tárgyat vásároltak. A Balatoni Múzeum 25 290 darabból álló állománya a következőképpen oszlik meg: könyvtár 5082 db, régiségtár 10 850 db, néprajz 4841 db, tájrajzi gyűjtemény 881 db és természettudományi gyűjtemény 3636 db.

Az 1931. év szomorú eseménye volt a foglalás a Balatoni Múzeumban. A végrehajtási jegyzőkönyv szerint 23 300 pengő erejéig elrendelt foglalás jegyzőkönyvének tételes felsorolása unalmas lenne, így csak megemlítjük, hogy tárgyakat, régészeti anyagot, kitömött madarakat foglaltak le²⁹⁹. A Kúria a foglalást hatálytalanítja³⁰⁰.

1932-ben a Balatoni Múzeum vezetőségének legfőbb gondja az építkezés során felmerült adósság kifizetésére szükséges államsegély biztosítása volt. Mint az ez évi titkári jelentés írja³⁰¹, „egy memorandumot készítettünk, melyet az elnökből, alelnökből és titkárból álló küldöttség november 15-én saját költségén vitt fel Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, és neki személyesen adott tá. A miniszter a memorandum átvételkor biztosította a Balatoni Múzeum-Egyesületet jóindulatáról s az anyagi támogatást megígérté.”

A titkári jelentésből tudjuk meg, hogy a Balatoni Múzeum könyvtárát 1932-ben a 600 pengőért lepadlóztatott végleges helyiségbe költöztették, az elhelyezéshez pedig könyvtári állványokat készítették. Ma is e helyiségben van a Balatoni Múzeum szakkönyvtára és az 1932-ben készített könyvtári állványokat használjuk ma is. A könyvtár állománya 1932.

év végén már 6716 db volt. A többi tár állománya lényegileg nem változott és a múzeum teljes anyaga a könyvtárral együtt 26 454 db. Az 1932. évi látogatók száma 2286 fő volt.

Említenünk kell az 1932. május 8-án tartott rendes évi közgyűlést is³⁰², melyen Lehrmann Ferenc időse korára és megromlott egészségi állapotára hivatkozva a pénztárosi megbízásról lemond. 34 évi önzetlen munka előzte meg ezt a bejelentést. A közgyűlés pedig „Lehrmann Ferencnek 34 éven át viselt és mintaszerű pontosságú működéséért mély köszönetét tolmácsolja” és utódjául Lovassy Mártont választja meg. Az 1932–1935. évi ciklusra az eddigi tisztikar további megbízást kap.

Az 1933. május 30-án tartott igazgatóválasztmányi ülésen Lehrmann Ferenc 99 éves korában, 1933. február 28-án bekövetkezett haláláról számol be dr. Lovassy Sándor³⁰³.

Az 1933-as év nagy eseménye volt, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium az 1933/34-es állami költségvetés terhére 40 000 pengő államsegélyt utalványozott a Balatoni Múzeum építésével kapcsolatos adósságok részbeni kifizetésére, tudjuk meg Csák Árpád titkári jelentéséből³⁰⁴. A Balatoni Múzeum egyébként 3000 pengő gyűjteménygyarapítási államsegélyt kapott 1933-ban, melyet jórészt 197 néprajzi tárgy vásárlására fordítottak. A múzeum teljes állománya ez évben a könyvtárral együtt 26 951 db. A látogatók száma 1933-ban 2676 fő volt.

Ugyancsak 300 pengő gyűjteménygyarapítási államsegélyt kapott a Balatoni Múzeum 1934. évre is. Az évet összefoglaló titkári jelentés szerint³⁰⁵ a könyvtár ez évi gyarapodása részint vétel, részint ajándékozás folytán 204 kötet, ezzel állománya 7073 db lett. A régiségtár állománya 10 832. A néprajzi gyűjtemény 1934-ben 67 darabbal gyarapodott és így év végi állománya 5089 db. A természetrajzi gyűjtemény 3650 darabot tartalmaz, a tájrajzi osztály 62 képpel gyarapodott, állománya 949 db. A Balatoni Múzeum egészében, a könyvtárral együtt 27 593 tárggyal rendelkezik már.

Külön kiemeli az említett titkári jelentés, hogy a Balatoni Múzeum új épületének kiállítási helyiségei Keszthely város anyagi támogatásával az 1934-es év során annyira elkészültek, hogy csak a termek egy részében hiányzik a mázolás, így a Balatoni Múzeum egész anyaga 1935-ben ezekben lesz már elhelyezhető.

1934. decemberében a közoktatásügyi miniszter 3000 pengő építési segélyt utalt ki. A fennálló 61 108 pengőnyi tartozás és annak kamatai ezen összeggel csökkennek tehát. Az 1935. évi május 12-én tartott rendes egyesületi közgyűlésen a 75 éves Csák Árpád betegsége folytán nem lehetett már jelen³⁰⁶. A Balatoni Múzeum-Egyesület tisztikarának megbízása lejárt, a közgyűlés megválasztja az új tisztikart. Elnök dr. Lovassy Sándor, alelnök Reischl Imre városbíró, titkár dr. Csák Árpád, aki a régészeti tár vezetésére is megbízást kapott. A természettudományi tár vezetésével újból dr. Keller Oszkárt bizza meg a közgyűlés. A közben elhalt Lovassy Márton pénztáros helyébe Vajda László városi pénztárost választják.

Az irattári anyag hiánya folytán az 1935. évi eseményeket csak az év végén készült összefoglaló jelentés³⁰⁷ alapján tekinthetjük át. Megtudjuk ebből, hogy 1935. nyarán végre saját épületébe költöztethette a Balatoni Múzeum az összes anyagát. Dr. Csák Árpád akkor nagy beteg volt már, a költözködést négy héten át dr. Lovassy Sándor irányította, ami hibamentesen megtörtént. 1935. augusztus 25-én az új épületben dr. Keller Oszkár rendezésében megnyitották az első kiállítást, ami a múzeum természettudományi anyagát mutatta be. Három egymást követő vasárnap volt nyitva ez a kiállítás és 415 látogatója volt.

Csak rövidke újsághírből tudjuk meg, hogy Hóman Bálint kultuszminiszter 40 000 pengő hozzájárulást ígért, ha a Balatoni Múzeum telekkügye telekkönyvileg is rendeződik³⁰⁸. A telket Festetics herceg ajándékozta a múzeumnak, halála folytán az átírást nem lehetett foganatosítani. Másik újsághírből azt tudjuk meg, hogy a Balatoni Intéző Bizottság is 20 000 pengővel kíván hozzájárulni a Balatoni Múzeum építkezéseinek befejezéséhez³⁰⁹.

1936. januárjában már arról olvashatunk, hogy a Balatoni Múzeum telkének telekkönyvi átírása megtörtént, rövidesen esedékes a múzeum államosítása és a sümegi Darnay Múzeum anyagát Keszthelyre szállítják át³¹⁰. Dr. Csák Árpád még értesült ezekről a jó hírekről, aztán január 4-én felvehette még 123 pengőnyi havi tiszteletdíját³¹¹, majd 1936. január 26-án elhunyt. Halála országos részvétet keltett és még a nagy budapesti lapok is megemlékeztek pár sorban érdemeiről³¹². „Egy nyirkos téli délutánon gyászkocsi állott meg a keszthelyi Kossuth Lajos utca külső részén, szemben a Balatoni Múzeum palotájának főbejáratával. Csak fél percig állt a kocsi, aztán megindult szomorú útjára a Szent Miklós-temetőbe. Kevesen tudták akkor, hogy ez a rövidke megállás búcsúzás volt, a gyászkocsin fekvő halott búcsúja a Balatoni Múzeumtól” írja Madarassy László³¹³.

Csák halálával sokat veszített a Balatoni Múzeum. Minden munka és gond Lovassy vállára nehezedett, az aktákról elmaradt dr. Csák Árpád jellegzetes titkári aláírása. A következőkben dr. Lovassy Sándor maga írta és egyedül írta alá a sok-sok ügyiratot, amit a Balatoni Múzeum élete produkált. 1936. április 19-én a március hóban kiutalt 10 000 pengős államsegélyről számol be, jelentve, hogy még 39 747 pengőt kitevő adósság maradt az építkezésekből³¹⁴.

Dr. Lovassy Sándor világosan látta, hogy az anyyi gondal, körültekintéssel vezetett Balatoni Múzeum Egyesület egy akkora intézményt, amit sikerült létrehozni, önmaga sem eltartani, sem vezetni nem tudhat már. Az 1936. március 8-án tartott közgyűlésen mindezt bejelenti és kéri, hogy a közgyűlés hagyja jóvá a Balatoni Múzeum államosításának kérelmezését. A közgyűlés a következő feltételekhez köti az államosítást³¹⁵:

„1. A m. kir. közoktatásügyi kormány az átveendő múzeumpalotával átveszi az építkezésből még fennálló adósságot.

2. A múzeumpalota még befejezetlen részeit egy közösen megállapítandó határidőn belül teljesen kiépíti.

3. Mielőbb megkészíti a még szükséges bútorokat.

4. A Balatoni Múzeum Keszthelyen maradását és a múzeumpalota e célra való fenntartását biztosítja.

5. Fenntartja a „Balatoni Múzeum” címet.

6. Az állami tulajdont képező sümegi Darnay Múzeum egész anyagát — a Sümegen maradó Kísfaludy emléktárnyak kivételével — Keszthelyre hozatja, és a Balatoni Múzeummal egyesíti.

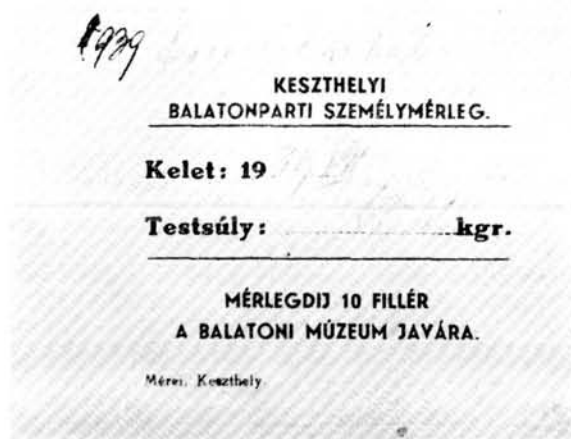
7. A Balatoni Múzeumhoz megfelelő szak- és segéd-személyzetet rendel.

8. Dr. Lovassy Sándort, mint a Balatoni Múzeum szervezőjét s a múzeumügy minden részletének ismerőjét jelen minőségében szükségszerűen továbbra is alkalmazza.

9. — Ha a Balatoni Múzeum Keszthelyen az állam által valami okból nem lenne fenntartható, az egész ingatlant és a múzeumi gyűjteményeket — az időközi állami gyűjtemények leszámításával — Keszthely közönségének tulajdonába adja át, ha ez annak idején a fenti kikötések értelmében történő fenntartására kötelezettséget vállal”.

Dr. Lovassy Sándor már másnap felterjeszti az egész ügyet a miniszterhez. Az igazgatóválasztmány 1937. június 25-i ülésén jelenti aztán be³¹⁶, hogy a közoktatásügyi minisztérium az államosítás költségeit csak az 1939/40. évi állami költségvetéssel tudja majd megoldani.

Darnay Kálmán 1936. június 15-én kelt levelében³¹⁷ közli Lovassyval, hogy a Darnay-múzeum anyagának költöztetése részéről megkezdődhet. Egyetlen kívánsága, hogy az egyesített múzeumoknak „Balatoni Állami Darnay Múzeum”, vagy „Balatoni és Állami Darnay Múzeum” legyen a neve. „Azt is kijelenthetem, hogy én a tényleges múzeum-igazgatói állást öregeid koromban már nem igénylem” írja meg. Dr. Pasteiner Iván, a közgyűjtemények országos főfelügyelője 1936. szeptember 21-én kelt levelében³¹⁸ arról értesíti Lovassyt, hogy a közoktatásügyi miniszter dr. Papp Lászlót 1936. július 1-i hatállyal a sümegi Darnay-múzeum anyagának leltározására küldte ki. Alkalmazása néhai dr. Csák Árpád halálával felszabadult tiszteletdíj terhére történt. „Mivel azonban ez az összeg illő létfenntartásra alig elég, tisztelettel arra kérlek, dr. Papp Lászlónak az új múzeumépületben megfelelő lakószoba bocsáttassék rendelkezésére”, ha Sümegről Keszthelyre költözik át. Dr. Papp László okl. ügyvéd és bölcsészdoktor 1936. november 4-én Sümegen kelt levelében³¹⁹ érdeklődik Lovassynál, átköltözhet-e Keszthelyre? Az átköltözés akadályait Lovassy a főfelügyelőséghez írt leveléből tudjuk meg³²⁰: „Mínt hogy azonban az épület irodai célt szolgáló szobái még nincsenek teljesen kiépítve s a szobának megfelelő módon történő kiépítéséhez kályha s ezzel kapcsolatosan a hozzátartozó kémény padláson levő része külsejének szabványos bevakolása, a tetőablaktól a kéményig a kéményseprőnek vaskorlátos tetőjárda, a padlásfeljárótól fél padláson át a kéményig a sűrűn álló és csipőmagasságban lévő gerendák tetején deszkapalló beállítása a kéményseprőnek, villanyvilágítás bevezetése a főbejáratról a folyosón át a szobáig, az ablakokra ablaktáblák, szobafestés, az irodarészek folyosórészeinek cementlapokkal történő kikövezése szükségesek s amelyek készíttetése több, mint 1200 pengőt igényelnek, de amely összeget mi előteremteni nem tudjuk.” Erre való tekintettel 1000 pengő államsegélyt kér. A további elintézés iratok hiányában nem ismerjük. Az 1937. június 25-i igazgatóválasztmányi ülés jegyzőkönyvéből³²¹ tudjuk meg, hogy dr. Papp László közel fél évet foglalkozott a leltárrevízióval s a munka írásbeli részét a Balatoni Múzeum egyik irodahelyiségében végezte és eltávozott Keszthelyről.

16. A Balatoni Múzeum mérlegházának mérlegelési jegye, 1938.

16. Gewichtsmarke der Waage des Balaton-Museums (1938).

16. Bon de bascule du bureau des poids du Musée de Balaton, 1938.

16. Весовая пометка весового зала Балатонского музея, 1938.

A Darnay-gyűjtemény csomagolását 1937 nyarán a szegedi múzeum egyik tisztviselője intézi majd.

A Balatoni Múzeum igazgatóválasztmányának 1938. március 7-én tartott ülésének irataiból³²² tudjuk meg, hogy 1937-ben megtörtént s sümegei Darnay Múzeum anyagának Keszthelyre történt átszállítása. A csomagolást és a szállítás ellenőrzését dr. Török Gyula, a szegedi városi múzeum tiszteletdíjas gyakornoka végezte, akit a főfelügyelőség a Balatoni Múzeumhoz osztott be. A Darnay Múzeum anyaga 140 lepecsételt ládában és 75 db csomagolatlan tárggyal érkezett meg és a Balatoni Múzeum három nagy termében felbontatlanul nyert elhelyezést a Balatoni Múzeum államosításáig.

1937-ben a földszinti kiállítási termekben elhelyezett természettudományi gyűjtemény volt látogatható. Az első teremben a Balatonvidék ásványai, kőzetei és kőületei kaptak helyet, a dolomit és bazalt mállásából összegyűjtött talajmintákkal egyetemben. A második teremben a vidék emlésközlatai kerültek kiállításra, a harmadik teremben a madárvilág és madártojások. A negyedik teremben a vidék lepke- és bogárvilága került bemutatásra 7 tárlóban. Az ötödik teremben a csúszómászókat, halakat, halászati eszközöket állították ki. A kiállítás májustól szeptemberig vasárnaponként volt nyitva és 600 látogató tekintette meg³²³.

Az 1938. évi április 3-án tartott rendes egyeztetési közgyűlés a Balatoni Múzeum Egyesület fennállásának negyvenéves évfordulóját ünnepelhette.³²⁴ A közgyűlés, tagjai, város és közületek vezetői szeretettel emlékeznek meg dr. Lovassy Sándorról, aki újabb évkönyv kiadásával kívánta a jelentős évfordulót ünnepelni. Az Évkönyv, mint tudjuk, a második világháború kitörése miatt sajnos nem jelenhetett meg. Ebben az évkönyvben kívánta megírni dr. Lovassy Sándor az Egyesület történetét.

Az 1938-as közgyűlés dr. Lovassy Sándort elnökké, Reischl Imrét alelnökké, dr. Török Gyulát titkárrá és a régészeti osztály őrévé, dr. Keller Oszkárt a természetrajzi gyűjtemény őrévé választotta.

1938-ban került a Balatoni Múzeumba dr. Vajkai Aurél, aki a főfelügyelőség megbízásából, mint havidíjas tisztviselő, a néprajzi gyűjtemény vezetését vette át³²⁵.

Két, a főfelügyelőség által fizetett szakembere volt 1938-ban a Balatoni Múzeumnak, melynek igazgatását társadalmi munkában végezte dr. Lovassy Sándor.

A Balatoni Múzeum 1938. évi helyzetét a főfelügyelőséghez benyújtott terjedelmes összefoglalásból részletesen ismerjük.³²⁶ Megtudjuk ebből, hogy a múzeum épülete kívülről teljesen készen áll már, a belső előtér, lapidáriumok, emeleti lépcsőház és folyosó, a nagy terem falai még vakolatlanok. A múzeumépület belsejében a burkolólapok elhelyezéséhez szükséges cementalapozás elkészült. Az irodák kályhákat, villanyvilágítást és teljes bútorzatot kaptak az 1938-ra kiutalt 2109 pengő állományból. Az 1937-ben a földszinten öt teremben megnyitott természettudományi kiállítás mellé 1938-ban az emeleten további négy teremben régészeti kiállítást nyitottak meg. A kiállításokat vasárnap délelőtt ingyen, délután a felnőttek 20 filléres, gyerekek 10 filléres belépőjegy ellenében látogathatták. Csoportos és iskolai látogatók 5 fillért fizettek személyenként. Az évi látogatottság 418 fő volt.

A könyvtár állománya az év végén 7360 db, a régiségtáré 11 096 db, a néprajzi táré 5177 db, természettudományi gyűjteményé 4680 db és a balatoni képgyűjteményé 963 db.

1938. szeptember 8-án Sági János halála³²⁷ miatt került fel a fekete zászló a Balatoni Múzeum új épületére.

Az 1938-as évvel a Balatoni Múzeum történetének jelentős szakasza zárult le. A sümegei Állami Darnay Múzeum anyagának átszállításával ugyanis lehetőség nyílt arra, hogy a még múzeumegyesületi tulajdonban lévő Balatoni Múzeum a továbbiakban már állami költségvetésből tarthassa fenn magát. A fenntartáshoz szükséges összegeket ugyan államsegély formájában folyósították 1949-ig, a múzeum életében azonban a továbbiakban anyagi nehézség nem mutatkozott.

III. A Balatoni Múzeum története 1939-től

A Balatoni Múzeum Egyesület 1939. július 30-án tartott rendes közgyűlésének irataiból³²⁸ tudjuk meg, hogy miután a Darnay-anyag leltározását dr. Török Gyula befejezte, új munkahelyre került Pécsre. Dr. Vajkai Aurél is bejelentette már, hogy nem kíván Keszthelyen maradni, mert a közgyűlés dr. Lovassy Sándor elnök, dr. Szerecz Imre alelnök mellé dr. Horváth Tibor Antalt választotta meg titkárnak, pénztárosnak meg Végh Jánost.

A közgyűlésnek mutatta be dr. Lovassy Sándor néhai dr. Csák Árpád örökösének, Csák Ellának és Margitnak ajánlékozási levelét a Balatoni Múzeumban 1898 óta kezelt leltéti anyagra vonatkozóan. A régészeti gyűjteményt az örökösök a Balatoni Múzeumnak ajándékozzák, kikötik azonban, hogy külön leltárkönyvbe leltározzák be ezt az anyagot és minden darabra C jelzést írjanak a leltári szám elé³²⁹.

1939-ben a múzeum építkezési annyira előrehaladtak, hogy csupán az emeleti nagyterem vakolása és padlózása, a házi vízvezeték elkészítése maradt hátra megoldandó feladatként, tudjuk meg az évi jelentésből³³⁰. Ez a jelentés tudósít arról is, hogy a Sümegei átszállított Darnay-anyag még mindig ládázva van. Kicsomagolására csak akkor kerülhet majd sor, ha a főfelügyelőség az új kiállítási bútorzatot biztosítani tudja. A bútorzat viszont az államosítás után lesz esedékes.

1939-ben kitört a második világháború, ezért a Balatoni Múzeum gyűjteménygyarapítási államsegélyt ez évben nem is kapott. A könyvtár 46db-bal, a régiségtár 14 db-bal szaporodott ebben az évben. A néprajzi tárból dr. Vajkai Aurél 778 db-ot selejtezett és 4 új tárgyat szerzett be. A természetrajzi tár gyarapodása 1 db, a tájrajzi gyűjtemény állománya változatlan.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1940. július 1-i hatállyal dr. Dornay Béla salgótarjáni gimnáziumi tanárt a Balatoni Múzeumhoz osztotta be szolgálatára³³¹. 1940. július 1-én dr. Vajkai Aurél neki adja át jegyzőkönyvileg a régészeti és néprajzi gyűjteményeket, két iroda anyagát és a laboratórium berendezését, majd Budapestre távozik³³².

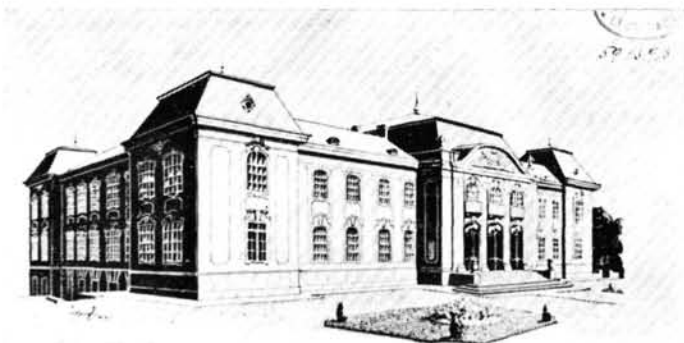
1940. július 26-án elhalt Capellaro Gottlieb, a Balatoni Múzeum Egyesületnek alapításától tagja, majd igazgatóválasztmányi tag, aki hosszú idő óta kezelte és gyarapította a Balatoni Múzeum rovtartani anyagát³³³. Őt nagy, üveges szekrényben elhelyezett értékes lepkegyűjteményét a Balatoni Múzeumnak ajándékozta végrendeletében³³⁴.

A Balatoni Múzeum állománya 1940 végén a következő³³⁵: könyvtár 7512 db, régészeti tár 11 110 db, természettudományi tár 4695 db, néprajzi tár 4423 db, tájrajzi gyűjtemény 990 db. A Csák-féle régészeti és a Capellaro-féle lepkegyűjtemény anyagának darabszáma a fentiekben nem szerepel.

1941. március 8-án dr. Lovassy Sándor a következő levelet intézi dr. Pasteiner Ivánhoz, a közgyűjtemények országos főfelügyelőjéhez³³⁶: „86 éves magas korom kényszerít arra, hogy a Balatoni Múzeum Egyesület és a Balatoni Múzeum létesítése, megszervezése, gyarapítása és ügyeinek vezetése terén negyvenhárom éven át nagy szeretettel önzetlenül, minden ellenszolgáltatás nélkül teljesített munkásságom színteréről most, mandátumom lejártával megváljak, illetve, hogy a Múzeum Egyesület f. hó 30-ra kitűzött általános tisztújító közgyűlésén további megbízást ne vállaljak.”

A Balatoni Múzeum Egyesület 1941. június 15-én tartott közgyűlése melegen ünnepli a leköszönő dr. Lovassy Sándort, majd megválasztja az új tisztikart. Elnök dr. Szerecz Imre apátblébános, alelnök Hauser János gazdasági akadémiai igazgató, titkár dr. Horváth Tibor Antal tanár, a Balatoni Múzeum igazgatója dr. Dornay Béla lett³³⁷. A Balatoni Múzeum Egyesületről hallunk ugyan még pár szórványos adatot, működése azonban dr. Lovassy leköszönésével megbénult.

Dr. Dornay Béla múzeumigazgató családi nevét 1942. február 12-én belügyminiszteri engedéllyel Darnay-ra változtatja³³⁸. Ettől az időtől kezdve mind gyakrabban találkozunk a Balatoni Múzeum—Állami Darnay Múzeum elnevezéssel. Dr. Darnay Béla múzeumigazgató új bélyegzőt is ké-

szített, minek képét maga rajzolja meg. BALATONI MÚZEUM KESZTHELY feliratban a múzeum képét látjuk, alatta 1898—1928 évszámokkal.

A közgyűjtemények országos főfelügyelősége 1942-ben a Balatoni Múzeum és a Darnay Múzeum anyagából közös, nagy kiállítás előkészítését kezdte el. A rendezési munkában dr. Csalog József az őskor, dr. Radnóti Aladár a római, dr. Bálint Alajos a népvándorláskori és középkori, dr. Vargha László és Palotai Gertrud a néprajzi anyaggal foglalkozott³³⁹. 1942. augusztus 14-én Antal Tibor budapesti faipari vállalatától 196 db vitrin-üveg érkezett³⁴⁰, majd október 16-án megjött a főfelügyelőség által vásárolt vitrinek első részlete is³⁴¹. Közben a kiállítás rendezését a háborús veszélyek miatt abba kellett hagyni. A főfelügyelőség a legértékesebb múzeumi anyagok légvédelmi óvóhelyen történő tárolását rendeli el. Darnay szeptember 28-án jelenti, hogy a rendelkezést végrehajtotta³⁴².

A háború folytán nem történhetett meg a Balatoni Múzeum várt államosítása. A Balatoni Múzeum Egyesület 1942. április 17-én tartott igazgatóválasztmányi ülése³⁴³ és a május 28-án tartott rendes évi közgyűlése³⁴⁴ egyetlen pontként az államosítást tárgyalta. A Keszthelyvidéki Takarékpénztár Rt. 1943 elején adott értesítése szerint a Balatoni Múzeum Egyesületnek az építkezésekből visszamaradt kb. 40 000 pengőnyi adósságát az állam kifizette³⁴⁵. Ezzel az utolsó akadály is elhárult az államosítás útjából, a háborús helyzet folytán azonban sajnos erre hosszú ideig nem kerülhetett még sor!

A főfelügyelőség 1944. szeptember 9-én kelt 416/1944. sz. bizalmas leiratában értesíti dr. Darnay Bélát, hogy a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum 51 ládányi anyagát ideiglenesen a Balatoni Múzeumban helyezi el. Felszólítja, hogy az anyagot kísérő múzeumi alkalmazottak számára a múzeumépületben biztosítson lakást³⁴⁶. Darnay október 4-én jelenti a főfelügyelőségnek, hogy Herepei János múzeumigazgató, dr. Székely György tanár múzeumőr, Barabás Jenő hivatalsegéd családjával megérkezett³⁴⁷.

1944. november 8-án a Szolnoki Hadikórház öt kiállítási termet foglal le a Balatoni Múzeum épületében. Mivel dr. Darnay Béla a főfelügyelőség és a minisztérium utasítására hivatkozva a foglalás ellen tiltakozott, a termeket a keszthelyi katonai állomásparancsnokság fegyveres karhatalommal nyitja fel³⁴⁸.

A Balatoni Múzeum és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum muzeális értékeit 1945. január 5-én Zala megye kormánybiztos főispánjának január 1-én kelt 8530/1944. számú utasítására két vasúti teherkocsiban elindítják Zalaegerszegre fegyveres kísérettel.³⁴⁹ 1945. március 24-én a következő távmondattal érkezett a keszthelyi jegyző útján dr. Darnay Béla múzeumigazgató részére³⁵⁰: „Darnay múzeumigazgató felhívandó, hogy tegye azonnal vagonba a múzeum értékeit,

18. Dr. Dornay-Darnay Béla pecsétterve (tusrajz).

18. Tuschskizze des Siegelentwurfes von der Hand Dr. Béla Dornay-Darnays.

18. Esquisse de sceau du Docteur Béla Dornay-Darnay (lavis).

18. План печати д-ра Беля Дорнян-Дарнай. (Рисунок тушью.)

17. A Balatoni Múzeum elkészült épülete (Dr. Dornay-Darnay Béla tusrajza 1941-ből).

17. Der fertiggestellte Bau des Balaton-Museums (nach einer Tuschzeichnung von Dr. Béla Dornay-Darnay, 1941).

17. Le bâtiment du Musée de Balaton (lavis du docteur Béla Dornay Darnay, 1941).

17. Законченное здание Балатонского музея. (Рисунок тушью д-ра Беля Дорнян-Дарнай, 1941.)

amikről korábban szó volt és azokat küldje hátra.” Március 25-én Darnay két vasúti teherkocsit kér a keszthelyi állomásfőnökségtől³⁵¹. A két megrakott kocsit Tapolca felé indították útnak, ugyancsak Zalaegerszeg céllal. A szerelvény Tapolcára a bombázás miatt bejutni már nem tudott, így vissza indították Keszthelyre³⁵².

1945. március 28-án nagyarányú német csapatmozdulatok és szállítások történtek a zalaegerszegi állomáson. A muzeális anyagokkal megrakott két teherkocsit máskor légiriadó esetén ki szokták vontatni az állomásból, most azonban váratlanul tömeges szovjet repülő támadta azt meg. Mindkét kocsit bombatalálatot kapott, az egyik le is fordult a sínről, a másik állva maradt ugyan, de az is elégett. A kocsikban tárolt muzeális anyagok megsemmisültek³⁵³. Olyan feltevést is hallottunk, hogy a teherkocsik mellett álló német löszerszállító vonat kapott találatot és annak hosszú ideig tartó folyamatos robbanása semmisítette meg a múzeumi anyagokat. Bárhogy történt, a Balatoni Múzeum, az Állami Darnay Múzeum és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum legszebb értékei semmisültek meg március 28-án! Darnay Kálmán még értesült gyűjteménye sorsáról. Talán ez is hozzájárult, hogy 1945. július 3-án meghalt³⁵⁴.

1945. augusztus 1-i hatállyal a vallás- és közoktatásügyi miniszter Tóth Istvánné Sófalvi Erzsébet okl. középiskolai tanárnőt a Balatoni Múzeumhoz osztotta be szolgálatátételre³⁵⁵. Tóth Istvánné ettől az időponttól kezdve 1957-ig vezette a múzeum adminisztrációját és kezelte könyvtárát.

1946-ban több újságcikk foglalkozott a lényegileg kiürült Balatoni Múzeum kérdéseivel és a legkülönbözőbb célra, (kollégium, szálloda, terményraktár, iskola) javasolták hasznosítását³⁵⁶. Az újságcikkek hatására dr. Darnay Béla a múzeum megmaradt anyagaiból kiállítást rendez a földszinti és emeleti termekben. A kiállítást Farkas Gyula városbíró 1946. szeptember 16-án nyitotta meg³⁵⁷.

A különböző célú igénybevételi kísérletekre újból előtérbe került a Balatoni Múzeum rendezetlen jogi helyzete. A főfelügyelőség 1946. március 28-án értesíti Darnayt, hogy bizott-

19. Részlet az 1967. évi kiállításból.
 19. Teilansicht der Ausstellung v. J. 1967.
 19. L'exposition de l'an 1967 (détail).
 19. Фрагмент выставки 1967-го года.

ság érkezik az államosítás előkészítésére³⁵⁸. A bizottság, a minisztérium és főfelügyelőség képviselői április 15-én értekezletet tartott Keszthelyen. A felvett jegyzőkönyv szerint³⁵⁹ dr. Szerecz Imre, a Balatoni Múzeum Egyesület elnöke kijelenti, hogy az Egyesület az 1942. évi feltételek mellett változatlanul kívánja a Balatoni Múzeum államosítását. Bartoss József jegyző Keszthely részéről a későbbiekben, írásban kíván nyilatkozni. A városnak más tervei voltak a múzeum épületével, így az államosítás újból csak eltolódott.

A Balatoni Múzeum Egyesület utolsó jogi megnyilatkozása a sors szeszélye folytán egybeesik dr. Lovassy Sándor halálának évével. Dr. Lovassy Sándor 1946. júliusában meghal³⁶⁰. Halálával az az ember távozott az élők sorából, akinek talán legtöbbet köszönhet a Balatoni Múzeum. Átgondolt, semmitől vissza nem riadó, akadályt nem ismerő akarata, pontos adminisztrációs készsége, jogérzéke, nagy szakmai tudása, emberi magatartása egyaránt része annak, hogy a Balatoni Múzeum megszülethetett és fejlődhetett. Ezt érezték a kortársak is, a Balatoni Múzeum előcsarnokában ravatalozták föl és innét kísérték utolsó útjára.

A Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége 1948. január 8-án kelt rendelkezésével elhatározta az egyes vidéki múzeumok gyűjtési körzetét³⁶¹. A Balatoni Múzeum gyűjtési köre a „balatonfüredi, tapolcai, sümegi és keszthelyi járás és Somogy megye északi része, a marcali—lengyeltóti—tabi vonalig”.

Dr. Radnóti Aladár főfelügyelőhelyettes 1948. június 19-én értesíti dr. Darnay Béla múzeumigazgatót, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter nyugdíjazta³⁶². Mivel a vidéki múzeumok államosítása törvényerejű rendelet előkészítésével már napirenden volt akkor, utódjának kijelölésével várni kívánta a főfelügyelőség. A kérdés rendezéséig dr. Sági Károly főfelügyelőségi gyakornok kapott megbízást, budapesti állásának és munkakörének megtartásával a Balatoni Múzeum ügyeinek ideiglenes intézésére.

1948. decemberében Keszthely vezetősége újból iskolának kívánta felhasználni a Balatoni Múzeum épületét³⁶³. Hasonló igények napirenden voltak akkor, így a főfelügyelőség úgy határozott, hogy a Balatoni Múzeum teljes kiállítási helyiségeiben mielőbb kiállítást kell nyitni. A múzeum épületét háborús károsodás nem érte és rendelkezésre álltak a főfelügyelőség által még 1942-ben beszerzett modern kiállítási szekrények is.

A Balatoni Múzeum új, nagy, állandó kiállításának művészeti terveit Wagner Nándor szobrászművész készítette el. A kiállítás szakmai részének rendezésére dr. Csalog József (őskor), dr. Sági Károly (római kor), dr. Vajkai Aurél (néprajz) és dr. Endrődy Sebő (természettudomány) kapott megbízást. A kiállítást jórészt különböző múzeumoktól kölcsönzött anyagok felhasználásával kellett akkor megszervezni, hiszen a Balatoni Múzeum anyagának legjobb része, mint említettük, megsemmisült. A kiállítást 1949. július 1-én nyitotta meg dr. Ortutay Gyula miniszter és az évben még 20 239 látogató tekintette meg azt³⁶⁴. Ez volt felszabadulásunk után az első, új múzeumi kiállítás, amely hosszú időre megszabta a magyar múzeumok kiállításának művészi szemléletét és tartalmi mondanivalóját is.³⁶⁵

A Balatoni Múzeum az 1949. évi 13. tvr. alapján a többi vidéki múzeummal együtt állami tulajdonba és kezelésbe került. Mód volt az új múzeumigazgató kinevezésére is. Dr. Csalog József 1949. augusztus 1-én átvette a múzeum vezetését. A Balatoni Múzeum ezt követő története és statisztikai adatai már ismertek³⁶⁶.

1962-ben vidéki múzeumaink, köztük a Balatoni Múzeum is, megyéjük múzeumi szervezetébe kapcsolódtak be. A Balatoni Múzeum a Veszprém megyei múzeumi igazgatóság

kötélékébe tartozva végzi munkáját. Életéről és munkájáról azóta a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeiben évenként rendszeres tudósítást kapunk.³⁶⁷

A Balatoni Múzeum történetével kapcsolatban említenünk kell még, hogy 1967. október 14-én új, nagy, állandó kiállítást nyitottunk meg. Ez a kiállítás egészében a Balatoni Múzeum saját anyagát mutatja már be dr. Boreczky László művészeti tervei és a Balatoni Múzeum dolgozóinak szakmai tervei alapján. Ez a kiállítás a természeti tényezők és a történeti események közti összefüggések vizsgálatával ad újat a múzeumi kiállításrendezések számára.

Végigtekintve a Balatoni Múzeum hetven éves életét, az áttekintés alapján őszinte tisztelettel kell adoznunk a Balatoni Múzeum alapítóinak: Dr. Csák Árpádnak, dr. Lovassy Sándornak, Sági Jánosnak, kiknek érdemeit emléktábla örökíti meg a Balatoni Múzeum előcsarnokában. Úgy gondoljuk azonban, hogy Lehmann Ferenc neve is emléktáblára kívánkozik, hiszen egy intézmény pénzügyi vezetése sok évtizeden át, önzetlenül, éppen úgy tisztelettel érdemel, mint a muzeológiai munka!

Nem vitás, hogy a munkából dr. Csák Árpád és dr. Lovassy Sándor vette ki legjobban részét. A sors hosszú életet és töretlen munkakedvet adott nekik és mire kihulltak közülünk, a Balatoni Múzeum olyan tényező volt már, amit nem lehetett nem élni hagyni!

Györgyi Dénes szobrot tervezett a Balatoni Múzeum kis parkjába a főbejárat elé. Szerintünk dr. Csák Árpád és dr. Lovassy Sándor alakja kívánkozna oda.

Sági Károly

- ¹ Bontz J., Keszthely város monográfiája. Keszthely, 1896.
- ² Keszthelyi Hírlap 1892. május 22. szám.
- ³ Keszthelyi Hírlap 1892. november 20. szám.; 1893. június 3. szám. stb. — Bontz J., i. h., 489.
- ⁴ Veszprémi Hírlap 1898. aug. 14. szám. — Madarassy L., Dr. Csák Árpád emlékezete. Keszthely, 1943, 7.
- ⁵ Bakay K., Kalicz N., Sági K., Magyarország régészeti topográfiája I, Bp. 1966, 178—179.
- ⁶ Madarassy L., i. h., 4.
- ⁷ Lipp V., A keszthelyi sírmezők. Bp. 1884, 2—3.
- ⁸ Kuzsinszky B., A Balaton környékének archaeológiája. Bp. 1920, 114.
- ⁹ Darnay K., A zala-szántói halmok és két magyar lovasír. Arch. Ért. 19, 1899, 277.
- ¹⁰ Kuzsinszky B., i. h., 105.
- ¹¹ Madarassy L., i. h., 6—7.
- ¹² Csák Á., A Balatoni Múzeum Egyesület első Évkönyve. Keszthely, 1903, 113—114.
- ¹³ Sági K., Adatok a keszthelyi munkásmozgalom történetéhez. VMMK 2, 1964, 365—389.
- ¹⁴ Dr. Csák Árpád kiadott és kiadatlan kéziratait a Balatoni Múzeum könyvtára őrzi.
- ¹⁵ Zalaegerszegi Áll. Levéltár, Keszthely város levéltára, 914. kötet: Múzeum.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ Balatoni Múzeum Adattára (továbbiakban: Adattár) 68.17.1.
- ¹⁸ Adattár 68.17.2.
- ¹⁹ Dr. Ejury Ferenc tulajdona.
- ²⁰ Homeyer, A., Nach Ungarn und Siebenbürgen. Ornith. Monatschr. 18, 1893, 13—31.
- ²¹ Keve A., Nomenclator avium Hungariae. Bp. 1960.
- ²² Sági K., i. h., 365—367.
- ²³ Adattár 68.18.1.
- ²⁴ Adattár 68.18.2.
- ²⁵ Adattár 68.19.1.
- ²⁶ Adattár 68.19.2.
- ²⁷ Nemzet 1897. július 7. szám.
- ²⁸ Adattár 68.19.4—5.
- ²⁹ Adattár 68.20.1—2.
- ³⁰ Adattár 68.21.1—2.
- ³¹ Adattár 68.22.1.
- ³² Adattár 68.23.1.
- ³³ Adattár 68.24.1—2.
- ³⁴ Adattár 68.25.1.
- ³⁵ Adattár 68.26.1.
- ³⁶ Csák Á., Hencz Antal. I. h., 167—168.
- ³⁷ Cholnoky J., A Balaton limnológiája. Bp. 1897, 117—118.
- ³⁸ Adattár 68.27.1.
- ³⁹ Lukács K., Emlékezés Vutskits Györgyre. Halászat 33, 1932, 56—58.
- ⁴⁰ Keszthelyi Hírlap 1898. augusztus 14. szám és Veszprémi Hírlap 1898. augusztus 14. szám.
- ⁴¹ Adattár 68.29.1.
- ⁴² Adattár 68.29.2.
- ⁴³ Adattár 68.29.3.
- ⁴⁴ Adattár 68.29.4.
- ⁴⁵ Balatoni Múzeum-Egyesület Irattára (továbbiakban: Irattár) 22/1898. sz.
- ⁴⁶ Adattár 68.31.1—4.
- ⁴⁷ Adattár 68.32.1.
- ⁴⁸ Adattár 68.32.2.
- ⁴⁹ Adattár 68.32.3.
- ⁵⁰ Adattár 68.32.4.
- ⁵¹ Adattár 68.33.1.
- ⁵² Adattár 68.33.2.
- ⁵³ Csák Á., Fenék (Mogentiana) és területén az 1898. év folyamán teljesített első archeológiai ásatásunk eredményeinek ismertetése. I. h., 73—92.
- ⁵⁴ Csák Á., Római telep a bakonycseri határban. Keszthelyi Hírlap 1898. december 25. szám.
- ⁵⁵ Adattár 68.36.1.
- ⁵⁶ Adattár 68.36.2.
- ⁵⁷ Adattár 68.36.3.
- ⁵⁸ Adattár 68.36.4.
- ⁵⁹ Adattár 68.37.1—3.
- ⁶⁰ Vö.: 36. j.
- ⁶¹ Csák Á., Huszár Károly. A Balatoni Múzeum Egyesület első Évkönyve. Keszthely, 1903, 169—170.
- ⁶² Csák Á., i. h., 121.
- ⁶³ Csák Á., i. h., 121.
- ⁶⁴ Irattár 1899., évi pénztári okmányok.
- ⁶⁵ Zalaegerszegi Állami Levéltár, Keszthely város levéltára, 914. kötet: Múzeum.
- ⁶⁶ Csák Á., i. h., 127.
- ⁶⁷ Adattár 68.38.1.
- ⁶⁸ Csák Á., i. h., 125.
- ⁶⁹ Csák Á., i. h., 153.
- ⁷⁰ Vajkai A., Emlékezés Sági Jánosra. VMMK 5, 1966, 6.
- ⁷¹ Vajkai A., u.o.
- ⁷² Adattár 68.39.1—2.
- ⁷³ Adattár 68.40.1—3.
- ⁷⁴ Péczely P., Sági K., Szutrély A., A 200 éves keszthelyi kórház története. Keszthely, 1959, 54—55.
- ⁷⁵ Adattár 57.800.1.
- ⁷⁶ Zalaegerszegi Állami Levéltár, Keszthely város levéltára, 914. kötet: Múzeum.
- ⁷⁷ Uo.
- ⁷⁸ Adattár 68.42.1—3.
- ⁷⁹ Adattár 68.43.1—4.
- ⁸⁰ Adattár 68.41.1.
- ⁸¹ Adattár 68.41.2.
- ⁸² Adattár 58.66.1.
- ⁸³ Kuzsinszky B., i. h., 70—74.
- ⁸⁴ Pekáry T., Későrómai sírok Fenékpustán. Arch. Ért. 82, 1955, 19—29.
- ⁸⁵ Irattár 24/1902. sz.
- ⁸⁶ Csák Á., i. h., 137.
- ⁸⁷ Irattár 65/1902. sz.
- ⁸⁸ Irattár 62/1902. sz.
- ⁸⁹ Irattár 45/1902. sz.
- ⁹⁰ Irattár 73/1902. sz.
- ⁹¹ Adattár 68.44.1—2.
- ⁹² Adattár 68.45.1.
- ⁹³ Csák Á., i. h., 132—138.
- ⁹⁴ Madarassy L., i. h., 12—13.
- ⁹⁵ Adattár 68.46.1.
- ⁹⁶ Adattár 68.47.1.
- ⁹⁷ Adattár 68.48.1.
- ⁹⁸ Kuzsinszky B., i. h., 132., 145.
- ⁹⁹ Irattár, 1903. évi iratok.
- ¹⁰⁰ Adattár 68.49.1.
- ¹⁰¹ Adattár 68.50.1—2.
- ¹⁰² Adattár 68.50.3.
- ¹⁰³ Irattár 35/1903. sz.
- ¹⁰⁴ Adattár 68.52.1.
- ¹⁰⁵ Adattár 68.51.1—3.
- ¹⁰⁶ Adattár 68.52.1.
- ¹⁰⁷ Sági J., Urak, sok lesz az eszkimó! Zala 1903. november 5. sz.
- ¹⁰⁸ Adattár 68.54.1., 67.55.1.
- ¹⁰⁹ Irattár 10/1904. sz.
- ¹¹⁰ Adattár 68.56.1.
- ¹¹¹ Adattár 68.57.1.
- ¹¹² Adattár 68.58.1—2.
- ¹¹³ Adattár 68.59.1.
- ¹¹⁴ Adattár 68.59.2.
- ¹¹⁵ Adattár 68.60.1.
- ¹¹⁶ Irattár, 1904. évi pénztári okmányok, 99/1904. sz.
- ¹¹⁷ Irattár, 1904. évi pénztári okmányok, 46/1904. sz.
- ¹¹⁸ Bakay K., Kalicz N., Sági K., i. h., 83.
- ¹¹⁹ Irattár 5/1905. sz.
- ¹²⁰ Adattár 68.62.1.
- ¹²¹ Adattár 68.62.1.
- ¹²² Irattár 25/1905. sz.
- ¹²³ Adattár 68.63.1—3.
- ¹²⁴ Adattár 68.64.1.
- ¹²⁵ Irattár 100/1905. sz.
- ¹²⁶ Irattár 21/1905. sz.
- ¹²⁷ Irattár 22/1905. sz.
- ¹²⁸ Irattár 25/1905. sz.
- ¹²⁹ Irattár 113/1905. sz.
- ¹³⁰ Vajkai A., i. h., 9.
- ¹³¹ Irattár 141/1905. sz.
- ¹³² Irattár 141/1905. sz.
- ¹³³ Irattár 92/1905. sz.
- ¹³⁴ Irattár 101/1905. sz.
- ¹³⁵ Irattár 93/1905. sz.
- ¹³⁶ Irattár 70/1905. sz.
- ¹³⁷ Irattár, pénztári okmányok, 71/1905. sz. — Sági J., Zalalövő ősi sírja Keszthelyi Hírlap 1905. szept. 3. sz.
- ¹³⁸ Irattár, pénztári okmányok 47/1905. sz.
- ¹³⁹ Irattár 48/1905—54/1905. sz.
- ¹⁴⁰ Irattár, pénztári okmányok 72/1905. sz.
- ¹⁴¹ Irattár 58/1906. sz.
- ¹⁴² Irattár, pénztári okmányok 56/1906—66/1906. sz.
- ¹⁴³ Kuzsinszky B., i. h., 34—38.
- ¹⁴⁴ Irattár 1/1906. sz.
- ¹⁴⁵ Irattár 105/1906. sz.
- ¹⁴⁶ Németh P., Emlékezés Darnay Kálmánra, VMMK 2, 1964, 5—18.
- ¹⁴⁷ Adattár 68.65.1.
- ¹⁴⁸ Adattár 68.66.1.
- ¹⁴⁹ Adattár 68.67.1.
- ¹⁵⁰ Adattár 68.68.1.
- ¹⁵¹ Adattár 68.69.1.
- ¹⁵² Irattár 136/1906. sz.
- ¹⁵³ Irattár 188/1906. sz.

- 154 Irattár 234/1906. sz.
155 Sági J., Földalatti őstelep a Balaton partján. Keszthelyi Hírlap 1906. június 10. szám.; Őstelep a Balaton partján. Arch. Ért. 29. 1909, 342—354.
156 Kis Újság 1906. június 4. szám.
157 Adattár 68.71.1.
158 Adattár 68.72.1.
159 Irattár 276/1906. sz.
160 Irattár 20/1907. sz.
161 Adattár 68.73.1.
162 Irattár 85/1907. sz.
163 Adattár 68.74.1—2.
164 Irattár 26/1907. sz.
165 Irattár 49/1907. sz.
166 Madarassy L., i. h., 13.
167 Adattár 68.75.1.
168 Irattár 1/1908. sz.
169 Irattár 49/1907. sz.
170 Irattár 26/1908. sz.
171 Irattár 58/1908. sz.
172 Irattár 74/1908. sz.
173 Irattár 110/1909. sz.
174 Sági, K., Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpuzsta. Acta Antiqua 9, 1961, 397—451.
175 Irattár 18/1908. sz.
176 Irattár 1/1909. sz.
177 Irattár 124/1909. sz.
178 Irattár ad 124/1909. sz.
179 Irattár 172/1909. sz.
180 Irattár ad 172/1909. sz.
181 Irattár 24/1909. sz.
182 Irattár 115/1909. sz.
183 Irattár 117/1909. sz.
184 Irattár 92/1910. sz.
185 Adattár 68.76.1.
186 Csák A., Római urnatemető az újmajori gazdaságban. Keszthelyi Hírlap 1909. december 25. szám.; A keszthelyi urnatemetőről. Arch. Ért. 32, 1912, 374—375.
187 Irattár 73/1910. sz.
188 Irattár 96/1910. sz.
189 Adattár 68.78.1.
190 Adattár 68.77.1—2.
191 Irattár 100/1910. sz.
192 Adattár 68.79.1.
193 Vajkai A., i. h., 14.
194 Adattár 68.81.1.
195 Adattár 68.81.2.
196 Irattár 39/1911. sz.
197 Irattár 98/1911. sz.
198 Adattár 68.82.1.
199 Irattár 1/1912. sz.
200 Csák A., A dunántúli „központi múzeum”. Keszthelyi Hírlap 1912. április 21. szám.
201 Irattár 34/1912. sz.
202 Irattár 88/1912. sz.
203 Adattár 68.83.1—2.
204 Adattár 68.84.1—3.
205 Irattár 95/1912. sz.
206 Irattár 45/1912. sz.
207 Irattár 18/1913. sz.
208 Irattár 82/1913. sz.
209 Adattár 68.85.1.
210 Adattár 68.86.1—2.
211 Adattár 68.87.1—2.
212 Irattár 36/1914. sz.
213 Irattár 23/1914. sz.
214 Irattár ad 24/1914. sz.
215 Irattár 89/1914. sz.
216 Irattár ad 89/1914. sz.
217 Irattár 93/1914. sz.
218 Adattár 68.88.1—2.
219 Adattár 68.89.1—2.
220 Adattár 68.88.2.
221 Adattár 68.90.1.
222 Adattár 68.91.1.
223 Adattár 68.92.1—5.
224 Adattár 68.93.1—2.
225 Adattár 68.94.1—3.
226 Madarassy L., Capellaroról. Balatoni Kurír 1942. február 10. szám.
227 Irattár, pénztári okmányok 25/1918. sz.
228 Adattár 68.95.1—2.
229 Adattár 68.96.1—2.
230 Németh P., i. h., 7.
231 Adattár 68.97.1.
232 Irattár 10/1922. sz.
233 Madarassy L., i. h., 13.
234 Irattár 10/1922. sz.
235 Irattár 1/1922. sz.
236 Sebestyén Gy., Keszthelyi országos könyvtár és dunántúli központi múzeum. Kny. Balatoni Évkönyv 1921.
237 Irattár 6/1922. sz.
238 Dr. Lovassy Péter tulajdonában.
239 Irattár 18/1922. sz.
240 Irattár 20/1922. sz.
241 A Balatoni Múzeum. Balaton 15, 1922, 12.
242 Irattár 49/1922. sz.
243 Irattár 55/1922. sz.
244 Adattár.
245 Irattár 34/1923. sz.
246 Adattár 68.99.2.
247 Radnóti A., A zalahosszúfalú ezüstlelet. Folia Arch. 3—4, 1941, 102—115.
248 Adattár 68.98.1.
249 Adattár 68.99.1—3.
250 Adattár 68.100.1.
251 Irattár 34/1923. sz.
252 Adattár 68.102.1—2.
253 Radnóti A., uo.
254 Adattár 68.103.1.
255 Adattár 68.102.1.
256 Balaton 18, 1925, 8.
257 Adattár 68.104.1.
258 Adattár 68.105.1.
259 Felhívás és kérelem. Keszthelyi Hírek 1925. január 18. szám.
260 Balaton 18, 1925, 17.
261 Keszthelyi Hírek 1925. január 18. szám.
262 Balaton 19, 1926, 5.
263 Keszthelyi Hírek 1925. május 31. szám.
264 Balaton 18, 1925, 77.
265 Keszthelyi Hírek 1925. január 25. szám.
266 Keszthelyi Hírek 1925. szeptember 20. szám.
267 Adattár.
268 Keszthelyi Hírek 1925. október 4. szám.
269 Keszthelyi Hírek 1925. október 25. szám.
270 Uo.
271 Adattár 68.106.1.
272 Nemzeti Újság 1925. december 21. szám.
273 Keszthelyi Hírek 1926. március 21. szám.
274 Adattár 68.109.1.
275 Irattár 20/1927. sz.
276 Irattár 84/1927. sz.
277 Adattár 68.107.1—2.
278 Adattár 68.108.2.
279 Madarassy L., Balatoni vitorlások hajóágyúja. Balatoni Szemle 1, 1942 350—351. — Csák A., Zalamegyei Újság 1928. április 1. szám.
280 Adattár 68.108.1—3.
281 Adattár 68.109.1.
282 Irattár 12/1929. sz.
283 Irattár 13/1929. sz.
284 Irattár 9/1929. sz.
285 Irattár 26/1929. sz.
286 Irattár 7/1929. sz.
287 Irattár 6/1929. sz.
288 Adattár 68.110.1.
289 Irattár 19/1929. sz.
290 Adattár 68.114.2.
291 Adattár 68.114.3.
292 Adattár 68.114.4.
293 Adattár 68.115.1.
294 Adattár 68.116.1.
295 Adattár 68.117.2.
296 Adattár 68.119.1.
297 Jeszenszky G., Szent László korabeli magyar éremlelet és tanulságai. Num. Közl. 38—39, 1939—40, 26—38.
298 Adattár 68.121.1.
299 Adattár 68.119.1.
300 Adattár 68.120.2.
301 Adattár 68.122.1.
302 Adattár 68.121.1.
303 Adattár 68.123.1.
304 Adattár 68.124.1.
305 Adattár 68.125.1.
306 Adattár 68.126.1—2.
307 Adattár 68.127.1.
308 Új Nemzedék 1935. május 17. szám.
309 Zalamegyei Újság 1935. május 17. szám.
310 Zalamegyei Újság 1936. január 21. szám.
311 Irattár 6/1936. sz.
312 Magyarország, Pesti Hírlap, Magyarország, 1936. január 29. sz.
313 Madarassy L., Dr. Csák Árpád emlékezete. Keszthely, 1943, 3.
314 Irattár 41/1936. sz.
315 Adattár 68.128.2.
316 Irattár 30/1936. sz.
317 Adattár 68.130.1.
318 Adattár 68.131.1.
319 Adattár 68.132.1.
320 Irattár 98/1936. sz.
321 Adattár 68.129.1—2.
322 Adattár 68.132.1—2.
323 Adattár 68.133.1.
324 Adattár 68.134.1—2.
325 Adattár 68.135.1.
326 Uo.
327 Adattár
328 Adattár 68.136.1—2.
329 Madarassy L., i. h., 35—30.
330 Adattár 68.137.1.
331 Balatoni Kurír 1940. június 20. szám.
332 Adattár 68.138.1.
333 Vö.: 226. j.
334 Balatoni Múzeum Értesítője 1, 1941, 3.
335 Balatoni Múzeum Értesítője 1, 1941, 14.
336 Adattár 68.139.1.
337 Balatoni Kurír 1941. június 19. szám.
338 Balatoni Múzeum Értesítője 3, 1943, 12.
339 Balatoni Kurír 1942. január 22. szám. — Irattár 672/1942. sz.
340 Irattár 731/1942. sz.
341 Balatoni Kurír 1942. október 22. szám.
342 Irattár 715/1942. sz.
343 Balatoni Kurír 1942. április 23. szám.

- ³⁴⁴ Balatoni Kurír 1942. június 4. szám.
³⁴⁵ Balatoni Kurír 1943. május 6. szám
³⁴⁶ Irattár 382/1944. sz.
³⁴⁷ Irattár 425/1944. sz.
³⁴⁸ Irattár 467/1944. sz.
³⁴⁹ Irattár 96/1945. sz.
³⁵⁰ Irattár 50/1945. sz.
³⁵¹ Irattár 52/1945. sz.
³⁵² Csizsár Károly szöveli közlése.
³⁵³ Irattár 96/1945. sz.
³⁵⁴ Irattár 122/1945. sz.
³⁵⁵ Irattár 15/1946. sz.
³⁵⁶ Keszthelyi Újság 1946. február 17. szám és 24. szám.
³⁵⁷ Irattár 221/1946. sz.
³⁵⁸ Irattár 95/1946. sz.

- ³⁵⁹ Irattár 123/1946. sz.
³⁶⁰ Adattár.
³⁶¹ Balatoni Kurír 1948. június 22. szám.
³⁶² Irattár 210/1948. sz.
³⁶³ Irattár 317/1948. sz.
³⁶⁴ Adattár 68.140. l.
³⁶⁵ Solymár I., A Balatoni Múzeum tanulságos kiállítása. Népművelés 1955, 628—631.
³⁶⁶ Magyar múzeumok 1945—1955. Bp. 1955. — Solymár I., Magyar múzeumok. Bp. 1958.; Magyar múzeumok 1959. Bp. 1959. — A magyar múzeumok munkája 1962-ben és szemelvények 1963. évi terveikből. MK 1963, 2—10.
³⁶⁷ Eri I., Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1962... 1966. évi munkájáról. VMMK 1963, 17—26.; 1964, 21—42.; 1965, 13—36.; 1965 (1966) 21—46.; 1967, 15—33.

70 Jahre Balaton-Museum in Keszthely

Der Gedanke der Begründung eines Balaton-Museums reifte bereits 1895 in der kulturreichen Seestadt Keszthely heran, deren bodenständige Bevölkerung im Fremdenverkehr und in den zahlreichen schulischen Einrichtungen seit lange her ihr Auskommen fand. 1896, im Jahre des ungarischen Millenniums, wandte sich das Interesse der Öffentlichkeit in ganz besonderer Weise den musealen Institutionen des Landes zu, die ja durch ihre Exponate Hüter einer großen Vergangenheit sind und diese auch der breitesten Öffentlichkeit zu erkennen bestrebt sind. Der Gedanke des Balaton-Museums nahm derart allmählich Gestalt an, besonders als das Munizipium der Stadt Keszthely für die Gründungskosten 1000 Gulden spendete. Als dann der in Keszthely beheimatete Apotheker Károly Huszár im Jahre 1897 einen gleichhohen Betrag stiftete, wurde der Gedanke der Gründung des Museums spruchreif.

Die Treuhänderschaft des Gründungsgedankens knüpft sich an den Namen von Dr. Árpád Csák, der damals bereits eine reichhaltige archäologische Privatsammlung sein eigen nennen durfte. Die von ihm ausgehende Initiative wurde sodann von Dr. Sándor Lovassy, Professor, später auch Direktor der Landwirtschaftlichen Akademie von Keszthely, aufgegriffen. Noch im gleichen Jahr 1897 verfaßte er einen Aufruf zur Konstituierung einer Balaton-Museums-Gesellschaft. Der Aufruf trug die Unterschrift von 21 führenden Persönlichkeiten der Stadt Keszthely. Am 27. Juni desselben Jahres fand im Beratungssaal des Rathauses der Stadt eine Zusammenkunft statt. In einer Resolution wurde die Notwendigkeit der Begründung der Gesellschaft ausgesprochen, gleichzeitig wurden Dr. Sándor Lovassy und dessen Mitarbeiter beauftragt, die Gesellschaftssatzungen auszuarbeiten und die Mitgliederwerbung einzuleiten.

Mit Beendigung der Vorbereitungsarbeiten konstituierte sich die Balaton-Museums-Gesellschaft am 7. August 1898 unter ihrem ersten gewählten Präsidenten Dr. Sándor Lovassy. Dr. Árpád Csák wurde Sekretär der Gesellschaft und Vorstand ihrer archäologischen Abteilung. Er überließ seine Privatsammlung an archäologischen Fundstücken der neugegründeten Museums-Gesellschaft, die diese am 27. August 1899 in zwei Mietsräumen am ersten Stock des heutigen Sitzes des Stadtrates zur Schau stellte. Mit dieser Ausstellung manifestierte sich das von der Balaton-Museums-Gesellschaft erhaltene Museum zum erstenmal vor der Öffentlichkeit.

Dr. Sándor Lovassy bekleidete das Präsidium der Gesellschaft und damit auch die Direktion des Museums von 1898 bis 1941. 1921 zog er sich als Direktor der akademischen Lehranstalt für Landwirtschaft in den Ruhestand zurück und widmete sein weiteres Leben dem von ihm betreuten Balaton-Museum. Das heutige Balaton-Museum in Kesz-

thely ist das Werk seines selbstlosen, hingebungsvollen und mit großer Umsicht betätigten Wirkens.

Dr. Árpád Csák quittierte den öffentlichen Dienst, widmete sich der Journalistik und sah, ebenso wie Dr. Lovassy, im Zustandbringen des Balaton-Museums die Krönung seines Lebenswerks. Bis 1921 erhielt er für seine Museumsarbeit überhaupt keinen Entgelt, später wurde er mit einem monatlichen Bettelohn „entschädigt“, bis ihn der Tod 1936 aus dem Leben riß. Die archäologischen Sammlungen des Museums wurden durch seine Grabungen im Gebiet von Fenékpuzta sowie in der Umgebung des Sees geschaffen. Er inventarisierte persönlich das Fundmaterial und fand auch noch immer Zeit, um sich tatkräftig an der mustergültigen Leitung der Museumsverwaltung zu beteiligen.

Sowohl Dr. Lovassy, als auch Dr. Csák fanden in der Person des staatlichen Grundbuchführers und Journalisten János Sági eine ausgezeichnete Stütze. Die Schaffung des ethnographischen Kabinetts knüpft sich an seinen Namen. Im Jahre 1910 wurde er aus Keszthely versetzt, bis dahin wurde aber sein reichhaltiges Kabinett im ganzen Land bekannt und geschätzt. Auch auf dem Gebiet des Fachschrifttums wirkte er bahnbrechend.

Anfangs erhielt sich die Museums-Gesellschaft lediglich aus den Mitgliederbeiträgen, wozu seit dem Jahre 1898 auch staatliche Beihilfen kamen, woraus auch die Kosten für die Bereicherung der Sammlungen bestritten werden mußten. Im Jahre 1902 erhielt die Gesellschaft vom Staat eine Zuwendung von 24 000 Goldkronen für den Ankauf eines Grundstückes. Später wurde jedoch auf diesem Grundstück das heutige Gebäude der Hauptpost errichtet, da das staatliche Oberinspektorat der öffentlichen Sammlungen die 1905 vom Architekten Géza Hetey angefertigten Baupläne des Museums nicht approbieren wollte. Schließlich wurden 1907 die Entwürfe des pensionierten Akademie-Professors János Schadl sowohl von der Museums-Gesellschaft, als auch vom Oberinspektorat gutgeheißen. Für die Baukosten des Museums stellte das Oberinspektorat 150 000 Goldkronen in jährlichen Raten von 5000 Kronen zur Verfügung. Die erste Jahresrate wurde 1911 flüssiggemacht.

Eine weitere staatliche Zuwendung von 75 000 Kronen im Jahre 1917 ermöglichte dem Präsidenten Dr. Sándor Lovassy, Liegenschaft und Haus neben dem ursprünglichen Grundstück anzukaufen.

Die dem ersten Weltkrieg folgende Geldabwertung verschlang wohl das geldliche Vermögen der Museums-Gesellschaft, die beiden Liegenschaften blieben ihr aber erhalten und bildeten den Grundstock für künftige Pläne, die auch durch einen Zufall begünstigt wurden. Das städtische Wohnungsamt wies nämlich neun Flüchtlingsfamilien in

die leer stehenden Stallräume neben dem Rennplatz in Nachbarschaft des fürstlich Festetich'schen Schloßparks ein. Nun aber konnten und durften diese Familien aus der Notbehaltung vorläufig nicht delogiert werden. Die fürstliche Verwaltung griff also zum Auskunftsmittel, daß sie im Falle des Abbruchs der Stallungen das frei werdende Baumaterial der städtischen Verwaltung kostenlos überließe, sofern mit dem Abbruch raschestens begonnen würde. Die Stadtverwaltung aber überließ ihrerseits dieses Baumaterial der Museums-Gesellschaft und stellte für das zu errichtende Museumsgebäude kostenlos auch ein Grundstück im Stadtpark zur Verfügung.

Da war die Stunde für unseren Dr. Árpád Csák gekommen, der nachwies, daß das Areal des Stadtparks reich an Grundwasser, also für Bauzwecke ungeeignet sei. Fürst Tassilo Festetich stellte hierauf ein 1200 Quadratklafter großes Grundstück zur Verfügung, auf dem sodann auch der Bau des Museums zu stehen kam. 1925 wurden die Rennstallungen dann auch endgültig abgerissen und das Baumaterial zur Baustelle geschafft. Architekt Dénes Györgyi übernahm auch für die Baupläne des Museums den neo-barocken Stil des abgerissenen Gebäudes. Damals, zur schlimmsten Inflationszeit stellte das einstige Kultus- und Unterrichtsministerium für den Bauaufwand 1 Milliarde Kronen zur Verfügung und das Innenministerium erlaubte für die Aufbringung der Baukosten eine im ganzen Lande durchzuführende Sammelaktion. Da aber dies alles nicht reichte, mußten auch die der Museums-Gesellschaft verbliebenen beiden Liegenschaften veräußert werden.

1928 war das Gebäude des Balaton-Museums im Rohbau fertiggestellt. Der Museums-Gesellschaft fehlte es aber an Mitteln für die Innenarchitektur. Dr. Sándor Lovassy, in seiner Eigenschaft als Präsident der Gesellschaft, ließ nicht locker und betrieb die Fortsetzung der Arbeit in der Hoffnung, das fehlende Geld vom Staat erhalten zu können. Wegen der inzwischen hereingebrochenen Weltwirtschaftskrise verebbte jedoch die Zuschußfreudigkeit des Staates und die leer ausgehenden Bauunternehmen suchten ihre Forderungen auf gerichtlichem Wege durchzusetzen. Der Rechtsstreit entartete und 1931 wurden die Sammlungen des Museums durch den Gerichtsvollzieher unter Siegel genommen. Eine höchstgerichtliche Entscheidung verhinderte jedoch im letzten Augenblick die Versteigerung der Sammlungen.

Erst im Jahre 1937 kam es so weit, daß diese unerquickliche Angelegenheit beigelegt werden konnte. Es geschah nämlich, daß die weltberühmte Privatsammlung Kálmán Darnay's aus der Stadt Sümeg vom Staat übernommen und der Obhut des Balaton-Museums in Keszthely anvertraut wurde. Dies war der Auftakt, daß der Staat von nun an auch die Schuldenlast des Balaton-Museums und deren Tilgung übernahm und seit 1938 für die Besoldung des von ihm zu unserem Museum ernannten wissenschaftlichen Fachpersonals aufkommt.

Das Museum wurde wohl im Eigentum der Museums-Gesellschaft belassen, die Übergabe der Sammlungen des Staatlichen Darnay-Museums zur Betreuung ermöglichte es aber, daß das Balaton-Museum in Keszthely fortan aus Mitteln des staatlichen Haushaltplans aufrechterhalten werde. 1940 wurde Mittelschulprofessor Dr. Béla Dornyay-Darnay zur Dienstleistung an das Museum bestellt und auch weiterhin staatlich besoldet. Als 1941 der hochbetagte Präsident der Museums-Gesellschaft, Dr. Sándor Lovassy, 86 Jahre alt, seine Funktionen auch als Direktor des Museums niederlegte, erhielt Dr. Dornyay-Darnay von der Hauptversammlung der Gesellschaft die Bestellung zum Direktor.

1942 schickten sich die besten jungen Museologen unseres Landes an, aus den Sammlungen der beiden Museen eine gemeinsame Ausstellung zu veranstalten. Auch erhielt das Balaton-Museum in diesem Jahr vom Landes-Oberinspektorat der Museen eine ganz neue Inneneinrichtung für Ausstellungszwecke. Die Kriegereignisse verhinderten jedoch die Verwirklichung der geplanten großen Ausstellung.

Am 5. Januar 1945 wurden auf Instruktion des Regierungskommissars die schönsten und wertvollsten Exponate des Balaton-Museums, des Staatlichen Darnay-Museums sowie des aus Sepsiszentgyörgy (Siebenbürgen) geflüchteten Székler Nationalmuseums, in Holzkisten geborgen, per Eisenbahn verfrachtet. Unglücklicherweise wurde der ganze Bahntransport am 28. März 1945 im Bahnhof der westungarischen Stadt Zalaegerszeg durch Fliegerangriff vernichtet.

Seit 1946 wurde das seiner kostbarsten Schätze beraubte Gebäude des Balaton-Museums für die verschiedensten Zwecke angefordert: für Schule, Hotel, Produktmagazin, Studentenheim usw. Deshalb beeilte sich das Landes-Oberinspektorat, in den Räumlichkeiten des verlassenen Gebäudes am 1. Juli 1949 eine große, ständige Ausstellung zu eröffnen u. zw. vorläufig zumeist aus Leihgaben anderer öffentlicher Sammlungen des Landes.

Im Sinne der Regierungsverordnung Nr. 13 v. J. 1949 wurden die Provinzmuseen des Landes der staatlichen Verwaltung unterstellt. Seit 1962 sind alle diese Museen — je nach ihrem Standort — in Komitatsorganisationen regional gegliedert. Derart gelangte das Balaton-Museum in Keszthely in die regionale Verwaltung der Museumsdirektion für das Komitat Veszprém.

Dénes Györgyi, der Erbauer des Museums, gedachte ursprünglich vor dem Hauptportal eine Skulptur aufzustellen. Unserer Meinung nach wäre dem Gedanken am besten gedient, wenn die Skulpturen der beiden hochverdienten Treuhänder des Museums, Dr. Sándor Lovassy und Dr. Árpád Csák, hier ihren Platz fänden.

Die Enthüllung des Ehrenmals für diese beiden verdienten Männer würde dem Festakt zum 70 Jahrestag der Stiftung dieses Museums ein weithin leuchtendes und eindrucksvolles Gepräge geben.

Károly Sági

Le Musée de Balaton fête ses 70 ans

C'est en 1895 que l'idée de la fondation du Musée de Balaton apparut déjà à Keszthely dont la population bénéficiait des ressources d'existence offertes par le tourisme et les écoles. En 1896 le pays, célébrant son millénaire, consacra de l'intérêt accru aux musées qui gardant les monuments historiques, illustraient aussi les grands événements de l'histoire nationale. La ville de Keszthely fit une fondation de 1000 forints pour la construction du musée, puis en 1897 une fondation nouvelle — également de 1000 forints — de Károly Huszár, pharmacien de Keszthely rendit possible de donner corps à l'idée du musée.

L'idée du musée était préconisée par Árpád Csák qui possédait une remarquable collection archéologique privée. L'initiative de Csák fut appuyée par le dr. Sándor Lovassy, professeur, puis directeur de l'Académie Agraire. En 1897 Lovassy rédigea un avis au public pour la fondation de la Société du Musée de Balaton. Vingt et un hauts fonctionnaires de la ville de Keszthely signèrent cet avis. Ensuite le 27 juin 1897 le conseil tenu dans la salle des délibérations de l'hôtel de ville proclama la nécessité de la fondation de la Société du Musée de Balaton et chargea Sándor Lovassy et ses collaborateurs de rédiger les statuts de la Société, de

préparer les formulaires nécessaires au recrutement des membres, et de commencer l'embrigadement des partisans.

Après ces préparatifs, la Société du Musée de Balaton se constitua le 7 août 1898, et Sándor Lovassy fut élu président. Árpád Csák devint secrétaire de la Société et directeur du département archéologique du Musée. Csák offrit sa collection archéologique à la Société, et ainsi celle-ci put — le 27 août 1899 — inaugurer une exposition du matériel de la collection de Csák, dans les deux salles louées au premier étage de l'hôtel actuel du conseil municipal. Ce fut le premier signe de vie du Musée de Balaton entretenu par la Société du Musée de Balaton.

Le docteur Sándor Lovassy fut président de la Société et directeur du Musée de Balaton de 1898 à 1941. En 1921 il se retraitsa comme directeur d'académie agraire, et dès ce moment il consacra toute sa vie au Musée de Balaton. Le Musée de Balaton actuel et le résultat de son travail tout désintéressé, accompli avec beaucoup de circonspection et de zèle.

Le docteur Árpád Csák, ayant démissionné de sa fonction vivait du journalisme et, tout comme le docteur Sándor Lovassy, se consacrait entièrement au Musée de Balaton. Il travailla jusqu'en 1921 sans rémunération, dès 1921 pour des honoraires dérisoires jusqu'à sa mort survenue en 1936. Ce sont ses fouilles menées à Fenépuszta et aux environs de Balaton qui constituaient la collection archéologique. Il dépouillait le matériel et il avait encore le temps de prendre part à l'administration considérable du Musée de Balaton.

Ces deux hommes zélés trouvèrent un aide excellent dans la personne de János Sági, conservateur des hypothèques de Keszthely. János Sági créa le département ethnographique. Il fut déplacé de Keszthely en 1910, mais à ce moment sa collection ethnographique jouissait déjà d'une renommée nationale. Comme écrivain-ethnographe il accomplit également du travail de pionnier.

La Société du Musée de Balaton se soutenait et développait son musée de cotisations, et plus tard, depuis 1898, de subventions. En 1902 l'Etat lui accorda un secours de 24 000 couronnes dont la Société acheta un terrain. L'hôtel actuel de la Poste de Keszthely y fut bâti plus tard. Au commencement c'était le musée que l'on voulait y élever, mais la Surintendance Nationale de Musées refusa les plans que l'architecte Géza Hetey eut élaborés en 1905. En 1907 la Surintendance, de même que la Société acceptèrent les plans conçus par János Schadl, professeur d'académie. La Surintendance assura une subvention de 150 000 couronnes, versées en annuités de 5000 couronnes. Le premier versement arriva en 1911.

En 1917 le docteur Sándor Lovassy, ayant obtenu une subvention d'Etat de 75 000 couronnes, acheta la maison et le terrain voisins de l'immeuble du musée.

La dévaluation consécutive à la première guerre mondiale anéantit l'actif de la Société, mais les deux immeubles demeureraient, constituant un fonds pour les plans ultérieurs. C'est alors que le hasard vint à l'aide. L'Office de logement avait installé neuf familles réfugiées dans l'écurie de course mise hors usage qui se trouvait près du parc du duc Tasziló Festetics. Il était impossible de déloger les habitants, donc le duc offrit les matériaux de démolition à la municipalité sous la condition que les travaux de démolition fussent commencés le plus vite possible. La municipalité fit don des matériaux de ce bâtiment au musée en lui offrant en même temps aussi du terrain à titre gratuit dans le parc municipal.

Or, le docteur Árpád Csák démontra que le terrain du parc était marécageux, donc impropre aux fins du musée. Alors le duc Tasziló Festetics fit don de 43 ares où plus tard fut bâti

notre musée. L'écurie fut démolie en 1925, son matériau transporté au pied de l'oeuvre. Dénes Györgyi créa les nouveaux plans dans le style néo-baroque du bâtiment démoli. Le Ministère du Culte et de l'Éducation publique accorda une subvention d'un milliard de couronnes. Le ministre de l'Intérieur permit l'organisation d'une souscription publique en faveur du Musée de Balaton qui put encore augmenter le cadre de son devis par la vente de ses deux immeubles.

En 1928 le bâtiment du Musée fut achevé. Mais la Société du Musée de Balaton ne disposait pas de couverture suffisante pour l'exécution des intérieurs. Le docteur Sándor Lovassy, président de la Société, se reposant sur le secours de l'Etat, continua les travaux. Mais, à la suite de la crise économique mondiale de 1929, le secours n'arriva plus, et les entreprises de construction, l'une après l'autre, intentèrent des procès à la Société. En 1931 le commissaire-priseur frappa de saisie les collections du Musée. Seul l'arrêt du tribunal suprême put empêcher que les enchères n'eussent pas lieu.

Cet état pénible des choses ne se résolut qu'en 1937. La collection privée mondialement connue de Kálmán Darnay passa en possession de l'Etat. Cette collection fut transférée au bâtiment du Musée de Balaton. L'Etat commença à acquitter les dettes du musée et dès 1938 des muséologues remunérés de la subvention d'Etat y travaillaient.

Bien que le Musée de Balaton fût en possession de la Société, vu que le matériel du Musée Darnay — gardé au Musée de Balaton — appartenait à l'Etat, il devint possible que les dépenses fissent partie du budget. En 1940, le docteur Béla Dornay-Darnay, professeur de lycée fut affecté au Musée de Balaton et rétribué par l'Etat, mais en 1941 — après la démission du docteur Sándor Lovassy âgé de 86 ans — c'est l'assemblée de la Société qui le nomma directeur.

En 1942 les meilleurs jeunes muséologues du pays commencèrent à organiser une exposition mixte des matériels du Musée de Balaton et du Musée Darnay d'Etat. La Surintendance mit à la disposition du Musée du mobilier neuf aux fins de l'exposition. Mais à cause des événements de la deuxième guerre mondiale, il était impossible d'inaugurer l'exposition.

Le 5 janvier 1945, à l'ordre du commissaire de gouvernement, les plus beaux matériels du Musée de Balaton, du Musée Darnay d'Etat et du Musée National Székely — ce dernier transféré entre-temps de Sepsiszentgyörgy à Keszthely — furent mis en caisses et en wagonnés. Le 28 mars 1945 le train transportant les valeurs muséologiques fut détruit à la suite d'une attaque aérienne, à la gare de Zalaegerszeg.

Depuis 1946 le bâtiment vide du Musée fut réquisitionné à des fins différentes. On voulait y installer école, hôtel, entrepôt, collège. C'est ce qui incita la Surintendance des Musées d'Etat à ouvrir, le 1er juillet 1949 une grande exposition permanente au Musée de Balaton. A ce moment, la majorité des pièces exposées étaient empruntées à d'autres musées.

En 1949, à la suite du décret-loi No 13, les musées de campagne passèrent à l'administration d'Etat. Depuis 1962 les musées de campagne sont groupés en organisations départementales. Le Musée de Balaton est de la compétence de la Direction Départementale de Veszprém.

Dénes Györgyi, en construisant le Musée de Balaton, imaginait une statue devant l'entrée principale. Nous estimons que c'est la statue du docteur Sándor Lovassy et du docteur Árpád Csák qui y ferait bien. L'inauguration de leur statue serait le digne couronnement des soixante-dix ans de notre musée.

Károly Sági

БАЛАТОНСКОМУ МУЗЕЮ 70 ЛЕТ

Мысль о создании Балатонского музея возникла уже в 1895-м году в Кестхейе, население которого жило, главным образом, за счет иностранного туризма и школ. В 1896-м году внимание общественности, праздновавшей тысячелетний юбилей страны, все более обращается к музеям, сохраняющим память о прошлом, имеющим возможность проследить и показать историю народа на основании памятников материальной культуры. В то время город Кестхей дал в фонд организующегося музея 1000 форинтов, а новый дар в 1897-м году аптекаря Кароя Гусара в 1000 форинтов сделал возможным, чтобы мысль об организации музея осуществилась.

Идею об образовании музея вынашивал Арпад Чак, у которого к тому времени была значительная собственная археологическая коллекция. Его начинание поддержал Шандор Ловаши, преподаватель, а позднее директор сельскохозяйственной академии. Ловаши в 1897-м году выступил с призывом к организации Общества Балатонского музея, которое подписали двадцать четыре члена городских властей. После этого, 27 июня 1897-го года собрание, проводившееся в зале заседаний городской ратуши, вынесло решение о необходимости учреждения Общества Балатонского музея и поручило Шандору Ловаши и его сотрудникам разработку устава Общества, выпуск необходимых прокламаций и вербовку членов.

После вышеупомянутых подготовительных работ, 7 августа 1898-го года организовалось Общество Балатонского музея, председателем которого стал Шандор Ловаши. Арпад Чак стал секретарем Общества музея и руководителем отдела археологии. Чак свою частную археологическую коллекцию предложил в дар Обществу; 27 августа 1899-го года в двух арендованных залах второго этажа теперешнего здания городского совета была открыта выставка из материалов коллекции Чака. Это был первый этап в истории Балатонского музея, организованного Обществом.

Д-р Шандор Ловаши был председателем Общества Балатонского музея и директором Балатонского музея с 1898-го по 1941-й год. В 1921-м году он прекратил свою работу в качестве директора сельскохозяйственной академии и остаток своей жизни целиком посвятил Балатонскому музею. Теперешний Балатонский музей — плод его распорядительной, воодушевленной и бескорыстной работы.

Д-р Арпад Чак оставил государственную службу и, существуя за счет журналистской работы, жил, подобно Шандору Ловаши, для Балатонского музея. До 1921-го года без какого-либо гонорара, а с 1921-го года получая смехотворный гонорар, он работал до самой смерти — до 1936-го года. Археологические экспонаты были получены благодаря раскопкам в Фенекпесте и окрестностях Балатона. Чак их инвентаризировал, а наряду с этим у него находилось время принимать участие в не малом объеме примерно ведшихся административных работ.

Ловаши и Чак, два одушевленных труженика, получили исключительного помощника в лице Яноша Шаги, начальника кестхейского поземельного ведомства. Янош Шаги создал этнографический отдел. В 1910-м году его перевели из Кестхейя. К этому времени его этнографическая коллекция стала известной во всей стране. Как писатель-этнограф он тоже был пионером.

Общество Балатонского музея существовало и расширяло музей за счет членских взносов, а с 1898-го года — на средства государственного вспомоществования. В 1902-м году государство предоставило 24 тыс. крон, за счет чего Общество приобрело недвижимость. Позднее на этом участке было построено здание кестхейского почтамта. Вначале предполагалось, что здесь будет построен музей, по Главное управление музеями не

приняло проект здания, выполненный в 1905-м году архитектором Гезой Хеттгеи. В 1907-м году и Главное управление музеями, и Общество Балатонского музея одобрило проект Яноша Шедля. Главное управление музеями выделило для строящегося музея субсидию в сумме 150 тыс. крон, по 5 тыс. крон ассигнований в год. Первая часть была получена в 1911-м году.

В 1917-м году д-р Шандор Ловаши при государственном обеспечении в 75 тыс. крон приобрел для музея участок и дом.

Послевоенная инфляция уничтожила весь капитал музея, но недвижимость — участок и дом — уцелели. Это послужило финансовой основой для дальнейших планов. Помог счастливый случай. Жилищное управление поселило в здании пустующей конюшни скаковых лошадей рядом с парком князя Тасило Фештетича девять семей беженцев. Поскольку жителей выселить было нельзя, князь подарил здание городу с условием наимышнейшего его сношения. Строительный материал от снесенного здания и в придачу даровой участок в парке город отдал Обществу Балатонского музея.

Д-р Арпад Чак доказал, что грунт на территории парка мокрый и поэтому непригоден для музея. Тогда князь Фештетич подарил под строительство музея участок в 1200 кв. саженей. На этом участке в дальнейшем и был построен музей. Здание конюшни скаковых лошадей в 1925-м году снесли, материал городские власти перевезли на место строительства. Архитектор Денеш Дьёрдьи выполнил проект здания в стиле необарокко. Министерство по делам веры и образования выделило субсидию в сумме 1 миллиарда крон. Министерство внутренних дел разрешило произвести сбор средств в пользу Общества Балатонского музея, который к тому времени продал свою недвижимость, тем самым увеличив свою смету.

К 1928-му году здание снаружи было готово. Для внутреннего оформления же у Общества не было больше средств. Председатель Общества Шандор Ловаши, надеясь на государственную помощь, продолжал строительство. Вследствие мирового кризиса 1929-го года государственная субсидия прекратилась, подрядчики один за другим начали судебную тяжбу с Обществом Балатонского музея. В 1931-м году судебный исполнитель описал музейные коллекции. Продажа с аукциона не произошла только из-за решения тогдашнего верховного суда — Курии.

Это плачевное состояние длилось до 1937-го года. Всемирно известная шумегская коллекция Калмана Дарнаи стала собственностью государства, ее поместили в здании кестхейского Балатонского музея. Государство начало постепенно выплачивать долги Общества Балатонского музея, а с 1938-го года началась выплата жалованья музейным коллекциям. Продажа с аукциона не произошла только из-за решения тогдашнего верховного суда — Курии.

Хотя Балатонский музей и был собственностью Общества, экспонировавшийся там материал Государственного музея Дарнаи давал возможность содержать музей на государственном бюджете. В 1940-м году на службу в Балатонский музей переводят преподавателя гимназии д-ра Белу Дорньяи-Дарнаи, где он получал государственное жалованье. В 1949-м году после торжественного прощания с 86-летним д-ром Шандором Ловаши собрание членов Общества назначило директором музея д-ра Дорньяи-Дарнаи.

В 1942-м году лучшие молодые специалисты-музееведы страны начали подготовку к организации выставки из экспонатов Балатонского музея и Государственного музея Дарнаи. В этом же году Главное управление музеями приобрело для музея новый инвентарь. Открытию проектировавшейся выставки помешали события второй мировой войны.

5 января 1945-го года по приказу правительственного уполномоченного экспонаты Балатонского музея, Государственного музея Дарнаи, а также наиболее ценные материалы эвакуированного Секейского национального музея упаковали в ящики и погрузили в товарные вагоны. Эшелон с музейными экспонатами 28 марта 1945-го года погиб на залаэгерсегском вокзале во время воздушного налета.

Начиная с 1946-го года пустующее здание музея использовали для самых различных целей. Предполагалось здесь разместить то школу, то гостиницу, то элеватор, то интернат. Это стимулировало Государственное управление музеями к открытию в здании Балатонского музея 1 июля 1949-го года большой постоянной выставки. В то время материал выставки состоял в большинстве из

полученных взаимнообразно от разных других музеев экспонатов.

В 1949-м году по 13-му постановлению, имеющему силу закона, все провинциальные музеи были национализированы. С 1962-го года провинциальные музеи находятся в ведении комитатских властей и работают под их ведомством. Балатонский музей относится к Управлению музеями комитата Веспрем.

По проекту Денеша Дьёрдьи перед главным входом в музей должна была стоять статуя. Мы думаем, что сюда было бы уместно установить памятники Шандору Ловашши и Арпаду Чаку. Открытие этих памятников было бы достойным праздником для отмечающего свое семидесятилетие музея.

Карой Шаги

Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1968. évi munkájáról

Igazgatóságunk 1968. évi munkáját a folyamatos és tervszerű ügyvitel mellett több tényező is befolyásolta. Ezek:

a naptári éves munkatervekhez való visszatérés a tervezés és az összefoglalás megkönnyítését szolgálta;
a tanácsi irányítás közvetlenebbé válása tevékenységünket gyakorlatilag gyorsabbá és hatékonyabbá tette;
az új gazdasági irányítás lehetőségei viszont elősegítették a múzeum népművelő munkájának eredményességét (képes levelezőlapok, katalógusok, műtárgymásolatok előállítására és forgalmazására új módszerének alkalmazásával).

Végül három jelentős múzeumi építkezés közvetlen előkészítése folyt a tárgyév folyamán: a Megyei Könyvtár kiköltözésével a Bakonyi Múzeum új helyiségekhez jutott, melyek múzeumi célokra történő átalakítását készítettük elő; az év végén megindult a bakonybéli Szabadtéri Néprajzi Múzeum épületeinek az Országos Műemléki Felügyelőség kivitelezésében történő helyreállítása; a létesítendő badacsonyi Egry József Emlékmúzeum épületének kisajátítása és az ide szánt múzeum átalakításának megtervezése és kiállításának előkészítése voltak jelentősebb munkáink.

I.

1. A Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztálya 1968. február 27-én Baski Sándor vb-elnök-helyettes, Kapor Károly művelődési osztályvezető, Baráth József múzeumi előadó, Béni Miklósné, a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztály képviselője jelenlétében megtárgyalta 1967. évi jelentésünket és 1968. évi munkatervünket. A tárgyaláson részt vettek a megyei Múzeumi Igazgatóság részéről a megyei múzeumigazgató, továbbá a pápai és keszthelyi múzeumok igazgatója, a gazdasági igazgató, és a megyei múzeumigazgató helyettese.

Az 1967. évi munkáról szóló jelentésünket felettes szerveink elfogadták. Az 1968-as évi feladatok között a Művelődési Osztály javaslatára kiemelt helyet biztosítottunk a legújabbkori jubileumi kiállítások megrendezésének, előirányoztuk a Múzeumi Főosztály javaslatára a megye restaurátorainak az őszi háromnapos országos restaurátorkonferencián való részvételét, végül a megye vezetői általánosságban elfogadták a múzeumi szervezet 10 éves távlati fejlesztési tervét.

Távlati fejlesztési tervünk párhuzamosan foglalkozik a tudományos és az ismeretterjesztő tevékenységünkkel, elsősorban a személyi, költségvetési és hálózatfejlesztési témakörben. Tagadhatatlan, hogy az Igazgatóság létrejötte óta igen nagyarányú volt a szervezet fejlődése minden téren. Azonban ennek szükségszerűen voltak buktatói, különösen a költségvetési előirányzat biztosítása okozott évről évre visszatérő nehézségeket, ugyanakkor, amikor a hálózat, különösen a kiállítóhelyek számbelileg gyarapodtak, személyi és dologi ellátottságunk hagyott hátra kívánivalókat.

1968—1977 között a tudományos és segédtudományos munkatársak létszámát évi egy-egy, összesen tíz fővel tervezzük fejleszteni, abban a fontossági sorrendben, ahogyan az egyes munkakörök ellátása ezt szükségessé teszi. Terveink szerint 1977-ben Veszprémben 10 fős muzeológusgárda mellett 6 fős központi műhely működne: restaurátorok, fotós és rajzoló mellett kiállításrendező szakember is. A tudományos létszám Keszthelyen a jelenlegi 3-ról 5-re, Pápán 1-ről 2-re nőne, míg Zircen a tervidőszakban önálló gyűjteményű Bakonyi Természettudományi Múzeum alakulna összesen 3 fő tudományos és 2 preparátor munkatárssal.

Az intézményi hálózat fejlesztése — a zircitől eltekintve — kizárólag kiállítóhelyek létesítését irányozza elő, egyes helyeken kisebb, helyi gyűjtésű anyag egyidejű tárolásával is. A kiállítóhelyek felerészben már évek óta az előkészítés stádiumában vannak (badacsonyi Egry Emlékmúzeum, bakonybéli Szabadtéri Néprajzi Múzeum, várpalotai Helytörténeti Múzeum, révfülöpi helytörténeti kiállítás). Fentiekben kívül tervezzük, hogy a megye városai közül Tapolca és Ajka is múzeumi kiállítóhelyhez jut, megfelelő profillal. Idegenforgalmi szempontból előbb-utóbb szükséges lesz a Keszthely—fenékpusztai romterület, a Somló alján — esetleg Devecserben —, továbbá Balatonfüreden kiállítóhely létesítése.

Egyes helyeken viszont nem kifejezetten új intézmények létesítése, hanem már működők kezelésünkbe történő átadása, illetőleg saját intézményünk bővítése került betervezésre. Ilyenek: a nagyvázsonyi és sümegi vármúzeumok kezelésbevétele; Keszthelyen a Balatoni Múzeum helytörténeti, ipar- és képzőművészeti kiállításainak a volt Festetics-kastély helyreállításra kerülő termeiben történő elhelyezése (esetleg a Helikon-könyvtár jelenlegi kiállításával egybeolvasztva);

Veszprémben ipartörténeti és képző-, iparművészeti kiállítások elhelyezése a Várban e célra biztosítandó épületekben;

Tihanyban a Szabadtéri Néprajzi Múzeum újabb két épülettel, Pápán a Helytörténeti Múzeum újabb kiállítási termekkel történő bővítése stb.

Végül fejlesztési tervünk tartalmazza a fejlesztés anyagi hatásait, bér- és dologi kiadások felmérését egyrészt az új létesítményekre történő egyszeri ráfordítással (10 év alatt kb. 4 millió Ft), másrészt a működési kiadások folyamatos fejlesztését évenkénti ütemezéssel. Eszerint a Múzeumi Igazgatóság 1977. évi költségvetésének túl kellene valamivel haladnia az évi 6 millió Ft-ot (a jelenlegi megkésztetését jelenti). Minthogy a múzeumi bevételek már 1967-ben is a kiadások 18%-át tették ki (1968-ban 22,3%-ot), fejlesztési tervünkben az új kiállítóhelyiségek belépése, képeslevelezőlapok, ismeretterjesztő kiadványok, diaposzítívek stb. árusítása révén az 1977. évi összbevételt már 1,8 millió Ft-ra tervezük, vagyis az összkiadási előirányzat 30%-át.

A jövőben célszerűnek tartjuk évi beszámolóinkban a távlati fejlesztési terv megvalósulását figyelemmel kísélni. Az 1968-as esztendőben az előirányzott létszámfejlesztésekre sor került. Az Egy Emlékmúzeum működési engedélyt kapott, bár még nem nyílt meg. A nagyvársonyi Szabadtéri Néprajzi Múzeum bővítése megtörtént. Költségvetésünk — a póthitelekkel együtt — a tervezettnél 19%-kal magasabb kiadást és 24%-kal magasabb bevételt eredményezett. Mindez a távlati tervezés realitását bizonyítja.

1968. március 11—12-én az önálló múzeumi szakszervezeti alapszervezettel együttesen kétnapos munkaértekezletet tartottunk Veszprémben, melynek napirendjén az 1967. évi munka értékelése és az 1968. évi munkaterv realizálásának kérdései szerepeltek. Az értekezleten részt vettek a megyei Múzeumi Igazgatóság közvetlen irányítása alá nem, csak ellenőrzése alá tartozó más megyebeli múzeumok vezetői: a Herendi Porcelángyár Múzeum, a várpalotai Vegyipari Múzeum vezetői, továbbá a keszthelyi Helikon Könyvtár igazgatója.

Feltesse megyei vezetőinken kívül az elmúlt év augusztusában Pap János az MSZMP megyei első titkára behatóan tájékozódott a múzeumi szervezet tevékenységéről és eddig elért eredményeiről. Ugyanebben a hónapban Gönyei Antal múzeumi főosztályvezető kétnapos tanulmányútja során megyénk kiállítóhelyeit és múzeumait kereste fel, elsősorban a szervezet népművelési téren szerzett tapasztalatai iránt érdeklődve.

2. Igazgatóságunk 1968. évi költségvetését 2 868 000 Ft-ban állapították meg. Ez az összeg, tekintettel arra, hogy felújítási előirányzat 1968-ban nem szerepelt, kb. 250 000 Ft-tal volt kevesebb az előző évinél. Az évközi póthitelek azonban lényegesen nagyobbak voltak az előző éviéknél (891 000 Ft) ezért az új feladatok megoldására és a múzeumi szervezet rendes tevékenységének lebonyolítására előirányzatunk a póthittel együtt elegendőnek bizonyult. Külön megemlítendőnek tartjuk, hogy a póthitelösszegeből 250 000 forintot, mint az előirányzott múzeumi bevétel többletét kaptuk meg. Az

1968. évi bevételi előirányzat 550 000 Ft volt, a teljesítés 837 000 Ft. A bevételi többlet egy kisebb része a belépődíjak rendezéséből, nagyobb része azonban kiadványaink, illetőleg műtárgymásolatok, képeslevelezőlapok értékesítéséből származik. (1968-ban ez utóbbiakból származó bevételek 230 000 Ft-tal voltak magasabbak az előző évinél.)

A kiadványok, műtárgymásolatok, képeslevelezőlapok értékesítése céljából öt forgalmasabb múzeumunkban: Veszprémben a Bakonyi Múzeumban és a Vármúzeumban, Tihanyban, Keszthelyen és Balatonfüreden úgynevezett múzeumi boltokat hoztunk létre, melyeknek önálló boltvezetői összesen 422 492 Ft forgalmat bonyolítottak le. (Ebben az összegben a költségvetési bevételeken kívül részben a bizományosi, részben a visszatérülő értékesítés adatai is bennefoglaltatnak.)

A múzeumi bevételek részarányáról, egyúttal az egy látogatóra eső bevétel mértékére vonatkozóan az alábbi kiemelkedő eredményeket tartalmazó kimutatásunk tanúskodik:

Múzeum	Egy látogatóra eső				össz:
	belépődíj Ft	kiadvány	műtárgymásolat	képeslevelezőlap	
Veszprém	0,55	0,18	0,50	0,08	1,31
Keszthely	1,23	0,08	0,48	0,07	1,86
Tihany	2,27	0,35	0,34	0,09	3,05
Balatonfüred	1,37	0,32	0,23	0,06	1,98
Sümege	0,81	0,55	—	—	1,36
Pápa	0,77	0,69	—	—	1,46

3. Igazgatóságunk állandó főfoglalkozású munkatársainak száma 1968-ban két fővel gyarapodott. 1968 januárjában Bizonits László kisegítő II., 1968 júliusában Törő László segédmuzeológus, néprajzos léptek be a Bakonyi Múzeum kötelékébe.

4. A Bakonyi Múzeumban működő központi műhely restauratori és kiállításrendezői munkák elvégzésére hivatott gárdája 1968-ban előre kidolgozott munkaterv szerint ütemezve végezte el restauratori, illetőleg kiállításrendezői feladatait a megye múzeumaiban. Tevékenységükre az egyes múzeumok beszámolóiban térünk ki.

Ugyancsak tervszerűen működött az egyelőre csak négy főből álló ásatási brigád, amely a megye területén a különböző múzeumok régészeinek munkatervében szereplő tervásatásokat, illetőleg leletmentéseket végezte el kora tavasztól késő őszig. A téli időszakban az ásatási brigád tagjait múzeumi belső munkában foglalkoztattuk.

II.

Igazgatóságunk kiemelt tervfeladatainak megvalósításáról az alábbiakban számolhatunk be.

1. A régészeti topográfia III. (a devecseri és a volt sümegi járások területét felölelő) kötetét (szerkesztő: Bakay Kornél) a keszthelyi múzeum munkatársaival karöltve elkészítették: a terepbejárásokat az év folyamán befejezték és a kéziratot lektorálásra 1968 őszén

leadták. Befejeződött a IV. kötet (a pápai és zirci járások területe)anyaggyűjtése és a terepbejárások is. A IV. kötet (szerkesztő: Torma István) kéziratának mintegy harmadát a Bakonyi Múzeum 3 muzeológusa, a Régészeti Kutató Intézet munkatársával együtt el is készítette. A régészeti topográfia II. kötete (veszprémi járás) az év folyamán nyomdába került, megjelenése 1969. első hónapjaiban várható.

A Bakony természeti képe c. kutatóprogramban 9 fő témában 48 kutató 50 témával foglalkozott.

2. A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat 1968. évi vándorgyűlésének színhelyül Igazgatóságunk javaslatára Veszprémet, illetőleg a megyét választotta. Igazgatóságunk a Társulat meghívásától egészen a részletes program összeállításáig és lebonyolításáig volt az eseménysorozat szervezője. A négynapos vándorgyűlés jelentőségét e kötet bevezetője és a kötetben közreadott tanulmányok bizonyítják és illusztrálják. A vándorgyűlésen, melyen számot adtunk főleg az Igazgatóság kezdeményezésére vagy részvételével a megyében az utóbbi években folyt régészeti, művészettörténeti illetőleg építéstörténeti kutatásokról, másfél napig tartó előadás-ill. korreferátum-sorozat ezekről adott számot.

Az előadások programja a következő volt:

Bodogán János, a Megyei Tanács vb-elnökének megnyitó beszéde

Oroszlán Zoltán: A kilencven éves Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat

Korompay György: Veszprém város településtörténeti kialakulása

Éri István: Veszprém megye középkori településtörténeti vázlat

Mojzer Miklós: A magyar műkincsállomány vidéken

Kalicz Nándor: A rézkor Veszprém megyében

Thomas Edit: Újabb római kori kutatások a Balatonfelvidéken

Németh Péter: Újabb avar kori leletek a történeti Veszprém megyéből

Korreferátumok:

Torma István: A Veszprémi megyei régészeti topográfia ősrégészeti eredményeiről

Horváth Attila: A vazari és somlóvásárhelyi Hallstatt-kori halomsírok

Nováki Gyula: Földvárásatások a bakonyi Cuha-völgy vidékén

Szentlélek Tihamér: Az örvényesi római kori település

Wessetzky Vilmos: Egyiptomi kultuszemlékek jelentősége Veszprém megyében

Erdélyi István: A várpalotai avar temetőről

Koppány Tibor: Veszprém megye Árpád-kori építészetének kutatási problémái

Kozák Károly: XI—XIII. századi egyházi építészet Veszprém megyében

Gedai István: A Dunántúl szerepe az Árpádkor kereskedelmében, numizmatikai leletek alapján

Tóth Sándor: Adalékok a veszprémi váralja telektörténetéhez

Kovalovszki Júlia: Ásatások Csepelyen

A programba ezenkívül beleillesztettünk egy félnapos és két egésznaposkirándulást is, amelyen a százötvennél több résztvevő megismerkedett egyrészt a Veszprém környéki újonnan helyreállított műemlékekkel, másrészt néhány újabban megnyitott kiállítással, illetve múzeummal, így Veszprémben a Bakonyi Múzeumban Z. Gács György gyűjteményes kiállításával és a püspöki palota Egyházművészeti Múzeumával, Nagyvázsony, Tüskevár illetőleg a pápai Helytörténeti Múzeum kiállításával.

Hosszabb kirándulásokat tettünk a Bakony meglehetősen kevésbé ismert tájain feltárás vagy kutatás alatt álló műemlékek, ill. műemlékromok megtekintésére. A program utolsó napján, június 2-án a Társulat tagságának jelenlétében nyitottuk meg Tihanyban a Rippl-Rónai József Emlékiállítását is. A vándorgyűlés négy napján a múzeumi szervezet, főleg a Bakonyi Múzeum munkatársai igen nagy munkát végeztek, de az ezt megelőző szervezés is jelentős munkát követelt tőlük. Úgy érezzük, hogy a vándorgyűlés általunk óhajtott célját: a megye múzeumi és műemléki értékeinek bemutatását, munkánk tudományos és népművelő eredményeinek ismertetését, elérte.

3. 1968. évi munkatervünk jelentős feladatául állítottuk be a már részben korábbi időtől kezdve szervezés alatt álló új kiállítóhelyek létrehozása sürgető teendőinek elvégzését. Ezekről az illető intézmények ez évi működéséről szóló részekben esik részletesen szó. Meg kell azonban itt említenünk, hogy Igazgatóságunk a maga lehetőségeit messzemenően kihasználva elvégezte az új belépő intézmények megnyitásával kapcsolatban ráháruló munkákat, de gyakorlati eredményt részben anyagiak hiányában és a közreműködő más szervek késése miatt elérni ez évben nem tudtunk.

4. Ugyanígy évek óta szereplő tervfeladatunk az Idegenforgalmi Hivatal kezelésében lévő nagyvázsonyi és sümegi vármúzeumok ügyében a szükséges lépések megtétele. Minthogy ez ügyben felettes szerveink konkrét intézkedést nem hoztak, az új intézmények belépésére, ill. Igazgatóságunkhoz történő átkerülésére nem nyílt mód. Így a magunk részéről csak azokon a tárgyalásokon vettünk részt, amelyek a két múzeum, elsősorban a sümegi vármúzeum; jövődjé létesítésével, kiállítása megrendezésével voltak kapcsolatosak.

5. Terv szerint haladt a Bakonyi Múzeum épületéből az év közepén kiköltözött Megyei Könyvtár helyére tervezett új iroda-, könyvtár- és raktárhelyiségek kialakításának előkészülete is. A szükséges építési terveket elkészítettük, az építkezéshez szükséges kapacitást biztosítottuk, az 1969-es év első felében az építkezés egy része, a könyvtár és a tudományos dolgozók munkahelyének kialakítása meg is valósul.

6. Igazgatóságunk kiállításrendező csoportja összesen 12 kisebb-nagyobb időszakos ill. állandó kiállítást rendezett, illetve készített el. Ezek közül különösen jelentős a „Veszprém megye útja a forradalmakba” című, új felfogásban és meglehetősen eredeti módszerekkel kialakított nagyszabású kiállításának megrendezése, amely

az év folyamán a csoport munkájának jó részét lekötötte. Ez a Magyarországi Kommunista Pártja megalakulásának 50. évfordulóján Veszprémben megnyílt kiállítás, amely ebben a formájában 1969-ben Pápára és Keszthelyre is elkerül, részét alkotja annak a „Veszprém megye 100 éve” című kiállításnak, amely 1970-re készül el teljesen, és felszabadulásunk 25. éves évfordulójára az 1867—1967-ig terjedő időszakot fogja bemutatni. A kiállításrendező csoport jelentősebb munkája közé sorolhatjuk a túskevári falumúzeum teljesen új kiállításának megrendezését, továbbá a pápai Helytörténeti Múzeum állandó régészeti és helytörténeti kiállításának teljes átrendezését, illetőleg egy további folyosórészlet történet kiegészítését is.

A csoport ezenkívül elkészítette a létesítendő Egry József Emlékmúzeum kiállítási épületének makettjét és installációs tervrajzait.

Hozzákezdtek a zalavári falumúzeum új helyre kerülésével a kultúrotthon padlásterébe tervezett kiállítóhellyel kapcsolatos és a Tihanyban újjárendezendő „Hajók a Balatonon” c. kiállítás rendezési tervének kidolgozásához is.

Ezenkívül a csoport grafikusa a múzeumi évkönyv és más kiadványok illusztrációit, továbbá a vándorgyűlés előadásainak diapozitívjaihoz szükséges rajzokat, ásatási dokumentációk rajzait készítette el, továbbá részt vett a topográfia II. kötetének még szükséges grafikai munkáiban is.

7. Itt említjük meg, hogy Igazgatóságunk a már ki-selejtezésre ítélt korábbi Skoda furgon gépkocsija helyett az év II. negyedében a célnak jobban megfelelő, a terepet jobban bíró Volga-Combi gépkocsit vásárolt, amely az év folyamán igen jelentős teljesítményt nyújtott és szemben az előző gépkocsi hibáival, javításra egyáltalán nem is szorult. Összességében: a Múzeumi Igazgatóság 1968. évi teljesítménye igen jelentősnek mondható, mind a tudományos kutatás tekintetében, mind annak a vándorgyűlés alkalmával rendezett tudományos ülésszakon való közreadásával, mind évkönyvünk VI. kötetének megjelentetésével. A terv szerinti kiállítás felújítások, illetőleg új időszak kiállítások a balatoni nyári programban és általában a megye művelődési életében jelentős eseményeknek számítottak. Külön meg kell emlékeznünk az 50. éves évfordulóval kapcsolatos kiállítás nagy közönségsikeréről és annak felettes szerveink részéről történt elismeréséről is. Meglehetősen jó üteműnek ítélnéljük meg a megye múzeumaiban végzett gyűjtőmunkát is, ennek a tárgyi gyarapodások statisztikája mutatja hű képét. A belső nyilván tartási, raktározási munkák is az előírt ütemben folytak. A múzeumok látogatottsága viszont, ha néhány ezerrel is, de alatta maradt az 1967. évinek.

Tevékenységünk elismerése nyilvánul meg részben a Megyei Tanács intézkedésében is, amellyel a múzeumi dolgozók bérezésén 1968-ban is jelentős mértékben segített, továbbá azokban a póthitelekben, amelyekkel a múzeumi bútorzat, raktári felszerelés és más szükséges beszerzések körül adódó nehézségeket megoldotta.

III.

Bakonyi Múzeum, Veszprém

1. TUDOMÁNYOS KUTATÁS, GYŰJTEMÉNYGYARAPÍTÁS

a) Régészet:

A Bakonyi Múzeum gyűjtőterületén a legjelentősebb régészeti kutatás a Balatonakali-ságpusztai romterület 1967-ben megkezdett feltárásának kiszélesítése és lebonyolítása volt, melyet Palágyi Sylvia irányított, június 17—július 20, illetőleg szeptember 9—20 között. A munka eredményeként feltárássra került az itteni középkori falu íves szentélyzáródású román kori temploma, a templom körüli temető kerítésfalával együtt. Külön érdekessége és jelentős eredménye az ásatásnak a templom déli falához épített előcsarnok és az annak omladékaik közül előkerült nagyszámú román kori 12. század végére meghatározható kőfaragvány. Az ásatás során a templom körüli kerítés falain túl több helyen lakóépület maradványai is előkerültek. Tekintettel arra, hogy a létesülő úttörőváros vízművének belső területére kerül az objektum, annak bemutatása és a megtekintés biztosítása ügyében több ízben volt szükséges a kivitelezőkkel és az OMF-fel együtt tárgyalások megtartása. Ennek eredményeként a körülkerítendő terület teljes feltárását 1969-re ütemeztük be, a munkát éppen úgy, mint 1968-ban is az OMF anyagi támogatásával folytatjuk.

Éri István vezetésével, Dax Margit részvételével rövidebb ideig (július 20—augusztus 12 között) folytatódott az alsódörgicsei 1967-es ásatás is. Itt egyrészt az 1967-ben feltárt lakóépület környékét kutattuk át, újabb gazdasági melléképületek, udvar, kerítés feltárását célzó ásatásunkon. Melléképületeket ugyan nem találtunk, de a lakóépület periodizálásához újabb jelentős szempontokat nyertünk. Ezenkívül a romtemplomtól ÉNY-ra eső részen feltártuk egy, a templom építésével egyidősnek mondható, sziklába vájt négyzetes alaprajzú kőfalú helyiséget, amelyet a templom körüli kőkerítés felépítésekor (XIV—XV. sz. fordulója) már elbontottak. Az itt előkerült Árpád kori anyag is az épület korai meglétét bizonyítja.

Az OMF 1968 őszén elvégezte az alsódörgicsei templomrom konzerválását és kiegészítését, sajnálatos módon azonban sem az 1967-ben feltárt lakóépület, sem a 68-ban előkerült kisebb épület konzerválása nem történt meg. Félő, hogy a következő évben e maradványok nehezen, és az eredeti részletek elpusztulása után nem egész hitelességgel állíthatók majd helyre.

A régészeti topográfiának a pápai járás területére eső részével kapcsolatos kisebb kutató ásatások elvégzésére is sor került az év folyamán. Palágyi Sylvia Ugod-Dióspusztán egy római villa alaprajzát tisztázta, míg Dax Margit Szerecsenyben egy kelta lakóházat tárt fel.

Várpalotán az OMF által végzett falkutatásokkal egyidőben a várudvar feltárása és felmérése folyt (Dax Margit) június 17—29 között.

Jelentősebb leletmentésünk ez évben Balatonfőka-járon az M 7-es út építésével kapcsolatos nagyarányú földmunkák során előkerült kelta temető és lakóház-komplexum feltárása volt. Az itt talált kb. 12 sír, és egy-két épület feltárását Horváth László, a keszthelyi múzeum segéd-restaurátora végezte.

További leletmentéseink: Aszód-főről későrómai sír anyagának beszállítása;

Tihany-Apátinál kábelfektetés közben középkori faluhoz tartozó leletanyag megfigyelése;

Halimbán kelta sír feltárása;

Végül Veszprémben a cserhádi lakótelepen az egykori Szt. Iván városrész már korábban ismert középkori temetőjének folyamatos leletmentése, — amennyire ez az építkezés ütemétől és a sziklás területen végzett földmunkától lehetséges volt. Ugyancsak Veszprémben a Hunyadi u. 7. számú ház előtt új lelőhelyet, Árpádkori sírokat talált Dax Margit, aki a fenti leletmentéseket is elvégezte. Palágyi Sylvia Balatonakaliban korabronzkori sírokat, Örvényesen középkori falutelepülés területén előkerült leleteket észlelt.

A régészeti topográfia IV. kötetével kapcsolatos terepbejárásokra Palágyi Sylvia és Dax Margit a pápai járásban az év első negyedében 5 hetet, az év harmadik negyedében 3 hetet fordított.

Megemlítjük még, hogy a Bakonyi Múzeum költségén Nováki Gyula Bakonyszentlászlón földvárkutatót végzett; az OMF megbízásából és költségén Pámer Nóra folytatta a cseszneki vár feltárási munkáit, Gergelyffy András pedig a várpalotai várban folytatott falkutatást irányította.

b) Néprajz

A néprajzi gyűjteménynek 1968 júliusáig kezelője nem volt. Az 1967-ben már megszerzett nagyvázsonyi rézműves műhely anyagának kiállítási célokra való elhelyezését és nyilvántartásbavételét Égető Melinda muzeológus végezte el (Tolna Megyei Múzeumi Igazgatóság). Törő László segéd-muzeológus kinevezésétől a múzeumnál eltelt munkaidejében csak tájékozódó jellegű gyűjtőutakon volt, elsősorban a Bakony területén (présházak, pincesorok felkutatása). Jelentősebb néprajzi gyarapodás a Szt. balácsi templomrom melletti pincéből megszerzett prés volt, amelyet Tihanyban a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban állítottunk fel. Ezenkívül a gyűjtemény főleg kerámiával gyarapodott, kisebb számban céhtörténeti tárgyak kerültek be a néprajzi gyűjteménybe.

Mivel 1968 októberében Törő László a Művelődésügyi Minisztérium és a Kulturális Kapcsolatok Intézete egy éves ösztöndíjjával Irakba utazott, 1968 végén a bakonybéli Szabadtéri Néprajzi Múzeummal kapcsolatos néprajzi gyűjtőmunka elvégzésére külső munkatársként Balassa M. Iván kapott megbízást. A munka 1969 első felévére húzódik át.

c) Iparművészet

Iparművészeti gyűjtésünk nem volt jelentős. Az 1969-re tervezett városlódi keménycserép-kiállításához fűződően Molnár László külső munkatárs végzett kutatást

és gyűjtést e tárgykörben, a gyűjteménybe újonnan bekerült tárgyak is városlódi kerámiák voltak.

d) Képzőművészet

Képzőművészeti gyűjteményünk egyrészt azokkal a grafikákkal gyarapodott, melyeket a IV. Balatoni Tárlat meghirdetésekor a Balatoni Almanach c. kiállításunkhoz készült grafikákból vásároltunk. Ezenkívül az év utolsó negyedében a Művelődésügyi Minisztérium kulturális alapjából 350 000 Ft-ot biztosított a létesítendő Egry József Emlékmúzeum számára Egry-festmények megvásárlására.

Ez összeg felhasználását 1968-ban megkezdtük, azonban a gyűjtemény összeállítása 1969-re húzódik át. A megvásárolt festmények a Művelődésügyi Minisztérium rendelkezése alapján a Bakonyi Múzeum gyűjteményébe kerültek beletárolásra.

e) Természettudomány

Papp Jenő harminc napot fordított gyűjtésre. Az ő, illetőleg a Bakony természeti képe programban résztvevő munkatársak gyűjtésének eredménye: 120 db egyedileg nyilvántartásbavehető, 8500 szekrénykataszteri darab begyűjtése.

f) Helytörténet

Ide soroljuk a céhtörténeti kutatásokkal kapcsolatos gyűjtőmunkát is, melyet Nagybakay Péter külső munkatársunk irányított, (a munkában Pesóvár János vett még részt). A gyűjtés, amely a megye 15 falujában történt kiszállásuk során bonyolódott le, 25 db céhtárgyat eredményezett, köztük 12 db temetési céhlámpát.

Feljegyzésre illetőleg fényképezésre került számos olyan céhlámpa, illetőleg céhzászló, amelyek egyes egyházak őrizetében vannak.

A legújabbkori gyűjtemény gyarapítása nem volt jelentős, annál nagyobb munkát jelentett azonban a múzeumban raktározott, de eddig nyilvántartásba és számba nem vett, feldolgozatlan anyag rendezése és az ez évi nagy kiállításban való felhasználása. E munkákat Berta István végezte, és irányította, segítségére voltak a múzeum adattárosai.

g) A fotó-diapozitív-klisé-tár 1968. évi gyarapodása jelentős: 1960 db negatív, 900 db diapozitív és 698 db klisé.

h) Könyvtár

A hazai könyvbeszerzéseket É. Takács Margit végezte, gyarapodásuk a megszokott mértékű volt (328 kötet könyv, 62 évfolyam folyóirat)

A külföldi cserével Veiland Annamária foglalkozott (368 kötet könyv 44 évfolyam folyóirat került 1968-ban gyűjteményünkbe).

2. NYILVÁNTARTÁS, RAKTÁROZÁS

Az év folyamán a Bakonyi Múzeumban 12 864 egyedileg számbavehető műtárgyat leltározunk be. Ez jórészt a zirci és devecseri járások terepbejárás anyagából, illetőleg az egykori zirci éremgyűjtemény

beleltározásából adódott. A numizmatikai gyűjtemény kezelője (Lajtai János), befejezte az érem- és jelvény gyűjtemény leltározását, egyúttal revízióját is, előkészítette a duplumanyag jegyzékének összeállítását.

A Bakonyi Múzeum gyűjteményei általában naprakészen leltározottnak mondhatók, kivéve az 1967–68-as dörgicsei ásatás, továbbá a még ugyancsak restaurálatlan nagyvázsonyi és cseszneki ásatások régészeti anyagát.

A múzeum adattárának szakosított részeit 1967 óta folyamatosan hoztuk létre. Ennek alapján az év végi naprakész nyilvántartási állapotba került a régészeti adattár, amely összesítve 13 000 db-ot számlál, ugyancsak naprakész a műemléki adattár 10 000 db-számmal. Néprajzos hiányában még befejezetlen állapotban van a néprajzi adattár nyilvántartásbavétele, ez év végén 11 000 db-ot számlált. A legújabbkori gyűjteménybe 1968-ban 1657 db került leltárba, most 10 500 db-os a gyűjtemény. Újonnan fektettük fel a helytörténeti adattárat, amely egyrészt az Ila-Kovacsics féle Helytörténeti Lexikon cédulaanyagát tartalmazza, másrészt az ipartörténeti, középkori birtoktörténeti kutatások céduláit is ide soroltuk. A leltározás során 13 700 db került nyilvántartásba. Hasonlóképpen új gyűjteményrészlegként hoztuk létre a természettudományi adattárat, amely részben a Laczkó-féle kéziratot hagyaték, részben a „Bakony természeti képe” c. kutatóprogram eddig eltelte időszakából származó jelentések stb. anyagából áll. Így ez együttesen 1600 db-ot számlál.

Jelenleg adattáraink csaknem 60 000 db-ot tesznek ki, köztük 5000 a fényképek, 1700 a rajzok száma. Az adattár kezelői: dr. Scherer János és Lajtai János az elmúlt évben összesen 24 000 db-ot leltároztak be.

Itt kell megemlítenünk, hogy a múzeumban található céhtörténeti iratanyag rendezése és a Veszprém megyében működött céhekre vonatkozó összes egyéb adat összegyűjtése Pesovár János munkájaként 1968-ban végig folyt és végeredményben befejezésre is került. Ennek kapcsán 138, egykor Veszprém megyében működött céhre vonatkozó adatot regisztráltunk, mind ezekre gyűjteményünk 2111 tételében ismerünk iratanyagot.

A gyűjtemény végleges elrendezése 1969-ben történt meg.

Negatív és kliséátárat Zimmermann Gusztáv kezelte, a diaposzítívek leltárbevételét Papp Jenő végezte. Ugyancsak Zimmermann Gusztáv készítette el az egyes gyűjtemények leíró kartonjait is, 1968-ban 1942 db karton készült, így kartonállományunk csaknem 40 000 db-ot számlál. Kartonozatlan a régészeti gyűjtemény 1968. évi gyarapodása, továbbá a néprajzi és az iparművészeti gyűjtemény egy-egy része, ezeken kívül valamennyi gyűjteménycsoportunk naprakészen kartonozott.

A múzeum raktározási nehézségei 1968-ban sem csökkentek. A geológiai gyűjteményt ideiglenesen a tihanyi múzeum egyik helyiségébe kellett átszállítanunk, miután a régészeti gyűjtemény számára Veszprém helyet kellett biztosítani. Az év folyamán fémvázaz polcokat szereztünk be, melyeken a gyűjtemények egy részének anyaga, továbbá szerszámok, felszerelési tár-

gyak kerültek elhelyezésre. A Természettudományi Múzeum Növénytárából növénytári szekrényeket vetünk át, ezek jó részébe a régészeti gyűjtemény került ideiglenesen elhelyezésre. A múzeum tetőtérbeépítése 1968-ban sem oldódott meg. Az 1969. évi építkezések során csupán a könyvtári anyag elhelyezése fog megoldódni, raktározási nehézségeink tehát még legalább egy-két évig nehezítik a gyűjtemény rendszerezésének és megfelelő elhelyezésének munkáját.

3. TUDOMÁNYOS MUNKA

a) Kollektív munkák:

A régészeti topográfia IV. kötetének kéziratából a zirci járásra vonatkozó lelőhelyek leírása az év első két hónapjában készült el, e munkában (szerkesztő Torma István), a Bakonyi Múzeum munkatársai közül Éri István, Dax Margit és Palágyi Sylvia vettek részt.

Az ipartörténeti kutatások végzésére létrejött munkaközösséget Éri István irányította, a tevékenység egyrészt céhtörténeti, másrészt a kerámiatörténeti kutatások területén folyt.

b) Egyéni tudományos munka:

Éri István: Szerkesztette a Közlemények 8. kötetét abba „Veszprém megye középkori településtörténetének vázlata” címmel tanulmányt írt. Végezte a Veszprém megye régészeti topográfiája II. kötetének nyomdai korrektúráját. Megjelent a Közlemények VI. kötetében a Látrány-Rádpusztai románkori templomrom ásatásáról szóló beszámolója. Elkészítette az 1967-es dörgicsei faluásatás dokumentációját. A Corvina Könyvkiadó számára elkészítette a Nagyvázsony c. műemléki füzet második átdolgozott és kibővített kéziratát.

„Museen neben den Balaton” címmel ismertetése jelent meg az Ungarische Rundschau 1968. év augusztusi számában. „Múzeum és idegenforgalom” címmel az Idegenforgalom című lapban jelent meg nagyobb terjedelmű cikke. A Múzeumi Közlemények 1968/1. számában a „Múzeumok és az új gazdasági mechanizmus” címmel jelent meg írása.

Papp Jenő: Folytatta a veszprémi Bakonyi Múzeum, illetőleg a budapesti Természettudományi Múzeum braconida-gyűjteményének rendezését.

Mint szervező irányította a Bakony természeti képe c. tudományos kutató munkát. Ezzel kapcsolatban szerkesztette a Bakony természeti képe kiadványsorozatának 5–7. füzetét („A Keszthelyi hegység és a Kis-Bakony madárvilága”; „A Bakony állattani bibliográfiája”; „A Bakony éghajlata”) továbbá előkészületbe vette a 8. füzet kiadását is. Nyomdakész állapotban leadta a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 7., általa szerkesztett speciális természettudományi kötetének kéziratát. Befejezte „A Bakony hegység állatföldrajzi viszonyai” című tanulmányát, és „A Bakony természeti képe II. Beszámoló a Bakony természettudományi kutatásáról 1965–67” című dolgozatait, melyek ugyancsak a Közlemények 7. kötetében látnak napvilágot. Ezenkívül az alábbi braconida-tanulmányokat írta meg:

A Revision of Thomson's species of Bracon Fabr. (Hym. Brac.), 41 gépelt oldal+33 tusrajz. Megjelenik az Opuscula Entomologica-ban (Lund, Svédország), 1969-ben.

A Synopsis of the Bracon Fabr. Species of the Carpathian Basin, Central Europe (Hym. Braconidae), 38 gépelt oldal+24 tusrajz. Megjelenik az Annales Historico-naturales Mus. Nat. Hung. (Bp)-ben, 1969-ben.

A Synopsis of the Phaenocarpa Först. Species from the Neotropic Region (Hym. Brac. Alysiinae), 24 gépelt oldal+17 tusrajz. Megjelenik az Acta Zoologica-ban, 1969-ben.

Conalysis gen. n. and remarks on Heratemis filosa Walk. (Hym. Brac. Alysiinae), 16 gépelt oldal+8 tusrajz. Megjelenik az Opuscula Zoologica-ban (Bp), 1969-ben vagy 1970-ben.

A Bakony-kutatás szervezésére fordított többletidő miatt néhány tanulmány elkészítésével, bár tervbevette, nem tudott elkészülni.

É. Takács Margit: Feldolgozta Egry József kéziratos hagyatékát az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában. Ebből „Egry Breviárium” címen válogatás jelenik meg 1969-ben Keresztúry Dezső előszavával. Képzőművészeti kritikája jelent meg a Művészet c. folyóirat 1968. évi 1. számában. Résztvett a Balatoni Nyári Tárlat és a Rippl-Rónai József emlékkiállítás katalógusainak elkészítésében. Összeállította Somogyi József szobrászművész 1969-es tihanyi kiállításának műtárgylistáját. Megírta a Közlemények 9. kötete számára az 1968-ban elhunyt Cseh-Szombathy László nekrológiáját.

Dax Margit: Résztvett a Régészeti topográfia IV. kötete kéziratának megírásában. Segédkezett a II. kötet nyomdai előkészítő munkájában. Elkészítette a várpalotai ásátás dokumentációját.

Palágyi Sylvia: Résztvett a Magyarországi régészeti topográfia IV. kötete kéziratának elkészítésében. Kutatásokat folytatott az archeopetrográfiai vizsgálatokkal kapcsolatos régészeti anyagban. Elkészítette az 1967. évi Balatonakali-sárgpusztai ásátás dokumentációját. Doktori disszertációjához szükséges kutatásokat végzett Budapesten. A Közlemények 8. kötetének technikai szerkesztését végezte Nagybakay Péterrel közösen.

Berta István: Kutatásokat végzett, és ennek alapján megírta a „Veszprém megye 100 éve” c. kiállítás első 50 éves szakaszának forgatókönyvét. Kutatásokat végzett a „Kivándorlás problémája Veszprém megyében 1880—1914” c. dolgozatához.

Nagybakay Péter: A Veszprém megyei céhekre vonatkozó levéltári kutatást végzett Budapesten az Országos Levéltárban, a Néprajzi Múzeum, a Nemzeti Múzeum újkori adattárában, a Magyar Tudományos Akadémia és a budapesti egyetemi könyvtárakban. Folytatta a „Veszprémi és Veszprém megyei céhlámpák és céhjelvények” c. tanulmányához az adatgyűjtést.

Elkészítette Eperjess Géza: A mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon c. könyvének bírálatát, amely a Közlemények 8. kötetében jelenik meg.

Résztvett a Közlemények 6—7—8. kötetének, továbbá egyéb múzeumi kiadványok technikai szerkesztésében.

Fentieken kívül külső munkatársként Nagy László céhtörténeti és a bakonyszentlászlói holdidol-töredékekkel kapcsolatos tanulmányaival folytatta munkáját, Molnár László a városlódi kerámiagyár történetéhez végzett anyaggyűjtést.

c) Tanulmányutak, továbbképzés

Múzeumunk tudományos munkatársai közül 1968-ban Éri István és É. Takács Margit egyhónapos önköltséges külföldi tanulmányúton jártak Olaszországban.

Ugyancsak önköltséges utazást tett Ausztriába és az NSZK-ba Palágyi Sylvia, Törő László 1968. októberében kezdte egy éves iraki ösztöndíjas tanulmányútját.

A múzeum valamennyi tudományos munkatársa résztvett a szakosított szakmai ideológiai továbbképzéseken Budapesten, illetőleg az ország más városaiban. Ézsias István restaurátor a Központi Muzeológiai Technológiai Csoportnál volt egyhónapos szakmai továbbképzésen, Vitéz Ágnes preparátor a Természettudományi Múzeum Növénytárában 3 hetes továbbképzésen vett részt.

Valamennyi munkatársunk tetemes időt és munkát fordított a Veszprémben megrendezett Magyar Régészeti Művészettörténeti és Éremtani Társulat vándorgyűlésének előkészítésére és annak lebonyolítására.

4. NÉPMŰVELŐ MUNKÁK

a) Időszaki kiállításaink 1968-ban:

1. „Régi veszprémi városbrázolások” — X. 1. (saját rendezés — Dax Margit)
2. „Intergrafik 67” — I. 20. (Múcsarnok, Baranyi Judit)
3. „Az én hazám fekete föld” szociofotó-kiállítás (MIK — É. Takács Margit) I. 25—II. 28.
4. „Gyűjtőúton Tanganyikában” III. 15—IV. 19. (MIK — Papp Jenő)
5. „1848-as emlékeink” III. 15—IV. 1. (saját rendezés — Berta István)
6. Z. Gács György kiállítása V. 30—VI. 30. (saját rendezés — É. Takács Margit)
7. Karikatúrákiállítás VII. 10—28. (Múcsarnok, Baranyi Judit)
8. Mai török grafika VII. 31—IX. 4. (Múcsarnok — É. Takács Margit)
9. „Korok és vallások” IX. 14—X. 28. (Pesterzsébeti Múzeum — Garai Tibor)
10. A varsói szerződés tagállamainak katonai fotókiállítása IX. 14—27. (Magyar Néphadsereg)
11. Újszerzeményi kiállítás X. 5. — (saját rendezés — Dax Margit, Palágyi Sylvia)
12. Clusius emlékkiállítás X. 12—20. (Savaria Múzeum — Horváth Ernő)
13. Clusius emlékkiállítás az inotai Eröműben X. 28—XI. 25. (Savaria Múzeum, Papp Jenő)
14. Kittenberger Emlékkiállítás XI. 3—XII. 20. (MIK és saját rendezés — Papp Jenő)
15. X. Őszi Tárlat (saját rendezés — É. Takács Margit)

16. „Veszprém megye útja a forradalmakba” XII. 22. —
(saját rendezés — Berta István)
17. X. Őszi Tárlat az ajkai Alumíniumkohó Művelődési Házában XI. 23—XII. 2.
(saját rendezés — É. Takács Margit)
18. X. Őszi Tárlat a fűzfőgyártelepi Művelődési Házban XII. 2—18.
(saját rendezés — É. Takács Margit)
19. A vegyipar kialakulása hazánkban XII. 23.
(MIK — Éri István)

b) A Bakonyi Múzeum tudományos munkatársai a veszprémi kiállítások rendezésén kívül az alábbi kiállítások rendezésében vettek részt:

Pápan a kiállítás állandó részének átrendezésénél és legújabbkori részénél Berta István. Tüskeváron az új helytörténeti kiállítás rendezésében Berta István, Dax Margit, Palágyi Sylvia és Éri István. Tihanyban a Rippl-Rónai József kiállítás munkáiban és Keszthelyen a IV. Balatoni Nyári Tárlat rendezésében közreműködött É. Takács Margit.

A X. Őszi Tárlatot ebben az évben Ajkán és Fűzfőgyártelepen is bemutattuk. A kiállításokat e két helyen É. Takács Margit rendezte.

Várpalota—Inotán a Clusius Emlékiállítás anyagát rendezte meg Papp Jenő.

c) Az 1968. évi Múzeumi Hónap rendezvényei szeptember közepétől november végéig terjedő időszakra húzódtak szét. Elsőként a Korok és vallások című kiállítás nyílt meg a múzeumban, majd két természettudományi jellegű kiállítás, a Clusius és a Kittenberger Kálmán Emlékiállítás, továbbá a múzeum előcsarnokában az 1968. évi ásatások anyagát újszerű kiállításon mutattuk be.

A hagyományos, november 6-án megnyílt Veszprém megye képzőművészeinek őszi tárlata, majd ezt követően november 21-én a „Veszprém megye útja a forradalmakba” c. kiállítás.

d) Munkatársaink 1968-ban 42 ismeretterjesztő előadást tartottak és 3 ismeretterjesztő cikket írtak, főleg a helyi sajtóban. A Honsimereti Klub elnöke Veszprém-ben Éri István, ugyanő a Balatoni Nyári Egyetem és a TIT elnökségének tagja.

Papp Jenő a megyei Honismereti Bizottság tagjaként vett részt ennek munkájában Törő Lászlóval és Dax Margittal együtt. A Műemléki Albizottságok országos értekezletén Éri István, mint a veszprémi Műemléki Albizottság vezetője, miniszteri dicséretben részesült.

e) A Bakonyi Múzeum látogatottsága, részben azoknak a kiállításoknak eredményeként, amelyek nagy közönségsikert arattak, 1968-ban az eddigi legmagasabb volt: 36 696. A látogatók számára az ügyeletes múzeológusok, szolgálatvezető teremőrök összesen 586 alkalommal tartottak tárlatvezetést.

5. RESTAURÁLÁS, KONZERVÁLÁS

Központi Műhelyünkben a két restaurátor mellett 1968. január 15-től szerződéses munkaviszonyban dolgozott Bizónics László kiségitő.

Tevékenységük során 5107, főleg régészeti kerámia tárgy tisztítását, 2470 tárgy (főleg régészeti fém-, néprajzi textiltárgy) konzerválását, végül 161 tárgy restaurálását végezték el. Részben a helyszínen, részben a műhelyben végezték a pápai, tüskevári, badacsonyi és tihanyi múzeumok illetőleg kiállítóhelyek tárgyaival kapcsolatos állagmegóvási munkákat.

Külső munkatársként Tésik Józsefné főrestaurátor (Móra Ferenc Múzeum, Szeged) restaurálta a Bakonyi Múzeum értékes 15. századi miseruháját, az ún. Vetési-Kazulát, és a nagyvászonyi csizmadia céh zászlóját.

A központi műhely igen nagy munkát fordított a tüskevári helytörténeti múzeum kiállításának megrendezésére, ahol az installáció elkészítése is az ő feladatuk volt. Jelentős teljesítményük ezenkívül a pápai Helytörténeti Múzeum állandó kiállításának technikai, és részben grafikai munkája. Ezenkívül 12 időszakos kiállítás technikai és grafikai munkáját végezték el, közülük kiemelkedik a „Veszprém megye útja a forradalmakba” című kiállítással kapcsolatos munka. Mindezen feladatok ellátása a két restaurátornak kb. 120 munkanapját igényelte.

Vitéz Ágnes preparátorral középiskolai tanulmányainak befejezése után az év végétől szerződéses 8 órás munkaviszonyt létesítettünk. Preparált 6000 rovat, folyamatosan végezte az anyag szétválogatását, elhelyezését és cédulázását. Ezen kívül 500 db diapoizívet keretezett be.

Rupert Klára 1968. október 15-től mint részfoglalkozású munkaerő működött a múzeumban. 1969-től az Igazgatóság központi textilrestaurátoraként fog tevékenykedni.

IV.

Balatoni Múzeum, Keszthely

A Balatoni Múzeum 1968. évi munkatervének három lényeges, súlyponti feladata volt: 1) az új állandó kiállítás vezetőjének megírása; 2) Magyarország Régészeti Topográfiája III. kötetének elkészítése; 3) a muzeális anyag revíziója.

Az állandó kiállítás vezetője elkészült, túlnyomórészt saját kutatásaink alapján. Nyomdakész állapotba hoztuk Magyarország Régészeti Topográfiája III. kötetét. A munkában a Balatoni Múzeum dolgozói erejükön felül kapcsolódtak be. A Balatoni Múzeum gyűjtési területének összes történeti emlékeiről adott már népszerűsítő kiadványt (Keszthely, Fenépuszta, a keszthelyi kórház 200 éve, Rezi, Tátika, Csobánc, Zalavár, Kerek stb.) a Régészeti Topográfia munkánk összegezését is jelenti.

A muzeális anyag revíziója terén sajnos lemaradás mutatkozik, ami feszített munkákkal magyarázható. A revíziót 1969. III. 31-ig befejezzük.

A Balatoni Múzeum, figyelembevéve a tudomány fejlődési tendenciáját, igyekszik annak szellemében dolgozni, éspedig természettudományos és társadalomtudományi vizsgálatait elsősorban a Balaton fejlődésével és hanyatlásával kapcsolatban végzi. A munka elég nehezen halad, hiszen új utat kezdtünk.

A Balatoni Múzeum az 1969-es nagy évfordulóra évek óta készül már. Ennek első fázisaként már évekket ezelőtt három cikkben megírtuk a keszthelyi munkásmozgalom történetét, így az idejéig nagy érdeklődésnél különböző iskoláknak, testületeknek és kutatóknak megfelelő segítséget tudunk adni.

A régészeti topográfia révén a MTA Régészeti Kutató Intézetével volt állandó és rendszeres kapcsolatunk, amely igen gyümölcsözőnek bizonyult. A Magyar Nemzeti Múzeum hathatós segítséget nyújtott leletmentő ásatásainkhoz. Sok külföldi és hazai kutató kereste fel múzeumunkat, hiszen kiállításunk ma egyike a legmodernebbeknek. Az országos múzeumok egyes szakmuzeológusok távlati tervének elkészítése és koordinálása terén nyújtottak hathatós segítséget, azonkívül a szakmai és ideológiai továbbképzést is biztosították munkatársaink számára.

Kapcsolataink a megyei múzeumi szervezettel igen jók. Feladatainkhoz a szükséges anyagi támogatást megkapjuk.

Igen sok segítséget kapunk a Központi Gazdasági Igazgatóság Technológiai Osztályától, amely restaurátoraink szakmai fejlődésének biztosításán túl a műhelyek felszerelésében is igyekszik segíteni. A Technológiai Osztály és a Múzeumi Főosztály segítségével született meg archaeobotanikai laboratóriumunk, amely egyedülálló az országban. Külföldi szakemberek is elismeréssel adóznak múzeumunk szakmai felszereltsége láttán.

Munkánk során nem először érezzük, hogy létszámunk kevés. Gyűjteményanyagunk, könyvtárunk nagysága, adattárunk közel 50 000 darabja olyan feladatokat ró a múzeum munkatársaira, ami más talán hasznosabb szakmai munkájukban gátolja őket. Létszámnövelés feltétlenül segítené munkánk hatékonyságát, elsősorban egy preparátor hiányát érezzük. Szükséges lenne egy új régész beállítására is.

A Balaton idegenforgalmunknak egyik lényeges tényezője. Szükségesnek tartanánk, hogy a tó északi peremének elkészült régészeti topográfiája után sor kerüljön a déli part, a somogyi rész hasonló feldolgozására is. A déli part Keszthelytől Siófokig gyűjtőterületünkhöz tartozik. E rész feldolgozása nemcsak tudományos szempontból lenne fontos, de idegenforgalmi szempontból is hasznos lenne.

Ezek után az alábbiakban részletezzük évi munkánkat:

1. GYŰJTÉS

a) Régészet

Az elkészült régészeti topográfia a volt sümegi és a devecseri járás területének teljes bejárását jelentette. A régészeti gyűjtés viszonylag magas száma a terepbejárások

során adódó felszíni gyűjtésből származik, amihez a Keszthely-úsztatói és balatonszentgyörgyi leletmentéseink eredménye járul. A régészeti topográfia terepbejárásai során a Bakonyi Múzeum gyűjtőterületéhez tartozó devecseri járásban jelentősebb terra sigillata edényeket találtunk. A terepbejárások eredménye alapján megállapítható, hogy a római időkben a népesség zöme egyszerű fakunyhókban lakott, az eddig feltételezett kőépítésű és vezetőréteg szűk körére szorítottak csak.

A Keszthely-úsztatói temető érdekessége, hogy egy villatelepüléshez tartozott. Leglényegesebb darabja leletmentésünknek egy bullába zárt papirusz göngyöleg, aminek a felnyitását azonban csak Bécsben tudják elvégezni. A balatonszentgyörgyi leletmentés során szkíta, későrómai és bronzkori sírok mellett egy IX. századi termésvarázslat gödre jelentős, ami bő növénytan anyagt is eredményezett.

b) Régészeti növénytan:

A sümeg és devecseri járások bejárásában Frech⁷ Miklós archaeobotanikus is résztvett. A terület, növényzet megismerésén túl a lelőhelyek cserepeiben és tégláiban mutatkozó növénylenyomatok gyűjtése mellett módja volt kőüvegetgyűjtésre is. Bazsiban egy neolitikus edényen gyékényszövet lenyomatát találta. Részt vett leletmentő ásatásainkon is. A Keszthely-úsztatói ásatás ez évi anyagában legjelentősebb darab az említett papirusz darabot átkötő selyemfonál, ami kínai eredetűnek látszik. Balatonszentgyörgyön római habarcsban egy kis levél megőrizte még a klorofilját is, így különböző vizsgálatok végzését teszi lehetővé. A IX. századi termésvarázslásos gödör anyagából jelentős egy fél dió, egy szenült levéldarabka, szilva és gabonaszemek.

c) Néprajz:

Petánovits Katalintól elsősorban a takács-ipar felgyűjtését várja a Néprajzi Múzeum. Munkája során Zalaváron és Sármelléken viseleti és szőtt anyag gyűjtését végezte. Ebből egyrészt cikket ír a Veszprém megyei Múzeumok Évkönyve számára, másrészt a még megvásárolható jelentősebb darabokat kutatta fel. A vásárlásokat 1969-ben bonyolítottuk le, ez az oka, hogy idejéig gyűjtési száma viszonylag alacsony. Nagyvázszyban, ahol a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban takács működik, a mesterség szakmai részét tanulmányozza készülő nagyobb munkája részére. Bekezdett a temetkezési szokások felgyűjtésébe, ami több éves munkafeladat, viszont annyi ősi hiedelmet tartalmaz, hogy érdemes a kérdéssel foglalkozni. Ez évben az irodalmi adatok cédulázása mellett elsősorban Sármellék temetkezéseit figyelte és gyűjtötte össze.

d) Tudományos segédterők:

Horváth László restaurátor résztvett a régészeti topográfia terepbejárásainak egy részén. Részt vett leletmentő ásatásainkon, valamint a Bakonyi Múzeum balatonfőkajári leletmentésén is.

2. ANYAGMEGÓVÁS

a) Régészet

Megtörtént teljes terepbejárás anyagunk és két leletmentő ásatásunk anyagának teljes restaurálása és konzerválása. Ezt a munkát 1 fő- és 1 mellékfoglalkozású restaurátor végezte el.

A múzeum kiállítási helyisége nem fűthető. A kiállított anyagon a leg gondosabb kezelés ellenére is károsodás figyelhető meg, viszont a kiállítási vitrinek nyitása csak a Kiállításrendező Csoport segítségével történhet meg, így a feladatot megoldani nem tudtuk.

b) Régészeti növénytan

A gyűjtött növénymaradványok tisztítását, tartósítását Frech' Miklós muzeológus maga végzi. A zalaegerszegi Múzeum ásatásából származó pogányszentpéteri gabonásverem kb. 1/2 m³ gabonamaradványának tartóztatása, tisztítása nem fejeződött be. A Balatoni Múzeum leletmentéseinek eredményeiből bekerült növénymaradványok kezelése sem befejezett, bár a balatonszentgyörgyi anyag az év utolsó negyedében került be. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a régészeti növénytan anyag preparálása és konzerválása több esetben új eljárás kidolgozását is jelenti.

c) Néprajz

A népi textíliák és szőrmék molytalanítása negyedévenként történik. A néprajzi raktár zsúfolt, zsúfoltságán valamit enyhített az, hogy a képzőművészeti anyagot onnét kiköltöztettük, amivel a raktár terjedelme kb. 1/3 résszel nőtt. A problémák így sem oldódtak meg teljesen. A néprajzi polcozat cseréje 1969-ben történik meg, ami ugyancsak sokat segít majd. Textilszekrények hiánya igen érezhető itt, ezek beszerzésére azonban a magas ár miatt megoldásunk nincs. A zsúfolt raktárban a fa tárgyak fertőzésére kell különösen ügyelnünk, ez évben 68 tárgy konzerválása történt meg.

d) Képzőművészet

A képzőművészeti anyagot a díszterem végéből paravánnal lezárt részben helyeztük el, hogy a néprajzi raktárat ezzel is tehermentesítsük. A megoldás átmeneti jellegű.

e) Természettudomány

A természettudományi gyűjteményben a növénytan anyag megfelelő alumínium-szekrényes tárolás mellett folyamatosan fertőtlenített. A Bakonyi Múzeum ideiglenesen ugyancsak nálunk helyezte el gubacs anyagát. A gerinces gyűjtemény elhelyezése nem megfelelő, új szekrényekre lenne szükség. A rosszul záródó szekrényekben tárolt anyag folyamatos védelme történik időszakosan tárolt kontaktmérgek alkalmazásával is. Az anyag negyedévenként szénkénnel fertőtlenítődik.

3. NYILVÁNTARTÁS

a) Régészet

A Balatoni Múzeum szinte teljes anyaga elpusztult a második világháború során. Kötelességünk volt tehát az erőteljes gyűjtés, hogy új kiállításunkat már saját anyagunkkal rendezhessük be. A gyűjtési tendencia fokozása eredményezte azt, hogy 1954-től 32 243 tárgyat szereztünk, amiből 30 074 tárgy leltározott. Arra törekszünk, hogy a naprakész állapotot már 1969-ben elérjük. Az anyagrevízió gyűjtési és nyilvántartási munkánk miatt is lemaradást szenvedett.

Jelentéseinkben nem szerepel Kozák Károly OMF régész sümegi várasatásainak anyaga, ami kb. 15 000 tárgy. Ezt az anyagot Budapesten restaurálják és Kozák Károly leltározza be. Dr. Fitz Jenő fonyódi várasatásának anyaga kb. 700 tárgy benne van leltározási feladatközpontban.

Kartonzásunk 1964-ig teljes és fényképpel is felszerelt. 1964 után csak 800 tárgyról készült 300 leírókarton. Kartonzatlan 12 552 db tárgy, ami kb. 5000 kartont jelent. A nagy számok is indokolják, hogy a régészeti gyűjteménycsoport az igazgatói teendőket végző régész mellé újabb szakembert kapjon.

b) Természettudomány

A természettudományi anyagból 1466 tárgy került szekrénykataszterbe. Az ide sorolt anyag növénytan. A leltározáshoz a geológiai és kőület anyag meghatározása lenne szükséges, amire szakemberünk nincs. Ez az anyag csak előjegyzési naplóba kerül, ami a későbbi meghatározást és kartonozást is lehetővé teszi majd.

c) Néprajz

Néprajzi nyilvántartás terén naprakész állapot van. Anyagrevíziója csaknem befejezett, kivételt képeznek azok a tárgyak, amelyek a zsúfolt raktárban most megközelíthetetlenek. Az anyag kartonozott.

d) Helytörténet

Évekkel ezelőtt elkezdtük az iskolatörténeti anyag gyűjtését, bár erre sem szakemberünk nem volt, sem helyünk. A helytörténeti anyagban mutatkozó leltározatlan 301 tárgy iskolatörténeti anyag, aminek nyilvántartásba vételével problémáink is vannak.

4. HELYTÖRTÉNETI DOKUMENTÁCIÓ

Állandóan növekvő anyag, ami különböző részekből tevődik össze. A történeti jellegű dokumentumok mellett a magyar múzeumok történetére vonatkozó anyagot és a Balatonra vonatkozó anyagot gyűjtjük hangsúlyozottan. Ez a hatalmas 47 776 db-os anyag kartonozva nincs, de az anyagnak van mutatója, ami a leltárak használatát megkönnyíti.

5. FOTÓGYŰJTEMÉNY

Igyekszünk utolérni a naprakész állapotot, de ez nehézségekbe ütközik.

6. KÖNYVTÁR

Könyvtári állományunkban 1968-ban a múlthoz viszonyítva jelentős gyarapodás észlelhető, ami abból adódik, hogy átvettük a volt premontrei gimnázium szakkönyvtárát. A teljes anyagot voltunk kénytelenek elhozni, a duplumokat feldolgozás után más megyebeli múzeumok rendelkezésére bocsátjuk. 1969-ben szeretnénk a könyvtárnál újból elérni a naprakész állapotot.

7. TUDOMÁNYOS MUNKA

Dr. Sági Károly: 1968-ban a következő dolgozatai jelentek meg: 1) A Balaton szerepe Fenékpusztá, Keszthely és Zalavár IV—IX. századi történetének alakulásában. Antik Tanulmányok 1968; 2) Árpádkori természetvázlás régészeti emlékei. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei VI.; 3) Adatok Festetics György és munkássága értékeléséhez. Uo. — Elkészült, de meg nem jelent dolgozatok: 1) Bakay Kornéllal és Kalicz Nándorral közösen: Magyarország régészeti topográfiaja III. 2) Ókeresztény kereszt ábrázolás római téglán. Waldapfel Emlékkönyvbe; 3) Füzes F. Miklóssal, Kalicz Nándorral és Petánovits Katalinnal: Vezető a Balatoni Múzeum állandó kiállításában. Nyomdában; 4) Füzes F. Miklóssal: A balatoni szőlőkultúra pannon gyökerei. Kardos Tibor Emlékkönyvbe; 5) Pákay Zsolttal: A szőlő sajátos szerepe a balatoni tájban. Agrártörténeti Szemlébe; 6) Ókeresztény bazilikának vélt villa rustica hitelesítő ásátása Kékkúton. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeibe; 7) A 70 éves Balatoni Múzeum története. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeibe.

Füzes F. Miklós néven ír Frech' Miklós, akinek ez évben nyomtatásban nem jelent meg dolgozata. Elkészült munkái: 1) A savariai bőségszaru fedél gyümölcs ábrázolásairól. Waldapfel Emlékkönyvbe; 2) Sági Károllyal: A balatoni szőlőkultúra pannon gyökerei. Kardos Emlékkönyvbe; 3) Előzetes jelentés az 1967. évi pogányszentpéteri kolostorásatás XVI. századbéli gabonaleteréről. Nagykanizsai Múzeum Emlékkönyvébe; 4) Kalicz Nándorral, Petánovits Katalinnal és Sági Károllyal közösen: Vezető a Balatoni Múzeum állandó kiállításában. Nyomdában.

Petánovits Katalin: 1) Kalicz Nándorral, Füzes F. Miklóssal és Sági Károllyal: Vezető a Balatoni Múzeum állandó kiállításában. Nyomdában; 2) A sármelléki női viselet változása a századfordulótól napjainkig. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeibe.

Horváth László: restaurátor: 1) Etruszk bronzszobrocska Keszthely—Dobogóról. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeibe.

8. NÉPMŰVELÉS

a) A Balatoni Múzeum újjarendezett állandó kiállítása — mely az elmúlt év októberében nyílt meg — lényegében 1968-ban került a nagyközönség elé. A kiállításról megjelent ismertetések és a múzeumi propaganda tevékenysége együttesen elérte, hogy a múzeum látog-

gatottsága az 1967. évihez képest növekedett, bár az 1966-ik évinek még alatta maradt.

b) A múzeum 1968-ban az alábbi időszaki kiállításokat rendezte:

1. „Lóczy Lajos Emlékkiállítás” — V. 18. (saját rendezés)
2. „Csörgey Titusz Emlékkiállítás” V. 20—VI. 24. (saját rendezés)
3. „IV. Balatoni Nyári Tárlat” VI. 30—XI. 30. (VMMI és Múcsarnok közösen)
4. „NDK grafikai és porcelán-kiállítás” VII. 28—VIII. 27. (saját rendezés)
5. „70 éves a Balatoni Múzeum” X. 6.— (saját rendezés.)

A Csörgey Emlékkiállítást a Nemzetközi Ornitológiai Kongresszus alkalmával rendezte a múzeum, és a kongresszus tagjainak jelenlétében nyitották meg. A Nyári Tárlatot, — amelyet a kritika az 1968. évi legátfogóbb, mai magyar képzőművészetünkről képet adó kiállítás-ként értékelt —, Igazgatóságunk a Múcsarnokkal közösen rendezte. (Rendezők: Baranyi Judit — É. Takács Margit)

A kiállítást ismertető katalógus már a Tárlat bezárása előtt elfogyott, jól sikerült a Tárlat plakátja is. A kiállítást Somogyi József Kossuth-díjas szobrászművész a Magyar Képzőművészeti Szövetség elnöke június 30-án nyitotta meg, nagyszámú közönség jelenlétében. A megnyitó alkalmával a múzeum előcsarnokában hangversenyt rendeztünk. A tárlatot nyitvatartása 3 hónapja alatt 32 000 látogató tekintette meg.

A múzeumot meglátogató érdeklődők között üdvözölhettük az NDK minisztertanácsának elnökét és kíséretét, az Ornitológiai Kongresszus már említett csoportján kívül az Urbanisztikai Társaság keszthelyi értekezletének résztvevőit is.

c) A Balatoni Múzeum állandó és időszaki kiállításainak 1968-ban is jó sajtója volt. A Rádió III. 28-án közvetített riportot a múzeumból.

Jelentős szervező munkát végzett a múzeum az állandó kiállítás pedagógusok, SZOT kultúrosok, és idegenvezetők számára történő ismertetésével, e csoportok külön-külön részletes tárlatvezetést kaptak. Ennek köszönhető, hogy a keszthelyi és környékbeli iskolák tanulói 14 000-rel többen látogatták meg a múzeumot 1968-ban, mint az előző évben. A helybeli Vajda János Gimnázium osztályai a kiállításon tartották meg történelem óráikat. A múzeum tudományos munkatársai a múzeumban 6, a múzeumon kívül 11 népszerűsítő előadást tartottak az év folyamán. Elkészítették az állandó kiállítás vezetőjének kéziratát, amely 6 íves terjedelemben 1969-ben jelenik meg.

d) Április közepétől a keszthelyi múzeumban is létrehoztuk a pénztárral szemközti helyiség átalakításával az ún. múzeumi boltot. Vezetője az év folyamán kb. 77 000 Ft-os forgalmat bonyolított le, túlnyomórészt műtárgymásolatok értékesítéséből. A múzeum új állandó kiállításáról 12 fajta levelezőlapot készítettünk, összesen 24 000 példányban.

e) A Balatoni Múzeum látogatóinak száma 1968-ban 72 622 fő volt, (9000-rel több mint az előző évben.) Számukra a tudományos munkatársak és a tárlatvezető teremőr összesen 973 tárlatvezetést tartott.

9. RESTAURÁLÁS

A Balatoni Múzeum restaurátorműhelyében egy fő főfoglalkozású és egy fő mellékfoglalkozású restaurátor 1968 folyamán 87 tárgyat restaurált, 5187 tárgyat konzervált, 2199 tárgyat tisztított meg. Ezenkívül Frech Miklós muzeológus 1981 archaeobotanikai lelet preparálását végezte el.

Horváth László segédrestaurátor április folyamán egyhónapos továbbképzésen vett részt a Központi Muzeológiai Technológiai Csoportnál és a Magyar Nemzeti Múzeum Restaurátor Osztályán. Nevezett közreműködött a múzeum ásatásainál, leletmentésénél és a topográfia terepbejárásainál is.

V.

Helytörténeti Múzeum, Pápa

1. GYŰJTÉS

Terepbejárás: Torma Istvánnal a Bakonyban bejártunk néhány halomsíros lelőhelyet; Pápvár, Községnyiladék, Gyertyánhajlási-út, Katonavágás és Lovászapata. A régészeti topográfia terepbejárását az idén folytattuk. A pápai járás ÉK-i, É-i és Ny-i részének bejárása után március 26-tól május 23-ig a terepbejárást befejeztük. Október folyamán még néhány lelőhelyen pótlólag kellett bejárást végezni, ezt Mithay Sándor végezte el. Az év folyamán a Régészeti Kutató Intézet több halomsíros lelőhelyet felmérte.

Bében és Mátyusházán köemlékek kerültek elő.

Ásatások: Iharkút határában március elején az erdészeti útépitők halmot vágtak át, arról metszetet készítettünk. Bakonyjácón a Köves-patak völgyében egy későbronzkori halmot tártunk fel, öt hamvasztásos sírral. Vaszar, Pörös-réten kilenc halmot bontottunk ki Hallstatt C időből. Patek Erzsébet Borsosgyőrött a téglagyár agyagbányájában későbronzkori lakónyomokat, Szerecsenyben a Ráfli-domb mellett Dax Margit kelta házat, Palágyi Sylvia Ugod, Diós-pusztánál nagyméretű római ház alapjait tárta fel.

Bakonytamásiban Keréknyár-dülő, Cseritetves nevű helyen I. Lipót kori ezüstpénz-lelet került elő, aminek kb. csak egyötöde került be a múzeumba.

Egyéb: Tovább folytattuk a helytörténeti gyűjtést is főleg Pápara vonatkozó régi fényképeket sikerült szereznünk. Az év folyamán rézműves szerszámokat vetünk és egy csizmadia és cipész műhely felszerelését. További adatokat találtunk az Eszterházy-kastélyra vonatkozóan.

2. LETÁROZÁS

Ebben az évben régészeti, néprajzi, iparművészeti és numizmatikai tárgyak leltározása történt meg, azonkívül történeti dokumentumok és fényképek. Terepbejá-

rásaink felszínén gyűjtött anyagát legnagyobb részben Dax Margit és Palágyi Sylvia leltározták be. Régészeti, néprajzi és iparművészeti beletározott tárgyainkról a kartonokat is elkészítettük. Kétszer is végeztünk az év folyamán raktárrendezést. Nyilvántartási szempontból és tudományos feldolgozás végett is céh-emlékeket fényképezett járásunkban Nagybakay Péter Takácsin, Marcaltón, és Ugodon. Régészeti anyagunk egy részéről fényképek készültek és ezeket a kartonokra felragasztottuk. A Takácsin és Vaszaron levő kis helytörténeti gyűjteményt átnéztük, s a jövő évi leltározásra rendbe raktuk. Mivel a külsővati két gyűjtemény még részben ládákban van, nem tudtuk felmérni.

3. TUDOMÁNYOS MUNKA

Mithay Sándor több alkalommal pesti kutatóknak (Katona Imre és Révhelyi Elemér) életrajzi adatokat gyűjtött a pápai rk. plébánián. Dolgozataihoz Győrben, Pápán és Budapesten kutatót fel adatokat. Elkezdte a vinári germán temető feldolgozását. A Győr Gabona-téri XVI—XVII. századi temetőhöz az anyag gyűjtése még tovább tart. Az Arrabonában megjelent egy rézkori sírról írt dolgozata és a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeibe leadott a pápai várkastély ásatásáról szóló ismertetést.

4. NÉPMŰVELÉS

Már előző évben is gyűjtöttünk adatokat és tárgyakat az új helytörténeti kiállításunkhoz. A forgatókönyv elkészítése után májusban a régi helytörténeti kiállítás átrendezése után egy újabb folyosón készítettük el legújabbkori állandó kiállításunkat. Még év elején került bemutatásra újszerűmennyi kiállításunk, majd egy fotó vándorkiállítás: „Az én hazám fekete föld” címmel. Májusban megnyílt a Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum anyagából rendezett „Ázsiai fegyverek” című kiállítás. November elején elbontottuk és helyébe a pápai múzeum néprajzi textil anyagából készítettünk egy bemutatót „Népi hímzések” címmel. A látogatottság továbbra is csökkent, az év folyamán 7240 fő volt, számukra 103 tárlatvezetést tartottunk. Májusban a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat vándorgyűlésének befejező ülése Pápán volt. Mithay Sándor ismertette a várkastély és a múzeum történetét. Márciusban rossz látogatottsága ügyében a megyei, járási- és városi tanács művelődési osztályainak vezetőivel tárgyaltuk meg a kérdést.

Mithay Sándor előadásokat tartott Sümegen a honismereti tanfolyamon Veszprém megye őskori régészeti nyomairól, Egyházaskeszőn a régészeti adatok feldolgozásáról és a falu régészeti történetéről, a vaszari ásatás alatt az ottani kultúrotthonban általában a régészetről, majd decemberben az idei Pörös-réti ásatásról adott tájékoztatást. Filmező csoport Páparól készített filmet és ennek keretében a múzeum is sorra került. Októberben a Magyar Televízió egy filmjéhez egy kastélybeli jelenetet vett fel nálunk.

A múzeum kapcsolatai más szervekkel jelentősen szélesedtek. Egy járási értekezleten a leletek előkerülésének bejelentéséhez kértünk segítséget a járás összes tanácselnökeitől. Hathatós támogatást nyújtott a járási tanács titkára. Ennek alapján sikerült egy újabb pénzleletet megszerezni Pápateszérről.

A kastély restaurálása ügyében a győri Tervező Iroda több alkalommal kérte a múzeum segítségét. A kastély végleges felhasználási tervének összeállításához a Városi Tanács értekezletet hívott össze. A tervek szerint a múzeum nyugati és az északi szárny első emeletén helyezkedik el véglegesen majd, a még az épületben levő nem kulturális intézmények kiköltözése után.

VI.

Kiállítóhelyeink, emlékmúzeumaink közül a létesítés alatt állókat kivéve, csupán Tüskeváron és Tihanyban folyt jelentős kiállításrendezés, illetve felújítás.

Kismúzeumaink látogatottsága, egy-két kivételtől eltekintve az 1967. évihez viszonyítva visszaesést mutat. Sajnálatosan megnövekedett a múzeumi lopások száma az évben. Sümegen két ízben, Nagyvázsonyban egy ízben loptak, nem is túl értékes kiállítási tárgyat, míg Tihanyban egy céhjelvény ellopását követő héten, a déli ebédidő alatti csökkent létszámot kihasználva egy több tagú banda a XVIII. századi egyházi kiállítás egyik tárlóját feltörve egy pár selyemhímzésű püspökcipőt loptott el.

1. MADÁRTANI KIÁLLÍTÁS, ÁBRAHÁMHEGY.

A kiállítás anyagában változtatás nem történt. Idős férjének 1968 tavaszán bekövetkezett elhalálása miatt Zábrák Dénesné gondnok az év második felében szolgálatát folyamatosan ellátni nem tudta. Részben ezzel magyarázható a látogatók csekély (247 fő) száma.

2. EGRY JÓZSEF EMLÉKMÚZEUM, BADACSONY

Az Emlékmúzeum 1967 végén megtörtént kisajátítása 1968 júniusában emelkedett jogerőre, az épület — egyelőre lakottan — birtokbavettük. A múzeum létesítéséhez szükséges mintegy kétmillió forintos összeg, a Művelődésügyi Minisztérium és a Megyei Tanács VB illetékeseinek többszöri tárgyalása alapján, csak részletekben biztosítható. Így kifizettük a kisajátítási összeget (205000 Ft); a lakók kiköltöztetéséhez ingatlanvásárlási célra a Művelődésügyi Minisztérium 300 000 forintot folyósított; végül az év végén a Művelődésügyi Minisztérium kulturális alapjából 350 000 forintot utalt le Egrý-festmények vásárlására. A két utóbbi összeg felhasználása 1969-re tolódot át, ugyanabban az évben fog előreláthatólag megoldódni a múzeum átalakításához szükséges 800 000 forint részben vagy egészben történő biztosítása. Igazgatóságunk az Egrý József badacsonyi villáját tervező Folly Róbert leányát G. Folly Irén építésmérnököt bízta meg az épület átalakításának, egy galériás, kétszintes kiállító-

teremmel történő kibővítésének terve és költségvetésének elkészítésével. Ez év folyamán elkészült. A múzeum kertjének kertészeti és kerítés-terveit Örsi Károly kerttervező, a kiállítás installációs terveit Molnár Szilárd, kiállításrendező csoportunk vezetője készítette el.

A kiállítás a képvásárlások előkészítésével, továbbá Egrý József kéziratok feljegyzéseinek és rajzainak kiállításával, sajtó alá rendezésével É. Takács Margit foglalkozott.

Az emlékmúzeum 1968 őszén kapott a Múzeumi Főosztálytól ideiglenes működési engedélyt.

A pénzügyi fedezet biztosítása körüli nehézségek, a lakók kiköltöztetése és az építkezés lebonyolítása valószínűleg ismét elodázza a múzeumnak a nagyközönség számára 1969-ben történő megnyitását.

3. IRODALMI EMLÉKMÚZEUM, BADACSONY

Az elmúlt évi kiállításfelújítás óta a múzeumban lényeges változás nem történt. A „Balatoni Almanach” illusztrációinak bővítéseként több művésztől újabb versillusztrációkat vásároltunk és helyeztük el a kiállításon.

A múzeumról kétféle képes levelezőlapot készítettünk és hoztunk forgalomba. A látogatók száma 33 310 fő volt, (5600-zal kevesebb mint az elmúlt évben) a teremőrök 447 tárlatvezetést tartottak.

4. SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUM, BAKONYBÉL

Az Országos Műemléki Felügyelőség 1968 őszén látott hozzá a múzeum épületeinek restaurálásához. A téli időszakban is folytatódó munkák nagy ütemben haladtak előre, az építkezés valószínűleg 1969 tavaszára fejeződik be.

Törő László külföldi tanulmányútja miatt az év végén Balassa M. Ivánnak adtunk megbízást a múzeum anyagának begyűjtésére, vásárlására és a kiállítás be rendezésére.

5. JÓKAI EMLÉKMÚZEUM, BALATONFÜRED

A kiállításon lényeges változtatás nem történt, csupán a bejárati verandán rendeztük be az ún. múzeumi boltot. Vezetője az év folyamán 43 000 Ft értékű kiadványt és műtárgymásolatot forgalmazott. A balatonfüredi múzeum is megérezte az 1968. évben gyengébb idegenforgalmat. Bár a nyári időszakban az állandó hétfői nyitvatartás mellett megpróbálkoztak 10 órás napi nyitvatartással is, látogatottságuk (49 501 fő) ötezer fővel volt az előző évinél kevesebb. A teremőrök 906 tárlatvezetést tartottak.

6. BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE EMLÉKMÚZEUM, KŐVÁGÓÖRS-PÁLKÖVE

A múzeum kiállításán változtatás nem történt. Forgalma visszaesett, elsősorban azért, mert a jelenlegi egyetlen bevezető út Kővágóörs balatoni strandján vezet át s az ingyenstrandon ez évben belépődíjat vezettek be. 1969-ben vár megoldásra a múzeum új bejáratának biztosítása. A látogatók száma 1764 volt, kb. 200 fővel kevesebb az előző événél.

7. SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUM, NAGYVÁZSONY

Az 1968-ban megnyílt főépületen kívül az OMF által 1967 végén átalakított gazdasági melléképület 68 májusában nyitottuk meg a nagyközönség számára miután Égető Melinda egy rézműves műhely megvásárolt anyagát abban elhelyezte.

A főépületben működő takácsműhely az év folyamán igen nagy érdeklődést váltott ki a közönség körében. A Múzeumi Főosztály engedélye alapján az itt szőtt, eredeti XVIII. századvégi veszprémi takácmintakönyv alapján készített szötteket elkaptokdták, az igényeket, bár a forgalom csaknem 14 000 Ft volt, nem tudtuk kielégíteni.

Részben emiatt, részben az utánpótlásra gondolva, az év folyamán munkábaállítottuk Szauer Ágoston leányát, aki édesapja mellett sajátítja el a takácmesterséget. Terveztük, de az előrehaladott korára való tekintettel visszalépett jelölt helyett egyelőre más rézműves foglalkoztatására a műhelyben nem került sor.

A skanzenről 3 féle képes levelezőlapot készítettünk 2—2000 példányban. Ez évben a TV ismét riportot közölt a múzeumról s a benne dolgozó takácmesterről. Az április 1—október 31. között nyitvatartó múzeum idei látogatószáma 3856 fő volt (1300-zal több az előző événél).

8. KISFALUDY EMLÉKMÚZEUM, SÜMEG

1968 őszén lebontottuk az 1964 óta fennállott Darnay Emlékiállítását. A neves múzeomalapító leánya, Darnay Sarolta, az általa a kiállításra kikölcsönzött tárgyakból többet a múzeumnak ajándékozott. Végrendeleti hagyaték útján került a múzeum gyűjteményébe a Barkóczy-család XIX—XX. századi irattára. A nyilvántartási munkák ez évben szüneteltek. Igazgatóságunk megbízásából Lipták Gábor megírta „A két Kisfaludy” címmel a sümegi és a badacsonyi emlékmúzeumok épületein, kiállításain kívül a testvérpár élettörténetét, működését ismertető vezető kéziratát, melyet az év végén adtunk nyomdába. Itt említjük meg, hogy ugyancsak sajtó alá rendeztük a tragikus hirtelenséggel elhunyt Vértés László ősrégésznek kéziratban hozzánk már korábban leadott, a sümegi kovakőbányát, illetve a lovasi őskori festékanyagát ismertető munkáját.

A múzeum látogatottsága az előző évihez képest 2400 fővel növekedett (14 112 volt), de az 1967. évit még nem érte el. A látogatók számára 531 ízben adtak tárlatvezetést. Jelentős mértékű volt a más, megyebeli irodalmi emlékmúzeumokat ismertető vezetők forgalmazása is.

9. MÚZEUM, TIHANY

A múzeum épületén évek óta folyamatosan végzett korszerűsítési munkálatok az elmúlt esztendőben szüneteltek. Az április folyamán elköltözött lakó távozásával megürült helyiségeknek a jövőben csak egy része lesz a szolgálati lakás tartozéka. A szükséges felújítás-és átalakítás 1969-re maradt. A lakás megürülése szükségessé tette, hogy május 1-től a múzeum épületében éjjeliőröket alkalmazunk. Ez, többlet-létszám híján csak a teremőri béralap terhére történhetett meg.

A múzeum állandó kiállításán lényeges változtatás nem történt. Restauráltattuk az itt kiállított Vetésikazulát és egy céházslót. Az ugyancsak hosszabb időre megrendezett hajózási kiállításon az év folyamán kisebb felújítást végeztek (grafikai munkák és makett-cserék). IX. 26-án a Közlekedési Múzeum a hajózási kiállítás anyagát lebontotta és Drezdában állította ki. Az anyag 1969 elején történő visszaérkezése után szükségessé válik a teljes átrendezés.

Március közepén lebontottuk a Fejér—Vas—Veszprém megyék anyagából rendezett s Tihanyban 1967 őszén megnyitott kerámia-kiállítást. Helyén június 2-án a régészeti vándorgyűlés résztvevőinek jelenlétében Rippl-Rónai József Emlékiállítását nyitottuk meg. A kiállítást főleg a Nemzeti Galéria és magángyűjtők, kisebbrészt más múzeumok anyagából Bodnár Éva, a MNG osztályvezetője rendezte, Igazgatóságunk részéről É. Takács Margit működött közre az ezzel kapcsolatos munkában. A jelentős képzőművészeti kiállítás-sorozatunk immár negyedik kiállításához plakátot és tartalmas katalógust készítettünk. A kiállítás sajtó-visszhangja nem volt túlságosan jelentős és megkésett. (Pl. a TV csak VIII. 8-án adott hírt róla). Ez megmutatkozott a látogatottság mértékében, amely — bizonyára más okok következményeként is — az utóbbi évek legalacsonyabbika: mindössze: 156 114 személy (10 800-zal kevesebb az előző, már szintén csökkent événél). Figyelemreméltó azonban, hogy a felnőttlátogatók száma lényegében alig csökkent, jóval inkább a diákoké.

Protokolláris látogatóink között megemlítjük dr. Zakir Hussain indiai államelnök látogatását. Felkereste múzeumunkat több külföldi kormány-, illetve párt-delegáció (szovjet, román, bolgár stb.), a moszkvai és helsinki tanácselnök, illetve polgármester. Megtekintette a Rippl-Rónai kiállítást Kádár János elvtárs is. Vendégeink között voltak a Nemzetközi Epigráfiai Kongresszus, az idegenforgalmi újságírók nemzetközi találkozójának résztvevői. A korábbi években már működtetett múzeumi boltot átszerveztük. Az állandó, korszerű installáció elkészítését — ígérete ellenére — a Múzeumok Központi Igazgatósága nem vállalta, így

ideiglenes berendezést készítettünk, állandó boltvezetőt alkalmaztunk. Az összforgalom 154 000 Ft volt, melyből 85000 műtárgymásolat, 55000 kiadványok, 14 000 Ft képeslevelezőlapok értékesítéséből folyt be. A múzeumról, illetőleg az apátsági templomról már 1967-ben elkészült levelezőlapok választékát további 3 felvétellel bővítettük.

A múzeumban, a júliusban bekövetkezett lopás után ismét rendszeresítettük a forgalmasabb időszakban a veszprémi múzeum muzeológusainak kirendelésével a kiállítási inspekción. Az év folyamán 904 tárlatvezetés hangzott el.

10. SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUM, TIHANY

A kiállítást április 2—október 31-e között tartottuk nyitva. Változtatást csak a szeptember folyamán az ún. parasztgazda-ház udvarába szállított és ott felállított XIX. sz. eleji prés jelentett, melyet a későbbiek folyamán a skanzen tervbevett bővítésekor igénybeveendő és helyreállítandó préházban fogunk elhelyezni.

A tihanyi néprajzi kiállítási egység a HISZÖV által megvásárolt és az elmúlt évben fazekasházként helyreállított szomszédos épület megnyitásával gyarapodott. További tárgyalások útján szükséges tisztázni a Fazekasház kiállítási terméinek a múzeum kezelésében történő bemutatását. A kérdés megoldása s az újabb népi műemlékjellegű épületek múzeum céljára történt megvásárlása 1969-re tolódot át. A néprajzi kiállításról készült négy fajta képeslevelezőlap heteken belül elfogyott (8000 példány), bár a látogatók száma ebben az évben alig növekedett: 52 056 fő — szemben az 1967. évi 51 600, illetve az első — 1966-os — 53 600-as látogatószámmal.

11. HELYTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS, TÜSKEVÁR

A múzeum új, önálló épületében, mint már jeleztük, igen nagy munkával teljesen felújított és korszerűen installált kiállítást rendeztünk be az első negyedévben. Megnyitása a közönség számára a közönség nagy eseménye volt 1968. április 7-én, a megnyitóbeszédet többszáz megjelent érdeklődő előtt Bodogán János, a Megyei Tanács VB elnöke tartotta. A rádió és a televízió riportban adott az eseményről hírt. A látogatók száma 2001 fő volt (340-nel kevesebb a múlt évinél).

12. HELYTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS, VÁRPALOTA

A kiállításnak helyet adó Művelődési Ház vezetőségével történt többrendbeli tárgyalás alapján az év elején a terjedelmessé nőtt anyagot egy kisebb helyiségbe kellett összezsúfolva áthelyeznünk, ezzel ideiglenesen megoldódott ugyan a kiállítás lebontása. Miután a Vegyipari Múzeumot létrehozó minisztérium szakaszosan kívánja a várpalotai várat helyreállítani s abban feltétlen

helyet kíván a mi anyagunknak is biztosítani, a kiállítást ideiglenesen ismét lezártuk s tárgyalásokat kezdtünk annak a várba történő átszállítására. Előreláthatólag 1969 májusában kerülhet sor a már régóta esedékes átrendezésre, de már az új helyen, egyelőre a vár egy földszinti helyiségében.

A kiállítás látogatóinak száma 2680 fő volt, 700-zal kevesebb, mint az előző esztendőben.

13. VÁRMÚZEUM, VESZPRÉM

A kiállításon lényeges változtatás nem történt, bár egyre inkább szükségesnek látszik az ún. Hósi Kapuban elhelyezett rész átrendezése és felújítása. Ezt a várbeli kiállítási egységek számának bővítésével együtt kívántuk volna megoldani. A Tolbuhin u. 1. sz. földszintjén, az ideiglenesen gyermekkönyvtárnak kiutalt helyiségeket — melyeket már előzőleg múzeumi célra kívánt a Városi Tanács átadni — a könyvtár átköltözése után ideiglenesen ismét más szervnek utalták ki, a mi kérelmünket elutasítva. Így a vár idegenforgalmi jelentőségéhez mérten kívánatos kiállítás-gyarapítás elmaradt.

Ismét akadályozta a forgalmat és a múzeumok látogatottságát is a nyáron történt filmezés. A kiállítóhelyeket felkereső személyek száma ez évben 172 282 volt. (1500-zal több az előző évinél). Több mint háromezer tárlatvezetést tartottak a teremőrök, akiknek létszámát növeltük, a nyitvatartási idő meghosszabbításával egyidejűleg. A Hósi Kapuban ezenkívül múzeumi boltot létesítettünk. Ez csaknem 50 000 Ft-os forgalmat ért el.

14. HELYTÖRTÉNETI MÚZEUM, ZALAVÁR

A kiállítás ez évben sem volt rendszeresen nyitva, csupán alkalmi látogatók keresték fel, minimális számban.

Az év őszén a zalavári tsz elnöke javaslatot tett arra, hogy a község most épülő kultúrotthonának manzárdrezsében és tetőterében alakítsunk ki egy terjedelmesebb, a régészeti, néprajzi anyagon túlmenően a Tsz történetét és eredményeit is bemutató kiállítást. Az építkezés költségeinek fedezetét a Tsz vállalná. A tárgyalások és a helyszíni szemle alapján a gondolatot megvalósíthatónak látjuk, az építkezési és kiállítási terveket Igazgatóságunk készíteti el. Amennyiben a szükséges fedezet és kapacitás biztosítva lesz, Zalavár korszerű és bizonyára sokkal jobban látogatott kiállítása 1969-ben elkészül.

15. REGULY ANTAL MÚZEUM, ZIRC

A kiállításon változtatás nem történt. A múzeum tíz éven át szolgálatot teljesítő gondnoka, Gyarmati Istvánné 1968 június végével nyugalomba vonult, a továbbiakban részfoglalkozású teremőrként dolgozik tovább. A gondnoki teendők ellátásával az eddigi teremőrt, Herman Júliát bíztuk meg. A látogatók száma 24 550 volt, hétszázzal több, mint az előző évben. A tárlatvezetések száma 432.

A Bakonyi Intéző Bizottság szorgalmazza Igazgatóságunk régebbi elképzelését a zirci önálló természettudományi múzeum megvalósítására. Az új gimnázium megépülésével a volt apátsági épületben felszabaduló helyiségeket gondolták erre biztosítani, ezekre azonban egyelőre turisztaszállítás céljából van szükség. A következő években azonban a helyi és a járási tanács fokozatosan kíván helyiségeket biztosítani a múzeumnak. Kidolgoztuk a Bakonyt természetrajzi, vadászati stb. vonatkozásban teljes mértékben bemutató nagy komplex kiállítás tervét, amely több országos intézmény bekapcsolásával és részvételével volna megvalósítható.

VII.

A megye területén működő, különböző felüyeleti szervek által fenntartott muzeális gyűjtemények, kiállítóhelyek jórésze az eddiginél szorosabb munkakapcsolat alakult ki. Munkájukról az alábbi áttekintést adjuk:

1. PORCELÁN MÚZEUM, HEREND

A kiállításon lényeges változtatás nem történt. Elképzelések vannak a múzeum területének bővítésére s egyidejűleg átrendezésére vonatkozóan. Ezzel kapcsolatban Igazgatóságunk javasolja egy, a megye kerámiatörténetére kiterjedő kiállítás elkészítését, amelyet indokol a herendi gyár kapcsolata a korábbi vagy későbbi keménycserépgyárakkal. A látogatók száma örvedetesen megnövekedett: 29 883 volt, 3300-zal több az előző évinél. Minthogy kalauzolás nélküli látogatás a múzeumban nincsen, a tárlatvezetések száma igen magas: 4330.

2. HELIKON KÖNYVTÁR, KESZTHELY

Az itteni, elsősorban muzeális jellegű kiállítás látogatottságának akadályozója a teremóri létszám kis mértéke. Ezen az elmúlt évek gyakorlatának megfelelően a megye Idegenforgalmi Hivatala segített az idén is. A kastély folyamatos helyreállítása miatt ismét felvetődött az egész komplexum sorsának megtárgyalása mind a fenntartó Országos Széchényi Könyvtár, mind a megye pártbizottsága részéről. Érdemi tárgyalásokra azonban még nem került sor. Itt említjük meg, hogy Keszthelyen az Agrártudományi Egyetem aktív közreműködésével még két újabb kiállítóhely létesítésének gondolata is felvetődött. Ezek egyike az Újmajorban, Szendrey Júlia szülőházában berendezendő kis emlékszoba kiállításának rendezése. A másik a nagyhírű Georgikon eredeti épületében és a hozzátartozó gazdasági melléképületekben egy, a mezőgazdasági oktatás történetét s egyúttal gazdasági eszközök fejlődését bemutató nagy kiállítás, melyet az Egyetem a Mezőgazdasági Múzeummal közösen valósítana meg. A két kiállítóhely létesítéséről előzetes tárgyalások folytak.

A Helikon könyvtárat 1968-ban 125 628 fő látogatta, ez 13 800-zal több az előző évinél s állandó emelkedést mutat.

3. KINIZSI VÁRMÚZEUM, NAGYVÁZSONY

A Vármúzeum kiállításának felújításával, fenntartásával és kezelésével összefüggő kérdések ez évben is megoldatlanok maradtak.

A vármúzeumot felkeresők száma: 63 743 fő, 3400-zal kevesebb az előző évinél, fokozatos visszaesés mutatkozik.

4. KÉKFESTŐ MÚZEUM, PÁPA

A már tavaly megkezdett kiállításbővítés, a patak túlsó oldalán álló épületek helyreállítása s abban textilipari gépek elhelyezése befejeződött. Az új résznek a közönség számára történő átadása a régészeti vándorgyűlés időszakában történt, a Pápára látogató résztvevőknek a múzeum vezetője, Domonkos Ottó mutatta be a múzeumot.

A látogatók száma ismét csökkenő, 2885 fő, szemben az 1967. évi 3700 látogatóval.

5. VÁRMÚZEUM, SÜMEG

A vár múzeumi kiállításának megrendezése, általában hasznosítása, kezelése ügyében folytatódnak a tárgyalások. Ezeket részben a Bakonyi Intéző Bizottság, részben Sümeg község tanácsa szorgalmazta. Az értekezleteken megjelentek egyetértettek ugyan a sürgős intézkedések megtételével, azonban anyagi és személyi nehézségek miatt döntés nem született. Igazgatóságunk kérésére a Múzeumi Főosztály 1969. évi kiállításrendezési tervébe felvette az itteni kiállítás megrendezését.

A látogatók száma 46 700, 12 700-zal több az előző évinél, amikor a 84-es út rekonstrukciója miatt az idevezető utak nehezen járhatóak voltak.

A Központi Muzeológiai Technológiai Csoport ebben az évben is folytatta a várátadások anyagának restaurálását, azzal előreláthatólag 1969 folyamán végez is.

6. BATSÁNYI EMLÉKKIÁLLÍTÁS, TAPOLCA

A kiállítás látogatottsága minimális: 1804 fő (1200-zal kevesebb az előző évinél.)

7. VEGYIPARI MÚZEUM, VÁRPALOTA

A múzeum előkészítő bizottságának tagjaival és a közvetlen felügyeletet gyakorló intézménnyel (Nehézvegyipari Kutató Intézet Veszprém) szoros kapcsolatot tartottunk fent. A munkálatok terv szerint folytak az évben, bár nehézséget okozott, hogy a Megyei Tanács, anyagi nehézségekre hivatkozva a vár helyreállítására általa kilátásba helyezett támogatást lemondta. Így a múzeum épületének szakaszos helyreállítására kerülhet csak sor. A várpalotai tanács messzemenően támogatta a múzeum mielőbbi működésével kapcsolatos terveket. Így a múzeum leendő igazgatója számára lakást utalt ki, melyet az 1968 decemberében el is foglalt.

Egyidejűleg a várban már megkezdte működését a Vegyipari Múzeum kirendeltsége.

„A vegyipar története hazánkban” című, igen jól összeállított vándorkiállítás Budapesten történt megnyitása, majd a kiállítás vándoroltatása megyénkben Péten, Inotán és Veszprémben, a Bakonyi Múzeumban, a múzeum első kiállításrendező tevékenysége. Emellett füzetsorozat kiadását kezdték meg.

8. EGYHÁZMEGYEI GYŰJTEMÉNY, VESZPRÉM

A római katolikus püspökség egyházművészeti gyűjteményének sorsában 1968-ban lényeges változás nem történt.

9. REGULY KÖNYVTÁR, ZIRC

Az év folyamán befejezéshez közeledett a gombásodott fődémrész, illetőleg könyvtári polcozat cseréje és a faanyag fertőtlenítése. Emiatt a munka miatt a könyvtár látogatókat nem fogadhatott.

10. REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNY, PÁPA

Meg kell emlékeznünk a dunántúli református egyház azon kezdeményezéséről, amellyel átrendezett állapotban, egyelőre még a jelenlegi helyén, a könyvtár egyik helyiségében a közönség számára is megnyitotta könyv- és kéziratkiállítását, elsősorban Petőfi és Jókai pápai tanulói leveleit, a kollégium tanári karának dokumentumait bemutatva. Az ünnepélyes megnyitón a Múzeumi Főosztály vezetője tárgyalásokat folytatott a megye, illetőleg az egyház képviselőivel az ún. kistemp-

lom múzeumi kiállítási célokra való hasznosításáról. Ezzel megoldódnék a vidéken kallódó és pusztulásnak kitétt református egyházi műtárgyak gondozása és bemutatása.

Az Igazgatóságunk irányítása alá tartozó, illetőleg a egyéb múzeumok látogatottsági adatait összesítve megállapíthatjuk, hogy az 1968. évi forgalom alig magasabb az előző évinél, 900 000 fő. Ez a szám még elmarad az 1966. évi eddigi rekordszámtól, amikor a látogatók összlétszáma az egymilliót is megközelítette. Azonban a rendelkezésre álló 1967. évi országos statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy a 6 milliós országos forgalom 14,4%-a, a vidéki múzeumok látogatóinak 22%-a Veszprém megye múzeumait keresi fel. Az adatokat további részletekre bontva megállapítható az is, hogy a tanácsi kezelésben levő vidéki múzeumok összlátogatószámának 21%-a esik megyénkbe. A más főhatóságok alá tartozó, vidéken levő múzeumok 233 000 látogatójának 61%-a megyénkbe esik.

A fővároson kívül megyénkben látható az ország kiállításainak 51%-a.

A vidéken elhangzott tárlatvezetések 43%-a esik Veszprém megyére. Mindezek az adatok világosan bizonyítják, hogy Budapest után, múzeumi szempontból megyénk népművelő munkája a második helyen áll.

VIII.

Alábbi statisztikai táblázataink az Igazgatóság tevékenységének számszerű adatait tartalmazzák:

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG KÖLTSÉGVETÉSE

Kiadás	1967-ben összesen	1968-ban jóváhagyott költségvetés	1968. évi póthitelek	1968-ban összesen
01/1 rovat		750 000	3 400	753 400
01/2 rovat	1 296 000	409 000	—	409 000
01/4 rovat		54 000	24 000	78 000
02/5 rovat		53 000	25 000	78 000
02/8 rovat	112 000	150 000	85 000	235 000
02 egyéb rovat		43 000	45 000	88 000
03 rovat	1 331 000	1 363 000	310 000	1 673 000
05 rovat	190 000	46 000	279 000	325 000
06 rovat	200 000	—	120 000	120 000
Kiadás összesen:	3 129 000	2 868 000	891 400	3 759 400
Bevétel	1967. évi előirányzat	1967. évi teljesítés	1968. évi előirányzat	1968. évi teljesítés
	510 000	567 000	550 000	837 330

1968. ÉVI INTÉZMÉNYEKRE BONTOTT KÖLTSÉGVETÉS ÉS FELHASZNÁLÁS

Kiadás	Igazgatóság		Bakonyi Múzeum		Keszthely		Pápa		Tihany		Kismúzeumok	
	előírt	teljesített	előírt	teljesített	előírt	teljesített	előírt	teljesített	előírt	teljesített	előírt	teljesített
01/1 rovat	185 528	132 688	214 408	240 231	137 552	150 884	46 520	54 949	143 716	125 079	41 076	38 882
01/2 rovat	—	2 008	138 960	125 195	108 360	101 804	22 400	22 274	25 800	20 618	113 480	111 589
01/3—4 rovat	54 000	2 918	2 000	57 237	1 000	2 408	500	10 059	—	526	500	646
02/5 rovat	8 000	15 574	25 000	39 919	10 000	10 784	4 000	4 267	1 000	680	5 000	3 377
02/8 rovat	136 000	151 297	35 000	76 724	3 000	13 738	1 000	1 000	—	7 000	—	6 537
02 egyéb	31 140	59 488	5 500	5 690	9 500	10 405	3 860	848	—	420	8 000	1 230
03 rovat	385 000	698 986	419 000	479 871	222 600	160 921	83 400	117 076	134 100	50 494	155 200	60 715
05 rovat	81 000	434	—	83 153	—	14 684	—	10 797	—	7 580	—	—
06 rovat	120 000	120 000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összes kiadás:	1 000 668	1 183 393	839 868	1 108 009	492 012	465 628	161 680	221 270	304 616	212 397	323 256	222 976
Bevétel:												
Belépődíj	—	—	15 000	20 396	52 000	89 110	4 000	5 602	300 000	353 962	371 000	234 975
Kiadvány, egyéb	—	18 764	35 000	4 794	12 000	3 809	2 000	4 224	60 000	50 665	35 000	23 558
Térítés	—	9 000	60	76	1 000	900	—	—	4 000	3 381	1 210	1 112
Összes bevétel:	—	27 764	50 060	25 266	65 000	93 819	6 000	9 826	364 000	408 008	407 210	259 644

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

a) FŐFOGLALKOZÁSÚAK

Sorszám	Név	beosztás, besorolás	munkahely	1968.		Megjegyzés	
				I. 1.	XII. 31.		
1.	Éri István	megyei múzeum igazgató	7203	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
2.	Sági Károly	múzeumigazgató	7204	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
3.	Mithay Sándor	múzeumigazgató	7204	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	
4.	Papp Jenő	tudományos főmunkatárs	7222	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
5.	Frech' Miklós	muzeológus I.	7223	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
6.	É. Takács Margit	muzeológus I.	7223	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
7.	Petánovits Katalin	muzeológus II.	7224	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
8.	Dax Margit	s. muzeológus	7225	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
9.	Palágyi Sylvia	s. muzeológus	7225	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
10.	Berta István	s. muzeológus	7225	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
11.	Törő László	s. muzeológus	7225	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	—	1968. VII. 1.
	Molnár Ervinné	szerz. előadó	7225	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	1968. VI. 30.
12.	Benedek Sándorné	szerz. előadó	7225	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1968. IX. 1.
13.	Isaszegi János	restaurátor II.	7228	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
14.	Ézsiás István	restaurátor II.	7228	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
15.	Horváth László	s. restaurátor	7463	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
16.	Bárdossy Lászlóné	gazdasági igazgató II.	7403	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
17.	Kollár Józsefné	előadó	7424	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
18.	Gyarmati Istvánné	gondnok	7441	Reguly Múzeum, Zirc	1	—	1968. VI. 30.
	Molnár Ervinné	előadó	7441	Megyei Múzeumi Igazgatóság	—	1	1968. VII. 1.
19.	Bárános Jánosné	adminisztrátor	7441	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
20.	Veiland Annamária	adminisztrátor	7441	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
21.	Balogh István	kisegítő II.	7472	Múzeum, Tihany	1	1	
22.	Bizonics László	kisegítő II.	7472	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1968. I. 16.
23.	Futó Jenő	kisegítő II.	7472	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
24.	Nagy Anna	kisegítő III.	7473	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
25.	Takács Károly	gépkocsivezető	5564	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
				Összesen:	23	25	

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

b) IDŐSZAKI FŐFOGLALKOZÁSÚ DOLGOZÓK

Sorszám	Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1968. évi hónapszám	
				I. f.	XII. 31.
1.	Molnár Szilárd	grafikus 7443	Megyei Múzeumi Igazgatóság	4	
2.	Tóth Miklósné	portás 7475	Bakonyi Múzeum, Veszprém	4	
3.	Csabai Lajosné	portás 7475	Bakonyi Múzeum, Veszprém	7	
4.	Cseh Gézáné	szolgáltatvezető teremőr 7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	9	
5.	Beivel Ferencné	propagandista 7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	8	
6.	Jászai Józsefné	szolgáltatvezető teremőr 7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa	7	
7.	Boksai Endréné	teremőr 7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa	7	
8.	Simon Károlyné	propagandista 7474	Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	9	
9.	Tatay Sándorné	teremőr 7474	Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	2	
10.	Börzsönyi Ferencné	szolgáltatvezető teremőr 7474	Vármúzeum, Veszprém	11	
11.	Szauer Ágoston	teremőr 7474	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Nagyvázsöny	3	
12.	Herman Júlia	teremőr 7474	Reguly Múzeum, Zirc	4	
13.	Farkas Lajosné	teremőr 7474	Bajcsy-Zs. Emlékmúzeum Kővágóörs	7	
14.	Volfinák Dénesné	pénztáros 7474	Múzeum, Tihany	7	
15.	Blénessy Tiborné	propagandista 7474	Múzeum, Tihany	9	
16.	Balogh Jánosné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	
17.	Balogh Károlyné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	
18.	Baranyai Józsefné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	
19.	Dobos Gyuláné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	
20.	Fülöp Gézáné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	
21.	Kántor Béláné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	
22.	Kovács Józsefné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	
23.	Polgár Józsefné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	
24.	Szántai Józsefné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	
25.	Takács Imréné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	
26.	Tóth Andrásné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	
27.	Viasz Rozália	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	
28.	Vörös Pálné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	
29.	Dobos Gáborné	takarító 7474	Múzeum, Tihany	6	
30.	Horváth János	éjjeli őr 7474	Múzeum, Tihany	7	
31.	Balogh Istvánné	szolgáltatvezető teremőr 7474	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany	12	
32.	Geisz Simonné	teremőr 7474	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany	7	
33.	Futó István	ásatási előmunkás 7472	Múzeumi Igazgatóság, Veszprém	12	
34.	Hauck Vendel	ásatási előmunkás 7472	Múzeumi Igazgatóság Veszprém,	12	
35.	Kovács Márton	ásatási előmunkás 7472	Múzeumi Igazgatóság, Veszprém	12	
36.	Nagy István	ásatási előmunkás 7472	Múzeumi Igazgatóság, Veszprém	12	
Összesen				256	

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

c) ÁLLANDÓ RÉSZFOGLALKOZÁSÚAK

Sorszám	Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1968.		Megjegyzés
				I. f.	XII. 31.	
1.	László Józsefné	hivatalsegéd 7473	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	—	1968. VIII. 31-ig
	Kehi Józsefné	hivatalsegéd 7473	Megyei Múzeumi Igazgatóság	—	1	1968. IX. 1-től
2.	Zeitler Gusztáv	fényképész 7443	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
3.	Oszwald Ferenc	adattáros 7443	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
4.	Szieberth Gusztávné	gépíró 7441	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
5.	Papp Imréné	grafikus 7443	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
6.	Zimmermann Gusztáv	adattárkezelő 7443	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
7.	Lajtai János	adattárkezelő 7443	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
8.	Scherer János	adattárkezelő 7443	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
9.	Vitéz Ágnes	s. preparátor 7463	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
10.	Benedek Sándorné	nyilvántartó 7441	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	—	1968. VIII. 31-ig
	Rupert Klára	nyilvántartó 7441	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1968. X. 15-től

Sorszám	Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1968.		Megjegyzés	
				I. f.	XII. 31.		
11.	Szabó Erzsébet	portás	7475	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
12.	Balogh Istvánné	szolgálatvezető	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
13.	Csabai Lajosné	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	—	1968. V. 31-ig
	Börzsönyi Ferencné	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	
14.	Havas Jánosné	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	—	1968. VI. 30-ig
	Toldi Józsefné	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1968. VII. 1-től
15.	Józsa Jánosné	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	—	1968. VIII. 31-ig
	Krausz Ferencné	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1968. IV. 1-től
16.	Sebestyén István	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
17.	Sinkai Pálné	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	—	1968. X. 31-ig
	Pápai Margit	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1968. IV. 1-től
18.	Csomas Anna	takarító	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
19.	Völgyi Józsefné	takarító	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	—	1968. I. 31-ig
	Harnos Jenőné	takarító	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1968. I. 1-től
20.	Cseh Géza	nyilvántartó	7441	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
21.	Hoffmann Irén	adminisztrátor	7441	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
22.	Ulrich Ede	adattárkezelő	7443	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
23.	Csiszár Károly	restaurátor	7228	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
24.	Bereczky József	karbantartó	7443	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1968. IV. 1-től
25.	Csiszár Károlyné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
26.	Malinovszki Jánosné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
27.	Dér Rezsőné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
28.	Kajzer Vilmos	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
29.	Molnár Gyuláné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
30.	Sebestyén Béláné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
	Makkos Lajos	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	—	1968. III. 31-ig
31.	Bojársky Dezsőné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1968. IV. 1-től
32.	Neupor Ivánné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
33.	Molnár Dénesné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
34.	Mikus Gyuláné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	—	1	1968. V. 1-től
35.	Kiss Sándor	éjjeliőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
36.	Süle Gábor	éjjeliőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
37.	Németh Gyuláné	takarító	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
38.	Ecsedy Sándorné	adminisztrátor	7441	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	
39.	Tőrek Lajos	hivatalsegéd	7473	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	
40.	Jászai Józsefné	szolgálatvezető					
		teremőr	7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	
41.	Boksai Endréné	teremőr	7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	
42.	Pakot Sándorné	takarító	7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa	—	1	1968. IV. 1-től
43.	Istvánffy Miklósné	gondnok	7441	Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	1	1	
44.	Endersz Frigyesné	teremőr	7474	Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	1	1	
45.	Erdélyi Gyuláné	takarító	7474	Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	1	1	
46.	Bozó Sarolta	gondnok	7441	Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg	1	1	
47.	Lestyánszky Jánosné	teremőr	7474	Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg	1	1	
48.	Páris Józsefné	takarító	7474	Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg	1	1	
49.	Hertelendy Gábor	gondnok	7441	Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	1	1	
50.	Vida Imréné	teremőr	7474	Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	1	1	
51.	Hermann Júlia	teremőr-gondnok	7441	Reguly Múzeum, Zirc	1	1	
52.	Gyarmati Istvánné	teremőr	7474	Reguly Múzeum, Zirc	—	1	1968. VII. 1-től
53.	Hauck Vendelné	gondnok	7411	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Nagyvázsony	1	1	
54.	Rinógli Józsefné	teremőr	7474	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Nagyvázsony	—	1	1968. II. 1-től
55.	Kugler Józsefné	teremőr	7474	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Nagyvázsony	—	1	1968. VI. 1-től
56.	Molnár István	gondnok	7441	Helytörténeti Múzeum, Tüskevár	1	1	
57.	Somogyi Károlyné	teremőr	7474	Helytörténeti Múzeum, Tüskevár	—	1	1968. III. 15-től
58.	Zábrák Dénesné	teremőr	7474	Madártani Kiállítás, Ábrahámhegy	1	1	

Sorszám	Név	Beosztás, besorolás		Munkahely	1968.		Megjegyzés
					I. 1.	XII. 31.	
59.	Csömöre János	teremőr	7474	Helytörténeti Kiállítás, Várpalota	—	1	1968. VII. 1-től
60.	Torma Kálmán	kertész	7474	Múzeum, Tihany	1	1	
61.	Lovászi Béla	éjjeliőr	7474	Múzeum, Tihany	—	1	1968. V. 1-től
62.	Kántor Vince	éjjeliőr	7474	Múzeum, Tihany	—	1	1968. XII. 1-től
63.	Dobos László	éjjeliőr	7474	Múzeum, Tihany	—	1	1968. XII. 1-től
	Kántás Vincéné	takarító	7474	Múzeum, Tihany			6 óra
	Horváth Imréné	takarító	7474	Múzeum, Tihany			6 óra
	Varga Ferenc	teremőr	7474	Helytörténeti Kiállítás, Zalavár			6 óra
	Pápai Sarolta	teremőr	7474	Vármúzeum, Veszprém			7 óra
	Deák Boldizsárné	teremőr	7474	Vármúzeum, Veszprém			7 óra
	Károlyi Jánosné	teremőr	7474	Vármúzeum, Veszprém			7 óra
	Pilter Jánosné	teremőr	7474	Vármúzeum, Veszprém			7 óra

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI
a) BAKONYI MÚZEUM, VESZPRÉM

	1967. XII. 31.		Gyarapodás 1968		csökkenés	1968. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	1968.	egyedi	becslés
Természettudomány	23 337	46 100	120	8 500	—	23 457	54 600
Régészet	53 002	2 000	6 443	5 600	—	59 445	5 600
Numizmatika	16 811	6 500	6 206	—	—	23 017	—
Néprajz	7 775	—	77	—	1	7 851	—
Iparművészet	4 110	—	9	—	2	4 117	—
Képzőművészet	1 169	—	9	—	—	1 178	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	—	—	—	—	—	—	—
Tárgyi anyag összesen:	106 204	54 600	12 864	14 100	3	119 065	60 200
Adattár	35 503	—	24 050	—	—	59 553	—
Fotó	28 235	—	1 930	—	—	30 165	—
Diapozitív	1 000	—	900	—	—	1 900	—
Klisé	1 655	—	698	—	—	2 353	—
Könyv	10 529	—	328	—	—	10 857	—
Könyv nemzetközi csere	1 428	—	368	—	—	1 796	—
Folyóirat	796	—	62	—	—	858	—
Folyóirat nemzetközi csere	178	—	44	—	—	222	—
Segédgyűjtemény összesen	79 324	—	28 380	—	—	107 704	—

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI
b) BALATONI MÚZEUM, KESZTHELY

	1967. XII. 31.		Gyarapodás 1968		csökkenés	1968. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	1968	egyedi	becslés
Természettudományi	5 349	21 477	497	4 466	—	5 846	25 943
Régészet	27 143	—	5 100	—	—	32 243	—
Numizmatika	5 287	—	—	1 000	—	5 287	1 000
Néprajz	5 534	—	55	—	—	5 589	—
Iparművészet	3 048	—	—	—	—	3 048	—
Képzőművészet	1 728	—	15	—	—	1 293	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	1 533	—	3	—	—	1 536	—
Tárgyi anyag összesen:	49 172	21 477	5 670	5 466	—	54 842	26 943
Adattár	46 433	—	1 333	—	—	47 766	—
Fotó	3 749	—	511	—	—	4 260	—
Diapozitív	374	—	—	—	—	374	—
Könyv	10 673	—	4 119	—	—	14 792	—
Folyóirat	3 692	—	1 144	—	—	4 836	—
Segédgyűjtemény összesen:	64 921	—	7 107	—	—	72 028	—

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI
c) HELYTÖRTÉNETI MÚZEUM, PÁPA

	1967. XII. 31.		Gyarapodás 1968		Csökkenés	1968. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	1968	egyedi	becslés
Természettudományi	—	—	—	—	—	—	—
Régészeti	2 663	1 100	1 959	100	—	4 622	100
Numizmatikai	420	—	126	—	—	546	—
Néprajzi	884	—	406	—	—	1 290	—
Iparművészeti	213	—	33	—	—	246	—
Képzőművészeti	37	—	1	—	—	38	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	215	—	1	—	—	216	—
Tárgyi anyag összesen:	4 432	1 100	2 526	100	—	6 958	100
Adattár	1 370	—	2 912	—	—	4 282	—
Fotó	669	—	167	—	—	836	—
Dia	—	—	—	—	—	—	—
Könyv	2 711	—	29	—	—	2 740	—
Folyóirat	1 028	—	47	—	—	1 075	—
Segédgyűjtemény összesen:	5 778	—	3 155	—	—	8 933	—

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI

d) KISMÚZEUMOK

	Term. tud.	Régészet	Numizmatika	Néprajz	Ip. művészet	Képzőművészet	Irodalom	Helytörténet	Összesen
1. Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	—	—	—	—	34	8	—	3	45
2. Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	—	—	—	—	14	—	—	—	14
3. Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg	274	14	336	403	17	90	652	52	1 838
4. Múzeum, Tihany				nincs önálló gyűjteménye					
5. Szabadtéri Néprajzi múzeum, Tihany				nincs önálló gyűjteménye					
6. Helytörténeti Múzeum, Túskevár	—	181	611	286	4	—	—	102	1 184
7. Helytörténeti Múzeum, Várpalota				anyaga még nincs nyilvántartásba véve					
8. Helytörténeti Múzeum, Zalavár				anyaga még nincs nyilvántartásba véve					
9. Reguly Antal Múzeum, Zirc	96	—	69	180	26	—	—	10	381
10. Vármúzeum, Veszprém				nincs önálló gyűjteménye					
11. Bajcsy Zsilinszky Emlékmúzeum, Kővágóörs-Pálköve				nincs önálló gyűjteménye					
12. Madártani Kiállítás, Ábrahámhegy				nincs önálló gyűjteménye					
13. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Nagyvázsony				nincs önálló gyűjteménye					
Összesen:	370	195	1 016	869	95	98	652	167	3 462

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI

ÖSSZESÍTÉS

TELJES GYŰJTEMÉNYANYAG

	1967. XII. 31.		Gyarapodás 1968		Csökkenés 1968.	1968. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés		egyedi	becslés
Természettudományi	29 056	67 577	617	12 966	—	29 673	80 543
Régészeti	82 963	3 100	13 542	5 720	—	96 505	5 720
Numizmatikai	23 534	6 500	6 332	1 000	—	29 866	1 000
Néprajzi	14 870	—	730	—	1	15 599	—
Iparművészeti	7 466	—	42	—	2	7 506	—
Képzőművészeti	2 582	—	25	—	—	2 607	—
Irodalmi	652	—	—	—	—	652	—
Helytörténeti	1 879	—	40	500	—	1 919	500
Tárgyi anyag összesen:	163 002	77 177	21 328	20 186	3	184 327	87 763
Adattár	83 306	—	28 295	—	—	111 601	—
Fotó	32 653	—	2 608	—	—	35 261	—
Dia	1 374	—	900	—	—	2 274	—
Klisé	1 655	—	698	—	—	2 353	—
Könyv	25 341	—	4 844	—	—	30 185	—
Folyóirat	5 694	—	1 297	—	—	6 991	—
Segédgyűjtemény összesen:	150 023	—	38 642	—	—	188 665	—

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG MÚZEUMAI
LELTÁROZÁS, KARTONOZÁS, REVÍZIÓ

	Veszprémi	Keszthelyi	Pápai	Kis	Összesen
	m ú z e u m o k				
Leltározott 1967. XII. 31-ig	105 949	45 983	3 583	1 868	157 383
Leltározott 1968 év folyamán	12 864	4 265	3 375	268	20 772
Leltározott 1968. XII. 31.	118 810	50 248	6 958	2 136	178 152
Leltározatlan 1968. XII. 31.	255	4 594	—	1 390	6 239
Kartonozott 1967. XII. 31-ig	38 007	14 335	1 670	172	54 184
Kartonozás 1968 év folyamán	1 942	441	2 654	—	5 037
Kartonozott 1968. XII. 31.	39 949	14 776	4 324	172	59 221
Revízióztott 1967. XII. 31.	105 372	16 423	3 583	448	125 826
Revíziózva 1968. év folyamán	13 438	9 005	3 375	268	26 086
Revízióztott 1968. XII. 31.	118 810	25 428	6 958	716	151 912

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK LÁTOGATOTTSÁGA 1968 évben

	Egyéni		Csoportos		1968. össz. látogatók	Ebből külföldi	Különbözet	1967. év látogató	Tárlat- vezetés
	felnőtt	gyermek	felnőtt	gyermek					
1. Bakonyi Múzeum, Veszprém	6 706	9 754	4 073	16 163	36 696	2 048	+ 4 944	31 752	586
2. Vármúzeum, Veszprém	39 282	30 260	45 107	57 633	172 282	8 130	+ 1 466	170 816	3 222
3. Balatoni Múzeum, Keszthely	25 079	18 746	6 977	21 820	72 622	11 483	+ 9 297	63 325	973
4. Tihanyi Múzeum, Tihany	98 640	50 585	6 889	—	156 114	37 289	—10 780	166 894	902
5. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany	30 516	18 960	2 580	—	52 056	17 479	+ 455	51 601	—
6. Helytörténeti Múzeum, Pápa	1 426	3 509	—	2 305	7 240	44	— 3 739	10 979	103
7. Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	24 259	24 264	978	—	49 501	5 002	— 5 083	54 584	906
8. Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg	7 683	4 938	1 327	164	14 112	142	+ 2 412	11 700	531
9. Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	17 505	10 664	1 623	3 518	33 310	1 505	— 5 588	38 898	447
10. Reguly Múzeum, Zirc	9 214	13 400	332	1 604	24 550	377	+ 716	23 834	432
11. Helytörténeti Múzeum, Várpalota	1 218	1 462	—	—	2 680	97	— 676	3 356	—
12. Helytörténeti Múzeum, Túskevár	1 266	735	—	—	2 001	16	— 341	2 342	—
13. Helytörténeti Múzeum, Zalavár	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14. Madártani Kiállítás, Ábrámhegy	104	143	—	—	247	14	— 383	630	—
15. Bajcsy-Zsilinszky Emlékmúzeum Kővágóörs-Pálköve	1 332	432	—	—	1 764	16	— 219	1 983	—
16. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Nagyvázsony	2 753	528	271	422	3 856	551	+ 1 320	2 536	—
Összesen:	266 983	188 380	70 157	103 511	629 031	84 193	— 6 199	635 230	8102
Egyéb:									
17. Batsányi Emlékkiállítás, Tapolca	304	77	959	464	1 804	—	— 1 180	2 984	44
18. Helikon Könyvtár, Keszthely	50 038	13 860	34 100	27 730	125 628	24 477	+ 13 827	111 801	—
19. Reguly Könyvtár, Zirc	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20. Kínizsi Vármúzeum, Nagyvázsony	8 650	427	22 216	32 450	63 743	5 071	— 3 453	67 196	2 909
21. Vármúzeum, Sümeg	5 300	1 200	33 000	7 200	46 700	1 285	+ 12 707	33 993	—
22. Kékfestő Múzeum, Pápa	609	132	492	1 652	2 885	21	— 827	3 712	349
23. Porcelánmúzeum, Herend	7 161	540	7 712	14 420	29 833	3 192	+ 3 342	26 491	4 330
Összesen:	72 062	16 236	98 379	83 916	270 593	34 046	+ 24 416	246 177	7 632
Mindösszesen:	339 045	204 616	168 536	187 427	899 624	118 239	+ 18 317	881 407	15 734

Tätigkeitsbericht der Direktion der Museen im Komitat Veszprém für das Jahr 1968

Die durch die am 1. Januar 1968 eingeleitete Verwirklichung des neuen Systems der Planung und Lenkung der Volkswirtschaft („Neuer Mechanismus“) entstandene Lage führte im Berichtsjahr zu bedeutsamen Änderungen in der Tätigkeit unserer Museen und Ausstellungen. Dies äußerte sich einerseits darin, daß die leitende und kontrollierende Wirksamkeit der Aufsichtsbehörde vereinfacht wurde, andererseits aber gestaltete sich die Haushaltsgelbarung elastischer.

Wohl zeigte der Gebarungsvorschlag unserer Direktion für das Berichtsjahr gegenüber dem Vorjahr eine Verminderung von rd. 250 000 Ft. Durch die im Jahresverlauf bewilligten Nachtragskredite ergab sich jedoch im Endergebnis eine Aufstockung um rd. 650 000 Ft. Von diesem Betrag konnten wir aber eine Viertelmillion durch Neuordnung unserer Gebarung und durch Einnahmeüberschüsse selbst aufbringen. Hieraus ergab sich auch die Möglichkeit, den Personalstand der dauernd beschäftigten Mitarbeiter um zwei zu erhöhen, es konnten die Bezüge für eine ganzjährige Beschäftigung der Grabungsbrigade sichergestellt werden und es stand auch die finanzielle Deckung für eine Vermehrung des Personalstandes zur Überwachung der Ausstellungssäle und zur Besorgung des nächtlichen Wachdienstes um zehn Angestellte zur Verfügung. Eine bedeutsame Steigerung erfuhr ferner der Umsatz an populär-wissenschaftlichen Publikationen musealen Inhalts, Reproduktionen von Kunstobjekten und Bildkarten. Die Kosten ihrer Herstellung wurden von uns bestritten und ihr Verkauf erbrachte im Jahresverlauf einen reinen Überschuß von rd. 100 000 Ft.

Im Auftrag des Komitatsrates haben wir unseren zehnjährigen Perspektivplan (1968—1977) für Entwicklung der uns unterstehenden Institutionen ausgearbeitet. Dieser von der Aufsichtsbehörde bereits genehmigte Arbeitsplan sieht bis 1977 die Verdoppelung des Stabes an wissenschaftlichen Mitarbeitern auf zehn, die Schaffung eines neuen Museums naturwissenschaftlichen Charakters sowie die Einrichtung von zehn neuen Ausstellungsräumen und musealen Gedenkstätten vor. Hierfür benötigen wir aber doppelt so viel Geld als es der jetzige Haushaltsplan bewilligt. Den für 1968 pro rata parte eingeteilten Jahresplan haben wir restlos erfüllt.

Unsere wissenschaftliche Forschungsarbeit bezog sich im Berichtsjahr in erster Reihe auf den Abschluß der Forschungen auf dem Gebiet der archäologischen Topographie. Band II. der Publikationsreihe kommt jetzt aus dem Druck, die Manuskripte für Band III. sind bereits in der Hand von Lektoren; schließlich hat auch die Geländebegehung auf dem Gebiet des ganzen Komitats ihren Abschluß gefunden. Das Forschungsprogramm „Das Naturbild des Bakonygebirges“ wurde gleichfalls fortgesetzt. Über die Ergebnisse berichtet Heft 5. der bezüglichen Schriftenreihe. Band VII. unserer „Mitteilungen“ (Közlemények) ist im Druck. Er enthält auf etwa 25 Bogen 32 Traktate naturwissenschaftlichen Inhalts.

Im Verlauf des Berichtsjahres kam auch Band VI. unserer „Mitteilungen“ (Közlemények) aus dem Druck. Die darin veröffentlichten Traktate behandeln vornehmlich Ergebnisse der kunstgeschichtlichen Forschung auf dem Gebiet unseres Heimatkomitats Veszprém. (Im einzelnen: Archäologie, Fundortbestimmung, Grabung und Restaurierung.) Unsere

Direktion war Gastgeberin der im Berichtsjahr in Veszprém veranstalteten viertägigen Wanderversammlung der Ungarischen Gesellschaft für Archäologie, Kunstgeschichte und Münzkunde. Es wurden 18 Hauptreferate bzw. Diskussionsbeiträge gehalten, die sich alle auf Ergebnisse der in den letzten Jahren auf dem Gebiet des Komitates durchgeführten archäologischen und baugeschichtlichen Forschungen bezogen.

Im Berichtsjahr konnten wir unsere Sammlungen um mehr als 20 000 inventarisierten Objekten bereichern. Noch wesentlich größer war der Zuwachs an Beständen der Hilfssammlungen, wie z. B. Daten- und Fotosammlung sowie Bibliothek.

Unser Tätigkeitsbericht für das Jahr 1968 umfaßt auch bedeutsame Ergebnisse aus dem Bereich der Grabungs- und Freilegungsarbeiten. Solche sind auf dem Gebiet des Komitats: Hügelgräber aus der Bronzezeit, keltischer Wohnbau bzw. Friedhof, Römervilla im Bakonygebirge, römischer Friedhof in der Umgebung von Keszthely und am Ufer des Balaton, mittelalterliche Kirche und Wohnbau (an mehreren Fundorten im Komitat). Fortgesetzt wurden die Freilegungsarbeiten auf dem Gelände des Ruinenfeldes Keszthely-Fenekpuszta sowie der Burg von Csesznek.

In der Stadt Veszprém selbst gewann das Bakony-Museum mehrere hundert Quadratmeter weiteren Eigenraum dadurch, daß die Komitatsbücherei den Museumsbau verließ und eigene Räumlichkeiten bezog. Der Umbau der derart freigeordneten Räume für die Unterbringung von Verwaltungsbüros, der Hausbibliothek, von Magazinen und Schauräumen wurde Ende des Berichtsjahres in Angriff genommen.

Im Jahresverlauf konnten wir auch die vollkommen neu geordneteständige Ausstellung des Ortskundlichen Museums der Stadt Pápa sowie des Dorf museums von Túskevár ihrer Bestimmung übergeben.

In den unserer Direktion unterstehenden vier größeren Museen veranstalteten wir im Jahresverlauf insgesamt 29 periodische Ausstellungen. Von diesen ist durch neuartige Konzeption und Anordnung besonders erwähnenswert jene unter dem Titel „Des Komitats Veszprém Weg zum revolutionären Umbruch in der Zeit von 1867 bis 1918/19“. Auch eine andere verdient hervorgehoben zu werden, u. zw. die in Tihany am Balaton veranstaltete Gemäldeausstellung in memoriam von József Rippl-Rónai. Diese wurde auch durch einen Besuch des indischen Staatsoberhauptes, Dr. Zakir Hussain geehrt.

Die Arbeiten zur Adaptierung zweier neuer Ausstellungsobjekte sind im Gang. In Badacsony am Balaton erwarben wir käuflich für Zwecke eines Gedächtnismuseums das Atelierhaus des Malers József Egrý und in der Ortschaft Bakonybél wurde im Auftrag des Landesinspektorats für Denkmalspflege mit Herrichtung eines mehrteiligen Gebäudekomplexes begonnen, um dort ein volkskundliches Freilichtmuseum unterzubringen.

Unsere Direktion sowie die von ihr verwalteten Museen hatten im Berichtsjahr etwas weniger Besucher, als im Jahr zuvor. Die Frequenz aller Museen und periodischen Ausstellungen im Komitat Veszprém erreichte rund 900 000. Von diesen waren 13 v. H. (120 000) Auslandsfremde.

István Éri

Rapport sur l'activité de la Direction de Musées du département de Veszprém en l'an 1968

La nouvelle conjoncture, due à l'établissement du nouveau système de la gestion économique, a amené en 1968 du changement remarquable et bien visible à l'activité des musées et lieux d'exposition relevant de la compétence de la Direction. D'une part le travail de direction et de contrôle des organes supérieurs s'est simplifié, d'autre part l'administration de la gestion économique est devenue plus souple.

Quoique nos prévisions budgétaires originelles aient été inférieures de 250 000 forints à celles de l'exercice passé, en fin de comptes elles les ont dépassées, grâce aux crédits supplémentaires accordés en cours de l'année, de 650 000 forints. De cette somme, nous en avons couvert nous-mêmes un quart de million de l'excédent de nos recettes, dues à l'efficacité de notre gestion. A la suite de tout cela, l'effectif des collaborateurs permanents a augmenté de deux têtes, et il nous était possible d'employer, toute l'année, une brigade de fouilles, et encore le nombre des gardiens de salle d'exposition et des gardiens de nuit a grossi de dix. La mise en vente des éditions vulgarisatrices de musée, celle des copies de pièce d'art et des cartes postales a été remarquable. Nous avons fait produire ces articles à nos propres frais, et par leur mise en valeur nous avons eu une plus value, un bénéfice de 100 000 forints.

Chargé par le Conseil Départemental, nous avons élaboré le plan à long terme de la Direction pour la période 1968—77 et ce plan a été approuvé. Ainsi, en 1977 le nombre des collaborateurs scientifiques aura grossi de dix, c'est-à-dire sera doublé, et un musée nouveau des sciences naturelles, de même que dix lieux d'exposition et musées commémoratifs auront été créés. Tout cela exige le redoublement de notre budget. Nous avons atteint dans tous les domaines tous les objectifs prévus par le plan pour 1968.

En 1968, notre activité scientifique visait surtout l'accomplissement de nos recherches de topographie archéologique. Le IIe volume va paraître, le manuscrit du IIIe est chez les censeurs, et l'inspection des lieux est faite dans le département entier. Le programme de recherche dit le «Tableau de la nature de Bakony» se poursuivait, et a paru le 5e numéro de la série des publications qui rend compte de ces recherches, puis le 7e volume de notre Bulletin (Közlemények) est déjà mis sous presse. Ce volume d'environ 25 cahiers présentera des publications dans les domaines des sciences naturelles.

Au cours de l'année a paru le 6e volume de notre Bulletin dont les articles rendent compte des résultats atteints dans notre département (mises à jour archéologiques, fouilles de

mur, restaurations). C'est notre Direction qui a organisé à Veszprém le congrès ambulante de quatre jours de la Société d'Archéologie, d'Histoire d'art et de Numismatique, où 18 conférences et corapports ont fait connaître les résultats obtenus par nos recherches d'archéologie et d'histoire architecturale au cours des dernières années.

L'année passée nos collections se sont enrichies de plus de 20 000 pièces enregistrées, et l'accroissement des collections d'appui (documentation, collection de photos, de livres) a été encore plus remarquable.

Nous avons eu des résultats notables au cours de nos fouilles: nous avons mis à jour des tumulus de l'âge du bronze, cimetière et maison d'habitation celtiques, une villa romaine en Bakony, un cimetière dans le finage de Keszthely, une église et une maison d'habitation médiévales près de Balaton. Nous avons continué aussi la mise à jour du champ de ruines à Keszthely-Fenekpuszta et du château-fort de Csesznek.

Après le transfert de la Bibliothèque Départementale, le Musée de Bakony à Veszprém s'est augmenté de nouvelles salles et pièces de plusieurs centaines de m². La transformation de celles-ci en bureaux, bibliothèque, dépôts, salles d'exposition a été commencée en fin d'année.

Au cours de l'année nous avons rouvert la nouvelle exposition permanente entièrement réarrangée du Musée d'histoire locale de Pápa et le Musée du village de Tüskevár. A nos quatre grands musées nous avons inauguré 29 expositions temporaires. Parmi celles-ci, par leur conception nouvelle, par leur dispositions d'aménagement se distinguent l'exposition portant le titre «la voie du département de Veszprém au cours des révolutions (1867—1918/19)» ouverte à Veszprém, et l'exposition commémorative du peintre József Rippl-Rónai à Tihany. Parmi les visiteurs protocolaires de notre musée de Tihany, nous mentionnons le dr. Zakir Hussain, chef d'Etat d'Inde.

L'établissement de deux nouveaux lieux d'exposition est en cours: à Badacsony nous avons acheté la maison-atelier du peintre József Egry où nous installerons un musée commémoratif, et à Bakonybél la Commission Nationale des Monuments Historiques a commencé la restauration d'un groupe de plusieurs bâtiments pour y créer un musée ethnographique en plein air.

Le nombre des entrées était un peu moins nombreux que l'an précédent aux musées du département de Veszprém appartenant à la compétence de notre Direction. En 1968 nos musées et lieux d'exposition ont reçu 900 000 visiteurs dont presque 120 000 (13 p. c.) étrangers.

István Éri

ОТЧЕТ О РАБОТЕ ДИРЕКЦИИ МУЗЕЕВ КОМИТАТА ВЕСПРЕМ ЗА 1968-Й ГОД

В деятельности музеев и выставок, находящихся в ведении Дирекции музеев комитета Веспрем, произошли значительные изменения в связи с новой хозяйственной реформой, введенной в 1968-м году. С одной стороны, упростились работа по управлению и контролю, с другой — стала более гибкой система использования бюджета.

Предварительно спущенный бюджет был на 250 тысяч форинтов меньше прошлогоднего, но благодаря разным дополнительным средствам в конечном счете превысил прошлогодний на 650 тысяч. Из этой суммы четверть миллиона составили дополнительные поступления. Благодаря экономному и расчетливому хозяйствованию эти средства мы добыли сами, и это дало возможность увеличить штат постоянных научных сотрудников на два человека, на десять человек увеличить число музейных и ночных сторожей, а также обеспечить работу бригады по археологическим раскопкам в течение всего года. Довольно значительным было количество научно-популярных изданий, а также продажа копий художественных изделий и художественных открыток. Все было произведено на наши собственные средства, от продажи всего этого мы получили сумму в 100 тыс. форинтов, что составило чистую прибыль.

По поручению комитатского совета мы составили десятилетний перспективный план на 1968—1977 гг., который и был принят. По этому плану число научных сотрудников увеличится на десять человек, т. е. вдвое, будет основан новый естественнонаучный музей, десять новых выставок и мемориальных музеев. Все это требует бюджета, в два раза больше теперешнего. Часть этого плана, падающая на 1968-й год, по всем отраслям нами выполнена.

Научные исследования в 1968-м году были направлены, главным образом, на завершение работ по археологической топографии; готовится к печати 2-й том, рукопись 3-го тома в настоящее время находится в стадии редактирования, закончено обследование местности по всей территории комитета. Продолжалась и программа работ по теме «Природная картина Баконья», результатом которой явился вышедший из печати 5-й том Вестинка. сдан в набор 7-й том объемом в 25 печатных листов, содержащий 32 публикации естественнонаучного характера.

В течение прошедшего года вышел из печати 6-й том Вестинка, содержащий материал по исследованию архитектурных памятников в нашем комитате (археологические раскопки, обследование стен, реставрация). Ди-

рекция музеев комитета Веспрем организовала выездную сессию Венгерского общества по археологии, истории искусства и нумизматике, на которой были заслушаны 18 докладов и рефератов о проведенных за последнее время в комитате исследованиях по археологии и истории архитектуры.

Наши коллекции за прошедший год увеличились на 20 тысяч предметов, занесенных в инвентаризационные книги, а увеличение вспомогательных коллекций (собрание документальных материалов, фотоколлекция, библиотечный фонд) было еще более значительным.

Большие успехи достигнуты нами в области археологических исследований — в различных местах комитета были раскопаны: курганы бронзового века, кельтский могильник и жилой дом, римская вилла в Баконе, средневековая крепость и жилой дом возле Балатона. Продолжались раскопки кестхейско-фенекпустайских развалин и честнексской крепости.

Комитатская библиотека была переведена из помещения веспремского Баконьского музея, благодаря чему последний получил дополнительную площадь в несколько сот квадратных метров. В конце года начались работы по переоборудованию выставочных помещений, конторы, библиотеки и склада.

В течение года совершенно заново была переоборудована и открыта постоянная выставка папайского Краеведческого музея, а также тюшкеварский Сельский музей. В четырех самых больших музеях комитета было открыто 29 временных выставок. Из них особо отметим две, следанные на основе новых концепций и оригинально оформленные, — «Путь комитета Веспрем в революцию (1867—1918/19)», открытую в Веспреме, и выставку в память живописца Риппл-Ронаи в Тихани. Среди высокопоставленных лиц, посетивших Тиханьский музей, отметим Захира Хусейна, президента Индии.

Продводятся работы по открытию двух новых выставок: в Бадачоне нами куплен дом-студия художника Йожефа Эгри, где будет основан в его память музей, в Баконьбеле Государственная инспекция по охране архитектурных памятников начала реставрацию комплекса из нескольких зданий, где будет открыт этнографический музей под открытым небом.

Посещаемость музеев, находящихся в ведении Дирекции музеев комитета Веспрем, была немного меньше, чем в прошлом году. Всего в 1968-м году число посетителей музеев и выставок в комитате было 900 тысяч человек, из них 120 тысяч (13%) составили иностранные туристы.

Иштван Эри

1. Múzeumok, kiállítóhelyek Veszprém megyében (1968. évi állapot).
 1. Museen und Ausstellungstätten im Komitat Veszprém (Zustand im J. 1968.)

1. Musées, salles d'exposition au département de Veszprém (situation en 1968.)
 1. Музеи, места для выставки в комитате Веспрем (положение 1968 года)

Megnyitóbeszéd

Meleg szeretettel üdvözlöm Önöket a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat veszprémi vándorgyűlésének megnyitása alkalmából.

Külön örömkre szolgál, hogy a Társulat, amely fennállásának kilencvenedik évfordulóját ünnepli ebben az esztendőben, e jelentős dátumról éppen az itteni ülésen emlékezik meg. Veszprém megyét ugyanis a hazai régészet, művészettörténet művelői már korán „felfedezték”, elég, ha itt Rómer Flórisnak a Bakonyról írott, a maga korában nagyhatású és alapos munkájára utalok.

Bizonyos, hogy a Társulat tagjai személy szerint nem most fordulnak meg városunkban és megyénkben első ízben. De mint egy testület tagjait, ilyen népes számban mégiscsak először köszönhetjük itt Önöket.

A magyar és külföldi tudományos élet legkülönbözőbb szakterületének képviselői előszeretettel rendezik ülésszakaikat, konferenciáikat megyénkben, Veszprémben és Keszthelyen csakúgy, mint Balatonfüreden vagy Tihanyban. Ezeknek, a többnyire helyi vonatkozásokat is érintő üléseknek sorában illeszkedik az Önöké. Ez a vándorgyűlés azonban — amint gazdag programjából ismeretes — szinte kizárólag helyi vonatkozású, de nem provinciális jelentőségű témákkal foglalkozik. Az elhangzó előadások azokat a régészeti, művészettörténeti kérdéseket világítják meg, amelyeket szépszámú kutatógárda tárt fel megyénkben az utóbbi években. Ezáltal a szakmabeli és érdeklődő hallgatóság képet alkothat magának a megyénk történetével kapcsolatos kutatások mai állásáról. A vándorgyűlés során mód nyílik arra, hogy megyénk múzeumaival, műemlékeivel is megismerkedhessenek.

A megye múzeumaiban, illetve műemlékeink körül folyó munkálkodás jelentőségét a látottak, hallottak alapján Önök megítélhetik majd. Néhány szóval azonban jelezni szeretném: milyen előzmények után, milyen feladatok kitűzésével foglalkozunk napjainkban.

Megyénkben a helytörténeti kutatás fogalma alá besorolható a természettudomány, a régészet, a néprajz, a művészettörténet területére kiterjedő kutató- és gyűjtőtevékenység nagyjából múzeumaink létrejöttével egy időben kezdődött meg. A Dunántúl egyik legkorábbi múzeumi gyűjteményét Darnay Kálmán hozta létre Sümegen. Majd éppen hetven esztendeje, 1898-ban alakult meg a keszthelyi múzeum, öt évvel később a veszprémi. E múzeumok alapítói között természettudósokat, régészeket, néprajzosokat találunk. Közismert azonban, hogy évtizedeken át, csekély anyagi támoga-

tással, a gyűjtemények elhelyezési gondjaival küzdve végezheték munkájukat. Azt is tudjuk, hogy ezek az úttörők múzeumi munkájukat — mai kifejezéssel élve — csak „mellékfoglalkozásként” végezheték, foglalkozásukra nézve vaskereskedő, vasúti-, illetve telekkönyvi tisztviselő és néhány tanárember volt közöttük.

Mégis, ezeknek a múzeumi szakembereknek áldozatkészsége alapozta meg nagyhírű gyűjteményeinket, nevékhöz ásatások, számos tudományos eredmény közzététele fűződik. Szívós munkájuk nem kevésbé jelentős eredménye volt, hogy az 1920-as években Veszprémben, majd Keszthelyen önálló, e célra tervezett épületekben helyezkedhetett el a múzeum.

Az ellenforradalmi időszak nehézségeinek, gondjainak, a második világháború múzeumainkat is sújtó pusztításainak részletes ismertetését mellőzve a felszabadulás óta eltelt évtizedek történeténél állapodhatunk meg. Hogyan gazdálkodik a szocialista államban megyénk a területén előkerült és fennmaradt történeti, kulturális emlékekkel? Az 1950-es évektől kezdődően, főleg helyi kezdeményezésre szép számmal jöttek létre megyénkben újabb és újabb emlékmúzeumok, muzeális gyűjtemények, kiállítóhelyek. Az önálló és egységes megyei múzeumi szervezet megalakulásával egyre nagyobb lehetőségeink nyíltak a művelődéspolitikai irányelvek általános és helyi célkitűzéseinek megvalósítására. Ma Veszprém megyében három, tudományos munkatársakkal ellátott, gyűjteménnyel rendelkező múzeumunk mellett további húsz muzeális intézménnyel rendelkezünk. Köztük irodalmi emlékmúzeumokat, helytörténeti gyűjteményeket, vármúzeumokat, szabadtéri néprajzi múzeumokat éppúgy találunk, mint speciális szakgyűjteményeket, mint amilyenek a herendi Porcelánmúzeum, a pápai Képfestő Múzeum. E múzeumi hálózat a lehetőségek és igények figyelembevételével tovább fejlődik. A balatoni idegenforgalom állandó növekedésével párhuzamosan nő a múzeumi kiállítások látogatottsága is. Évenként már csaknem egymillió hazai és külföldi látogató számára nyújtanak kulturális ismereteket, szellemi élvezetet.

Nem célzatosság nélkül emeltem ki a látogatottságra vonatkozó számadatokat. Ha múzeumaink társadalmi hasznosságát vizsgáljuk, nem lehet megkerülni azt a kérdést, hogy a bennük folyó tudományos kutató-, gyűjtő- és feldolgozó munkán túl mennyiben szolgálják azt a szocialista társadalmat, megyénk és országunk lakosságának műveltségi színvonalának emelését, amely

fenntartásukra, fejlesztésükre a korábbinál lényegesen nagyobb összeget fordít?

Természetesen tudjuk, hogy megalapozott tudományos eredmények nélkül nem lehet korszerű ismeretterjesztést, népművelést végezni. Megyénk, természeti fekvése, történelmi helyzete folytán sokfajta értékkel bővelkedik. Megismerésük igen nagy feladat, melyet korántsem tekinthetünk befejezettnak. Azok az értékes, de számukat tekintve mégis csekélyszámú részletfeldolgozások, melyek a századfordulótól a felszabadulásig megjelentek, jó előmunkálatoknak tekinthetők. Azonban sok tudományszak területén hiányzott és hiányzik még ma is az eredmények összegezése, korszerű megfogalmazása. Ennek tudatában biztosította és biztosítja a Megyei Tanács a múzeumi szervezet tudományos kiadványsorozatainak megjelentetését. Támogatjuk az olyan nagyszabású és összegezésre törekvő kutatásokat, mint amilyen például a megye helytörténeti lexikonának elkészítése volt, vagy mint amely a Bakony természettudományi szempontból történő megismerésére irányul, illetve napjainkban a megye régészeti topográfiájának elkészítésében nyilvánul meg.

Ezek a munkálatok csak sokkal szélesebbkörű tudományos munkatársi gárdával végezhetőek el, mint amellyel a megye múzeumi szervezete rendelkezik. Örömmel köszöntöm tehát az önök soraiban azokat a szakembe-

reket is, akiknek munkahelye bár nem megyénkben van, mégis tudományos tevékenységük során nem keveset tettek és tesznek vidékünk értékeinek felkutatása, megismertetése érdekében.

Az a szoros kapcsolat, amely a közös cél érdekében országos múzeumokkal, tudományos intézetekkel az elmúlt években létrejött, különösen nagyjelentőségű a megye műemlékeinek megmentésében, feltárásában és megóvásában tevékenykedő Országos Műemléki Felügyelőséggel. Az elmúlt tizegynéhány esztendő alatt megyénk számszerűleg igen jelentős műemlékállományát jórészt sikerült már a pusztulás és az elhanyagoltság állapotából kiemelni. Helyreállításuk után e műemlékek is a népművelés és az idegenforgalom szolgálatába állottak. Remélem, hogy tanulmányútjuk során személyesen is felmérhetik a műemlékvédelmi munka megyénk eddig elért eredményeit.

Befejezésül engedjék meg, hogy annak a reményemnek adjak kifejezést: a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat most lezajló veszprémi vándorgyűlése hozzájárul majd vidékünk történeti, művészeti emlékeinek minél szélesebb körű megismeréséhez, a tudományos szakemberek gyümölcsöző véleménycseréjéhez. Ennek jegyében nyitom meg a vándorgyűlést és kívánok Önöknek jó munkát, hasznos tapasztalatokat.

Bodogán János

Kilencvenéves a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1847. évi soproni vándorgyűlésén javasolja először Érdy János „egy önálló archaeológiai társaság föllállítását”. A javaslatból akkor nem lett semmi. Érdemes azonban megfigyelni, hogy tudományunk, a régészet, mely akkor a művészettörténettel együtt járt — utóbbi külön megnevezése nélkül —, hogyan terebélyesedik, hogyan vívja ki helyét az akkori többi tudományok között a társadalmi és tudományos igényeknek megfelelően. 1858-ban megalakul a Magyar Tudományos Akadémia *régészeti bizottsága*, mely hamarosan megjeleníti az első régészeti orgánomot az *Archaeológiai Közleményeket*; ez időhöz nem kötött jelent meg, az első gyűjtőhely volt a régészeti és művészettörténeti értekezéseknek. 1860-ban megjelent a *Bakony*, Rómer Flóris munkája, mely először nyújt példát egy zárt terület természetrajzi és régészeti földolgozására. 1866-ban megjelent Rómer Flóris és Henszlmann Imre tollából a *Műrégészeti Kalauz*, egyenesen azzal a céllal, hogy a tudományos szaknyelvet népszerűsítse és vezető legyen a régészeti és művészettörténeti témák földolgozásában. 1868 őszén jelenik meg Rómer Flóris szerkesztésében az *Archaeológiai Értesítő* első füzete. Igazi „értesítő”, mely tárgyak publikálása mellett a felmerülő régészeti és művészettörténeti kérdések tisztázását kísérli meg, ily módon vive előre a tudomány ügyét. A régészeti előadások helye akkor az 1867-ben alakult *Magyar Történelmi Társulat* ülései voltak, melynek közlönye a *Századok* szintén helyet adott régészeti tanulmányoknak. Döntő jelentőségű volt a régészet társadalmi és tudományos helyfoglalásában az 1876-ban hazánkban tartott *ősrégészeti kongresszus*, mely a bámuló világ elé tárta a magyar föld gazdag régészeti kincseit és ezzel a társadalom széles köreiben fölkelte a régészet és művészettörténet emlékei iránt az érdeklődést. Ezután mind gyakrabban olvassuk a korabeli sajtóban, hogy itt és ott megbeszélések folynak egy régészeti társulat alakításáról. Különösen négy tudós férfiút emlegetnek leggyakrabban e törekvés megvalósítása terén: Ipolyi Arnoldot, Rómer Flórist, Pulszky Ferencet és Henszlmann Imrét. A megbeszélések lassanként tetté érték. 1878. március 31-én a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósági termében Nyáry Jenő meghívására huszonhárman gyűltek össze a tudomány legillusztrisabb képviselői közül. Köztük voltak többek között Pulszky Ferenc, Ipolyi Arnold, Orbán Balázs, Henszlmann Imre, Nyáry Albert, Csetneki Jelenik Elek, Hampel József, Ballagi Aladár, Pulszky Károly, Thallóczy

Lajos, Hunfalvy Pál. Az ülésen kimondták egy régészeti társulat megalapítását, közlönyül az *Archaeológiai Értesítő*t választották és alapszabály alkotó bizottságot küldtek ki. Május 12-én már el is fogadják az elkészített alapszabály tervezetet és azt megerősítés végett felterjesztik a felsőbb hatósághoz. Ugyanakkor egy kommunikációban közlik a nyilvánossággal, hogy az új társulat címe *Országos Régészeti és Embertani Társulat* lesz. Egyelőre négy szakosztályból fog állani és pedig őstörténeti és embertani, antik emlék- és éremtani, magyar emlék-, érem-, címer-, pecsét- és fegyvertani, valamint egyházi régészeti szakosztályokból. A társulat célját is körvonalták a november 15-én megerősített alapszabályokban: „A társulat célja elsősorban az őstörténelemnek és ezzel kapcsolatban az embertannak művelése, kifejtése és a hazai közönség körében megkedveltetése. E főcélját rendszeres ásatások eszközése, nyilvános gyűlések tartása, szakdolgozatok fölolvása, azoknak kiadása, a hazai gyűjtők és szakkedvelők egyesítése, a magyar birodalom különböző vidékeire e célból teendő kirándulások által igyekszik megvalósítani. A társulat munkakörébe tartozik még a római, a középkori és a magyar régészet is, melyeknek művelését főcéljával párhuzamosan indítja meg”. Az alapszabályok megerősítése után két nappal megtartották az alakuló gyűlést, melynek szónoka Pulszky Ferenc volt. Kijelentette, hogy „a társulat irányadó központja kíván lenni mind azoknak, akiket hivatásuk, foglalkozásuk és ügyszereztük e térre vezet; kiváló súlyt helyez a kirándulások alkalmával eszközendő ásatásokra, melyek rendszeresen folytatva hivatva lesznek őstörténetünk múltjából igen becses adalékokat napvilágra hozni”. Az első választást is megejtették. Tiszteleti elnökké választották Ipolyi Arnoldot és Erdődy Sándort. Elnök lett Pulszky Ferenc, másodelnök Nyáry Jenő, titkár Hampel József. A szakosztályok elnökeivé Rómer Flórist és Lenhossék Józsefet, Pulszky Ferencet, Nyáry Albertet és Henszlmann Imrét választották.

Az új társulat mindjárt kezdetben nagy népszerűségre tett szert, tagjainak száma még 1878-ban elérte a 400-at, akik közül 63 alapító tag volt, akik azonnal be is fizették a 100 aranyforint alapítási díjat. A társulat a következő év január 30-án tartotta első felolvasó ülését az Akadémia kis üléstermében, mely azonnal eldöntötte a következő ülések irányát és stílusát. Pulszky nyitotta meg az ülést és bejelentette, hogy „a társulat üléseiben nem a feszes akadémiai modort, hanem az egyes tárgyak élénk s a közönséget is érdeklő megismertetését fogja

célul ismerni.” Mindjárt be is mutatta a Szob-ipolyparti régiségeket a kelta műveltségre vonatkozó megállapítások kíséretében. Utána Rómer Flóris tartott rövid előadást, melyben a vidéki egyesületekkel való összeköttetést hangsúlyozza és szükségesnek tartja, hogy a középiskolákban a történelemmel kapcsolatban a régészetet is taníttassák. Ezután újra Pulszky Ferenc következett, aki bemutatta a fokorui aranylelet néhány darabját, egy Szeged-vidéki népvándorláskori csattot és Pécs-vidéki népvándorláskori fibulákat. Nyáry Jenő az aggteleki barlang ásatásának eredményeit ismertette. Csetneki Jelenik Elek a tököli ásatások leleteit mutatta be. Ez előadáshoz Pulszky és Rómer fűzött néhány megjegyzést, érdekesebbé tévén azt a hallgatóság számára. Az első előadáson mintegy negyvenen vettek részt. A társulat fokozódó érdeklődés mellett tartotta következő üléseit; a második ülésen Hampel mutatta be a polgárdi ezüst tripust, a harmadikon Ipolyi beszélt a magyar zománc kérdéséről, a negyediken Henszlmann a székesfehérvári ásatások eredményeiről. És a főtémákat mindig új leletek bemutatása kísérte, néha viták kíséretében beszélve meg azokat. Helyesen mutat rá az első év titkári jelentésében Hampel: „A tudományos előadásokat mindig szemléltető előadásokkal kötöttük össze, ez egyaránt szólt a szakférfiaknak, akik nyomon kísérhették és bírálhatták a magyarázatokat, a laikus közönség pedig bevezetett tudományos kérdéseink titokszerűnek látszó tömegébe; így értük el célunkat: a régészetet szélesebb körökkel megismertetni és tudományunkat előbbre vinni”. Érdekes egy kis statisztikai összeállítás: az első évben (1880) kilenc felolvasó ülésen 23 előadó 64 hosszabb-rövidebb előadást tartott, a második évben (1881) ugyanannyi ülésen 27 előadó 39 előadást, a harmadik évben (1882) pedig nyolc felolvasó ülésen 21 előadó 25 előadást tartott. Az előadásokon gyakran szerepel gyűjtők gyűjteményeinek vagy e gyűjtemények egyes kiváló darabjainak bemutatása is, amely különösen hasznos volt az ország régészeti és műkincs állományának tágabb megismeréséhez. Elhangzottak beszámolók bel- és külföldi tanulmányutakon látottakról, különösen szerettek beszélni külföldön található magyar emlékekről. Vidéki kutatók is számosan jelennek meg az ülések felolvasó asztalánál, vagy küldik el jelentéseiket legújabb tevékenységük eredményeiről, szorosra fűzve így a viszonyt a társulattal. És az előadások nagy része megjelenik az Archaeológiai Értesítő hasábjain. Csak össze kell az Értesítő 1880. és következő évi köteteit az előzőkkel hasonlítani, hogy lássuk azt a nagy hatást, melyet társulatunk tudományunk előhaladására tett.

A társulat működésének központjában mindvégig a felolvasó ülések állottak. Ezek a felolvasások néha nagyon hosszú időre nyúltak, mint például 1882. november 14-én Havas Sándor előadása „Fehéregyháza és Árpád sírja” címmel, melyről finom iróniával a következő feljegyzést találjuk az ülés jegyzőkönyvében: „A három óráig tartó értekezés igen kimeríté a tagok figyelmét”.

De nem hanyagolta el a társulat az alapszabályokban foglalt egyéb kötelezettségeit sem. Nagyszámú ásatást és néhány barlangkutatást végzett. Mások ásatásaira

segélyeket adott, így Lipp Vilmosnak, Wosinszky Mórnak, Frólich Róbertnek, Téglás Gábornak. Különösen fontos volt az a kutatás-sorozat, amelyet a millenáris kiállítás alkalmából a kultuszminiszter által adományozott 4000 forintos összegből végeztek honfoglaláskori régiségek felkutatása céljából. Ekkor kerültek elő a történelmi, Zalaszentgrót-pogányvárosi, tokajvidéki és a bezédi honfoglaláskori sírleletek.

A kiadványok területén is jelentős eredményt mutathattott föl a társulat. Amellett, hogy az Akadémia régészeti bizottságával közösen kiadták az Archaeológiai Értesítőt, mindjárt az első években két évkönyvet bocsátott közre a tagok névsorának és a társulati élet eseményeinek megörökítésével. 1884-ben Pulszky Ferenc ötven éves írói jubileuma alkalmából Pulszky-albumot adott ki és Anton Scharff bécsi szobrással Pulszky-éremet csináltatott. A társulat adta ki Hampel Józsefnek „A bronzkor emlékei Magyarországon” című három kötetes nagy művét.

1887-ben meghalt Pulszky Ferenc. Utána Nyáry Jenő, annak halála után Forster Gyula következett az elnöki székben. Néhány sikerült vándorgyűlést is rendeztek, egyet Zólyomban, egyet Székesfehérvárott. Ismeretterjesztő előadásorozatok rendeznek, hol a társulat legismertebb nevű tagjai adnak elő, sőt munkáse előadásokat is tartanak. Társadalmilag nagy nyereség volt és országos feltűnést keltett, mikor a „turini remete”, Kossuth Lajos is a társulat alapító tagjainak sorába lépett. Külföldi szakemberek is többször jelentek meg a társulat felolvasó asztalánál, így O. Tischler, I. Undset, P. Reinecke.

Az első világháború végével zárhatjuk le Társulatunk életének ez első szakaszát. Társulatunk a benne képviselt tudományszakok iránt fölkelte a közérdeklődést, ezeket a tudományszakokat megkedvelte a közönséggel, érdeklődőket anyaggyűjtésre indított, ami sok számottevő régiségnek az országban maradását eredményezte. Közönsége az Archaeológiai Értesítő a régészeti és művészettörténetnek sikeres terjesztőjévé vált nemcsak itthon, de a külföld felé is. A végzett munka a vezetőség érdeme mellett a társulat közönségének is, mely állandó részvételével, támogatásával és kitartásával segítette valóra váltani a vezetőség elképzeléseit. Ezt legjobban egy számszerű adat igazolhatja. 1915. év végén a társulat vagyona 23 630 aranykorona 58 fillér volt és a vezetőség már-már társulati ház vásárlásáról gondolkozott. A tagdíjfizetés morálja ekkor volt a legjobb a társulat életében. A tagdíj évi 5 aranykorona volt és a tagdíjakból esedékes bevételt a vagyoni kimutatás 2200 koronában tünteti föl, ami 440 fizető tagot tételez föl. Abban az időben nagyon szép szám egy tudományos társulat életében. A vagyont felsőbb nyomásra hadi kölcsönkötvényekbe kellett fektetni. A háború elvesztésével együtt a társulat vagyona is elveszett.

A társulat életének második korszaka 1920-ban nagy őrsváltással kezdődött. Elnök Kuzsinszky Bálint egyetemi tanár, a Fővárosi Múzeum igazgatója lett, másodelnök Hekler Antal, titkár Gerevich Tibor 1922-ben a társulat névváltozást hajtott végre. Az ember

tant, mint különösképpen természettudományi studiumot elhagyta nevéből és fölvette az „*Országos Magyar Régészeti Társulat*” nevet. De ez sem maradt sokáig érvényben. 1928-ban, hogy éreztesse a két tudományágnak teljesen egyforma érvényesülését a társulat életében, felvette az „*Országos Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat*” elnevezést. Ennek gyakorlati érvényesülését azzal mutatta ki, hogy Gerevich Tibort másodelnökké választotta. Elsőtitkár Oroszlán Zoltán lett. A társulat szinte előről kezdhetette munkáját. A taggyűjtést újból megkezdhettük, hogy felolvasó üléseink látogatottságát az előbbi korszakéhoz hasonlóan mi is biztosíthassuk. A társulat teljesen vagyontalan lett és fennállását elsősorban a kultuszminisztérium állandó, de évről-évre különböző mértékű segélyére kellett alapoznunk. Számíthattunk azután a Főváros Tanácsának évről-évre juttatott támogatására és egyes közületek, sőt magánosok szíves támogatására is. Nagy gondot okozott az Archaeológiai Értesítő előállításához szükséges hozzájárulás előteremtése is. Az Akadémia, mely az Archaeológiai Értesítő kiadásáról gondoskodott, időről-időre megkérte a hozzájárulást és ilyenkor gondban főtt a vezetőség feje, míg végre valahonnan előteremtettük a szükséges összeget. Igaz az is, hogy az Akadémia jótékonyan néha elfeledkezett az összeg behajtásáról, de maga is szegény lévén, nem egyszer szigorúan bekövetelte az összeget. Mégis ilyen szűkös viszonyok mellett is kiadott a társulat két évkönyvet, az egyik Kuzsinszky Bálint hatvan éves jubileumának megünneplésére szült, és 1941-ben jutalomérmeket alapított kiváló tudósok munkásságának elismerésére és fiatal régészek és művészettörténészek buzdítására.

Főfeladatunknak a ránk jutott örökség csorbítatlan megőrzését tartottuk: a régészet és művészettörténet kérdései iránti érdeklődést felolvasó üléseink, az Archaeológiai Értesítő, valamint tudományos célul kirándulásaink útján fenntartani, sőt erősíteni. A társulat célját a változott körülmények között alkotott új alapszabályban határozta meg. Az őstörténelem, a klasszika archaeológia, a keresztény és keleti régészet, a művészettörténet művelése *különös tekintettel a magyarországi emlékekre*. E célok elérésére eszközeink a régiek maradtak, sőt tökéletesíteni igyekeztünk azokat. Működésünkben igyekeztünk rendet teremteni. Üléseinket lehetőleg a hónapok azonos napjain tartottuk és azokon lehetőleg minden alkalommal egy régész és egy művészettörténész tartott előadást, hogy így a két szak iránt érdeklődő tagtársaink részvételét állandóan tudjuk biztosítani. Bizony kezdetben alig húszan ültük körül a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósági termének zöld asztalát és a bemutatott tárgyak és fényképek kézről-kézre jártak. Megnehezítette munkánkat az is, hogy nem volt állandó üléstermünk. A Magyar Nemzeti Múzeum mellett a Magyar Tudományos Akadémián, majd a Tudományegyetem Bölcsészettudományi karán, később az Iparművészeti Múzeumban tartottuk felolvasó üléseinket. És lassanként felébresztettük a közönség érdeklődését, nem volt ritka a száz főnyi, sőt annál nagyobb hallgatóság sem. Felolvasó üléseinket kirándulásokkal váltogattuk,

sőt vándorgyűléseket is rendeztünk. Ezek közül emlékezetes az 1923-ban Visegrádra rendezett kirándulásunk, melyen közel kétszázan vettek részt. De sikerült volt a Néprijzi Társulattal közösen rendezett 1926. évi kecskeméti vándorgyűlésünk is, ahol a magángyűjteményeket illetően fontos miniszteriális bejelentés is történt. Ezekben az években jobban kiépültek külföldi kapcsolataink is. Alig múlt el év, hogy neves külföldi szakember ne tartott volna előadást nálunk. Nem egyet közülük társulatunk külföldi levelező vagy tiszteleti tagjává is választottuk. 1929-ben nagyszerű ünnepi közgyűlésen ünnepeltük meg a társulat fennállásának félvszázados jubileumát.

A társulat e korszakának sikeres munkáját elősegítette az, hogy a régészet és művészettörténet területén aránylag csekély volt publikálási lehetőségünk. Az Archaeológiai Értesítő mellett, mely természetesen nyitva állott mind a művészettörténészek, mind a régészek számára, aránylag csekély számú folyóiratunk és évkönyvünk volt dolgozataink elhelyezésére. A szerzők tehát siettek tudományos eredményeiket legalább társulatunk felolvasó asztalánál publikálni. Ezért felolvasó üléseink sohasem szűkölködtek előadókban, sőt néha gondot okozott a jelentkezőknek megfelelő beosztása és a mindenkit érdeklő problémáknak keverése az inkább szakembereket érdeklő előadásokkal. Ez nagyon kedvező vonása társulatunk e korszakbeli működésének, ahol mindenki megtalálta a számára érdekes és meghallgatni érdemes tárgyat. Tagságunkat elsősorban a működő régészek és művészettörténészek alkották, akik csaknem mindnyájan tagjaink voltak. Tagja volt sok műgyűjtő is, akik időről-időre megjelentek üléseinken sok egyetemi hallgatóval együtt, akik ezeket az alkalmakat is felhasználták tanulásra, ismeretszerzésre. Felolvasó üléseinket rendszerint társas vacsorák követték, ahol a hallottak fölött tovább folytatódtak a megbeszélések, nem egyszer a viták.

1944. március 19-én a németek megszállták hazánkat. 20-ára ülésünk volt kitűzve, ezen azonban már sem a vezetőség, sem a tagság nem jelent meg. A társulat működése 1945 május haváig szünetelt, de ebben a hónapban már összegyűltünk, hogy megemlékezzünk halottainkról. Ezután a megszokott keretben folyt társulatunk élete 1949-ig, mely évvel lezártnak vehetjük társulatunk második korszakát. Ebben, ha bizonyos mértékben megszükkített keretben, de az első korszakhoz méltóan folytattuk működésünket.

Ekkor a vezetőség lemondott és új vezetőségnek adta át a helyét. Elnök Molnár Erik, majd Fülep Lajos lett. 1951-ben a társulathoz csatoltatott a feloszlott Numizmatikai Társulat minden vagyonával együtt. Új alapszabály jelölte ki újból a társulat működésének területét és neve is megváltozott. „*Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat*”-ra. Az összeházasítás nem volt szerencsés gondolat. Az érmészek, mint a társulatnak bizonyos autonómiával felruházott szakosztálya elsősorban a gyűjtők érdekeit kívánta ezután is szolgálni bizonyos fokú tudományos működés mellett, míg a társulat régi törzse megmaradt az évtizedeken át követett tudományos irányvonal mellett.

Tehát heterogén célkitűzéssel dolgoznak. Azóta is fennáll a törekvés a két részleg működésének harmóniába hozására, nem mondható, hogy sikeresen.

A további évek, ezeknek eredményessége a társulat legtöbb tagjának emlékezetében van. Nagy szerep jutott az új alapszabályok értelmében a különböző szakosztályoknak, melyek közül három kiválóan szerepel a társulat életében: a régészeti, a művészettörténeti és az iparművészeti szakosztály. Az éremtani szakosztály, mely mint fentebb mondtuk, eltérő céljait tág autonómiával igyekszik megvalósítani, hogy milyen eredménnyel mutatja taglétszámának rohamos növekedése, mely ma már 1600 fő fölött van. Időközben fölmerült újabb szakosztályok létesítése is, ezek azonban kevésbé bizonyultak életképeseknek és hosszabb-rövidebb működés után elhallgattak. Szakosztályaink működése igen fontos. Itt csaknem kivétel nélkül — az éremtani szakosztályt nem számítjuk ide —, tudományos dolgozatok kerülnek bemutatásra és látogatói is elsősorban szakemberekből kerültek és kerülnek ki.

Két éve fontos változás állott be társulatunk életében. Felügyeleti hatóságunk a Művelődésügyi Minisztérium helyett a Magyar Tudományos Akadémia lett. Az Akadémia folyósította eddig is a működésünkhöz szükséges pénzügyi támogatást, mely kiegészítve a tagsági díjak, sajnos, eléggé szűkösen befolyó összegével, adja működésünk anyagi bázisát. A tagdíj fizetési morált a jövőben minden esetre erősen javítani kellene. A társulattal összekapcsolódó kiadványok, az *Archaeológiai Értesítő*, a *Művészettörténeti Értesítő*, a *Numizmatikai Közlemények* és az *Érem* megjelenése biztosított, ami szintén elősegíti sikeres működésünket. Most már jó néhány éve működésünk középpontjában az évenként rendezett vándorgyűléseink állanak. Ezeknek rendezésében az illető megyei-városi közületek is segítségünkre

sietnek. Tudományos dolgozatok, melyek az illető hely régészetének, műemlékeinek ismertetését adják, vagy valamely választott téma körül csoportosulnak, és azután a megye, a város fontos emlékeinek tanulmányozása teszik a két lényeges részét vándorgyűléseink programjának. Úgy véljük ezeket a vándorgyűléseket fel kell váltanunk időről-időre bizonyos választott tárgy körül csoportosuló ülészekkel, melyeket akár önállóan rendezhetünk meg, akár más tudományos egyesületekkel karöltve. Persze emellett vándorgyűléseinket is megtartanánk, melyeknek jelentősége évről-évre nő. Úgy érzem, az ásatásokkal, kiállításokkal, műemléki feltárásokkal is behatóbban kellene megismerkednünk, mint ahogyan azt a közelmúltban tettük. Szívesen látunk továbbra is felolvasó üléseinken idegen országbeli kutatókat és tudósokat, és iparkodunk ezekkel a múlthoz hasonlóan kapcsolatainkat szorosabbra fűzni. Úgy gondoljuk, hogy csakis ezzel a jövőben még szélesebbre fogott munkakörrel tudunk megfelelni új alapszabályaink célkitűzéseinek: a társulat címében foglalt három tudományág fejlődésének előmozdítása és eredményeinek minél szélesebb körben való ismertetése.

Csak rövid vázlat az, amit ez alkalommal kilencvenéves társulatunk történetéről és működéséről összefoglalhattam. Hadd tegyem ehhez hozzá, a társulat felolvasó asztalánál számításom szerint közel kétezer előadás hangzott el, melyeknek nagyobb része nyomtatásban is megjelent. A társulat tehát változó viszonyai között is iparkodott céljainak megfelelően működni: a tudományt gyarapítani és minél szélesebb körben terjeszteni. Ez a célunk a jövőben is. Reméljük, hogy ehhez a célunkhoz, annak eléréséhez segíteni fognak felsőbb hatóságaink, de elsősorban tagjainknak a társulathoz való szeretete és hűsége, tudományunk terjesztése iránti buzgósa.

Oroszlán Zoltán

90 Jahre Archäologische, Kunsthistorische und Numismatische Vereinigung

Die Vereinigung verdankt ihr Entstehen einem sozialen und wissenschaftlichen Bedarf. Es war dies die Zeit nach dem im Jahre 1876 stattgehabten prähistorisch-archäologischen Kongreß, da sich allenthalben für die im Namen der Vereinigung erkennbaren Wissenszweige großes Interesse kundgab. Die Konstituierung der Gesellschaft fand am 31. März 1878 auf einer aus Fachwissenschaftlern bestehenden Versammlung statt. Diese mit einstimmigem Beifall aufgenommene Initiative trug in der Folge reiche Früchte. Der Annahme und Approbierung der Satzungen sowie der Wahl des Vorstandes und des Exekutivkomitees folgte schon anfangs 1879 auch die erste Vortragsveranstaltung. Seither war die Tätigkeit der Vereinigung nur ab und zu auf kurze Zeit unterbrochen.

Im Referat wurde kurz die Geschichte der Vereinigung geschildert und die seither vorgenommenen verschiedenen

Namensänderungen besonders betont. Desgleichen wurden die zeitweiligen Wechsel in der Person des Präsidenten und in der Zusammensetzung von Vorstand und Exekutivkomitee erwähnt. Immer handelt es sich um Persönlichkeiten, die im ungarischen wissenschaftlichen Leben führende Posten bekleiden. Das Referat schildert sodann die Beziehungen zwischen Vereinigung und der breiten Öffentlichkeit sowie Rang und Rolle der Vereinigung im wissenschaftlichen Leben des Landes. Das Referat ergänzen eine orientierende Statistik über die Vortragstätigkeit sowie ein Bericht über die darüber hinausgehende wissenschaftliche Betätigung der Vereinigung. Abschließend werden die zeitgemäßen Aufgaben der Vereinigung, ihre unmittelbar bevorstehenden Ziele und die Zukunftspläne erörtert.

Zoltán Oroszlán

La Société d'Archéologie, d'Histoire d'art et de Numismatique fête ses quatre-vingts-dix ans

Répondant à l'exigence sociale et scientifique, la Société fut constituée, à la suite du congrès d'archéologie préhistorique organisé en 1876, à l'époque où l'intérêt porté sur les disciplines nommées dans le titre était très vif. La constitution de la société fut déclarée le 31 mars 1878, par une assemblée de spécialistes. L'initiative unanimement approuvée arriva bientôt à des résultats heureux. Après le vote et l'approbation des statuts, et une fois la présidence et le comité élus, la première séance de travail eut lieu au début 1879. Depuis ce temps, quelques courts arrêts à part, la Société déploya son activité sans discontinuer. Le rapporteur fait connaître brièvement l'histoire de la Société, et tout particulièrement les changements que connut la dénomination de la

Société. Il rappelle les changements survenus dans la présidence, et mentionne les membres du comité, qui tiennent du reste des rôles importants dans notre vie scientifique. Il parle des rapports du public et de la Société, de la place et du rôle de la Société dans la vie scientifique de Hongrie. Il communique les données statistiques approximatives des conférences, et évoque l'activité que la Société déploie dans la vie scientifique, en outre des conférences. Pour terminer, il esquisse les tâches actuelles qui incombent à la Société, et fait connaître les objectifs les plus proches, de même que ses plans à long terme.

Zoltán Oroszlán

НАУЧНОМУ ОБЩЕСТВУ ПО АРХЕОЛОГИИ, ИСТОРИИ ИСКУССТВА И НУМИЗМАТИКЕ 90 ЛЕТ

После археологического конгресса, проведенного в 1876-м году, в обществе возник исключительно живой интерес к истории искусства, археологии и нумизматике; это и вызвало образование Общества, название которого включает вышеперечисленные отрасли науки. На собрании научных работников 31-го марта 1878-го года было решено Общество создать. Единогласно, с большим воодушевлением принято решение очень скоро привело к осязаемым результатам. После составления и принятия устава, создания руководства и комитета, в начале 1879-го года было проведено первое организационное заседание. С тех пор Общество функционирует постоянно (не принимая в расчет небольшие перерывы).

Докладчик вкратце знакомит с историей Общества, делая особый упор на изменения в его названиях, на изменения в руководстве, говорит и о других членах Общества, игравших и играющих ведущую роль в его научной деятельности. Говорит о связях массы с Обществом, о роли и месте Общества в научной жизни Венгрии. Сообщает статистические данные о прочитанных докладах и о проведенной помимо них научной работе. Наконец, обрисовывает теперешние обязанности Общества, ближайшие задачи и будущие планы.

Золтан Орослан

A Veszprém megyei régészeti topográfiai kutatások őskori vonatkozású eredményeiről

Befejezéshez közelednek a Veszprém megyei régészeti topográfia 1961-ben megkezdett munkálatai. Néhány község kivételével megtörténtek a terepbejárások. 1966-ban megjelent a megye régészeti lelőhelyeit közreadó, négy kötetre tervezett sorozat első kötete. Még az idén napvilágot lát a második,¹ 1969 tavaszáig kéziratban elkészül a 3. és 4. kötet is. Ezután kerül sor a lelőhelykataszter adatain alapuló, azokat értékelő összefoglaló kötet megírására. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül, csupán az előzetes tájékoztatás szándékával szeretném ismertetni a topográfiai kutatások néhány eredményét.

A fásasztó, erős fizikai igénybevételt követelő terepbejárások közben néha mi is feltesszük magunknak azokat a kérdéseket, amiket olyan gyakran hallunk a régészeti topográfia iránt érdeklődőktől: vajon arányban áll-e a terepbejárásokra fordított idő a várható eredménnyel? Nem lassítják-e le túlságosan a terepbejárások az országos viszonylatban amúgyis előreláthatóan 100 évig elhúzódó munkát? Nem lenne-e célszerűbb az ásatásoknál sokkal kevésbé megbízható adatokat szolgáltatató terepbejárások helyett a már korábról ismert lelőhelyek összegyűjtésére szorítkoznunk?

A valóban jogos kérdésekre adandó válaszhoz a már elkészült első két kötet adatait vettük alapul. Az ezekben feldolgozott keszthelyi és tapolcai, illetve veszprémi járás Veszprém megyének a viszonylag intenzívebben átkutatott részét képezi, szemben a sümegi, zirci és a legutóbbi időig teljesen elhanyagolt devecseri és pápai járással. Ennek ellenére a terepbejárások általában megkésztették az őskori kultúrák lelőhelyeinek számát (I. kép), sőt a badeni kultúránál háromszoros, az újkőkori vonaldíszes kerámiánál négyszeres gyarapodást tapasztalhatunk. A különböző korú leletek múzeumba kerülése többnyire véletlenszerű volt, ezért az egyes kultúrák lelőhelyeinek száma egyáltalán nem adhatott biztos támpontot a területünkön elvárható lelőhelyek számarányának vizsgálatához. Ebben a tekintetben a feldolgozásra kiválasztott területet rendszeresen átfésülő terepbejárások eredményeként feltétlenül realisabb képet várhatunk, még ha figyelembe vesszük is az ilyen kutatás hátrányait és korlátait. A hosszú múltra visszatekintő múzeumi gyűjtés következtében kiemelkedően sok középső bronzkori, későbronzkori és kelta lelőhelyeket ismertünk. A későbronzkori urnasíros kultúra a terepbejárások után is megtartotta vezető helyét, a két másik korszak lelőhelyeinek száma viszont a neolitikus és későrézkori lelőhelyeké mögött maradt. (Ezt

persze önmagában még nem szabad úgy értékelni, hogy a hosszabb ideig tartó újkőkorból származó településhálózattal kell számolnunk, mint a keltakorból, hiszen a nagyszámú lelőhely rövid életű, a vonaldíszes edények művelődésének különböző időszakából származó telepekről is tanúskodhatik). Feltűnően alacsony, különösen a megelőző és az utána következő korokhoz viszonyítva, a koravaskori Ha C-D lelőhelyek száma. Egyelőre nem tudjuk eldönteni, hogy ennek magyarázatát a terület elnéptelenedésében, vagy az urnasíros kultúra népének továbbélésében, vagy esetleg a terepbejárással felfedezhető állandó jellegű telepek hiányában kell-e keresnünk.

A múzeumokban őrzött, nem ásatásból származó leletanyag döntő többségénél hiányoznak a lelőhelyre vonatkozó legfontosabb adatok. Az ilyen lelőhelyek újrabéjárása és újabb keresése nélkül nem jutnánk az olyannyira szükséges domborzati, vízrajzi, talajtani stb. megfigyelések birtokába. Éppen ezért, bár a terepbejárások kétségkívül sok időt vesznek igénybe, nélkülözhetetlen részét képezik a topográfiai munkának. A továbbiakban a terepbejárások intenzitásának növelésén, módszereinek finomításán kell dolgoznunk.

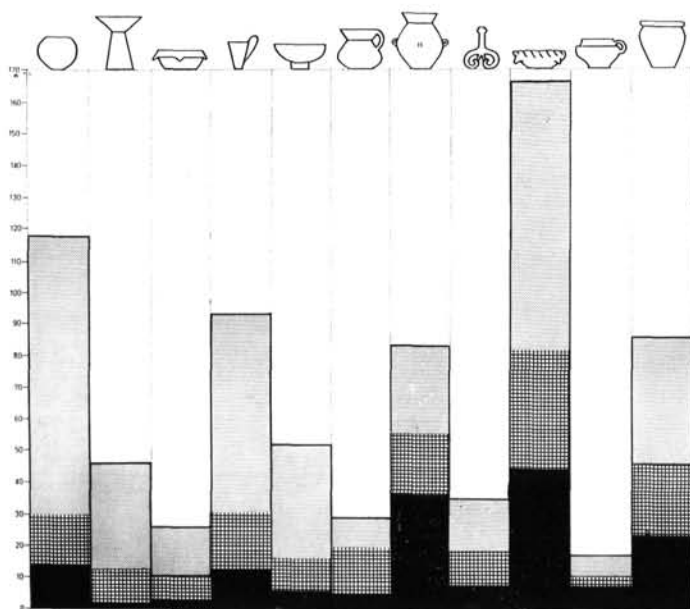
A felszíni megfigyelések megbízhatóságát a mind nagyobb számú szondázó ásatással érhetjük el.

A lelőhelyek számának ugrásszerű megnövekedésénél is fontosabb azoknak az új csoportoknak felismerése és elkülönítése, amelyeknek jelenlétére éppen a topográfiai kutatások hívták fel a figyelmet. A rézkori balatoni csoporton² kívül itt említhetjük meg a hazánk területén eddig csak szórványleletekkel képviselt bolerázi csoportot. A badeni kultúra korai fázisába keltezhető csoport elterjedési területébe a megyében talált 30-nál több lelőhely tanúsága szerint, a korábbi véleményekkel ellentétben, a Dunántúl is szervesen beletartozott.³

A korábban csak sírleletekből ismert kisapostagi kultúra balatongyöröki telepén végzett ásatás lehetővé teszi a kultúra belső időrendjének kidolgozását.

A Rómer Flóris tevékenysége óta ismert Veszprém megyei halmok közül néhányat műkedvelő régészek tártak fel, a leletanyag nagyrésze elkallódott, vagy összekeveredett. Jellemző, hogy a Bakonyszűcs határában fekvő Százhalom nevű lelőhelyen Mihály István által sírokból kiásott leletegyüttes⁴ a szakmai köztudatba bakonysomhegyi depotleletként került be.⁵ Szakszerű ásatás tulajdonképpen csak a farkasgyepűi halomsírműzön volt, annak ellenére, hogy a veszprémi múzeum alapítói, Laczkó Dezső és Rhé Gyula is sok halomsírcso-

1. A keszthelyi, tapolcai és veszprémi járás őskori lelőhelyeinek megoszlása
 = irodalomból ismert lelőhelyek
 = múzeumokban őrzött, közöletlen leletek lelőhelyei
 = terepbejárásokkal felfedezett lelőhelyek
1. vonaldiszes edények kultúrája
  2. lengyeli kultúra
  3. balatoni csoport
  4. badeni kultúra
  5. zóki kultúra
  6. kisapostagi kultúra
  7. dunántúli mészbetétes edények művelődése
  8. halomsíros kultúra
  9. urnasíros kultúra (későhalomsíros kultúrával együtt)
  10. koravaskor
  11. kelták

portot fedeztek fel, sőt néhányat fel is tártak, a halomsírok rendszeres összegyűjtéséig nem jutottak el. Terepbejárásaink során száznál több lelőhelyen mintegy 1500—2000 halmot sikerült számbavennünk.

A halmok korára egyrészt az eddig előkerült leletek, másrészt bizonyos felszíni megfigyelések alapján következtetünk. A kevés ásatás főleg későbronzkori (BD-Ha A) sírokat eredményezett: Bakonyszűcs-Százhalom, Zirc-Tündérmajor, Csögle, Farkasgyepű stb. Mindössze két halomsírcsoport sorolható a kora vaszkorba (Ha C-D): Vaszar, Somlóvásárhely.⁶

Annak ellenére, hogy a halmok többsége erdőben fekszik, kb. 30 lelőhelyen települési nyomokat is találtunk a halmok közelében. Ezek kivétel nélkül későbronzkoriak. A halmok néha a település szélén emelkednek (pl. Péntesgyőr-Halastóárok, Porva-Pálihálás, Sikátor-Hosszúpáskom), legtöbbször azonban patak választja el egymástól a telepet és a temetkezési helyet (Lótkút-Óbánya, Borzavár-Kistündérmajor, Péntesgyőr-Antalháza stb.).

10—15 olyan lelőhelyet ismerünk, ahol a felszíni megfigyelésre alkalmas körülmények ellenére, a leg gondosabb terepbejárással sem sikerült a halmok szűkebb vagy tágabb körzetében településnyomokat találni. Itt említhetjük meg a vaszari koravaskori halomsírokat, egy vanyolai lelőhelyet, ahol a megbolygatott halmokból szintén

1. Verteilung der archäologischen Fundorte in den Verwaltungsbezirken Keszthely, Tapolca und Veszprém.
 = aus der Fachliteratur bekannte Fundorte
 = Fundorte von musealen Fundstücken ohne bibliographischen Nachweis
 = durch Geländebegehungen lokalisierte Fundstätte
1. Kultur der Lineargefäße
  2. Lengyel-Kultur
  3. Balaton-Gruppe
  4. Badener Kultur
  5. Zók-Kultur
  6. Kisapostag-Kultur
  7. Kultur der inkrustierten Keramik
  8. Hügelgräber-Kultur
  9. Urnenfelder Kultur (inbegriffen Hügelgräber-Spätkultur)
  10. Frühe Eisenzeit
  11. Kelten

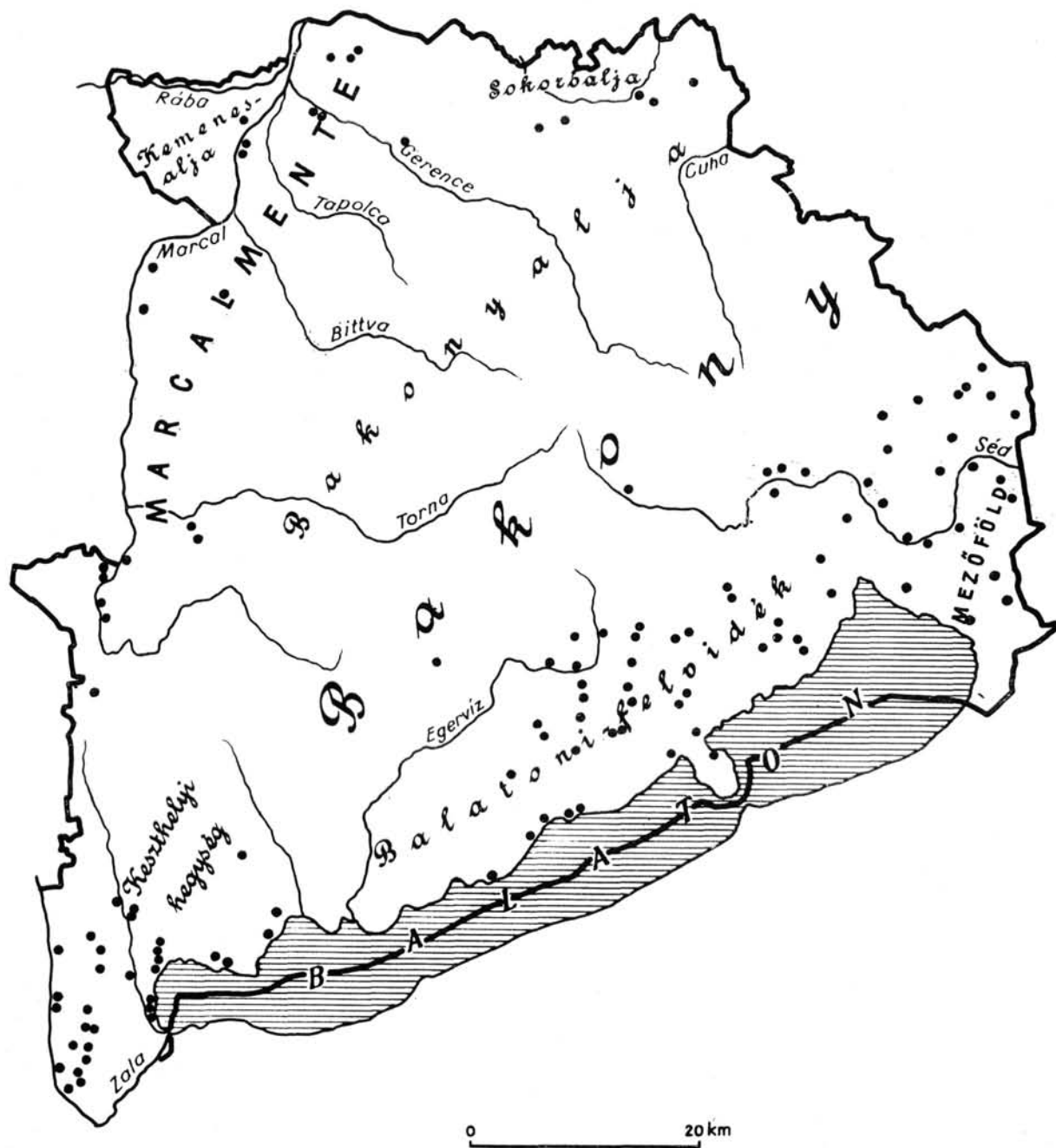
1. Répartitions des sites préhistoriques des districts de Keszthely, Tapolca et Veszprém.
 = sites connus dans la bibliographie
 = sites des trouvailles non publiées, gardées aux musées
 = sites repérés au cours des inspections des lieux
1. Civilisation de pots ornés de dessins linéaires
  2. Civilisation de Lengyel
  3. Groupe de Balaton
  4. Civilisation de Baden
  5. Civilisation de Zók
  6. Civilisation de Kisapostag
  7. Civilisation de pots au remplissage calcaire de Transdanubie
  8. Civilisation de tumulus
  9. Civilisation de champs d'urnes (y compris la civilisation tardive de tumulus)
  10. Commencement de l'Age du fer
  11. Celtes

1. Распределение древних археологических объектов кестхейского тапольцайского и веспремского районов:
 = объекты, известные из литературных источников
 = находки, хранящиеся в музеях, еще не опубликованные в печати
 = объекты, обнаруженные при обходе местности
- 2) Культура посуды, украшенной полосками
  - 3) Лендельская культура
  - 4) Балатонская группа
  - 5) Баланская культура
  - 6) Кишапотшагская культура
  - 7) Развитие культуры посуды с известковой вставкой
  - 8) Курганная культура
  - 9) Культура захоронения в урнах
  - 10) Ранний железный век
  - 11) Кельты

koravaskori cserepeket gyűjtöttünk. A többi településnyom nélküli lelőhelyet feltárások hiányában csak kérdőjelesen sorolhatjuk a koravaskorba (Kemeneshőgyész-Kajmát, Marcaltó-Gerencehalom stb.). A Bakony erdőségeiben fekvő halmokat az alább tárgyalandó topográfiai megfontolások alapján későbronzkoriaknak vehetjük.

A későbronzkori halmok, halomsírcsoportok mind nagyságukat, mind földrajzi elhelyezkedésüket tekintve, több típusba sorolhatók. Különösen érvényes ez a Bakonyra, ahol az erdők szinte teljes épségben megőrizték a halmokat. Itt egyaránt megtaláljuk a 2—3 m magas, 25—30 m átmérőjű és az alig 30—40 cm magas, 3—4 m átmérőjű halmokat. A kicsi és nagy halmok legtöbb lelőhelyen együtt jeletkeznek. Ismerünk 4—5 halomból álló csoportokat (pl. Bakonybél-Halomány, Bakonyszűcs-Szarvadárok feletti gerinc stb.), de gyakoriak a 30—40 tagból álló lelőhelyek is. Az ugodi Katonavágáson és az iharkúti Községi nyiladék mellett száznál jóval több halm van. A bakonyszűcsi Százhalmon pedig 229 halmot térképeztünk fel.

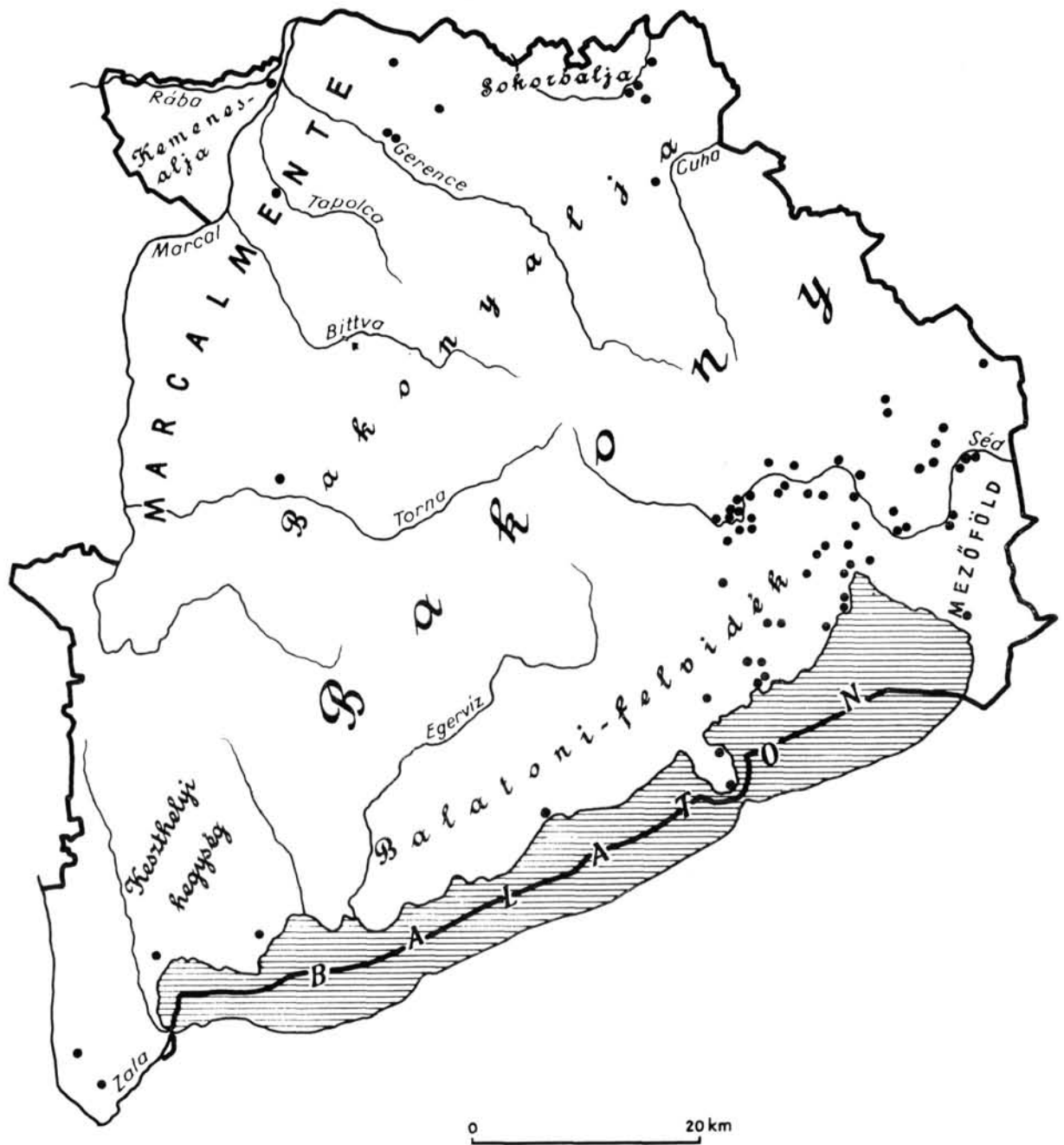
Amíg a kisebb halmok csak csoportokban, nemritkán egy-egy nagyobb körülvéve helyezkednek el, a nagyméretű halmok magánosan vagy kettesével-hármasával is előfordulnak (Borsosgyőr, Bakonyszentlászló-Csikóvár, Sikátor-Hosszúpáskom, Lovászpataona-Nagyha-

2. Veszprém megye újkőkori (vonaldíszes kerámia) lelőhelyei.
2. Komitat Veszprém: Neolithische Fundorte (Linearkeramik).
2. Sites néolithiques (céramique aux dessins linéaires) du département de Veszprém.
2. Находки новокаменного века в комитате Веспрем (керамика, украшенная полосками).

lom stb.). A lelőhelyek egy részének környezete kizárja annak lehetőségét, hogy a nagyobb halmok mellett eredetileg kisebbek is lettek volna, amelyek a földművelés következtében eltűntek. Ezért a nagyméretű magányos halmokat külön típusba sorolhatjuk.

Változatos és érdekes képet látunk, ha a halomsírok elhelyezkedését vizsgáljuk. Csaknem valamennyinél megfigyelhető a vízközelség. Patak melletti domboldalon találjuk a legtöbb halomsírcsoportot, különösen kedvelték a források környékét (Pénzesgyőr-Antalháza, Hárskút-Hármasforrás, stb.). A forrásokban szegény Pápa környéki síkvidéken a telepek melletti vizenyős réten, vagy az abból alig kiemelkedő szigetecskéken emelkednek a rendszerint nagyobb méretű halmok (Csikvánd, Magyargencs-Bujdosórét, Nagyacásd-Darvas). Ritkák a víztől távol fekvő sírmezők. Ezeket vagy hegytetőn találjuk, mint a porvai Generálerdő 500 m tengerszint

3. Veszprém megye középső bronzkori lelőhelyei.
 3. Komitat Veszprém: Fundorte aus der mittleren Bronzezeit.
 3. Sites de l'âge du bronze — époque moyenne — du département de Veszprém.
 3. Находки среднебронзового периода в комитате Веспрем.

feletti magasságon elhelyezkedő halmait, vagy pedig hegygerincen, mint az Ugod-katonavágási halmokat.

A halomsírok és halomsírcsoportok különböző típusainak kialakulása nem a véletlen műve volt. Feltárások hiányában azonban csak feltételesen utalhatunk társadalmi és kronológiai különbségekre.

A topográfiai kutatások legfontosabb területe a településföldrajzi és településtörténeti adatok összegyűjtése és értékelése. A terepbejárások adatokat szolgáltatnak a földrajzi környezet szerepének tanulmányozásához. A települések sűrűségéből és nagyságából kisebb-nagyobb mértékben következtetni lehet a népesség viszonylagos nagyságára. A megfigyeléseket összegezve kirajzolódik a települési rendszer néhány főbb vonása, amelyek bizonyos fokig tükrözik a települési rendszert kialakító gazdasági és társadalmi tényezők hatását is.

Veszprém megye területe több, egymástól élesen eltérő jellegű tájból tevődik össze. A megye közepén emelke-

dő, mészkőből és dolomitból felépült *Bakony* É-i oldalát kavicsos törmelékűből kialakult dombvidék, a *Bakonyalja* határolja. A Bakonyhoz csatlakozó, hasonló jellegű *Keszthelyi-hegységtől* D-re, DNy-ra találjuk a lösszel borított *Keszthelyi- és Zalavári-hátat*. Győr megyéből nyúlik át a homokos lösszel, helyenként kavicsos borított *Sokorói-dombság*. A megye ÉNy-i részét a Kisalföldhöz tartozó *Marcalmente* homokos, kavicsos síksága foglalja el. Ezzel határos a hasonló felszínű, nagyjából Vas megyébe tartozó *Kemenesalja*. A Bakony alacsonyabbra süllyedt része a változatos felépítésű, kisebb medencékkel tagolt *Balaton-Felvidék*. A megye DK-i sarkában ér véget a *Mezőföld*.

A megye vízrajzi rendszerét a Balaton jelenlétén kívül a Bakony határozza meg. A patakok többsége a Bakonyban vagy a hegység lábánál fakad. Ezek vagy a Balatonba folynak, vagy a Veszprémi-Séd, illetve a Marcal és a Bakonyér közvetítésével a Dunába szállítják a vizüket.

Az igen rövidre fogott természetföldrajzi ismertetés is elegendő talán annak érzékeltetésére, hogy a változatos domborzati, vízrajzi és egyéb itt nem ismertetett adottságok a legkülönbözőbb őskori népek megtelepedésére is kedvező feltételeket teremtettek. Az alábbiakban néhány példával mutatom be, hogy ezeket az adottságokat a különböző kultúrák milyen módon használták fel.⁷

Az újkőkori vonaldíszes edények kultúrájának közel 150 lelőhelye korántsem egyenletesen helyezkedik el (2. kép). Feltűnően sok lelőhely van a Nagyvázsonyi medencében és a Balaton-Felvidék medencéiben, a Veszprémi-Séd mellett és a megye DNy-i sarkában, a Keszthelyi- és Zalavári-hátságán. A megye É-i részén a Sokorói-dombvidék alján, továbbá a Marcal völgyében találunk még, nem túlságosan sűrűn fekvő lelőhelyeket. A megye területének több mint fele, mindenekelőtt a Bakony és a Bakonyalja teljesen lakatlan maradt. A kultúra telepei kivétel nélkül a lösszel borított tájakon sűrűsödnek. A löszös területek kedvelése a kultúra egész elterjedési területén kimutatható.

Ez a körülmény összhangban van a kultúra kezdetleges földművelő életmódjáról valló egyéb adatokkal.

Érthető, hogy a Bakony kötöttebb, nehezebben megművelhető agyagos talaja nem vonzotta a földművelőket. Ugyanez mondható el a helyenként igen erősen kavicsos Bakonyaljáról is. A hegyvidéken további problémát jelent az is, hogy a 15°-nál, egyes kutatók szerint már a 9°-nál nagyobb lejtőszögű területeken a fokozottabb kilúgozás következtében a talaj rohamosan gyengül,⁸ az őskori viszonyokat figyelembe véve igen rövid idő alatt elveszíti termőerejét. Ezzel magyarázható, hogy a Balaton-Felvidék kisszámú gazdasági települése is olyan dombon helyezkedik el, amelyet legalább egy oldalról enyhe lejtő vagy fennsík határol.

A Bakony összefüggő sűrű erdőtakaróját a lengyeli kultúra idején is csak egészen kevés, alig 5–10 település szakította meg. Ezek is kivétel nélkül igen kicsiny, rövid életű megtelepedésről tanúskodnak. A badeni kultúra lelőhelyei is ugyanazt a területet foglalták el, mint az újkőkoriak. A Bakonyban csupán két kisebb barlangi településről tudunk: Dudar⁹ és Várpalota határában. Egyetlen bakonyi vagy bakonyaljai lelőhelyet sem is-

merünk a korabronzkori zóki és kisapostagi kultúra idejéből.

A korábban lakatlan területek a középső bronzkorban is üresen maradtak. (3. kép). A dunántúli mészbetétes edények művelődése elterjedési térképének külön érdekessége, hogy amíg a Balaton-Felvidék K-i felén, különösen a Séd mellett igen sok a lelőhely, addig a Veszprém és Tihany között húzott vonaltól Ny-ra csak egy bizonytalan lelőhely van. Annál inkább feltűnő ez, mert a korábbi korszakokban, így a korabronzkorban is sűrűn lakott területek (pl. a Nagyvázsonyi-medence) váltak benépesítetlenné. A lelőhelyek hiányát a teljesen azonos földrajzi adottságú táj Ny-i felén, illetve sűrűsödését a Balaton-Felvidék K-i felén, nem magyarázhatjuk természeti tényezők hatásával. A megye DK-i sarkában folyó Börkösréti patak völgyének teljes lakatlansága sem tekinthető véletlennek, különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy a Nyugati-Mezőföld Fejér megyei részén is hiányoznak a középső bronzkori lelőhelyek.¹⁰

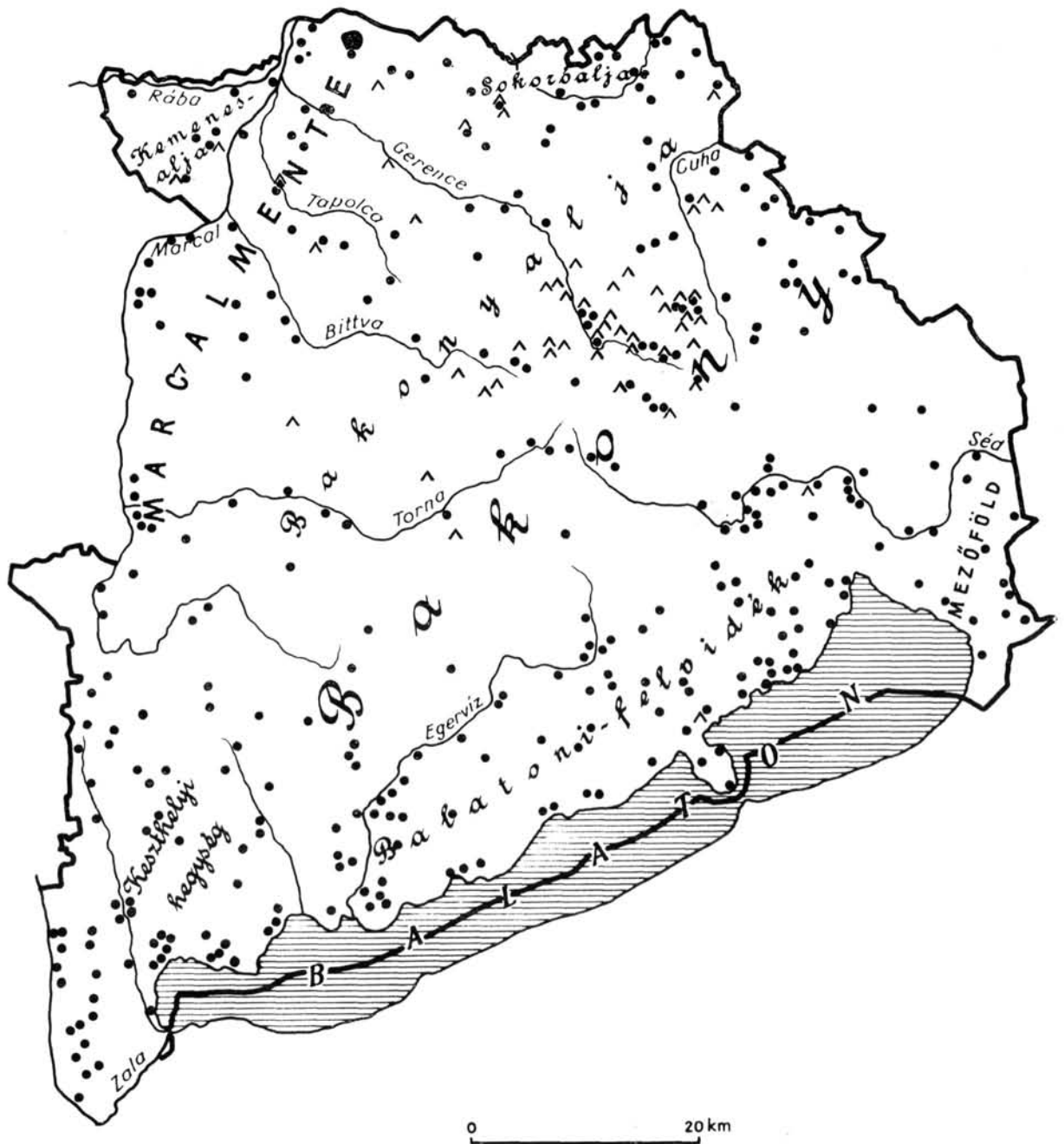
Abból a tényből, hogy a kultúra hordozói nem népesítették be egyenletesen a rendelkezésre álló területet, hanem településre is kiválóan alkalmas helyeket is üresen hagyva, meglehetősen zárt települési tömböt alakítottak ki, a társadalom szerkezetére következtethetünk. A jól lehatárolt települési tömböt egy kisebb törzs szállásterületeként értékelhetjük.

A Keszthely és Zalavár környékén talált 4 lelőhely már inkább a Somogy megyei hasonló korú lelőhelyekhez kapcsolódik. A megye É-i szélén fekvő 8 telephelyet a Győr környékiekhez sorolhatjuk.

Egy térképre gyűjtöttem össze a későbronzkori halomsíros és urnasíros kultúra lelőhelyeit. (4. kép.) A felszíni nyomok gyakran nem alkalmasak a pontosabb időrendi besorolásra. Másrészt a két kultúra közötti időhatár kérdésében nem alakult még ki egységes álláspont.¹¹ A korszak térképe, a lelőhelyek sűrűségétől eltekintve is jelentősen különbözik az eddig bemutatottaktól. A lelőhelyeket nemcsak a korábbi kultúrák által is sűrűn lakott területeken találjuk meg. A későbronzkor folyamán a mindaddig lakatlan Bakony, Bakonyalja, Marcalmente és Kemenesalja is benépesült. Sőt a lelőhelyek éppen a Magas-Bakony belsejében, Zirc és Bakonybél környékén sűrűsödnek a legjobban.

Korábban a települések felső határát a 300 m tengerszint feletti magasság közelében húzhattuk meg, a későbronzkori lakosság a 4–500 m magasan fekvő medencéket, fennsíkakat is birtokba vette, földvéraikat 600 m magasan is megtaláljuk.

A megszállt terület ilyen nagy mértékű kibővülését csak részben magyarázhatjuk a kétségkívül megnövekedett népességgel. (A későbronzkori lelőhelyek száma a Dunántúl többi, terepbejárással átkutatott területein is magasan kiemelkedő értéket képvisel.) A földművelésre szinte teljesen alkalmatlan, zárt erdővel borított hegység sűrű megszállásához minden bizonnyal hozzájárult a későbronzkori lakosság feltételezhetően állattenyésztő életmódja is. Talán nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy a Dunántúlra Ny-ról, ÉNy-ról érkező halomsíros népesség a Bakonyban találta meg az

4. Veszprém megye későbronzkori (BD-Ha B) lelőhelyei.

- = telep, lapos temető, raktárlelet, szőrvány
- △ = halomsír, halomsírcsoport

4. Komitat Veszprém: Fundorte aus der Bronzespätzeit (BD-Ha B).

- = Siedlung, flaches Gräberfeld, Depot Streufunde
- △ = Hügelgrab, Hügelgrabgruppe

4. Sites de l'âge du bronze — époque tardive — du département de Veszprém (BD-Ha B).

- = colonie, cimetière plat, trouvailles en dépôt, trouvailles isolées
- △ = tombeau tumulaire, groupe de tumulus

4. Находки позднебронзового периода (BD-HaB) в комитате Веспрем

- = поселения, ровный могильник, склад, островки
- △ = курган, группа курганов.

eredeti szállásterületéhez hasonló hűvösebb éghajlatú tájat.

A Bakony sűrű lakottsága meglehetősen rövid ideig tartott. A rendelkezésünkre álló jól keltezhető leletek a BD-Ha A periódusba tartoznak. A Ha B-kori típusok már hiányoznak, ilyeneket csak a Nováki Gyula által

feltárt földvárak egy részéből ismerünk.¹² Hiányoznak a koravaskori leletek is. Az ismét nagyobb számban jelentkező kelta lelőhelyek ugyanott található mint a későbronzkor előtti kultúrák települései. A Bakony településtörténetéhez még csak annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy peremvidékeiktől és mélyebben fekvő területeitől

eltekintve, lakatlanságát a rómaikoron, népvándorlásokon és középkoron át egészen a XVIII. századig megőrizte.

Beszámolómban csak néhány témát ragadtam ki. Beszélhettem volna a vízrajzi tényezők hatásáról, különösen érdekes lett volna a Balaton szerepének vizsgálata. Részletes tárgyalást kívántak volna a geológiai, talajtani, éghajlati, növény- és állatföldrajzi viszonyok és ezeknek hatása az egyes korszakok települési képére. Mindezek egzakt módon való elemzése azonban csak olyan természettudományos kutatók bevonásával remélhető, akik

vállalkoznak a régészek által felvetett nagyszámú kérdés beható vizsgálatára. Egy régészekből és a különböző természettudományok művelőiből álló munkaközösség szervezése folyamatban van. Reméljük, hogy a tervezett összefoglaló kötetben megoldást találunk olyan problémákra is, amelyeknél jelenleg csak a kérdésfeltevésig jutottunk el.

Végezetül köszönetet kell mondanom a terepbejárásokban részt vevő kollégáimnak és Kalicz Nándornak, aki a térképek összeállításához szükséges sümegei és devecseri járási lelőhelyeket rendelkezésemre bocsátotta.

Torma István

JEGYZETEK

- Bakay K.—Kalicz N.—Sági K.: Veszprém megye régészeti topográfia I. A keszthelyi és tapolcai járás, Bp. 1966.
- Éri I.—Kelemen M.—Németh P.—Torma I.: Veszprém megye régészeti topográfia II. A veszprémi járás, Bp. 1969
- ² Vö.: Kalicz Nándor előadásával.
- ³ Torma I.: Adatok a badeni kultúra bolerázi csoportjának magyarországi elterjedéséhez. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9. (1969)
- ⁴ Mihályi I. levele, MNM Adattára 451. B. VI., Rómer Fl.: Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie Bp. 1876. 138—140.
- ⁵ Hampel J.: A bronzkor emlékei Magyarhonban II. 6.; F. Holste: Hortfunde Südosteuropas. Marburg 1951. XXIII. t. 12—18.; Kőszegi F.: Beiträge zur Geschichte der ungarischen Urnenfelderzeit. Acta Arch. Hung. 12/1960/ 160. stb.
- ⁶ Vö. Horváth A. előadása; Somlóvásárhelyhez I: Rhé Gy.: A somlóvásárhelyi halomsírok. 1929. 3—10.
- ⁷ Az alábbi térképek összeállításánál terepbejárások hiányában nélkülözni kellett a devecseri járás 9—10 falujára vonatkozó adatokat. A megye egészéhez viszonyítva elenyészően kicsiny terület azonban nem befolyásolja lényegesen a kultúrák elterjedési térképét.
- ⁸ Wallner E.: A Bakony. 1937. 61 —.
- ⁹ Bertalan K.: A dudari „Sűrűhegy” Ördöglik kutatástörténete. Karszt és Barlang 1963. 27—31. és Németh P.: A bakonyi barlangkutatások régészeti eredményei. Karszt és Barlang 1965. 8.
- ¹⁰ Vö. Patay P.: Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. Bp. 1938. IX. és XIII. térkép.
- ¹¹ Kőszegi F. szerint a két kultúra közti határ a Ha A periódus közepén húzható meg. (Kőszegi F.: id. mű. 178—179.). Patek E. már a BD-kori leleteket is az urnasiros kultúrába sorolja: Patek E.: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien Bp. 1967. 7.
- ¹² Nováki Gyula szóbeli közlése.

Über vorgeschichtliche Ergebnisse der archäologischen Topographie auf dem Gebiet des Komitats Veszprém

Die auf die Sammlung von literarischen und museologischen Angaben abzielende und auf Ergebnisse der Geländebegehungen basierende topographische Forschungsarbeit erhöhte die Zahl der auf dem Gebiet des Komitats Veszprém feststellbaren Fundorten im Bereich der prähistorischen Archäologie. Besonders bedeutsam ist dies hinsichtlich der bei früheren Forschungen offenbar vernachlässigten prähistorischen Zeitaltern und Fundgebieten. Die topographische Forschungsarbeit führte zur Absonderung neuer Gruppen (Balaton-Gruppe), zur tiefgreifenden Modifizierung des Verbreitungsgebietes anderer Gruppen (Boleraz-Gruppe) sowie zur Feststellung des Siedlungsgebietes von bisher nur durch Gräberfelder bekannt gewesenen Kulturen (Kultur von Kisapostag).

Besonders große Bedeutung kommt der aus mehr als 50 spätbronzezeitlichen Hügelgräbern bestehenden Gruppe zu, deren systematische Aufschließung wir zu unserer Aufgabe gemacht haben.

Die Bedeutung der archäologischen Topographie gründet

sich aber nicht nur auf zahlenmäßige Ergebnisse, sondern darüber hinaus auch auf Erkenntnisse, die für siedlungsgeographische und Forschungszwecke gleichfalls gut brauchbar sind. Die Bewertung solcher Erkenntnisse steckt noch in den Anfängen. Eben deshalb möchten wir uns an dieser Stelle nur andeutungsweise auf einen Teil der sich hieraus ergebenden Probleme beschränken. Die den verschiedenen Kulturen angehörenden bodenständigen Völkern machten sich im Laufe der Geschichte auf dem abwechslungsreichen Gebiet des Komitats Veszprém dort ansässig, wo sie im Hinblick auf Bewässerung, Oberflächengestaltung, Bodenbeschaffenheit, Vegetation, Klima und Umweltbedingungen die ihrem Ermessen nach zur Bewirtschaftung geeigneten Verhältnisse angetroffen haben. Die unterschiedlichen Verhältnisse in bezug auf Zahl, Größe und sonstige Gegebenheiten der Fundstätten innerhalb der Grenzen des kulturhistorischen Siedlungsgebietes weisen übrigens auch auf Differenzierungen im gesellschaftlichen Aufbau und in der Bevölkerungszahl der betreffenden Kulturträger hin.

István Torma

Topographie archéologique des trouvailles préhistoriques du département de Veszprém

Les recherches topographiques, basées sur l'inspection des lieux et visant la réunion de données littéraires et muséologiques, ont multiplié le nombre des sites préhistoriques du département de Veszprém. Cet enrichissement est d'une importance particulière dans le cas des époques et des terrains négligés au cours des recherches antérieures. Les recherches topographiques nous ont amenés à distinguer de nouveaux groupes (groupe de Balaton) à modifier radicalement le domaine d'extension d'autres groupes (groupe „boleráz”) et à la découverte de sites dont la civilisation n'était connue jusque-là que dans des cimetières (civilisation de Kisapostag).

Le groupe de tombeaux tumulaires de l'âge du bronze tardif, contenant plus de 50 tumulus représente une valeur éminente. Nous avons inséré dans notre programme leur dépouillement méthodique.

Outre les résultats numériques, l'importance de la topographie archéologique est prouvée par les données utiles aussi bien pour la géographie de l'histoire du peuplement que pour les recherches de l'histoire du peuplement. Ces disciplines n'en sont encore qu'à leurs estimations rudimentaires, c'est pourquoi nous devons nous limiter à esquisser une partie seulement des problèmes. Parmi les régions du département Veszprém, présentant des milieux variés des points de vue hydrographique, du nivellement, des propriétés du sol, phytogéographique et climatique, les peuples des différentes civilisations en choisissaient celles qui se prêtaient le mieux à l'exploitation. Les différences qui se présentent dans l'étendue de la diffusion, dans la densité, et la grandeur des sites sont en rapport avec la divergence de la structure sociale et du nombre des peuples porteurs de ces civilisations.

István Torma

УСПЕХИ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ТОПОГРАФИИ В КОМИТАТЕ ВЕСПРЕМ

Археологическая работа, опирающаяся на литературные и музейные материалы, а также на данные обхода местности, намного увеличила число древних находок. Особенно большое значение имеет это накопление по отношению к эпохам и местам, обойденным в прежних исследованиях. Топографические исследования привели к обособлению отдельных групп (балатонская группа), к коренной модификации территориального распределения других групп (болеразская группа), к обнаружению культур, ранее известных только по могильникам (кишапотшакская группа).

Выдающееся значение представляет группа, состоящая из более чем 50-ти курганов позднебронзового периода. Мы поставили себе целью их систематическое исследование.

Значение археологической топографии, помимо чисто численных достижений, подтверждается данными, которые могут быть использованы для исследований в области географии и истории поселений. Оценка их находится еще в начальной стадии, поэтому мы вынуждены ограничиться только наметкой части проблемы. Из местностей в окрестностях Веспрема, разнообразным по своим гидрологическим, рельефным, геологическим, растительным и климатическим условиям, представители различных культур выбирали для поселения наиболее приемлемые в смысле возможностей хозяйствования. Различия в густоте археологических объектов, их величине и т. д. на территории их распространения указывают на разницу в общественном устройстве и числе населения между носителями той или иной культуры.

Иштван Торма

A rézkori balatoni csoport Veszprém megyében

Azért, hogy az ősrégészet megfeleljen céljának és történelmet rekonstruálhasson, feltétlenül szükség van az eddig ismert és felhasznált adatok kibővítésére, eddig nem ismert vagy elhanyagolt források felkutatására, ezek mindenirányú vizsgálatára.

Ha valamely terület régészeti kutatása alaposabb volt, akkor ennek eredményei határozottan tükröződnek az ott felvethető történeti kérdések sokrétűségében, a külső és belső összefüggések, kapcsolatok feltárásában, történeti folyamatok megfigyelésében. A régészetileg nem, vagy csak gyengén kutatott területeken a múlt fejlődése halványan, vázlatosan tárul elénk, olykor pedig teljesen ismeretlen marad.

Kelet-Magyarországon az őskor korai szakasza, az újkőkor, a rézkor, de még a bronzkor kutatása is aránytalanul nagyobb figyelmet kapott az elmúlt évtizedekben, mint Nyugat-Magyarországon. Számos feltárás alapján Kelet-Magyarországon lehetett legkorábban elkülöníteni az említett korok fejlődési fázisait. Ott lehetett megállapítani azt is, hogy a régészeti kutatások kezdeti idejéből származó és a technikai eljárásokon alapuló kormeghatározások, mint újkőkor, rézkor, bronzkor, vaskor azért maradhattak fenn a mai napig, mivel ezek a fogalmak lényegében a végbement történeti folyamatokkal is megegyeznek.

Kelet-Magyarországon a szélesebbkörű kutatás a közelmúltban már a rézkori fejlődést is három részre tudta tagolni,¹ ezzel szemben Nyugat-Magyarországon a rézkornak csak az utolsó szakasza vált ismeretessé.² Hogy mi volt az újkőkor végét jelentő, festett kerámiát készítő lengyeli kultúra és a rézkor késői szakaszával párhuzamosítható péceli (badeni) kultúra horizontja között a Dunántúlon, arra nézve a legutóbbi időkig csak találgatásokra voltunk utalva, mivel hiányzott mindennemű forrásanyag. A kutatás igyekezett áthidalni a javarézkori emlékek hiányát. Az a megoldási lehetőség merült fel, hogy a Dunántúlon a későneolitikori lengyeli kultúra továbbélt még a rézkor idején is, a későrézkori péceli (badeni) kultúra élete pedig itt korábban kezdődött volna el, még a javarézkor idején.³ Így a fejlődés hiátusa — legalább részben — látszólag megszűnt ugyan, de ennek a megoldásnak a nehézségei nyilvánvalóak voltak. Ezért csak bizonytalankodva fogadtuk el, hogy Kelet-Magyarországon az előző, főleg földművelést folytató kultúráktól erőteljesen eltérő, főleg állattenyésztő, rézben-aranyban gazdag s erős társadalmi differenciálódást kezdő népcsoportok kultúrájával egyidőben, a Dunántúlon a helyi fejlődés változatlan formában folytatódott tovább a régi életmóddal és a régi leletanyaggal. Azonban nehéz elképzelni, hogy amikor Kelet-Magyarországon ilyen dinamikus fejlődés, nagyhatású életmód vál-

tozás ment végbe, akkor a Dunántúlon a fejlődés változását előidéző tényezők ne játszottak volna semmi szerepet. A legutóbbi évek kutatása lényeges fordulatot hozott ennek a kérdésnek újbóli felvetésére és megválaszolására.

A magyar régészet nagyszabású vállalkozása az ország régészeti topográfiájának elkészítése. Ennek a munkának a célja, hogy a régészet ismert adatainak felhasználásával, a településtörténeti kutatásokban rejlő nagyszerű lehetőségeket egy-egy területen szisztematikusan feltárja és a régészet számára forrásértékű új adatanyagot szolgáltatson. Mindehhez a fő támpontokat a rendszeres terepbejárások nyújtják.

A topográfiai munka a Régészeti Intézet és a Veszprém megyei múzeumok kölcsönös együttműködése folytán Veszprém megyében kezdődött el. A rendszeres terepbejárások először a Balaton északi partvidékén indultak meg 1963—64-ben, Keszthely és Veszprém környékén.⁴ A terepbejárások során feltűnt a felszínen gyűjtött leletek között egy új típusú leletanyag, melyet eddig ismert egyik népcsoport emlékeivel sem lehetett azonosítani.⁵ A leletek egyes vonásai halványan a lengyeli kultúra emlékeztetnek, más vonások pedig a későrézkori badeni kultúrával mutattak némi hasonlóságot, de egyikkel sem azonoságot. A lelőhelyek és leletek gyarapodásával kitűnt, hogy olyan leletanyagot találunk igen sok helyen, amely az említett kultúrákkal való rokonvonások ellenére is határozott önálló színezettel rendelkezik s távolos lelőhelyeken is egységesen lép fel. Már a terepbejárások alapján meg lehetett állapítani, hogy önálló új horizont emlékeit fedeztük fel. Leleteinek egyes típusai rokonságban állnak Kelet-Magyarország középső rézkorával, a bodrogkeresztúri csoporttal. Már ásatások nélkül is kézenfekvőnek tűnt, hogy a terepbejárásokon talált lelőhelyek új horizontját a kelet-magyarországi középső rézkorral párhuzamosítsuk s ezt a lengyeli és péceli-badeni kultúra közé keltezzük. Ezáltal a korábbi hiátus nagy része, illetve ennek nehézkes áthidalása megszűnt, a későneolitikumtól erőteljesen eltérő új típusú javarézkori leletanyag a Dunántúlon sem hiányzik.

Kelet-Magyarországon a javarézkori népcsoport hagyatékát — első lelőhelye alapján — bodrogkeresztúri kultúrának nevezte el a kutatás. A nagyobb egységekre vonatkozó kultúra elnevezést azért kapta, mert felfedezésének időpontjában közeli rokonai még ismeretlenek voltak, fejlődésében egyedül állt a Kárpát-medencében. Később Szlovákia nyugati felében is felfedeztek hasonlókorú, rokon, de kissé eltérő leletekkel rendelkező leletanyagot. Ezt már nem nevezték önálló kultúrának, hanem a nyitraiudányi első lelőhelye alapján, ludanicei csoport elnevezést kapta a szlovák kutatóktól.

1. Rézolvastó tégelytöredékek Zalavárról.
 1. Zalavár: Bruchstücke eines Kupfer-Schmelztiegels.
 1. Morceau de pot à fondre (de Zalavár).
 1. Обломки тигля для плавки меди из Залавара.

2. Rézészerek Zalavárról.
 2. Zalavár: Kupfer-Schmuckstücke.
 2. Bijoux en cuivre (de Zalavár).
 2. Медные украшения из Залавара.

A Balaton környékén talált hasonlókorú leletek horizontját nagy lelőhelysűrűségük alapján *balatoni csoportnak* neveztük el. A további kutatások igazolták a balatoni csoport önállóságát, igen nagy elterjedését. Származására és kapcsolataira is igen sok adatot nyertünk. Ezt elősegítette több kisebb ásatás eredménye,⁶ újabb terepbejárások s a múzeumok régi anyagának átnézése. Kitént, hogy már régebben is kerültek elő a balatoni csoportba sorolható szórványos leletek, amelyekkel a régebbi kutatás nem tudott mit kezdeni s részben a lengyeli, részben a badeni kultúrába, sőt még a koravaskorba is belesorolták.

Ezek után vizsgáljuk meg, mit is értünk balatoni csoport elnevezés alatt?⁷ A magyarországi rézkort az életmódban az állattenyésztés előtérbe kerülése jellemzi, a főleg földművelést folytató későneolitik népcsoportokkal szemben. Ennek mértéke az ország egyes területein némileg eltérő volt. Ugyancsak más volt a helyi előzmény

az Alföldön és a Dunántúlon. Más hatások érték az ország keleti és más az ország nyugati területét. Ezek a különbségek az egyes területekre jellemző leletanyagban is jelentkeznek s lokális színezetet alkotnak. Emiatt különböztetünk meg a magyarországi javarézkori kultúrán belül három nagy területi csoportot, keleten a *bodrogkeresztúri*, északon a *ludanicei* és nyugaton a *balatoni* csoportot.

A balatoni csoport része a magyarországi javarézkori kultúrának. Elterjedt a Dunántúlon, sőt nyugaton és délen túl is lépte a Dunántúl határát.⁸ Életében az állattenyésztés erőteljes szerepet nyert s ezt tükrözi a települések jellege is. Egy-egy helyen kis közösség élt együtt aránylag nem hosszú ideig. Az életmód az állattenyésztésnek megfelelően mozgékonyabbá vált.

A balatoni csoportnak már most is kb. 90 lelőhelyét ismerjük s ezek közül a topográfiai munka eredményeképpen 60 lelőhely Veszprém megyében, illetve a közvetlenül hozzá csatlakozó részeken fekszik. A települések a vízfolyások partján találhatóak, olykor a domboldalakra is felhúzódtak. A hegyes vidékeken Ausztriában és Szlovéniában a barlangokban is előfordulnak lelőhelyei,⁹ hasonlóan, mint ahogy a rokon ludanicei csoport emberei is felkeresték a barlangokat Budapest környékén és Szlovákiában.¹⁰

A Dunántúlon a balatoni csoport településeinél figyeltük meg először a védelemre törekvő kétségtelen bizonyítékát, a mesterséges erődítés létesítését. Letenyén a természettől is védett, vízzel teljesen körülvett, kb. 150 m hosszú és 70 m széles dombot mintegy harmadában 4 m széles és 2 m mély hegyes aljú árokkal vágták át

3. Szerartási ház részlete kemencével és emberi koponyával Keszthely-Fenekpuszta I. lelőhelyen.

3. Keszthely-Fenekpuszta (Fundstelle I.): Teil eines Zeremonienhauses mit Backofen und menschlichem Schädel.

3. Four et crâne à l'intérieur de la maison ayant servi aux buts cultiques (Keszthely-Fenekpuszta, site I).

3. Часть культового помещения с очагом и человеческим черепом, найденного при раскопках в Кестхей-Фенекпуста I.

4. Tengeri kagylóból készült kürt a Keszthely-fenekpusztai szertartási házból.
 4. Horn aus Meerenschalen aus dem Zeremonienhaus von Keszthely-Fenekpuszta.
 4. Cornet formé d'une coquille (de la maison cultique de Keszthely-Fenekpuszta).
 4. Рог, сделанный из морской раковины, найденный в кестхей-фенекпустайском культовом помещении.

a rézkorban s ennek déli partján még vastag oszlopot is állítottak fel.¹¹ A védekezés az életmódból fakadt.

A balatoni csoportot létrehozó népeiséget különböző irányú hatások érték. Ezek közül legjelentősebbnek érezzük a déli, Észak-Balkánról származó hatást, amely valószínűleg kisebb népelemek bevándorlásával jutott érvényre. Ezekkel jutottak el a késő Vinča-Pločnik kultúra elemei. Igen jelentős volt a nyugati, az Alpok előteréből érkező hatás is, ahonnan a réz nyersanyagot és a rézfeldolgozás tudományát átvették. Ezek hozták a Mondsee kultúrával rokon elemeket.

Kelet-Magyarországon az erdélyi réz és arany rendkívül nagymérvű felhasználása és felhalmozása történt meg a bodrogkeresztúri csoport népessége körében. A Dunántúlon a réz felhasználásának az Alföldre fogható mértéke nem állapítható meg. Azonban itt, a balatoni csoport területén került elő Magyarország legrégebb, helyi rézolvasztást bizonyító emléke. Zalavárott a balatoni csoport egyéb telepleteivel együtt találtunk két darab kőből csiszolt rézolvasztó tégelytöredéket, rézsalak maradványaival (1. kép). Ezek bizonyítják, hogy

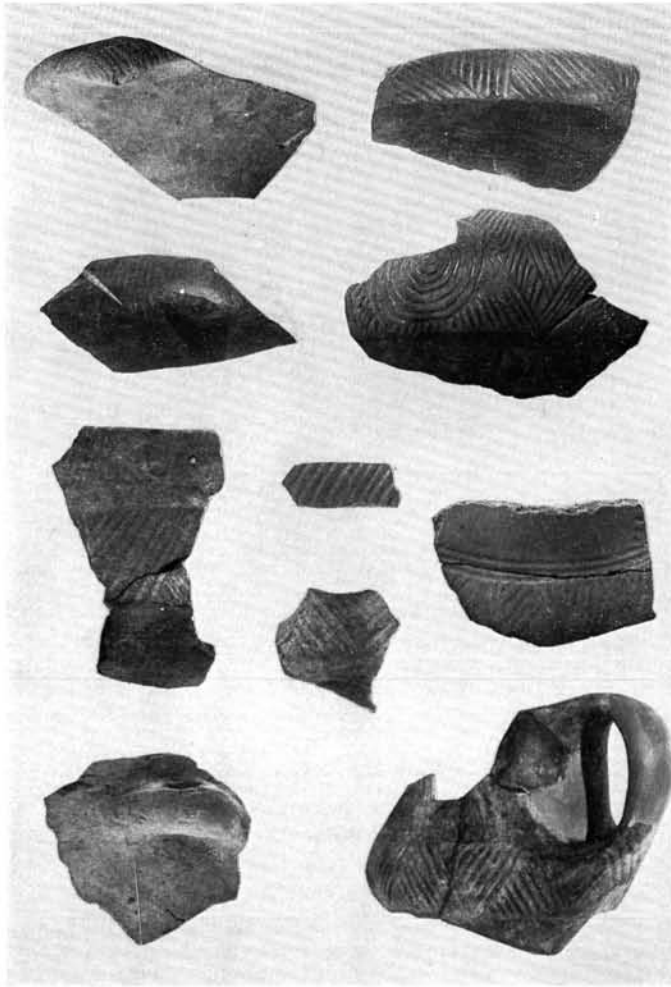

5. A nagyvázsonyi sír edénymelléklete.
 5. Nagyvázsony: Gefäßbeigabe aus einem Grab.
 5. Pots — mobilier de la tombe à Nagyvázsony.
 5. Посуда из надважоньского погребения.

a javarézkor idején rezet olvasztottak és réztárgyakat készítettek a balatoni csoport emberei. Az egyéb leletanyaggal alátámasztott feltevésünk szerint Kelet-Magyarországgal ellentétben a rezet az Alpok vidékéről szerezték be. Zalavárott kerültek elő a Dunántúl első hiteles rézemelei is (2. kép). Két kis rézészter hevert az összetört edényekkel együtt egy kis gödörben. A kutatás az ilyen gödröket általában agyagkitermelő és hulladék-gödörnek véli, ebben az esetben azonban ezt nem tartjuk valószínűnek, mivel nem képzelhető el, hogy a rézfeldolgozás kezdetén még a legkisebb réztöredéket is ki-dobták volna. Ez még a fémbőség idején, a bronzkor végén sem történt meg, amikor a legkisebb bronztöredéket is összegyűjtötték, hogy újra beolvassák. Zalavárott valószínűleg áldozati gödrök voltak a telep szélén s ezekbe szándékosan tették bele a réztárgyakat és talán a rézolvasztó tégelytöredékeket is. Kelet-magyarországi párhuzamok alapján a Dunántúlon szórványosan talált rézbalták is a ja varézkori balatoni csoport körébe tartozhattak.

A csáfordi nagy aranykorongok is a balatoni csoport emlékei lehettek.¹² Ezek formája a jugoszláviai és ausztriai példányokhoz hasonló és eltérő a kelet-magyarországiaktól, ha szimbolikájuk nagy vonásokban meg is egyezik.

A balatoni csoport életében közreműködött különböző népelemek és hatások következtében már az eddigi kevés feltárás nyomán is többféle építmény formát ismerünk meg telepein. Előfordultak a négyszögletes, földbe-mélyedő kiscsaládi házak egyszerű sátozottóval s tűzhellyel¹³ (Pécsbagota). Megfigyeltük az oszlopos szerkezetű felmenő falú házak alapjának maradványát is.¹⁴ (Keszthely-Fenekpuszta II.). A legérdekesebb épület-

maradványra Keszthely mellett Fenékpusztá déli szélén bukkantunk.¹⁵ Felső részét sajnos a gépi földmunka már elpusztította, de alapjait így is végig meg lehetett figyelni. Igen nagyméretű, 52 m hosszú félkörívben hajló földbemélyedő ház maradványát tártuk fel. Szélessége 3–4 m volt. A házban 5 kerek boltozatos kemencét találtunk. Ezek tüzelő nyílása felül volt. Két kemence mellett megpörköltödött emberi koponyák heverték (3. kép). Ezek valószínűleg a házak felépítményéről függtek le s talán az ősök koponyái lehettek.¹⁶ Ugyanebben a házban találtunk még egy tengeri kagylóból készült tritonkürtöt is (4. kép). Ez a második hazai példány.¹⁷ Hasonlókat a Földközi tenger vidékén használtak az őskorban s ez is onnan származott. Egy közismert krétai gemma vésett ábrázolása szerint oltár előtt álló papi

7. A balatoni csoport déli hatású edényei és töredékei Keszthely-Fenékpusztáról (Vámház és II. lelőhely).

7. Keszthely-Fenékpusztá (Mautstelle und Fundstelle II.): Gefäße und Scherben der „Balaton-Gruppe“ mit südlichem Einschlag.

7. Pots et débris de pot montrant l'influence méridionale (groupe de Balaton, Keszthely-Fenékpusztá, Octroi et site II).

7. Черепки посуды, относящиеся к южной ветви балатонской группы, найденные в Кестхей-Фенекпесте (таможенный дом и II археологический объект).

6. A balatoni csoport déli hatású edénytöredékei Keszthely-Fenékpusztáról (Vámház és II. lelőhely).

6. Keszthely-Fenékpusztá (Mautstelle und Fundstelle II.): Gefäßbruchstücke der „Balaton-Gruppe“ mit südlichem Einschlag.

6. Débris de pot montrant l'influence méridionale (groupe de Balaton, Keszthely-Fenékpusztá, Octroi et site II).

6. Черепки посуды, относящиеся к южной ветви балатонской группы, найденные в Кестхей-Фенекпесте (таможенный дом и II археологический объект).

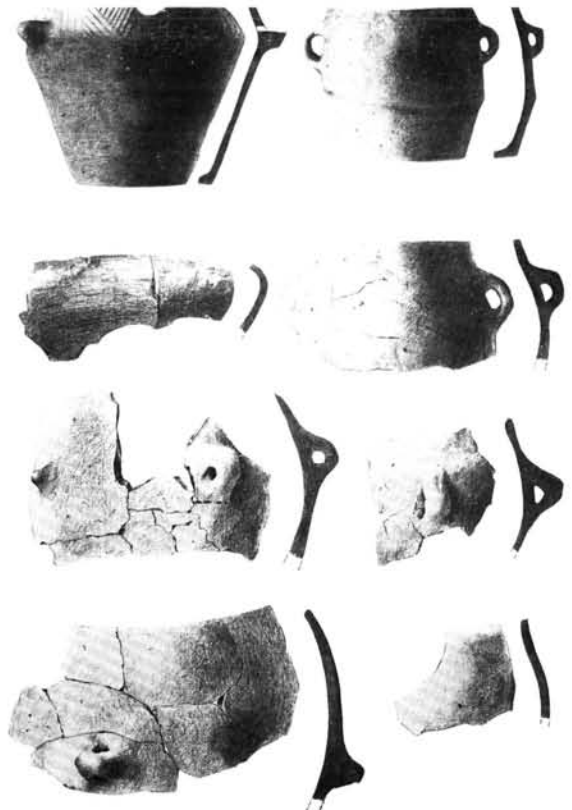
személy hasonló tritonkürtöt fúj.¹⁸ Szertartási jellege félreismerhetetlen. Az ilyen kürtöket a közelmúltban a vadászok, jellegzetes hangjuk miatt, vadcsalogatóknak használták.

Mindezek alapján valószínű, hogy a fenékpusztai építmény nem közönséges lakóház, hanem közösségi, szertartási épület lehetett, s közelében a fel nem tárt vagy elpusztított részekben állhattak a lakóházak. Nagyméretű építményt Szlovéniában is feltártak hasonlókorú telepen.¹⁹

A temetkezésekről jóval kevesebbet tudunk. Külön temetőt még nem ismerünk. Egy-egy magányos, oldalt fekvő, zsugorított helyzetű csontvázás temetkezés került elő több helyen is, általában egy-egy edénymelléklettel (Nagyvázsony, Keszthely, Regöly, Pécsbagota) (5. kép).

A balatoni csoport életének késői szakaszában első ízben tűnt fel a halottak elhamvasztásának a szokása, mely az Alföldön is megjelent. Neszmélyben tűzdelt barázdás díszű füles korszóban voltak az égett csontok.

A balatoni csoport leletanyaga erőteljesen tükrözi a különböző hatásokat.

9. A balatoni csoport nyugati hatású edénytörédei Zalavárról.
 9. Zalavár: Gefäßbruchstücke mit westlichem Einschlag aus der „Balaton-Gruppe“.
 9. Débris de pot montrant l'influence occidentale (Groupe de Balaton, Zalavár).
 9. Черепки посуды, относящиеся к западной ветви балатонской группы, найденные в Залаваре.

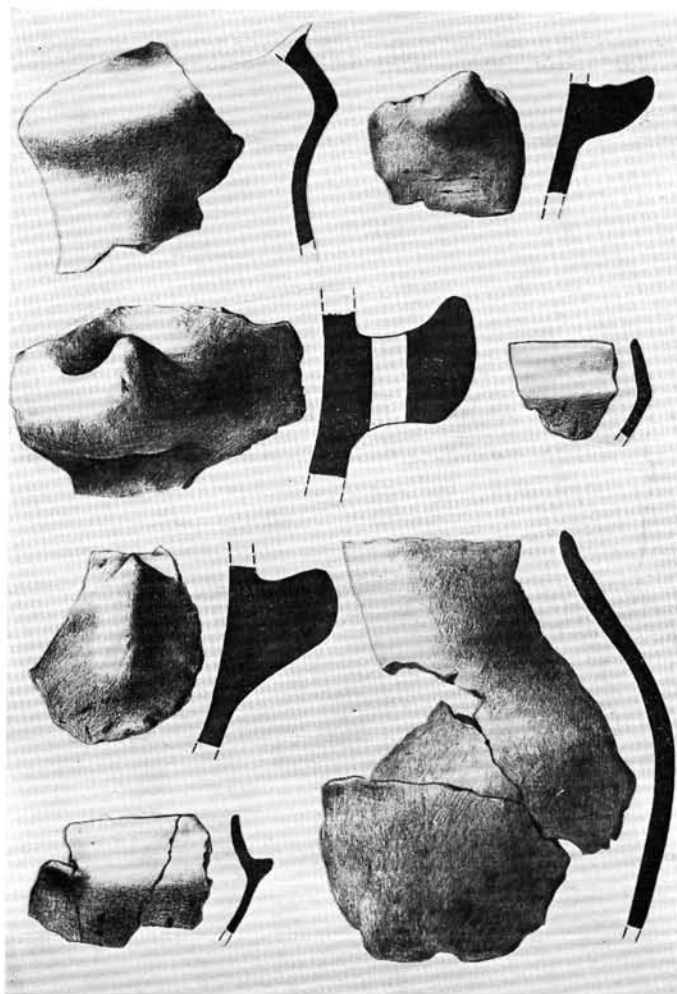
Az észak-balkáni népelemeket jelzik a kiöntős edények, a fémedények utánzataként készült bordadíszes vagy kanellurás edények, kettőskúpos tálak, hordóserű fazekak. Az edényeknek általában sötétszínű fénylő fémhatást idéző külsejük van (6—7. kép).

Az alpi elemeket képviselik a metszett vagy tűzdelt barázdás díszű mészbetétes edények, érdes, durva külsejű nagy edények, füles korsók, szélesszájú fazekak (8—9. kép).

A helyi elemeket néhány edényforma (csőtalpas tálak) és díszítés képviseli.

A különböző külső elemek olykor önállóan magukban jelentkeznek egy-egy lelőhelyen, olykor már egymással keverten, továbbfejlődve. A balatoni csoport fejlődését a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján a következőképpen képzelhetjük el.

1. Először behatoltak az észak-balkáni népelemek. Mozgásuk oka ismeretlen. (Talán még éghajlatváltozás is közrejátszott.) Véget vetettek a helyi fejlődésnek, a helyi kultúrának. Az életmód átalakult, új típusú tárgyakat kezdtek készíteni. Ennek kapcsolatai mutathatók ki a bodrogkeresztúri csoport és a ludanicei csoport emlékeivel. (6—7. kép.)

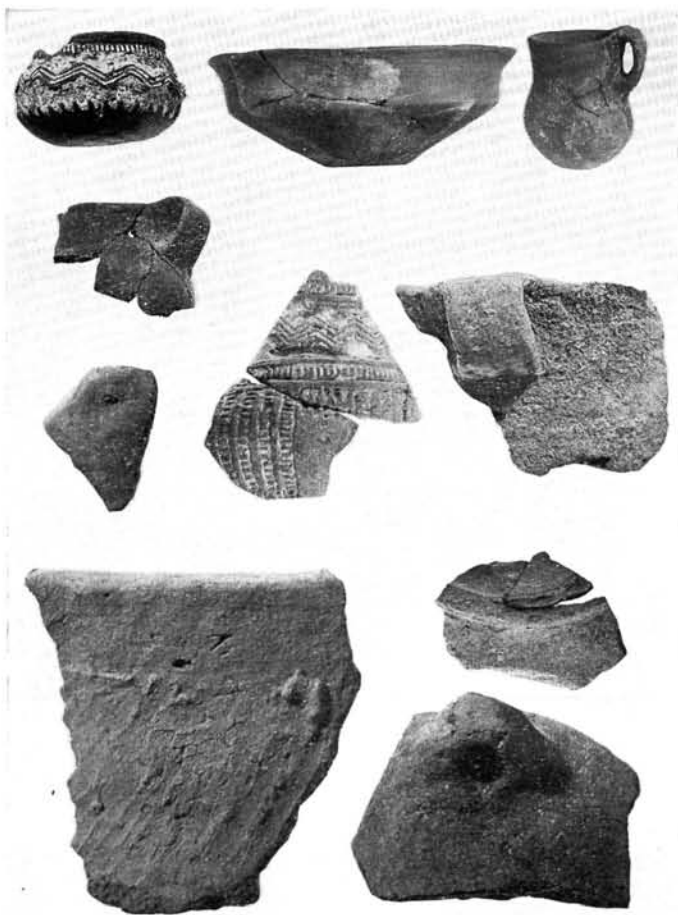
2. Az Alpok előteréből a rézimporttal esetleg népelemek is behúzódhattak a Dunántúlra. Az edényművészetben barbárabb díszű edényeket honosítottak meg. Kezdetben a két népelem között nem volt keveredés, csak egymás termékeinek kölcsönös kisebb cseréje (8—9. kép).

3. A különböző, főleg az előbbi két népelem összeolvadása útján létrejött a balatoni csoportnak az a kerámiaja, amelyben a tűzdelt barázdadísz és a mészbetétes általános. (10—11. kép). Ez a fejlődés legkésőbbi szakaszát képviseli s edényművészete meghonosodott nagyobb mértékben a szlovákiai ludanicei és kisebb mértékben az alföldi bodrogkeresztúri területen is.

A kutatás egy része korábban úgy vélte, hogy a tűzdelt barázdás díszű edények Szlovákiában nem jelentek meg önállóan, hanem csak a ludanicei csoport

8. A balatoni csoport nyugati hatású edénytörédei Zalavárról.
 8. Zalavár: Gefäßbruchstücke mit westlichem Einschlag aus der „Balaton-Gruppe“.
 8. Débris de pot montrant l'influence occidentale (groupe de Balaton, Zalavár).
 8. Черепки посуды, относящиеся к западной ветви балатонской группы из Залавара.

10. A balatoni csoport késői szakaszának leletei Keszthely-Fenekpusztáról (I. lelőhely).
 10. Keszthely-Fenekpuszta (Fundstelle I.): Funde aus der späten Phase der „Balaton-Gruppe“.
 10. Trouvailles de l'époque tardive du groupe de Balaton (Keszthely-Fenekpuszta, site I).
 10. Находки, относящиеся к Балатонской группе позднейшего периода из Кестхей-Фенекпуста (I арх. объект).

badeni típusú és korú leletek eddig nem ismeretesek. Ezzel szemben a balatoni csoportot igen sok lelőhely képviseli. Feltételezhető ezért, hogy Zala megye területén talán a balatoni csoport töltötte ki a hiányzó bolezári-pécéli-badeni leletek korát. Hasonló történetet Szlovéniában és Karintiában is.

Újabb munkájában Kutzián Ida az igen jellegzetes korongos tapadású fülekkel ellátott edényeket a javarészt késői szakaszába sorolta, Hunyadihalmi csoportnak nevezte el, s a tiszapolgári temető legkésőbbi sírjaival azonosította.²² Korábban a temetkezési sorrend alapján határozta meg a tiszapolgári temetőnek ezt a részét legfiatalabbnak.²³ Mostani munkájában kimutatta, hogy a Hunyadihalmi csoport edényei kizárólag ebben a temetőrészben fordulnak elő. Számára ez is igen jó alapot nyújtott a Kelet-Magyarországi bodrogkeresztúri csoport két szakaszának elkülönítésére.²⁴ A későbalatoni csoporttal rokon, tűzdelt barázdás díszű edény is a Hunyadihalmi csoport leleteivel együtt fordult elő a temetőben, vagyis a bodrogkeresztúri csoport késői szakasza idején.

Kelet-Magyarországon a fejlődésben a tűzdelt barázdás díszű edények feltűnése nem okozott olyan törszerű változást, mint pl. Budapest környékén. Kelet-Magyarországon a temetők folyamatossága nem szakadt meg. Ezzel szemben Budapesten és környékén elkülönülten találhatók a klasszikus ludanicei és a tűzdelt barázdás díszű edények lelőhelyei.

Mindezeknek a problémáknak a felvetéséhez a balatoni csoport megismerése és leleteinek már kezdődő kutatása is jelentős segítséget nyújt, főleg azáltal, hogy a csoport nem elszigetelten fejlődött, hanem környezetével erőteljes kölcsönhatásban. Jelenleg kutatásának még csak az elején vagyunk, további részletesebb ásatásoktól újabb eredményeket várunk.

Kalicz Nándor

kerámiájával együtt, vagyis nem képeztek önálló kulturális szintet. Eszerint a bolezári csoport közvetlenül követte volna a ludanicei csoportot.²⁰ Közelebb áll az új eredményekhez az a felfogás, amely a tűzdelt barázdás díszű edényeket önálló, de kevert horizontban képzelte el, mintegy átmeneti csoportonként a ludanicei és a bolezári csoport között.²¹

Azonban, mivel a tűzdelt barázdás díszű leletek több lelőhelyen önálló együttesekben is előfordulnak anélkül, hogy akár a ludanicei, akár a bolezári leletekkel keverednének, a leghatározottabban önálló csoportként ismerjük el. Nyugat-Szlovákiában és Budapest környékén követi a klasszikus ludaniceit, és megelőzi a bolezári csoportot. Erőteljes rokonság kapcsolja a balatoni csoport több késői leletegyütteséhez.

A balatoni csoport kronológiai alsó határa még nem állapítható meg. A lengyeli kultúrát követi, de kezdete még tisztázatlan. Nem tudjuk, hogy a lengyeli kultúra meddig élt. A Dunántúl nagy részén a balatoni csoport felső határát a bolezári csoport megjelenése határozza meg. Elterjedésük igen nagy területen úgy fedik egymást, hogy leleteik nem keverednek, vagyis nem egykorúak. A balatoni csoport legkésőbbi leletei is idősebbek a bolezárinál.

A Dunántúl délnyugati részén a bolezári és péceli-

JEGYZETEK

¹ Kutzián I., Die Ausgrabungen in Tiszapolgár—Basatanya (Gehöft-Basa). Conférence Archéologique de l'Académie Hongroise des Sciences, Budapest 1955. 69—82. Banner, J.—Bognár-Kutzián I., Angaben zur kupferzeitlichen Chronologie des Karpatenbeckens. Swiatowit XXIII (1960), 341—361. Uők, Beiträge zur Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens. Acta Arch. Hung. XIII (1961), 1—32. Bognár-Kutzián I., Zur Problematik der ungarischen Kupferzeit. L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. (Praha, 1961) 221—232. Uők, The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár—Basatanya. AH XLII (1963).

² Banner J., Die Péceli Kultur. AH XXXV (1956).

³ Kutzián I., Über südliche Beziehungen der ungarischen Hochkupferzeit. Acta Arch. Hung. IX (1958), 168. Banner J.—Bognár-Kutzián I., i. m. Acta Arch. Hung. 1961, 12, 31. Bognár-Kutzián I., i. m. 1961, 227. Uők, Tiszapolgár, i. m. 521, 539—41. Kalicz N., Die Péceli (Badener) Kultur und Anatolien. Stud. Arch. II (1963), 70—71.

⁴ Bakay K.—Kalicz N.—Sági K., Veszprém megye régészeti topográfiája. A keszthelyi és tapolcai járás. Magyarország régészeti topográfiája I. (Budapest, 1966).

⁵ Uők, 4—5-t.

⁶ Szerző ásatása 1964-ben Keszthely-Fenekpuszta I—IV. lelőhelyeken, Zalavár-Mekenyén, 1965-ben Letenye-Szentkeresztombon, Makkay János ásatása Aba-Felsőszentivánon, Bándi Gábor ásatása 1966—67-ben Siklóson, 1967-ben Pécsbagotán.

11. A balatoni csoport késői szakaszának leletei Keszthely-Fenekpusztáról (I. lelőhely).
11. Keszthely-Fenekpuszta (Fundstelle I.): Funde aus der späten Phase der „Balaton-Gruppe“.
11. Trouvailles de l'époque tardive du groupe de Balaton (Keszthely-Fenekpuszta, site I).
11. Находки, относящиеся к балатонской группе позднейшего периода, из Кестхей-Фенекпуста (I арх. объект).

⁷ Az őskorkutatók körében is többször felmerült a kérdés, hogy szükség van-e újabb és újabb elnevezések bevezetésére, melyek még a szakemberek tájékozódását is megnehezítik? Nem valószínű, hogy minden csoport más-más etnikumot jelent, amelyek megérdemelnék a külön nevet, de a kutatás során megfigyelt eltérő vonásokat egy nagy kulturális egységen belül feltétlenül érzékeltetni kell valamilyen formában. Az eltérések az egységes jegyek mellett elég jelentősek ahhoz, hogy jelezzük őket s a régészeti kutatás jelenlegi állapotában ezt az elnevezésekben juttatjuk kifejezésre.

⁸ Teljesen hasonló Ausztriában a Kanizianberg-Villach típusú leletanyag, Horvátországban és Szlovéniában a Lasinja kultúra.

⁹ Korošec, J., Eine neue Kulturgruppe des späten Neolithikums in Nordwestjugoslawien. Acta Arch. Hung. IX (1958), 83. Dimitrijević, S., Problem neolit i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji. Opuscula Arch. V (1961), 81.

¹⁰ Lichardus, J.—Vladár, J., Zur Problem der Ludanice Gruppe in der Slowakei. SA 12 (1964), 104—105. Kalicz N., Rézkori telep Tarnabodon. Arch. Ért. 93 (1966), 16.

¹¹ Szerző ásatása 1965-ben.

¹² Korek, J., Die Goldscheiben von Csáford. Fol. Arch. XII (1960) V—VI. t. Bóna, I., The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary, I—II. Alba Regia 4—5 (1965), 34—37.

¹³ Ilyet talált Bárdi Gábor Pécsbogatán 1967-ben. Szives szóbeli közlése.

¹⁴ Szerző ásatása 1964-ben Keszthely-Fenekpuszta II. lelőhelyen.

¹⁵ Szerző ásatása 1964-ben. Keszthely-Fenekpuszta I. lelőhely (Nádgazdaság agyagbányája).

¹⁶ Ezek magyarázzák a lengyeli kultúra zengővárkonyi temetőjében talált koponya nélküli temetkezéseket. Dombay J., Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony. AH (XXXVIII) 198, 231.

¹⁷ Az első példány Békásmegyeren került elő, feltehetően a péceli-badeni kultúra környezetében. Tompa F., 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. 24/25 BRGK 1934—35. 49—50, 17. t. 1.

¹⁸ Schuchardt, C., Alteuropa. 92, Abb. 45.

¹⁹ Korošec, J., Acta Arch. Hung. i. m., 84.

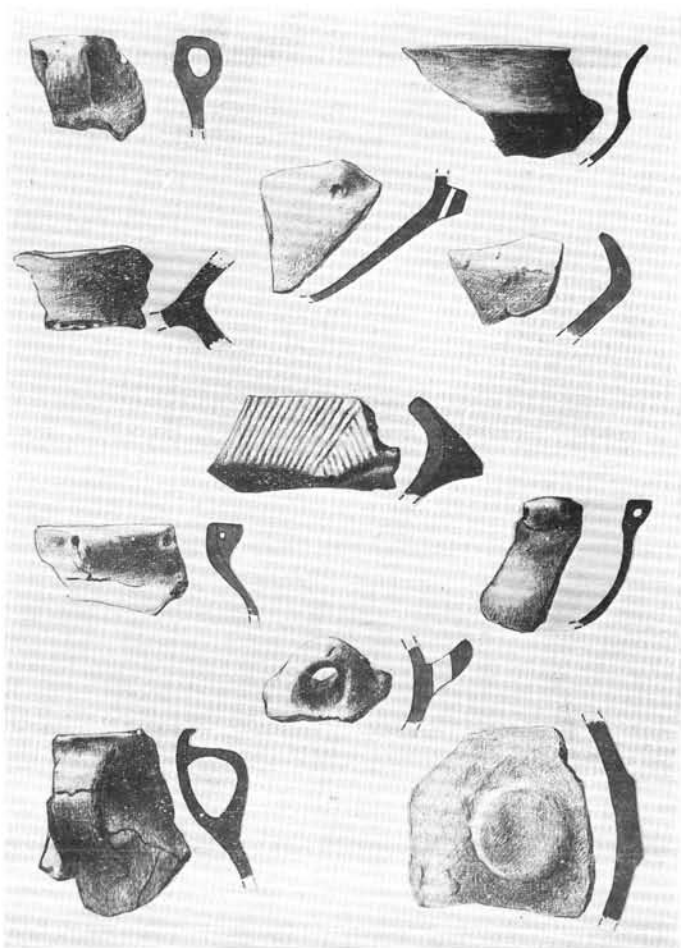
²⁰ Nemešová-Pavuková, V., Siedlung der Boleráz-Gruppe in Nitriansky Hrádok. SA 12 (1964), 238.

²¹ Točík, A., Die Furchenstichkeramik in der Südwestslowakei. PA LII (1961), 343—344. Uő. Rettungsgrabung von Bajč-Vlkanovo in der Jahren 1959—1960. 159, 164.

²² Bogdár-Kutcsán, I., Probleme der mittleren Kupferzeit im Karpatenbecken. Symposium über dem Lengyel Komplex und die benachbarten Kulturen. Nitra—Malé Vozokany 1967. Kézirat. 1—40.

²³ Uő. Tiszapolgár. 1963. 229—231.

²⁴ Uő. Symposium 1967, 18, 26—27.

Die Kupferzeitliche Balaton-Gruppe im Komitat Veszprém

In den letzten beiden Jahrzehnten war es der ungarischen archäologischen Forschung gelungen, die größeren Entwicklungsphasen der Kupferzeit auf dem Gebiet Ostungarns klarzustellen.

Im transdanubischen Landesteil dagegen lernten wir unterdessen nur die späte Steinzeit und die späte Kupferzeit kennen, während die mittlere Entwicklungsphase der Kupferzeit so gut wie unerforscht geblieben ist. Um diese Lücke auszufüllen wurde zu verschiedenen Annahmen Zuflucht genommen, wie z.B. Fortdauer der späten Steinzeit oder Vorverlegung des Beginns der späten Kupferzeit. Hierdurch konnte aber die Überbrückung des Hiatus betreffend Kenntnisse über die frühe und mittlere Kupferzeit nicht überzeugend erzielt werden.

Im Zuge der auf dem Gebiet des Komitats Veszprém begonnenen archäologisch-topographischen Forschungen konnte nun klargelegt werden, daß die mittlere, langgestreckte Entwicklungsphase der Kupferzeit auch hier nicht fehlt. Aus Funden im Zuge von Oberflächeerkundungen, später aus den Ergebnissen einiger kleinerer Versuchsgrabungen konnte das Vorhandensein der mittleren Kupferzeit als selbständige kulturelle Entwicklungsphase glaubhaft nachgewiesen werden. Im Zuge von weiteren Forschungen gelang-

te man zur Erkenntnis, daß der mittlere Kupferzeithorizont als selbständige Entwicklungsphase auf fast dem gesamten Gebiet Transdanubiens in Erscheinung tritt, mit Gräbern und vielen Siedlungsspuren. Es ergab sich auch die Feststellung, daß, einige früher anderen Kulturen zugeordnete Funde eigentlich der mittleren Kupferzeit angehören. Derart erhielt dieses transdanubische Fundmaterial der mittleren Kupferzeit auf Grund der topographischen Lage der anfangs erkannten Fundstellen die Bezeichnung „Balaton-Gruppe“. Gegenwärtig sind etwa 90 solche Fundstellen, im wesentlichen Siedlungen bekannt. Es sind dies kleinere und größere Siedlungen mit den Überresten von Pfostenhäusern über der Erde oder vertieft. Auf einer solchen Fundstelle kam das Halbbogen eines 52 m langen Grubenbaus mit fünf Backöfen zum Vorschein. Nach ebendort gefundenen angebrannten menschlichen Schädelknochen und einem aus Meer-muschelschalen verfertigten Horn zu urteilen, handelt es sich wahrscheinlich um eine Zeremonialgebäude.

Im Fundmaterial lassen sich im allgemeinen außer lokalbedingten Gegebenheiten Elemente aus der Gegend der Westalpen, aber auch vom Nordbalkan stammende südlichere Elemente erkennen. Die Überbleibsel der Kupferverhüttung gelangten wahrscheinlich aus dem Alpenbereich hierher.

Ein zeitlich längerer Abschnitt der „Batalon-Gruppe“ gliedert sich in mehrere kürzere Entwicklungsphasen.

Die Ausstrahlungen dieser „Batalon-Gruppe“ lassen sich gut nach Norden (Ludanice-Gruppe) und auch nach Osten (Bodrogkeresztur-Gruppe) verfolgen. Alle drei Gruppen lassen sich in den großen Rahmen der mittleren Kupferzeitkultur einreihen.

Unter Zugrundelegung der Entwicklungsphasen der „Batalon-Gruppe“ und mit deren Hilfe können solche Entwicklungsphasen auch in der slowakischen und ostungarischen mittleren Kupferzeit unterschieden werden.

Auf diese Weise kann im Bereich des Karpatenbeckens das geschichtliche Bild der mittleren Kupferzeit einheitlicher und klarer umrissen werden.

Nándor Kalicz

Le groupe de Balaton de l'âge du cuivre au département de Veszprém

Au cours des deux dernières décennies les investigations archéologiques ont éclairci les stades principaux de l'évolution de l'histoire de Hongrie orientale à l'âge du cuivre.

Cependant nous ne connaissions en Transdanubie que l'âge néolithique et celui du cuivre tardif, mais la période de l'évolution qui sépare ces deux âges restait tout à fait inconnue. Pour combler cette lacune, de diverses hypothèses sont nées (survivance du néolithique tardif, commencement prématuré de l'âge du cuivre), mais elles n'expliquaient pas d'une manière satisfaisante le manque de l'âge du cuivre primitif et du bel âge du cuivre.

Grâce aux recherches topographiques entamées dans le département de Veszprém il s'avérait que la longue période médiale de l'âge du bronze n'y manque non plus. A partir du collectage superficiel fait aux inspections des lieux, puis grâce à quelques fouilles exécutées pour authentifier les trouvailles isolées, toute l'époque du bel âge du cuivre se dessinait, et au cours de recherches ultérieures, apparaissait tout son horizon autonome, comprenant la Transdanubie entière, avec ses tombes et colonies. Il s'éclaircit que quelques trouvailles antérieures classées auparavant dans d'autres civilisations, appartenaient également à cette couche du bel âge du cuivre. D'après la répartition des premiers sites retrouvés, le contingent de trouvailles du bel âge du cuivre fut nommé «groupe de Balaton». Actuellement à peu près 90

sites en sont connus (autant de colonies, en somme). De petites et de grandes colonies, des habitations superficielles et creusées sous terre, à charpente en bois s'y présentent dans une proportion égale. A l'un des sites nous avons découvert une habitation souterraine semi-circulaire, de 52 m de longueur, avec cinq fours, des cranes légèrement brûlés, et un cornet fait d'une coquille: ce local devait servir aux buts cultiques.

Dans le contingent de trouvailles, outre les legs de l'antécédent local, des éléments occidentaux des Alpes et des éléments méridionaux provenant des Balkans du Nord sont à remarquer. Il est probable que les souvenirs du fondage de cuivre y sont venus des régions alpestres.

La grande époque du groupe de Balaton se divise en plusieurs périodes de développement.

Il est facile de suivre les relations du groupe de Balaton qui le relie au Nord (groupe de Ludanice) de même qu'à l'Est (groupe de Bodrogkeresztur). La grande unité de la civilisation du bel âge du cuivre rallie ces trois groupes.

En tenant compte des phases du développement du groupe de Balaton, on peut distinguer des phases du bel âge du cuivre aussi en Slovaquie et en Hongrie occidentale.

Ainsi les contours de la grande unité du tableau historique du bel âge du cuivre dans le bassin des Carpates apparaissent plus clairement.

Nándor Kalicz

БАЛАТОНСКАЯ ГРУППА ПАМЯТНИКОВ МЕДНОГО ВЕКА В КОМИТАТЕ ВЕСПРЕМ

На протяжении двух последних десятилетий венгерские археологические исследования внесли ясность в историю развития одного из больших периодов медного века в Восточной Венгрии.

В Задунайской низменности нам до сих пор был известен только поздний неолит и поздний энеолит, совершенно не знали мы отрезок, приходившийся между ними. Родились различные предположения, стремящиеся восполнить пробел (более длительное существование позднего неолита, более раннее начало позднего энеолита), но объяснить отсутствие раннего и среднего энеолита они не могли.

В процессе начавшихся в комитате Веспрем исследований по археологической топографии выяснилось, что и здесь не отсутствует большой средний период медного века. На основании исследований поверхности территории, а также проведенных нескольких небольших раскопок и дальнейшего изучения материалов доказано существование по всей территории Задунайской низменности самостоятельного слоя среднего энеолита с могильниками и многочисленными поселениями. Выяснилось, что находки, причислявшиеся раньше к другим культурам, относятся к этому слою среднего энеолита. Вначале археологические находки Задунайской низменности, относящиеся к среднему энеолиту, получили по месту их нахождения название «балатон-

ская группа». В настоящее время известно около девяносто мест, где обнаружены находки (в основном поселения). Встречаются как большие, так и малые поселения, как каркасные наземные, так и углубленные в землю жилища. В одном месте было обнаружено 52-х метровое строение, представляющее собой нечто вроде полусводчатой землянки с пятью очагами; здесь же найдены обожженные человеческие черепа, рог, сделанный из морской раковины; по всей вероятности, помещение это имело культовое назначение.

Среди находок кроме предметов местного происхождения, наблюдаются и южные элементы, родиной которых являются Северные Балканы. Очевидно, они проникли сюда из окрестностей Альп.

Большой период балатонской группы можно разбить на несколько меньших фазисов. Связи балатонской группы можно ясно проследить в направлении к северу (луданицейская группа) и к востоку (бодрогкерестурская группа). Все три группы представляют собой цельное единство культур среднего энеолита.

Исходя из фазисного развития балатонской группы, мы имеем возможность выделить в среднем периоде медного века Словакии и Восточной Венгрии отдельные чтапы развития.

Таким образом, ясно вырисовывается картина истории среднего энеолита в Карпатском бассейне.

Нандор Калиц

Adatok a badeni (péceli) kultúra bolerázi csoportjának magyarországi elterjedéséhez

Az utóbbi évek kutatásai a figyelmet a badeni (péceli) kultúra eredetének és periodizációjának kérdéseire irányították. Ezek megoldásához értékes adatokat szolgáltathat a bolerázi csoport hazai leletanyagának elkülönítése és elterjedési területének tisztázása.

A bolerázi típusú leletanyag különállását először A. Točik ismerte fel, aki kezdetben a badeni kultúra legfiatalabb periódusaként értékelte.¹

E. Neustupný a morvaországi Jevišovice lelőhely kerámiáját vizsgálva a bolerázival megegyező jellegű leleteket tartalmazó C1 és a tölcséres nyakú edények művelődésének emlékéanyagát szolgáltató C2 réteg között genetikai kapcsolatot állapít meg.² A tölcsérnyakú edények művelődéséből származtatott kannelurás edények művelődését tipológiai vizsgálatok segítségével öt fokozatra tagolja. Az A-E-fokozatok közül számunkra a két első a lényeges. Az A-fokozatot a Jevišovice C1-hez csatlakozó morvaországi lelőhelyek és DNy-Szlovákiában a bolerázi leletek alkotják. Megtalálható ez a fokozat Alsó-Ausztriában, Burgenlandban és valószínűen a Dunántúl É-i részén is: Celldömölk-Sághegyet és Rábapordányt sorolja ide.³ A B-fokozat már a Dunántúl többi részein is elterjedt, legfontosabb lelőhelye Fonyód.⁴ Ezután az átmenetinek tekintett fokozat után következik a klasszikus badeni kultúra, amelyet már a területi csoportok kialakulása jellemez.⁵

A. Točik korábbi nézetét megváltoztatva, 3 fokozatra tagolja a délnyugatszlovákiai badeni lelőhelyeket, legidősebbnek a bolerázi fokozatot tartja.⁶

V. Němejcová-Pavúková a Nitriansky-Hradokon feltárt bolerázi telep feldolgozásában részletesen tárgyalja az edénytípusokat. Foglalkozik a csoport relatív kronológiai helyzetével és eredetkérdésével. Megállapítja, hogy a bolerázi csoport a ludanicei csoport után következik, és megelőzi az ún. „klasszikus kannelurás kerámiát”. Elveti a tölcséres nyakú edények művelődéséből való származtatás lehetőségét, ezzel szemben a ludanicei csoporttal való kapcsolatokat hangsúlyozza, véleménye szerint lényegében ennek hazai (ti. szlovákiai) továbbfejlődése a bolerázi csoport. Összeállítja a cso-

port délnyugatszlovákiai lelőhelyeit ábrázoló térképet. A Dunántúlról csak az E. Neustupný által ismertetett lelőhelyeket említi.⁷

Legutóbb ismét V. Němejcová-Pavúková foglalkozott a bolerázi csoporttal. A csoport relatív kronológiai helyzetét és származásának kérdését Közép- és Délkelet-Európa eneolitikumának hasonló kérdéseivel együtt vizsgálja. A bolerázi csoport megjelenését a különböző festett kerámiás kultúrákat felváltó Gorodszk-Uszatovo, Cernavoda, Ezero csoportokkal köti össze, ugyanakkor hangsúlyozza a helyi szubsztratum jelentős szerepét.⁸

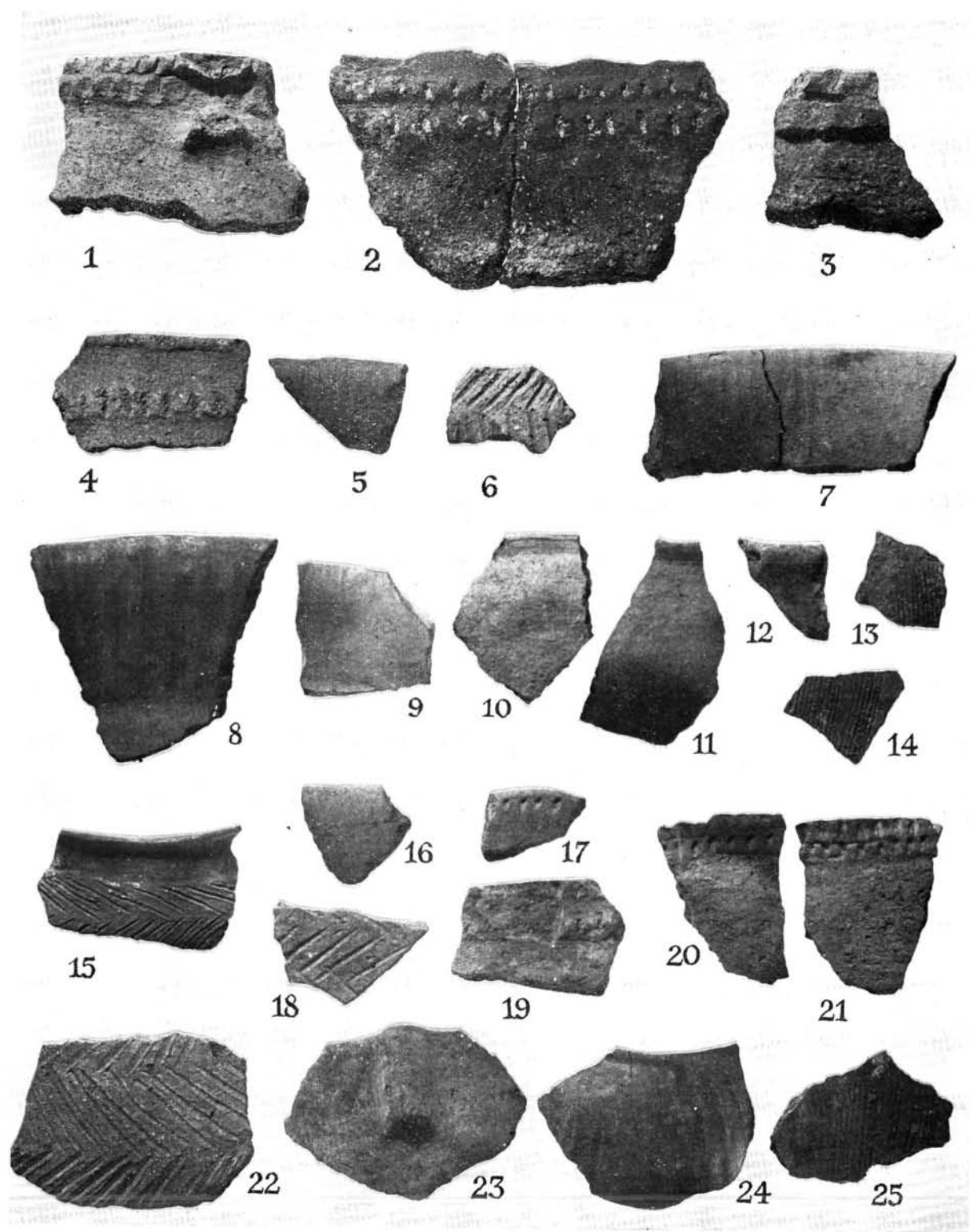
A hazai kutatás a szórványosan előforduló kis számú lelet következtében a csoporttal, mint önálló egységgel nem foglalkozott. Egyes emlékeit éppen a badeni (péceli) kultúra késői szakaszára jellemző típusként említik.⁹

Kalicz Nándor, E. Neustupný származtatási elméletét vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a tölcséres nyakú edények kultúrája csak néhány edénytípus átkölcsönzésével érezteteti hatását a péceli kultúrában, a kultúra egésze nem származtatható a tölcséres nyakú edények művelődéséből, amely egyébként is csak a badeni kultúra elterjedési területének a peremén helyezkedett el. A kultúra 5 fokozatra való felosztását elveti, ebből csupán annyit fogad el, hogy a Bošáca csoport valóban a kultúra fejlődésének kései szakaszában lép fel. A többi négy csoport (Boleráz—Fonyód—Uny—Ossarn) között legfeljebb csak egészen jelentéktelen időbeli különbség van. A hamvasztás szokása a péceli kultúrának inkább a vége felé válik általánossá, így a fonyódi temető is inkább későbbi lehet.¹⁰

Nováki Gyula is elfogadja azt a véleményt, hogy a Dunántúl lényegében véve kívül esik a bolerázi csoport elterjedési területén.¹¹

Az utóbbi évek terepbejárásai, főleg a kaposvölgyi és a veszprémi terepbejárások sok olyan lelőhelyet eredményeztek, amelyeken bolerázi csoportba sorolható leletanyagot is találtunk. A korábban közölt leletanyag felülvizsgálása és a múzeumokba újabban bekerült leletek átnézése tovább növelte a bolerázi csoport hazai lelőhelyeit.

1. 1—24. Süttő-Vasúti őrház.
1. 1—24. Süttő-Bahnwärterhaus.

1. 1—24. maisonnette de garde-barrière de Süttő.
1. 1—24. Шюттё — железнодорожная сторожка.

LELŐHELYKATASZTER:

1. *Fertőtó* (Győr-Sopron m.): Széchenyi Béla a tó kiszáradt medrében 1874-ben gyűjtött leletek között egy pereme alatt háromsoros, újbenyomkodásokkal tagolt bordadíszes fazéktörödékek rajzát közli.¹²

2. *Sopron-Burgstall* (Győr-Sopron m.): Kanellurás hasú bögre 3 alagútfüllel, a vállat és a peremet összekötő, vízszintes irányú rovátkolású füllel.¹³

3. *Fertőrákos-Boglárhegy* (Golgota) (Győr-Sopron m.): Nováki Gy. 1964-ben egy 9,5 × 8 m-es, 1,85 m mély gödröt tárt fel. A gödörből előkerült badeni cserepek közül a halszállkamintás oldaltörödékek és a perem alatt kétsoros bordával, ill. újbenyomkodásokkal díszített fazéktörödékek sorolhatók a bolerázi jellegű leletek közé.¹⁴

4. *Répevis-Téglagyár* (Győr-Sopron m.): Az agyagbánya falában látható beásásból és a felszínen Nováki Gy. majd Tomka P. egyéb badeni cserepek között alagútfüles törödéket és perem alatt három bordával díszített cserepet gyűjtött.¹⁵

5. *Rábapordány* (Győr-Sopron m.): Fenyőágmintás fazék, peremén körbefutó plasztikus díszítéssel.¹⁶

6. *Koronc-Fövenyesdomb* (Győr-Sopron m.): Fenyőágmintás oldaltörödékek, kettőn bevagdosásokkal tagolt három bordasor.¹⁷

6/a. *Koronc*: Közelebről ismeretlen lelőhelyről származó oldaltörödékek, három vízszintes bevagdosásokkal tagolt bordával, fenyőágmintával és két kerek bütyökkel.¹⁸

7. *Neszmély-Felsősziget* (Komárom m.): Az urnasiros kultúra telepének ásatásán badeni gödrök is kerültek elő, amelyeknek leletanyagát halszállkamintával, ill. kétsoros bordával díszített oldaltörödékek jellemzi.¹⁹

8. *Süttő-Vasúti őrház* (Komárom m.): Kalicz N. próba-ásatása újkőkori és korabronzkori telepjelenségeken kívül négy bolerázi gödröt is eredményezett.

I. *szelvény E-gödör*: A 115 cm átmérőjű gödör felső részét a Duna elmosta. Leletanyag: Táltörödékek belső oldalon függőleges irányú hosszabb, ill. rövidebb kanellurával (1. kép 8–9). Mély tálak törödékei (1. kép 10–11.), talán hasonló edényből származó törödékek, pereme alatt vízszintes átfűrésű füllel (1. kép 12.). Külső oldalukon sűrűn befésült párhuzamos vonalakkal díszített tálak törödékei (1. kép 13–14.).

II. *szelvény β-gödör*: Pereme alatt kétsoros bordával díszített fazékok törödékei, egyiken letörött fül nyoma (1. kép 1., 3.). Oldaltörödékek kettős bordasorral (1. kép 2.), fazék (?) törödéke nyakán körbefutó bordával, belső oldalán kanellurás tál peremtörödéke és halszállkamintás cserép (1. kép 4–6.).

III. *szelvény δ-gödör*: 120 cm mély, lépcsősen mélyülő szabálytalan alakú, valószínűleg több gödröt ástak egybe. Néhány zselízi cserép is volt a gödörben. Kanellurás táltörödékek (1. kép 16.), fazékperemek (1. kép 19–20), halszállkamintás edények oldaltörödékei (1. kép 15., 17., 21.), kanellurás bögrétörödékek (1. kép 23.), gömbszelet alakú edény törödéke, peremén függőleges átfűrésű füllel (1. kép 22.), befésült díszítésű oldaltörödékek (1. kép 24.).

IV. *szelvény β-gödör*: Belső oldalán kanellurás tál törödéke (1. kép 7.).²⁰

9. *Eszterom-Szentgyörgymező* (Komárom m.): Horváth I. többek között vízszintes irányú besítmásokkal díszített cserepeket gyűjtött.²¹

10. *Pilismarót-Basaharc* (Komárom m.): 1959-ben az avarkori temető ásatása során, Fetti N. a bolerázi csoportba sorolható leletanyagot tartalmazó 6 hamvasztásos sírt is feltárt.²²

11. *Szob-Homokdűlő* (Pest m.): Nagyméretű edény oldaltörödéke, vízszintesen körbefutó kétsoros bordával, függőleges vonalak között bekarcolt zeg-zug vonalal díszítéssel.²³

12. *Piliscsév-Hosszúrétek* (Komárom m.): Horváth I. terepbejárása során pereme alatt két soros, újbenyomkodásokkal tagolt fazék törödéket, függőleges bordákkal díszített oldaltörödéket, valamint bekarcolt, ill. besítmított díszítésű cserepeket gyűjtött.²⁴

13. *Kisoroszi* (Pest m.): Lovag Zs. bekarcolt rácsmintával, pereme alatt háromsoros bordával díszített, függőleges átfűrésű füllel ellátott fazéktörödéket és kettős bordasoros oldaltörödékeket gyűjtött.²⁵

14. *Vác* (Pest m.): Lovag Zs. gyűjtéséből kettős bordával díszített fazék, ill. nagyméretű edény oldaltörödéke.²⁶

15. *Tahitótfalu* (Pest m.): Lovag Zs. a badeni kultúra későbbi fokozatára jellemző cserepek között pereme alatt két soros bordával díszített fazéktörödéket is gyűjtött.²⁷

16. *Szentendre-Pannónia telep* (Pest m.): A gazdag péceli és kostolácsi leleteket szolgáltató lelőhelyről pereme alatt két soros bordával díszített fazéktörödéket is őriznek a szentendrei múzeumban.²⁸

17. *Csákvár* (Fejér m.): Fazéktörödékek, a perem alatt két soros, bevagdosásokkal tagolt bordával. A lelőhelyen egyéb péceli cserepek is vannak.²⁹

18. *Cellőmölk-Sághegy* (Vas m.): A csoport egyik leggazdagabb hazai lelőhelyéről bevagdosásokkal tagolt bordákkal díszített fazékat, kettős kúpos és hengeres nyakú edényeket fenyőágmintával, ill. bordákkal díszítve, fenyőágmintás cserepeket stb. ismerünk.³⁰

19. *Külsővat-Bánhalma* (Veszprém m.): Kiss Á. gyűjtéséből egy kettős bordasoros oldaltörödékek, Éri I. terepbejárásából nagyméretű edény háromsoros bordával díszített törödéke került a VBM-ba.³¹

20. *Somlósárhely-Sédforrás* (Veszprém m.): A tuskévári falumúzeumban Molnár I. gyűjtéséből pereme alatt bevagdosásokkal és kerek bütykökkel díszített fazéktörödékek van.³²

21. *Keszthely-Apátdomb* (Veszprém m.): A kultúra nagy kiterjedésű telepéről Banner J. a későbbi periódusra jellemző leletek között kettős bordával díszített fazéktörödékeket közöl.³³ A keszthelyi múzeumban a lelőhelyet átszelő Felszabadulás útról többek között hasonló fazéktörödéket és alagútfüles, kanellurás bögrétörödéket, valamint hasán kétsoros bordával díszített edénytörödéket őriznek.³⁴ (2. kép 1–4.)

22. *Káptalantóti-Nádaskúti dűlő* (Veszprém m.): Szőlőtelepítés során telepre utaló halszállkamintás cserepek és hasán két soros bordával, ez alatt pedig bütyökkel, elmosódott bekarcolt vonalakkal díszített fazéktörödékek kerültek elő.³⁵ (2. kép 5–7.).

23. *Kékkút-Maktyáni dűlő* (Veszprém m.): 1956-ban csatornaásás közben településre utaló badeni cserepek között pereme alatt két soros bevagdosásokkal tagolt fazéktörödékek kerültek elő.³⁶

24. *Nagyvázsony-Kastélykert* (Veszprém m.): Két, ill. három bordasorral díszített fazéktörödékek. Nagyobb edény vállán körbefutó két sorból álló bebökdőséssel, ezalatt két női mellet ábrázoló bütyök, és függőleges irányú besítmítások között zeg-zug vonalakkal.³⁷

25. *Nagyvázsony-Szerűskerti dűlő* (Veszprém m.): Kanellurás tál és bögre törödéke.³⁸

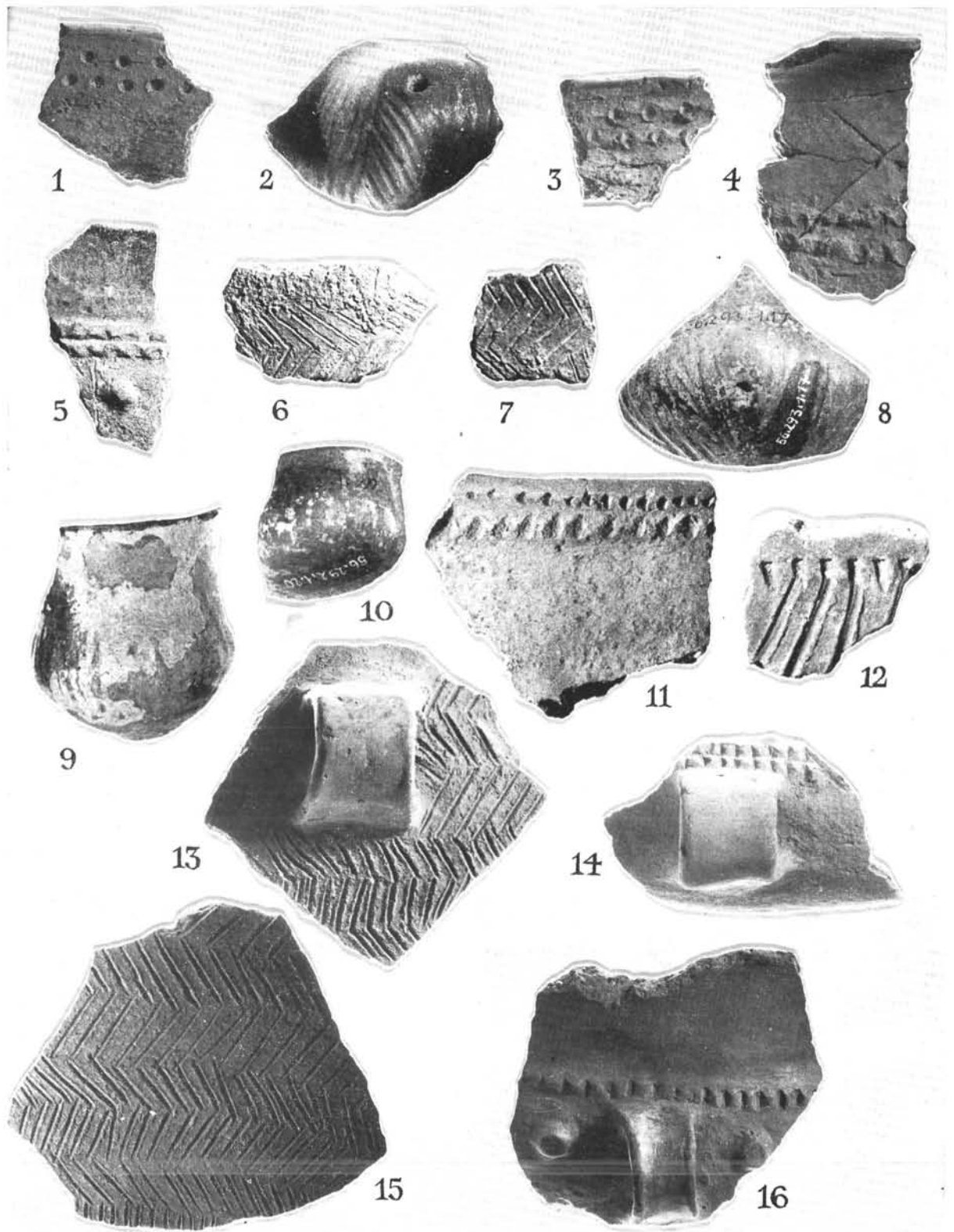
26. *Tótvázsony-Víztekerület* (Veszprém m.): Pereme alatt kettős bordasorral díszített fazék törödékei.³⁹

27. *Tótvázsony-Csatári völgy* (Veszprém m.): Kanellurás táltörödékek, két soros bordával ellátott fazék törödéke és zeg-zug vonalal cserepek.⁴⁰

28. *Hidegkút-Eresztvény* (Veszprém m.): Külső és belső oldalán kanellurát utánzó besítmással díszített tál törödéke.⁴¹

29. *Hidegkút-Középdűlő és Linzacker*: Nagyterjedésű telepről kanellurás táltörödékek, pereme alatt két vagy háromsoros bordával díszített fazéktörödékek, nagyméretű edény vállán vízszintesen körbefutó besítmással díszített törödékek stb. kerültek elő.⁴²

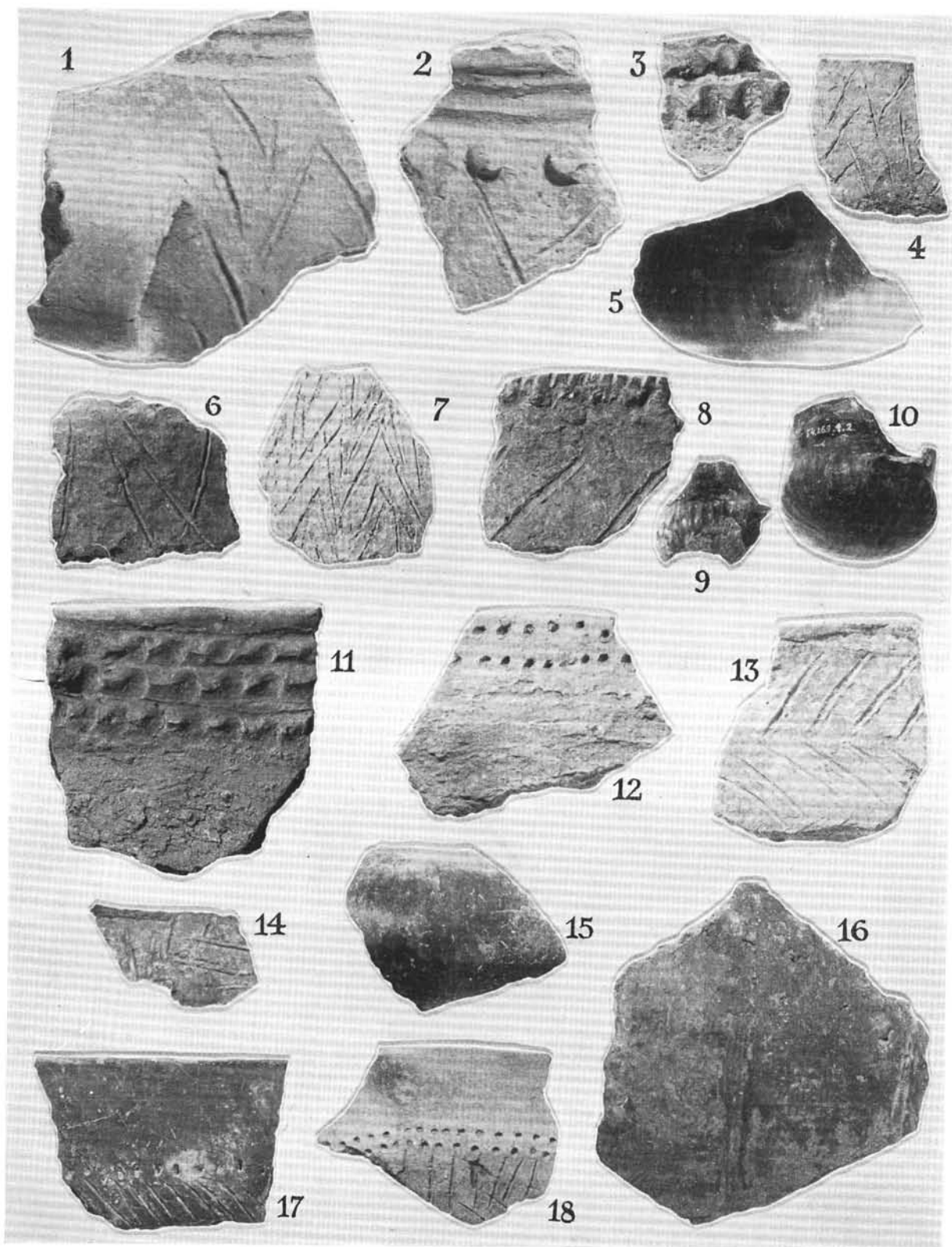

2. 1—4. Keszthely-Apátdomb, 5—7. Káptalantóti-Nádaskúti dűlő, 8—10. Balatonkenese—Balatonakarattya, 11—12. Tihany-Rév, 13—16. Látvány.

2. 1—4. Keszthely-Apátdomb, 5—7. Feldstück Káptalantóti-Nádaskút, 8—10. Balatonkenese—Balatonakarattya, 11—12. Tihany-Fährstation, 13—16. Látvány.

2. 1—4. Keszthely-Apátdomb, 5—7. Káptalantóti-Nádaskúti dűlő, 8—10. Balatonkenese—Balatonakarattya, 11—12. Tihany-Port, 13—16. Látvány.

2. 1—4. Кестхей-Апатдomb, 5—7. Дорога Капталантог-Надашкүт, 8—10. Балатонкенеше—Балатонакараттыя, 11—12. Тихань-Рев, 13—16. Латрань.

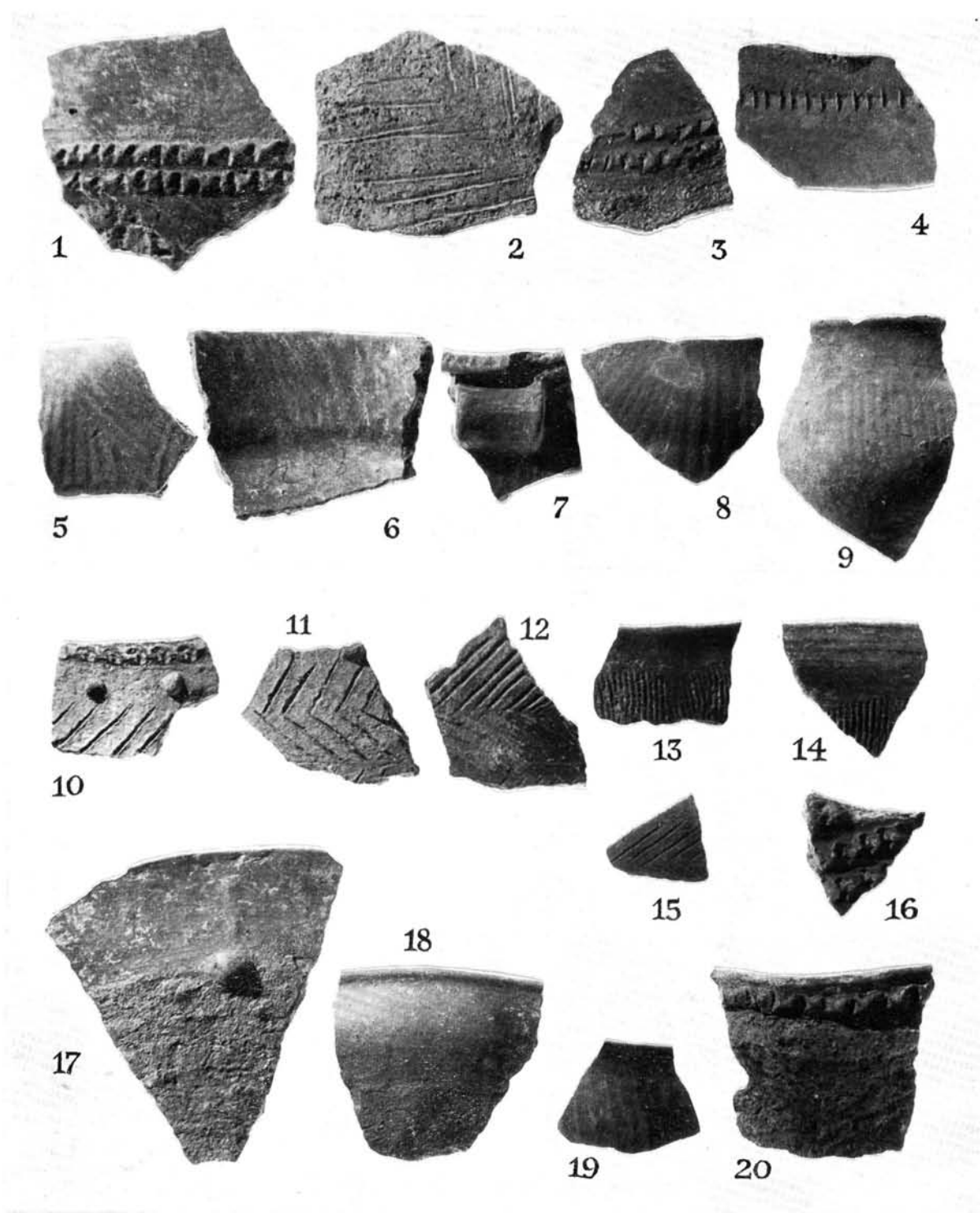

3. 1—4. Tab-Dunatáj, 5—11. Dombóvár-II. sz. téglagyár, 12—14., 18. Mágocs, 15—17. Szajk-Téglagyár.

3. 1—4. Tab-Dunatáj, 5—11. Dombóvár-Ziegelei Nr. II., 12—14. und 18. Mágocs, 15—17. Szajk-Ziegelei.

3. 1—4. Tab-Dunatáj, 5—10. Dombóvár-Briqueterie NoII, 12—14., 18. Mágocs, 15—17. Szajk-Briqueterie.

3. 1—4. Таб-Дунатей, 5—11. Домбовар, кирпичный завод №2, 12—14., 18. Магоч, 15—17. Сайк-кирпичный завод.

4. 1—16. Duzs, 17—20. Koppányszántó-Timárvölgy.
 4. 1—16. Duzs, 1720. Koppányszántó-Timárvölgy

4. 1—16. Дуж, 17—20. Коппаньсántó-Тимárvölgy.
 4. 1—16. Дуж, 17—12. Коппаньсántо-Тимарская долина.

30. *Veszprém-Nyülkertek* (Veszprém m.): A balatoni csoport és a badeni kultúra leleteit egyaránt tartalmazó lelőhelyen fazéktörödékeket, kannelurás táltörödékeket, alagútfüles bögretörödéket, horizontálisan tagolt kerek átmeteszettű fület és különböző becarkolt mintás cserepeket gyűjtöttünk.⁴³

31. *Veszprém-Hóvirágtelep*: A kultúra későbbi szakaszára jellemző cserepekkel együtt több soros bordával díszített törödékek is kerültek elő.⁴⁴

32. *Veszprém-Pléhszőlők*: Kannelurás tál és bögretörödékek, bordadíszes cserepek.

33. *Kádárta-Lánci dűlő* (Veszprém m.): Belső oldalán kannelurás tál törödéke.⁴⁶

34. *Sóly-Rétmelléki dűlő* (Veszprém m.): Belső oldalán kannelurás tál törödéke.⁴⁷

35. *Sóly-Gyalogúti dűlő*: Belső oldalán kannelurás tál és halszákamintás edény törödéke.⁴⁸

36. *Berhida-Szennyeshegy* (Veszprém m.): Belső oldalán kannelurás tál és pereme alatt háromsoros bebökdöséssel díszített mély tál (?) törödéke.⁴⁹

37. *Várpalota-Unió homokbánya* (Veszprém m.): Nagyméretű edény háromsoros bordával díszített oldaltörödéke, belső oldalán kannelurás tál törödéke.⁵⁰

38. *Ósi-Csapásföld* (Veszprém m.): Egyéb péceli cserepek között pereme alatt kettős bordasorral díszített fazék törödéke.⁵¹

39. *Felsőörs-Vakola* (Veszprém): Több soros bordával díszített oldaltörödékek.⁵²

40. *Szentkirályszabadja-Szobahely* (Veszprém m.): Pereme alatt háromsoros bordával, ez alatt becarcolt vonalakkal díszített mély tál (vagy fazék) oldaltörödéke.⁵²

41. *Balatonfüzű* (Veszprém m.): Fazéktörödékek és halszákamintás oldaltörödékek.⁵⁴

42. *Balatonfüzű-Mámai hegy*: Kannelurás táltörödékek.⁵⁵

43. *Berhida-Kiskovácsi*: Kannelurás tál és bögre, valamint fazék törödéke.⁵⁶

44. *Küngös-Deák F. u.* (Veszprém m.): Kannelurás táltörödékek és halszákamintás cserepek.⁵⁷

45. *Balatonkenese-Alelek* (Veszprém m.): Egyéb badeni cserepek társaságában alagútfüles bögre törödéke.⁵⁸

46. *Balatonkenese-Akarattya*: Banner J. egy vállán vízszintesen körbefutó besímitásokkal, ez alatt pedig sávosan zeg-zug vonalakkal, ill. függőleges irányú besímitásokkal díszített nagyméretű törödékes edény és egy alagútfüles bögre, valamint egy kétsoros bordával díszített edény törödékének képét közli.⁵⁹ A veszprémi múzeumban további bögretörödékeket (2. kép 9–10.), köztük alagútfüles kannelurás bögre törödéket (2. kép 9.) őrzik.⁶⁰

47. *Dörgicse* (Veszprém m.): Belső oldalán kannelurás tál törödéke.⁶¹

48. *Örvényes* (Veszprém m.): A kultúra későbbi szakaszára jellemző típusokkal együtt több soros bordával, ill. függőleges bordák között becarcolt és besímitott vonalakkal díszített edények törödékei kerültek elő.⁶²

49. *Tihany-Rév* (Veszprém m.): A kultúra későbbi fázisára jellemző cserepek mellett kétsoros bordával (2. kép 11.) és valószínűleg zeg-zug vonalakkal díszített tál törödéke (2. kép 12.).⁶³

50. *Balatonberény* (Somogy m.): Müller R. pereme alatt kettős bordával díszített fazéktörödéket gyűjtött.⁶⁴

51. *Fonyód-Dögtér* (Somogy m.): Mély tál oldaltörödéke, vízszintesen körbefutó háromsoros újjbenyomásokból kialakított díszítéssel, ez alatt 3 bütyökkel, alsó része érdes felületű.⁶⁵

52. *Fonyód-Bézsénypuszta*: Hamvasztásos sírokból belső oldalukon kannelurás tálak, fenyőágmintás és bordadíszes edények, bögrék stb.⁶⁶

53. *Táska* (Somogy m.): Müller R. belső oldalán kannelurás tál törödéket gyűjtött.⁶⁷

54. *Pamuk-Laskapuszta* (Somogy m.): Berdár Józsefné 1954-ben halszákamintás oldaltörödéket és egyéb péceli cserepeket ajándékozott a kaposvári múzeumnak.⁶⁸

55. *Balatonlelle* (Somogy m.): Müller R. halszákamintás oldaltörödéket gyűjtött.⁶⁹

56. *Látrány* (Somogy m.): A keszthelyi múzeumban közelebről ismeretlen lelőhelyű halszákamintás cserepeket,

vállán benyomkodott bordával és szalagfüle két oldalán lapos bütyökkel díszített oldaltörödéket, továbbá kétsoros bordával ellátott szalagfüles törödéket őriznek (2. kép 13–16.).⁷⁰

57. *Tab-Dunatáj* (Somogy m.): Draveczky B. a badeni kultúra későbbi szakaszára jellemző cserepekkel együtt pereme alatt kétsoros bordával díszített fazék törödéket és zeg-zugvonalas oldaltörödéket,⁷¹ Kocztur É. pedig vállán körbefutó, kannelurászerű besímitásokkal, ez alatt két lapos bütyökkel és zegzug vonalas becarcolásokkal díszített, széles, szalagfüles edény két törödéket gyűjtötte.⁷²

59. *Som-Daránypuszta* (Somogy m.): Patay Pál leletmentése során a csoport településére utaló leletek kerültek elő.⁷³

60. *Felsőnyék-Csikóhegy* (Tolna m.): A badeni kultúra későbbi szakaszára jellemző cserepekkel együtt háromsoros, újjbenyomkodásokkal tagolt bordás oldaltörödékek is kerültek elő.⁷⁴

61. *Karád-Berencse* (Somogy m.): Draveczky B. pereme alatt két sorban elhelyezkedő bebökdösött pontokkal díszített fazéktörödéket és vállán háromsoros bordával díszített cserepet gyűjtött.⁷⁵

62. *Andocs-Nagytoldipuszta* (Somogy m.): A badeni kultúra telepén Draveczky B. által végzett ásatások nyomomórészét bolerázi típusú leletanyagot eredményeztek.⁷⁶

63. *Tamási-Gonozd* (Tolna m.): Belső oldalán kannelurás tálak, bordadíszes, érdes felületű edények oldaltörödékei (5. kép 10–17.).⁷⁷

64. *Pincehely-Bogarasi dűlő* (Tolna m.): Belső oldalán kannelurás tál törödéke.⁷⁸

65. *Pincehely-Görbő-Lelenc*: Két soros bordával és zeg-zug mintával díszített cserepek (7. kép 14–15.).⁷⁹

66. *Tolnanémedi-Úrbéres földek* (Tolna m.): Halszákamintás oldaltörödékek.⁸⁰

67. *Tolnanémedi-Szentpéteri őrház*: Kannelurás, alagútfüles bögre törödéke.⁸¹

68. *Simontornya* (Tolna m.): A szekszárdi múzeumban vállán kétsoros bordával, ez alatt zeg-zug vonalakkal díszített, valamint zeg-zug vonalas oldaltörödéket őriznek.⁸²

69. *Koppányszántó-Rendeserdő* (Tolna m.): Fazéktörödékek több soros bordával, alagútfüles bögretörödékek, oldaltörödékek vízszintesen körbefutó bordákkal, zeg-zug vonallal és lapos bütyökkel díszítve (5. kép 1–9.).⁸³

70. *Koppányszántó-Csád*: Peremén háromsoros bordával díszített fazéktörödékek.⁸⁴

71. *Koppányszántó-Timárvölgy*: Kihajló peremű tál törödéke bütyökkel, pereme felőli részen simított, máshol érdes felületű. Mély tál törödéke, kissé behúzott, megduzzadt peremmel, kannelurás bögre és bordadíszes fazék törödéke (4. kép 17–20.).⁸⁵

72. *Nagykónyi-Okrád* (Tolna m.): Nagyméretű edény oldaltörödéke, két vízszintes bordával, alatta zegzugos becarcolt vonalakkal.⁸⁶

73. *Nagykónyi-Dózsa Gy. u.*: Halszákamintás oldaltörödékek és háromsoros bordával díszített fazéktörödékek.⁸⁷

74. *Pári-Kenderföld* (Tolna m.): Fazéktörödékek kétsoros bordával, fenyőágmintás oldaltörödékek.⁸⁸

75. *Pári-Úrgehegy* (Erdhaseberg): Többzori terepbejárás eredményeként kannelurás táltörödékek, halszákamintás oldaltörödékek, kannelurás és alagútfüles bögretörödékek, fazéktörödékek kerültek elő (6. kép 1–13., 7. kép 1–13.).⁸⁹

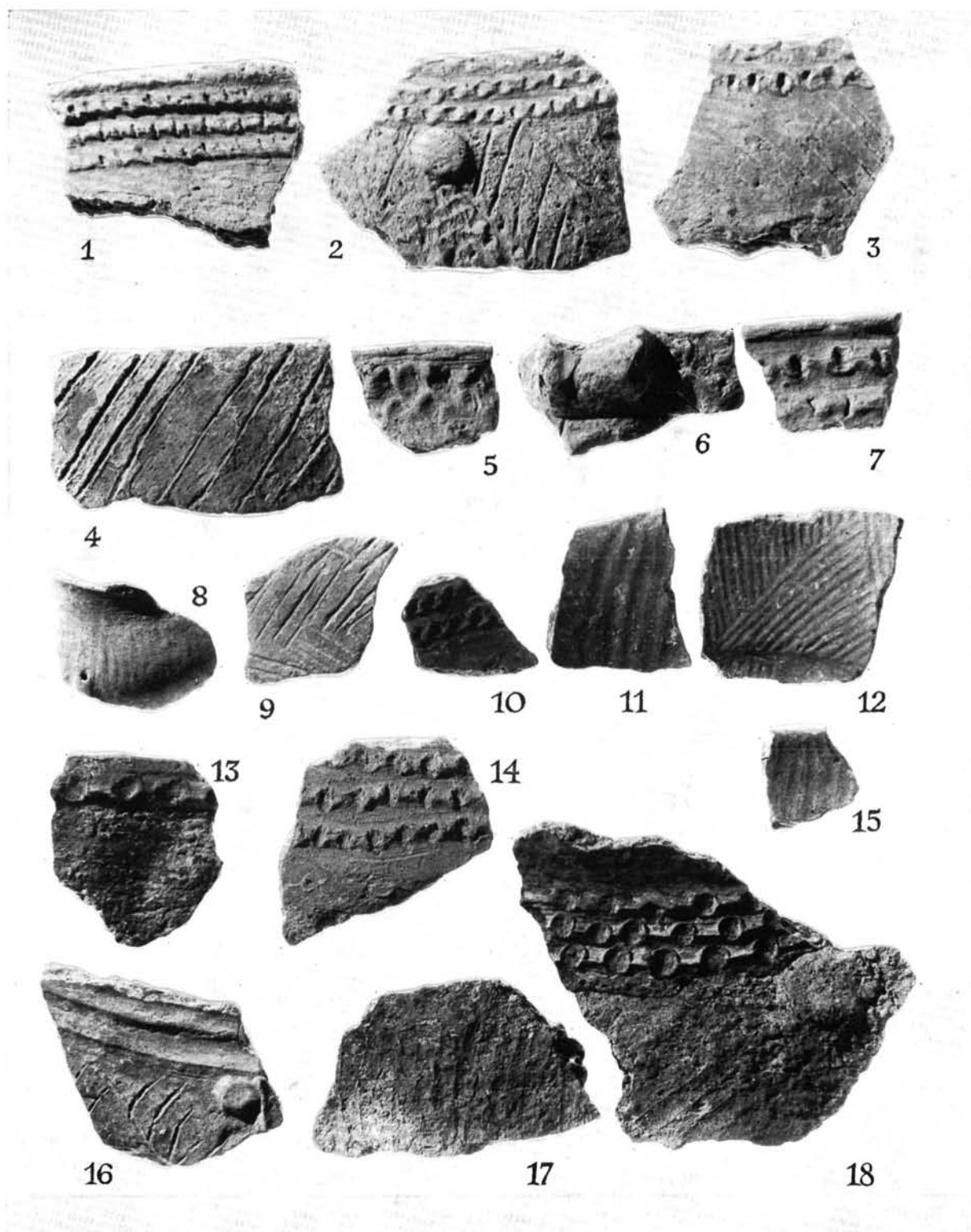
76. *Szakály-Almási dűlő* (Tolna m.): Két, ill. háromsoros bordával díszített fazéktörödékek.⁹⁰

77. *Sárszentlőrinc-Uzd* (Tolna m.): Zeg-zug vonalas becarcolással díszített oldaltörödékek.⁹¹

78. *Ráksi-Felsőhegy* (Somogy m.): Kocztur É. terepbejárása nyomott gömbtestű, kannelurás bögretörödéket, fazéktörödéket, fenyőágmintás cserepet és félbetörött orsógombot eredményezett.⁹²

79. *Taszár* (Somogy m.): Közelebről ismeretlen lelőhelyről egyéb badeni cserepek között vállán körbefutó besímitással díszített edény törödéket őrzik a kaposvári múzeumban.⁹³

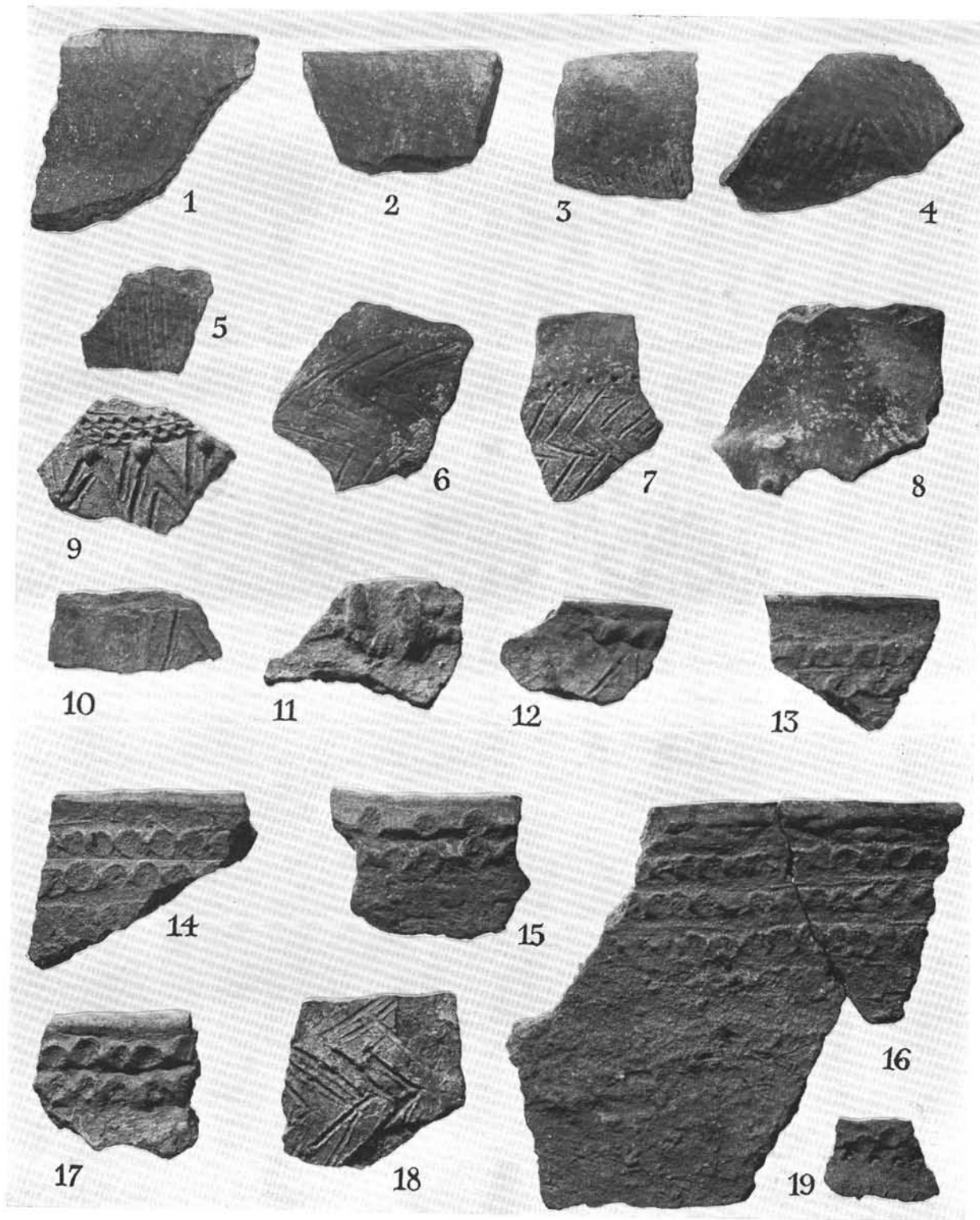
80. *Dombóvár II. sz. téglagyár* (Tolna m.): A régebről ismert péceli lelőhelyen Pusztai R. további leleteket gyűjtött, ezekből pereme alatt háromsoros bordával ellátott fazék törödéke, függőleges bordával és zeg-zug vonalakkal díszít-

5. 1—9. Koppányszántó-Rendeserdő, 10—17. Tamási-Gonozd.
5. 1—9. Koppányszántó-Rendeserdő, 10—17. Tamási-Gonozd.

5. 1—9. Koppányszántó-Rendeserdő, 10—17. Tamási-Gonozd.
5. 1—9. Коппаньсанто-Рендешердэ, 10—17. Тамашы-Гонозд.

6. 1—19. Pári-Úrgehegy.
6. 1—19. Pári-Úrgehegy.

6. 1—19. Pári-Úrgehegy.
6. 1—19. Пари-Юргехель.

tett oldaltöredék sorolható a bolezási csoportba.⁹⁴ Ugyancsak ide tartozik egy alagútfüles, két kannelurás bögre és peremén bevagdosásokkal díszített fazék töredéke, zeg-zug mintás oldaltöredékek, amelyek egy 1,5 m széles, 2 m mély gödörből kerültek elő⁹⁵ (3. kép 5—11.).

81. *Dombóvár-Kapospart*: Belső oldalán kannelurás tál töredéke.⁹⁶

92. *Dombóvár-Szarvasd*: Belső oldalán kannelurás tál töredéke.⁹⁷

83. *Dombóvár-Szarvasd-Hangyálos*: Belső oldalán kannelurás tál töredéke.⁹⁸

84. *Döbrököz-Szarvasdi berek*: Több soros bordával díszített oldaltöredék.⁹⁹

85. *Szakály-Tárkány* (Tolna m.): Belső oldalán kannelurás tál-töredék, fazékperem kétsoros bordával.¹⁰⁰

86. *Csibrák* (Tolna m.): Fazékperem kétsoros bordával.¹⁰¹

87. *Duzs* (Tolna m.): Belső oldalukon kannelurás tál-töredékek, kannelurás bögrétöredékek, bordadisz és halszákmintás, valamint bütyökdiszes töredékek¹⁰² (4. kép 1—16.).

88. *Mágozs* (Baranya m.): Herceg I. egyéb péceli cserepekkel együtt érdes felületű, pereme alatt két sorban elhelyezkedő bebökdősékekkel díszített mély tál töredékét és zeg-zug vonalú oldaltöredékeket ajándékozott a pécsi múzeumnak¹⁰³ (3. kép 12—14., 18.).

89. *Nagykozár-Zamajur* (Baranya m.): Kiss A. többek között zeg-zug vonallal és két sorban elhelyezkedő bebökdősékekkel díszített oldaltöredéket gyűjtött.¹⁰⁴

90. *Nagypall* (Baranya m.): Közelebbről ismeretlen lelőhelyről származó zeg-zug vonalú oldaltöredékeket őriznek a pécsi múzeumban.¹⁰⁵

91. *Szajk-Téglagyár* (Baranya m.): Dombay J. körbefutó benyomkodott mintával és zeg-zug vonalakkal díszített tál-töredékeket és kannelurás, alagútfüles bögrétöredéket gyűjtött¹⁰⁶ (3. kép 15—17.).

92. *Baranya megye*: Banner J. egy kannelurás, alagútfüles bögre töredékét közli.¹⁰⁷

93. *Üllő* (Pest m.): Kannelurás oldaltöredékek és háromsoros bordával díszített fazékperem sorolható a csoportba.¹⁰⁸

94. *Tamási-Vágóhid* (Tolna m.): 1967 nyarán épületalapozásból előkerült, belső oldalán kannelurás, külső oldalán párhuzamos vonalakkal díszített tál töredékeit sikerült összegyűjteni.¹⁰⁹

95. *Szentes* (Csongrád m.): Fenyőágmintás füles bögre töredéke.¹¹⁰

96. *Deszk A* (Csongrád m.): Halszákmintás cserepek.¹¹¹

97. *Levelek* (Szabolcs-Szatmár m.): Zeg-zug mintás oldaltöredék.¹¹²

98. *Szabolcs megye*: Függőleges sávban zeg-zug mintával díszített bordás oldaltöredékek.¹¹³

99. *Bősárkány-Mestertag* (Győr-Sopron m.): Alagútfüles kannelurás bögre és háromsoros bordával díszített fazék töredékét őrzik innen a győri múzeumban.¹¹⁴

100. *Sárpilis* (Tolna m.): Az állami gazdaság területéről kannelurás tál és zeg-zug vonalú edények töredéke került a szekszárdi múzeumba.¹¹⁵

A felsorolt leletek döntő többsége cserepekből áll, ezért az edényformák megállapítása sok esetben nehézségekbe ütközik. Ennek ellenére a főbb típusok — a szlovákiai leleteket is figyelembe véve — már most is körülhatárolhatók.

Az általunk összegyűjtött leletanyagban igen gyakoriak a *belső oldalukon kannelurás tálak* töredékei. Egy vagy több példányban megtaláljuk Süttö (1. kép 5., 7—9., 16.) Berhida-Kiskovácsi szőlők, Berhida-Szenyeshegy, Dörögicse, Küngös, Nagyvázsony-Szérúskerti dűlő,¹¹⁶ Veszprém-Nyúlkertek,¹¹⁷ Pincehely-Bogaras, Pári-Úrgehegy (6. kép 1—2.), Tamási-Gonozd (5. kép 11—12.), Duzs (4. kép 5—6.), Szakály-Tárkány, Dombóvár-

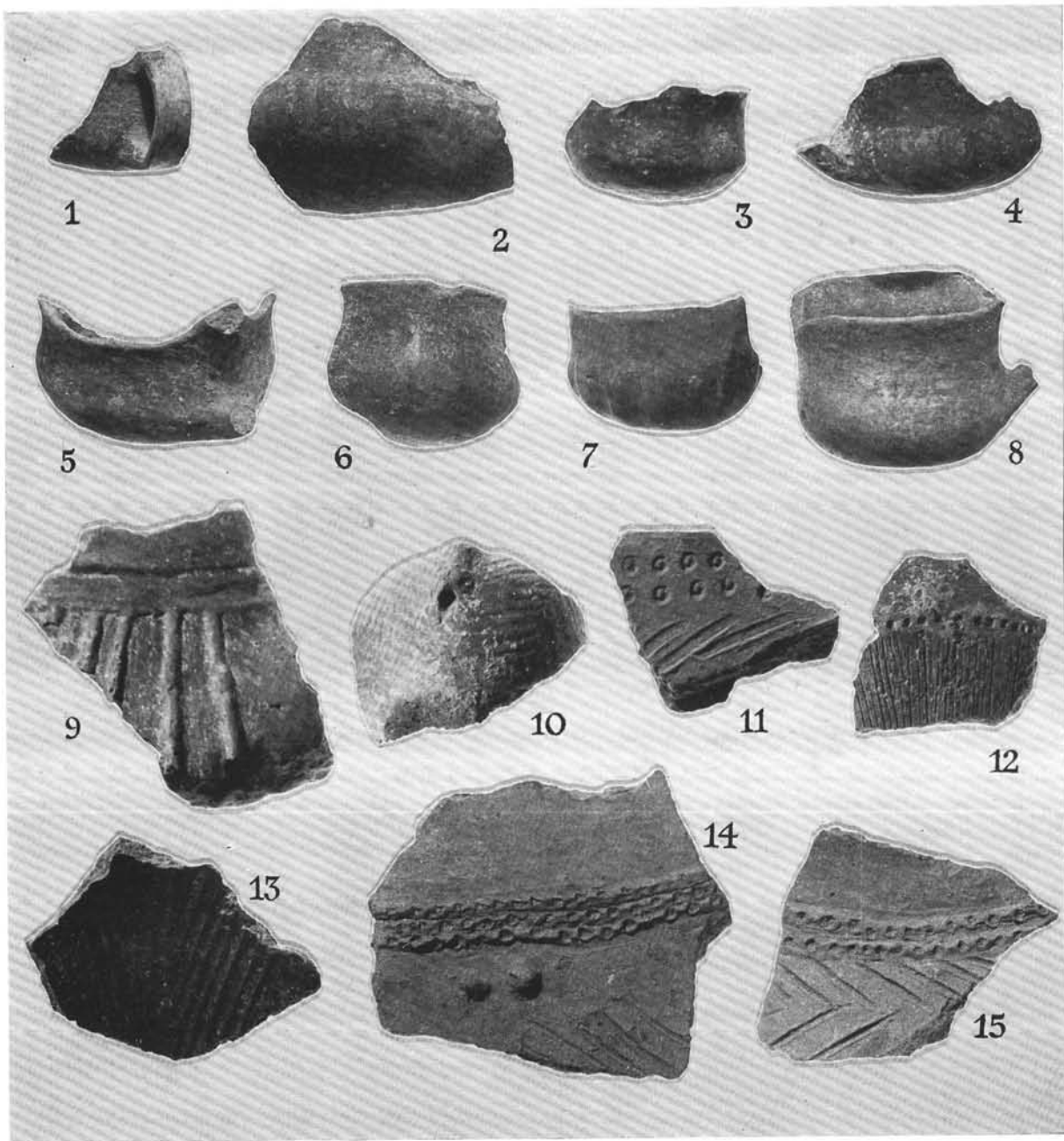
Szarvasd stb. lelőhelyeken. Fenti töredékek a fonyódi temető fordított csonkakúpos testű, tölcseres nyakú, belső oldalán szintén kannelurás tál típusához hasonló példányokból származnak. A tálak külső oldala néha díszítetlen, máskor a vállon körbefutó bevagdosásokból (Duzs, 4. kép 4.) vagy pontokból kialakított mintát találunk. Gyakoriak a hasukon halszákmintával díszített példányok. Utóbbiak a belső oldalukon díszítetlen hasonló tálakból származó töredékeken is előfordulnak (Pári 6. kép 7—8., Tihany: 2. kép 12., Szajk: 3. kép 16—17 Szajk: 3. kép 16—17.). Ez a tál típus terjedt el leginkább a délnyugatszlovákiai lelőhelyeken is.¹¹⁸

Egy bolezási lelőhelyű lapos tál belső oldalán kannelurával, külső oldalán párhuzamos vonalakkal díszített töredékéhez hasonló találtunk Tamási-Gonozdon (5. kép 15.), ugyanilyen, de kannelura nélküli töredéket Duzson (4. kép 14.), Páriban (6. kép 5.), és Süttön (1. kép 13—14.).

DNy-Szlovákiában a gyakori típusok közé tartoznak a *kettős kúpos, lekerekített törésvonalú tálak* töredékei is.¹¹⁹ Hasonló töredéket a Dunántúlról csak Süttöről (1. kép 10—11.) és Koppányszántóról (4. kép 18.) ismerünk.¹²⁰ Utóbbinak felső része fényesre simított, alsó felét pedig érdesen hagyták. Ugyanerről a lelőhelyről származik egy hasonló felületű lapos tál töredéke (4. kép 17.). A lengyeli kultúrában szokásos talpcsöves tál formájára emlékeztető példányt a simított és az érdes felület határán egy bütyök díszíti. A Nitriansky-Hradok-i különböző típusú tálakon gyakori bütykös díszítés a dunántúli példányokról általában hiányzik.

A következő gyakori típust a *fazékok* alkotják, amelyek a perem alatt elhelyezkedő kettős vagy hármass, ujjbenyomkodással vagy bevagdosással tagolt bordasor jellemző. Előfordulnak az egysoros bordával díszített példányok is (pl. Koppányszántó: (4. kép 20. k.). Ez a típus azonban a klasszikus badeniben is igen nagy számban megtalálható, ezért a hiteles megfigyelés nélkül előkerült példányokat nem sorolhatjuk csoportunkba. A bordasorokat néha ujjbenyomkodásokból vagy bebökdőségekkel kialakított sorok helyettesítik (Berhida-Szenyeshegy,¹²¹ Veszprém-Nyúlkertek,¹²² Karád-Berencse stb.). Az egész edények közül a borda alatt díszítetlen sághegyi példányt¹²³ említjük meg. Kisebb-nagyobb fazékokból származó töredékeket csaknem minden lelőhelyen találunk: Csákvár,¹²⁴ Keszthely-Apátdomb,¹²⁵ Kékkút, Üllő,¹²⁶ Felsőnyék-Csikóhegy alja, Süttö (1. kép 1., 3., 19—21.), Koppányszántó-Csád, Pári-Úrgehegy (6. kép 11—16., 18—19.), Dombóvár (3. kép 11.), Felsőörs-Vakolai dűlő, Örvényes, Szentkirályszabadja-Szobahely,¹²⁷ Veszprém-Nyúlkertek¹²⁸ stb.

A fazékok pereme alatt néha fülformát utánozó bütyökfogantyút találunk Pári: (6. kép 11.). Peremből kiinduló füle volt egy süttöi töredéknek (1. kép 1.). A perem alatt elhelyezkedő, függőleges átfúrású kisoroszi fazéktöredék fülének párhuzamát Bešenovról közli V. Němejcová-Pavúková.¹²⁹ A függőleges átfúrású fület megtaláljuk a celldömölki, egyébként eltérő felépítésű fazékon is.¹³⁰ Végezetül hasonló füle van egy süttöi gömbszeletalakú tál töredékének is (1. kép 23.). A fazékok testét néha halszákminta díszíti (pl. Rábapordány).¹³¹

7. 1—13. Pári-Úrgehegy, 14—15. Pincehely-Görbő-Lelenc.
7. 1—13. Pári-Úrgehegy, 14—15. Pincehely-Görbő-Lelenc.

7. 1—13. Pári-Úrgehegy, 14—15. Pincehely-Görbő-Lelenc.
7. 1—13. Пáри-Юргехель, 14—15. Пинцехель-Гёрбё-Леленц.

Hasonló díszítésű oldaltöredékek nagy része is fazékból származhatik. Szlovákiában gyakori a borda alatt elhelyezkedő bütykös díszítés. A biztosan fazekakból származó dunántúli töredékeken ez hiányzik.

Minden bizonnyal területünkön is megvan a V. Nemejcová-Pavúková által a D-típusba sorolt edényforma, amelyet a kettős kúpos vagy gömbalakú testen ülő behúzott nyak és kissé kihajló perem jellemez.¹³² Talán

ebbe a típusba sorolhatunk egy küngösi,¹³³ Keszthely-apátdombi (2. kép 4.) és káptalantóti (2. kép 5.) töredéket. Több Tolna-megyei lelőhelyről ismerünk olyan töredékeket, amelyeket a vállon körbefutó két-háromsoros, ujjbenyomkodásokkal tagolt borda, ez alatt pedig zeg-zug mintás bekarcolás és lapos kerek bütykök díszítenek (Koppányszántó-Rendeserdő: 5. kép 2., Pincehely-Görbő: 6. kép 14—15.). A lapos kerek bütykök

Nitriansky-Hradokon egyaránt előfordulnak a D-típusba sorolt cserepeken¹³⁴ és a fazéktöredékeken.¹³⁵ A hasonló dunántúli töredékek is e két típus valamelyikébe tartoznak, töredékes mivoltuk miatt típusba sorolásuk az esetek többségében nem végezhető el.

A bögrék között általánosak az alacsony, nyomott gömbtestű, rövid hengeres vagy csonkakúpos nyakú, néha ívelten kihajló peremű példányok. Testüket rendszerint függőleges, néha elnagyolt kannelura díszíti (Balatonkenese-Akarattyá: 2. kép 10., Pári-Úrgehegy: 7. kép 1—8., Ráksi). Hasonló felépítésű, bár karcsúbb bögrékből származó töredék került elő Balatonkenese-Akarattyán (2. kép 9.) és Duzson (4. kép 8.). A bögrék öblét és peremét, a szlovákiai hasonló típusoknak megfelelően általában szalagfüllel kötötték össze. Ritkábbak a körátmetszetű fülek. Ezek között különösen érdekes a névadó lelőhelyen előkerült horizontális tagolású fül,¹³⁶ amelynek pontos párhuzamát Veszprém-Nyúlkertek lelőhelyen találtuk meg.¹³⁷

A fenti típusokat a bolerázi csoporttal foglalkozó kutatók egyöntetűen a bolerázi csoportba sorolják. Az alább tárgyalt típusok esetében megoszlanak a vélemények. E. Neustupný szerint a Jevisovice Cfokozatot a függőleges kannelurával vagy bekarcolással díszített bögrék és korsók jellemzik,¹³⁸ az alagútfül csak a fonyódi fokozatban lép fel.¹³⁹ Ezzel szemben a Nitriansky-Hradok-i telepen több példányban megtaláljuk az alagútfüles töredékeket is.¹⁴⁰ A Nitriansky-Hradok-i alagútfüles példányokon kizárólag függőleges kannelurát látunk, Bolerázról azonban olyan töredéket ismerünk, amelyen a kannelura a Sopron-burgstalli bögre díszítéshez hasonlóan helyezkedik el,¹⁴¹ habár hiányzik róla az alagútfül felett emelkedő függőleges borda. Véleményünk szerint az alagútfüles bögre jelentkezése nem jelent időrendi különbséget, a bolerázi csoport jellemző sajátossága, ezért lelőhelykataszterünkbe felvettük az ilyen tárgyat tartalmazó leletegyütteseket is. Ezek között az ismeretlen Baranya megyei lelőhelyet,¹⁴² Keszthely-Apátdombot (2. kép 2.), Koppányszántó-Rendeserdőt (5. kép 8.), Pári-Úrgehegyet (6. kép 9.), Veszprém-Nyúlkerteket,¹⁴³ Balatonkenese-Akarattyát, Dombóvár-Téglagyárat (3. kép 5.) és Szajk-Téglagyárat (3. kép 15.) említhetjük meg.

Ritka típust képvisel a gömbszelet alakú, igen rövid hengeres nyakú, kannelurás díszítésű bögre, amelynek egy-egy töredéke Süttön (1. kép 23.) és Koppányszántó-Tímárvölgyben (4. kép 19.) került elő. D. Berciu hasonló töredéket közöl Cernavodáról (Románia).¹⁴⁴

Végezetül két edénytípussal szeretnénk foglalkozni. Az egyikbe a kettős kúpos testű, nyak nélküli vagy rövid összeszűkülő nyakú nagyobb méretű edények tartoznak.¹⁴⁵ Az edény öblén vízszintes átfűrésű fülek vannak. Az edény felső részét halszálkás minta borítja. A másik típus egy hosszabb csonkakúpos alsó részből és zömökebb, ívelt felső részből és ezen ülő hosszabb-rövidebb hengeres vagy kissé ívelten hajló nyakból épül fel. Ezek az edények mindig fül nélküliek, díszítésüket a válon körbefutó több soros ujbenyomkodásos vagy bebökdöséses bordasor vagy a bordasor helyett besímtott vonalak és az edény öbléig lenyúló párhuzamos

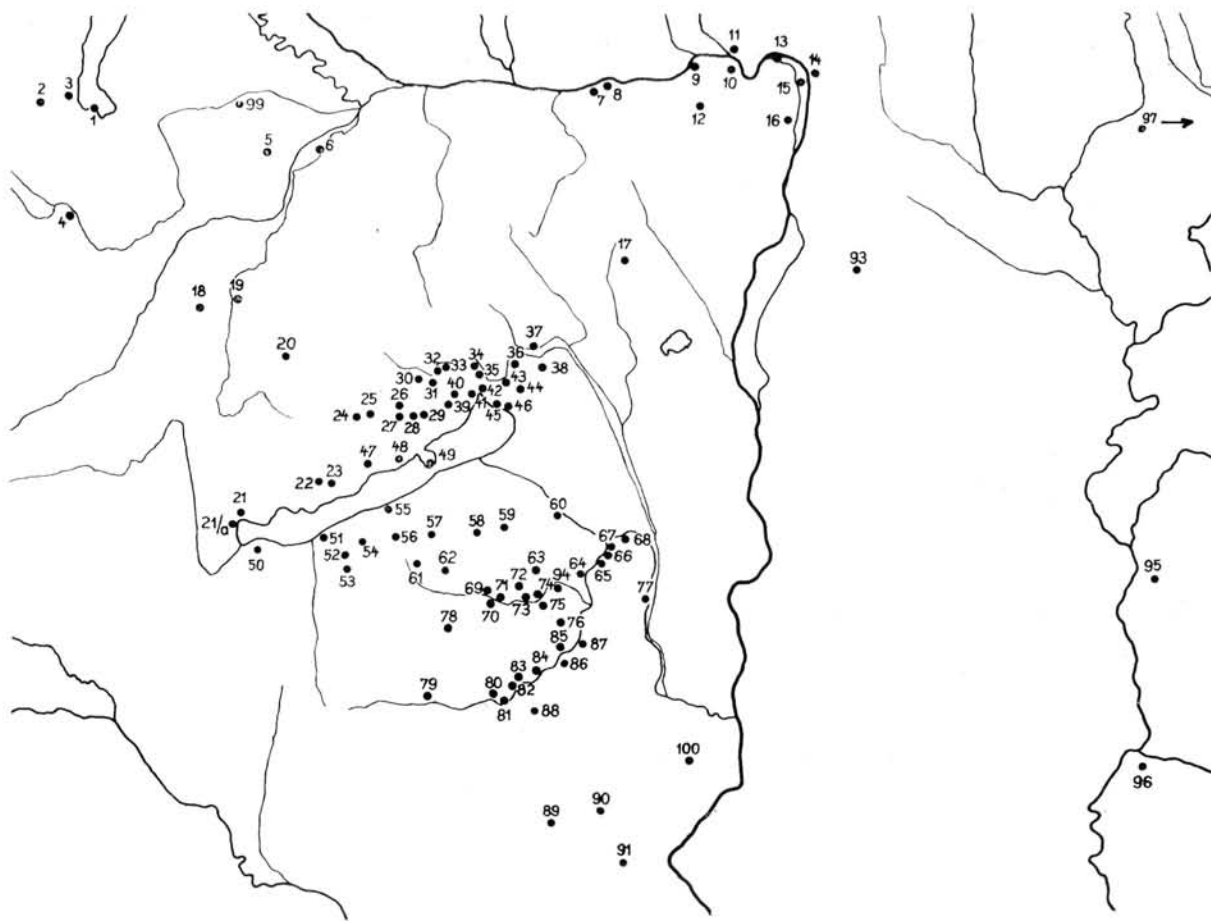
bordák alkotják. A bordák közötti sávot váltakozva üresen hagyták vagy zeg-zug vonalakkal díszítették. Az üresen hagyott sávokat néha besímtott mintával látták el. Az utóbbi típusból néhány egész edényt is ismerünk: Fonyód,¹⁴⁶ Neusiedl (Burgenland).¹⁴⁷ Jóval nagyobb a száma azoknak a töredékeknek, amelyek biztosan ilyen típusú edényből származnak: Balatonkenese,¹⁴⁸ Simontornya,¹⁴⁹ Sárszentlőrinc-Uzd,¹⁵⁰ Szob-Homokdűlő,¹⁵¹ Szabolcs megye,¹⁵² Veszprém-Nyúlkertek,¹⁵³ Esztergom-Szentgyörgymező, Külsővat-Bánhalma, Som-Daránypuszta stb. Előfordul, hogy a bordasor alatti rész díszítetlenül marad, a díszítést ilyenkor rendszerint a rücskös felület helyettesíti: Sághegy,¹⁵⁴ Tamási-Gonozd (5. kép 17.). A két edénytípust E. Neustupný egy típusba sorolja, a formai és díszítésbeli különbségeket időbeli különbségként értékeli. Az általunk egyik típusba sorolt edényeket a badeni kultúra első fokozatába, a fonyódi, neusiedli edényeket pedig a második fokozatba helyezi.¹⁵⁵

A fonyódi urnasírokban talált, belső oldalukon kannelurás tálak, a halszálkamintás díszítés, az alagútfüles kannelurás korsó és a bögreformák jó része a bolerázi csoporthoz kapcsolódik. Az alulnézetben csillagmintás díszítésű tál, pontsorok és bekarcolt vonalak kombinációjából kialakított minta, kannelura nélküli tálka stb. már az úgynevezett klasszikus badeni kultúra felé mutatnak.¹⁵⁶ A plasztikus díszítésű amfora a neusiedli lelőhelyen is belső oldalán kannelurás tálakkal és a bolerázi csoport bögréihez hasonló bögrékkel együtt került elő.¹⁵⁷ Mindkét lelőhely anyaga valóban a bolerázi csoport és a klasszikus badeni kultúra között áll. Jelenlegi tudásunk mellett úgy tűnik azonban, hogy a bolerázi csoportra jellemző formai és díszítési sajátosságok szerepe a jelentősebb, ezért az ilyen amforatípusokat, illetve az ilyenek töredékeit tartalmazó leletegyütteseket is a bolerázi csoportba soroljuk.

A fonyódihoz hasonló amforatípus a csoport eddig ismert legnagyobb lelőhelyén hiányzik, viszont több, sajnos csak felszíni leletekből ismert lelőhelyen jellegzetes bolerázi típusú leletanyaggal együtt jelentkezik. A bolerázi csoport elterjedési területén kívül nem találkozzunk vele. Tovább fejlődött, de már a bolerázi csoportra jellemző plasztikus bordák és zeg-zugvonalas díszítés nélküli változatait¹⁵⁸ is inkább a bolerázi csoport elterjedési területén belül fekvő lelőhelyekről ismerjük. A fonyódi típusú és egyéb bolerázi amforák közötti tipológiai különbségek valószínűen időrendi különbséget is jeleznek, a kérdés megoldása a bolerázi csoport belső tagolásával kapcsolatos vizsgálatok feladata.

A tipológiai elemzés során bemutatott formák: tálak, fazekak, bögrék, nagyméretű edények megtalálhatók a badeni kultúra klasszikus típusait tartalmazó leletegyüttesekben is. Ezek a típusok azonban többé-kevésbé megváltozott formában jelentkeznek, a kétosztású tálak, halbárcák, magasfülű mericék stb. mellett számarányukat és jelentőségüket tekintve is háttérbe szorulnak.

Különösen jelentős különbségeket találunk a díszítés területén. A bolerázi típusú edényeken alkalmazott halszálkaminta, többsoros, ujbenyomkodásokkal tagolt

8. Leőhelytérkép.
8. Fundstättenkarte.

8. Plan de sites.
8. Карта археологического объекта.

bordák, lapos bütyök, a tálak belső oldalát díszítő kanelura a badeni kultúra többi csoportjában teljes egészében hiányzik. Ezzel szemben a bolerázi lelőhelyeken ismeretlen a benyomkodott pontsorok és párhuzamosan vagy hálósan bekarcolt vonalak kombinációjából kialakított díszítés, amely annyira jellemző a kultúra többi csoportjára. Az eltérő típusú és díszítésű leletanyag tehát a badeni kultúra külön csoportjaként értékelhető.

A bolerázi csoport nemcsak tipológiai alapon választható külön a badeni kultúra többi csoportjaitól. A bolerázi típusú leletanyagot gyakran önálló telepen találjuk meg, így Nitriansky-Hradokon hiányoznak a kultúra „klasszikus” típusait tartalmazó objektumok. Hazánkban sajnos többnyire csak felszíni megfigyelésekre vagyunk utalva. Tamási-Gonozd, Pincehely-Lelenc, Koppányszántó-Rendeserdő, Duzs stb. lelőhelyeken a bőséges bolerázi leletanyagon kívül más badeni leletet nem találtunk. A süttöi lelőhelyen végzett kisebb ásatás is csak bolerázi leletanyagot szolgáltató gödröket eredményezett. Gyakoriak a bolerázi és egyéb típusokat

együttesen tartalmazó lelőhelyek. Ezeknél a felszíni gyűjtés következtében nem dönthető el, hogy a bolerázi leletek külön objektumokból származnak-e vagy egyazon gödörből. Az előbbi lehetőségre többek között a dombóvári téglagyár szolgáltató példát, ahol a bolerázi cserépek zárt gödörben feküdtek. A veszprémi Nyúlkeretnél megfigyelhetjük, hogy az egy lelőhelyen előforduló kétfajta leletanyag mindig különálló hamus, paticsos foltokban helyezkedett el. A második lehetőséget viszont a fertőrákosi lelőhely támasztja alá.¹⁵⁰

A bolerázi csoport elterjedési területét a korábbi kutatások leletanyaghiányában nem tisztázhatták. A bolerázi csoport magyarországi lelőhelyeinek térképe (1. térkép) annak ellenére, hogy az egyes területek különböző mérvű átkutatottságának következtében nagy egyenlenségeket mutat, mégis jól tükrözi, hogy a bolerázi csoport elterjedési területébe hazánk is szervesen beletartozott. A lelőhelyek döntő többsége a Dunántúlon helyezkedik el. A terepbejárásokkal átkutatott területeken meglehetősen sok telepet találtunk. A Kaposvölgy

77 badeni lelőhelyéből 20 sorolható a bolerázi csoportba. A veszprémi járásban 64 lelőhelyből 27 esetben gyűjtötünk bolerázi cserepeket. Első pillantásra úgy tűnik, hogy az ország többi területén egyenletesen helyezkednek el a lelőhelyek. Figyelemre méltó azonban, hogy Szőke M. galgavölgyi, Vadász É. kalocsai járási terepbejárásain nem kerültek elő bolerázi lelőhelyek. Melis K. Szabolcs megyei, rétközi terepbejárásai szintén nem eredményeztek ilyeneket. Megjegyzendő, hogy mindhárom terepbejáró több „klasszikus” badeni lelőhelyet talált. Egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy míg a Dunántúlon már korábban is került elő nagyobb lelet együttes (pl. Celldömölk-Sághegy), addig az Alföldről csupán néhány cserépből álló szórványokat vagy nagyobb telepanyagból 1—2 bolerázi jellegű cserepet ismerünk (pl. Úlló). A bolerázi csoport a Dunántúlon nagyjából és egészében a „klasszikus” badeni fokozattal azonos területet foglalt el. Vas megye Ny-i és Zala megye Ny-i, DNy-i részeit leszámítva mindenütt előfordul. (A Dunántúl Ny-i, DNy-i sarkában a badeni kultúra többi csoportjának lelőhelyei is hiányoznak.¹⁶⁰ A csoport elterjedési területének K-i határát a Duna vonala képezte. A Dunát csak a Dunakanyar és Budapest közötti szakaszon lépte át. Az Alföldön található néhány szórványos lelet az elterjedési területen kívül esik, nem a csoport önálló meglepedését jelzi.

A bolerázi csoport és a badeni kultúra többi csoportja közti különbség nem a térbeli eltéréstől fakad. A Dunántúlon és DNy-Szlovákiában, Morvaországban és Alsó-Ausztriában azonos területet elfoglaló bolerázi csoport és a „klasszikus” badeni kultúra közötti időbeli különbséget kell feltételeznünk.¹⁶¹

A bolerázi csoport kronológiai helyzetét vertikális stratigráfia nem tisztázta. V. Nemejcová-Pavúková szerint a bolerázi csoport megelőzi a klasszikus badeni kultúra csoportjait. Feltételezi, hogy a bodrogkeresztúri kultúra nemcsak a ludanicei csoporttal egykorú, hanem az ezt követő bolerázi csoporttal is.¹⁶²

A bolerázi csoport jellegzetes típusai és díszítési sajátosságai teljes egészében hiányoznak a badeni kultúra fiatalabb szakaszára keltezhető kostoláci és bosácai csoport emlékegyéből.¹⁶³

Az erős tipológiai különbségeken túlmenően, a kostoláci és bolerázi csoport terjedési területének vizsgálata is ellentmond a két csoport egyidejűségének. Igaz, hogy a Dunántúl belsejéből eddig nem ismerünk kostoláci leleteket, a Dunakanyarban és DNy-Szlovákiában viszont azonos területen találjuk meg a két csoport lelőhelyeit.¹⁶⁴

A bolerázi csoport relatív kronológiai helyzetének megvilágításához adatokat nyerhetünk a bolerázi csoport és a bodrogkeresztúri kultúra elterjedési területének összehasonlításából is. A bodrogkeresztúri kultúra a Patay P. által összegyűjtött lelőhelyek szerint a Dunától K-re eső területen terjedt el.¹⁶⁵ A bolerázi csoport ezzel szemben éppen a Dunántúlt és az ahhoz csatlakozó DNy-Szlovákiát népesítette be. A péceli kultúra korai horizontjának és a bodrogkeresztúri kultúra kései szakaszának egyidejűségét Banner J. és Kutzián I. is felvette.¹⁶⁶ Tekintve, hogy a bolerázi csoport és a bodrog-

keresztúri kultúra elterjedési területe főbb vonásaiban kiegészíti egymást, a bodrogkeresztúrival egyidős badeni fokozatként csak a bolerázi csoport jöhet számításba.

A rendelkezésünkre álló kevés adat nem teszi lehetővé, hogy olyan fontos kérdésekkel mint a bolerázi csoport eredete, a badeni kultúra későbbi csoportjaihoz való viszonyának tisztázása, a halotthamvasztás szokásának eredete stb. behatóbban foglalkozzunk. A csoportnak a tölcséres nyakú edények kultúrájából való származtatását nem lehet elfogadni.¹⁶⁷ Elveti ezt a származtatási elméletet V. Nemejcová-Pavúková is. Elsősorban azzal érvel, hogy a tölcséres nyakú edények kultúrája DNy-Szlovákiában nem volt elterjedve. A szlovákiai bolerázi leletanyag megegyezik a morvaországgal, semmi alap nincs arra, hogy a morvaországi korábbi lenne, és a csoport később terjedt volna el Szlovákiában. Ugyanez fokozottabb mértékben vonatkozik a Dunántúltra, ami még távolabb esett a tölcséres nyakú edények művelődésének elterjedési területétől. V. Nemejcová-Pavúková szerint a bolerázi csoport szlovákiai, ludanicei alapokon jött létre.¹⁶⁹ Legutóbbi munkájában a helyi alapok mellett nagy jelentőséget tulajdonít a Gorodszk-Uszatovo, Cernavoda, Ezero csoportok hatásának.¹⁷⁰

A Dunántúlon a bolerázi csoport a ludanicei és a balatoni csoport területét foglalja el. A ludanicei csoport elterjedési területébe ÉK-Dunántúl is beletartozott.¹⁷¹ A balatoni csoport jelentősebb telepeit Kalicz N. a Balatontól DNy-ra, részben a bolerázi csoport valószínűsíthető elterjedési határán kívül tárta fel.¹⁷² A balatoni csoporthoz sorolható leletanyagot ugyanakkor a bolerázi csoport elterjedési területéről, néha bolerázi közös lelőhelyről is ismerjük. Így Hidegkúton, a bolerázi csoport lelőhelyén kettős kónikus fazék, hasonló alakú, kiöntő nyílásos edény töredéke is került elő.¹⁷³ Az Andocs-nagytoldipusztai ásatás szintén eredményezett balatoni leleteket.¹⁷⁴ 1966 nyarán Regölyben két gödröt tártunk fel, amelyekben különböző alakú bütökkel díszített kettős csonkakúpos táltöredékeket találtunk.¹⁷⁵ Hasonló táltöredékeket gyűjtöttünk egy másik regölyi lelőhelyen is.¹⁷⁶

Patay P. és Kalicz N. szerint a ludanicei csoporthoz kell sorolnunk az Északi-Középhegység lábánál, az Alföld peremén feltárt rézkori lelőhelyeket is.¹⁷⁷

A ludanicei, balatoni és bolerázi csoport elterjedési területe vizsgálatának eredményeit az alábbiakban összegezzük:

A bolerázi csoport a ludanicei csoport elterjedési területének K-i, jelentős nagyságú területét nem foglalta el, másrészt viszont elterjedési területének szintén jelentős hányada a ludanicei csoport területén kívülre esik. A csoport helyi előzményeként tehát a ludanicei csoporton kívül a balatoni csoportot is számításba kell venni. Az a körülmény, hogy a csoport a helyi előzményként számításba vehető két csoport elterjedési területével csak részben esik egybe, egyúttal a helyi előzménytől független, idegen elemek fokozottabb jelentőségét támasztja alá.

Tisztázásra váró kérdés a balatoni és bolerázi csoport viszonyának megvilágítása. Egyelőre nem ismer-

jük a balatoni csoportban fellépő kannelurázás kapcsolatát¹⁷⁸ a bolerázi tálak belső oldalán elhelyezkedő, néha hasonló mintába rendeződő kannelurázás díszítéssel (*1. kép 7., 5. kép 12.*). Valószínűnek látjuk Kalicz Nándornak azt a feltevéését, hogy a balatoni csoport végső szakasza a badeni kultúra elejével (azaz a bolerázi csoporttal) is egyidős.¹⁷⁹

A bolerázi csoport hazai kutatása még a kezdeteknél tart. Éppen ezért dolgozatunk céljával nem tűzhattük ki a

csoporttal kapcsolatos problémák megoldását. A csoport emlékanyagának kiválogatásával és a lelőhelykataszter összeállításával kiinduló pontot kívántunk nyújtani a további kutatás számára. A csoport topográfiai helyzetéből levont következtetések is elsősorban a problémafelvetés igényével lépnek fel. A problémák megoldásához mindenekelőtt hiteles ásatásból származó leletanyagra van szükség.

Torma István

JEGYZETEK

- ¹ A. Točík: Zistováci výskum v Bešeňove na Slovensku. Archeologické Rozhledy III (1951), 306—307.
- ² E. F. Neustupný: Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik. Slovenská Archeológia VII (1959), 263.
- ³ Uo. 269.
- ⁴ Uo. 272.
- ⁵ Uo. 272.
- ⁶ A. Točík: Zpráva o výskume v roku 1957—58 na Zámečku v Nitrianskom Hrádku, okr. Nové Zámky, Referáty o pracovných výsledkoch československých archeológů za rok 1959 III, Liblice 1960, 21.
- ⁷ V. Němejcová-Pavúková: Siedlung der Boleráz-Gruppe in Nitriansky Hrádok. Slovenská Archeológia XII (1964), 232—243.
- ⁸ V. Němejcová-Pavúková: Zur relativen Chronologie des Neolithikums in Mittel- und Südosteuropa. Germania 44 (1966), 234—264.
- ⁹ Banner, J.—Kutzián, I.: Beiträge zur Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens. Acta Arch. Hung. 13 (1961), 27. Celdömölk-Sághegy vö. Banner, J.: Die Pécelér Kultur Arch. Hung. XXXV. 1956, II. t. 28., III. t. 14.
- ¹⁰ Kalicz, N.: Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien. Studia Archeologica II. 1963, 72—76.
- ¹¹ Nováki Gy.: Óskori települések Fertőrákos mellett. Arrabona 8 (1966), 55.
- ¹² Széchenyi B.: Kőkori lelet a Fertő tava medrében. Bp. 1876. V. t. 13. k., a képet átvesszi: Hampel, J.: Catalogue de l'exposition préhistorique. Bp. 1876. Fig. 53.
- ¹³ Banner, J.: Die Pécelér... II. t. 1—3., E. F. Neustupný: Zur Entstehung... 6. k.
- ¹⁴ Nováki Gy.: Óskori települések... 3. k. 5—7., 5. k. 3., 12. és 5. k. 5—6.
- ¹⁵ Tomka P. szóbeli közlése.
- ¹⁶ Banner, J.: Die Pécelér... I. t. 14., E. F. Neustupný: Zur Entstehung... 269.
- ¹⁷ Gallus S.: Győr története a kőkortól a bronzkorig. Győr 1942. XVIII, t. 6—8., XV. t. 6.
- ¹⁸ Banner, J.: Die Pécelér... XIII. t. 6—7., V. Němejcová-Pavúková: Siedlung der Boleráz-Gruppe... 215.
- ¹⁹ Patek E.—Korek J. ásatása 1959. A leletanyag a Rég. Int. raktárában.
- ²⁰ Kalicz N. ásatása. Leletanyag a Rég. Int. raktárában.
- ²¹ Leletanyag a Rég. Int. raktárában.
- ²² Fettich N., ill. Horváth A. ásatási naplója a Rég. Int. Adattárában. A kézirat lezárása után a bolerázi csoport 55 hamvasztásos sírját tártuk fel a lelőhelyen.
- ²³ Banner, J.: Die Pécelér... XXXVI. t. 16., 23.
- ^{24—27} Leletek a Rég. Int. raktárában.
- ²⁸ Kelemen Márta közlése.
- ²⁹ Banner, J.: Die Pécelér... XX. t. 22., 25.
- ³⁰ Uo. II. t. 19., 23—25., III. t. 1., 6—9., 12., 14.
- ³¹ VBM 63.455.5., ill. leltározatlan.
- ³² Tüskevári Múzeum, 62.12.25.
- ³³ Banner, J.: Die Pécelér... VIII. t. 13., 31.
- ³⁴ Keszthely, Balatoni Múzeum. Ltsz. 65.371.1.
- ³⁵ Bakay K.—Kalicz N.—Sági K.: Veszprém megye régészeti topográfiája. 1. A keszthelyi és tapolcai járás. 1966. 73. o. 20/2. lelőhely. Keszthely, Balatoni Múzeum. Ltsz.: 65.233.1.
- ³⁶ Bakay K.—Kalicz N.—Sági K.: Veszprém megye... 97. 22/3. lelőhely.
- ³⁷ Éri I.—Kelemen M.—Németh P.—Torma I.: Veszprém megye régészeti topográfiája. 2. A veszprémi járás. 1969. 33/33. lelőhely, 33. kép.
- ³⁸ Uo. 33/22. lelőhely.
- ³⁹ Uo. 46/9. lelőhely.
- ⁴⁰ Uo. 46/12. lelőhely.
- ⁴¹ Uo. 24/3. lelőhely, IV. t. 2.
- ⁴² Uo. 24/7—8. lelőhely, IV. t. 18.
- ⁴³ Uo. 51/60. lelőhely, IV. t. 4., 6—7., 9—10., 13—17., 19—20., 22.
- ⁴⁴ Uo. 51/52. lelőhely.
- ⁴⁵ Uo. 51/21. lelőhely, IV. t. 1., 8.
- ⁴⁶ Uo. 25/7. lelőhely.
- ⁴⁷ Uo. 42/4. lelőhely.
- ⁴⁸ Uo. 42/6. lelőhely.
- ⁴⁹ Uo. 14/21. lelőhely.
- ⁵⁰ Uo. 49/32. lelőhely.
- ⁵¹ Uo. 36/9. lelőhely.
- ⁵² Uo. 19/5. lelőhely.
- ⁵³ Uo. 44/7. lelőhely, IV. t. 12.
- ⁵⁴ Uo. 7/4. lelőhely.
- ⁵⁵ Uo. 7/4. lelőhely.
- ⁵⁶ Uo. 14/10. lelőhely.
- ⁵⁷ Uo. 28/1. lelőhely, IV. t. 3.
- ⁵⁸ Uo. 8/6. lelőhely.
- ⁵⁹ Banner, J.: Die Pécelér... X. t., ill. IX. t. 36—37.
- ⁶⁰ Éri I.—Kelemen M.—Németh P.—Torma I.: Veszprém megye... 8/11. lelőhely.
- ⁶¹ Uo. 18/6. lelőhely.
- ⁶² Uo. 35/3. lelőhely, IV. t. 21.
- ⁶³ Uo. 45/16. lelőhely.
- ⁶⁴ Ideiglenesen a Rég. Int. raktárában.
- ⁶⁵ Banner, J.: Die Pécelér... X. t. 6.
- ⁶⁶ Uo. XI—XII. t.
- ⁶⁷ A Rég. Int. raktárában.
- ⁶⁸ Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum. Ltsz. 38525.
- ⁶⁹ A Rég. Int. raktárában.
- ⁷⁰ Keszthely, Balatoni Múzeum. Ltsz. 65.396. 1—2., 5—6.
- ⁷¹ Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum. Ltsz. 61.342. 1., 61.337. 1.
- ⁷² Rég. Int. raktárában.
- ⁷³ Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum. Ltsz. 61.201.1., 61.202.1., 61.212.1., 61.215.1., 61.233.1.
- ⁷⁴ Torma I.: A Koppány- és Kaposvölgyi őskori települései. Egyetemi szakdolgozat, 1964. Kézirat 2. sz. lelőhely.
- ⁷⁵ Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum. Ltsz. 63.61.1., 62.63.1.
- ⁷⁶ Draveczky B. szíves szóbeli közlése, leletanyag a kaposvári múzeumban.
- ⁷⁷ Torma I.: A Koppány- és... 20. lelőhely.
- ⁷⁸ Uo. 17. lelőhely.
- ⁷⁹ Uo. 10. lelőhely.
- ⁸⁰ Uo. 18. lelőhely.
- ⁸¹ Uo. 5. lelőhely.
- ⁸² Banner, J.: Die Pécelér... XXIII. t. 24—26.
- ⁸³ Torma I.: A Koppány- és... 25. lelőhely.
- ⁸⁴ Uo. 26. lelőhely.
- ⁸⁵ Uo. 27. lelőhely.
- ⁸⁶ Uo. 36. lelőhely.
- ⁸⁷ Uo. 37. lelőhely.
- ⁸⁸ Uo. 41. lelőhely.
- ⁸⁹ Uo. 40. lelőhely.
- ⁹⁰ Uo. 52. lelőhely.
- ⁹¹ Banner, J.: Die Pécelér... XXIII. t. 29.
- ⁹² A Régészeti Intézet raktárában.
- ⁹³ Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum. Ltsz. 9072.
- ⁹⁴ Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum. Ltsz. 54.303.1., 302.1.
- ⁹⁵ Uo. Ltsz. 54.269.1—8.
- ⁹⁶ Torma I. gyűjtése 1964. nov.-ben.
- ⁹⁷ Torma I.: A Koppány- és... 73. lelőhely.
- ⁹⁸ Uo. 74. lelőhely.
- ⁹⁹ Uo. 69. lelőhely.
- ¹⁰⁰ Uo. 58. lelőhely.
- ¹⁰¹ Uo. 65. lelőhely.
- ¹⁰² Uo. 68. lelőhely.
- ¹⁰³ Pécs, J. Pannonius Múzeum. Ltsz. 54.70.1., 54.57.1., 54.74.1.
- ¹⁰⁴ Uo. Ltsz. Ó. 63.3.9.

- 105 Uo. Ltsz. 9/1936. 10.
106 Uo. Ltsz. 58.7.1., 4. és 3.
107 Banner, J.: Die Pécel. . . XXIV. t. 12.
108 Uo. XXXII. t. 37—38., XXXIII. t. 46.
109 Szekszárd, Balogh Á. Múzeum.
110 Banner, J.: Die Pécel. . . LVIII. t. 31.
111 Uo. XLVIII. t. 30., 40., 46.
112 Uo. LXXVIII. t. 12.
113 Uo. LXXXII. t. 1., 7.
114 Győr, Xantus J. Múzeum. Ltsz. 56.16.2., 5.
115 Szekszárd, Balogh Á. Múzeum.
116 Éri I.—Kelemen M.—Németh P.—Torma I.: Veszprém megye. . . IV. t. 5.
117 Uo. IV. t. 1.
118 V. Némecsová-Pavúková: Siedlung. . . 232., Abb. 16—17. k.
119 Uo. 232. Abb. 19.
120 Vö. Uo. Abb. 19. 11.
121 Éri I.—Kelemen M.—Németh P.—Torma I.: Veszprém megye. . . IV. t. 11.
122 Uo. IV. t. 16.
123 Banner, J.: Die Pécel. . . I. t. 14.
124 Uo. XX. t. 22., 25.
125 Uo. VIII. t. 13., 31.
126 Uo. XXXIII. t. 46.
127 Éri I.—Kelemen M.—Németh P.—Torma I.: Veszprém megye. . . IV. t. 12.
128 Uo. IV. t. 10., 13—14.
129 V. Némecsová-Pavúková: Siedlung. . . Abb. 22., 11.
130 Banner, J.: Die Pécel. . . III. t. 12.
131 Uo. I. t. 14.
132 V. Némecsová-Pavúková: Siedlung. . . Abb. 27., 8. 21., 8.
133 Éri I.—Kelemen M.—Németh P.—Torma I.: Veszprém megye. . . IV. t. 3.
134 V. Némecsová-Pavúková: Siedlung. . . Abb. 21., 7., 13.
135 Uo. Abb. 22. 1., 3—5., 18.
136 Uo. Abb. 15. 2.
137 Éri I.—Kelemen M.—Németh P.—Torma I.: Veszprém megye. . . IV. t. 9.
138 E. F. Neustupný: Zur Entstehung. . . 262.
139 Uo. 272.
140 V. Némecsová-Pavúková: Siedlung. . . Abb. 15., 5—6., 10—11., 13—15. stb.
141 Uo. XXI. t. 6., ill. Banner, J.: Die Pécel. . . II. t. 1—3.
142 Banner, J.: Die Pécel. . . XXIV. t. 12.
143 Éri I.—Kelemen M.—Németh P.—Torma I.: Veszprém megye. . . IV. t. 6.
144 D. Berciu: Quelques données préliminaires concernant la civilisation de Cernavoda. Slov. Arch. XII (1964) 5. k. 5.
145 E. F. Neustupný: Zur Entstehung. . . Abb. 5., 3. (Jevišovice), Banner, J.: Die Pécel. . . III. t. 15. (Sághegy).
146 Banner, J.: Uo. XII. t. 2.
147 R. Pittioni: Urgeschichte des österreichischen Raumes, Wien 1954. Abb. 126.
148 Banner, J.: Die Pécel. . . IX. t. 36—37.
149 Uo. XXIII. t. 24—25.
150 Uo. XXIII. t. 29.
151 Uo. XXIV. t. 16., 23.
152 Uo. LXXXII. t. 7.
153 Éri I.—Kelemen M.—Németh P.—Torma I.: Veszprém megye. . . IV. t. 19—20., 22.
154 Banner, J.: Die Pécel. . . II. t. 28.
155 E. F. Neustupný: Zur Entstehung. . . Abb. 5., 3—7.
156 Banner, J.: Die Pécel. . . XII. t. 20., XI. t. 15., XI. t. 8.
157 S. Foltiny—A. Ohrenberger: Neue Funde aus dem Bezirk Neusiedl am See. Arch. Austriaca 9 (1952) I. t.
158 Vö. E. F. Neustupný: Zur Entstehung. . . Abb. 5., 8—10.
159 Nováki Gy.: Őskori települések. . . 58.
160 Vö. Banner, J.: Die Pécel. . . elterjedési térkép. A Mura melletti Letenyét sorolja csak ide, az innen származó cserepek azonban a balaton csoportba tartoznak.
161 Vö. V. Némecsová-Pavúková: Siedlung. . . 241.
162 Uo. 237. o.
163 Vö. Banner, J.—Kutzián, I.: Beiträge. . . kostoláci leletek: I—V. t., Maria Novotná: Der Horizont von Bosáca-Kostolac im Mittleren Waagtal. MUSAICA I (1961). IX—XII., XVI—XVII. t.
164 Vö. Banner, J., J.—Kutzián, I.: Angaben zur kupferzeitlichen Chronologie des Karpatenbeckens. Światovít 23 (1960). Elterj. térkép. J. Vladár: Zur Problematik der Kosihy—Čaka-Gruppe in der Slowakei. Slov. Arch. XIV (1966). Abb. 2. elterj. térkép.
165 Patay P.: A bodrogkeresztúri kultúra temetői Rég. Füz. II. 10. 1961. elterjedési térkép. A Duna jobb partján fekvő érdi lelőhelyet később ő is elválasztja a bodrogkeresztúri kultúrától, és a ludanicei csoporthoz sorolja. Vö. Patay, P.: Bodrogkeresztúr—Dudince—Ludanice. MUSAICA XIV (1963) 7.
166 Banner, J.—Kutzián, I.: Beiträge. . . 31.
167 Kalicz N.: Die Pécel. . . 77.
168 V. Némecsová-Pavúková: Siedlung. . . 241.
169 Uo. 241.
170 V. Némecsová-Pavúková: Zur relativen. . .
171 Vö. Kalicz N.: Rézkori telep Tarnabodon. Arch. Ért. 93 (1966) 16
172 Keszthely, Zalavár, Letenye, Kalicz N. közlése.
173 Éri I.—Kelemen M.—Németh P.—Torma I.: Veszprém megye. . . III. t. 18., 14. Vö. Bakay K.—Kalicz N.—Sági K.: Veszprém megye. . . 5. t. 2—3.
174 Draveczyk B. közlése, leletanyag a kaposvári múzeumban.
175 Torma István ásatása, leletek a szekszárdi múzeumban. Vö. Bakay K.—Kalicz N.—Sági K.: Veszprém megye. . . 5. t. 5—6.
176 Torma I. terepbejárása, 234. lelőhely.
177 Patay, P.: Bodrogkeresztúr. . . 11—13., Kalicz N. Rézkori. . . 16—17.
178 Bakay K.—Kalicz N.—Sági K.: Veszprém megye. . . 5., 6., 3—5.
179 Kalicz, N.: A rézkori balaton csoport Veszprém megyében. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei. 8 (1969)

Beiträge zur Verbreitung der Boleraz-Gruppe der Badener Kultur in Ungarn

Die in den letzten Jahren durchgeführten Forschungen lenkten die Aufmerksamkeit auf die Problematik der inneren chronologischen Folge in der Badener Kultur. Aus dem Bereich der von slowakischen ebenso wie von tschechischen Archäologen abgesonderten sog. Boleraz-Gruppe finden sich in der Fachliteratur nur einige wenige Funde vom Gebiet Ungarns verzeichnet. Die im Verlauf von Geländeerkundungen festgestellten vielen Fundstellen sowie ein Überblick über die musealen Sammlungen geben einen schlüssigen Beweis, daß auch Transdanubien organisch dem Verbreitungsgebiet der Boleraz-Gruppe angehörte.

Die entscheidende Mehrheit der in der Abhandlung erwähnten 100 Fundstellen weist auf geschlossene Niederlassungen hin. Das Fundmaterial besteht hauptsächlich aus Scherben, die in folgende augenfällige Typen gruppiert werden können:

1. Verschiedene Schüsseln mit Kannelüeverzierungen an der inneren Wandung;
2. Töpfe mit unterhalb des Randes rundherumlaufendem 2-3 reihigem, zwischendurch mit Fingereindruck unterbrochenem Gerippe. An der Seitenwandung zuweilen Zickzacklinien-Ornamente;
3. Bruchstücke von fischgrätengemusterten bauchigen Gefäßen;
4. Becher, Krüge oft mit Kannelüre-Ornamentik, dazu Band- oder Subkutanhenkel und
5. Große Amphoren mit plastischem Gerippe und Buckeln

sowie in Zickzacklinien verlaufenden, in verschiedenen Lagen angebrachten Einritzungen.

Die typologische Untersuchung des Fundmaterials läßt darauf schließen, daß die ungarländischen Typen mit jenen aus der Slowakei übereinstimmen. Problematisch ist nur die Zeitbestimmung für die Fundtypen von Fonyód. Im Hinblick auf ihre spezifische Formgebung und Ornamentik stehen diese der Boleraz-Gruppe näher als der sog. klassischen Badener Kultur, weshalb wir es auch für richtig gefunden haben, sie der ersteren zuzuordnen. Dies unter dem Vorbehalt, daß sie innerhalb der Boleraz-Gruppe eine jüngere Entwicklungsphase vertreten.

Die Boleraz-Gruppe können wir einvernehmlich mit A. Točík, E. Neustupný und V. Němejcová-Pavúková als älteste Stufe der Badener Kultur werten. Aus der Tatsache, daß — im Gegensatz zur sog. klassischen Stufe der Badener Kultur — das Gebiet der Ungarischen Tiefebene, also der Kultur von Bodrogkeresztúr, nicht in den Verbreitungsbereich der Boleraz-Gruppe gehörte, kann geschlossen werden, daß die Boleraz-Gruppe auf dem Gebiet von Transdanubien bereits zur Zeit der Kultur von Bodrogkeresztúr in Erscheinung getreten ist. Auch im Falle der Boleraz- und der Balaton-Gruppe kann an eine partielle zeitliche Übereinstimmung gedacht werden.

In Ermangelung entsprechender Daten befaßt sich diese Abhandlung nicht mit den die Boleraz-Gruppe betreffenden so wichtigen Fragen, wie Ursprung, Beerdigungsitten u. a. m.

István Torma

Contribution à l'histoire de l'extension du groupe de Boleraz de la civilisation badoise

Les recherches des dernières années ont attiré l'attention aux problèmes de la chronologie interne de la civilisation badoise. La bibliographie ne mentionne que quelques trouvailles isolées découvertes en Hongrie qui appartiennent au groupe de Boleraz, groupe défini et isolé par des chercheurs slovaques et tchèques. Les nombreux sites recelés au cours des inspections de lieux de même que les trouvailles gardées aux musées prouvent que la Transdanubie faisait partie organique du territoire où la civilisation du groupe de Boleraz pénétrait.

Les plus de cent sites dont l'article donne connaissance, se rapportent dans leur majorité à des agglomérations. Ce sont avant tout des débris de poterie qui constituent les trouvailles. En les classant, nous pouvons reconstruire leurs types les plus importants:

1. Plats différents, ordinairement ornés de cannelures du côté intérieur.
2. Pots, avec — au-dessous du rebord — trois rangs de rainures circulaires,ompées par empreintes de doigt, ornés aux côtés, quelquefois de zigzags.
3. Débris de pots pensés ornés de chevrons.
4. Bols, cruches, ornés souvent de cannelures, avec anses et orillons (Subkutanhenkel).
5. Amphores de grande dimension, ornées de rainures en relief et de bosses, de zigzags gravés.

L'analyse typologique des trouvailles montre que les types retrouvés en Hongrie sont conformes à ceux de la Slovaquie. Le classement des trouvailles du type de Fonyód est problématique: puisque du point de vue de leurs formes et de leurs ornementations ils sont plus proches du groupe de Boleraz qu'au groupe badois dit classique, nous les avons rangés parmi les premiers, tout en réservant la possibilité qu'ils représentent — à l'intérieur du groupe de Boleraz — une phase plus récente.

Nous pouvons considérer le groupe de Boleraz — d'accord avec A. Točík, E. Neustupný et V. Němejcová-Pavúková — comme le degré le plus ancien de la civilisation badoise. Du fait que l'Alföld, c'est-à-dire le terrain de la civilisation de Bodrogkeresztúr — contrairement au degré dit classique de la civilisation badoise — n'appartenait pas à la sphère du groupe de Boleraz, nous concluons à ce que ce groupe apparut en Transdanubie déjà à l'époque de la civilisation de Bodrogkeresztúr. Nous pouvons supposer également la simultanéité partielle du groupe de Boleraz et de celui de Balaton.

La présente étude — vu le manque de données nécessaires — ne s'occupe pas de problèmes importants concernant ce groupe, comme p. ex. le problème de l'origine, des modes de sépulture, etc.

István Torma

ДАнные О РАСПРОСТРАНЕНИИ В ВЕНГРИИ БОЛЕРАЗСКОЙ ГРУППЫ БАЛЕНСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Исследования последних лет направили внимание на проблемы внутренних периодов в баденской культуре. Словацкие и чешские исследователи выделили болеразскую группу; в специальной литературе упоминается только несколько единичных находок, относящихся к ней и найденных на территории нашей страны. Обнаруженные при обходе местности многие археологические объекты, суммирование многих хранящихся в музеях находок подтверждают, что к территориям, где имела распространение болеразская группа, органически примыкает и Задунайская низменность.

Перечисленные в работе сто археологических объектов в подавляющем большинстве были поселениями. Находки в основном составляют черепки, среди которых можно реконструировать несколько главнейших типов:

1. Различные блюда, внутренняя сторона которых как правило с каннелюрным украшением.
2. Горшки с украшением на краю в виде трех опоясывающих, часто зигзагообразных ребристых линий, сделанных пальцами.
3. Черепки обливной посуды с украшением в виде рыбьей кости.
4. Кружки, кувшины, часто с каннелюрным украшением с ленточной или туннельной ручкой.

5. Большие амфоры с пластическими ребрами и шишками и зигзагообразной нарезкой.

Типологическое изучение находок показывает аналогию венгерских типов со словацкими. Проблематичным остается вопрос о том, куда отнести фоньодские находки; они и по форме и по оформлению стоят ближе к болеразской группе, чем к так называемой классической баденской, и мы их поэтому отнесли к первой, предполагая возможность, что они представляли в болеразской группе более молодой период.

Болеразскую группу и мы так же, как А. Точик, Е. Неуступни и В. Немейцова-Павукова, рассматривали как старейшую ступень баденской культуры. Из того факта, что в территорию распространения группы Задунайская низменность (территория распространения бодрогкерестурской культуры) в противовес так называемой классической ступени баденской культуры не входила, мы делаем вывод, что болеразская группа в Задунайской низменности появилась уже в период бодрогкерестурской культуры. Мы предполагаем частичное совпадение во времени и между болеразской и балатонской группами.

Настоящая статья за отсутствием данных не занимается такими важными вопросами, как вопрос о происхождении, о погребальных обычаях ит. д.

Иштван Торма

A vaszari és somlóvásárhelyi Hallstatt-kori halomsírok

A halomsír kutatás hosszú idő óta elhanyagolt területe az ősrégészetnek. A század eleje óta feltárt tumulusok száma igen csekély, s ezeknek is igen jelentős részét a magán érdeklődésből, a tudománykedvelő Lázár Jenő által feltárt halmok teszik. Éppen ezért kap bizonyos jelentőséget az alább ismertetendő néhány halomsír, mivel ma még gyér tudásunkhoz néhány újabb adatot szolgáltathat. Kisebb hiányosságai ellenére is szép és érdekes kérdéseket felvető anyaguk másirányú hatásokat tükröz, mint amelyeket a korábban feltárt temetkezések, s egyikük keletkezésének időpontja talán többkevesebb valószínűséggel meg is határozható. Éppen ez — mivel a korszak belső kronológiája mind a hazai, mind a szomszédos területeken meglehetősen bizonytalan, — ad bizonyos jelentőséget az anyag szépsége mellett e halomsírok anyagának.

A társulati vándorgyűlés alkalmával tartott rövid előadásom összefoglalója volt az 1957-ben elkészített szakdolgozatomban feldolgozott anyagnak. Bár egyes kiemelkedő darabjai közlésre kerültek, többiben hivatkoztak is rá, a két ásatás anyaga mindmáig nem került közlésre. Ezért tartom helyesnek ezúttal nem az előadás, hanem a teljes anyagközlés közreadását, úgy, ahogyan annak idején elkészítettem.

A szakdolgozat összeállítása idején a somlóvásárhelyi és vaszari ásatások anyaga a veszprémi Bakonyi Múzeumban még csak az 1930-as években megkezdett ún. szakosított leltárkönyvbe volt bevezetve, ahol rajzok és fényképek is illusztrálták az egyes tételeket. Eredetileg csak e leltárkönyvi hivatkozásokat tartalmazták a leletleírások. Minthogy azonban 1963-ban a két ásatás anyaga a szabványosított leltárkönyvbe is bevezetést nyert, a szövegben szerepel az új — végleges leltári szám is. Kivételt képeznek olyan tárgyak, amelyek időközben elkeveredtek, vagy a restaurálás közben (rossz vastárgyak esetében) felismerhetetlenekké váltak, esetleg teljesen tönkrementek. Ilyen esetekben csak a régi leltári szám szerepel.

I. A SOMLÓVÁSÁRHELYI HALOMSÍROK

Rómer Flóris a Budapesten 1876-ban megtartott régészeti kongresszus előkészítése folyamán a magyarországi lelőhelytérképhez igen nagyszámú, sokszor ma már elpusztult, fel sem ismerhető tumulust térképezett fel. Különösen nagyszámú halomsír csoportokat közül a

Dunántúl, és így Veszprém megye területéről is. Somlóvásárhelyről ekkor még tizenhárom halomsírt említ.¹

Később 1899-ben jogos büszkeséggel írja Darnay Kálmán, a leletek fáradhatatlan gyűjtője: „...nem merész azon állítás, hogy a Somló hazánk leggazdagabb lelőhelye, mely egymaga képes lett volna egész múzeumot megtölteni, ha csak egy félszázad óta a szőlő munkálatoknál a véletlenség által feltárt sírleletek némi figyelembe részesítettnek. Ha őskori leleteinkre csak futó pillantást vetek, szembeötlőleg a hallstatti leletek dominálnak.”²

Már 1880-ban Ádám Iván számol be a Somló-hegyről származó, szőlőforgatás közben szórványosan előkerült, illetve szétrombolt halomsírból származó lószerszám díszről, bronzüstök töredékeiről és cserepekről,³ valamint hírt ad arról is, hogy a hegyhez közelebb egy másik halomban „dárdahegyet, keresztvas nélküli kardot, tömördek vasgyűrűt és vasfület stb. találtak a munkások.”⁴

Röviddel ezután Kleiszl Károly tudósít archeológiai leveleiben a hegy fennsíkján lévő hallstatti telepről származó cserepekről. 1895-ben Darnay egy állítólagos lovassírból származó vaszablát és kardot közöl, Kleiszl K. pedig egy Doba melletti halomsír gazdag leleteit ismerteti,⁵ és ettől kezdve Darnay Kálmán lelkes gyűjtőmunkájának eredményeképpen a leletek egész sorát ismerjük a Somló környékéről.

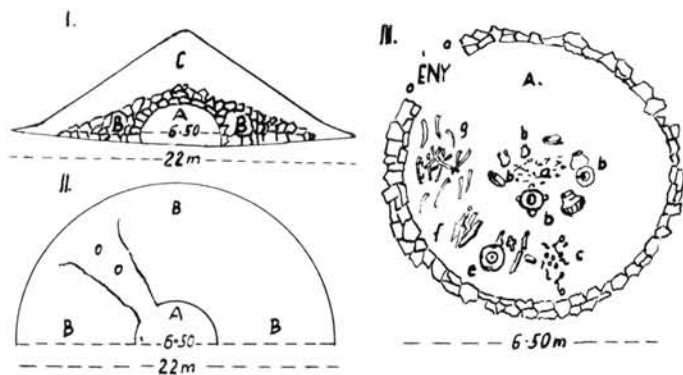
1899-ben ismerteti az előkerült telepmaradványokat és urnatemetőt, valamint egy újabb halomsír leletanyagát. Ezzel egyidőben összefoglalja a már eddig korábban előkerült leleteket.⁶

1904-ben ismét egy halomsír feltárásáról és az abból előkerült zablákról, csákányokról, lándzsákról számol be,⁷ majd végül is 1913-ban a Somlórról szórványosan előkerült hallstatti bronzszobrocskát mutat be.⁸

A század elején megalakuló veszprémi múzeumba is érkeztek köztük hallstatti leletek is a Somlórról, azonban ezek között kizárólag a telepről származó cserepekről, orsógombokról és egyéb telepmaradványokról, valamint egy szórványosan előkerült lószerszám díszről és zablapálcáról hallunk.⁹

A Somlórról származó és a Magyar Nemzeti Múzeumból előkerült szórványos leleteket, köztük lándzsákat, zablákat, lószerszám díszeket Gallus Sándor ismerteti összefoglaló munkájában, és ugyanakkor együtt tárgyalja a Somlórról már korábban közölt leletekkel.¹⁰

Mindezekből láthatjuk, hogy Darnay K. nem alaptalanul tartotta a Somló vidékét egyik leggazdagabb

hallstattkori lelőhelyünknek, s ez fokozottan áll akkor, ha mindehhez hozzászámítjuk azokat, a minden bizonnyal nagyszámú leleteket, amelyek elkallódtak. Ennek ellenére a Somló környékén még ma is vannak jól felismerhető megvédésre, vagy feltárára váró, egyre pusztuló halomsírok.¹¹ Ugyancsak Darnay említi, hogy ahol a Séd víz patak leér a hegyről, a nagyobb halmokon kívül se szeri se száma a kisebb halmocskáknak.¹² Ez nem túlzás részéről. Rhé Gy. töredékes jegyzeteiben egy alkalommal megjegyzi, hogy a Tornaág patak mentén, ahol legközelebb esik a csatornához számos apró, elaposodott halmocskát látott. Az egyiket szántás alkalmával megbolygatták, s fekete cserepek kerültek elő belőle. Bár ezek azóta is sokat pusztultak, még ma is fellelhetők, s elvéve hallunk a belőlük korábban előkerült leletekről. Az egykor tehát igen nagyszámú halomsoportnak 1928-ban már csak három, terjedelmüknel fogva kiválóbb tagjáról kapunk hírt.¹³ Ekkor kezdték meg ugyanis a somlóvásárhelyi temető kápolnájának elbontását, amely az egyik nagy halomsírra épült. Ezzel egyidőben megkezdték a halom vasúti töltéshez való elhordását is. „A felső homokos réteg elhordása után mind gyakoribb lett az összehordott bazaltkő, amely alatt összezúzott cserépdarabok, vas és bronztárgyak jutottak felszínre”.¹⁴ Mózner László helybeli káplán, e tárgyak nagyrészét összegyűjtötte és a veszprémi múzeumnak erről jelentést tett. E jelentés alapján tartott Laczkó Dezső múzeumigazgató helyszíni szemlét és a további munkálatok ellenőrzésére, és a szükséges ásatások eszközzésére Rhé Gyulát, a múzeum igazgató-órét küldötte ki.

Rhé Gyula az 1928. szeptember 8-tól 22-ig végzett ásatás folyamán mindössze két halomsírt tárt fel.

AZ I. SZ. HALOMSÍR

A halomra épült temető kápolna „ha a vasúttal Devescer felől Celldömölk felé utazunk, a somlóvásárhelyi vasúti megállóhely előtt a pályatest oldalán”

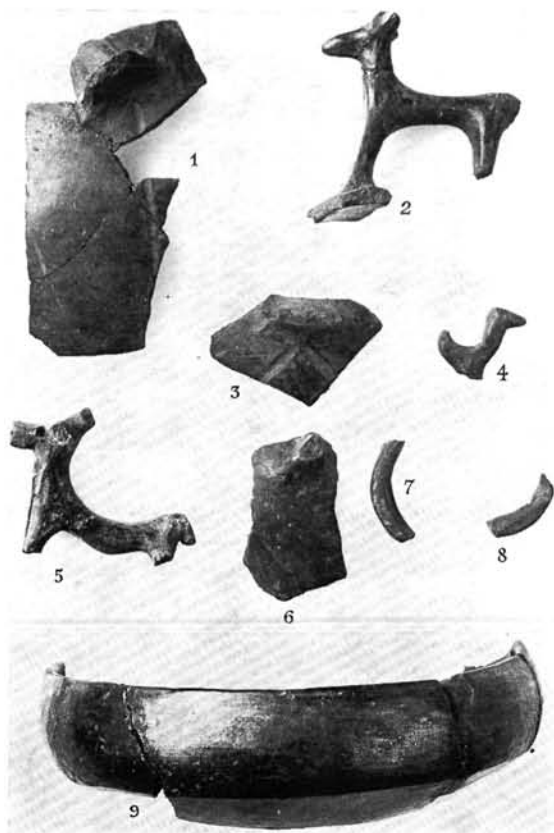
- 2. Somlóvásárhely II. halomsír.
- 2. Somlóvásárhely II. Hügelgrab.
- 2. Somlóvásárhely, tumulus No II.
- 2. Шомловашархей, II курган.

- I. Somlóvásárhely I. halomsír (Rhé Gy. nyomán).
- I. Somlóvásárhely I. Hügelgrab (Nach Gy. Rhé).
- I. Somlóvásárhely, tumulus No I (d' après Gy. Rhé).
- I. Шомловашархей, I курган. (по д. Ре).

állott. Az ásatás megkezdésekor a halom „alapjának még oly terjedelmű része állott eredeti helyén, hogy annak alaprajza és mérete is megállapítható volt, sőt a leleteknek egy része is még eredeti helyén feküdt”.¹⁵ (I. kép.)

A kör alakú halom alapjainak átmérője 20–22 m volt. A halom nagyságának megfelelő helyen az eredeti talajfelszín teknő alakban lemélyítették és e mélyedés közepérszét finom homokkal hintették be. Középen a sírkamra számára egy 6–7 méteres üresen hagyott kör köré faragatlan bazaltkövekből, száraz falazással, mintegy két méter magas boltozatot emeltek, majd a köhalmazt körben kiterjesztették úgy, hogy végül is nyomott kúpformát kapott. Maga a sírkamra nem zárt kör, hanem északnyugati oldalán megszakad, „mintegy bejáró folyosó szolgált volna a középrészre”.¹⁶

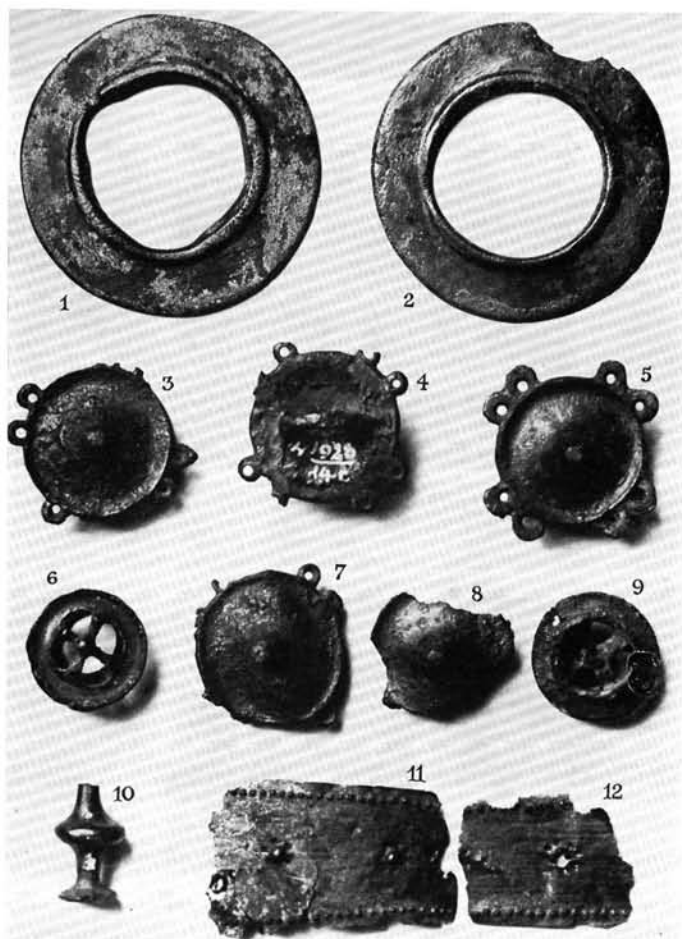
A leírásban nem olvasunk semmiféle gerenda szerkezetről, vagy belső támasztó cölöp lyukairól, amelyek a tiszta homokban minden bizonnyal jól meglátszottak volna. Az idők folyamán meglazult kőboltozat beszakadt és a leleteket összezúzta. A sír méreteit Rhé Gyula az elhordott kő és földmennyiség alapján próbálja rekonstruálni. „Az innen kitermelt és szabályosan össze-

4. Somlóvásárhely I. halomsír.
4. Somlóvásárhely I. Hügelgrab.
4. Somlóvásárhely, tumulus No I.
4. Шомловашархей, I курган.

rakott — tehát pontosan lemérhető — bazaltkő mennyisége a 240 köbmétert meghaladta, az elhordott földanyag pedig ennek megközelítőleg háromszorosa. Ha a sűrűség nagyságát, a kő és földtartalom köbméterszámát, valamint a szél és víz által történt elhordását is figyelembe vesszük, úgy az egész halomnak úrtartalma mintegy 1500 köbméter, magassága pedig 10 méter körül vehető.¹⁷

Az előkerült leletek 1. Grafitozott agyagedény töredékei. 21 db. (H 1928. 1. á-v.) Ltsz: 63.25.2 (29. kép. 1.) kiegészítve.¹⁸ 2. Vegyes edénytöredékek. 17 db. (H 1928. 2. á-r.) Ltsz: 63.25.2; 63.25.4; 63.25.7; 63.25.11. 3. Vegyes edénytöredékek. 21 db. Közöttük: a) Simára polirozott, enyhén kihajló szájperemű, koncentrikus körökkel és lencseszerű benyomással díszített fényes, grafitos urna darabjai. Fala belül egyenletes, bár érdes, falvastagsága 7–10 mm között változik, égetése jó. b) Párhuzamos V-alaku kannelurákkal keretezett bütyök-díszű urna darabjai. Grafitozott. c) Grafitozott urna függőleges szalagfülének kiindulása. d) Kis érdesfalu tálka fenék-töredéke. (Árkolt koncentrikus körökkel és függőlegesen induló, majd derékszögben törő hornyolás-sorral díszített cserepek.) (A cserepekből nem lehet pontosan megállapítani, hogy eredetileg hány edényhez tartoztak.) (H 1928. 3. á-v.) Ltsz: 63.25.5; 63.25.7; 63.25.9; 63.25.12. 4. Agyagedény töredékei. 5 db. Valószínűleg egyazon szürke színű, erősen kihajló peremű, öblösaljú tál töredékei. A tál belső oldalán a peremtől egy cm széles, látszólag a középpont felé tartó grafitozott sávok idnálnak. A peremen félkörösen kicsúcsosodó dísz. Fala vékony, jól iszapolt. (H 1928. 4. a-d.) Ltsz: 63.25.3. 5. Agyagedény töredékei. (7 db) Valószínűleg ugyanazon szürke színű kisméretű urna darabjai. Vállán besimitott vonalon sűrűn egymás mellett futó, párhuzamos V-alakú kannelurával díszített bütyök ül. Fala vékony, jól égetett, helyenként grafitozottnak látszik. (H 1928. 5. á-g.) Ltsz: 63.25.13. 6. Vas kerékabroncs töredékek. 32 db. Egyes darabokban berozsdásodott vasszegek maradtak. (7. kép.) Ltsz: 63.110.3. Az abroncsrészek ma már csaknem teljesen egyenesek, ezért a kerékeket összeállítani nem lehet. Anyaguk az épebb daraboknál fél cm vastag Kovácsolt vas, eredeti szélességük 3,5 cm lehetett. A kerékvasak keresztben is ívelték, kétoldalt felperdülnek. A vasalásokon tüzes állapotban ütöttek lyukat a szegek számára, ezt mutatja a belső oldalán a lyukak körül erősen kitüremlett vaslemez. Az abroncsba berozsdásodott szegek némelyike erős kopásnyomot mutat, valószínűleg tehát használatban lévő kocsi tettek a sírba. A meglévő abroncs-

töredékek együttes hossza 793 cm. Szegek is kerültek elő a kerékabroncs mellől (11 db) (9. kép. 11.). Rendkívül hosszúak, a leghosszabb, amelynek hegye letörtött, feje pedig teljesen elkopott 17,5 cm. (Egyik, az abroncsba belerozdásodott darab is körülbelül ugyanilyen hosszúságot mutat, ezért ezeket a különálló szegeket az abroncsból kihullottaknak tekinthetjük.) Készítésük az egyik helyen jól látható. A kovácsolt vasrúdra ráhúztak egy alátétkarikát, amely fölött szegecszerű fejet kalapáltak. Átmérőjük az épebb darabok alapján ítélve 6–7,5 mm lehetett. Keresztmetszetük változó, kör, négyszög, vagy sokszög. (H 1928. 6.) Ltsz: 63.110.4. 7. Kópüis vaslándzsák. 4 db. a) Vaskos durvább típus, (6. kép. 3.) a köpüjén jól látható hézag, a hüvellyé kalapált vaslemez két szélének tökéletlen összeillesztéséből ered. Találáskor hosszabb, még 46 cm volt, jelenleg 35 cm hosszú. Pengéje 26 cm hosszú, szélessége kb. 5 cm lehetett. Köpüje alul töredékes (H 1928. 7. a-b.) Ltsz: 63.25.16. b) az előbbihez hasonló (6. kép. 2.) csak annál valamivel nyúlánkabb, finomabb kidolgozású. Pengéje íveltebb, bár erősen töredékes, közepén erős borda fut végig, mely a csúcs felé fokozatosan elvékonyodik. Hossza 44 cm. Szélessége kb. 5 cm, köpüje töredékes. (H 1928. 8.) Ltsz: 63.25.15. c) Hasonló: hossza 38 cm, köpüje karcsúbb (átm. 15 mm), töredékes (6. kép. 4) (H 1928. 9.) Ltsz: 63.110. 1. d) Pengéje finoman

3. Somlóvásárhely II. halomsír.
3. Somlóvásárhely II. Hügelgrab.
3. Somlóvásárhely, tumulus No II.
3. Шомловашархей, II курган.

kovácsolt, viszonylag a legépebb (6. kép. 1.). Hossza 33 cm, levélszerűen ívelő pengéjének szélessége 4,7 cm (H 1928. 10.) Ltsz: 55.316.1. Valószínűleg ennek az utóbbinak darabja az a köpütöredék, amelyet a 6. kép 10. mutat. Ezek egyikén épen maradt meg a köpü alsó pereme, amely fölött többszörös körbefutó rovátkolást mutat. Falvastagsága 3 mm, belsejében rozsdával átitatott farostok maradtak (H 1928. 11. a) 8. Nyársszerűen hegyesedő vaslándzsa rüdvég (6. kép. 7.). Köpüje alul ép, 6,5 cm hosszú. Teljes hossza 13 cm (H 1928. 11. b) 9. Vaszabla (9. kép. 12.). Csavarttestű szájrészeihez kétoldalt egy-egy 50, ill. 40 mm átm. vaskarika csatlakozik. A szájrészek az egymásba kapcsolódás helyén erős kopást mutatnak (H 1928. 12.). (Megjegyzendő, hogy a sír rajzán — 1. kép — két zablát látunk, később azonban a második zabláról sehol sem esik szó.) 10. Bronz pajzsdudor (5. kép.). Repedezett, töredezett. Valószínűleg kalapálás útján készítették egy kb. 1,5 mm vastagságú lemezből. Lépcsőzetesen profilált széles kerete fölött domborúan kiemelkedő közép-részből külön ráerősített, négyzetes alapú, öntött bronzcsúcs áll ki. Tetején, közepén gombbal ellátott kis korong ül. Átm. 25 cm, m. 6 cm (H 1928. 13.) Ltsz: 63.25.18.11. Kerek, bronzból öntött lószerszámdíszek (5 db). Egy elveszett (4. kép 3—7.). Középen kúposan kiemelkedő csúcs két-két kis karika díszíti. Hátlapon külön felforrasztott fül, egyik

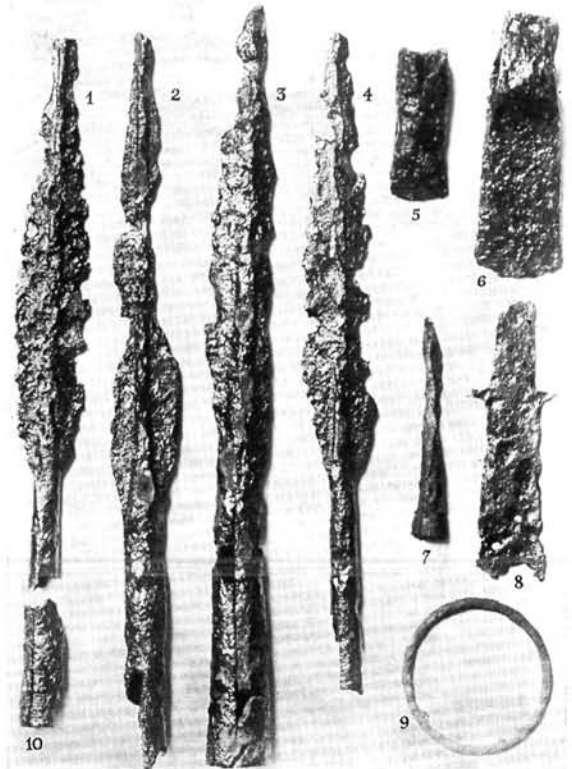
6. Somlóvásárhely I. halomsír.
6. Somlóvásárhely I. Hügelgrab.
6. Somlóvásárhely, tumulus No I.
6. Шомловашархей, I курган.

5. Somlóvásárhely I. halomsír.
5. Somlóvásárhely I. Hügelgrab.
5. Somlóvásárhely, tumulus No I.
5. Шомловашархей, I курган.

példány ép, négy töredékes, tűzben megolvadt és deformálódott. Átm. 4,5 cm (H 1928. 14. a-e.) Ltsz: 63.25.19. 1—4. 12. Két darab áttört bronz rozetta, (4. kép 8—9.). Küllős díszein kis bronzcsúcsok ülnek. Hátlapján négy kis lábacs-kára gyűrűszerű fület forrasztottak. Átm. 3 cm (H 1928. 15.) Ltsz: 63.25.20. 13. Bronz tűfej (4. kép 10.). Lapos feje után karcsú nyak, majd erősen korongszerű vastagítás következik. A tű szára letörött. Hossza 2,8 cm (H 1928. 16.) Ltsz: 63.25.21. 14. Nagyméretű bronzkorong 2 db (4. kép 1—2.). Előlapján a belső környílás körül erős bordaszerű megvastagodás, rajta három-három ellentett ferde rovátka. Hátlapja sima. Egyik darab töredékes. Átm. 7 cm, belső átm. 4 cm (H 1928. 17.) Ltsz: 63.25.22. 1—2. 15. Bronz lemeztöredékek 2 db (4. kép 11—12.). Valószínűleg elkeskenyedő bronz szalag részei. Hosszanti széleiken beütött pontsor, középen hasonló rozettás dísz fut végig. A lemez vastagsága 0,2—0,3 mm, ezért beütéskor több helyen átszakadt. Hosszúságuk 6 ill. 4. cm (H 1928. 18.) Ltsz: 63.25.23. 16. Vaskard (9. kép 10.), elveszett (H 1928. 18.). Rhé Gyula leírása és a meglévő fénykép alapján tudunk bizonyos képet alkotni fejle.

„Egy vaskard három darabra törve, megközelítő hossza 95 cm. A markolat alatti részen a penge kiszélesedik (70 mm) és ugyanitt a famarkolat megerősítése céljából szegecs lyukkal. A kard hegye 14 cm, a két penge átlagos szélessége 30—42 mm.”

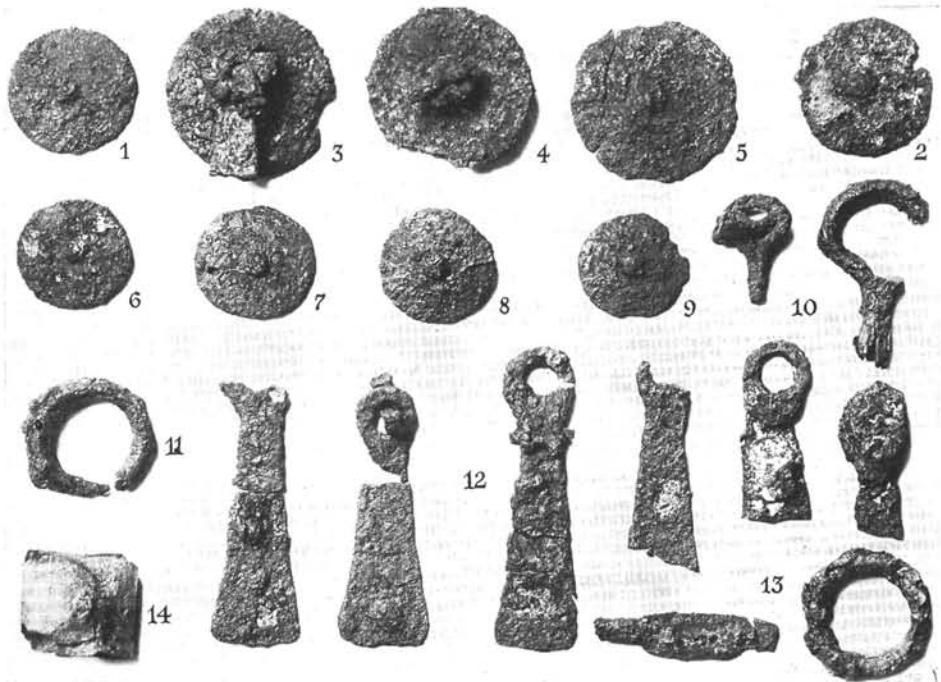
„A kardra vonatkozó legközelebbi analógia a sümegi Dar-nay múzeumban lévő és ugyancsak somlóvidéki vaskard. Teljesen azonos a markolat, a szegecslyukas kiszélesedő élkezet és kétélű kardnak befejező, hegyes része”.³⁹

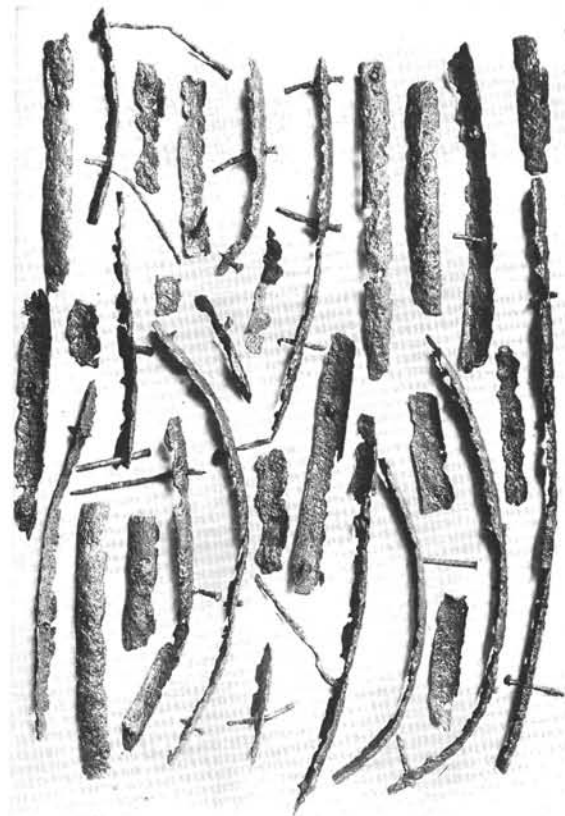
8. Somlóvásárhely II. halomsír.
8. Somlóvásárhely II. Hügelgrab.
8. Somlóvásárhely, tumulus No I.
8. Шомловашархей, II курган.

17. Karos vasbalta (6. kép 8.). Hossza 17 cm, éle 4 cm, foka 2 cm széles. Legnagyobb vastagsága 0,5 cm (H 1928. 20.) Ltsz: 63.25.24. 18. Nyéllyukas vascsákány (6. kép 6.), mindkét végén éles. Kezdetleges módon, két lemezből úgy kovácsolták össze, hogy az egyik lemez jobbról a másik balfelől képezi a nyéllyukakat, ezért az nem kör, hanem hegyesedő ovális formát mutat. Hossza 15,5 cm, éle 5,5 cm, foka 2,2 cm széles. A nyéllyuk átm. 3 cm (H 1928. 21. Ltsz: 63.25.25. 19. Köpüs vasbalta (6. kép 5.) Köpüje egyik oldalán töredékes, rajta szeglyukak a nyélre erősítéshez, benne rozsdával átitatott fanyél maradványai. Hossza 9 cm, éle 3,5 cm széles (H 1928. 22.) Ltsz: 63.25.26.

A leletek elhelyezése a sírkamrában:²⁰ A sírkamra közepén ham-

7. Somlóvásárhely I. halomsír.
7. Somlóvásárhely I. Hügelgrab.
7. Somlóvásárhely, tumulus No I.
7. Шомловашархей, I курган.

vaszott emberi csontmaradványok feküdtek a földön szétszórva erősen hamus, faszenes rétegben (I. kép III. a.). A csontvázmaradványokat edényekkel rakták körbe (I. kép 1. b.). „... a töredékekből ítélve legalább is 10 nagyobb és ennél több kisméretű volt az edények száma”. A sírkamra északi és keleti része üres volt, a leletek a nyugati és déli részen csoportosulnak. A déli részen közvetlenül a sírkamra fala közelében „... zablának és lószerszámnak bronz és vastöredékei (c.) heverték.”²¹ A lószerszámok mellett feküdtek, a pajzsdudor tanúsága szerint, minden bizonnyal egy pajzzsal letakarva, a fegyverek egy vaskardnak”... és egy keresztalakú vasvésőnek (?) eltörött és nagyrészt elrozsdásodott maradványai, továbbá egy elég ép fokos fejsze, és egy tokos vésőalakú fejsze (d.), továbbá egymás mellett 4 db vaslándzsa (f.). A fegyverek mellett, ugyancsak a falközélemben, a bejárat jobboldalánál egy kocsi két kerekének abroncs részei feküdtek ugyancsak deformált állapotban. Az abroncsokon keresztül húzott vasszegekből megállapítható, hogy ezek mintegy 12–14cm vastok fakerékre voltak húzva. E vasak között ott ahol a nagyfelületű bazaltkövek véletlenül úgy hullottak egymásra, hogy az alájuk került tárgyat a nedvességtől elzárták, erőteljesen korhadt tölgyfaszilánkok és vastok deszkarészletek kerültek elő”.²²

A tumulus kerámia mellékletekben igen gazdag lehetett, mivel az első leletközlésben tíz nagyobb és ennél több kisméretű edényről hallunk. Sajnos a veszprémi múzeumban található kerámia anyaga csak kis töredékét teszi a leletek eredeti mennyiségének, s így a lelet-együttes összképe meglehetősen hiányos, erről a fontos

9. Somlóvásárhely 1—9. II. halomsír; 10—12. I. halomsír.
 9. Somlóvásárhely 1—9. II. Hügelgrab; 10—12.: I. Hügelgrab.
 9. Somlóvásárhely, 1—9. tumulus No II; 10—12. tumulus I.
 9. Шомловашархей 1—9: II курган; 10—12: I курган.

anyagról teljesen bizonytalan képet kapunk.²³ Rhé Gyula közöl ugyan díszítő motívumokat a kerámiáról, (1. kép 3. a.), amelyek igen érdekes és jellegzetes kannelurás, volutás, spirális és vonalozott háromszög díszek. Sajnos nem közli, melyik tumusból származnak, s a meglévő leletekből sem lehet ezt eldönteni, ezért bármennyire is érdekesek, ezeket figyelmen kívül kell hagynunk.

A kerámia maradványai közül a legjellegzetesebbnek tekinthetjük azt a meredeken kihajló peremű csonka-kúpos nyakú, a váll és a has bemélyített osztóvonalán párhuzamos V alakú kannelurákkal körülárgolt bütyökdiszes típust, amely valószínűleg egy kisebb és talán több, nagyobb grafitozott urnán is előfordult. Ez az edénydísz a dunántúli hallstatt korban meglehetősen gyakorinak mondható. Igen kezdetleges formában durva és szabálytalan bekarcolásszerűen jelentkezik a középrépaspusztai temető 15. sírjának 7. számú és 10. sírjának 4. számú edényén.²⁴ Hasonló díszítéstípust látunk még a Lázár Jenő által közölt²⁵ csöngői tumulus edényein, de megtalálhatók a süttöi²⁶ és nagybaráti²⁷ tumulusok nagy grafitozott edényein, valamint a lábatlani temető²⁸ néhány kisebb urnáján. Egy másik jellemző, s a töredékekből is felismerhető edénytípus az öblös-

aljú, kihajló peremén karéjos díszrel ellátott tál, melynek párhuzamait ugyancsak fellelhetjük a Dunántúl eddig ismert leletei között. Ilyenek a mesteri tumusból,²⁹ a Középrépaspusztáról³⁰ szórványosan előkerült, a somlóvásárhelyihez hasonlóan grafitrajzolatot mutató, valamint a lábatlani temető, kis talppal ellátott tálja. A típus eredetét keresve leleteinknek közvetlen kapcsolatát a Gemeinlebarn-i III. tumulus táljain találhatjuk meg, melyeknek egyike a grafitozásokon túl vörös festést is mutat.³¹ Találunk még néhány koncentrikus körökkel árkgolt és lencsebenyomásos díszű cserepet, amelyek azonban oly jelentéktelenek, semmitmondóak az edény formája szempontjából, hogy ezek alapján mégcsak feltételeznünk sem szabad valamely hasonló díszet tartalmazó csoporthoz fűződő kapcsolatukat. Hasonló a helyzet a korábban tárgyalt urnák esetében is, itt csupán csak megemlítjük, hogy bár nem azonos, de hasonló díszítés a csehországi hallstatt kultúrában is megtalálható. Bár maga az urna formája, melyen a dísz előfordul, eltéréseket mutat.³²

Sajnos ez minden amit a somlóvásárhelyi I. tumulus cserépanyagáról mondhatunk, s a kerámia alaposabb vizsgálatát később, más tumulusok anyagának tárgyalásakor kell behatóbban részleteznünk. Sokkal fontosabb és lényegesen többet mond számunkra e tumulus gazdag fém, bronz és vas anyaga.

A tumusból előkerült lószerszám veretek, két egymástól különböző típust mutatnak. Az egyik egy kari-kás díszekkel ellátott kúpos bronzgomb (1. kép 3—7.). Hasonló példány nálunk kizárólag a Somló hegy közvetlen környékén feltárt tumulusokból került elő, s a Dunántúlon egyébként ismeretlen típusnak mondható. Egy ilyen ép és egy töredék példányt közöl Gallus Sándor, mely a század elején került vétel útján a Nemzeti Múzeumba (10. kép 11—12.). Ugyanezt a típust találtam lelőhely és leltáriszám nélkül a MNM raktárában több más lószerszámról származó bronzdíszrel együtt. (11. kép 5.) További analógiát csak távolabbi területről, Vetulonában a Tomba del Gueroiero-ból került elő,³³ a párhuzamok nagyobb részét azonban Közép-Európa területéről ismerjük.

Délnyugat-Csehországból, a Hradenin-i temető 44. sírjából,³⁴ és Plananyból³⁵ kerültek elő hasonló gombok. Számos párhuzamát találjuk a Délbajorországi hallstatt kultúrában.³⁶ Érdekes megfigyelnünk, hogy ezek a lószerszám veretek mind Bajorországban, mind pedig Délnyugat-Csehországban gyakran párosulnak kocsitemetkezéssel, vagy annak nyomaival. Georg Kosack a bajorországi lószerszám temetkezésekről írott összefoglaló tanulmánya alapján elkülöníthető a lószerszám veretek bizonyos csoportja, amely mint láttuk, nagy területen elterjedt, s ugyanakkor teljesen azonos képet mutat. Itt nem egy minden esetben azonos leletegyüttesre gondolunk, hanem egy gazdag típuscsó-

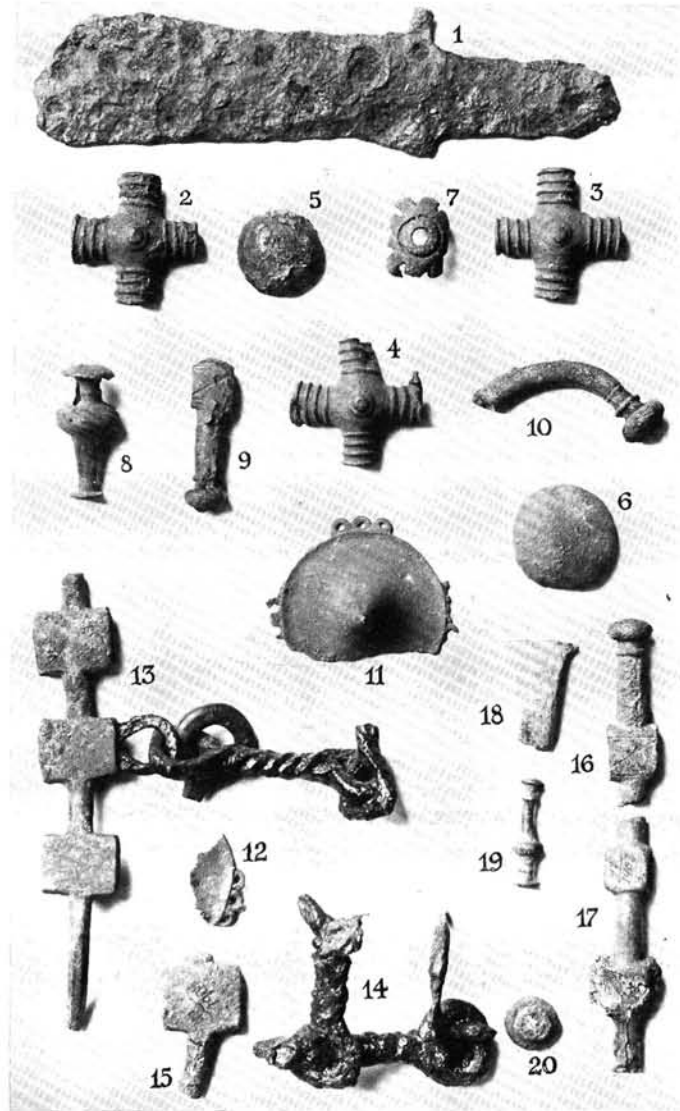
10. Somlóvásárhely (Gallus S., Dis. Pan. II. 9. LII. t.).
 10. Somlóvásárhely (S. Gallus, Dis. Pan. II. 9. LII. t.).
 10. Somlóvásárhely (S. Gallus, Dis. Pan. II. 9. t. LIH).
 10. Шомло́ваша́рхей. (S. Gallus, Dis. Pan. II. 9. t. LIH).

portra, melynek darabjai erősen változó társításban fordulnak elő. Éppen ezért beszélnünk kell olyan típusokról is, amelyek leletünkben ugyan nem fordulnak elő, de közvetlenül hozzákapcsolhatók. Ilyen a bajorországi és a csehországi lószerszám mellékletű sírokra jellegzetesnek mondható bronz vagy vasból készült zablapálca típus, melynek párhuzamait a Somló környékéről meglehetősen nagyszámban ismerjük.³⁷

A típusra jellemző, hogy élénken mutatja a Hallstatt B korú zablákból való származását, eltér azonban ezektől abban, hogy az egyes áttörések, a zablarúd metszete négyzetes sarkított formát, gyakran pedig változatos, profilált díszeket mutat. Hasonló, bár sokkal ritkább tárgytypus, a Pulachból lószerszám veretekkel előkerült csillagos bronzgomb,³⁸ melynek egyetlen párját a MNM raktárából ismerem. (11. kép 6.)

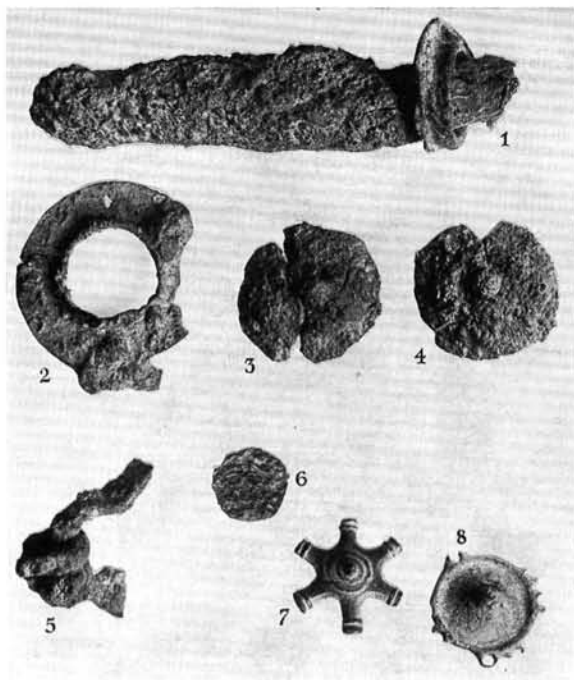
A somlóvásárhelyi lószerszámdíszek másik típusa egy áttört, csúcsos díszítványú darab sokkal ritkább, s pontos mását a csehszlovákiai Horakovból ismerem.³⁹ Hasonló áttört bronzdísz került elő a csehszlovákiai Welhottából.⁴⁰ Csupán abban tér el az előzőktől, hogy a küllőcskéit nem díszítik kis bronz csúcsok.

Hasonlóképpen jellemző lelete ezeknek a lószerszám és zablapálcsás síroknak a gyakran díszes, úgynevezett kucsma markolattal ellátott kard típus. A fénykép és Rhé Gyula mérés adatai alapján az első tumulus kardját (9. kép 10.) is ezek közé sorolhatjuk. A Somló környékén feltárt dobai tumulusból egy ilyen kardmarkolat gombját ismerjük.⁴¹ Hasonló penge került elő a Séd víz melletti „lovas sírból”⁴² Dorogról őriz az esztergomi múzeum egy ilyen típusú szórványosan előkerült vaskardot.⁴³ A kardtípussal gyakran előforduló különös alakú szárnyas koptatót eddig a Dunántúl területéről nem ismerünk. Korábbi leletközlésekben is többször találkoztunk a feldúlt, vagy lehordott tumulusokból előkerült kardok említésével.⁴⁴ Ezek azonban nem igazítanak útba e kardok típusát illetően. A kardtípus jóval gyakoribb az említett lószerszám veretknél, bár elterjedése nagyjából ugyanazon területen fekszik. A tumulusból előkerült még több vasfegyver és szerszám. Ilyenek voltak a 4 db, vaslándzsa, melyek a kornak általános jellemző leletei. A lándzsák egyike külön típust képvisel (6. kép 3.). Ez igen vaskos, tömör, egészen durva, s éppen ezért hasonló a csöngői tumulusból származó darabokhoz.⁴⁵ A másik három lándzsa sokkal finomabb kivitelű, s ezáltal jobb fenntartású is. Eredeti hosszuk kb. 47 cm szélességük 5,5–6 cm lehetett, pengéjükön szabályosan kialakított egyenletesen elkeskenyedő középborda vonul végig. Méreteiben és formájában teljesen hasonló lándzsapár került elő a süttöi tumulusok valamelyikéből,⁴⁶ a vaszari tumulusok területéről, (17. kép 2.), valamint a MNM ugyancsak Somlóvásárhelyről származó anyagából is.⁴⁷ A darabok közötti hasonlóság anynyira feltűnő, hogy származásukat valószínűleg közös

eredetre kell visszavezetnünk. A lándzsákhoz hasonlóan ugyancsak elég gyakori a rövid, s hegyes lándzsapapucs, melyet Lázár J. rövid tokos lándzsa néven közöl a kismezei tumulus anyagából.⁴⁸

A somlóvásárhelyi leletben előforduló karos és köpüs vasbalta (6. kép 5., 8.), meglehetősen általános és igen hosszú életű típusok. Mindkettő korábbi bronz formákra vezethető vissza, s kezdetleges, vasban anyagszerűtlen formák. Az előbbinek elterjedése szinte egész Közép-Európában általános, de a későbbi időkben ismeretes a Balkánon és a szkita területen. A dunántúli-hallstatti leletek között hasonlókat találunk a Vaszari V. tumulusban (23. kép 1.).⁵¹ Tokos, vagy köpüs vasbaltát pedig a dobai⁵² a kismezei,⁵³ tumulusban, valamint szórványos darabokat Kisbarátról.⁵⁴ A tumulus vascsákányának (6. kép 6.) pontos párját eddig nem találtam. Kezdetleges vasforma, mivel két lemezből kovácsolva nem kerek, hanem mandula alakú, ovális 2 végén hegyesedő nyéllyukat alakítottak ki.

A lelet csavart vaszablájú ugyancsak jellegzetes, a mi vas korunkban is gyakori típus (9. kép 12.). Számos példányát ismerjük a már említett Somló környéki tumulusokból,⁵⁵ de előfordul a Somlóvásárhelyi II. (9. kép 1., 4., 6.) a vaszari V. (23. kép 6—8.), s a csöngői,⁵⁶ nagybaráti,⁵⁷ süttői⁵⁸ és kismezei⁵⁹ tumulusokban is. Ez utóbbi kettőről érdemes megjegyezni, hogy a Somló környéki zablapálca típustól eltérően valószínűleg egy egyenes és vastag vasrúdból készült zablapálcát kapcsolnak egyetlen füllel a szokásos csavart szájtágokhoz, míg a nagybaráti tumulus félköríves zablapálcájának egyetlen párhuzamát Glasinácra az ossovi II. tumulusból ismerem.⁶⁰

Külön érdekessége a tumulus leleteinek a nagyméretű bronzból készült, bordázott, s a közepén gúla alakú csúccsal ellátott pajzsdudor (5. kép). Az eddig látottakkal ellentétben az analógiák a Balkán területére utalnak, s legközelebbi, nagyjából pontos párhuzamát egy Olympiából előkerült pajzsdíszben láthatjuk. Ugyancsak innen került elő lemez nélkül egy hasonló gúla alakú öntött csúcs.⁶¹ Bizonyos eltérést mutat, de rokonsága jól felismerhető a glasináci terület Čitluci hasonló darabján.⁶² A különbség csupán a kereten jelentkező hólyagos és pontozott rozettákban mutatkozik. Ez a tumulus leletünkkel rokon abban is, hogy anyagában vas kardpenge töredéket vagy lándzsákat, csákányokat, vaszablát és kúpos lószerszám gombokat találunk. E gazdag fegyverzetet bronz lábvért, mellvért darab és bronz-

12. Somlóhegy (Gallus S., Dis. Pan. II. 9. LIII. t.).
 12. Somlóhegy (S. Gallus, Dis. Pan. II. 9. LIII. t.).
 12. Somlóhegy (S. Gallus, Dis. Pan. II. 9. t. LIII).
 12. Шомлохель. (S. Gallus, Dis. Pan. II. 9. t. LIII).

11. 1—2.: Boba; 3—4.: Csöngö; 5—8.: Magyar Nemzeti Múzeum.
 11. 1—2.: Boba; 3—4.: Csöngö; 5—8.: Ungarisches Nationalmuseum.
 11. 1—2.: Boba; 3—4.: Csöngö; 5—8.: Musée National Hongrois.
 11. 1—2.: Боба; 3—4.: Чёнгё; 5—8.: Венгерский национальный музей.

csésze teszi teljessé. A további párhuzamokat a Donja-Dolina-i temető sírjaiban találjuk,⁶³ ezek azonban már sokkal erősebben bordázottságot, szélesebb és tagolt keretet mutatnak, s közöttük vasból készült példányok is akadnak, melyeket ezért is, valamint a leletegyüttesek egésze miatt ugyane típus későbbi változatának kell tekintenünk.

A bronztű (4. kép 10.) közvetlen analógiáját a nagybaráti tumulus hasonló tagoltfejú tűiben kell látnunk,⁶⁴ míg a bronzlemez töredékek leletkörülményeit nem ismerve csak feltételezhetjük, hogy a korra jellemző lemez fémövekkel és ékszerekkel állnak kapcsolatban.

A KOCSI TEMETKEZÉSRŐL

A halomsírból előkerült kocsilelet, az első biztos és nem csupán feltételezett kocsitemetkezés a Dunántúl Hallstatt korában, ezért megérdemli, hogy behatóbban foglalkozzunk vele.

A koci eltemetésének szokása jóval korábbi előzményekre megy vissza és kapcsolatban áll a már korábbi időkben feltűnő, majd mintegy kortünetként viszonylag nagyszámban fellépő, azonban megjelenésben és ki-

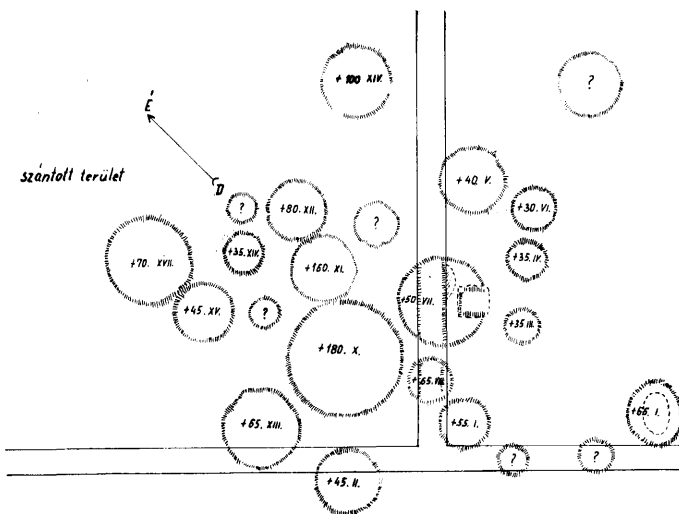
13. Vaszar-Pörösrét (a lelőhely vázlatos helyszíni rajza).
 13. Vaszar-Pörösrét (Skizze der Fundstätte).
 13. Vaszar-Pörösrét (esquisse du site).
 13. Вазар-Пөрөшрэт (схематический план местности археологического объекта).

vitelben igen különböző kocsikkal. Kocsileletünk egy hosszú fejlődési folyamatnak elég késői szakasza, amelynek előzményeire is kell néhány rövid pillantást vetnünk.

A péceli kultúra Budakalászon előkerült⁶⁵ kocsija egyedülálló lelet, amelynek nálunk sem előzményei, sem közvetlen követője eddig nem ismeretes. Legközelebb ismét a bronzkor második felében találunk biztos adatokat a Kárpát-medencében kocsik használatára. Bizonyítják ezt a Tarcalról előkerült bronz kerékagyborító, s néhány hasonlóan korábban közölt, de eddig fel nem ismert töredéke.⁶⁶ Ugyancsak a kocsimlékekhez sorolható, de közelebről meg nem határozható és időhöz nem köthető az Árokaljáról és Abosról származó két bronzveretekkel ellátott harci kocsis kereke.⁶⁷

A bronzkor végén kezdődik Európaszerte a kocsik és kocsibrázolások viszonylag tömegesebb előfordulása. Ezek legnagyobb része már kapcsolatot mutat valamilyen formában a temetkezéssel, vagy általában a kultusszal, s ez a fejlődés nem ér véget a bronz és vaskor határán, hanem szinte megszakítás nélkül folytatódik tovább, kiterjedt formában a korai vaskor idején. Ezen hosszú időn belül inkább alakitanilag lehet csoportosítani, a különböző kocsileleteket. Már a bronzkor végén megjelenik a bronzból készült és urnával ellátott temetkezési kocsi.⁶⁸ Ennek a típusnak későbbi darabja a kiskányai agyagból készült urnakocsi.⁶⁹ Ha pontos párját nem is, de hasonló urnakocsinak kerekét ismerjük Velemszentvidről,⁷⁰ a csehszlovákiai Podebradból valamint más ottani leletből.⁷¹ Hasonló célra fából is készítették fémveretekkel ellátott urnakocsit, amilyen pl. a Pécs-Jakabhegyi halomsírokból került elő.⁷² Egy másik csoportot képez az agyagból és bronzból készített kicsinyített kocsimodellek köre.⁷³ Ezek gyakran oly pontos képét mutatják magának a kocsinak, hogy biztos adatot szolgáltatnak ezáltal a kor közhasználatú kocsijának rekonstrukciójához. Előfordulnak kocsik a rajzos ábrázolások között is, amelynek legfontosabb darabjai közé tartoznak a Sopron Burgstall-i urnák rajzai.⁷⁴ Gallus Sándor szerint ez utóbbiak is elválaszthatatlanul összefüggnek a kultusszal és a temetkezéssel.⁷⁵ A korai vaskor fiatalabb szakaszában lép fel a temetkezésnek az a formája, amikor használatban levő kocsit temetnek a halott mellé. Ezen az egységesnek látszó szokáson belül is úgy látszik számos változatot kell majd megkülönböztetnünk az elhelyezés módjától, a sírbatett kocsik típusától stb. függően.⁷⁶

A somlővásárhelyi kocsimaradványok meglehetősen szegényesek, mivel a kocsiból csupán a kerékbronzcs töredékek (7. kép.), nagy vasszegek (9. kép. 11.), erőteljesen korhadt tölgyfaszilánkok és vaskos deszkarészletek maradtak meg.⁷⁷ Valószínűleg a kocsi alkatrészei közé kell még sorolnunk két 7 cm átmérőjű bronzkorongot (4. kép. 1–2.). Ezeket Rhé Gyula kantárdíszként emlegeti, azonban a meghatározás helyességében

45 = az egyes halmak hozzávetőleges magassága centiméterekben

kétkedni lehet. A bronz zablák és egyéb lószerszámdíszek bár igen változatosak ebben a korban, mégis egy nagy területre kiterjedő általánosan egyöntetű képet mutatnak, s közöttük sehol sem találunk az említettekhez hasonló nagy korongos kantár vagy egyéb díszeket. A nálunk e korból ismert lószerszámdíszek és zablák ebbe a nagyobb egységbe szervezve épülnek be, és szerkezeti szempontból nem igen térnek el az ekkor másutt is általánosan használt hasonló leletektől. Annál is inkább feltűnő, hogy ilyen korongokat csak a Dunántúlról ismerünk, s ezek csaknem mindig egy gazdag, nagy tumulusban eltemetett és mellékletekkel gazdagon felszerelt halott sírjából kerülnek elő. A somlővásárhelyi I. sz. halomban a kocsileleteken kívül lándzsákat, kardot, baltákat és pajzsot helyeztek lószerszámok és ételmellékletek mellé a minden bizonynyal előkelő halott sírjába.

Hasonló fémkorongokat találunk a Börzsönyi A. által feltárt „Nagyhalomban”,⁷⁸ amely már mint neve is mutatja nem közönséges halott maradványait fedte. Ezek rendeltetéséről Börzsönyi A. a következőket írja: „Nálunk vaspöngőnek, Zala megyében vascsöngőnek nevezték a fatengelyes szekereken a kerékagy mindkét felére alkalmazni szokott vaskorongokat, ilyenek tartom a mi leletünket is. . . Alakjuk korong 4 cm átmérőjű, nagy környilással, melyet egyik oldalon bordás perem vesz körül, másik felük sima. 6 db többé-kevésbé teljes korong és 2 db töredékes fordul elő. A szekérnek többi része után való kutatásom eredmény nélkül maradt, úgy látszik fából volt és teljesen megsemmisült.”⁷⁹

Bár a néprajzi irodalomban erről további adatokat nem találtam, Börzsönyi megfigyelése az akkor még néhol használatban levő fatengelyes kocsikkal kapcsolatban értékes adatokat szolgáltat egymagában is, és valószínűvé teszi ezen korongok rendeltetésének helyes megfontolását.

Börzsönyi a nagybaráti Nagyhalomot csak részben tárta fel, egy keresztárokkal, ezért a leletek korántsem

14. Vaszar-Pörösrét (a halomsírok 1957-ben).
 14. Vaszar-Pörösrét (Die Hügelgräber in 1957).
 14. Vaszar-Pörösrét (les tumulus en 1957).
 14. Васар-Пөрөшрэт (курганы в 1957-м году).

szolgáltatják a halomban elhelyezett tárgyak teljes inventárját, s az előkerült darabok is (vascsákány, lószerszámdíszek, zablák stb.) az átlagosnál gazdagabb temetkezésekre vallanak. Meg kell említenünk, hogy a közleményből a leletek egymáshoz való viszonya nem derül ki, de talált az ásató itt is „teljesen elpudvásodó fadarabokat”⁸⁰ is, melyeket a sírkamra belső faépítménye maradványainak tartott. Egy másik lehetőség, hogy a kocsit a halottal együtt elhamvasztották, mivel az összes leletek egy vastag faszenes, hamus rétegből kerültek elő, s a kisebb bronztárgyak tűzben összeolvadtak.⁸¹ Mindez természetesen, a kocsival együtt csak feltevés, bizonytalan találgatás, amelyet bizonyítani nehéz lenne.

Ha tovább keresünk Börzsönyi Arnoldnak azon megfigyelése nyomán, hogy a korongok vagy pöngők egy fából készült kocsi fémalatrészei voltak, akkor a dunántúli leletek között tovább bővíthetjük a párhuzamok körét. Vaszaron az V. sz. halomsírban 3 db, egy nagyobb és két kisebb az eddig említettekhez hasonló egyik oldalán sima, másikon pedig az 5 ill. 3,7 cm átm. belső nyílás körül megvastagodó bordával ellátott korongot találunk (25. kép 1–3.). Talán az itt elhelyezett kocsi (?) alkatrészeinek minősíthetjük még a halom leletei között levő 7 cm átmérőjű vaskarikákat, melyek sem ékszer, sem lószerszám díszeként nemigen szolgálhattak. A sír belső elrendezésének vázlatos rajzán (18. kép.) a vaskarikák és korongok egymáshoz

közel egy karos vasbalta mellett vannak, feltüntetve, egyéb ásatási megfigyelések hiányában azonban meszesemenő következtetésekre nem vállalkozhatunk. Annyi bizonyos, hogy a vaszari V. sz. halom leletei is igen gazdagok — vascsákány, vaskés, zablák és finomművű lószerszámdíszek, valamint figurális díszű kerámia — voltak.

Hasonló környezetben, fegyverek, zablák, sisak, összeégetett lószerszámdíszek és gazdag kerámia, tehát egy előkelő halott mellékletei között találunk 2 db bordás vaskorongot a csöngői I. sz. halomsírban, amelyekhez itt 2 db, a belsőnyílás átm. nagyjából megfelelő vaskorong tartozik.⁸² Hasonló, de kisebb méretű (6 cm átm. 2,5 cm belső átm.), korongokat találunk a bobai tumulus⁸³ (11. kép 1–2.) leletei között, amelyek belső kerületén kiemelkedő keret van a szokásos bordaszerű megvastagodás helyén. Ez a lelet ezért is érdekes, mivel a korongok egyikét nem magában, hanem egy kb. 14,5 cm hosszú, egyik végén töredékes, eredetileg kb. 2,5 cm vastagságú erős kovácsolt vasrúdon találjuk. A rúdnek csaknem egész felületét kéregszerű vastag ráoxidálódott kavicsos salakréteg borítja, amelytől csak néhol látható a vas eredeti felszíne. A rúdnek egyik kérégtől mentes végén találjuk a tűzben deformálódott korongot. Ebből arra következtethetnénk, hogy a töredékes vasrúd egy kisebb kocsi vastengelyeként szolgálhatott, s ez egyben magyarázatot ad arra is, hogy miért kisebb a korongok belső környílása az előbbieknél.

A fentebb mondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a somlővásárhelyi I. sz. halomban talált kocsi egyedülálló lelet a Dunántúlon, ha azonban Börzsönyi Arnold már idézett feltételezése beigazolódná, akkor további kocsitemetkezésekkel is számolhatunk. Fennáll azonban az a lehetőség is, hogy egy sajátos lószerszámdíszrel van dolgunk.

Megkönnyíthetné és bizonyos fokig valószínűsítheti a dunántúli kocsik feltételezését az a tény, hogy a Kárpát-medence területén a közelebbi korból ismerünk már kocsitemetkezéseket. A magyarországi szkíta leletek között Márton Lajos⁸⁴ és Párducz Mihály megállapítása szerint több kocsileletet is találunk. Ezek közül igen értékes adatokat szolgáltat a pontosan megfigyelt Szentcsanak-13. sír, amelyben többek között négykerékű kocsi szegekkel felerősített abroncsait, és kerékagyat védő vasperselyeket találtak.⁸⁵ Különösen fontos számunkra az 5 db persely, amelyeknek rendeltetése nagyjából azonos lehetett a már említett bronz, illetve vaskorongokéval (ha ugyan ezek valóban kocsihoz tartoztak). Az említett vasperselyek olyan 15 cm átm. vaskorongok, amelyeknek 5 cm belső nyílásából csövesen kiemelkedő 3 cm magas peremrész áll ki. A perselyeket 3 db szeggel erősítették a kerékagy külső és belső oldalára és rendeltetésük az volt, hogy mind a

15. Vaszar I. halomsír.
15. Vaszar I. Hügelgrab.
15. Vaszar, Tumulus No I.
15. Bacap, I kypraa.

kerékagyat, mind pedig a fatengelyt, melyek a fából készült kocsinak leggyorsabban pusztuló részei, az idő előtti kopástól megóvják.

Hasonlóképpen fontos a gyöngyösi⁸⁶ lelet, amely ugyancsak kerékabroncs és kocsi alkatrészeket tartalmazott mivel e két leletben talált iga, vagy három vasalkatrészeit képező leletek segítségével két további feltételezett kocsitelemeket lehetett megállapítani olyan helyeken, ahol a kocsinak meghatározott tárgyi bizonyítéka ezeken kívül nem maradt. Ilyenek voltak a Szentcsanak-vekerzug-i 12. sír, és a Diósgyőr Vasgyár-i leletek⁸⁷, ahol ugyancsak páros lótemetkezéssel együtt „kocsi vagy iga (?) alkatrészek is szerepeltek”.⁸⁸ Fontos megállapítások számunkra, hogy egyes kocsik teljesen fából készültek, valamint, hogy a kocsikat esetenként részben elégetve, részben összetörve helyezték a halott mellé, s így előfordulhatott, hogy a kocsi még összetört állapotában sem teljes egészében került a sírba.⁸⁹ Mindezek ha nem is megoldását, de egy bizonyos értelmezését adhatják a Dunántúlról előkerült kocsi-leleteink igen szegényes voltának, amelynek behatóbb vizsgálatánál a szkíta anyagon tett megfigyelésekre, mint fontos szempontokra vissza kell térnünk.

Mint minden egyéb kocsi-val és temetkezéssel kapcsolatos jelenség, a kocsi sírba való eltemetése sem kizárólagos, a Kárpát-medence területére korlátozódó jelenség. Már Párducz Mihály megállapította, hogy a nagybaráti tumulus leletanyaga „több rokonvonalat mutat a cseh-szlóvakiai Bylan-i, s ezen keresztül a délnémetországi kocsitelemekes kultúrával. E kultúra késői képviselőjének látszik”.⁹⁰

A somlóvásárhelyi I. sz. halomsír leletei minden kétséget kizárólag, már első pillanatra bizonyítják azt a szoros genetikai összefüggést, amely mind a temetkezés rítusában, mind pedig az egész leletegyüttesben megmutatkozik.⁹¹ Ezt a genetikai kapcsolatot szemléltetően igazolja a kultúrában előforduló kocsitelemek viszonlag nagy száma, valamint az egyes leletdarabok azonossága. Sajnos a kultúra igen gazdag leletei nem sok lehetőséget nyújtanak a dunántúli hallstatt-kor jóval szegényesebb kocsi leletével való összehasonlításra. Míg a Dunántúlon csak kevés valószínűséggel próbáltuk a néhány csak többé-kevésbé megfigyelt lelőhelyen előforduló jelentéktelen tárgyaknak kocsihoz való tartozását feltételezni, addig a Bylan-i kultúra számos ismert kocsitelemek között több mintaszerűen feltárt sír segítségével egy egész sor gazdag felszerelésű, jól rekonstruálható kocsi találunk.

A Bylan-i kultúra kocsija minden esetben megvasalt kerékabronccsal, gyakran pedig a kerékagy mindkét oldalán lemezből készített profilált kerékagyborítókcal, csüngősdíszű kerékagy szegekkel nem ritkán bronzveretes kocsiszekrényvel és számos egyéb fémalkatrészszel ellátott. A leletek között néhány szerencsés esetben (Straskov, Hradenin, Planany) felismerhető, sőt éppen

kiemelhető fémveretekkel gazdagon díszített igit találunk,⁹² amelyekre eddig a mi területünkön nincs példa. A gazdag leletanyag és a gondos megfigyelések alapján a három szerkezete, és a lovak befogásának módja is többé-kevésbé rekonstruálható volt. A kocsitelemek itt is a leggazdagabb, az úgynevezett „fejedelmi sírokban” fegyverekkel, főként karddal, lándzsával és csákányokkal, lószerszámdíszekkel, zablákkal és nagy számú edény melléklettel járnak együtt.⁹³

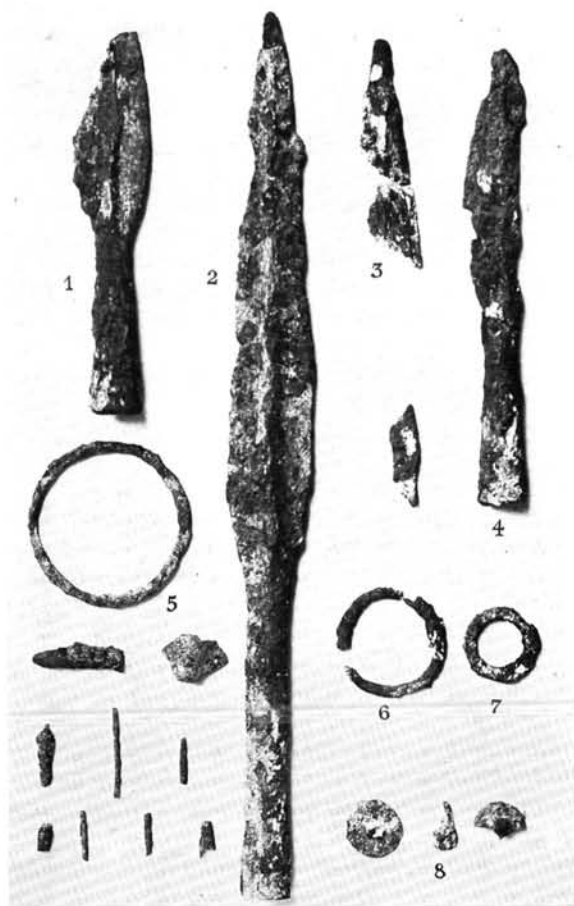
Mindezekből világosan kitűnik, hogy sem a közeli szkíta terület, sem a Bylan-i kultúra rokonleletei kocsihelyreállításához közvetlen segítséget, pontos párhuzamokat nem szolgáltatnak. A somlóvásárhelyi és a többi feltételezett dunántúli kocsi-leletek egyszerűségükkel szinte egyedül állnak korunkban. Ha mégis megkíséröljük vázolni a helyreállítás lehetőségeit, akkor legtöbbször ismét csak feltevésekre, gyakran pedig többféle lehetőség és számos megoldatlan kérdés feltevésére vagyunk utalva. Biztosabb adataink erre csak a Somlóvásárhely I. halomsírban vannak, azonban itt is mindjárt nehézségekbe ütközünk. Az itt talált kerékabroncsok együttes hosszúsága jelenleg 796 cm. Az ásatásról szóló rövid leletközlés határozottan egy kocsi két kerekének abroncsrészeit említi,⁹⁴ így azonban egy kb. 125, de ha az abroncsok töredékesek vagy hiányosak, akkor lehetséges, hogy 130 cm átm. kerekeket kell elképzelnünk. Mind a kétkerekű kocsi, mind pedig az ilyen nagy kerékátmérő ebben a korban egészen ritka jelenség.⁹⁵ Kérdéssé teszi a megfigyelések hitelességét, hogy az ásatás megkezdésekor már csak a leletek egy része volt eredeti helyén található, a másik rész eredeti helyzetét már csak elmondás alapján lehetett rekonstruálni,⁹⁶ valamint az, hogy Rhé Gy. nem különíti el közleményében ezektől a gyakran bizonytalan elmondásoktól a saját megfigyeléseit. Másrészt meg kell említeni azt is, hogy Mózner László helybeli káplán a leleteknek csak nagy részét, és nem a teljes leletanyagot gyűjtötte össze.⁹⁷ Mindezek az ellentmondó, önmagukban bizonyosnak látszó adatok megnehezítik, hogy bármilyen feltevést is tegyünk a kocsihoz vonatkozólag. Ha mégis választanunk kell a többféle lehetőség között, akkor tán leghelyesebb a meglevő leletek alapján némi fenn-

16. Vaszar 1.: II. halomsír, 2.: III. halomsír
16. Vaszar 1.: II. Hügelgrab, 2.: III. Hügelgrab

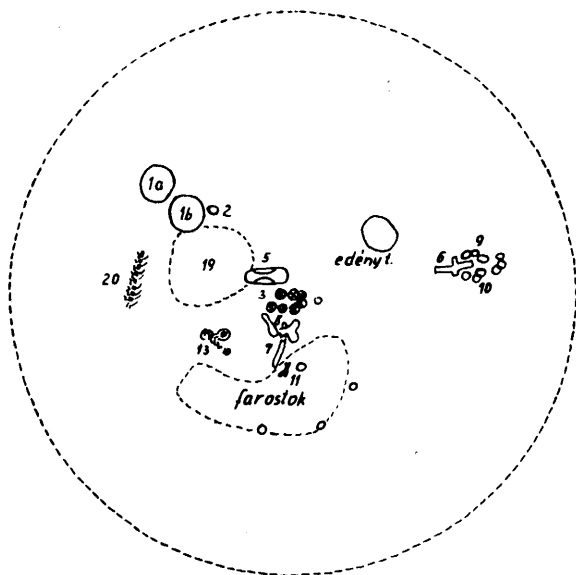

16. Vaszar 1.: Tumulus No II., 2.: Tumulus No III.
16. Bacar 1.: II. kurgan, 2.: III. kurgan

tartással ugyan, de elfogadnunk a kocsi kétkerekű voltát. Ez esetben a kocsi rendkívül egyszerű, nehézkes kétkerekű kordé lehetett. Anyaga megállapíthatóan tölgyfa volt,⁹⁸ s ebből készült a kocsi 4–5 cm vastag fatengelye is. A kocsi két kereke vagy tömör farészekből készülhetett,⁹⁹ vagy pedig küllös, igen vaskos kerék-talpakkal ellátott, megvasalt kerék lehetett. A kocsi kerekében az egymástól szabálytalan távolságra beütött vas-szegek a vasabroncs belső oldalán erős kitüremlést idéztek elő. Egy ilyen körös-körül egyenetlen, kiálló részeket mutató összefüggő vaskarikát sohasem tudtak volna pontosan ráilleszteni a fakerékre, de nem képzelhetjük el azt sem, hogy a kerékre való ráhúzás után hidegen ütötték rá az erős abroncsot. A kerék megvasalása csak úgy történhetett, hogy a szalagszerű vaslemezt előzőleg tüzesen átlyukasztották a szegek számára, majd a kerék köré hajtották és a már átütött lyukakon keresztül körben a kerékre szegezték. A lemez két vége egymásra hajlott, amelyet végül egy szeggel fogtak össze, az itt jelentkező egyenetlenséget elkapálták. Az igen hosszú szegek tanúsága szerint és Rhé Gy. megfigyelése alapján¹⁰⁰ a keréktalp 12–14 cm, de esetleg még ennél is szélesebb volt. Ehhez hasonlóan magas keréktalpat látunk Strettweg-i kocsi kerekén.¹⁰¹

17. Vaszar 1., 5., 8.: III. halomsír; 3–4.: II. halomsír; 2., 6–7.: szórványos leletek.
17. Vaszar 1., 5., 8.: III. Hügelgrab, 3–4.: II. Hügelgrab; 2., 6–7.: Streufunde
17. Vaszar 1., 5., 8.: tumulus No III.; 3–4.: tumulus No II.; 2., 6–7.: trouvailes isolées.
17. Bacar 1., 5., 8. III курган; 3–4.: II курган; 2., 6–7.: отдельные археологические находки.

1a-b állatfejes diszű urnák	9 vaskorongok
2 grafitos csésze	10 vaskarikák
3 lószerszám diszek	11 állított vaspálcá
5 szárnyas vaspálca	13 vaspálca
6 karos vascsakány	19 égetett embericsont
7 vasyéső	20 állatcsontok

A kocsi kerekének akár külső, akár belső oldalán szerepelhetett a tengely és a kerék védelmére szolgáló két bronzkorong. A kocsi felső fa építményéről, az esetleges kocsiládáról, valamint a kocsi lapjának és a tengelynek összeerősítési módjáról semmit sem tudunk.

Még ennél is jóval kevesebbet mondhatunk a dunántúli többi „vaspöngő” leletekről. Ha ezek a kocsihoz tartoztak akkor csaknem teljesen, egészükben fából készülteknek kell tartanunk ezeket a kocsikat, amelyeket néhány a mindenütt előforduló teljesen összerozsdásodott és felismerhetetlen vaskapocs tartotta össze. A kocsi tömör fakerekét, amely nehezen elkészíthető és több rész egybefaragásából állt, óvták csupán fémkarrészekkel. A nagybaráti tumulusban talált 8 db vaskorong alapján arra gondolhatnánk, hogy talán négykereű kocsit helyeztek el. A Lázár-gyűjtemény korongjai talán egy vastengelyű kocsi részeit képezték. Kérdéses, de meg sem kísérelhető, hogy magyarázatát adjuk a Csöngén talált vaskorongokba illő kisebb tutulusforma tárgyak rendeltetésének. Hasonlóképpen nem tudjuk magyarázatát adni a Vaszaron talált páratlan számú, különböző méretű vaskorongoknak. Ez a jelenség még a lelet hiányosságának feltételezése mellett is csak úgy lenne magyarázható, hogy ha két különböző méretű tengellyel ellátott kocsit tételezhetnénk fel, ez azonban ebben a korban több mint valószínűtlen.

Mindaz tehát amit következtetésképpen a Dunántúli területén a Hallstatt-korban használatos kocsiról a

18. Vaszar V. halomsír (az ásató vázlat).

18. Vaszar V. Hügelgrab (Skizze des Grabungsleiters).

18. Vaszar, tumulus No V (esquisse du fouilleur).

18. Васар, V курган (схема производившего раскопки).

leletek alapján levonhatunk vajmi kevés, s nem mentes az ellentmondásokról. Talán a leleteink hiányosságát magyarázhatja az a Bylan-i kultúra leleteinél tett megfigyelés, hogy a kocsit egyes sírokba csak szimbolikusan helyezték és annak egyik részével (tengelyszeg, veret, vagy egyéb vasalás) helyettesítették, ugyanúgy, ahogy a teljes lószerszám helyett esetleg csak egy zablót tettek a halott mellé.¹⁰² Másrészt lehetséges, hogy a kocsikat elégetés után helyezték a sírba, s ezért fordulhatott elő, hogy nem minden rész került a halott mellé, amint ezt a szkíta kocsitemetkezéseknél is látjuk.¹⁰³

A lehetőség tehát fennáll, hogy a somlővásárhelyi halomsíron kívül még más dunántúli Hallstatt-kori halmokba is temettek kocsikat, vagy azok egyes részeit, de az itt feltételelesen megemlített kocsileletek tényleges kocsivoltát csak az újabb szerencsés és jól megfigyelt leletek igazolhatják, vagy cáfolhatják meg véglegesen. Végezetül megállapíthatjuk, hogy a Dunántúlon egy sajátos kocsitípust találunk a Hallstatt-kor második felében. Ez szoros kapcsolatban áll a Bylan-i kultúra hasonló korú kocsitemetkezéseivel. Ezt a kapcsolatot igazolják a leletegyüttes összeképe és maga a kocsitemetkezés szokása. Eltér egymástól a két leletcsoport a temetkezés rítusában, (mivel a Bylan-i kultúra kocsitemetkezései általában csontvázas temetkezéssel fordulnak elő) és a halom belső szerkezetében (mély, fölbeásott négyszegletes kamrasírok),¹⁰⁴ valamint a leletek jóval nagyobb gazdagságában, amelyre eddig nálunk nincs példa. Másrészt éppen szegényes és hiányos voltuknál fogva hasonlóságot mutatnak a szkíta területen előkerült kocsitípusokkal, ezzel szemben sokkal feltűnőbb az az eltérés, amely a kocsi eltemetésénél többi részleteiben a szkíta és hallstattkori kocsileleteink között fennáll, mivel ez utóbbiak halom és fedelmi halott nélkül páros lótemetkezéssel fordulnak elő.¹⁰⁵

A somlővásárhelyi I. sz. halom tehát egy előkelő harcos sírját és a dunántúli késői hallstatt-kori sajátos kocsiját vagy annak részletét őrizte meg számunkra.

A II. SZ. HALOMSÍR

Az első halomtól délre, a „Cédulaház” mögött fekszik, az állomástól a községbe vezető út déli oldalán levő vásártéren a II. sz. halom.

„...Ezen épület mellett, valamint vele szemközt a temetői halomhoz hasonlóan két ellaposodott domb állott...” A Cédulaház mögötti halomnak terjedelme pontosan nem állapítható meg, mert ezen a részen tartották az állatvásárokat, „így a halom erősen lekopott...” Amennyire az ásásokon meg lehetett állapítani, az első sírhalomnál jóval nagyobb terjedelmű, mintegy 30 méter lehetett. A halomhoz északnyugat

19. Vaszar V. halomsír.
19. Vaszar V. Hügelgrab.

19. Vaszar, tumulus No V.
19. Вазар, V курган.

felől félköríves, humusszal kevert, homokból álló, el-laposodó földhányás kapcsolódott. A halomból már korábban követ bányásztak, s így ebben nagyobb mé-retei ellenére is az előbbihez viszonyítva lényegesen ke-vezebb kő volt. Talán ezzel magyarázható, hogy a ha-lom leletei sokkal szegényesebbek és rongáltabbak, melyek mint olvassuk „... teljesen szétzúzott állapotban kerültek felszínre”.¹⁰⁶

A halomból előkerült leletek 1. Fekete agyagedény töredé-kei, 2 db (2. kép 9. és 29. kép 2.) kívül és belül grafitozott. (H 1928. 23. a-b) Ltsz: 63.25.29. 2. Állatfigurákkal díszített fekete agyagedény töredékei, 13 db (eredetileg 30 db) (2. kép. 1—8; 3. kép; 29. kép 3;) (H 1928. 24. a-m.) Ltsz: 63.25.28. — 29. Rhé Gy. közlése alapján: „Legszébb leletek itten egy tálszerű edénynek töredékei, amelyek közül két szarvas és három madár utánzat a legkiválóbbak. Az edény anya-ga jól iszapolt agyag, kívül-belül egyenletesen feketére szí-nezett. A hallstatti kultúra keretén belül az állatalakkal való díszítés ha nem is gyakran, de használatos A mi töredékeinken feltűnő azoknak lapok szerinti kidolgozása, ami az állati alakokat nyúlánkká és szögletessé formálja. A két szarvasnak nemcsak teste, de lába is természet ellen-ezen elnyúlik, szemmel láthatóan bizonyos praktikus cél felé törekszenek. E célt legjobban az egyik szarvas alak magya-rázza. Ugyanis a lenyúló két első lábón az edény testével való érintkezési felületnek egy kis darabja megvan, ez a rész pe-díg az edény oldalfelületének egy darabkája, vagyis a függő-legesen álló állat teste az edény fülét helyettesítette. A két ma-dár alak is egy fül töredékén ül. Töredékeinkből úgy gon-doljuk az edényt összeállítani, hogy a bemélyített ékalakkal díszített edény testére négy fül úgy volt szerelve, hogy a szarvas a szarvással a madár a madárral állott szemben.”¹⁰⁷

Rhé Gy. megállapításával szemben azt kell monda-nunk, amit az előkerült cserepek is bizonyítanak, hogy

a szarvas alakok lehetséges, hogy nem is szarvast, ha-nem szarvasmarhát ábrázoltak,¹⁰⁸ valamint nem egy tál, hanem egy-egy situla pár fedőjét díszítették. A le-letben szerepel ugyan egy fényes fekete színű, finoman iszapolt vékonyfalú tálcaska, ennek azonban nem vol-tak madár alakú díszei. A madár alakok tehát egy másik edényhez tartoztak, esetleg a Rhé Gyula által említett tálhoz, amelynek azonban egyéb maradványát nem találtam.

3. Vasablák, 4 db (9. kép 1., 4—6.). Csavart testű, két-tagú, némelyikben karika, vagy ennek töredéke látható. A ké-pen látható zablák szájasaihoz kétoldalt hurkosfejű erős aklaszeg töredékei tartoztak, amelyek segítségével valamilyen szilárdabb anyagot, esetleg pusztuló anyagból készült zabla-pálcát rögzítettek. A zablák állapota rendkívül rossz, ma már inkább csak vastörmelékek. (H. 1928. 25—27.) Ltsz: 63.131. 1—2; 63.25.17. 4. Vaskarikák a) átm. 6 cm (H 1928. 28.), b) átm. 4 cm (9. kép 7.) (H 1928. 30.) Ltsz: 63.146. 1., c) átm. 3—3 cm 2 db (8. kép 11; 13.) (H 1928. 31.), d) átm. 5 cm (H 1928. 29.). 5. Vas kantárgombok. Az ásatási közlemény szerint 12 db, a leltárkönyvben fennmaradt fényképeken 9 db. Elvesztek. Méreteiktől függően 3 különböző típus volt: a) A leltárkönyv rajza és a fénykép egyszerű vaskorongot mu-tat, melynek közepébe a hátlapon kétfelé hajló szegecset kalapáltak. 4 cm átm. 3 db (8. kép 3—5.) (H. 1928. 321. a-c.), b) teljesen hasonló, átm. 3,2 cm 2 db (8. kép 1—2.) (H 1928. 33. a-b.), c) hasonló, átm. 2,8 cm 4 db (8. kép 6—9.) (H 1928. 34. a-d.). 6. Vascsingók. 30 db került elő (8. kép. 12.) hossza 70—75 mm. Elveszett (H 1928. 35.). 7. Vastöredé-kek, 4 db egy vasrúdból összekovácolt hurkos fejű szegek darabjai (8. kép 10.) (H 1928. 36.). 8. Ívelthátú vaskés tö-redeke (9. kép 7.) hossza 7,8 cm (H 1928. 37.) Ltsz: 63.131.6. 9. Fenőkö függesztőlyukkal (9. kép 8.) hossza 9,5 cm (H 1928. 38.) Ltsz: 63.25.31. 10. Hurkosfejű vastengelyszeg (9. kép 9.). Elveszett (H 1928. 39.).

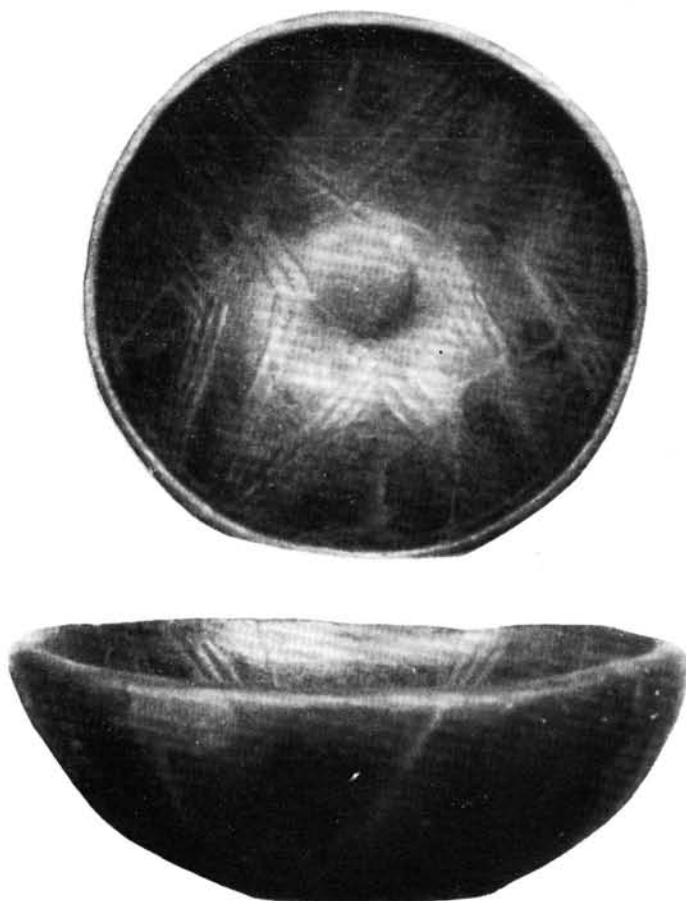
20. Süttő (?) Esztergom, Balassa Bálint Múzeum.
 20. Süttő (?) Esztergom, Balassa-Bálint-Museum.
 20. Süttő (?) Esztergom, Musée Balassa Bálint.
 20. Шюттё (?) Эстергом, музей им. Балинта Балашша.

A halom közepén itt is hamvasztott emberi csontváz részei feküdtek a földön szétszórva. „...e körül ugyancsak nagy mennyiségű kisebb és nagyobb edénytöredékek heverték”, közöttük a plasztikus szarvas és madárfigurákkal díszített tál töredékei. Csupán a halom...„déleleti középrészen volt vasból készült zablá, kés és kantárveretek elhelyezve. A kantár vékony vaspléhből készült körlapokban és karikában végződő hosszúkás lelógó vaslemezekkel (csótárral) volt díszítve”.¹⁰⁹

A somlóvásárhelyi II. tumulus kerámiája az előzőhöz hasonlóan meglehetősen hiányos, így a leltárkönyv által jelzett fekete kívül-belül grafitozott agyagedényről közelebbit nem mondhatunk. Szarvasmarha ábrázolás és a madár test (1. kép 2.) már sokkal érdekesebb számunkra, bár itt is igen hiányos az anyag, a Rhé Gy. által szarvasként említett marha ábrázolás, melynek lábán az edény töredéke is látszik, egy fedő fogórésze (2. kép 2. és 29. kép 3.) volt, s lényegesen különbözik a másik állat töredéktől, melynek négy karcsúbb lába külön kidolgozott és nem tömbszerű. A cserép-darabok biztonsága szerint a sírban eredetileg 2—2 külön típusú szarvasmarha figurális díszített fogójú situla fedő, és valószínűleg hozzá tartozó situlák lehettek, mivel a madáralakok ehhez nem tartozhattak, lehetséges, hogy a Rhé Gy. által említett tálat díszítették. Az edény fedelének a fogóján kidolgozott állatalak nem ritka, a mesteri tumulus situla fedőin is megtaláljuk madár alak formájában. Az ausztriai Bernardstahl situla fedőjén ugyancsak madáralakot találunk.¹¹⁰ Ez urnához hasonlóan a soproni Burgstall (?) tumulusából előkerült tálcaska peremén madár alakok sorakoznak. Valószínűleg így kell elképzelni a Rhé Gy. által említett tálszerű edényen is madár alakok elhelyezését.¹¹¹ A tumulus leleteinek másik érdekessége, az egyszerű vasból készült nitthez hasonló korongos, csüngős lószerszám veretek (8. kép 1—9., 12.), melyek ritkán fordulnak elő. Méretük különböző 3—4 cm között változó. Egészen hasonló példányt találtam a süttöi tumulusok anyagában (7 db). Ezeknek hátlapján jól látható, hogy egy nagyobb korongos és egy kisebb hátsó szabálytalan alakú vaslemez egy darab mindkét, az első és hátoldalról szétkalapált drótdarab segítségével fogták össze, melyek között 2—3 mm hézag maradt valószínűleg valamilyen szíjzafat befogadására.¹¹² Ugyancsak ilyenek fordultak elő a Lázár-gyűjtemény Csöngéről származó tumulus anyagában (11. kép 3—4.), s hasonlók töredékeit őrzik a keszthelyi múzeum somlói kurgán megjelöléssel. Ugyanilyen lószerszám vereteket találunk a

Hradenin-i temető 10. sírjának leletei között.¹¹³ Egy-egy darab előfordult a vaszari III. és IV. halomsírban (17. kép 8. és 23. kép 9.), ezekről azonban nem lehet megállapítani, hogy valóban lószerszám töredékei voltak-e avagy egyszerűen csak nittként alkalmazták. A csüngők, mint az egyik töredék mutatja (8. kép 3.) e korongra voltak függesztve. A tumulusban levő vaskestről (9. kép 7.) és a fenőkőről (9. kép 8.) csupán

21. Vaszar V. halomsír.
 21. Vaszar V. Hügelgrab.
 21. Vaszar, tumulus No V.
 21. Васаp, V курган.

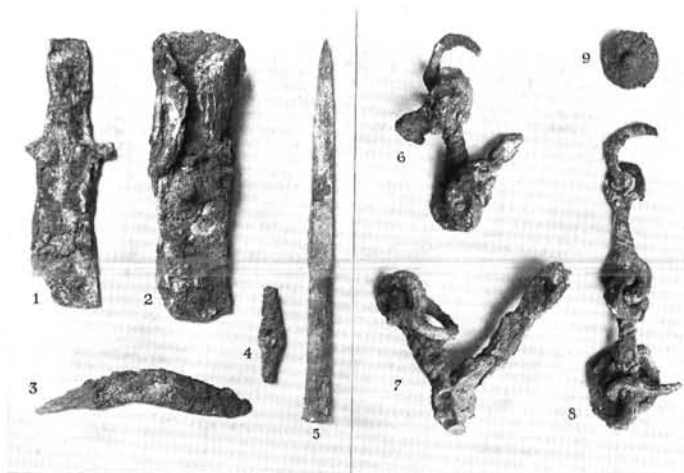

annyit, hogy mindkettő különösen a vaskés igen jellemző és elterjedt a hallstatti-kori sírokban, s az utóbbinak pontos mását a Pécs-Jakabhegy-i 201. tumulusban, valamint a hallstatti temető leletei között találjuk.

A III. SZ. HALOMSÍR

A II. sz. halomtól keletre 60 m-re fekszik ugyancsak a Cédulaház közelében. Ezt a telek tulajdonosa nem engedte felásatni. A közepén horpadás jelezte, hogy a belsejében sírkamra lehetett, amely beomlott. Alakja szabálytalan dél felé elnyúló kör, átmérője 24 és 32 m között változik. A halom délkeleti oldalán „egy a csúcsához felvezető töltés csatlakozik, amely a szántóföldek felé lassan ellaposodik”. A halom egy részét útbevágás pusztította el. Az így keletkezett metszetben kevesebb a kő, mint az előbbi halmoknál. Rhé Gy. megemlíti, hogy talán itt volt az első halomnál is tapasztalt bejárati folyosó. Nagy valószínűséggel ezt is hallstatti-korinak tételezi fel.¹¹⁴

22. Vaszar V. halomsír.
22. Vaszar V. Hügelgrab.
22. Vaszar, tumulus No V.
22. Bacap kypran, V.

A halmot a házhely tulajdonosa később felásatta, de állítása szerint egy kocsi kövön kívül mást nem talált.

II. A VASZARI HALOMSÍROK

A vaszari halomsírok feltárását ugyancsak Rhé Gyula végezte. Az 1932 őszén lefolyt ásátás során a „Pörösrét” keleti dűlőjében levő 3302—3310 sz. parcellák közötti területen hat halomsírt tárt fel. Sajnos az ásátás folyamatáról és eredményéről semmiféle jelentést nem készített, így annak menetéről és a helyszínen tett megfigyelésekről csupán az ásátáson készített jegyzetek és néhány megmaradt és nehezen értelmezhető lapja, néhány rajz a leltárkönyv és régi fényképek alapján szerezhethetünk, legtöbbször nagyon hiányos értesüléseket.

A Pörösrét Vaszar község határában a falutól délre, mintegy másfél kilométerre fekszik (30. kép). Észak felől a község magasabban fekvő dombjai, délről hosszú, nagyjából K-NY irányú dombhát, a pápai dombok fogának közre egy mélyebben fekvő sík területet. Közepén a Gerence patak szeli át. A halomcsoport e patak partjától délre, mintegy kétszáz méterre esik és egykor számos, elég nagyméretű halomból állott. A halmok számát ma már pontosan megállapítani nem lehet, de nagyjából 17 halom ma is jól felismerhető és számos enyhe kiemelkedésről viszont már csak ásátás döntheti el, hogy valóban temetkezést takar-e?

Sajnos Rhé Gy. jegyzetei alapján a halmok számozását azonosítani nem lehet, ezért a vázlaton látható sorszámok nem fedik az anyagleírásnál közölt sorrendet. Sándor Imre, akinek réjtjén annak idején az ásátást végezték, azt állítja, hogy csupán két halmot tártak fel, s ezeknek a helyét tudta csak megmutatni (13. kép.) (V—VI. halom rajz). Ettől a halomcsoporttól északnyugati irányban egy magányos 65 m átmérőjű és 180 cm magas halom áll. Ezt a helybeliek megkülönböztetésül a másik halomcsoporttól Egyes halomnak nevezik.¹¹⁵

AZ I. SZ. HALOMSÍR

A halomról semmit sem tudunk, innen csupán egy edény származik.

1. (15. kép.) Öblös, szélesszájú, nyomott urnaforma. Alacsony szájrere me meredeken kifelé hajlik, válla csonkakúpos, hasa öblös, legömbölyített. Vállán mélyített vonaldísz, s rajta három bütyök ül. Hasán függőleges, sűrű kannelurák.

23. Vaszar V. halomsír.
23. Vaszar V. Hügelgrab.
23. Vaszar, tumulus No V.
23. Bacap, V kypran.

A nyakat és vállalat félköríves szalagfűl köti össze. Felső-része grafitozott, izapolása és égetése jó. Magassága 23 cm, száj átm. 22 cm, has átm. 31,5 cm, fenék átm. 9,5 cm (H 1932. 1.) Ltsz: 63.19.7. A halomból előkerült urnához hasonló edények darabjai kerültek elő szórványosan az ásátás területén. Hasonló dísz mutat a kismezei tumulus, formájában bizonyos fokig eltérő magasnyakú urnája.¹¹⁶

A II. SZ. HALOMSÍR

Bolygatott, középen horpadást mutatott. A sír rajzán (31. kép) látható csontváz a halom alapjánál magasabb szintből, 140 cm mélységben került elő, így nem tartozhatott az eredeti temetkezéshez. Combjánál 16 cm hosszú, fatokban levő, vas függesztővel ellátott vaskés került elő. Ezt csupán az ásátási feljegyzésekből ismerem.

A halomból előkerült leletek 1. Fekete felsőrészen grafitozott agyagedény töredékei (29. kép 6.) (H 1932. 2.). 2. Vastagfalú urna töredékei (29. kép 5.). Szájpereme kihajló, nyakán grafitozott zeg-zugos vonaldísz alatta bütykök ülnek. Füle töredékes. Hasán hármás ujjnyi széles besímitott ferde kannelurák díszítették. (H 1932. 3.). 3. Magas, széles-szájú urna (16. kép 1.) pereme élesen kihajló. Nyaka alacsony, has megnyúlt, öblös, meredeken összeszűkül. A nyak és a váll között 1 cm széles grafitos zeg-zug vonal fut körbe. Vállat besímitott osztóvonal választja el a hastól, rajta négy párhuzamos kannelurákkal körülvett bütyök ül. Színe fekete.

25. Vaszar V. halomsír.
25. Vaszar V. Hügelgrab.
25. Vaszar, tumulus No V.
25. Bacap, V kurgan.

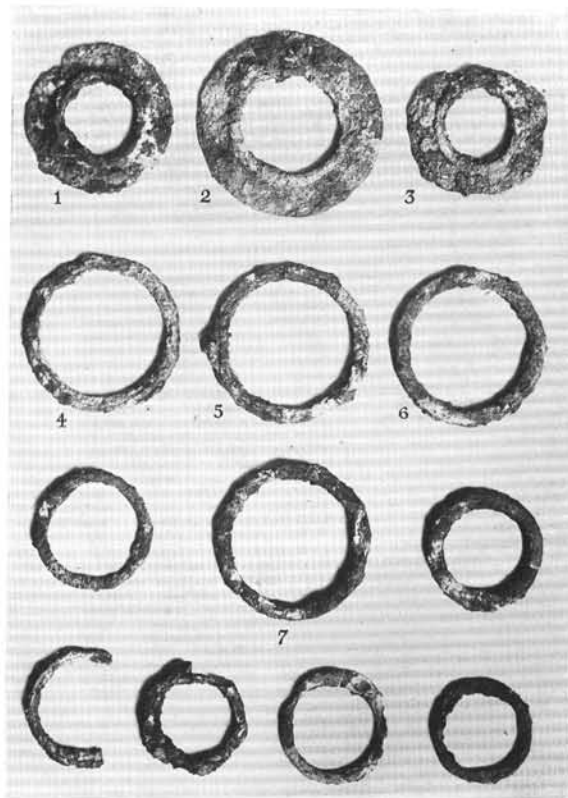
24. Vaszar 1—2.: V. halomsír; 3.: II. halomsír.
24. Vaszar 1—2.: V. Hügelgrab; 3.: II. Hügelgrab.
24. Vaszar, 1—2. tumulus No V; 3. tumulus No II.
24. Bacap 1—2: V курган; 3: II курган.

M. 33 cm, Szá.: 25 cm, Ha.: 41 cm, Fá.: 10 cm (H 1932. 4.) Ltsz: 63.19.6. 4. Agyagtálka töredékei, 2 db (29. kép 4.). Színe sárgásszürke, anyaga érdes (H 1932. 5.). 5. Vaslándzsa töredékei, 2 db (17. kép 3—4.) mindkettő rövidebb, széles levél alakú típust mutat. Az eredeti urnatemetkezéshez való tartozása bizonytalan. Az ép darab hossza 23,2 cm (H. 1932. 5—6.). 6. Függesztő és egyéb vastöredékek, 17 db (24. kép 3.). Az úgynevezett függesztő karikába hajtott, erős vasdrót-ból áll, amely két végén összenittelt koronggá szélesedik ki (H 1932. 8.). 7. Állati csontmaradványok, 33 db (H 1932. 9.). Elveszett. 8. Kéregpajzs, összehajtvá feküdt a sírban, vastagsága 4—5 mm (H 1932. 10.). Elveszett.

Hasonló urnatípus került elő a süttöi tumulusok valamelyikéből.¹¹⁷ Ugyancsak innen, valamint a nagybaráti tumulusokból¹¹⁸ kerültek elő hasonló, úgynevezett függesztők, amelyeknek rendeltetését egyelőre nem ismerjük.

A III. SZ. HALOMSÍR

Két ellentétes irányú, egy nyújtott és egy másik enyhén felhúzott lábakkal eltemetett szorosan egymás mellett fekvő csontváz került elő. A halom és a csontvázak viszonyáról semmiféle adatunk nincs. (16. kép 2. és 31. kép 2.).

26. Vaszar VI. halomsír.
26. Vaszar VI. Hügelgrab.
26. Vaszar, tumulus No VI.
26. Bacap, VI kyprau.

A IV. SZ. HALOMSÍR

Feldúlt, rajza nem maradt fenn. Minden bizonyos hamvasztásos temetkezést tartalmazott.

A halom leletei 1. Csonkakúpos agyagtálka töredékei, 2 db (29. kép 7.). Peremén enyhén megvastagodó, oldala kissé ívelt, anyaga durva, színe szürke. M.: 6–8 cm, Fá.: 5 cm, (H 1932. 14. a-b.). 2. Vegyes vastöredék, 5 db (H 1932. 15.). Elveszett. Égetett emberi csontok (H 1932. 16.)

A halomban talált edény erősen emlékeztet a La-Tène kor megvastagodó peremű seprősdíszű bögréire és nagy valószínűséggel a kor leletei közé sorolható. Mivel már láttuk, hogy a csontvázas temetkezés a II. sz. halomban kétségtől másodlagos, az itt előforduló lándzsatípusok eltérnek a hallstatti lándzsák megszokott nagyméretű formáitól, valamint a III. sz. halomban talált különös elhelyezésű két csontváz helyzete is bizonytalan, bizonyosnak látszik, hogy a II–III. és IV. sz. halomban a La-Tène kori utótemetkezéseket kell látnunk.

Valószínűbbé teszi ezt az a tény, hogy Vaszarról már korábban is kerültek elő kelta sírok,¹¹⁹ legutóbb ettől a lelőhelytől kb. 2 km-re eső kavicsbányában.¹²⁰

AZ V. SZ. HALOMSÍR

Bizonyosan hamvasztásos temetkezést tartalmazott, valószínűleg bolygatatlan. Méreteiről semmit sem tudunk, talán kőboltozatos vagy körkörös sírkamrát tart. Mellékletekkel gazdagon volt felszerelve (18. kép.)

A halom leletei 1. Alacsony nyakú, zömök kis urnák, 2 db (19. kép 1–2.). Alakra és méretre teljesen megegyeznek. Szájperemük keskeny, ferdén kihajló, nyakuk nyomott kúpos. Erős hasasodásából marhahajban végződő nyak közötti osztóvonalon három bütyök ül. Hasasodásuk alatt hirtelen szűkülnek össze, enyhén bemélyedő kis talpakon állanak. Iszapolásuk és égetésük jó, eredeti színük világos sárgásbarna. Mindkettő vörös alapfestéssel bevont, amelyre grafittal festettek. Festett díszük: a kihajló szájszélemin belül feketén grafitozott, kívül körbefutó zég-zugos grafitcsáv díszíti. Az edény egész válla és az állatfejek felső része grafitbevonatos, valamint összefüggő grafitbevonat van az edények talpán és a has alsó részén. A két grafitbevonat közötti nagyjából egyenletes sávot díszítették festéssel, illetve kannelurákkal. a) A három bütyök és az állatfej szimmetrikusan helyezkednek el az edényen. A bütyköket és az állatfejeket háromszoros V alakú kettős kannelurák veszik körül, amelyek közé egy-egy fordított V alakú kannelurapár ékelődik be. A kannelurák grafitozottak, az edény hasa vörös színű. Az állat nyakán a vörösfestésű sáv magasra felfut, ezért itt egy további kannelurapár van. (H 1932. 17.) Ltsz: 63.19.11. b) A három bütyök díszít és az állatfejet kettős V alakú, 1 cm széles, helyenként elmosódott grafitcsáv fogja közre. Közöttük hasonló egyszerű fordított V alakú grafitcsáv. A V és fordított V alakú sávok között függő meander sorok futnak végig. Ltsz: 63.19.10. Méreteik: M.: 18,5 cm, Pá.: 11 cm, Há.: 19,5 cm, Fá.: 8 cm. 2. Kis omfalosz csésze (21. kép) belül hármassal bemélyített gra

A halom leletei 1. Vaslándzsa (17. kép 1.) rövid, zömök, széleslevelű típus. Töredékes, megmaradt rész hossza 20 cm (H 1932. 11.). Elveszett. 2. Vaskarika (17. kép 5.) téglalap átmetszetű 6 mm vastag húzalból. Átmérője 8,5 cm. Talán ez látható a kinyújtóztatott csontváz bal könyökénél (H 1932. 12.) Ltsz: 63.19.8. 3. Töredékes vas „nittfej” (17. kép 8.), esetleg lószerszám dísz. Átmérője 2,2 cm (H 1932. 13.). Elveszett.

Úgy látszik, hogy a minden bizonyos utólagosan betemetett csontvázak a halom leleteit teljesen elpusztították oly annyira, hogy egyetlen egy cseréptöredék sem bizonyítja a temetkezések hallstatti-kori voltát.

27. Vaszar VI. halomsír.
 27. Vaszar VI. Hügelgrab.
 27. Vaszar, tumulus No VI.
 27. Bacap, VI kypран.

fitozott vonal díszíti, pereme enyhén befelé hajlik. Átm. 13 cm, m.: 5 cm, (H 1932. 19.) Ltsz.: 63.19.12. 3. Korong alakú áttört bronz lószerszámdíszek, egymástól alig különböző három típus. a) Középen az áttörés négy nyilszerű küllőt képez, melyek a korong síkjából kiemelkedő gombos csúciban találkoznak (22. kép 1—4.). A küllők közepe tájára négy lábcskát forrasztottak, melyeket még egy külön gyűrű fog össze. Átm. 5,4 cm, m.: 2,3 cm. (H 1932. 20. a-d.) Ltsz.: 63.19.13; 1—4. b) Egy darab az előbbivel teljesen megegyező (22. kép 5.). A nyilszerű küllők valamivel karcsúbbak, de vastagabbak, a korongos külső kereten pontkör díszek sorakoznak. Átm. 4,7 (H 1932. 22.). Elveszett. c) Az előbbiekhöz hasonló, 2 db (22. kép 6—7.). Korongja vékonyabb lemezszerű. A lemezek közepén pontkörös dísz, a korong külső kerületén két koncentrikusan karcolt kör között apró beütött pontsor látható. Hátlapján két-két nyílcsúc közepét félköríves ráforrasztott fül köti össze. Átm. 5 cm, m.: 1,6 cm (H 1932. 21. a-b.) Ltsz.: 63.19.14; 1—2. 4. Bronz hüvelytöredék (22. kép 8.). M.: 1,5 cm (H 1932. 23.). Elveszett. 5. Szárnyas vasbalta (23. kép 2.) h: 16 cm (H 1932. 24.) Ltsz.: 63.19.15. 6. Karos vascákány (23. kép 1.) h: 15,3 cm, éle 4 cm, foka 2,3 cm széles. 7. Vasvéső (23. kép 5.). A hosszú nyélrész 8,5 cm. Átmetszete téglalap, munkaéle 4 mm széles. Teljes hossza: 21,5 cm (H 1932. 26.) Ltsz.: 63.19.17. 8. Vaskés (23. kép 3.) h: 12,4 cm (H 1932. 27.). Elveszett. 9. Vaskorongok, (25. kép 1—3.) 3 db. Belső oldalán 5 mm széles megvastagodó perem, hátlapjuk sima. Méreteik: átm. 9,5 cm, belső átm. 5 cm, 1 db. Átm. 7,5 cm, belső átm. 3,7 cm, 2 db. (H 1932. 28.) Ltsz.: 63. 19.18.1—3. 10. Vaskarikák, átm. 8,5 cm, 4 db (25. kép 4—7.). Laposra kalapált téglalap átmetszetű vashuzalból (H 1932. 29. a-d.) Ltsz.: 63.19.19. Átm. 6 cm, 2 db (H 1932. 30. a-b.). Elveszett. Átm., 5 cm, 3 db (H 1932. 31.). Elveszett. Vaskarikák töredékei, 3 db (H 1932.). Elveszett. 11. Áttört vaspálcá (23. kép 4.) (H.: 5,5 cm) (H 1932. 33.). Elveszett. 12. Níttfej (?), vagy lószerszámdísz, átm. 3 cm (23. kép 9.). Elveszett. 13. Vaszablák, 3 db (23. kép 6—8.). Csavart szájrészeikhez karikák és hurkosfejű aklaszegek csatlakoztak (H 1932. 35—37.) Ltsz.: 63.145.1. (a másik kettő elveszett.) 14. Vaszabla töredékei, 22 db (H 1932. 38—39.). Elveszték. 15. Vegyes vastöredékek (H 1932. 40.). Elveszték. 16. Bronztöredékek, 2 db (H 1932. 41.). Elveszték. (22. kép 10—11.) 17. Bronzkarika, átm. 1,2 cm (22. kép 9.) (H 1932. 42.). Elveszett. 18. Vaddisznó agyarpár (24. kép 1—2.) h: 10 cm (H 1932. 43.) Ltsz.: 63.19.20. 19. Égetett emberi csontok, 9 db (H 1932. 44.). Elveszték. 20. Állati csontok, 27 db (H 1932. 45.). Elveszték.

A tumulus kerámiája nem annyira mennyiségével, inkább különleges díszével és formáival emelkedett ki hallstatt-korunk egyéb leleteiből. Az innen előkerült 2 db vörösfestésű és grafitozott állatfejes urna, ilyen formában egyedülálló lelete a dunántúli hallstatt kultúrának (19. kép). A korban igen elterjedt állatplasztika eredete és agyagedényeken való alkalmazása korábbi előzményekből a Welatice és podoli kultúrák talajából származik. A Wien-vösendorfi¹²¹ edény a bronzkorból jól ismert típus (gyakran madár alakra képezték ki), amelynek oldalából szarvas vagy marha-

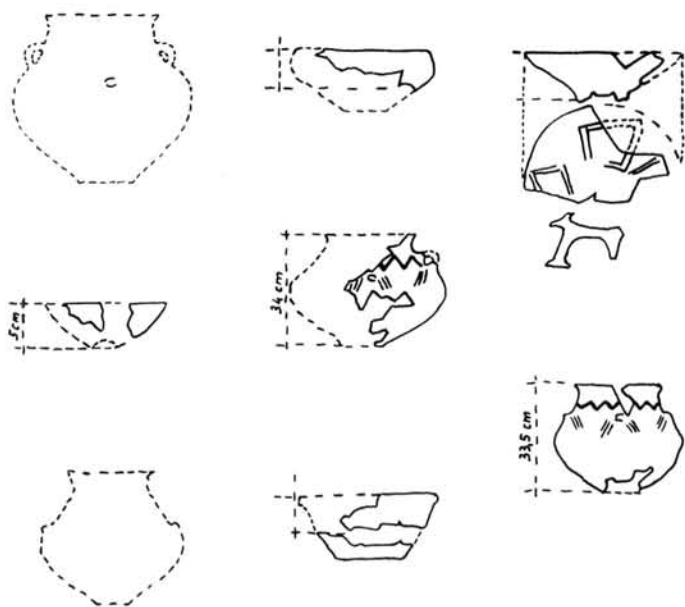
28. Vaszar VI. halomsír.
 28. Vaszar VI. Hügelgrab.
 28. Vaszar, tumulus No VI.
 28. Bacap, VI kypран.

fejes dísz nyúlik ki.¹²² Hasonlóképpen e korba tartozik a Chatin-i temető állatfejes díszű edénye. A tárgyalt vaszari edényeink is közel állanak a podoli kultúra urnatípusához, s az áttejlődés elég kezdeti fokát mutatják. Hazai területen ugyanezt a formát megtaláljuk a soproni Burgstall¹²³ egyik halom sírjában, s az eltérés csupán abban mutatkozik, hogy az utóbbi darab bekar-

colt háromszög és hálós négyszög díszeket mutat, festve és grafitozva nem volt, valamint a vaszari urnák talpascskája helyett négy rövid vaskos láb áll.

Ugyancsak a Sopron Burgstallról említ Márton Lajos a XVII. tumulusból,¹²⁴ amelyben — vörösfestésű és grafitos sávokkal díszített edények is előkerültek — egy kis bögrét állatfej alakú fogóval. Ugyanebből a tumulusból közölt hasonló urnatípust, mely kis oszlopos lábakon áll.¹²⁵ Tompa Ferenc is említ a porpáci tumulusokból előkerült állatdíszű edényeket.¹²⁶

Bár más formát mutat, de meg kell említenünk a sütői tumulusok grafit díszes fekete agyag urnáját,¹²⁷ melyen eredetileg három kiemelkedő, sajnos ma már igen töredékes, marhafejes díszű fogantyú lehetett. Hasonló hármasszimmetrikusan elhelyezett marhafejes díszű találatunk a vaszari VI. sz. tumulusban. (26. kép 1.) Állatfejű díszű urna került elő még egy hallstatti-kori urnasírból, Sümegről,¹²⁸ ez azonban sajnos elveszett.

A vaszari urnatípushoz, a hasonló ausztriai leletek közül, legközelebb áll a Stattendorf-i pontsoros és vonalas díszítésű urna,¹²⁹ mely hasonló formát a fogó, s az állatfej hasonló elhelyezését mutatja, s kis talpascskán áll. Bár formákban eltérnek, meg kell említenünk a Gemeinlebarn-i tumulusok kettős marhafejes fogantyúval díszített edényeit,¹³⁰ melyeken az egyik edényünkhöz hasonló grafitos függő meander sorokat látjuk vörös alapfestésen feltűnni. A további analógiákat ugyancsak Ausztria területéről sorolhatjuk Donnerskirchenben¹³¹ öblös edényen három vaskos erősen stilizált marhafejet, Rabensburgból¹³² az állat négy lábán álló edényből kiemelkedő marha ábrázolást, s a Wies-i csoport anyagában Goldesbóól¹³³ kettőskúpos urnán elhelyezett két állatfejet találunk. Mindebből láthatjuk, hogy az állatfejű agyagedények nagy része jobbra

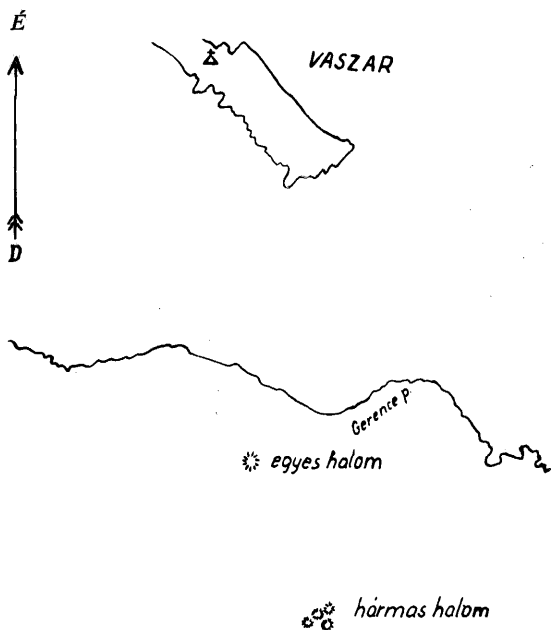
29. 1. Somlóvásárhely I. halomsír; 2—3.: Somlóvásárhely II. halomsír; 4—6., 8.: Vaszar II. halomsír; 7.: Vaszar III. halomsír (az ásató vázlatos rajzai).
29. 1.: Somlóvásárhely I. Hügelgrab; 2—3.: Somlóvásárhely II. Hügelgrab; 4—6., 8.: Vaszar II. Hügelgrab; 7.: Vaszar III. Hügelgrab (Skizzen des Grabungsleiters).
29. 1.: Somlóvásárhely, tumulus No I; 2—3.: Somlóvásárhely, tumulus No II; 4—6., 8.: Vaszar, tumulus No II; 7.: Vaszar, tumulus No III (esquisse du fouilleur).
29. 1: Шомловашархей, I курган; 2—3: Шомловашархей, II курган; 4—6, 8: Васар, II курган; 7: Васар, III курган (схематические рисунки производившего раскопки).

Ausztria és a Dunántúl területére esik, ámbar nem ismeretlen távolabbi területeken sem, így például előfordul DNy-Lengyelországban is a sziléziai kultúra hatásként.¹³⁴

Hasonlóképpen korai kezdetre megy vissza és még nagyobb területen elterjedt a marhaábrázolásnak bronz edények díszeként való alkalmazása, valamint az önállóan megjelenő bronz marha szobrocskák.¹³⁵

A fentiekből megállapításként leszűrhetjük, hogy a vaszari V—VI. tumulus állatdíszű edényei az ausztriai, pontosabban formában és festett díszben közelebbi kapcsolatot a Stattendorf-Gemeinlebarn-i típus, valamint a soproni Burgstall ugyan e csoportba tartozó leleteivel mutatnak. Bizonyos eltérést mutat azonban a vaszari V. tumulus leleteinek összképe az említett csoporttól, nem annyira az előforduló fém típusokban, mint inkább a fémleletek meglehetősen nagy számával. Ezek közül legjelentősebbként kell kiemelnünk azt az áttört díszű keresztos lószerszám típust, melynek három egymástól díszítésben némileg különböző változatát találjuk az V. sz. halomsírban (22. kép 1—7.). A Dunántúlról Somlóhegyről,¹³⁶ Székesfehérvár környékéről és Kisköszegről¹³⁸ előkerült darabok összefüggéseit, sajnos a leletek szórványos volta miatt nem vizsgálhatjuk, így csupán a típus elterjedését mutatják. Nem nyújt közelebbi segítséget a hallstatti temetőből¹³⁹ és Stradonitzról¹⁴⁰ előkerült két darab sem. Sokkal jobban ismerjük e típusnak a Glasinác-i területen¹⁴¹ előforduló változatát, mely díszítésben és formájában legtöbbször teljesen azonos, azonban minden valószínűség szerint jömmel nem lószerszám, hanem ruházat díszeként alkalmazták. Úgyszintén meg kell említenünk, hogy az e típusokat tartalmazó leletegyüttesek a hallstattkor fiatalabb periódusára utalnak és ezért e darabokban a veretforma és dísz, helyi továbbélését kell látnunk. Hasonló áttört keresztos díszítményt a balkáni La-Tène kor leletei között is találunk.¹⁴² Különös jelenségként kell kiemelnünk a Nagyenyed-kakasdombi¹⁴³ szkíta lelet áttört bronz díszeit, melyek némi eltéréssel ugyanazt a formát mutatják. Anélkül, hogy ezt közelebbről magyarázni próbálnánk, pusztán megjegyezzük, hogy a leletek sem az említett verettípusa, sem a kereszt alakú szíjlesztők, sem a zabla típus szkíta vonásokat nem mutat, azért nagy valószínűséggel hallstattkori leleteink közé sorolhatjuk.

A tumulusból még előkerült karos vasbalta, vaskés, vaszabla és kocsialkatrész típusokról már korábban szóltunk, ezért e helyen csak az eddig még nem tár-

30. Vaszar-Pörösrét (térképvázlat).
 30. Vaszar-Pörösrét (Kartenskizze).
 30. Vaszar-Pörösrét (esquisse du fouilleur).
 30. Васар-Пөрөшрэт (схематическая карта).

Szájpereme alacsony, meredeken kihajló, hasa erősen öblösödik, a hastól lefelé enyhén homorú ívben, meredeken fut az edény talpa felé. Az edény peremén, és az állatfej alatt sekélyen bemélyített párhuzamos kannelurák díszítik. Felülete érdes, színe sötét barnás szürke, m.: 27 cm, szá.: 13,5 cm, há.: 37 cm, fá.: 9 cm (H 1932. 46.) Ltsz: 63.19.21. 2. Füles csészepár (27—28. kép.). Pereme kúposan kifelé tart, alatta a csésze oldalának erős körbefutó kiugrása van, melyen három bütyök ül. A negyedik bütyök helyén a peremet és a csésze kiugró vállát széles szalagfűl hidalja át. Belsejében grafit-sávok képeznek kereszt alakot. A két edény mindenben megegyezik, felületük fényes barnásfekete. Méreteik: m.: 5 cm, pá.: 11,5 cm, fá.: 5 cm (H 1932. 47—48.) Ltsz: 63.19.22; 63.19.23. 3. Durva agyagfazék (32. kép.). Öblös pereme enyhén kihajló, vállán durván bekarcolt függőleges sűrű vonalas dísz. Anyaga durva, fala érdes, színe szürke (H 1932. 49.) Ltsz: 63.19.24.

A tumulusból előkerült állatdíszű edények kérdésével már foglalkoztunk. Itt erre ismét, valamint az ugyancsak innen előkerült igen durva és függőleges árkolással díszített edényre sem (26. kép 2.), mely különösebb figyelmet nem érdemel, nem térünk ki. Csupán azt a csészétípust (28—28. kép.) kell megemlítenünk, melynek belsejét kereszt alakú grafitozott dísz borítja.

A hasonló csészék a hallstatti tumulus leletek között meglehetősen gyakoriak, pontos megfelelőjét azonban nem ismerem.

Szórványos leletek az ásátás területéről

1. Agyagedény töredékei, 11 db. A hasi részén függőleges vonaldísz (H 1932. 50. a-k.).
2. Grafitos tükörfényesen polírozott kihajló peremű, bütyökkel díszített urna töredékei, 3 db (H 1932. 51. a-c.).
3. Nagy hegyes félkörösen körülárlkolt bütyökkel díszített grafitozott urna töredékei, 10 db (H 1932. 52. a-j.).
4. Vaslándzsa (17. kép 2.). Teljesen ép, 45 cm hosszú. Köpüje 16 cm mély, külső peremén többszörösen körbefutó irdalás és két felerősítő szeglyuk látható. Pengéjének közepén erős, elkeskenyedő borda fut végig (H 1932. 55.) Ltsz: 63.108. 1.
5. Vastöredékek, 7 db (H 1932. 54.). Elvesztek.
6. Vaskarika. Átm. 5 cm (H 1932. 55.). Elveszett.
7. Vaskarika. Átm. 3,8 cm. Laposra kalapált téglalap keresztmetszetű vashuzalból készült. (H 1932. 56.)
8. Vastöredékek, 3 db (H 1932. 57.). Elvesztek.
9. Bronztöredék (H 1932. 58.). Elveszett.

ÖSSZEFOGLALÁS

Mindezek után végül is próbáljuk összefoglalni és rendezni mindazt, amit a tárgyalt tumulusok anyagából és a velük kapcsolatos analógiák helyzetéből megállapításként leszárhettünk.

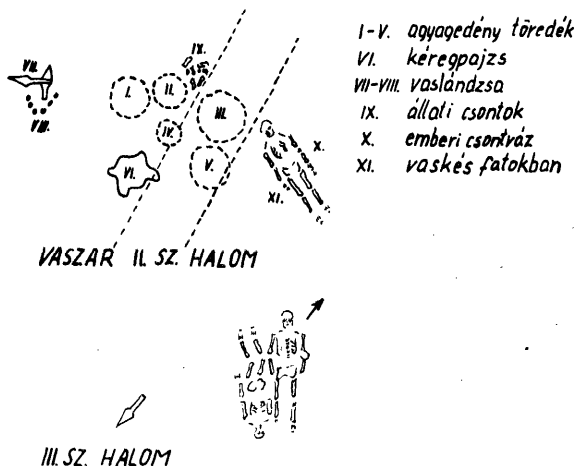
31. Vaszar II., III. halomsír (az ásató vázlatai).
 31. Vaszar II., III. Hügelgrab (Skizzen des Grabungsleiters).
 31. Vaszar, tumulus Nos II et III (esquisses du fouilleur).
 31. Васар II и III курганы (схемы производившего раскопки).

gyalt szárnyas vasbalta típusról kell még megemlékeznünk (23. kép 2.). Ez a baltatípus ugyancsak a vasformák kezdetleges és kiforratlan típusát mutatja, mivel pontosan másolja a korábbi bronz formát. Nálunk hasonló példányt csak a dobai tumulusból¹⁴⁴ ismerünk, azonban mind a hallstatti temetőben,¹⁴⁵ mind a balkáni¹⁴⁶ és alsóausztriai¹⁴⁷ tumulusokban ismeretes. Hasonlóképpen bronz formát utánoz az a máshonnan ismeretlen vasvéső típus, mely a tumulusból előkerült (23. kép 5.). Szokatlanul keskeny, s munkaélére merőlegesen kiszélesedő pengéje mutatja a kapcsolatot az MNM ismeretlen lelőhelyű bronz vésővel,¹⁴⁸ valamint a Velemszentvidről¹⁴⁹ előkerült köpüs bronz vésőkkel.

A VI. SZ. HALOMSÍR

A halomról semmit sem tudunk, rajz róla nem maradt.

A halom leletei 1. Urna (26. kép 1.), vállából három szimmetrikusan elhelyezett marhafejben végződő nyak indul ki, amely az edény szájpere felé dől, és azt csaknem eléri.

A kép, mely elénk tárul, meglehetősen zavaros. Egy-egy tumulus anyagán belül több irányú, gyakran különböző, s igen távoli területekről érkező hatásokat, emellett több határozottan helyi vonást figyelhetünk meg. A tárgyalt lelettípusoknak úgyszólván minden egyes alkalommal csak egyes megfelelő darabjait találtuk, ritka eset, hogy egy többtagú, és jellegzetes leletcsoportot tudunk párhuzamba állítani, de úgyszólván sohasem találtunk azonos síregyütteseket. Foglalkozunk még egyszer össze azokat a részleteredményeket, amelyeket az egyes tumulusok vizsgálatánál megállapítottunk.

A somlővásárhelyi első tumulus anyaga, mint kiemelkedő gazdag temetkezés, mely számos érdekességet tartalmazott, három fő összetevőre bontható. 1. A ránk maradt kerámia gyér adataiból is, melyeknek csak többé-kevésbé tudtuk hasonló díszeit a hazai, az Osztrák-, illetve Cseh-medence területén felismerni, annyit megállapíthatunk, hogy nem üt el a Dunántúlon megszokott típusoktól, és leginkább otthonosnak még ezen a területen mondható.

2. A Balkán felé mutató meglehetősen távoli kapcsolatokat a sírból előkerült pajzsdudor egymagában jelzi. Éppen emiatt valószínűnek látszik, hogy vagy a kereskedelem révén, vagy egyéb ehhez hasonló módon került ebbe az idegen környezetbe. Fontosságát éppen nem túl gyakori típusa, távoli eredete, mellyel ha bármilyen laza és közvetett, de kétség kívül meglevő kapcsolatokat bizonyít, s végül nem utolsósorban kronológiai szerepe adja, melyre még később visszatérünk.

3. A harmadik és legjelentősebbnek mondható elem a jellegzetes lószerszámmal együtt történt kocsitemetkezés, mely legélesebben és legközvetlenebbül mutat kapcsolatot a Bylan-i kultúra és Dél-Bajorország kocsitemetkezési kultúrájával, melynek kihatásai K és Ny felé, e két említett centrumnál jóval távolabbra terjednek. Ugyanakkor fontos tény, hogy a Somló környékén, a somlővásárhelyi első tumulus anyagán kívül, bár pontosan számukat megmondani nem tudjuk, több más tumulus leletanyaga is hasonló, teljes bizonyossággal ehhez a csoporthoz sorolható leletanyagot tartalmazott. Kossack e leletcsoport tagjai között, melyet nyo-

- 32. Vaszar VI. halomsír.
- 32. Vaszar VI. Hügelgrab.
- 32. Vaszar, tumulus No II.
- 32. Bacap, VI kyrpat.

mon kísér, s amely szinte minden területen azonos típusú fegyvereket (gondolunk itt főként a leleteket kísérő kard és karosbalta típusra), lószerszámdíszeket, s a kocsi vagy valamely részének eltemetését, azon felül minden alkalommal a szokásosnál gazdagabb temetkezést mutat, kétségtelenül meglevő kapcsolatokat állapít meg.¹⁵⁰ Ennél tovább azonban nem megy, éppen azért, mivel a leletegyüttesek területenként önálló keramikát, a temetkezés rítusában való eltéréseket, és számos egyéb helyi vonást mutatnak. Annyit leszögezhetünk, hogy a Dunántúl hallstatt korában a somlővásárhelyi I. sz. tumulus és más Somló-környéki tumulusok anyaga eléggé zárt csoportban jelentkező idegen hatást képvisel, melynek eredetét valószínűleg a Bylan-i kultúra körében kell keresnünk, bár e két terület közötti útvonalon a hasonló leletek hiányoznak.

Hasonlóképpen összetett képet ad, bár sokkal erősebb helyi elemeket mutat a somlővásárhelyi II. sz. tumulus anyagának vizsgálata. Az állatdíszes edénytöredékek, és az esetleg ide sorolható díszített cseréptöredékek a Gemeinlebarn-i tumulusok anyagával mutatnak erős kapcsolatot, ugyanakkor úgy látszik kapcsolódik a Dél-dunántúli tumulusok anyagához is.

A tumulus lószerszám vereteinek analógiáját egy alkalommal ugyancsak a Bylan-i kultúra körében találjuk meg, ámbar e típus úgy látszik igen erősen képviselve van a Dunántúl területén is. Nem világos a kép a vaszari I—II. és III. tumulusainak esetében sem, amelyek szerényebb anyagához csak többé-kevésbé kapcsolható részben díszítés, részben pedig formák tekintetében megegyező, inkább helyi, mint külső analógiákat tudunk találni. Még a legerősebb ausztriai kapcsolatot mutató vaszari V. és VI. tumulus anyagát sem szabad minden fenntartás nélkül, teljes egészében a Statzendorf-Gemeinlebarn-i csoporthoz sorolnunk, éppen az ezekben szokatlan fémtípusok, és fémekben való gazdagsága miatt.

Sajnos az V. tumulusban előforduló igen jellegzetes lószerszámdíszeket éppen e típus nagyobb területen való nagyjából egyenletes előfordulása, valamint a legtöbbször bizonytalan, más esetekben pedig egymásnak erősen ellentmondó helyzete miatt egyelőre nem lehet egy terület, vagy egy bizonyos kultúra hatásaként felfognunk, illetve a típus kiindulási helyét nem rögzíthetjük.

Az eddig elmondottakból, valamint az anyag halomsíronkénti tárgyalásából is kitűnik, hogy a dunántúli Hallstatt-kor leletanyagában számos külső terület gyakorolt hatást, és fejlődése is ezek hatására indult meg. Mindezek a hatások azonban egy-egy bizonyos idő után ötvöződve sajátos, különálló helyi fejlődést eredményeztek, s talán ezzel magyarázhatjuk azt, hogy az imént tárgyalt somlővásárhelyi tumulusokon kívül, amelyben szintén érződnek helyi elemek, jóformán egyetlen tumulus leletünknek sem tudjuk teljes egészében pontos megfelelőjét találni. Egy másik tény, amely

még jobban megnehezíti a kérdést az, hogy bár elég gyér számú tumulus leleteinknek, még a Dunántúl területén is csak egyes részletei között tudunk analóg leletként párhuzamot vonni, s a leletek összképe szinte minden egyes tumulus esetében önállóságot, egyéni arculatot mutat. Ezt nem magyarázhatjuk csupán azzal, hogy leleteink gyér volta miatt nem ismerjük az egyes időszakokban az egymástól többé-kevésbé eltérő területi csoportokat, mert gyakran egy szűkebb területen belül is nagy eltérések mutatkoznak. Részben magyarázhatná ezt talán az a feltevés, hogy az egyes külső hatások nem egy invázióként, hanem több, sűrű és gyors egymásutánban érkeztek hozzánk, amelyek egy igen változatos és meglehetősen gyors ütemű fejlődést eredményeztek viszonylag rövid idő alatt, s ezáltal igen nehézé teszik az egyes tumulus leletek viszonylagos kronológiai sorrendjének megállapítását.

A tárgyalt tumulusaink közül a somlóvásárhelyi I. sz. tumulus nyújt a legtöbb lehetőséget közelebbi kronológiájának megállapítására. A már említett lószerszám típusokat G. Kossack Bajorország területén, az abszolút kronológiát közelebről meg nem határozva, a Hallstatt C periódus idejére teszi.¹⁵¹ Ennek a csoportnak csehszlovákiai leleteit Dvorak¹⁵² a VIII. és VII. sz. idejére teszi, valamint Kossack¹⁵³ egy újabb tanulmányában a Tomba del Gueriero idejét (melyben a hasonló lószerszám típus előfordult) a 775—680 közötti időkre helyezi. Nagyjából ezt az időt határozza meg Merhart is a pajzsdudor Citluciban talált analógiájára vonatkozólag,¹⁵⁴ aki a korábbi (950 körüli időkre helyezett) hasonló Olympia-i példányok, valamint a La-Tène korba nyúló Donja-dolinai darabok alapján a Citluci-i pajzsdísz közbeeső helyzetét (VII. sz.), s e típus kétségtelen görög eredetét bizonyítja. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy mind területileg, mind időben az összekötő láncszemek hiányoznak. Ezen véleményeknek, valamint azon eltérések alapján, melyet a somlóvásárhelyi és a Citluci-i darabok mutatnak, (s amely talán kronológiai különbséget jelent) a somlóvásárhelyi I. sz. tumulus korát nagyjából a VIII—VII. század fordulójára, avagy a VII. század elejére tehetjük.

Közelebről ilyen pontossággal meg nem határozható, ámbár mivel semmi okunk sincs arra, hogy a tárgyalt tumulusok bármelyikét is túlságosan korábbi időre, a Hallstatt-kor II. periódusába soroljuk, ezeket is a Hallstatt C periódus idejére kell tennünk. Ezek közül, mivel bizonyos fokig régebbi kerámiai formákat tük-

röz, a vaszari V. sz. tumulus korát valamivel korábbi időkre kell tennünk. Ez az eltérés azonban a fémanyagban, különösen a vasanyagban való gazdagság és a megegyező típusok miatt nem lehet túlságosan nagy. Sajnos a többi tumulusok koráról, s az egyes temetkezések relatív kronológiájáról, sorrendjéről ma még keveset mondhatunk, s ebben a szomszédos területeken végzett kutatások sem nyújtanak sok segítséget.

Ennek egyik oka, hogy számos külföldi szerző mindmáig a Dunántúl területét nem tekintette a hallstatti kultúrkör részének, hanem Aberg alapján ennek határát a soproni Burgstallal lezártak tekintette. Bár Márton már korábban felhívta a figyelmet arra, hogy „az ország Ny-i része, főleg a Dunántúl csaknem teljes egészében integráns része a hallstatti kultúrterületnek”,¹⁵⁵ Pittioni még legújabb összefoglaló művében sem említi e kultúra részeként.¹⁵⁶ Legutóbb Lázár Jenő tiltakozott a Dunántúl területének e figyelmen kívül hagyása, valamint e területnek Tompa Ferenc által történt zónás felosztása ellen.¹⁵⁷

Mindenesetre egy határvonalnak Sopron táján való megvonása nem teljesen alaptalan. Az Ausztria területén bizonyos fokig rendezetten és egységes leletegyüttesekben előforduló, jól csoportosítható Hallstatti leletanyag Sopron területével lezárul.

E terület anyaga Pittioni szerint hosszú időn keresztül bizonyos egyöntetűséget mutat, s éppen mint a közelebbi beosztás egyik akadályát az e korban működő „változó erők” csekély voltát említi meg.¹⁵⁸ Ezzel szemben a Dunántúl keletre eső részein éppen egy igen nagyfokú változatosságot találunk, mely legalább oly nagy akadály a pontosabb kronológiai besorolásnak, mint az előbbi. Mégis ha tisztázni kívánjuk a dunántúli Hallstatt-kornak csak néhány legfontosabb kérdését, mint például a második Hallstatt periódus anyagának különválasztása, ennek végső határának időbeli meghatározása az egyes periódusokon belül való hozzávetőleges besorolása, ez valószínűleg elvégezhető lesz. Ehhez azonban mindenekelőtt éppen a többirányú és igen távoli kapcsolatok miatt szükséges aprólékos gondossággal egybevetnünk oly nagy területek anyagát, mint É-Itália, Ausztria, É-Balkán területe, Bajorország-Közép-Németország, a Cseh-medence és a Kárpát-medence.¹⁵⁹

Legfőképpen pedig mintegy félszázadnyi időköz után meg kellene kezdenünk a ma még meglévő, de rohamosan pusztuló tumulusaink végre rendszeres feltárását.

Horváth Attila

- ¹ F. Römer, Comptes-rendu de la huitieme session á Budapest, 1876. II/1., 159.
- ² Darnay K., Sümegh és vidékének őskora. Arch. Közl. XXII. (1899.), 50.
- ³ Adám I., Somlyói leletek. Arch. Ért. XIV. (1880.), 317—323.
- ⁴ Uo. 321.
- ⁵ Kleisl K., Somlyó vidéki ásátás. Arch. Ért. IV. (1884.), 155.
- ⁶ Kleisl K., Levele a nagysomlói őskori régiségekről. Arch. Ért. V. (1885.), 115—117.
- ⁷ Darnay K.—Kleisl K.—Száz A., Két nagysomlyómelléki lelet a hallstatti korból. Arch. Ért. XV. (1895.), 317—324.
- ⁸ Darnay K., Sümegh és vidékének őskora. Arch. Közl. XXII. (1899), 50—77.
- ⁹ Darnay K., Somlyói (Zala m.) leletekről a hallstatti korból. Arch. Ért. XXIV. (1904), 71—76.
- ¹⁰ Darnay K., Somlyói szobrociska a régibb vaskorból. Arch. Ért. XXXIII. (1913), 408—411.
- ¹¹ Veszprémi Bakony Múzeum leltárnaplója.
- ¹² Gallus S.—Horváth T., A legregybb lovasnép Magyarországon. Diss. Pann. II/9. 126—129:L—LIII. t.
- ¹³ Lázár J. szíves szóbeli közlése.
- ¹⁴ Darnay K., Arch. Ért. XV. (1895), 317.
- ¹⁵ Rhé Gy., A somlyóvársárhelyi halomsírok. Évi jelentés a Veszprém vármegyei Múzeum és múzeumi Könyvtár 1928. (29. évi fejlődéséről, és évvégi állapotáról, 4. sz. 1—10. Cikkében röviden beszámol ásátásáról, az előkerült leletekről és a leletkörülményekről.
- ¹⁶ Rhé Gy., i. m. 3.
- ¹⁷ Uo.
- ¹⁸ Uo. 4.
- ¹⁹ Uo. 5.
- ²⁰ A leletanyag ma már meglehetősen hiányos, sokszor csak fényképekben maradt fenn. Különösen áll ez a kerámiára, amelyről fénykép nem készült. Az ún. szakosított leltárkönyv csupán teljesség kedvéért itt közölt rajzait erős fenntartással kell kezelnünk, mert bár a cserpek alapján, de nem szakember készítette őket, s néhány esetben megállapítható, hogy helytelen képet adnak.
- ²¹ Rhé Gy., i. m. 9.
- ²² Uo. 5.
- ²³ Uo.
- ²⁴ A veszprémi múzeum raktárából nemrégiben előkerült cserépanyagot az idő rövidsége miatt nem tudtam felhasználni.
- ²⁵ Nagy L., A középrépaszlati (Veszprém megye) koravaskori temető. Folia Arch. I—II. (1939), III. t. 4. IV. t. 7.
- ²⁶ Lázár J., Sághegykörnyéki hallstatti temulus sírokról. Arch. Ért. 78.
- ²⁷ Esztergom, Balassa B. Múzeum. Ltsz.: 55.935. 1—3.
- ²⁸ Győr, Xantus J. Múzeum. Ltsz.: 53.122.19—21.
- ²⁹ Esztergom, Balassa B. Múzeum. Ltsz.: 55.917.6., 55.918.4.
- ³⁰ Lázár J., Arch. Ért. 78. (1951), XXVIII. t. 1.
- ³¹ Nagy L., i. m. 4. kép, 12—12. a.
- ³² J. Szombathy, Die Tumuli von Gemeinlebern. Mittheilungen der Prähistorischen Kommission der Kais. Akademie der Wissenschaften. I. (1890) 71. S., Fig. 68—70.
- ³³ J. L. Pic, Die Urnengräber Böhmens. Leipzig (1907). Taf. XXIX. 15—16.
- ³⁴ N. Aberg, Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie. I. (1930), 103. S. Abb. 305—306.
- ³⁵ Fr. Dvorak, Wagengräber der älteren Eisenzeit Böhmens. Praehistorica, Acta Instituti Praehistorici Universitatis Carolinae Pragensis I Praha (1938) obr. 44. 14—19.
- ³⁶ Uo., obr. 49. 2—4., obr. 52.
- ³⁷ G. Kossack, Pferdegeschirr aus Gräbern der älteren Hallstattzeit Bayerns. Jahrbuch d. Röm.-Germ. Zentralmuseums, Mainz. I (1954); Karte 3; Abb. 20., B 2; Abb. 21, 8—9; Abb. 23, A 6—6a; Abb. 24, A 14—14a; Abb. 29, C 1.
- ³⁸ Darnay K., Arch. Ért. XV. (1895), 318; Arch. Ért. XXIV. (1904) 72—75.
- ³⁹ Gallus S.—Horváth T. i. m. II. t. 1.
- ⁴⁰ G. Kossack i. m. Abb. 20, C 9a—b.
- ⁴¹ Fr. Böhm, Kronika objevenohe veku. Praha (1941) Tab. 49, 6—7.
- ⁴² Fr. Dvorak i. m. Obr. 9a.
- ⁴³ Darnay K., Arch. Ért. XV. (1895) 323, III. t. 5a—d.
- ⁴⁴ Uo. II. t.
- ⁴⁵ Esztergom, Balassa B. Múzeum. Ltsz.: 55.936.1.
- ⁴⁶ Börzsönyi A., Győrmegei emlékek a hallstatti korszakból. Arch. Ért. XXIX. (1909) 246. Adám I., i. m. 321—322.
- ⁴⁷ Lázár J., Hallstatti temulusok a Sághegy távolabbi környékéről. Arch. Ért. 82. (1955) XXXII. t. 1—4.
- ⁴⁸ Esztergom, Balassa B. Múzeum. Ltsz.: 55.930.1.
- ⁴⁹ MNM Tört. Múz. Ltsz.: 47. 1946. 47.
- ⁵⁰ Lázár J., Arch. Ért. 78. (1951).
- ⁵¹ Börzsönyi A., i. m. 8. kép.
- ⁵² Lázár J., Arch. Ért. 78. (1951) XXIX. t. e.
- ⁵³ MNM Tört. Múz. Ltsz.: 43. 1904. 14.
- ⁵⁴ Darnay K., Arch. Ért. XV. (1895) II. t. a—b.
- ⁵⁵ Lázár J., Arch. Ért. 78. (1951) XXIX. t. d.
- ⁵⁶ Börzsönyi A., i. m. 246.
- ⁵⁷ Darnay K., Arch. Közl. XXII. (1899) XXIV. t., XXV. t. 5., XXVI. t. 8.
- ⁵⁸ Arch. Ért. XXIV. (1904) 73., 8—10. kép.
- ⁵⁹ Lázár J., Arch. Ért. 82. (1955) XXXI. t. 18—19., XXXII. t. 8—12.
- ⁶⁰ Börzsönyi A., i. m. 13—15. kép.
- ⁶¹ Esztergom, Balassa B. Múzeum. Ltsz.: 55.928.13., 27—29.
- ⁶² Lázár J., Arch. Ért. 78. (1951) XXIX. t. f.
- ⁶³ Fr. Fiala, Untersuchung prähistorischer Grabhügel in Südbosnien. Wiss. Mitt. aus Bosnien und Herzegovina VI. (1899) Fig. 24.
- ⁶⁴ Merhart G., Über blecherne Zierbuckeln. Jahrbuch d. Röm.-Germ. Zentralmuseums, Mainz. 3. (1956) Abb. 12., 3—6.
- ⁶⁵ Fr. Fiala, Die Ergebnisse der Untersuchung prähistorischer Grabhügel auf dem Glasinac im Jahre 1892. WMBH I. (1893) Fig. 13.
- ⁶⁶ C. Truhelka, Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina. WMBH IX. (1893) Fig. 66., 68., 70—75.
- ⁶⁷ Börzsönyi A., i. m. 4—5. kép.
- ⁶⁸ Soproni S., A budakalászi kocsí. Folia Arch. V. (1954) 29—36.
- ⁶⁹ Mozsolics A., Spätbronzezeitliche durchbrochene Wagenbeschläge. Acta Arch. Hung. 7. (1956) 1—14.
- ⁷⁰ Hampel J., A bronzkor emlékei Magyarhonban. I Budapest (1897) LIX. t.
- ⁷¹ P. Reinecke, Grabfunde vom der Ende der reinen Bronzezeit aus Süddeutschland. (Lindenschmidt, Altertümer... 205—208. Taf. XIV. 39.
- ⁷² Csalog J., Hallstattzeitliche Wagenurne aus Kánya (Komitat Tolna) Arch. Ért. (1943) 3. 41—49.
- ⁷³ Wosinszky M., Leletek a lengyeli Óstelepről. Arch. Közl. XIV. (1884) X. t. 85—85b.
- ⁷⁴ Szombathely, Savaria Múzeum. Ltsz.: 54.517.191.
- ⁷⁵ M. Dusek, Hallstattska kultura chotinskej skupiny. Slovenska Arch. V. (1957) Tab. II. 4—6.
- ⁷⁶ K. Tihelka, Die ältesten tönernen Nachahmungen viereremiger Räder auf dem Gebiete CSR. Památky Arch. 45. (1954) 223.
- ⁷⁷ J. Böhm i. m. Tab. 49., 15.
- ⁷⁸ R. Pittioni, Urgeschichte österreichischen Raumes. Wien (1954) Abb. 376.
- ⁷⁹ Török Gy., A Pécs-jakabhegyi földvár és tumulusok. Arch. Ért. 77. (1950) 7.
- ⁸⁰ Hampel J. i. m. LVIII. t.
- ⁸¹ J. Böhm i. m. Tab. 49., 1., 3., 5.
- ⁸² O. Montelius, La civilisation primitive en Italie. Stockholm (1904) Serie B 212, 3; 215, 2; 257, 16; 267, 12.
- ⁸³ Undset I., Antike Wagengebilde. ZfE XXII. (1890).
- ⁸⁴ Hampel J., Három dunántúli bronzlelet. Arch. Ért. XV. (1895) 109—115.
- ⁸⁵ M. Hoernes, Die Urgeschichte des Meschen dem heutigen Stande der Wissenschaft. Wien—Leipzig (1892) Fig. 270.
- ⁸⁶ M. Much, Kunsthistorischer Atlas. I. Wien (1889) Fig. 23, Taf. XLVIII.
- ⁸⁷ Hampel J., A bronzkor... LVIII. t.
- ⁸⁸ W. Schmied, Der Kultwagen von Strettweg. Leipzig (1934).
- ⁸⁹ Gallus S., A soproni Burgstall alakos urnái. Arch. Hung. XIII. (1935) 21—25, 28—29.
- ⁹⁰ Uo.
- ⁹¹ Jelen felsorolás a nagy területen előforduló leletek gazdagsága miatt nem lehet teljes, csupán arra törekszik, hogy a főbb típusokat néhány példával illusztrálja.
- ⁹² Rhé Gy., i. m. 5.
- ⁹³ Börzsönyi A., i. m. 18. kép.
- ⁹⁴ Uo. 252—253.
- ⁹⁵ Uo. 247.
- ⁹⁶ Uo. 248—249.
- ⁹⁷ Lázár J., Arch. Ért. 82. (1955) 205., XXXII. t. 14., 16.
- ⁹⁸ A MNM leltárkönyve szerint az említett leletek (40. 1949. 8—9.) a halomból kerültek elő. Lázár J. szerint nem tartoznak a halom leletei közé. Közlebbbit a leletekről mondani nem tudott.
- ⁹⁹ Márton L., Skitha leletek Gyöngyösön. Arch. Ért. XXVIII. (1909) 37—54.
- ¹⁰⁰ Párducz M., Hallstatti temető Szentveszterguson. MTAK III. (1953) 21—67.
- ¹⁰¹ Párducz M., i. m. 23—24., 35.
- ¹⁰² Márton L., i. m. 47., 50—51.
- ¹⁰³ Párducz M., i. m. 21—22., 35.
- ¹⁰⁴ Párducz M., i. m. 37.
- ¹⁰⁵ Uo. 35.
- ¹⁰⁶ Uo. 26.
- ¹⁰⁷ A lelet más darabjainak analógiáit korábban már említettük, ezért itt erre nem kell részletesebben kitérnünk.
- ¹⁰⁸ Fr. Dvorak, i. m. 63.
- ¹⁰⁹ Uo. 91.
- ¹¹⁰ Rhé Gy., i. m. 5.
- ¹¹¹ Fr. Dvorak, i. m. 66—69.
- ¹¹² Rhé Gy., i. m. 5.
- ¹¹³ Uo. 3.
- ¹¹⁴ Uo. 5.
- ¹¹⁵ Nagyjából közeli időkből származót hasonló, tömör fakerekek darabjait más területekről már ismerjük. Ld.: Montelius, i. m. Serie B, Pl. 1; Curcic, Der prähistorische Pfahlbau der Bronzezeit in Ripac bei Bihac in Bosnien. WMBH XII. (1912) Taf. VI. Abb. 8.
- ¹¹⁶ J. Kosztrzewski, Wielkopolska W Pradziejach. Warszawa—Wroclaw (1955) tab. 430 a—b.
- ¹¹⁷ Rhé Gy., i. m. 5.
- ¹¹⁸ W. Schmid, i. m.
- ¹¹⁹ Fr. Dvorak, i. m. 63.
- ¹²⁰ Párducz M., i. m. 35.
- ¹²¹ Fr. Dvorak, i. m. 62—63.
- ¹²² Párducz M., i. m. 42.
- ¹²³ Rhé Gy., i. m. 6.
- ¹²⁴ Uo. 7—8.
- ¹²⁵ Bökönyi Sándor megállapítása.

- ¹⁰⁹ Rhé Gy., i. m. 6.
¹¹⁰ R. Pittioni, i. m. Abb. 419.
¹¹¹ Bella L., Újabb soproni leletek. Arch. Ért. XII. (1892) 226., 6. ábra. Hasonló madáralakok díszítik a Gemeinlebarn-i III. tumulus urnájának peremét. (Ld. J. Szombathy i. m. Fig. 39.), de kapcsolatot mutat a kerámia volutás, spirálisos, háromszöges díszével több más edény is (ld. I. t. 3a; J. Szombathy i. m. Fig. 48—49.). E kettős egyezés alapján feltételezhetjük talán, hogy a Rhé Gy. által közölt díszített cserepek is a II. tumulus anyagához tartoztak. Hasonló töredékek fordultak elő még a szalacscai „E” tumulus anyagában. (A leletekkel foglalkozó M. Kabay Éva szíves közlése.)
¹¹² Esztergom, Balassa B. Múzeum. Ltsz.: 55.926.29.
¹¹³ Lázár J., Arch. Ért. 82. (1955) XXXII. 9—10. Keszthely, Balatoni Múzeum. Darnay-gyűjt. jegyzéke: 1747—49., 1759—61. Fr. Dvorak, Nalezu bylanskehotypu na Kolinsku. Pamatky Arch. XL. (1934—35) 72.
¹¹⁴ Rhé Gy., i. m. 6—7.
¹¹⁵ G. Gyurikovits, Mappa des Praedii Pusztá Gyimoth und Acz. Copirt und kleine vefasst durch... Anno 1808. M. 500 WL = 34 mm. 34 × 20,5 cm. Kézirat, színes, ép. OSZK Térképtár, Ta 1110.
¹¹⁶ Lázár J., Arch. Ért. 78. (1951) XXVIII. t. 2.
¹¹⁷ Esztergom, Balassa B. Múzeum. Ltsz.: 55.934.1.
¹¹⁸ Börzsönyi A., i. m. 11. kép.
¹¹⁹ Gallus S., 1935. MNM Adattára V. I. 47.
¹²⁰ Horváth A., 1957. MNM Adattára.
¹²¹ R. Pittioni, i. m. 432. S. Abb. 304.
¹²² M. Dusek, i. m. I. 1.
¹²³ Sopron, Liszt Ferenc Múzeum.
¹²⁴ Márton L., MNM 1906. 167. 1.
¹²⁵ Uo. 26. ábra.
¹²⁶ Tompa F., 25. Jahre Urgeschichtforschung in Ungarn 1912—36. BRGK. 24/25, S. 104.
¹²⁷ Esztergom, Balassi Bálint Múzeum.
¹²⁸ Darnay K., Sümegh és vidékének őskora A K XXII. 1899.
¹²⁹ R. Pittioni, i. m. 586. S. Abb. 414.
¹³⁰ J. Szombathy, i. m. Fig. 56—57; Taf. III. 1—2.
¹³¹ R. Pittioni, i. m. 585. S. Abb. 413.
¹³² Uo. 596. S. Abb. 421.
¹³³ Uo. 609. S. Abb. 431.
¹³⁴ J. Kostrzewski, i. m. tabl. 354.
¹³⁵ E. Sacken, Das Grabfeld von Hallstatt. Taf. XVIII. 31—33. M. Hoernes, Zur prähistorischen Formenlehre. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission. I. 1890. 229—233. S.
- ¹³⁶ Gallus S.—Horváth T., i. m. 56. t. 5.
¹³⁷ Uo. 45. t. 9.
¹³⁸ Uo. 34. t. 11.
¹³⁹ E. Sacken, i. m. 18. t. 19.
¹⁴⁰ Ld.: 39. jegyzet.
¹⁴¹ A. Benac—B. Covic: Glasinac. II. Sarajevo 1957. VI. t. 7., 10., XX. t. 5.
¹⁴² A. Mahr, Tresasures of Carniola New York, 1934. 73—85.
¹⁴³ Gallus S.—Horváth T., i. m. 59. t. A. 1.
¹⁴⁴ Uo. 63. t. 1—2.
¹⁴⁵ E. Sacken, i. m. VII. t. 17.
¹⁴⁶ Ld.: R. Pittioni, i. m.
¹⁴⁷ Uo.
¹⁴⁸ Hampel J., A bronzkor emlékei Magyarhonban.
¹⁴⁹ Tompa F., Velemszentvid bronzöntő ipara. Orsz. Magy. Rég. Társ. Evk. II. (1923—26) 51, 3. kép.
¹⁵⁰ G. Kossack, i. m. 145.
¹⁵¹ Uo. 124—126.
¹⁵² Fr. Dvorak, Wagenräber... 96.
¹⁵³ G. Kossack, Atti del I Congresso di Preistoria e Protostoria Mediteranea. Firenze, 1950.
¹⁵⁴ Merhart G., Über blecherne Zierbuckeln (Faleren) Jahrbuch d. Röm.-Germ. Zentralmuseum, Mainz. 3. (1956) 57—59., 80—81.
¹⁵⁵ Márton L., A korai La-Tène kultúra Magyarországon. Arch. Hung. XI. (1933) 66.
¹⁵⁶ R. Pittioni, i. m. 536.
¹⁵⁷ Lázár J., A magyarországi korai vaskor történetének kérdései. Antik Tanulm. 3. (1956) 9.
¹⁵⁸ R. Pittioni, i. m.
¹⁵⁹ Megragadom az alkalmat, hogy hálámat lerójam mindazoknak, akik munkámhoz segítséget nyújtottak, s közöttük is elsősorban Dr. Banner János professzornak, aki minden nehézségben megértő és segítő atyai támogatást nyújtott. Külön kell köszönetet mondanom Dr. Mozsolics Amáliának, aki állandó útmutatásával és tanácsaival igen nagy segítségre volt, Dr. Párducz Mihálynak, aki amellett, hogy figyelemmel kísérte munkámat, számos lehetőséget teremtett e dolgozat elmélyültt, alaposabbá tételéhez és Dr. Szentlélek Tihámér múzeumigazgatónak, aki az anyag tanulmányozásához meleg baráti készséggel nyújtott minden lehető segítséget. Köszönetet kell még mondanom mindazon múzeumok kutatóinak, akik lehetővé tették számomra a leletanyag tanulmányozását és rövid említését, közöttük elsősorban Csakai Endre, Sági Károly múzeumvezetőknek, Zolnay Lajos és Horváth Ernő múzeumvezetőknek, és Bíró Endre s Nováki Gyula muzeológusoknak.

Hügelgräber aus der Hallstattzeit nächst Somlóvásárhely und Vaszar

In der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen trat in den Forschungsarbeiten betreffend die frühe Eisenzeit und die Erschließung von Hügelgräbern ziemlich Stillstand ein. Dies ganz im Gegensatz zum Ende des vorigen Jahrhunderts und zur Jahrhundertwende, wo diese Arbeiten, wenn auch ohne planmäßige Organisation, aber doch mit großem Eifer betrieben worden waren. Neben den in der Gegend des Ság-Berges von Jenő Lázár aus eigener Initiative durchgeführten Grabungen kamen im genannten Zeitraum die wichtigsten Hallstattzeitfunde durch Aufschließungsarbeiten ans Tageslicht, in deren Verlauf Gyula Rhé Ende der 20-er Jahre in der Gegend von Somlóvásárhely zwei weiträumige Hügelgräber und Anfang der 30-er Jahre von der in der Gemarkung der Ortschaft Vaszar gelegenen Hügelgrabgruppe sechs Gräber freilegte.

Sieht man von den Spuren nachträglicher Wühlungen ab, so kann das Alter dieser aus den beiden Gräbergruppen gehobenen Funde auf die Hallstatt C-Zeit, d. h. auf das VII. Jh. v. u. Z. zurückgeführt werden. Besondere Bedeutung kommt dem Fundmaterial aus den Hügelgräbern Nr. 1. von Somlóvásárhely und Nr 5. von Vaszar zu, die mit größter Wahrscheinlichkeit, bzw. wie angenommen werden kann, aus Wagenbestattungen stammen.

Auf Grund dieser Funde kamen wir zur Vermutung weiterer solcher Wagenbestattungen auf dem Gebiet von Transdanubien.

Ein Teil der in diesen Hügelgräbern gefundenen Pferdegeschirrbeschläge steht in unmittelbarem Zusammenhang mit den gleichalterigen Fundstücken aus mitteleuropäischen Gräbern, während der andere Teil direkt und eng mit weiter westwärts gelegenen Pferde- und Wagenbestattungen, den sog. „Pferdegeschirrgarnituren aus Fürstengräbern“ auf

dem Boden der Tschechoslowakei und dem deutschen Süden verwandt ist. Die früher erwähnten sind von wesentlicher Bedeutung, besonders wenn neben den hier gegenständlich behandelten solchen Funden auch jene in Betracht gezogen werden, die sporadisch auch in der Somló-Gegend zum Vorschein gekommen sind.

Neben übereinstimmenden Merkmalen finden sich aber sozusagen keinerlei Identitätszeichen zwischen den Gegenständen der beiden Fundstückgruppen, zumal das keramische Material auf außerordentlich verzweigte, zugleich aber auch auf viele örtlich bedingte Beziehungen hinweist. Hierin spiegelt sich eben die außerordentlich vielschichtig zusammengesetzte Kultur Transdanubiens in der Hallstattzeit. Hervorzuheben ist aus dem Fundmaterial von Somlóvásárhely der Schildschmuck, der unmittelbar mit gleichen Funden auf dem Balkan, mittelbar aber mit dem Fund von Ártánd in Zusammenhang steht.

Das Gesagte läßt erkennen, daß das besprochene Fundmaterial zu den bedeutsamsten Hallstattzeitfunden auf ungarischem Boden gehört, u. zw. entgegen den Beobachtungen, Grabungsaufzeichnungen und auch der Gemengelage oder Unvollständigkeit eines Teils der Funde. Eben wegen dieser Unvollständigkeit müssen zahlreiche offene Fragen noch unbeantwortet bleiben. All dies, ebenso wie die auf den benachbarten Gebieten in letzter Zeit kraftvoll in Gang gekommene Hügelgrabforschung aus der frühen Eisenzeit fordert gebieterisch die Neuwertung und Veröffentlichung des aus diesem Zeitalter zur Verfügung stehenden heimischen Fundmaterials, womit natürlich auch der Wunsch nach Aufdeckung und Erschließung weiterer solcher Gräbergruppen mit den modernsten Mitteln eng in Zusammenhang steht.

Attila Horváth

Tombeaux tumulaires de l'époque hallstattienne à Somlóvásárhely et à Vaszar

Les fouilles des tombeaux tumulaires de l'âge premier du fer qui — bien que non organisées — se poursuivaient à cadence vive à la fin du siècle passé et au tournant du siècle, se ralentissaient pendant l'entre-deux-guerres. A côté des fouilles autonomes de Jenő Lázár aux environs de Ság-hegy, les trouvailles les plus remarquables de l'époque hallstattienne mises à jour en ce temps, sortirent, à la fin des années 20, des deux grands tumulus sauvés par Gyula Rhé à Somlóvásárhely et, au commencement des années 30, des six tombeaux tumulaires découverts dans le finage du commun de Vaszar.

Sans tenir compte des dérangements postérieurs, on peut dater du VIIe siècle avant notre ère les trouvailles de tous les deux champs de tumulus de l'époque hallstattienne C. Parmi ces trouvailles, celles du tumulus 1 de Somlóvásárhely et du tumulus 5 de Vaszar sont d'une grande importance, vu que le premier incontestablement, le deuxième vraisemblablement présentent un ensevelissement en chariot.

A partir de nos trouvailles, nous supposons l'existence d'autres ensevelissements en chariot en Transdanubie. Une partie des plaques de harnais retrouvées dans les tumulus mentionnés est en rapport immédiat avec des trouvailles de l'Europe Centrale de la même époque, tandis que d'autres plaques témoignent de rapports immédiats et serrés avec les ensevelissements équestres et en chariot mis à jour en Tchécoslovaquie et en Allemagne du Sud lointaines avec «les enharnachements de tombeaux royaux». Ce dernier fait

est d'une importance remarquable, si l'on prend en considération, outre les trouvailles mentionnées, les trouvailles isolées mises à jour aux environs de Somló.

Ces traits concordants mis à part, il n'y a guère d'identité entre les matériels des deux fouilles, dont les céramiques — reflétant la variété extraordinaire et le caractère composite de la civilisation hallstattienne de Transdanubie — témoignent de relations divergentes, et en même temps portent de nombreuses caractéristiques locales. Dans le matériel c'est l'ombon du tumulus de Somlóvásárhely qui mérite notre attention, car il s'attache directement aux trouvailles semblables des Balkans, et indirectement aux trouvailles d'Ártánd.

Tout ce que nous venons de dire range cette trouvaille parmi les monuments les plus remarquables de l'époque hallstattienne de Hongrie — malgré les oublies des observations, les lacunes du journal des fouilles et malgré le manque et la confusion d'une partie de la trouvaille.

Mais, à cause des imperfections mentionnées, nombreux problèmes restent sans réponse.

Tout cela, de même que les fouilles en pleine renaissance aux terrains environnants, exige la réappréciation et la publication urgentes des trouvailles relatives à cette époque ainsi que la recherche et la mise à jour moderne des groupes de tumulus qui peuvent être encore sauvés.

Attila Horváth

КУРГАНЫ ГАЛЬШТАТСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ШОМЛОВАШАРХЕЙЕ И ВАСАРЕ

Начатые в прошлом и на рубеже нынешнего столетия, проводившиеся хотя и неорганизованно, но быстрыми темпами, исследования раннего железного века и раскопки могильников, в период между двумя мировыми войнами значительно сократились. Ещё Лазар делал самостоятельные раскопки в окрестностях горы Шаг, Дьюла Рее в 20-х годах раскопал два больших кургана в Шомловашархейе, а в начале 30-х годов — расположенную на окраине села Васар группу из шести курганов. От этих раскопок и собрались самые значительные находки, относящиеся к гальштатской культуре.

Не считая позднейших затрагиваний, находки обеих групп курганов относятся к периоду «С» гальштатской культуры — т. е. к VII веку до н. э. Из них наибольшее значение имеют материалы шомловашархейского кургана №1 и васарского кургана №5, которые, определенно предполагается, — содержат захоронения повозок.

С помощью материалов археологических находок и на их основании предполагается более широкое распространение в Задунайской низменности кладбищ повозок.

Часть найденных кованых принадлежностей конской сбруи имеет прямую связь с находками в Средней Европе, относящимися к этому же периоду, другая часть указывает на прямую и тесную связь с более далекими чехословацкими и южно-германскими кладбищами повозок («гарнитур конской сбруи княжеских могил»). Особенно

важна последняя, если принять в расчет и местами попадающиеся находки из окрестностей Шомло.

Кроме этих сходных черт, совпадений среди предметов, составляющих находки обеих групп, почти не находится. В особенности керамика — и это определяет исключительное многообразие и многосложность гальштатской культуры — указывает на очень разветвленные связи и одновременно на наличие многочисленных местных черт. Среди предметов находок особенно выделяется украшение на щите из шомловашархейского кургана; украшение это имеет непосредственную связь со сходной находкой из балканских материалов, а именно — с атрандской.

Несмотря на недостаток части материала, наблюдений и записей раскопок, а также того, что они перепутаны, описываемые нами предметы относятся к важнейшим памятникам гальштатской культуры в Венгрии.

Благодаря перечисленным недостаткам многочисленных вопросы остались неразрешенными.

Так как в последнее время оживились исследования курганов, относящихся к раннему железному веку, все это требует срочной переоценки отечественных археологических находок этого периода, их опубликования, а также исследования групп курганов, которые ещё можно спасти и их раскопок на современном уровне науки.

Аттила Хорват

Földvárásatások a bakonyi Cuha-völgy környékén

1962—1968 között hat ízben végeztem ásátást a Cuha-völgy körüli földvárakban. Az ásátás még nem fejeződött be és az eddigi leletanyag részletes feldolgozása is csak később történik meg. Nagy vonalakban azonban már előttünk áll ennek az ásátási sorozatnak a végső eredménye és az alábbiakban erről szeretnék beszámolni. Először az ásátások legfontosabb eredményeit ismertetem, majd az ezekből már most leszűrhető következtetéseket veszem sorra.

A Cuha-patak két oldalán emelkedik egymással szemben a Kesellőhegy és a Zöröghegy, az előbbi Bakonyszentlászló, az utóbbi pedig Bakonyszentkirály határában. A két hegyet alig 5—600 m széles, de igen mély, szakadékos völgy választja el egymástól. A két hegyen összesen öt földvár van, három különböző korszakból, egymástól független területen (1. kép.)¹

A Kesellőhegy sáncait Rhé Gyula említi először, de minden közelebbi adat nélkül.² Ezen a hegyen három földvár található.

KESELLŐHEGY I. SZ. FÖLDVÁR

A hegy ÉNy-i szélén a Hódosér és ennek egy kis mellékvölgye, a Kőfejtő-árok közötti enyhén lejtő földnyelvet foglalja magába. A belső terület hossza 355, szélessége kb. 250 m. Oldala körös-körül nagyon meredek, helyenként sziklás, csak DK felé folytatódik felfelé az összekeskenyedő hegygerinc. Az alsó, É-i végében egy sánc 40 és 65 m hosszú szakasza közötti kapunyíláson meredek feljáró vezet fel. A földvár felső, DK-i végét magas, kettős sánc zárja le 90 m hosszúságban, köztük mély árokkal, majd egy 47 m hosszú előtér után még egy alacsonyabb, 65 m hosszú sánc következik. Mindhárom sáncon kapunyílás van, ez az ún. „Vaskapu”.

1964-ben négy sáncátvágást végeztünk és a belső területen két kisebb felületet tártunk fel. A sáncok keresztmetszete szerkezeti adattal nem szolgált, földből készültek, csak a „Vaskapu” belső sáncának felszínén vannak kövek. A talált cserepek nagyon jellegtelének, bronzkoriak, néhány darab mészbetétes díszítése révén a veszprémi kultúrába sorolható.

KESELLŐHEGY II. SZ. FÖLDVÁR

A hegy egész felső részét magába foglalja, körös-körül megszakítás nélkül sánc védi, mely helyenként már alig ismerhető fel. Alakja teljesen szabálytalan, a hegy erősen változó domborzatához alkalmazkodik, a sánc

néhol meredeken halad. Kerülete 5030 m, legnagyobb átmérője 1550 m. Az ÉNy-i és a DK-i oldalán egy-egy kapunyílás van. Utóbbi a Kopaszhegy felé nyílik, melylyel egy lejjebb fekvő keskeny gerincen levő mesterségesen feltöltött út, az ún. „Ördöggát” köti össze. A belső területen egy bővízű forrás, az ún. „Csörgő-kút” van.

1962—63-ban az ÉNy-i kaput feltártuk, kötőanyag nélküli kőfalból áll. Ennek közelében a sáncot két helyen vágtuk át, faszerkezetű földsáncnak bizonyult. A Csörgő-patak mellett útépítéssel kapcsolatban két helyen vágtuk át a sáncot, ezek is földből készültek. A belső területen sok kis próbaárkot ástunk, de ház nyomára nem akadtunk, csak aránylag sok cserépre. A sáncban és a belső területen egyaránt a későbronzkori koravaskori urnasíros kultúra cserepei kerültek elő.

KESELLŐHEGY III. SZ. FÖLDVÁR

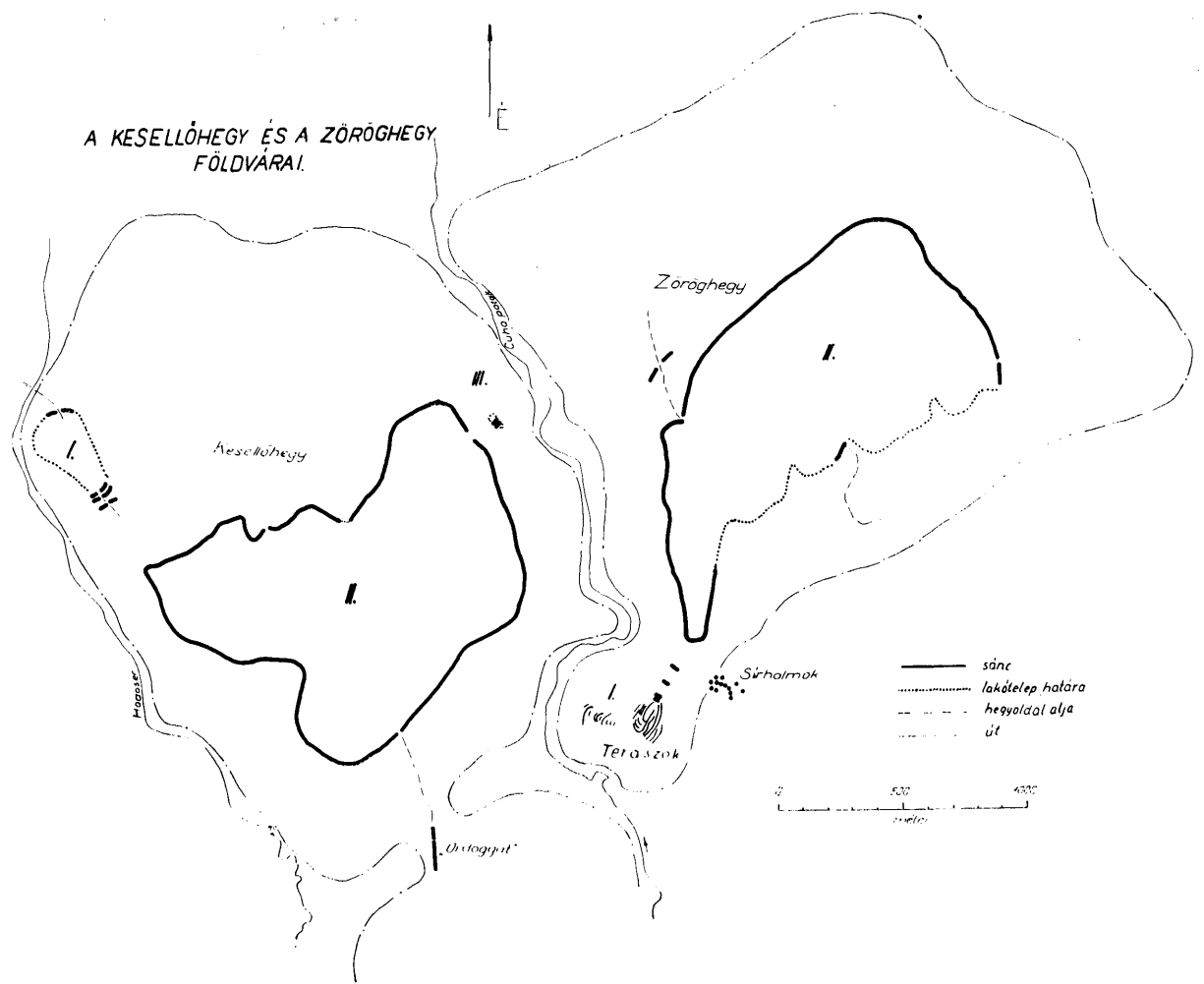
A hegy ÉK-i szélén a Csörgő-patak baloldalán meredek oldalú kis hegynyelv nyúlik ki a Cuha-patak fölé, a végét függőleges sziklafal övezi. Ezen kisméretű, két-részes vár nyomai láthatók. A vár belső része a hegynyúlvány végét foglalja magába, hossza 20, szélessége 14 m, egy sziklába vájt árok védi. A vár külső része kissé magasabban fekszik, hossza 26, szélessége kb. 15 m, ezt a hegy többi részétől két árok és közben egy sánc védi. Ettől további 65 m-re egy sekély, rövid árok látható, de ennek rendeltetése bizonytalan.

1963-ban a vár belső részének kb. egyharmadát feltártuk. A nagyon vékony földréteg alatt a szikla következett, csak egy kis kötőanyag nélkül rakott faltöredéket és egy kis pincefélélt találtunk a sziklába mélyítve. A védőárok belső oldalán vakolt falmaradvány került elő. A külső várban húzott próbaárkok eredménytelenek voltak. A belső részben sok középkori cserép, néhány vastárgy (nyílhegy, kulcs, stb.) és egy pecsétgyűrű került elő, melyek arra vallanak, hogy a XIV—XV. századig lakott volt.

Ez a kis vár valószínűleg azonos a Mihály István által említett „mészárszéki sziklás hegy”-gyel, bár nem említi várjellegét. Mihály itt 1871-ben végzett ásátást, melynek során falakat, csontokat, cserepeket, kályhacsempét, agancs-tört, vaskést, kardhegyet és sarkantyút talált.³

A szemben levő Zöröghegyen két földvár van. A hegyet Mihály említi először egy sarkantyúval kapcsolatban, amely az „ún. sáncoknál találtatott”, de az erődítésről nem ír.⁴

ZÖRÖGHEGY I. SZ. FÖLDVÁR

A hegy DNy-i végéből egy kissé alacsonyabban fekvő, keskeny hegynyelv nyúlik ki. Körös-körül meredek oldal övezi, a hegy fennsíkja felől pedig négy elmosódott árok védi, melyek között egy-egy 56, 33, illetve 8,5 m hosszú és alig pár méter széles elővár foglal helyet. A belső terület hossza 138 m. Ez már valamivel nagyobb, 15–20 m széles hegyhát. Kétoldalt erősen lejtős, de jól járható oldala van, míg a DNy-i vége igen meredek hegyoldalon végződik. A két enyhébb lejtős hegyoldalon teraszok húzódnak egymás alatt, melyek a DNy-i meredek hegyoldalnál szakadnak meg. A DK-i oldalon hat teraszt találunk, ezek közül az alsó kettő nem halad végig az egész belsővár hosszában. Az ÉNy-i oldalon öt terasz látható, ezek azonban nem képeznek összefüggő vonalakat és közben még néhány elmosódott kisebb terasz is található.

A belső rész gerincének DNy-i végéből egy erősen lejtő nyúlvány indul ÉNy-i irányban a Cuha-patak felé. Ezen, a felső hegygerinctől számítva 100 m után ismét teraszok következnek, összesen tíz állapítható meg egymás alatt.

A teraszok száma tehát összesen 21, ehhez az ÉNy-i oldalon néhány elmosódottat is hozzá kell venni.

1968-ban a hegy mindkét oldalán a teraszokon egyenletesen elosztva összesen kilenc kutatóárkot ástunk. Valamennyiben kerültek elő cserepek, továbbá néhány őrlőkőtöredék és égett patics, ami a teraszok lakottságára vall. A cserepek erősen jellegtelenekek, a meghatározható darabok a későbronzkori-koravaskori urnasíros kultúrába tartoznak.

ZÖRÖGHEGY II. SZ. FÖLDVÁR

A középső nagy fennsíkot foglalja magába. Ny, É és ÉK felől sánc védi. A DK-i oldalon csak a Ny felől szögletesen visszakanyarodó sánc halad közel 300 m-t és közepén van egy 70 m hosszú sáncrészlet, egyébként ezen az oldalon sáncot nem találunk. A sánc hossza 3388 m, amihez a sánc nélküli DK-i oldal hosszát hozzáadva a földvár kerületét 5088 m-ben jelölhetjük meg. A belső terület legnagyobb átmérője 1900, legnagyobb szélessége 870 m. Három kapuja van. Az egyik az ÉNy-i oldalon található, ettől 230 m-el lejjebb egy 160 m hosszú

elő-sáncba vágva még egy külső kapu is van. A második kapu a földvár DK-i oldalának közepén van, amit a már említett 70 m hosszú sánc véd. A harmadik kapu a sánc K-i végéhez közel helyezkedik el, ahová a K-i hegy-nyúlvány előtti nyeregből vezet fel az út. Forrás a belső területen nincs, csak lejjebb, a hegy lábánál.

1965—1966-ban a D-i és az ÉK-i végében egy-egy sánc-átvágást végeztünk, ezek azonban sáncszerkezeti adatot nem nyújtottak, egyszerű földhányásnak bizonyultak. A belső területen több kisebb, a K-i sánc mellett pedig egy nagyobb felületet tártunk fel. Utóbbi helyen bizonytalan eredetű cölöplyukak, valamint nagymennyiségű cserép, néhány csontszerszám, bronzöntőminta töredéke, bronzrög és sok ún. „holdido!” töredéke került elő a későbronzkori-koravaskori urnásíros kultúrából.

A D-i sánc alatt kb 200 m-re egy lejtős hegygerincen 13 sírhalom van egy csoportban. Ezeket Mihályd említi először. Leírása szerint 1870-ben a „sándormajori remete”, majd az erdész végzett az egyikben ásatást, utóbbi gr. Lazanszkynek megbízásából. Sok terméskő, vastag cseréptöredékek, csont, vaskard és egy ép „cserép-medence” került elő, a leletek Bakonyszombathelyre, az említett birtokoshoz kerültek.⁵ 1871-ből Mihályd újabb ásatásról tudósít, de a részleteket nem ismerjük.⁶ Mihályd gyűjteményéből mint zöröghegyi leletet említenek egy vas köpüs baltát⁷ és két nagy urnát.⁸

A továbbiakban azokat a következtetéseket vesszük sorra, amelyeket a sírhalomok ásatása és a leletanyag végleges feldolgozása előtt már most le lehet vonni.

A Kesellőhegy I. sz. bronzkori földvárról az ott talált eléggé jellegtelen cserepek kiértékelése előtt ma még keveset mondhatunk. A veszprémi kultúra jelenléte annyiban jelentős, hogy a többi, egyébként nagyszámú hasonló korú lakótelep mindenhol nyílt jellegű, itt viszont erődítést találunk.⁹

Ennél többet tudunk már mondani a három késő bronzkori-koravaskori földvárról. A legközelebbi környékről, a Bakonyról a kutatások hiányossága ellenére is megállapíthatjuk, hogy ebben a korban sűrűn lakott terület volt. Patek Erzsébet legutóbbi összefoglaló munkája alapján Bakonybél környékén a Szentkút, Feketehegy és Somhegy, Borzaváron az Alsótündérmajor, Lókúton Óbányapuszta és Pénzeskút, Zircnél a Felsőtündérmajor és Imremajor, kissé távolabb pedig Kislőd határában sírhalomok és szörványleletek¹⁰ jelzik az urnásíros kultúra sűrű elterjedését. Az eddigi gyér kutatások eredményeit bővíti most az itt ismertetett, eddig ismeretlen három lakótelep, melyek azt mutatják, hogy rendszeres kutatások a Bakony területén még gazdag sorát tárhatják fel a hasonló korú telepeknek.

A Cuha-völgy két nagyméretű erődített telepéhez hasonló várhatunk a környéken a bakonybéli Somhegyen és Kis-Pápváron, a bakonyszűcsi Várhegyen, É-ra pedig a már győri hegyek déli végében lévő sokorópátkai Harangozón. A Somhegyről a Szárazgerencevölgybe vezető több km hosszú sáncot is megemlíthetjük, mely esetleg ugyancsak ebbe a korba tartozik.

A Bakony ma többnyire sűrű erdővel borított terület, ezért veti fel Patek Erzsébet, hogy az itteni sok sír-

halom nem kultikus alapon került-e az erdő mélyére?¹¹ Ha azonban a fentiek alapján figyelembe vesszük a környék sűrű lakottságát ebben a korban, aligha hihetjük, hogy akkor is erdőben voltak a sírhalomok, mert a sok lakótelep közelsége miatt nyilván az erdő a mainál is jobban megritkult a sok építkezés (házak, sáncok) és tüzelés miatt, a táj tehát egészen más képet mutathatott.

A távolabbi vidékek erődített telepeivel kapcsolatban itt most csak annyit jegyzünk meg, hogy az eddig ismertté vált hasonló korú magyarországi földvárak között a Kesellőhegy II. és a Zöröghegy II. sz. a több mint 5 km-es kerületével számít a legnagyobb méretűnek. Tudomásom szerint csak egy földvár vetekedhet méreteken a Veszprém megyei Várköly feletti Kis-Lázi hegyen, melynek átmérője közel 2 km, de pontos feltérképezése még nem történt meg. Nem sokkal marad el mögöttük a hódmezővásárhelyi Nagytatársánc 4860 m kerülete sem¹² és itt kell még megemlíteni a pécsi Jakabhegyet, ahol a földvár kerülete közel 3 km.¹³ A többi közismert nagyméretű koravaskori földvár már ennél kisebb méreteket mutat.

Néhány olyan gondolatot is fel kívánok vetni még, amelyek régészeti — történelmi adatokon túl általános érvényűek, és a társadalomfejlődéssel kapcsolatban jöhetnek számításba. Erre az a ritka véletlen ad alkalmat, hogy két hegyen szorosan egymás mellett, de egymástól független területen öt különböző erődített lakótelep van.

A várak rendszerezésével már a század eleje óta többen foglalkoztak. Egyre világosabbá váltak bizonyos törvényszerűségek, melyeknek a társadalmi fejlődéssel való összefüggésére az utóbbi 15 éven belül néhányan már rámutattak. A külföldi szerzők felsorolását itt most mellőzve meg kell említenem, hogy Magyarországon Patay Pál mutatott rá első ízben 1956-ban egy előadás keretében, mely előadás csak kivonatban látott napvilágot.¹⁴ Az alábbi következtetések tehát részben már nem újak a régészeti irodalomban, hanem azokat megerősítik, részben pedig továbbfejlesztik.

Ismeretes, hogy a bronzkorban aránylag kisméretűek a lakótelepek. Annak ellenére, hogy többnyire hosszú ideig, több évszázadig lakták ezeket, területileg nem növekedtek, ami arra mutat, hogy a lakosság száma alig változott közben. Ennek az a magyarázata, hogy a bronzkori lakosság mezőgazdasággal, vagyis földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott, az ipar csak másodrendű szerepet játszott, önálló közösségek alakultak ki. Az ilyen társadalom pedig képtelen nagyméretű lakótelepet kialakítani, mert a szántóföldek és legelők egy bizonyos határon túl már nem adnak lehetőséget a lakosság további növekedésére.¹⁵ Ezért találunk sok, viszonylag kisméretű lakótelepet a bronzkorban szinte egyetlen szétzórva az ország több területén.

Az a bronzkori nép is, amelyik a Kesellőhegyen keresett magának erődítésre alkalmas helyet, a fent elmondottak alapján választotta ki azt a viszonylag nem nagy hegynyúlványt, ahol az I. sz. földvárat találjuk.

Más kép tárul elénk a későbronzkorban és a koravaskorban. Az ipar (a leletek tanúsága szerint elsősorban a bronzipar) igen magas fokot ért el. Ekkor már a keres-

kedelem céljaira többtermelés is folyik. Ennek a vagyonok felhalmozódása lett a következménye, a vagyon pedig hatalmat jelentett a társadalom egy kis része számára, ami a társadalmi osztályok egyre szélesebb elkülönülését jelentette. Mindez azt is maga után vonta, hogy egyes gazdagabb népcsoportok a maguk uralma alá hajtották a többi, szegényebb népcsoportokat, tehát egyre nagyobb népesség tartozott egy-egy közös vezetés alá. Ez a központi szervezethez, valamint az ipar és kereskedelem fejlettsége adta meg a lehetőséget arra, hogy a bronzkorinál jóval nagyobb települések jöhsenek létre.

A nagy települések már társadalmi és területi munkamegosztást tételeznek fel. Ezek már nem önellátók, legfeljebb csak részben, a környékükön lévő falusias településekre szorulnak, melyekkel kétirányú cserekereskedelmet tartanak fenn, a nagy települések ipari, a falusias települések pedig mezőgazdasági termékeket szállítanak.¹⁶ Igen találóan jegyzi meg Patek Erzsébet, hogy a későbronzkori hallstattkori nagyméretű telepeket „korai oppidumoknak” is nevezhetjük, ugyanakkor megállapítja, hogy a síksági nyílt településeknek a gazdasági keresztmetszete alacsonyabb a magaslati, nagyméretű telepeknél.¹⁷ A nagyméretű telepek mellett tehát sok kisebb, elsősorban csak mezőgazdasággal foglalkozó telepnek is kellett lennie, melyek lakossága veszély esetén menedéket talált a nagyméretű telepek sáncai mögött.

Ilyen körülmények adnak magyarázatot arra, hogy a későbronzkori-koravaskori nép miért nem a korábbi bronzkori földvár helyén telepedik le, hanem a Kesellőhegy és a Zöröghegy fennsíkján, ahol megfelelő nagy térség állt rendelkezésre a nagyobb lakótelep kialakítására és ennek védelmére.

Patek Erzsébet felfigyelt arra, hogy a síksági nyílt telepek a B D és a H A közötti időből származnak, míg a magaslati, nagyméretű telepek a H D-t is megérik, sőt némelyik a kelták alatt is tovább él.¹⁸ Ezt a magaslati erődített telepek szívóhatásával magyarázhatjuk. De ahhoz még kevés a kutatás, hogy ezt általánosítsuk, mert éppen az itt ismertetett két nagyméretű erődítés sem éri meg a H C-t.

A telepek növekedése a B D és a H A periódusban játszódik le, erre a Zöröghegy két telepe mutat rá. E korszak elején egy viszonylag kis létszámú nép telepedhetett le a Zöröghegyen, az I. sz. erődítmény helyén, itt rendezkedett be védelemre, négy árokkal védve magát a kissé magasabban fekvő fennsík felől. Az a változás azonban, ami az iparban, kereskedelemben és ennek következtében a társadalmi osztályok viszonyában bekövetkezett, a lakosság növekedését hozta magával ugyanazon a helyen. Idővel egyre lejjebb kellett a lakóházakat építeni, mert a keskeny hegygerincen már nem fértek el, ezért a teraszok is egyre lejjebb kerültek. Végül már az ÉNy-i erősen lejtő oldalsó hegygerincen voltak kénytelenek újabb teraszokat kiképezni az egyre szaporodó házak miatt. Az ásatás eredményei jól mutatják, hogy valamennyi terasz sűrűn lakott volt. De ezzel már el is veszítette a védelmi jellegét az I. sz. földvár, mert így két, össze nem függő részre szakadt, ami támadás esetén nagy hátrányt jelentett. Valószínű, hogy ezután

került sor a Zöröghegy és a Kesellőhegy fennsíkjának megerődítésére, ahol már bőven volt hely az egyre növekvő lakosság és szükség esetén a környék kisebb településeinek lakossága számára is.

E két nagy földvárnak nem az egész területe volt állandóan lakott, csak veszély esetén töltötte meg a környező lakosság, de nyilván az állatállományt is itt helyezték el. Erre mutat az a körülmény, hogy mindkét telepen belül egyes helyeken sok leletanyag került elő, máshol pedig kevés, vagy semmi.

E korból máshonnan is ismerünk arra adatokat, hogy az erődített telepeket bővíteni kellett. A velemi Szent Vid hegy viszonylag kisméretű földvárához egy elővárat kellett építeni, ugyanakkor a hegyoldalban teraszokat kialakítani, amiket a legjobban védhető vonalon kívül egy meredeken lefelé futó sánccal kellett védeniük. A soproni Károlymagaslat (Várishegy) ugyancsak aránylag kisméretű földvárának az É-i oldalán több terasz is húzódik a legjobban védhető vonalon kívül. Ettől pár km-re van a Várhely (Burgstall), melynek az É-i része, külön sánccal védve, valószínűleg szintén utólagos bővítés eredménye, de hasonló jelenséget állapított meg Török Gyula is a pécsi Jakabhegyen. Végül a Börzsöny hegységéből a Kemence melletti Godóvárat említem, mely ugyancsak kisméretű vár ebből a korszakból, de még egy hatalmas hegyoldalt kapcsoltak hozzá egy meredeken lefelé futó sánccal. Mindez bőven illusztrálja az e korszakban végbemenő társadalmi változást, aminek a külső jelét a nagy települések szívóhatásában, állandó növekedésében kell látnunk. Ebbe a jelenségbe jól illeszkedik bele a Zöröghegy I., II. és a Kesellőhegy II. sz. földvár sorrendje is.

Feltűnő, hogy egymáshoz ilyen közel két hatalmas méretű, azonos korú földvárat találunk. Ehhez hasonló jelenséget Sopronból ismerünk, ahol a Várhely és a Károlymagaslat alig pár km-re fekszik egymástól. A Cuha-völgy két nagy telepének közelségét csakis a környék sűrű lakottságával tudjuk magyarázni. Erről a kérdésről azonban akkor kapunk bővebb magyarázatot, ha a Bakony többi hasonló korú telepén is megindul a kutatás.

Az erődítményekkel kapcsolatban gyakran felmerülő kérdés, vajon a telep korának az elején történt-e a sáncok elkészítése, vagy csak később, esetleg ellenség közeledténél hírére? Véleményem szerint ezek a magaslati telepek már eleve erődítés céljából keletkeztek, hiszen éppen ezért keresték ki a jól védhető hegytetőket. De erre a Zöröghegy I. sz. földvára is jó példa, ahol már a telep korának az elején elkészíthették a négy árkot és csak később, a telep növekedésével veszítette el a védelmi jellegét, ami végül is oda vezetett, hogy a hegy fennsíkján újabb, de nagyobb területen kellett védelmi rendszert kiépíteni. Ez viszont ismét arra mutat, ezúttal a Zöröghegy II. sz. telepén, hogy már az első periódusban megépülnek a védőművek. Ez különben azt a véleményt támogatja, amit Patay Pál az említett előadásában, továbbá Patek Erzsébet megállapított,¹⁹ hogy nem betörő ellenség hírére építették az erődítményeket.

Még egy szempontot kell megemlíteni az őskori erődítményekkel kapcsolatban. A bronzkori, viszonylag

kisméretű földvárak elhagyása általános vélemény szerint ellenséges betörés következménye volt.²⁰ Ezt el is fogadhatjuk, de hozzá kell tenni, hogy ezeknek a telepeknek az elhagyása mindenképpen bekövetkezett volna, ha történetesen nem is kerül sor az ellenséges betörésre, hanem a bronzkori lakosság élt és fejlődött volna tovább. Maga a fejlődés, a társadalmi fejlődés, az új igény tette szükségessé a kisméretű földvárak elhagyását. Erre ismét a Zöröghegy I. sz. földvárát említem példának, ahol egy bronzkori földvárnak megfelelő nagyságú területen kezdődött meg az élet a későbronzkorban, de ezt a fejlődés során „kinötte” és kénytelen volt azt elhagyni.

Utóljára még a harmadik kort, a középkort képviselő Kesellőhegy III. sz. földvárral kapcsolatban teszek néhány megjegyzést. Magyarországon, akárcsak Európa legnagyobb részében a XII. században erőteljesen megindul a nagy királyi birtokok felosztása és a XIII. században már a feudalizmus teljes széttagolódását láthatjuk.²¹ A korábbi nagy királyi várak mellett ekkor már sok újabb, kisebb-nagyobb várat találunk, melyek nagy része egy-egy feudális birtok központját jelenti, ahol a földesúr lakik kis létszámú kíséretével. Ezek mérete a földesúr gazdagságát vagy viszonylagos szegénységét tükrözi vissza. Ezek alapján a Kesellőhegy III. sz. kis vára jelentéktelen birtok központja lehetett. A közeli Vinye nevű XII—XV. századi település²² esetleg ehhez a

várhoz tartozott, melynek kihalása körülbelül egybeesik a vár elnéptelenedésével. A társadalomfejlődéssel kapcsolatos vizsgálatunk szempontjából itt most az a jelentős, hogy a középkori kis feudális birtokközpontnak a Kesellőhegyen sem a már kész, illetve felújítható bronzkori, sem a későbronzkori-koravaskori erődítés nem felelt meg, hanem egy harmadik helyet, egy neki jobban megfelelő kis sziklafokot választott ki.

Ehhez hasonló jelenséget tapasztalhatunk pl. a zala-szentiváni Kisfaludihegyen,²³ vagy az Aba-Belsőbárandpuszta-Bolondváron,²⁴ ahol mindkét helyen egy-egy őskori földvár területét használja fel a középkor, de annak csak egy részét foglalja el. Erre azonban még sok példát sorolhatnánk fel.

A Cuha-völgy két oldalán átkutatott öt földvár tehát egész sor kérdést vetett fel, amikkel itt most csak vázlatosan foglalkoztunk, de az eredmények részletes feldolgozása bizonyára további következtetésekre ad még alkalmat. A tárgyalt három korszakra vonatkozóan az erődítések tipológiája már ezt megelőzőleg is nagy vonalakban kibontakozott, de itt most még világosabban tárul elénk: a bronzkorban közepes nagyságú, a későbronzkorban-koravaskorban eleinte még ugyancsak közepesek (ez azonban valószínűleg nem általános jelenség!), majd rövidesen már igen nagy méretűek, a kis középkori feudális birtokközpontokra pedig a feltűnően kis méretek a jellemzőek.

Nováki Gyula

JEGYZETEK

¹ Farkas I. erdészvezető erdőmérnöknek itt is köszönetet mondok az ásatások legmesszebbmenő támogatásáért, aki egyúttal a földvárakat (a Zöröghegy I. sz. kivételével) feltérképezte. Felmérései alapján készült az itt közölt vázlatos rajz is.

² Rhé Gy., Veszprémmegyei avar emlékek. Veszprém 1924. 20.

³ Arch. Ért. 5 (1871) 252.

⁴ Mihály I., Arch. Ért. 5 (1871) 164.

⁵ Ua., Arch. Ért. 3 (1870) 185—186.; Ua., Arch. Ért. 5 (1871) 164.

⁶ Arch. Ért. 6 (1872) 14.

⁷ Hpl., Arch. Ért. u. f. 22 (1902) 426, 429.

⁸ Récsy V., Arch. Ért. u. f. 23 (1903) 65.

⁹ Torma I. szíves közlése.

¹⁰ Patek E., Die Urnenfelderkultur in Transdanubien (Arch. Hung. 44.) Bp. 1968. 21, 27, 28, 31, 34, 45, 50.

¹¹ Ua., i. m. 49.

¹² Banner J., Dolg. 15 (1939) 93—111.

¹³ Török Gy., Arch. Ért. 77 (1950) 4—7.

¹⁴ Nováki Gy., A magyarországi földvárkutatás története. (RF Ser. II. 12.) Bp. 1963. 56—58.

¹⁵ Mendöl T., Általános településföldrajz. Bp. 1963. 22.

¹⁶ Ua., i. m. 24, 441.

¹⁷ Patek E., i. m. 17, 19—20.

¹⁸ Ua., i. m. 17—18.

¹⁹ Ua., i. m. 19—20.

²⁰ Mozsolics, A., Acta Arch. Hung. 8 (1957) 145, 156.

²¹ Elekes L.—Lederer E.—Székely Gy., Magyarország története a korai és virágzó feudalizmus korában (a honfoglalástól 1526-ig) Bp. 1961. 93—106, 159—160.

²² Ila B.—Kovácsics J., Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp. 1964. 410.

²³ Nováki Gy., Acta Arch. Hung. 16 (1964) 120—131.

²⁴ Ua., Arch. Ért. 79 (1952) 3—19.

Erdburgausgrabungen in der Umgebung des Cuha-Tales im Bakony-Gebirge

In den Jahren 1962–1968 wurde im Gebiet des Cuha-Tales auf zwei einander gegenüberliegenden Bergen mit Probegrabungen nach Überresten von insgesamt fünf Erdburgen verschiedenen Zeitalters begonnen. Im Zuge dieser Grabungen stieß man am Berge Kesselő auf die Überreste einer mittelgroßen Erwallbefestigung aus der Bronzezeit, einer zweiten von etwa 5 km Umkreis aus der frühen Eisenzeit und einer dritten kleineren Ausmaßes aus dem Mittelalter. Aus dem gegenüberliegenden Berg Zörög kamen die Überreste einer

im Umkreis mehr als 3 km messenden Erdburg aus der frühen Eisenzeit und auch einer kleineren zum Vorschein. Das Alter der letzteren konnte im Zuge der Grabungen im April 1968 nachgewiesen werden. Am Abhang des Zörögberges lokalisierte man auch Grabhügel, die aber noch unberührt sind. Das Referat über die Altersbestimmung befaßt sich auch kurz mit den Folgerungen, die sich in bezug auf Burgentypologie und Gesellschaftsentwicklung aus obigen Ergebnissen ableiten lassen.

Gyula Nováki

Fouilles de fortins de terre aux environs de la vallée de Cuha, dans la montagne Bakony

De 1962 à 1968, sur deux monts opposés aux deux côtés de la vallée de Cuha, on a procédé aux fouilles préalables de cinq fortins de terre datant de différentes époques. Sur le Kesselőhegy il y a un fortin d'une grandeur moyenne, construit à l'âge du bronze, un autre de 5 km de périmètre datant du premier âge du fer, et un petit fort qui remonte au Moyen Age. En face de ce mont, sur le Zörgőhegy se trouvent deux fortins: le premier qui date du premier âge

du fer a une circonférence de plus de 3 km, l'autre est petit: ce sont les fouilles faites en avril 1968 qui ont fixé l'âge de ce dernier. Au versant du Zörgőhegy il y a aussi des tumulus mais on n'y a pas encore entamé des fouilles. Le compte-rendu mentionne brièvement aussi les conclusions que l'on peut tirer de ces résultats sur la typologie des fortins et sur l'évolution sociale.

Gyula Novák

РАСКОПКИ ЗЕМЛЯНОЙ КРЕПОСТИ В ОКРЕСТНОСТЯХ ДОЛИНЫ ЦУХА

В 1962—68 гг. на двух горах, расположенных друг против друга с обеих сторон долины Цуха, проводились пробные раскопки пяти земляных крепостей, относящихся к различным периодам. На горе Кешшельё находятся три земляных укрепления — одно средних размеров бронзового века, пятикилометровое раннего железного века и малых размеров средневековое. На горе Зёрёг, расположенной напротив, находится трехкилометровое земляное

укрепление раннего железного века и небольшая земляная крепость, возраст которой решат раскопки, проведенные в апреле 1968-го года.

Со стороны горы Зёрёг имеются и круганы, там раскопок еще не производилось.

Содоклад вскоре на основе вышеприведенных данных сделает соответствующие выводы о типологии крепостей и развитии общества.

Дьюла Новаки

Újabb római kori kutatások a Balaton-Felvidéken

Megtisztelő felkérésnek teszek eleget, amikor a Vándorgyűlés rendezőségének kérésére megkísérlek beszámolni arról a rómaikkal foglalkozó kutatótevékenységről, mely a Balatonfelvidéken, a veszprémi Bakonyi Múzeum körzetében az elmúlt években folyt.

Szívesen vállaltam elezt a feladatot, mert mint a veszprémi múzeum állandó külső bedolgozója — eddig háromszor rendeztem meg a kiállítás római kori anyagot bemutató részét 1950-ben, 1958-ban¹ és legutóbb 1963-ban. A háromszori átrendezésre az installáció modernizálása mellett azért is került sor, mert az időközben feldolgozott régészeti anyag fesztette a kereteket és helyet kért.

Ezen a helyen is köszönöm a Múzeum volt és jelenlegi igazgatóinak, kedves régész kollégáimnak, Mészáros Gyulának, Szentlélek Tihamérnak és Éri Istvánnak, hogy munkámat a veszprémi Bakonyi Múzeumban mindig a legmessze menően támogatták. — Legyen ez a kis beszámoló a hála és barátság lerovása a barátokkal és a nagyszerű anyaggal szemben.

Mert nagyszerű ez az anyag! — benne az ókori Pannónia élete elevenedik meg, és az újabban és újabban felszínre kerülő épületek, tárgyak, sírok, emlékek a tartomány 400 éves történetét egyre részletesebben ismertetik meg a kutatóval, érdeklődőkkel egyaránt.

Beszámolómból természetéből adódik, hogy nemcsak a magam munkájáról szólok itt, hanem igyekszem mindarról tájékoztatást adni, ami a veszprémi múzeum körzetében a római kori kutatás viszonylatában történt, felvillantva a múlt nagy leleteit és értékelve a jelen erőfeszítéseket.

Hatalmas munka folyt az elmúlt években a Balatonfelvidéken a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének égisze alatt, a keszthelyi és a veszprémi múzeum igazgatóinak szervezésében és szerkesztésében. A Régészeti Topográfia² megjelent és előkészületben lévő kötetei a koncepció nagyszerűségét dicsérik.

Az egyes korszakok és azok jellegzetes tárgytipusainak tanulmányozását megkönnyítő leletkorpuszokkal szemben a Régészeti Topográfia a régészet számára is elsőrendűen fontos településföldrajzi és településtörténeti vizsgálatokhoz nyújt segítséget.

A lelőhelyek földrajzi elhelyezkedésére, kiterjeszkedésére vonatkozó adatokat a hiteles megfigyelések nélkül múzeumba került nagyszámú leletanyagból ritkán kapunk, sőt gyakran a régebbi ásatásoktól sem remélhetünk. Ezért a topográfiai munkák elengedhetetlen feltevése, hogy a korábbi ismert lelőhelyek helyszíni

ellenőrzése, hitelesítése megtörténjék. Ugyanilyen fontos — különösen a kevésbé átkutatott területeken — a felszíni nyomok alapján új, eddig ismeretlen lelőhelyek felkutatása. Ezeket a szempontokat figyelembevéve dolgozta ki a MTA Régészeti Kutató Intézete a topográfiai munka elméleti és gyakorlati kérdéseinek módszertanát. Az így alakult alapelvek első gyakorlati megvalósítását üdvözölhetjük a Veszprém-megyei kötetekben. A gondos anyaggyűjtésre épülő kötetek tételei jelentős mértékben megváltoztatták a Balatonfelvidék régészeti lelőhelyeiről eddig kialakított képet.³

A viszonylag legjobban átkutatott római kornál is az 54 településnek mintegy harmadrésze a terepbejárások eredményeként bukkant fel az ismeretlenség homályából.

A topográfiai gyűjtőmunka eredményeként a Balatonfelvidék ez a terület, melynek római kori települési viszonyai szinte életközébe kerültek és egy-egy partmenti, vagy lankás dombok közötti épülecsoportot, ligetes szentélyt plasztikusan magunk elé tudunk képzelni.

Talán csak a pannóniai limesnek Brigetio és Aquincum közötti, jól kikutatott szakasza őrizte meg a római arculatot annyira, mint a Balatonfelvidék a római genium. — Míg az előbbi a katonai romanizációt tükrözi, a Balatonkörnyék római kori kultúrája kifejezetten civil, gazdasági és paraszti jellegű. — Az itt élő lakosság volt az, amely békés termelőmunkájával biztosította a limes, a véderő ellátását.

Az élet mindennapjait fenntartó termelőtevékenység, a földművelés eszközei a termelési módról beszélnek, célszerű formájukkal az akkori idők legmagasabb fokú termelékenységét biztosítva. — A célszerű eszközformák mellett valamennyi termékenység — istenség jóindulatát és oltalmát biztosítani kívánták a maguk számára, őslakosok és itálikusok egyaránt, ebből adódik ezen a vidéken a fogadalmi tárgyak, szentélyek, oltárok, szobrok, apró votivok gazdag sokrétűsége.

Megtaláljuk ezen a vidéken a romantizált őslakosság sajátos színezetű anyagi kultúráját,⁴ de tisztán áll előttünk annak az egyenesen Itáliából idetelepült latifundiumtulajdonosnak művészi ízlése, milliő igénye, aki itt a balácai⁵ villát építtette maga és családja számára.

Az 1909 óta pincébe zsúfolt 26 láda balácai freskóanyagot, mely az ottani római kori villa ásatásaiból került felszínre, csaknem 7 évi munkával sikerült úgy rendszerezni, hogy az összeállított és kiállított freskók ma a múzeumban enteriőr hatást kelteve, antik szobabelső hangulatát idézik.⁶ A falra-montírozás és művészi

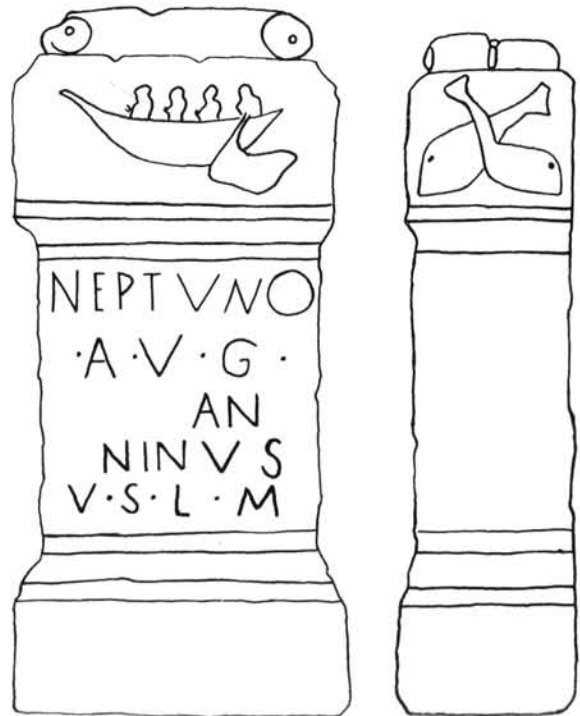

1. Bronz veder és tál, Somlójenő.
 1. Bronzener Schöpfer und Schüssel (Fundort: Somlójenő).
 1. Seau et plat en bronze (Somlójenő).
 1. Бронзовое ведро и блюдо, Шомлоенё.

kiegészítés munkájában Bartha László festőművész volt segítségemre.

Ezt követően Kiss Ákos arra vállalkozott, hogy az ugyancsak halmozva tárolt mozaikdarabokat, melyeket az ásásokat követően gondosan kiemelték a földből a régi ásatók, összeszerkeszti, rekonstruálva ezzel a balácai padlóborításokat. Eredményeit tudományosan is feldolgozta és közzétette az Acta Archeologicában.⁷

A falfestmények és mozaikok összeállítása, tudományos feldolgozása, végül kiállítása régi adóssága volt a Veszprémi Múzeumnak. Az eredmények bemutatásához nem kis áldozattal a Veszprém Megyei Tanács anyagi támogatásával a kutatógárda hozzáfogott és újjárendeztük a kiállítást, hogy a rómaiakori belsődekorációs anyagból legalább valamit hozzáférhetővé tegyünk a közönség számára. — A múzeumi belső tér kicsinek

3. Oltár, Neptunus tiszteletére, Nagyvázsony.
 3. Neptun-Altar (Fundort: Nagyvázsony).
 3. Autel, consacré à Neptune (Nagyvázsony).
 3. Алтарь в честь Нептуна, Надъважонь.

bizonyult, az anyag egy része kiszorult. — Ez adta az ötletet ahhoz, hogy a tihanyi apátság tágas pincehelyiségeit kiépítve, kiállítási térséggé alkalmassá tegyék. Soproni Sándornak és nekem jutott a kiállítás rómaiakori része elkészítésének szép feladata. A helyiség természetéből adódik, hogy kizárólag nedvességet bíró mozaik, kő- és márványtárgyak kiállítására alkalmas. — A Veszprémi Múzeumban egykor mostohán kezelt, összehalmozott feliratos rómaiakori kőanyagot, sírköveket, oltárokat, aediculákat szemlélteti méltó keretben a kiállítás egyik terme.

Itt nyert elhelyezést az 1965-ben Csajágon vasútépítés alkalmával felszínre került III. század elejéről származó szentély anyaga, — Liber Pater kultuszszobra és Minerva és Juno tiszteletére állított oltárok, melyeket Kelemen Márta gyűjtött be és dolgoz fel.⁸ A nagyvázsonyi Neptunus tiszteletére állított oltár hajósképében a rómaiakori halászat első balatonvidéki ábrázolását kell látnunk a III. századból.⁹

Az apátsági pince nagyobbik termében az architektónikus díszítőelemek, oszlopfők, pillérek és a Szentléle-

2. Meduzafejet ábrázoló bronzveret ládikáról, Balatonlovas.
 2. Medusenhaupt darstellender Bronzebeschlag von einem kleinen Kästchen (Fundort: Balatonlovas).
 2. Ferrure de coffret en bronze, représentant une tête de Méduse (Balatonlovas).
 2. Бронзовая оковка с сундучка, изображающая голову медузы. Балатонлоvasи.

4. Mázas kerámia a Balaton-Felvidékről.
 4. Schmelzkeramik vom Balaton-Oberland.
 4. Poterie vernissée (haut pays de Balaton).
 4. Обливная керамика с Балатонской горной местности.

ky Tihamér által feltárt ösvényesi villa¹⁰ rekonstruált porticusa kapott helyet. Ugyanitt két, ritkaságszámba menő kerek márványasztal is bemutatásra került, melyek szintén Örvényesen kerültek elő. A balácpusztai villa mozaikjai közül azokat állítottuk itt össze, melyek elhelyezésére máshol nem nyílt lehetőség.

Külön ki kell emelnünk a balatonvidéki római kori villakultúrát és ezek képviselőit.¹¹ Alaprajzi típusaikat tekintve az egyszerű, néhány helyiséges paraszti rustica-típustól¹² kezdve a tagoltabb alaprajzú épületekig,¹³ sőt a több épületből álló villaegységekig¹⁴ itt minden típus előfordul. A balácai villatelep főépületének, illetve az ott feltárt belső dekorációs anyag ismertetése kapcsán még visszatérünk a pompás urbana-típusú villákra. — Különös érdekesség a Balatonvidéken a villák erősítésének szokása, melyre leginkább a mozgalmas későrómai időkben került sor. A tornyokkal erősített villák¹⁵ a megmaradt és feltárt alapokból jól rekonstruálhatók.

Az elmúlt évek folyamán folyamatosan ásozt és egyre szebb eredményeket hozó örvényesi telep ásatairól¹⁶ az ásató Szentlélek Tihamér fog beszámolni a következőkben, itt csak annyit, hogy feltárásai az első, jól megfigyelt épületporticust hozták felszínre Pannóniában több más eredmény mellett.

Kiss Ákos több kampányban folyó ásatai a történeti szempontból igen értékes Túskevár közelében folytak¹⁷ és hoztak településtörténetileg és kronológiai-jól értékelhető anyagot, — sőt a pannóniai kispasztikai emlékeket tovább gazdagították egy bronz Minerva szobrocskával.

Kanozsay Margit a provincia fejlett higiéniéjére hozott újabb adatokat a kádártai római fürdő feltárásával.¹⁸

Valter Ilona feltárásai a balatonfüredi templomrom alatt római villa alapjait hozták felszínre.¹⁹

Néhány leletmentés kapcsán későrómai temetők sírjai kerültek felszínre, így Balatonfüreden is. Ezek feldolgozását Kelemen Márta kezdte meg.²⁰

Sági Károly Kékkúton az ún. ókeresztény bazilika alapjait ásta meg újból és kontrollja érdekes eredményekre vezetett, mely szerint a késői épület egy korábbi peristyliumos villából lett átalakítva.²¹

Sági Károlynak Barkóczy Lászlóval közösen folytatott Keszthely-fenekpusztai ásatai nem tartoznak beszámolóink keretébe.

A topográfiai, kiállításrendezési és ásatási munkákon túl úgy érezzük, nem mehetünk el a szorgos publikációstevékenység mellett sem szótlánul. Ezek közül e terület rómaikorával foglalkozó néhány munkát említünk. Értékes és hasznos a Pannónia-kutatás számára valamennyi eredmény, mely a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeiben²² jelenik meg. Innen értesülhetünk a leggyorsabban a megyében folyó kutatásokról és gyors közreadásuk révén ezek hamarosan bekerülnek a tudományos vérkeringésbe. Ezen kívül hírt adnak olyan új tudományos eredményekről, mint például Wessetzky Vilmos²³ és Pető Mária²⁴ munkáiban a somlóvásárhelyi Ozirisz szobrocskák újjáértékelésével tapasztaltuk, — ezzel különben külön korreferátum foglalkozik majd.

Izgatón érdekes volt a nyomozótevékenység, melylyel Éri István²⁵ felderítette a veszprémi múzeum egyik legpompásabb leletegyüttesének a nagydémi Lararium szobrainak múzeumba kerülését.

A múzeum régi anyagának újraértékelésével is hasznosítható tudományos eredmények születtek. A Römische Villen in Pannonien c. monográfia-kötet²⁶ csaknem

5. Vörös és szürke későrómai korsók a Balaton-Felvidékről.
 5. Rote und graue Krüge aus der späten Römerzeit (Balaton-Oberland).
 5. Cruches rouge et grise de l'époque romaine tardive (haut pays de Balaton).
 5. Красный и серый кувшины позднеримского периода с Балатонской горной местности.

fele e vidék anyagát tárgyalja. Rövidített formában ez kiadásra került egy magyaryelvű műemléki füzetben.²⁷

A szilasbalhási, illetve mezőszilasi tumulusok régen kiásott anyagának feldolgozása Kiss Ákos tollából²⁸ új eredményeket hozott az őslakosság romanizációjának megítéléséhez. Ugyancsak tőle kaptuk egy sajátosan balatonvidéki architektonikus díszítőelem-csoport publikációját,²⁹ melyben bemutatta a vöröshomokból készült építőtagozatokat.

Cáfolatra került az elmúlt időben néhány megkövesedett régi tudományos megállapítás, melyről a tüzetes vizsgálat kiderítette, hogy nem tartható tovább. Ilyen például Resatus fazekasműhelyének Pogánytelekről való származtatása,³⁰ vagy a már említett kékküti bazilika — villa problematika.³¹ — Más, régen a múzeum

tulajdonában lévő emlékről, mint a Balatonfőkajár — Sólápadulóból bekerült vöröshomokkő-domborműről, mely Dianát ábrázolja, kiderült, hogy egy eddig a Balatonvidéken ismeretlen thrák népcsoport jelentéte mellett bizonyít.³²

A beszámolóinkban elmondottak és vázoltak azt bizonyítják, hogy az eleven tudományos vérkeringés, mely a veszprémi múzeum hatókörében lüktet — az eddig elért eredmények, a jelenleg is folyó kutatások érlelik, és részben már meg is oldották a rómaikor kutatásának viszonylatában a legfontosabb feladatokat. Indokolt ezen a vidéken szintézisre törekedni a kutatásban, hogy a sok tudományos részleteredmény összegezve kerüljön az érdeklődő közönség és a tanulni, művelődni vágyó rétegek elé.

Aprólékos és áldozatos tudományos előkutatások nélkül nincs, illetve lehetetlen a nivós népművelés.

B. Thomas Edit

JEGYZETEK

¹ Vezető a Veszprémi Bakonyi Múzeum Régészeti Kiállításában. (Budapest, 1959); B. Thomas E., Rómaikori leletek 17—39. VIII—XXX. kép. Führer durch die Archäologischen Sammlungen des Bakonyer Museums in Veszprém. (Budapest, 1959); E. B. Thomas, Funde der Römerzeit 19—43. Tafel VIII—XXX.
² Veszprém Megye Régészeti Topográfiaja. I. A keszthelyi és tapolcai járás. (Budapest, 1966.)
³ Torma I., Könyvismertetése. Bakay—Kalicz—Sági: Veszprém Megye Régészeti Topográfiaja, a keszthelyi és tapolcai járás. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 5. 1966. 392—394.
⁴ B. Bónis Éva, ásatása Balatonaligán 1951-ben.
⁵ E. B. Thomas, Römische Villen in Pannonien (Budapest, 1964). Nemesvámos—Balácapusztá 73—107. XX—LXXV. képek.
⁶ B. Thomas E., Baláca. Mozaik-freskó-stukkó. (Budapest, 1964.) 1—21. XXII—LXXX.; Gedeon T.—Nemcsics A., A balácai római villa freskóinak technikai vizsgálata Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 2. 1964. 459—472.
⁷ Kiss A., The Mosaic Pavements of the Roman Villa at Baláca. Acta Arch. Hung. 11. 1959. 159—236. 1—47. kép.
⁸ Kelemen M., publikációja előkészületben.
⁹ B. Thomas E., Kétezeréves halászlati emlék a Bakonyi Múzeumban. Napló, XX. (1964) május 7-i szám.
¹⁰ Szentlélek T., Arch. Ért. 88. 1961. 235.; Örvényesi Minerva fej. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 4. 1965. 103. 1—5. kép. Az örvényesi bronz mécses, ugyanígy a feltárások alaprajza is közlésre került.
¹¹ E. B. Thomas, Römische Villen, i. m. Villen in der Balatongegend. 13—127.
¹² Uo. Egregy 33. Abb. 12; Sümegsehi 117, Abb. 55.
¹³ Uo. Balatonfüred 23. Abb. 6; Csopak 31. Abb. 11.

¹⁴ Uo. Gyulafíratót—Pogánytelek 35. Abb. 13.
¹⁵ Uo. Gyulafíratót—Pogánytelek III. sz. épület 44—45. Abb. 19—20; Sümeg 112—113., Abb. 51, 52.
¹⁶ Vö. 10. jegyzet.
¹⁷ Kiss A., A túskevári római telep 1962—63. évi feltárása. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 6. 1966. 37—54.
¹⁸ Kanócsay M.—Szentlélek T., A kádártai ásatás. A kádártai ásatás. I. Rég. Dolg. (1960) 2. 67—73., 75—82.
¹⁹ Arch. Ért. 93. 1966. 299.
²⁰ Arch. Ért. 94. 1964. 254.
²¹ Keszthely, Balatoni Múzeum kiállításán az ásatás eredményeként rekonstruálható villa kiállítva makettként.
²² Eddig megjelent: 1. 1963., 2. 1964., 3. 1965., 4. 1965., 5. 1966., 6. 1967.
²³ Wessetzky V., A Bakonyi Múzeum két Osiris szobrocskája Somlójenőről. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 4. 1965. 97—101.
²⁴ Pető M., A Pejacsevics-gyűjtemény Osiris szobrocskája. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 4. 1965. 91—96.
²⁵ Éri J., A nagydéli lararium múzeumbakerülése. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 1. 1963. 27—38.
²⁶ Vö. 5. jegyzet.
²⁷ B. Thomas E., Rómaikori villák a Balatonvidéken (Budapest, 1961).
²⁸ Kiss A., A mezőszilasi császárkori halomsírok. Arch. Ért. 84. 1957. 40. sk.
²⁹ Kiss A., Balaton-környéki római épülettagozatok. Arch. Ért. 87. 1960. 210—221.
³⁰ B. Thomas E., Römischen Villen... 49.
³¹ Vö. 21. jegyzet, valamint B. Thomas E., i. m. 52. skk.
³² B. Thomas E., i. m. 21. Tafel VI.

Neue Funde aus der Römerzeit im Balaton-Oberland

Der Vortrag bewertet zusammenfassend die auf die Römerzeit bezughabende Forschungstätigkeit im Bereich des Bakony-Museums zu Veszprém.

Besprochen und gewürdigt wird der auf das Balaton-Oberland bezügliche Band der Monographie „Régészeti Topográfia“ (Archäologische Topographie).

Desweiteren wird auch die Tätigkeit jener Forscher erörtert, die auf diesem Gebiet Grabungen, Aufschließungsarbeiten und in diesem Zusammenhang Ausstellungen durchgeführt haben.

Besonders betont wird ferner die Bedeutung jenes, aus früheren Zeiten stammenden Fundmaterials, das seit Jahrzehnten in den Lagerräumen des Museums aufgestapelt war und erst jetzt wieder der wissenschaftlichen Bearbeitung zugänglich gemacht wurde. (Baláca: Mosaiken, Fresken).

Damit hängt eng zusammen die Durchführung von Ausstellungen aus der Römerzeit Pannoniens mit neuen Fund-

stücken und neuer Thematik (Veszprém, Tihany-Túskevár). Neue Römervillen-Forschungen im Balaton-Oberland (Örvényes, Kádárta, Túskevár, Balatonfüred, Kékkút).

Übersicht über das Publikationsmaterial betreffend die Sammlungen des Bakony-Museums. In diesem Rahmen würdigt der Vortrag auch die neugewonnenen wissenschaftlichen Ergebnisse, die durch die Schaustellung des charakteristischen Materials der Balaton-Gegend ihre besondere Bedeutung auch für die Pannonienforschung ganz allgemein haben. Auch die mit der angestammt-bodenständigen Bevölkerung bzw. mit der frühen Romanisation zusammenhängenden Fragen kommen zur Sprache (Mezőszilas, Balatonaliga), desgleichen die Entfaltung der romanisierten Lebensform. Abschließend wurden aus dem Kulturbereich der Gegend auch Fundstücke aufgezeigt, in denen sich charakteristisch italische Merkmale in ihrer ganzen Reinheit erkennen lassen.

Edit Thomas

Nouvelles fouilles au haut pays de Balaton à la recherche de vestiges de l'époque romaine

La conférence résume et apprécie du point de vue scientifique l'activité concernant le matériel de l'époque romaine dans la contrée du Musée de Bakony à Veszprém.

Elle mentionne le volume de la Topographie Archéologique consacré au haut pays de Balaton et démontre l'importance de cette oeuvre.

Elle s'occupe de l'activité des chercheurs qui ont procédé à des fouilles, dépouillements, organisations des expositions dans ce domaine.

La conférence souligne l'importance de la réanimation — l'embranchement dans la circulation du sang de la science — de l'ancien matériel qui pendant des décennies, entassé dans des dépôts était inaccessible aux chercheurs. (Baláca: mosaïques, fresques.)

Cette question est en rapport étroit avec l'organisation de nouvelles expositions de l'époque romaine, où des pièces

nouvelles apparaissent arrangées d'après un thématisme nouveau. (Veszprém, Tihany-Túskevár.)

La conférence parle des nouvelles recherches de villas au haut pays de Balaton (Örvényes, Kádárta, Túskevár, Balatonfüred, Kékkút.)

Elle donne un compte-rendu des publications relatives au matériel du Musée de Bakony. A ce propos, la conférence traite les nouveaux résultats scientifiques qui — en présentant le matériel caractéristique de la contrée de Balaton — sont importants aussi du point de vue des investigations globales sur la Pannonie.

Le problème de la population autochtone, celui de la romanisation primitive sont évoqués (Mezőszilas, Balatonaliga) de même que l'épanouissement du train de vie romanisé. La présence des oeuvres qui présentent un contenu spécifiquement italique dans cette contrée est également démontrée.

Edit Thomas

НОВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К РИМСКОМУ ПЕРИОДУ В БАЛАТОНСКОЙ ГОРНОЙ МЕСТНОСТИ

Доклад суммирует и дает научную оценку занятиям по исследованию материалов, относящихся к римскому периоду и находящимся в веспремском Баконьском музее.

Он знакомит с томом труда «Археологическая топография», касающимся Балатонской горной местности, и указывает на его значение.

Знакомит с деятельностью тех научных сотрудников, которые на этой территории проводили раскопки, обработку материалов и работали по организации выставки экспонатов.

Доклад особенно выделяет оценку тех старых материалов, которые десятилетиями валялись на складах и к которым поэтому не было доступа. Теперь они стали для научных работников доступными. (Балаца: мозаики, фрески).

Тесно связана с этим и организация новых выставок с новыми материалами и новой тематикой. (Веспрем, Тихань — Тюшкевар).

Новые исследования вилл в Балатонской горной местности. (Ёрвеньеш, Кадарта, Тюшкевар, Балатонфюред, Кеккут.)

Учет публикационной деятельности, касающейся материалов Баконьского музея. В связи с этим доклад дает оценку научным успехам в показе характерных для Балатонской горной местности материалов, которые важны и с точки зрения общих исследований, касающихся римской провинции Паннония. Упоминается и вопрос о ранней романизации коренного населения (Мезёсилаш, Балатоналига), а также о развитии романизированного образа жизни. Показано и наличие характерных, чисто итальянских черт в культуре провинции.

Эдит Томас

Az egyiptomi kultuszemlékek jelentősége Veszprém megyében

A Pannónia történetének sajátos színezetet adó keleti kultuszok és a nagyszámú lelettel jelentkező és ezért különösen fontos császárkori egyiptomi kultuszok emlékműjének legnagyobb és meghatározó része szükségképpen a rómaiak által megszállt területre esik.¹ Bár a Vas megyei savariai Isis-szentély a legjelentősebb kultusz építmény, és a legművészebb kultusztárgyat, az egyiptomi isteneket ábrázoló egyedi kancsót Sopron megye területén találták, továbbá Savaria mellett Aquincum az egyiptomi kultuszoknak másik pannóniai központja, mégis, a kultuszok szélesebbkörű értékelése és az ehhez kapcsolódó problémafelvetések szempontjából a Veszprém megyében eddig előkerült egyiptomi régészeti anyag a legfontosabb. Négy különböző jellegű kultuszemlék oly problémákat vet fel, amelyekre végleges választ minden esetben még ma sem adhatunk, de provinciális és általános kultúrtörténeti szempontból is igen jelentős feladatot képeznek.

A legjelentősebb, egyben a legproblematisabb anyagot a Balaton partján előkerült köemlék jelenti. 1959-ben a Balatonszabadi Üdülő strandján, a hullámvérés ellen védő kötömbök közül kerülhetett a partmenti sekélyebb vízbe az a két darabból álló, ábrázolásokat mutató, háromnegyed méter magas kő, amelyet először római tárgyú leletnek, majd Alföldy Géza egyiptomi emléknek határozott meg.² A Leideni Múzeum Egyiptomi Osztálya vezetőjének, az éppen hazánkban tartózkodó B. H. Strickernek jelenlétében még a helyszínen vizsgálhattam meg a páratlan leletet. A két részre tört kötömb összeállítva az Egyiptomban az őbirodalom óta ismert oltárkönek alul-felül szélesedő formáját mutatta. Már egymagában ez is felkelthette az érdeklődést, amit méginkább fokozott az a körülmény, hogy a közettani vizsgálat alapján kétségtelenül helyi, Balatonfelvidéki készítménnyel állunk szemben. A kőnek a Balaton déli partjára való kerülését az a helyszínen kapott közlés magyarázza, hogy a partsáv megerősítésére szolgáló kötömböket Badacsonyból szállították át. Az említett közettani vizsgálat is ezt a lehetőséget erősítette meg.

Az oltárköre vésett valódi és álhieroglifek vizsgálata jelen ismertetésünk keretén kívül esik, azonban foglalkoznunk kell az ábrázolásokkal, amelyek az Egyiptomon kívüli egyiptomi kultuszok egy nagyon értékes emlékévé avatják az oltárt. A közepen eltört kő hiányzó részecskéi ellenére is jól kivehető a trónon ülő Osiris alakja. (1. kép a) Harachte áll előtte római ornátusban, a fején napkoronggal (1. kép b)) A harmadik egyiptomi isten az ugyancsak római ruhában, de

sakál-, illetve kutyafejjel ábrázolt Anubis hátranézve mintegy visszatekint istentársaira. (1. kép c)) Az egyiptomi hitvilágban az elhunyt túlvilági kísérőjeként szereplő Anubisnak visszafordított fejjel való megjelenítése nem szokatlan. Egyedülálló azonban egy oltárkö díszítő, egyben kultikus tartalmú ábrázolásán. Visszatekintő fejjel van ábrázolva pl. a savariai reliefen is a Sothis kutya.³ (Másként ugyanebben a jelenetben előre nézve is szerepel.)⁴ A visszatekintő sakál- vagy kutyafej hieroglifjelként is szerepel az egyiptomi írásban és ez a körülmény ábrázolásunkat a magyarországi egyiptomi kultuszemlékek egy jelentős témaköréhez csatolja. A késői korban a hátratekintő sakálnak mint hieroglif jelnek „húzni”, „vonni” alapjelentése mellett⁵ „vizet-folytatni” értelmezése is van.⁶ Egyiptom életében a termés biztosítására mindmáig, a római hódítás után azonban magára Rómára nézve is döntő jelentőségű volt a Nílusáradás megjelenése és kellő magassága. A csillagászati évkezdetet jelentő Sothis, azaz Sirius csillag heliakus felkelése viszont — mint ismeretes — a Nílusáradás kezdetével esik egybe. Ezzel magyarázható a Kutya csillagképben megjelenő Sothis csillagnak istennőként való megszemélyesítése és kutyán ülve való ábrázolása. Sothis Isisszel is azonosították, aki a kezében tartott szisztrummal az életet jelentő áradást indítja meg. Ugyanezt a gondolatot képviseli a visszafordított fejű sakál vagy kutya ábrázolása is.⁷ A Nílusáradást előhívó, illetve az újévvvel kapcsolatos istenek alakjai és jelképei a savariai Iseum és az egyedi kancsó ábrázolásain ismétlődve jelennek meg. A kutyán ülő Isis-Sothisnak, mint a Nílusáradást, egyben az évkezdetet is jelképező istennek kutyán ülő alakját legutóbb egy barbaricum gyűrű-leleten felismerni vélte és ismertette Thomas Edit.⁸ Az *annum novum faustum felicem* egyik fontos tényezője Róma számára is a Nílusáradás volt. A szóbanforgó hieroglif jelnek azonban még egy, átvitt értelmű, kultikus jelentése is volt, ami által a halál gondolatában az életet jelentő Osiris hitnek a kifejezője is lett. Az Osirisból halála után eltávozó víz szőjeleként⁹ ugyanezt a Nílusvízzel is azonosították.¹⁰ A földi élet fenntartásához nélkülözhetetlen elemnek és az Osirisszé válás formájában a túlvilági életet ígérő Osiris hitnek legfőbb jelképei képezik így a provinciális mestertől származó, bizonyára egy magánszentély kultusztárgyát képező oltárkönek ábrázolásait.

Ha nem is ilyen egyiptomi szentélyben, de a római Istenek társaságában képzelhetjük el azt a sajnos azóta elveszett Hermes-Thot szobrocskát, amelyet fenék-

I. Balatonszabadi, oltárkő
 a) trónon ülő Osiris,
 b) Harachte,
 c) Anubis ábrázolásával.
 I. Balatonszabadi: Altarstein
 a) mit Figur Osiris auf Throngestühl,
 b) mit Harachte-Figur,
 c) mit Anubis-Figur.

I. Pierre sacrée de Balatonszabadi, représentant
 a) Osiris assis sur le trône,
 b) la figure de Harachte,
 c) la figure d'Anubis.
 I. Камень от алтаря из Балатонсабали
 a) с изображением сидящего Осириса
 б) с изображением Харахте
 в) с изображением Анубия

pusztai leletként Hekler Antal ismertetett.¹¹ A Hermes-Thot ábrázolások nehéz problémába torkollnak abban az esetben, ha különösebb ismertetőjel, pl. papirusz-tekerecs, vagy ibisz madár nem jelzi a Thot jelleget. További kutatást igényel még, hogy mennyiben jelenthetett az antikvitás számára egyiptomi istenséget is a klasszikus interpretálásban, de a fejen tollal történő Hermes ábrázolása. Hekler sajnos nem közölt képet az említett szobrocskáról.

Az egyiptomi kultuszoknak a néprétegek szempontjából való elterjedése kérdésében is sajátos és jelentős lelettel szolgált Veszprém megye római emlékanyaga. A Thomas Edit által publikált¹² Gyulafirátót-pogánytelki ólomszobrocskák két érdekes lehetőséget vetnek fel: a szegényebb, alsó néprétegek kultuszigényét szolgálták-e, vagy az ólomnak sajátos szerepe, mágikus erejének vélt hatása feltételezhető-e? A publikáló által felvetett kérdésnek, a szobrocskák közt levő két Isis-Fortuna esetében egy legutóbbi váratlan lelet az előző felvetést látszik erősíteni. Ordason, Dunakömlődél szemben a Dunaparton került elő három kis Osiris

szobrocska. Kidolgozásuk annyira egyszerű, művészileg annyira értéktelen, hogy bármi legyen is odakerülésük oka, bizonyosan igénytelen, szegényebb emberek számára készült és került aztán a limesszel határos barbaricum partra. (2. kép.)

Az Osiris szobrocskák pannóniai viszonylag gyakori előfordulásának problémájával más alkalommal foglalkoztunk.¹³ Egész röviden utalunk csak arra, hogy az egyiptomi istenek római diadalmas térhódításának okai elsősorban a kor társadalmi viszonyaiban keresendők. A sors, — hozzáfűzhetjük: a széles tömegek számára igen nehéz sors — felett is álló Isisbe vetett hit¹⁴ erősebb volt, mint a megmerevedett és hitelében is meggyöngyült római istenvilág hatóereje. A földi élet bajai, veszedelmei ellen Isis mellett Serapishoz folyamodtak a gyógyulást remélő betegek, a halálveszélynek kitett katonák, a birodalom élén álló császár üdvéért könyörgő tisztviselők. Az egyiptomi vallásnak a római hitvilággal szemben, — éppen e válságos időkben — legfőbb előnyét azonban a túlvilági gondtalan életnek, sőt az Osiriszé, istenkirállyá válásnak a reménye jelentette.

2. Ordasi Osiris szobrocskák.

2. Osiris-Kleinplastiken (Fundort: Ordas).

2. Statuettes d'Osiris du village Ordas.

2. Ордашские статуэтки-изображения Осириса.

A napistennel is azonosított, görög-római ornátusban megjelenő Serapis mellett ezért terjedt el szélesebb körben az eredeti múmia alakban ábrázolt Osirisbe vetett hit. Ennek bizonyítékai a Pannóniában szép számmal előkerült Osiris szobrocskák. Nemcsak a kultuszközpontokban, vagy a limesvonal mentén, hanem mindeütt, ahol római település volt, található, vagy leletként várható ennek emlékét őrző gondos, vagy egyszerűbb kivitelű példánya. Ennek egyik legékesebb bizonyítékául a Bakony, illetve Somló aljában talált két Osiris szobrocska szolgál, melyeket a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeiben publikáltam.¹⁵

Wessetzky Vilmos

JEGYZETEK

¹ Összefoglalóan: Wessetzky Vilmos: Die ägyptischen Kulte zur Römerzeit in Ungarn. Leiden, 1961.

² Szépművészeti Múzeum, 60. 28. E.

³ Több felvétele közül: Szentlélek Tihamér: A szombathelyi Isis szentély. Szombathely, 1965. címlapján.

⁴ Az Iseum Campensét megőrkítő berlini Vespasianus érem ábrázolásáról legutóbb: Andreas Alföldi: Die alexandrischen Götter und die Vota Publica. Jahrbuch für Antike und Christentum, 8/9. (1965) 1966. 58. és taf. IV. 3.

⁵ Wörterbuch der ägyptischen Sprache (WB) IV. 351.

⁶ Uo. IV. 353.

⁷ A képnek és a képszerű hieroglif jeleknek eszmét kifejező jelentésére vö. W. Westendorf: Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde, 94. (1967) 139—150.

⁸ Antik Tanulmányok, 15 (1968) 246-252. A közölt rajz pontossága kétséges.

⁹ WB IV. 353.

¹⁰ Piramisszövegek 788. stb. Dobrovits Aladár: A római császárkori Osiris-vallás megértéséhez. Egyetemes Philológiai Közlöny. 1933—34.

¹¹ Múzeumi és Könyvtári Értesítő 3. (1909) 202.

¹² Archeológiai Értesítő, 79. (1952) 32—37. Két Isis-Fortuna: IV. t. I—2.

¹³ Acta Antiqua, 15. (1967) 451—456.

¹⁴ A kérdés széleskörű tárgyalását l. S. Morenz: Die Begegnung Europas mit Ägypten. Berlin, 1968. Részletes taglalást l. S. Morenz: Untersuchungen zur Rolle des Schicksals in der ägyptischen Religion. Abhandlungen der Sächsischen Akad. Leipzig. Phil.-Hist. Kl. 52. Left 1. 1960.

¹⁵ A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 4. (1965) 97—102.

Die Bedeutung ägyptischer Devotionalienfunde auf dem Gebiet des Komitats Veszprém

Der größte und entscheidendste Teil von Objektfunden aus der Zeit der für die Geschichte Pannoniens so eigenartig bezeichnenden Ostkulte sowie des aus der römischen Kaiserzeit überkommenen besonders reichhaltigen Fundmaterials ägyptischer Kulte kam ganz selbstverständlich aus dem Boden des römischen Siedlungsbereichs in Pannonien zum Vorschein. Vom Gesichtspunkt der Bewertung der Kulte ist und bleibt jedenfalls das bisher aus dem Boden des Komitats Veszprém gehobene Fundmaterial das wichtigste, wenn sich auch das bedeutsamste bauliche Kultdenkmal, das Isis-Heiligtum von Savaria, auf dem Boden des Komitats Vas befindet und das bisher künstlerisch hochwertigste Kultobjekt, der Krug von Egyed mit der Darstellung ägyptischer Gottheiten, aus dem Boden des benachbarten Komitats Sopron stammt. Es soll in diesem Zusammenhang auch erwähnt werden, daß neben Savaria, dem heutigen Szombathely, auch die im Norden von Budapest gelegene römische Lagerfestung Aquincum die andere zentrale Fundstätte ägyptischer Devotionalien ist.

Vier solche unterschiedliche Kultobjektgruppen sind der Ausgangspunkt zu ebensoviel Fragestellungen. Wenn auch vorläufig eine endgültige Beantwortung dieser vier Probleme nicht gut möglich ist, so beinhalten sie allenfalls die grundlegende Thematik für alle Lösungsversuche.

Das wichtigste, aber auch am schwersten zu lösen scheinende Problem ist jenes des ägyptischen Altarsteins, der in Balatonszabadi zum Vorschein gekommen ist. Nach den verfügbaren Daten soll dieser Fund aus der Gegend von Badacsony nach dem jenseitigen Balatonufer geraten sein. Klar erscheinen auf dem Stein die Gestalten der Gottheit Osiris auf einem Throngestühl, des Licht- und Sonnengottes Horos sowie des Gottes Anubis, ursprünglich mit Schakalskopf, aber zur Römerzeit auch mit Hundekopf dargestellt. Im pannonischen Fundmaterial kann diese letztere Anubis-Darstellung etwa als einzigartiger Hinweis aufgefaßt werden auf die Sothis- (Hundestern)-Periode mit dem Bild eines rückblickenden Hundes. Ansonsten ist der rückblickende Schakal der Ägypter als Hieroglyphe auch gleichbedeutend mit dem Begriff „Wasserspender“ und kann derart Hinweis

sein auf die jahreszeitlich bedingten Nilüberschwemmungen. Man geht also wohl nicht fehl, wenn man annimmt, daß in der Gegend von Badacsony im Balaton-Oberland, auf dem römisch besiedelten Teil, ein ägyptisches Privatheiligtum gewesen sein mag.

Wenn schon nicht ein solches Heiligtum, so doch eine Art römischer Götterwelt mag sich in unserer Vorstellung auf dem Fundort Fenékpuzta der seither leider verschollenen Kleinplastik des griechisch-ägyptischen Gottes Hermes-Thot abzeichnen. Die Darstellung dieser Gottheit erweist sich als ein recht heikles Problem, wenn durch Papyrusrollen oder den Vogel Ibis nicht auf den Thot-Charakter hingewiesen wird. Ob ein Federsymbol am Gotteshaupt hinreichend ist, — soll vorläufig dahingestellt bleiben. Im gegebenen Fall tut man aber gut daran, wenn man Prof. Heklers Beschreibung der Kleinplastik nur mit Vorbehalt gelten läßt.

Eigenartig ist auch die dritte Gruppe in der Reihe der Kultobjektfundstücke. Die von Edit Thomas beschriebenen, aus Blei gegossenen Kleinplastiken (Fundort: Gyulafirátót-Pogánytelek) lassen zwei interessante Möglichkeiten offen. Einmal, ob die beiden Isis-Fortuna Kleinplastiken für die Kultbedürfnisse der niedrigeren, also auch ärmeren Volksschichten bestimmt waren? In diesem Fall würde nämlich die Annahme eine bedeutsame Bestätigung finden, daß dieser Kult in Pannonien weiterverbreitet war. Oder aber mag es sich hierbei um eine Art vom Werkstoff Blei ausgehende spezifische, magische Wirkung handeln, wie z. B. im Falle der in Ägypten ausnahmsweise aus Eisen gefertigten Amulette?

Vom vierten Fundort im Bakony-Gebirge stammen zwei Osiris-Kleinplastiken, über die ich jüngst bereits berichten konnte. Diese bestätigen die Vorstellung, daß in Pannonien überall mit ägyptischen Kultobjektfunden gerechnet werden kann, wo geeignete Verkehrswege oder günstige Anbauverhältnisse (z. B. Weinbau) das Entstehen römischer Niederlassungen ermöglichten. Die Tatsache, daß sich unter diesen Fundstücken auffallend viele Osiris-Kleinplastiken befinden, beweist, daß die Verehrung der Gottheiten viel verbreiteter war, als gewöhnlich angenommen.

Vilmos Wessetzky

L'importance des monuments du culte égyptien dans le département de Veszprém

Il est d'une nécessité évidente que la partie la plus grande et la plus caractéristique des monuments des cultes orientaux — qui prêtent un air particulier à l'histoire de Pannonie — se trouve sur les territoires habités par les Romains. C'est le cas, naturellement, des monuments des cultes égyptiens de l'Empire dont le matériel vu sa richesse est d'une importance primordiale. Bien que le sanctuaire d'Isis de Savaria, dans le département de Vas soit l'édifice cultuel le plus remarquable, et que l'objet cultuel le plus important — l'aiguère d'Egyed — représentant les dieux d'Égypte soit retrouvé dans le sol du département de Sopron, et qu'Aquincum soit à côté de Savaria l'autre centre important des cultes égyptiens en Pannonie, pourtant du point de vue de l'éva-

luation des cultes, c'est le matériel archéologique découvert dans le département de Veszprém qui est le plus remarquable. Quatre monuments culturels de caractères différents posent quatre problèmes. Même si actuellement nous ne pouvons encore donner de réponses satisfaisantes à ces questions, ce sont ces monuments qui constituent le matériel primordial des problèmes qui attendent leur solution.

Le premier et le plus problématique de ces monuments est la pierre sacrée retrouvée à Balatonszabadi qui — selon les données dont nous disposons — y fut transportée de Badacsony, de l'autre bord du lac. Sur la pierre on reconnaît facilement les figures d'Osiris assis sur le trône, d'Horus au disque du soleil et d'Anubis à la tête de chacal, c'est-à-dire, dans

la représentation de l'époque romaine, à la tête de chien. Cette représentation d'Anubis peut constituer dans le matériel provincial l'indication unique à la figure cynocéphale tournant la tête en arrière de la représentation de Sothis. Car le chacal regardant derrière, comme hiéroglyphe a aussi la signification „faire couler de l'eau", et est en rapport évident avec le commencement de l'inondation du Nil. Sur le territoire habité de Romains du haut pays de Balaton nous devons supposer l'existence d'un sanctuaire privé d'un Egyptien aux environs de Badacsony.

On peut s'imaginer, sinon un tel sanctuaire, au moins un assemblément des dieux romains à Fenékpuszta, au site où la statuette Hermès-Thot, malheureusement disparue, fut retrouvée. Les représentations d'Hermès-Thot posent de difficiles problèmes dans les cas où aucun attribut — un rouleau de papyrus, un ibis p. ex. — n'affirme le caractère Thot; la plume sur la tête suffit-elle sous ce rapport, voilà une question qui demande des études ultérieures. Dans ce cas la description de la statuette que nous devons à Hekler n'est pas probante.

Le troisième groupe de monuments culturels ont de nouveau un caractère particulier. Les statuettes en plomb de Gyulafirátót-Pogánytelek — publiées par Edit Thomas — permettent deux possibilités intéressantes: les deux statuettes Isis-Fortune servaient-elles les exigences culturelles des couches inférieures, pauvres de la population — car en ce cas l'hypothèse de la vaste pénétration de ce culte serait bien appuyée — ou doit-on attribuer au plomb un rôle spécial, de l'effet magique comme p. ex. en Egypte dans le cas des amulettes fabriquées exceptionnellement en fer?

Le quatrième site est la contrée de Bakony, avec deux statuettes d'Osiris dont j'ai rendu compte récemment. Elles appuient l'hypothèse d'après laquelle on peut s'attendre en Pannonie à la découverte de monuments culturels égyptiens partout où le réseau routier où le sol fertile (viticulture permettaient la fondation d'une colonie romaine. Le chiffre proportionnel relativement élevé des statuettes Isis peut témoigner de la pénétration plus profonde de ces cultes que l'on n'ait supposé auparavant.

Vilmos Wessetzky

ЗНАЧЕНИЕ ЕГИПЕТСКИХ КУЛЬТОВЫХ ПАМЯТНИКОВ В КОМИТАТЕ ВЕСПРЕМ

Определенная — и наибольшая — часть египетских культовых памятников падает на территорию, которую населяли римляне. Этот богатый материал вносит в историю Паннонии характерный восточный колорит. Хотя наиболее значительное культовое сооружение — саварийский храм Изиды — находится в комитате Ваш, наиболее искусно исполненный культовый предмет — эдьебский кувшин с изображениями египетских богов — был найден на территории комитата Шопрон, а Аквинкум, расположенный рядом с Саварией, является вторым египетским культовым центром в Паннонии, — с точки зрения изучения культов все же наиболее важным является археологический материал, до настоящего времени найденный в комитате Веспрем. Четыре различных культовых памятника ставят четыре разные проблемы. Хотя мы теперь еще не можем дать на них окончательного ответа, археологические находки, имеющиеся в нашем распоряжении, содержат основной материал для их разрешения.

Самым значительным, а вместе с тем и самым проблематичным является найденный в Балатонсабади камень — часть египетского алтаря, который, согласно имеющимся данным, попал сюда с противоположного берега — из Бадачоня. На камне можно хорошо различить фигуру восседающего на троне Осириса, Гора в ореоле солнечных лучей и бородатого Анубия, имеющего, согласно изображениям римского периода, голову собаки. Последнее — изображение Анубия, может быть единственной из провинциального материала ссылкой на фигуру смотрящей назад собаки по Сотису. Изображение повернутой назад бороды, как иероглиф, имеет значение «лить воду», что, очевидно, имеет связь с началом разлива Нила. Можно предположить, что в районе Бадачоня, в свое время населенного римлянами, находился частный египетский храм.

Возможно также, что там и не было такого храма. Во всяком случае, можно предположить существование в этом месте изображений, сходных с фенекпустаийской статушкой, к сожалению, утерянной, изображающей Гермеса-Тота. Расшифровка (Гермес — Тот?) представляла бы трудную проблему, если бы определенные признаки, как например, сверток папируса или изображение ибиса, не указывали бы, что это египетский бог Тот. Достаточно ли для этого утверждения наличие на голове божества птичьего пера — покажут дальнейшие исследования. В данном случае описание статушки, данное Хеклером, не может быть решающим.

Третья группа египетских культовых памятников опять имеет своеобразные черты. Эдит Томаш опубликовала описание свинцовых статуэток, найденных в Дьюлафиратоте Поганьтелеке. Это опять-таки поставило два вопроса: служили ли две статушки Изиды-Фортуны для культовых целей у низших слоев населения (в таком случае подтвердилось бы предположение о широком распространении культа) или же надо предполагать, что свинец тут играет другую роль — роль магического воздействия, как например, в случае с железными амулетами в Египте.

Четвертое место находок — окрестности Баконя, где были найдены две статушки, изображающие Осириса, о которых в последнее время я имел случай сделать сообщение. Находка эта подтверждает предположение, что везде, где наличие приемлемых дорог или условий для земледелия (виноделия) делает возможным римские поселения, там на территории Паннонии мы всегда можем рассчитывать на наличие египетских культовых памятников. Среди этих памятников наиболее частыми являются изображения Осириса, что свидетельствует о том, что внедрение египетского культа Осириса было более глубоким, чем это предполагалось ранее.

Вильмош Вешетски

Újabb avarkori leletek a történeti Veszprém megyéből

1924-ben a „Közlemények Veszprém vármegye múltjából” című tudományos kiadványsorozat 2. füzeteként Rhé Gyula, a Bakonyi Múzeum egyik alapítója tollából jelent meg a megye területén előkerült avarkori emlékek első, nagyobb szabásúnak mondható összegezése.¹ Rhé Gy. alig egy évtizedes múzeumi pályafutása során végzett ásatásából kiindulva próbálta a Veszprém megyei avarkori leletanyagot körvonalazni. Munkája mai szemmel is sikeresnek mondható: 10 lelőhelyről emlékezik meg, de ezek sorából egyedül *Papkeszi-Sáripusztá* nevét kell törölni, melynek anyaga V. századi gazdag germán női sírhoz tartozik.² Azóta a lelőhelyek száma a különböző földmunkák, leletmentések nyomán majd háromszorosára növekedett, ugyanakkor az 1956-ban megjelent lelőhely-kataszter az egyetlen munka, amely a megye avarkori emlékeit — ha csak kis mértékben is, helyrajzi tévedéseket nem nélkülözve — összességükben tárgyalta.³ Előadásunkban ezeket az új, kevesek által ismert avarkori temetőtöredékeket kívánjuk bemutatni, bizonyos topográfiai és történeti felismerések összefüggésében.

Az i. sz. 568 után kezdődő korai avar betelepülésnek Rhé Gy. munkájában még nem lelhetjük a nyomát: a régészeti emlékek sorát 1930-ban a *Pápa-Urdomb*-i temető három sírjának közzététele nyitotta meg.⁴ Az 1. számú, munkások által feldúlt sírban talált mellékletek: egyenes, kétélű vaskard; aranyozott ezüst lemezzel borított, álcgat alakú, bronzból préselt övveretek, stb. alapján joggal vélhetjük, hogy az e korú leletekben igen szegény Kisalföld K-i részének egyik főnökét temethették e VII. századi sírba. Pápa környékének kora avarkori lakottsága igen sűrű lehetett. A várostól K-re fekvő *Báróchegy*-ről ismerünk VII. századi gyermeksírt,⁵ illetve sírokat; a közeli *Öreghegyen* 1963-ban kora avarkori női sírt mentettünk meg,⁶ s egy 1872-ben bemutatott, granulációval díszített nagygömbös aranyfülbevaló⁷ sejteti, hogy a jövőben még újabb és gazdag kora avarkori temetők kerülhetnek elő a város területén.

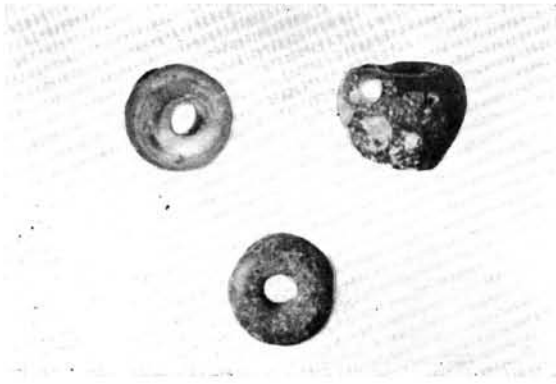
A tudományos irodalomban sokkal fontosabb szerep jutott a *Várpalota-Unio homokbánya* területén 1933-ban feltárt langobard temetőben talált 4 korai avar sírnak.⁸ J. Werner, aki az első feldolgozást újraközölte temetőtérképpel kiértékelve, a várpalotai temetőt tekinti a pannóniai langobard-kérdés alappilléreinek („Várpalota-Kultur”).⁹ Ugyancsak tőle származik az a nemzetközi irodalomba bekerült elgondolás is, hogy a várpalotai langobard temető egyik részlete az egyetlen a maga nemében, amely az avarkorban is folytatódik: a 4 avar

sír a körülötte fekvő langobard sírokkal 568 utáni temetkezések lennének. E feltevést Bóna István feldolgozása már eleve elutasította, újabban éppen a temetőtérkép alapján Kovrig Ilona cáfolta behatóbban.¹⁰ Simonyi Dezső új elmélete — amely szerint a várpalotai avar sírok 568 előtti bulgárok temetkezései lennének¹¹ — régészetileg megalapozatlan.

Ugyancsak Várpalotán, a fenti lelőhelytől kb. 1,5 km-re a *Gimnázium* (korábban Szüts-fátelep és altiszi lakások) területén került napvilágra egy VI. század végétől a X. századig használt avarkori temető. 1935 és 1963 között számos kutató által leletmentett és begyűjtött kb. 250 sír anyagáról van tudomásunk, ugyanennyire tehető a feltáratlan, illetve elpusztított sírok száma is. Sajnos, a rendszertelen feltárások és földmunkák során megbolygatott temető anyaga csak tárgyi párhuzamok megvonására alkalmas. A Várpalota-Gimnázium-i avar temetőt Erdélyi I.—Németh P. tanulmánya mutatja be,¹² ezért most nem szólunk róla. Itt kell azonban rámutatnunk J. Werner tévedésére, aki a II. világháború előtt feltárt sírokat az Unio homokbányai langobard temető sírszámához csatolja tévesen, azzal a megjegyzéssel, hogy ezek leltára a II. világháború során megsemmisült.¹³ Várpalota avarkori települési képe szintén sűrű lakottságot mutat: az *Unio-homokbánya* ÉK-i sarkában Gábori Miklós leletmentése 1952-ben három bolygatott avar sírt és egy tüzelőhelyet hozott a felszínre. Ugyaninnen az általa már korábban begyűjtött egy sír fennmaradt mellékletei a VII. századi geometrikus mintájú préselt szíjvégek.¹⁴ A Várpalota-pétfürdői országút baloldalán fekvő *Csererdőben* 10—14 éves gyermek sírjának leleteit ma már csak Gábori M. jelentéséből ismerjük.¹⁵ Ugyancsak a várpalotai avar temetők csoportjába sorolhatjuk a Várpalotához közelebb fekvő, régészeti irodalmunkban *ösküi* néven ismert temetőt is,¹⁶ amelynek közeléből csontváz mellől 2 borostyán gyöngy és 1 színes pettyekkel díszített pasztagyöngy (*1. kép*) került szovjet tiszték ajándékaként 1960 körül a Bakonyi Múzeumba.¹⁷

A történeti Veszprém megye egyik legszebb koraavar kori temetője a *Balatonfüzfő-Szalmássy telepen* feltárt lehetett. A homokhordással már korábban harmadrészen megbolygatott temetőben 1961—1964 között összesen 79 sírt tártunk fel,¹⁸ a sírok egyharmada még ma is kutatóra vár. A közeljövőben teljes egészében közreadandó leletanyagból egy érdekes együttest mutatunk be. Még a leletmentések megkezdése előtt szétrombolt sírokból utólag begyűjtött, és sírok szerint elkülönített

tárgyak közül a „K”-val jelölt sírban egy bronzláncon csüngő dobozban (?) találtak egy pár nagygömbös, kőbetétes ezüsthüvelyt, a koponya mellett granulációval és kőbetétekkel díszített arany függőpárt, valamint különböző formájú és díszítésű gyöngysort. A sírhoz tartozott egy V—VI. századra keltezhető nagyméretű, rekeszes aranygyöngy, piros és zöldszínű kőberakásokkal. A két legfontosabb darab egy ezüst bulla, előlapján ΠΕΤΡΟΣ felirattal és a szent mellképével, valamint ugyancsak ezüst, sajnos kissé töredékes kereszt, előlapján $Z \frac{\eta}{\epsilon} H$ azaz „az élet fénye” vagy „az élet fény” szöveggel. Ez utóbbit László Gyula megfejtése után adom, aki a kereszt szövegének értelmezésével és kapcsolataival a közelmúltban foglalkozott.¹⁹

Balatonfűzfő és környéke szintén egy avarkori települési göcöt alkot: a fűzfői *Bugyogó* 1924-ben Rhé Gy.

1. Lh.: *Öskütől* É-ra, 3 km-re.

1. Fundstelle: 3 km nördlich von *Öskü*.

1. Site: à 3 km au Nord de *Öskü*.

1. Место находки: в 3-х км к северу от *Ёскуо*.

által közölt töredékes anyaga a VII. század második felére keltezhető,²⁰ valamivel későbbinek tarthatók a *Gyártelep*-i temetőrészlet leletei Cs. Sós Ágnes 1951-es gyűjtéséből.²¹ VII. századi sírhoz tartozik egy szürke színű, hullámvonalalkötegekkel és körbefutó befésüléssel díszített edény (2. kép), mely a *balatonkenesei Zsidótemető* mellől 1962-ben került elő.²²

Kora avarkori leleteink egy újabb csoportja már a történeti Veszprém megye DK-i csücskében, a Mezőföldön helyezkedik el. E csoport rangos, fejedelmi sírjai Ozora-Pusztatótiban láttak napvilágot.²³ E lelőhely közelébe esik *Mezőszilas* (korábban Szilasbalhás), ahonnan a Bakonyi Múzeum préselt, VII. századi, aranylemezzel borított függőt őriz.²⁴

A VII. század utolsó harmadával kezdődő, s a IX. század végével záródó késő avarkornak nevezett időszak emlékei a történeti Veszprém megyében jóval gyakoribbak, mint a korai avaroké. Nemcsak Rhé Gy. 1924-ben írott munkája, de 1931-ben Prágában Fettich Nándor értékelésével kiadott könyve, a *Jutas und Öskü*²⁵ a megye legszebb késő avar tárgyait mutatta be. Számuk azóta is jelentősen megnövekedett: e korba tartozik a már néhány szóval jellemzett Várpalota-Gimnázium-i temető nagyobb része; az *Ajka-Téglagyár* szórványai (3—4. kép) és Fettich N. által feltárt 10 sírja;²⁶ a *Bakonypéterd-Irtásdülő*-i „késő-népvándorláskori” temetőrészlet;²⁷ *Bakonytamásiból* griffmotívumokkal díszített övveret, valamint egy bögre;²⁸ a *Pápa-Korona utcából* áttört nagyszíjvég;²⁹ egy *Padragkut* határában előkerült füles bögre (5. kép), és egyéb leletek.³¹ Különösképp két lelőhelyről kell megemlékeznünk: a *balatonszölösi* temetőtöredékről, valamint vele összefüggésben a *halimbai*, Török Gyula által feltárt VI—IX. századi temetőről.

A balatonszölösi késő avarkori temetőrészlet 1963 nyarán látott napvilágot TSz építkezés alkalmával. Kb. 10—15 sírt pusztítottak el, a temető nagyobb része azonban feltáratlan. A munkások által begyűjtött leletekből 4 sír anyagát választhattuk ki. Ezek közül az „A”-val jelzett sírban lelhetők az alábbi tárgyakat: Két öntött, korong alakú bronz *övveret* (á: 3,35 cm), gyöngyös keretelésben vágató ló és lovas alakja, az utóbbi bal kezében dobásra emelt lándzsa, a jobbal a ló kantárszíját fogja (6—7. kép). A két veret közül az egyik aranyozott, éles vonalakkal megmintázott, a másik aranyozás nélküli kopott darab. Különösen jól látszik a kantár és a nyereg vonala, valamint a ló szeme és állkapcsa az aranyozott példányon. Ugyanezen a lovas fejét és nyakát borító sisakszerű fejfedő kivehető. Egyet-

2. Lh.: *Balatonkenese-Zsidótemető*.

2. Fundstelle: *Balatonkenese-Jüdischer Friedhof*.

2. Site: *Balatonkenese*, cimetière juif.

2. Место находки: *Балатонкенеше*, еврейское кладбище.

4. Lh.: Ajka-Téglagyár. Szórvány. Ltsz. 56.38.1.
 4. Fundstelle: Ajka-Zigelei. Streulage. Fundnummer 56.38.1.
 4. Site: Ajka-Briqueterie. Trouv. isolée. Cote 56.38.1.
 4. Место находки: Айка, кирпичный завод. Остров. 56.38.1.

len részlet nem világos: a bal könyök mögötti ismeretlen tárgy talán a lovas lobogó köpenyét sejtetné. Mind a ló, mind a lovas alakja, valamint a háttér egyes részei háromszögben végződő ponccal megdolgozottak.

Csattest (h: 3,6 sz: 2,7 cm) bronzból öntött, vasból készült fejrésze és pecke letörve (8. kép). Gyöngyös keretelésben nehezebben megfejthető ábrázolás: egy guggoló vagy ülő helyzetű alak, lehajtott bal és felemelt jobb kézzel, erősen leegyszerűsített arccal biztosan felismerhető. Az alak fejével egymagasságban, de háta mögött halfarokra emlékeztető részlet. Előtte derékmagasságban tátott szájú állatfej. A csattest ívelését követő állat testén helyezkedik el a csattest nagyobb részét kitöltő alak, térdével az állat fej mögötti tájékára támaszkodva. Az ábrázolás szerkezetéből kitűnik, hogy az ismeretlen művész mitológiai jelenetet mintázott meg: ábrázolásunk tengeri szörnyön vagy *delfinen lovagló Nereida* eléggé ügyetlen megfogalmazása lehet.³² Egy művészeti körre utal a kisszívégék több helyről ismert ábrázolása: *ember és oroszlán küzdelme* (hippodrom-jelenet), erősen elnagyolt, széteső megmintázásban (9. kép). A fennmaradt három *kisszívég* (h: 4,05 sz: 1,7 cm) két részes öntőmintában bronzból öntött, felületük szintén aranyozott. A *nagyszívég* nem került meg, de a kisszívégék nyomán lehetséges, hogy szintén ember-oroszlán küzdelmet örökítettek meg rajta.

Az övgarnitúrához tartozik még az öv egy szép rajzolatú *lyukvédője*, valamint egy téglalap alakú, háromszögletű ponccal keretelt *lyukvédő*, a mellékszíjak felerősítésére (10. kép). Kérdéses, hogy e sírhoz tartozott-e egyik legszebb leletünk: egy csontból faragott állatfejben végződő *korbácsvég* (11. kép). Rendeltetésére biztos fogódzópont az a tény, hogy az állat nyaki része mindkét oldalon átfűrt. A kopásnyomokból ítélve a korbács kézhez erősítését biztosító szíjat fűzhették át e nyíláson.

Itt említjük meg, mivel a találó munkások szerint az „A” sírhoz tartozott, azt az áttört bronz korongot, amely az analógiák alapján³³ női sírokban fordul elő, tehát semmiképp sem kapcsolható a fentebb említett leletekhez. A temetőből még három — majdnem teljes — övgarnitúrát ismerünk (12—13. kép), valamint néhány szórványos leletet (lándzsavég, kések, vaskarika és vascsat, fülbevaló).

A balatonszőlősi temetőtöredék az „A”-val jelzett sírral kapcsolódik a Török Gy. által teljes egészében feltárt, összesen 486 síros halimbai temetőhöz.³⁴ Az előzetesen közölt anyagból a 60. sír nagyszívégének és a balatonszőlősi „A” sír kisszívégének ábrázolása megegyezik. Török Gy. a halimbai temető D-i szélén talált sírt a IX. század első harmadára keltezi, a bizánci ábrázolású övveretek készítését a VIII—IX. század fordulójára.³⁵ A balatonszőlősi „A” sír vereteinek párhuzamait több helyen fellelhetjük, nem tekintve most az ember-oroszlán küzdelmes szívégeket (Mosonszentjános, Nagysurány, Hatvan-Boldog stb.)³⁶ A *csúnyi* 21. sír aranyozott bronz, korong alakú övveretein gyöngyös keretben balra néző férfifej és kéz látható, a fejen a balatonszőlősihez hasonló megoldású, nyakat is védő fejfedő.³⁷ Ugyancsak rokon darab a sírban talált *lyukvédő* veret is. Ha ábrázolásában el is tér, de kivitelben, technikai megfogalmazásban a balatonszőlősiével egyező a *zsitvatői* (Žitavska Ton, Csehszlovákia) temető 29. sírjának két korongos verete, ahol az aranyozás mellett a háromszögű ponccal való megmunkálás is jól látható.³⁸ A *zsitvatői* 29. sír, a *csúnyi* 21. sír, a halimbai 60. sír a balatonszőlősiével együtt a temetők szélén találhatóak, mintegy kihangsúlyozva, hogy a bennük elhelyezettek a temetők használatának utolsó nagyobb szakaszában, tehát a IX. században kerülhettek örök nyugovóra.

A balatonszőlősi „A” sír leletanyaga azonban más kapcsolatok felé is mutat. Az együttes művészileg leg-

3. Lh.: Ajka-Téglagyár. Szórvány. Ltsz. 56.38.2.
 3. Fundstelle: Ajka-Zigelei. Streulage. Fundnummer 56.38.2.
 3. Site: Ajka-Briqueterie. Trouv. isolée. Cote 56.38.2.
 3. Место находки: Айка, кирпичный завод. Остров. 56.38.2.

5. Lh.: *Padragkút*. Szórvány. 56.37.1.
 5. Fundstelle: *Padragkút*. Streulage. Fundnummer 56.37.1.
 5. Site: *Padragkút*. Trouv. isolée, Cote 56.37.1.
 5. Место находки: *Падрагкút*. Остров. 56.37.1.

szebb tárgya — még kopott állapotában is — kétségkívül az állatfejes korbácsvég. Avarkori sírjainkban hasonló darab nem került még elő, a közölt bot- vagy korbácsvégnek meghatározott csontfaragványok egyszerűbbek, mértani idomúak.³⁹ A balatonszőlősi korbácsvég ennek ellenére nem társtalan a Kárpát-medence régészeti anyagában, alig egy évszázaddal későbből, a magyar honfoglaláskorból ismerjük párhuzamait. A *hajdúdorogi* bagolyfejes korbácsvég sajnos nélkülözi a hiteles, sírban történt megfigyelést.⁴⁰ A másik, kanalgémet utánzó botvéget *Szabadbattyánban*, Marosi Arnold 1927-es ásatásán bontották ki szakértő kezekkel. A lókoponyával és lábszárcsontokkal eltemetett férfi koponyája mögött bukkantunk rá erre a fontos darabra, amely az irodalomban sáman botvéggként ismert.⁴¹ Mellőzve a tárgyak rendeltetésének behatóbb vizsgálatát, valamint távoli kapcsolataik felderítését,⁴² a két rokondarab ismeretében biztosra vesszük, hogy a balatonszőlősi csontfaragványnak hangsúlyos szerep jut a késő avarság és honfoglalóink közötti kapcsolat, vagy másképp fogalmazva: a IX. és X. századi magyarságot összekötő szálak kibogozásában.

A megye avarkori emlékeinek felsorolását két terepbejárás megfigyelésünkkel zárjuk le. Az 1964–65. években a Magyarország Régészeti Topográfiája I/2., a veszprémi járást tárgyaló kötetének összeállításához szükséges terepbejárások során több avarkori telephelyre bukkantunk. Ezek közül kettő elhelyezkedéséről kívánok szólni.

Balatonszőlősen, a bemutatott késő avarkori temetőtől nem nagy távolságra, a *Tői-hegyen* Torma István kb. 150 × 30 m-es területen avarkori edényperemeket és e korba sorolható jellegtelen töredékeket gyűjtött Árpád-

6. Lh.: *Balatonszőlős*-tsz istálló. „A” sír.
 6. Fundstelle: *Balatonszőlős*-Lpg-Stallung. Grab „A”.
 6. Site: *Balatonszőlős* — Étable de la coopérative, tombe „A”.
 6. Место находки: *Балатонсѳлѳи*, конюшня сельскохозяйственного кооператива. Могила „А”.

7. Lh.: *Balatonszőlős*-tsz istálló. „A” sír.
 7. Fundstelle: *Balatonszőlős*-Lpg-Stallung. Grab „A”.
 7. Site: *Balatonszőlős* — Étable de la coopérative, tombe „A”.
 7. Место находки: *Балатонсѳлѳи*, конюшня сельскохозяйственного кооператива. Могила „А”.

8. Lh.: *Balatonszőlős*-tsz istálló. „A” sír.
 8. Fundstelle: *Balatonszőlős*-Lpg-Stallung. Grab „A”.
 8. Site: *Balatonszőlős* — Étable de la coopérative, tombe „A”.
 8. Место находки: *Балатонсѐлѣи*, конюшня сельскохозяйственного кооператива. Могила „A”.

kori cserepekkel együtt.⁴³ Az avarkori települést és temetőt hajdan tó, most vízenyős rét választja el. A jelenlegi falu középkori temploma alig néhány száz méterre fekszik mindkét lelőhelytől.

Jutason (Veszprém) az avarkori temető a Séd bal partján terül el. A patak jobb oldalán kb. 200×100 m-es területen jellegtelen, de az avarkori durva sírkerámiával megegyező anyagú oldaltöredékeket gyűjtöttem. Ettől a lelőhelytől alig 200 m-re áll a középkori Jutas falu elpusztult temploma, melynek K-i oldalán az Árpád-kori s a későbbi Jutas házomladékaiból a mélyszántás nagyszámú leletanyagot hozott a felszínre.⁴⁴ Sorolhatnám a fentiekhez hasonló esetek számát, amelyek a temetők elemzésével együtt egyre kényszerítőbb erővel szorgalmazzák IX—X. századi történelmünk újabb szempontú vizsgálatát.

Befejezőképp topográfiai szempontokat mérlegelő megfigyeléseinket foglaljuk össze.

1. A korai avar (VI—VII. századi) régészeti lelőhelyek a történeti Veszprém megye területén öt helyen (Pápa, Veszprém, Várpalota, Balatonfűzfő és a megye DK-i csücske) csoportosulnak. Veszprém kivételével — amely

egy medence középpontjában helyezkedik el — valamennyi lelőhely a síkvidék (a Kisalföld és a Mezőföld) peremén található, nagyállattartásra kiválóan alkalmas területen.

2. A késő avarkor régészeti lelőhelyeinek a száma a korai avarkorhoz képest jelentősen megnövekedik, ami egyben a népesség lélekszámának a gyarodását is mutatja. A korszak temetői kisebbrészt folytatják a kora avarkor temetőit vagy közelükben található, azonban legtöbbször minden előzmény nélküli, s néhány tömörülést leszámítva, szinte a középkori települési rend arányában helyezkednek el.

3. Terepbejárásainkon talált településre utaló avarkori kerámia többsége a késő-avarkorhoz köthető, utalva a helyben lakás, a földművelés hangsúlyozottabb szerepére. A késő avarkori telepek helyén gyűjtött leletanyag nem egy esetben az Árpád-korral zárul, ami egyben továbbélést is jelenthet. Késő avarkori telepeink eddigi kis számát egyúttal azzal is magyarázhatjuk, hogy miután nagyrészüket a mai községalakulatok középkori magvával esik egybe, vagy annak a szélén található, közel ezer év pusztításainak estek áldozatul.

4. Késő avarkori temetőink közül három esetben (Bakonykoppány, Várpalota-Gimnázium, Veszprém-

9. Lh.: *Balatonszőlős*-tsz istálló. „A” sír.
 9. Fundstelle: *Balatonszőlős*-Lpg-Stallung. Grab „A”.
 9. Site: *Balatonszőlős* — Étable de la coopérative, tombe „A”.
 9. Место находки: *Балатонсѐлѣи*, конюшня сельскохозяйственного кооператива. Могила „A”.

Jutas) bizonyítani tudjuk, hogy a temetők utolsó sírjai, tehát felhagyásuk ideje a X. század közepére keltezhető.⁴⁵ Ez a felismerés egyben jelzi, hogy nemcsak a telepek, de a temetők használata sem szűnik meg a IX—X. század fordulóján.

5. A történeti Veszprém megye késő avarkori és honfoglaláskori lelőhelytérképéről leolvasható, hogy mind a két korszak lelőhelyei nagyjából kiegészítik egymást. Ugyanakkor figyelmet érdemel az a tény, hogy az avarkori sűrűbben megtelepült helyeken előkerült a honfoglalók rangos hagyatéka is, talán bizonyágául a helyi lakosság felett gyakorolt hatalomnak. Az Árpád-nemzetség korai birtokainak és a további griffes-indás

temetőknek, telepeknek egybeesését (Bakonykoppány, Jutas) hasonlóképp magyarázhatjuk, megengedve, hogy az itt talált népeket az Árpádok felhasználhatták politikai céljaik véghezvitelére is.

Az itt bemutatott régészeti emlékműanyag elemzése még hátra van, de előadásunk egy maradandó tanúsággal is szolgálhat: Veszprém megye avarkorának és kora Árpád-kori történetének további tanulmányozásához nem elegendő a rendelkezésünkre álló régészeti forrásanyag. Teljes telep- és temetőfeltárásokhoz kell folyamodnunk, ha ennek a magyar történelem szemszögéből oly fontos területnek biztos társadalomtörténeti képét kívánjuk a jövőben megrajzolni.⁴⁶

Németh Péter

RÖVIDÍTÉSEK

CSALLÁNY 1956. = Csallány, D.: Archäologische Denkmäler der Avarzeit in Mitteleuropa. Bp. 1956. 244 p.
 ÉVI JEL. = A Veszprémvármegyei Múzeumi Bizottság és Múzeumegylet Együttes Évi Jelentése, Veszprém, 1903—1932.
 FEHÉR 1957. = Fehér, G.: Beiträge zum Problem des ungarisch—slawischen Zusammenlebens. Acta Arch. Hung. VIII. (1957) 269—318.
 FEHÉR—ÉRY—KRALOVÁNSZKY 1962. = Fehér G.—Éry K.—Kralovánszky A.: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Bp. 1962. 99 p. (Régészeti Tanulmányok, II.).
 FETTICH 1951. = Fettich N.: Régészeti tanulmányok a késői hun fém-művesség történetéhez. Bp. 1951. 205 p. (Arch. Hung. XXXI.).
 HORVÁTH 1935. = Horváth T.: Az üllői és kiskörösi avar temető. Bp. 1935. 128 p. (Arch. Hung. XIX.).
 JANKÓ 1913. = Jankó L.: Néhány archaeológiai adat Pápa város környékéről. Arch. Ért. 33 (1913) 60—70.
 JANKÓ 1930. = Jankó L.: A pápai avarkori sírleletek. Arch. Ért. 44 (1930) 124—141.
 KALMÁR 1944—45. = Kalmár J.: Az avar nyílhegy. Arch. Ért. 1944—45. 283—293.
 KISS-KAT. = Kiss Ákos által 1953—55 között készített cédulakataszter a Bakonyi Múzeum gyűjtőterületéről.

KP. 1903. = A Veszprémvármegyei Múzeum által 1903-ban kibocsátott kérdőpontokra beérkezett válaszok.
 MNM = Magyar Nemzeti Múzeum.
 RÉG. KAT. = A Veszprémvármegyei Múzeum által az 1900-as évektől 1936-ig vezetett lelőhelykataszterkötet és mellékletei. 1—233 számozott oldal.
 RÉG. KUT. = Leletmentő ásatások az 1952. évben. Arch. Ért. 81 (1954) 68—81., majd: Az 1956. (—1964.) év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek, 9—17. számok.
 RHÉ 1924. = Rhé Gy.: Veszprémvármegyei avar emlékek. Veszprém, 1924. 78 p. (Közlemények Veszprémvármegye múltjából, 2).
 RHÉ—FETTICH 1931. = Rhé, Gy.—Fettich, N.: Jutas und Öskü. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn. Prag, 1931. 92 p. (Skythica, IV.).
 SZ. N. = A Veszprémvármegyei Múzeum szerzeményi napló. I.: 1903—1923.; II.: 1924—1936.; III.: 1937—1949.
 TÖRÖK 1966. = Török Gy.: Újabb régészeti feltárások Halimbán. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 5 (1966) 69—78.
 VBM = Veszprémi Bakonyi Múzeum. VBM-jelzéssel hivatkozunk a korábbi Veszprémvármegyei Múzeumra is.
 VBM IRATTÁR = A Veszprémvármegyei Múzeum és Egylet, majd a Bakonyi Múzeum irattári anyaga 1903-tól.

JEGYZETEK

¹ Rhé 1924.
² Rhé 1924. 77., IV. t. 10—12; Sz. n. I. 2364; Fettich N., A Szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet. Bp. 1953. 25. (Arch. Hung. XXXII.).
³ Csallány 1956.
⁴ Jankó 1930.
⁵ Jankó 1913.
⁶ Rég. kut. 1963. 53.
⁷ Arch. Ért. 1872. 59., 5. ábra.
⁸ Bóna, I., Die Langobarden in Ungarn. Die Gräberfelder von Várpalota und Bezenye. Acta Arch. Hung. VII (1956) 189—191., Taf. XXIX. 14—16., XXXI., XXXII. 15—23., XXXVI—XXXVIII.
⁹ Werner, J., Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568. A—B. München, 1962. 21—48., 152—156.

¹⁰ Kovrig I., Werner, J.: Die Langobarden in Pannonien. München, 1962. (könyvismertetés) Arch. Ért. 91 (1964) 145—147.
¹¹ Simonyi, D., Die Bulgaren des 6. Jahrhunderts im Karpatenbecken. Acta Arch. Hung. X (1959) 242.
¹² L. a jelen kötetben.
¹³ Werner, J., i. m.
¹⁴ Gábori M. jel. MNM Adattár, 41. V. 1.; Rég. kut. 1952. 78.
¹⁵ Gábori M. jel. MNM Adattár, XIV. 404/1961.
¹⁶ Rhé 1924. 30—32., 66—69., 3., 5., 6., 8. kép, I—II., IV. t.; Rhé—Fettich 1931. 42—51., 59—74.; 2., 21—25. kép, XII—XVII. t.
¹⁷ VBM leltározatlan.

- ¹⁸ *Rég. kut.* 1961. 45; *Rég. kut.* 1962. 47; *Rég. kut.* 1963. 50; *Rég. kut.* 1964. 42.
¹⁹ László Gy., Az avarok és a kereszténység. Avarság és kereszténység. *Régészeti Dolgozatok*, 9 (1968) 50.
²⁰ *Rhé* 1924. 69—71., 78., VI. t. 11—12.
²¹ Sós Á. jel. *MNM Adattár*, 17. I. I.; *MNM Irtsz.* 16/1951.
²² *VBM* 62. 56. 1., Horváth I. gyűjtése.
²³ Hampel J., A régibb középkor emlékei Magyarhonban. I. Bp. 1894. 57—60., LV—LVII. t.
²⁴ L. a Függelékben.
²⁵ *Rhé—Fettich* 1931.
²⁶ ²⁷ L. a Függelékben.
²⁸ A veszprémi járás avarkori lelőhelyei a Veszprém megye régészeti topográfiája 2. kötetében (Magyarország Régészeti Topográfiája 2.) található meg.
²⁹ Vö. Fettich, N., Die Tierkampfszene in der Nomadenkunst. Recueil d'études dédiées à la mémoire de N. P. Kondakov. Prag, 1926. 81—92.
³⁰ *Rhé—Fettich* 1931. I. t. 17., II. t. 20. stb.
³¹ *Török* 1966. 8. jegyzet.
³² *Török* 1966. 71., 4—5. kép.
³³ Hampel J., i. m. LXVI. t.; Fettich, N., Bronzeguss und Nomadenkunst. *Skythika*, 2 (1929) IX. t. 1, XVI. t. 3—3a.
³⁴ Sötér Á., Ásatások a csúnyi sírmezőn. *Arch. Közl.* 19 (1895) 93.
³⁵ Budinsky-Kricka, V., Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Zitavskej Toni na Slovensku. *Slov. Arch.* 4. 1. (1956) Tab. XXVIII. 13—13a.
³⁶ *Rhé—Fettich* 1931. Abb. 6; Fettich N., Adatok a honfoglaláskor archeológiájához. *Arch. Ért.* 45 (1931) 106.

- ⁴⁰ A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1938. 46—47.
⁴¹ Marosi A., Adatok Fejér megye honfoglaláskori archeológiájához. *Székesfehérvári Szemle*, 1936. I—II. 43—48.; *Fehér* 1957. Abb. 5.; Dienes, I., L'art au temps de la conquête Arpadienne. (L'art de Hongrie du Xe au XXe siècle, Paris, 1966) 19.
⁴² A balatonszőlősi korbácsvég egyes részletei a szasszanida művészethez kapcsolódnak. Mégsem köthetjük darabunkat ehhez a körhöz, mivel pontos megfelelőit nem ismerjük. Érdekesképp megemlítem, hogy bár ábrázolásában eltér (*ülő kutvaszerű különös állat*), szerkezetében hasonló megoldású az a csontfaragvány, amely a norvégiai *Hedmark*ban fegyverekkel együtt került elő. A szerzőpár X. századi amulettnek tartja e faragványt (Hagen, A.—Liestö, A., *Ancient Norwegian design*. Oslo, 1961).
⁴³ *VBM* 65.69.2—3., 65.69.4—5.
⁴⁴ Éri I. — Kelemen M. — Németh P. — Torma I., Veszprém megye régészeti topográfiája, 2. Bp. 1969. 51/80. lelőhely.
⁴⁵ Vö. Kralovánszky A., Adatok az ún. s-végű hajkarika kialakulásának és időrendjének kérdéséhez. *Arch. Ért.* 84 (1957) 178., 184—186.
⁴⁶ Az 1., 3—5., 16—20. képek *Sugár Lajos* (MTA Régészeti Intézet), a 2., 6—9., 11., 14—15., 21. képek *Susits László* (MTA Régészeti Intézet) és a 10., 12—13. képek *Karáth József* (Magyar Nemzeti Múzeum) felvételei. A lelőhely térképét *Erdélyi Zsuzsa* grafikus készítette. A leletanyag felvételében *Éri István* megyei múzeumigazgató (Veszprém) és *Erdélyi István* kandidátus (MTA Régészeti Intézet) nyújtott hathatós segítséget. Munkájukat, támogatásukat e helyen is kötelességemnek érzem megköszönni.

10. Lh.: *Balatonszőlős*-tsz istálló, „A” sír.
 10. Fundstelle: *Balatonszőlős*-Lpg-Stallung. Grab „A”.
 10. Site: *Balatonszőlős*-Etable de la coopérative, tombe „A”.
 10. Место находки: *Балатонсѳлѳш*, конюшня сельскохозяйственного кооператива. Могила „А”.

11. Lh.: *Balatonszőlős*-tsz istálló, „A” sír. Ltsz. 63.565.1—6.
 11. Fundstelle: *Balatonszőlős*-Lpg-Stallung. Grab „A”. Fundnummern 63.565.1—6.
 11. Site: *Balatonszőlős*-Etable de la coopérative, tombe „A”. Cote 63.565.1—6.
 11. Место находки: *Балатонсѳлѳш*, конюшня сельскохозяйственного кооператива. Могила „А”. 63.565.1—6.

12. Lh.: Balatonszőlős-tsz istálló. „B” sír. Ltsz. 63.566.1—6.

12. Fundstelle: Balatonszőlős-Lpg-Stallung. Grab „B”. Fundnummern 63.566.1—6.

12. Site: Balatonszőlős-Etable de la coopérative, tombe „B”. Cote 63.566.1—6.

12. Место находки: Балатонсёлёу, конюшня сельскохозяйственного кооператива. Могила „Б”. 63.566.1—6.

FÜGGELÉK

AJKA

— TÉGLAGYÁR: A vasútállomástól kb. 300 lépésre, ÉK felé az Edelmann téglavető iparvágányos agyagtermelő árkában a bányászás közben kb. 5—6 avar sírt tettek tönkre.¹ A megmentett leletanyag: 2 cserépbögre (3—4. kép), 2 orsógomb, 3 tömör bronz karperec, 2 üvegyöngy-csüngős fülbevaló, 2 pár sima fülbevaló karika, 1 üvegyöngy füzér, 2 bronz spirális gyűrű, 1 piskóta alakú függesztő, 1 vaskés.² A temető nagy kiterjedésére utal az a bronz patinás csonttöredék, amelyet a síroktól kb. 100 m-re találtak a helyszíni szemle során. Később, 1929-ben Fettich N. ásatásán 10 sírt tártak fel, melyből 1 sír anyagát közölték le.³ A leletanyag alapján a temetőt a VIII—IX. században használták.

1. Laczkó D. bejegyzése a *Kp. 1903: Ajka*-ba. — 7. *Rhé* 1924. 72.; *Sz. n. I.* 5740. — 3. *MNM* ltsz. 11/1929.; *Fettich* 1951. 70., XLIX. t.

BAKONYKOPPÁNY

— KISDIÓSMÁJOR: A major és Bakonykoppány közötti dombtetőn megbolygatott területen üvegyöngyök és csontvázak kerültek elő, melyeket Laczkó D. avarkorú sírmező maradványainak határozott meg.¹ Leleteit nem ismerjük.

1. *Évi jel.* 1913. 11., vö. *Csallány* 1956. 83.

— HUSZÁROKELŐ: Az erdészlak kertjének végénél, az úttest NY-i oldalán homokdomb anyagának elhordásakor több alkalommal kerültek elő leletek. 1912 decemberében, a bejelentés után végzett ásatás eredménye 2 sír, NY—K-i tájolású. A női sírban melléklet nem volt, a X. századra keltezhető férfisír (?) leletei: 3 s-végű karika, 47 gyöngy, 1 pántgyűrű, 1 bronz karperec (16. kép).¹ Ezenkívül a munkások egy 8—10 éves gyermek sírjából 1 bronz karperec, egy másik sírből pedig cserépdarabot tártak ki. Majd 1913-ban ugyanitt kb. 10—12 keletelt fekvésű sírt romboltak szét. Az útépitést vezető Ujszászy I. két alkalommal ajándékozott sírok szerint szétválasztott leletanyagot a VBM-nak, amelyből egy aranyozott, inda motívumokkal díszített övgarnitúra a IX. század elejére keltezhető.² 1914-ben Ujszászy I. ajándékából újabb griffes-indás leletek kerültek a VBM-ba,³ valószínűleg 6 szétrombolt sír anyagából.⁴ A temető embertani képét Bartucz L. jellegzetesen *turanidnak* határozta meg.⁵

1. *Évi jel.* 1912. 17—18.; *Sz. n. I.* 3988.; *Fehér—Éry—Kralovszky* 1962. 21. (téves számadatokkal); *Rhé* 1924. 71. — 2. *Évi jel.* 1913. 12.; *Sz. n. I.* 4073., 4143.; *Rhé* 1924. 72., 77—78., VI. t. — 3. *Rhé* 1924. 72.; *Sz. n. I.* 4305., 4316., 4322.; — 4. *Rég. kat.* I. 119.; *Laczkó D.* bejegyzése a *Kp. 1903: Bakonykoppány*-ba. — 5. *Csallány* 1956. 83.

13. Lh.: Balatonszőlős-tsz istálló. „D” és „C” sírok. Ltsz. 63.569.1—3., 63.568.1—6.

13. Fundstelle: Balatonszőlős-Lpg-Stallung. Gräber „D” und „C”. Fundnummern 63.569.1—3. 63.568.1—6.

13. Site: Balatonszőlős-Etable de la coopérative, tombes „D” et „C”, cotes 63.569.1—3., 63.568.1—6.

13. Место находки: Балатонсёлёу, конюшня сельскохозяйственного кооператива. Могила „Д” и „Ц”. 63.569.1—3., 63.568.1—6.

15. Lh.: *Nagyvázsony*-Baráti dűlő-Csapás II. Szórvány.
 15. Fundstelle: *Nagyvázsony*-Flurstück Baráti-Pfad II. Streulage.
 15. Site: *Nagyvázsony*-Baráti dűlő-Csapás II, trouv. isolée.
 15. Место находки: *Надвважсонь*, Баратская тропа II. Остров.

BAKONYPÉTERD

— IRTÁSDÜLŐ: 1926 tavaszán embercsontokat és 2 bronz karikát vetett fel az eke a község györmegyei határán. A leletek hírére Mihályi E. pannonhalmi tanár Szurics Albert irtásföldjén DNY—ÉK-i tájolású csontvázat tárt fel, mely szerinte már 10. volt e sorban. Mellékleteket nem találtak, a lábak alatt kőpakolás. Majd Laczkó D. végzett feltárást a 214 m jelzésű, homokos-löszös dombhát É-i végében. Szerinte a Mihályi E. által feltárt sírhelyek a domb K-i lejtőjén, É—D-i irányban sorakoznak, 1 m-es távolságban. A sírgödrök hossz tengelye K—NY-i irányú. Laczkó D. egy újabb sírsorban 3 csontvázat tárt fel, NY—K-i tájolásút, melyekben kőpakolásmintákat lehetett megfigyelni. Az egyik váz melléklete egy bronz függő fele és függesztő karikájának töredéke volt, mely az ásató szerint a „késői népvándorlás korára mutat”. A másik két sirt nem bontották ki.¹

1. *Évi jel.* 1926—27. 8—10.

BAKONYSZENTIVÁN

— Rhé Gy. bejegyzése szerint a községben népvándorláskori sírmező ismert. 1927. évi adat.¹

1. *Rég. kat.* I. 23., vö. *Évi jel.* 1927—28. 5.

BAKONYSZENTLÁSZLÓ

— Rhé Gy. tévesen értelmezett megjegyzéséből született lelőhely, ezért törölni kell a leletkataszterből.¹

1. *Csallány* 1956. 83.

BAKONYTAMÁSI

— A község közelebről ismeretlen pontjáról négyszögű bronz övveret, griffmotívummal.¹ Hasonló körülmények között előkerült bögrét is ismerünk a községből.²

1. *MNM ltsz.* 285/1871.; *Csallány* 1956. 83. — 2. *MNM ltsz.* 2/1944.; *Csallány* 1956. 83.

BORSOSGYŐR

— TÉGLAGYÁR: Varga Kálmán tanító néhány, tévesen avarkorinak meghatározott edényt adott át Kiss Á.-nak 1953-ban kiszállása alkalmával,¹ melyek lelőhelye a téglagyár agyagtermelő gödre volt.² A lelőhelyet törölni kell a leletkataszterből.

1. *Kiss-kat.* Borsosgyőr, 1953. nov. 13. — 2. *Rég. kat.* 1953. 92.

CSETÉNY

— Az avarkori lelőhely Jankó L. téves közlésén alapul,¹ ezért törölni kell a leletkataszterből.²

1. *Jankó* 1930. 140. — 2. *Csallány* 1956. 99., vö. *Fehér—Éry—Kralovánsky* 1962. 28—29.

14. Lh.: *Nagyvázsony*-Baráti dűlő-Csapás II. Szórvány.

14. Fundstelle: *Nagyvázsony*-Flurstück Baráti-Pfad II. Streulage.

14. Site: *Nagyvázsony*-Baráti dűlő-Csapás II, trouv. isolée.

14. Место находки: *Надвважсонь*, Баратская тропа II. Остров.

16. Lh.: *Bakonykoppány*-Huszárokölő. 2—4. sír. Ltsz. 56.21.9—11. és 14.
 16. Fundstelle: *Bakonykoppány*-Huszárokölő. Gräber 2—4. Fundnummern 56.21.9—11. und 14.
 16. Site: *Bakonykoppány*-Huszárokölő, tombes Nos 2—4. Cotes 56.21.9—11. et 14.
 16. Место находки: *Баконькопаны*-Гусарокөлő. Могила 2—4. 56.21.9—11. и 14.

18. Lh.: *Bakonykoppány*-Huszárokölő. Ltsz. 56.42.3.
 18. Fundstelle: *Bakonykoppány*-Huszárokölő. Fundnummer 56.42.3.
 18. Site: *Bakonykoppány*-Huszárokölő, cote 56.42.3.
 18. Место находки: *Баконькопаны*-Гусарокөлő. 56.42.3.

HALIMBA

— A községtől DNY-ra, kb. 700 m-re ifj. Csorba György 1921 tavaszán két sírt ásott ki, melyeknek mellékletei a VBM-ba kerültek. Augusztus 18-án, a hitelesítő ásítás alkalmával egy újabb, igen korhadt csonvázat találtak.¹ A Rhé Gy. által közreadott leírás alapján² 1961—1965. években Török Gy. 486 sírt tárt fel, melyek az avarok teljes időszakát (VI. század vége—IX. század) fölölelik.³

1. *Laczkó D.* bejegyzése a *Kp. 1903: Halimba*-ba. — 2. *Rhé 1924. 72.*; *Sz. n. II. 5416.*; *VBM 56. 20. 1—10.*; *Csallány 1956. 121.* — 3. *Török 1966. 69—78.*

KUP

—MALATÓ: A Bakony orrának is nevezett dűlőben, Fekete Antal gazda földjén szőlőültetéskor kb. 80—90 cm mélyen csontvázas sírra bukkantak, melynek mellékletei: nagygömbös fülbevaló, vaskés, nyílhegy, vascsat, orsógomb alapján több, VII. századi sírra gyanakodhatunk. A Jankó L. által végzett leletmentés két edénnyel gazdagította a mellékletek sorát, újabb sírokat nem találtak.¹

1. *Jankó 1913. 66—68., 2 képpel.*; *Csallány 1956. 149.*

LOVÁSZPATONA

—HOMOKBÁNYA: Vathy Gábor terepbejárás során pontkörös díszítésű csont bogozót gyűjtött innen 1963-ban.¹

1. *Vathy G. jel. VBM Adattár, Lovászpátóna; VBM 63. 573. 1.*

17. Lh.: *Bakonykoppány*-Huszárokölő. Ltsz. 56.42.4.
 17. Fundstelle: *Bakonykoppány*-Huszárokölő. Fundnummer 56.42.4.
 17. Site: *Bakonykoppány*-Huszárokölő, cote 56.42.4.
 17. Место находки: *Баконькопаны*-Гусарокөлő. 56.42.4.

20. Lh.: *Bakonykoppány*-Huszárokölő. Ltsz. 56.42.2.
 20. Fundstelle: *Bakonykoppány*-Huszárokölő. Fundnummer 56.42.2.
 20. Site: *Bakonykoppány*-Huszárokölő, cote 56.42.2.
 20. Место находки: *Баконькоппань*-Гусарокөлő. 56.42.2.

MEZŐSZILAS

— FŐ UTCA 145.: Somogyi Józsefné háza területén a Cin-cára partoldalban vályogvetés közben csontokat és vastárgyakat találtak, valamint egy aranylemezzel borított, kettévált függőt.¹

1. *Rég. kat.* I. 243., vö. *Évi jel.* 1931—32. 14.; *Rhé* 1924. 72., IV. t. 9.; *Sz. n.* I. 1218., *VBM* 66.134.1.

NYÁRÁD

— Horváth T. által Nyárad (Tolna m.)-i lelőhelyüként említett, VII. századi avar korszót¹ Csallány D. a Veszprém megyei Nyárádra helyezi.² Bár a helységnevtárak Tolna megyében Nyárad helységet nem ismernek, mégis kétségesnek tekinthetjük a Veszprém megyei eredetet.

1. *Horváth* 1935. 86., az edény fényképével. — 2. *Csallány* 1956. 172.

PADRAGKÚT

A tósoki állomásra vezető úton a 228. sz. magassági pont és a rétszél között, a széltől kb. 20 lépésre ÉNY-DK irányítású csontvázak feküdtek, melyek 1935 februárjában útbővítési munkák közben kerültek a napvilágra. A kb. 25 megbolygatott sírban apró bronztárgyak is voltak, de a találok kezén eltűntek. Reindl I. csékúti lakos egy füles kancsót (5. kép) és egy bögrét behozott a VBM-ba. 1.) *Rég. kat.* I. 55.: *Sz. n.* II. 8020., 8009.; *VBM* 56.37.1-2.

PÁPA

— ÚRDOMB: A kb. 6—7 m magas homokvonulat bányászásakor 1928. febr. 13-án a Miklós-féle szőlőtelken emberi csontokra bukkantak. Az 1. sz. sírt feldúlták, a 2—3. számút már feltárták. A MNM-ba került leletek közül az 1. sz. sír álcsatos övveretei utalnak viselőjének rangos voltára¹. A sírok anyaga az irodalomban gyakorta szerepel.²

1. *Jankó* 1930. 124—141., 87—89. kép.: *MNM* ltsz. 9/1937. — 2. Vö. *Csallány* 1956. 177.

— AGYAGLIK: Jankó L. híradása itt előkerült „régbbi középkori” soros temetőről.¹

1. *Jankó* 1930. 124.

— BÁRÓCHEGY: A várostól 3 km-re, K-re az ún. Bárócshegyen Bakos Mihály nagygyimóti lakos szőlőjében a

19. Lh.: *Bakonykoppány*-Huszárokölő. Ltsz. 56.42.5.
 19. Fundstelle: *Bakonykoppány*-Huszárokölő. Fundnummer 56.42.5.
 19. Site: *Bakonykoppány*-Huszárokölő, cote 56.42.5.
 19. Место находки: *Баконькоппань*-Гусарокөлő. 56.42.5.

pincéhez közel, a Nagygyimótra vezető út mellett agyagászkor gyermeksírra bukkantak, melyből edény, bronz karperec, fülbevaló töredékek s barázdált gyöngy került elő. A mellékletek alapján a sír a VII. századra keltezhető.¹

1. *Jankó* 1913. 69—90., 1 képpel.; *Csallány* 1956. 177.

— KORONA UTCA: Varga Gy. egyetemi hallgató 1951-ben jelentette, hogy vízvezeték szerelés közben a Korona u. és az Irtás u. sarkán egy feketére égett, szétálló edény, ettől nem messze pedig három csontváz és egy bronz szíjvég került elő. A földmunkát Vajkai A. kiszállása idején már befejezték, így feltárás nem folyt.¹

21. Lh.: *Pápa-Öreghegy*. Ltsz. 63.485.1. és 3.
 21. Fundstelle: *Pápa-Öreghegy*. Fundnummern 63.485.1. und 3.
 21. Site: *Pápa-Öreghegy*, E=1 : 1. cotes 63.485.1. et 3.
 21. Место находки: *Пана-Өрегхель*. 63.485.1. и 3.

1. *Vajkai A. jel. VBM Irattár, 513/1951.; VBM 53.7.1.*

— ÖREGHEGY: Állami területen lövészárók ásás közben VII. századi avar temetőre bukkantak, melynek csak egy sírját bontották ki. A mellékletek: több szemes gyöngy, orsókarika és vascsat (21. kép) női sírra utalnak.¹

1. *Rég. kut. 1963. 53.; VBM 63.485.1—3.*

SOMLÓVÁSÁRHELY

— SOMLÓHEGY: A hegy közelebről ismeretlen pontján kétszárnyú, négynyílásos avarkori nyílhegyet találtak, mely a Darnay-Múzeumból a KBM-ba került.¹ Ugyaninnen a szárnyak alatti kettős domború karéjozású nyílhegyet is ismerünk.²

1. *Kalmár 1944—45. 286., II. kép. 4. — 2. Kalmár 1944—45. 291., III. kép 6. (rég. ltsz. 11724); vö. Csallány 1956. 187.*

TAKÁCSI

— GYULAI HEGY: A községtől K-re fekvő homokbányában 1967-ben csontváz mellett avarkori edényt leltek, amely a helyi iskola gyűjteményébe került.¹

1. Mithay Sándor múzeumigazgató (Pápa) szíves közlése.

VASZAR

— TÓRÉT: Itt került elő egy VII. századi lovassír, amelynek mellékleteit (kengyel pár, zabla, nyílhegy stb.) a helyi iskola gyűjteményében őrzik.¹

1. Torma István tudományos munkatárs (MTA Régészeti Intézet) szíves közlése.

*

A történeti Veszprém megye Függelékünkben hiányzó avar kori lelőhelyeit lásd a Magyarország Régészeti Topográfiaja, I/2 kötetében.

Neue Funde aus der Awarenzeit auf dem historischen Gebiet des Komitats Veszprém

Die erste Beschreibung von Funden aus der Awarenzeit auf dem Gebiet des Komitats Veszprém erschien 1924 aus der Feder von Gyula Rhé, eines der Begründer des Bakony-Museums zu Veszprém. Er war es auch, der die Funde aus den Awarenfriedhöfen von Jutas und Óskú, zusammen mit einer von Nándor Fettich bearbeiteten wissenschaftlichen Bewertung, publiziert hatte. Seither war der von Dezső Csallány zusammengestellte Kataster von Fundstätten aus der Awarenzeit die einzige Monographie, die diese Fundstätten des Komitats, — wenn auch nicht lückenlos und auch nicht ganz ohne Fehlschlüsse, — in ihrer Gesamtheit behandelte.

In unserem Vortrag möchten wir die historische Bedeutung der noch zu Lebzeiten Gyula Rhé's ans Tageslicht gebrachten, bisher aber noch nicht publizierten Funde sowie die in den letzten zehn Jahren von uns durchgeführten Friedhofsfreilegungen und deren geschichtlichen Wert erörtern. Unter einem wollen wir auf Grund des Fundekatasters das Ausmaß und die räumliche Ausdehnung der ethnischen Infiltrationen zur frühen und späten Awarenzeit darstellen sowie besonders die wichtigsten, aus eigener Fundrekonstruktion stammenden Objekte beschreiben.

Die von uns erschlossenen Friedhöfe aus der frühen Awarenzeit (zwischen 568 und 679) bilden auf dem Gebiet des Komitats fünf Gruppen: Várpalota, Veszprém, Balatonfüzfő, Mezőszilas und Pápa. Die Verteilung der Fundstätten beweist, daß das Awarentum der Frühzeit mit seiner tiefgehenden sozialen Gliederung und Großtierhaltung in erster Reihe von den Ländereien der Landschaft „Mezőföld“ sowie der Kleinen Tiefebene Besitz genommen und das bewaldete Gebirgsland gemieden hatte. Die bedeutendsten Gräberfunde dieser Epoche stammen aus dem Bereich von Várpalota, Balatonfüzfő, Mezőszilas und Pápa. Besonders hervorzuheben ist die aus dem „K“-Grab von Balatonfüzfő zum Vorschein gekommene Kleinodiensammlung: beschriftetes Byzantiner-

kreuz und Bulle mit Petrus-Bild und Beschriftung, granuliert großkugelige Goldohrgehänge, edelstein-intarzierte Goldperle u. a. m. Besondere Bedeutung kommt auch dem Grab Nr. 1. auf dem Urdomb-Friedhof von Pápa zu, wo nach den Schmuckschnallen-Gürtelbeschlägen zu urteilen ein Stammesoberer vom Gebiet der Kleinen Tiefebene bestattet ist.

Der Hügelwechsel, wie er nach dem Jahre 679 eingetreten ist, spiegelt sich auch in den auf dem Gebiet des Komitats gemachten archäologischen Funden. Bestätigt wird dies durch die Tatsache, daß die Zahl der Fundstätten gegenüber der frühen Awarenzeit sich sprunghaft steigert. Zum geringeren Teil bilden die Friedhöfe dieser Zeitepoche die räumliche Fortsetzung jener aus der frühen Awarenzeit, oder aber sie sind in nächster Nähe anzutreffen. Zum größeren Teil sind aber diese Friedhöfe, von einigen Haufenlagen abgesehen, gleichmäßig, nahezu im Einklang mit der im X—XI. Jahrhundert bestandenen Siedlungsart angeordnet, u. zw. als selbständige, von früheren Bindungen unabhängige Anlagen. Die wertvollsten Funde dieser Epoche, die aus der Anfangszeit des IX. Jahrhunderts stammen, kamen 1963 bei Balatonszőlös zum Vorschein. Es handelt sich um das Fundmaterial aus der sog. „A“ Grabstätte: zwei scheibenförmige Gürtelbeschläge (perlengesäumt ein speerwerfender Reitersmann), ferner eine Schnalle (auf einem Delphin reitende Nereide), drei kleine Riemenenden (Ringen zwischen Mensch und Löwe), und ein in einem Tierkopf endender, aus Knochen geschnitzter Geißelstiel.

Im Verlauf von Geländeerkundungen in den Jahren 1964—65 auf dem Gebiet des Verwaltungsbezirks Veszprém konnten Siedlungsspuren aus der frühen und späten Awarenzeit nachgewiesen werden. Archäologische Erschließungsarbeiten können neben den bisher nur lückenhaft erschlossenen Friedhöfen wesentlich zur Bereicherung unserer, die Awarenzeit betreffender Kenntnisse beitragen.

Péter Németh

Trouvailles nouvelles de l'époque avar dans le département historique de Veszprém

C'est en 1924 que de la plume de Gyula Rhé, un des fondateurs du Musée de Bakony, parut la première description embrassant les monuments de l'époque avar retrouvés sur le territoire du département historique de Veszprém. C'est également lui qui publia, avec les appréciations de Nándor Fettich, les trouvailles des cimetières avars de Jutas et d'Óskú. Depuis ces publications, le cadastre des sites avars de Dezső Csallány est le seul ouvrage qui — quoique dans un cadre limité et non sans quelques erreurs — présente les sites avars du département.

Nous nous sommes proposé de faire connaître dans notre conférence les trouvailles repérées encore au temps de Gyula Rhé mais inconnues jusqu'en nos jours, de même que nos fouilles exécutées dans des cimetières au cours de la dernière décennie, et l'importance historique de nos trouvailles. En même temps nous voudrions, à partir du cadastre de sites, fixer l'étendue et la disposition de la colonisation et présenter les pièces les plus remarquables provenant, dans leur plupart, de nos récupérations de trouvailles.

Nos cimetières du premier âge avar (1er siècle, environ 568—679) se groupent dans le département à cinq endroits (Várpalota, Veszprém, Balatonfüzfő, Mezőszilas, Pápa), et la répartition des sites montre que les premiers Avars — grands éleveurs, vivant dans un compartimentage social accentué — occupaient avant tout le Mezőföld et les terres de la Petite Plaine (Kisalföld), en contournant les montagnes et les paysages boisés. Les trouvailles sépulcrales les plus remarquables de cette époque sont mises à jour dans les cimetières de Várpalota, Balatonfüzfő, Mezőszilas et de Pápa. Le trésor de la tombe K du cimetière de Balatonfüzfő est de marque: croix byzantine avec inscription; bulle ornée de l'effigie de St. Pierre et d'une inscription; une paire de pendants d'oreilles globiformes, granules en or; goutte d'or incrustée de pierres, etc., de même que la tombe No 1 du cimetière de Pápa-Urdomb où fut enterré un chef de la Petite Plaine à en juger d'après les ferrures de ceinture aux faux-fermailles.

Le transfert de pouvoir, arrivé après l'an 679 est signalé

aussi par les trouvailles archéologiques repérées dans le sol du département: le nombre des sites monte en flèche en comparaison de la première époque avare. Une petite partie des cimetières de la nouvelle époque continue ceux de la première période avare, ou se trouve tout près de ceux-ci. La majorité des cimetières sont autonomes, sans antécédents, et quelques conglomérations mises à part, ils se repartissent proportionnellement suivant pour ainsi dire la disposition de la colonisation des Xe—XIe siècles. Les trouvailles les plus précieuses de cette époque — datant du début du IXe siècle — furent retrouvées en 1963 à Balatonszőlős, telles p-

ex. les trouvailles de la tombe „A“: 2 ferrures de ceinture disciformes (dans un cadre granulé, cavalier lançant, son javelot), 1 boucle (Néréide chevauchant sur un dauphin, 3 bouts de ceinture (lutte d'un homme et d'un lion), et la manche d'un fouet, en os sculpté, aboutissant en tête d'animal.

En 1964—65, au cours des inspections de lieux dans le district de Veszprém nous avons repéré aussi des traces de colonies de la première époque et de l'époque tardive avare. Leurs fouilles contribueraient en grande mesure, outre les cimetières jusqu'ici insuffisamment dépouillés, à l'accroissement de nos connaissances relatives à l'époque avare.

Péter Németh

НОВЫЕ НАХОДКИ АВАРСКОГО ПЕРИОДА В КОМИТАТЕ ВЕСПРЕМ

Первое описание памятников аварского периода, найденных на территории, богатой историческим прошлым комитата Веспрем, было опубликовано в 1924-м году и принадлежит перу одного из основателей Баконьского музея — Дьюлы Рее. Им же было опубликовано (с обзором Нандора Феттича) описание предметов, найденных при раскопках аварских кладбищ в Юташе и Ёшкю. С тех пор единственной работой, трактующей и суммирующей, — хотя и в очень малом масштабе и не без ошибок, — находки аварского периода на территории комитата, является кадарстр археологических объектов Дежё Чаллани.

В своем докладе мы хотим познакомить с предметами, имеющими историческое значение, найденными еще во время Дьюлы Рее, но оставшимися неизвестными, а также с предметами, найденными в результате раскопок, произведенных в последнее десятилетие. Одновременно мы хотели бы на основании описи находок обрисовать величину ранне- и позднеаварских поселений, их расположение, а также ознакомить с наиболее важными находками.

Раннеаварские (1. около 569—679гг.) могильники группируются на территории комитата в пяти местах (Варпалота, Веспрем, Балатонфюзфё, Мезёсилаш, Папа). Распределение археологических объектов указывает на то, что ранние авары, занимавшиеся в больших масштабах скотоводством и имевшие сильно дифференцированный общественный уклад, в основном заселяли Малую Венгерскую низменность, избегая горных, лесистых местностей. Наиболее важные археологические находки, относящиеся к этому периоду, происходят из нарпалотского, балатонфюзфёйского, мазёсилашского и папайского могильников. Выделяется находка серебря-

ных изделий из могилы «К» балатонфюзфёйского могильника: византийский крест с надписью, булла, украшенная изображением святого Петра, гранулированная пара золотых серег шарообразной формы, выложенное камнями золотое ожерелье и т. д.; а также «I» могила папайского (на холме Урдомб) могильника, где, очевидно, захоронен один из кишалфёльдских вождей, судя по найденному в ней кованому поясу с потайной застежкой.

Новую «аварскую волну» после 679-го года отражают и найденные на территории комитата археологические находки. Количество захоронений по сравнению с раннеаварским периодом скачкообразно возрастает. Могильники позднеаварского периода частью продолжают старые или находятся в ближайшем с ними соседстве. Могилы в большинстве случаев самостоятельные, без предшественников, не считая нескольких группировок, и располагаются ровно, в слое X—XI веков. Наиболее значительные предметы позднеаварского периода были найдены в 1963-м году в Балатонсёлеше. Например, в могиле «А» были найдены две дискообразные чеканки от пояса (в жемчужном обрамлении всадник, метающий копье), часть пряжки (Нереида верхом на дельфине), три конца малого ремня (борьба человека со львом), резная костяная рукоятка кнута, изображающая на конце голову животного.

В 1964—65 гг. при обходе местности на территории веспремского района натолкнулись на следы ранне- и позднеаварских поселений. Археологические исследования здесь наряду с мало сохранившимися могильниками могут помочь восполнить наши знания, касающиеся аварского периода.

Петер Немет

A Várpalota-gimnáziumi avar temető

(A BAKONYI MÚZEUM AVARKORI LELETANYAGÁNAK ISMERTETÉSE, 1.)

1935—1963 között Várpalotán (Veszprém m.) egy nagy avar temető látott napvilágot, amelyet a temető területén álló legjellegzetesebb tereptárgy után *Várpalota-Gimnázium* néven kívánunk a szakirodalomban anyakönyveztetni.¹ A temetőről az első híradás 1936-ban jelent meg. *Faller Jenő* bányamérnök írta egy kis helytörténeti munkája lábjegyzetei között: „1935 őszen a veszprémi-székesfehérvári műút építkezésével kapcsolatban rendkívül értékes leletek kerültek elő a kastélydomb tövéből, melynek egy részét gyűjteményemben őrzöm. Így közvetlenül a kastély tövében Szüts Gyula faterkeskedő udvarában a letakarítási munkákkal kapcsolatban mintegy 10 (egy más munkában 30)² gazdag mellékletet tartalmazó népvándorláskorabeli sírt találtak, melyekből Szüts Gyula úr szíveségéből a következő mellékletek kerültek a gyűjteményembe: 2 db (egy más munkában 3)³ durva kőedény, 12 db gyöngy, 3 db nyílvég, 1 db lándzsavég és mint legértékesebb 1 db bronzgyűrű, melybe egy bölény van bevésve.”⁴ *Faller Jenő* gyűjteményét később a Bakonyi Múzeumnak adta, anyagából ma már csak a lándzsacsúcs (II. t. 1; h=29,5 cm ltsz: 56.7.55.) és a „bölényes” gyűrű (II. t. 2, valamint az 1. kép; á=2,5 cm, ltsz: 56.7.47.) azonosítható.

A *Gimnázium* (korábbi lelőhely megnevezés: Szüts-fatelep és Altiszti lakások) területén fekvő avar temető (lásd a 2. képet) feltárásában 1938-ban, 1943—44-ben,

majd 1962—63 között több régészünk vett részt. Sorsában osztozik avar temetőink legtöbbjével: nem teljesen feltárt, rosszul dokumentált, az előkerült leletanyag világháború előtti része jobbára azonosíthatatlanná vált. A különböző értékű — pontos és pontatlan — felmérések, jegyzetek, vázlatok igen megnehezítették nemcsak a feldolgozást, a kiértékelést, de az egyszerű leírás munkáját is. Ezt a tényt az egyes kutatók ásatásainak időrendi közzététele is érzékeltetni akarjuk. (A folyamatos sírszámok után zárójelben adott számok vagy betűjelek az eredeti sírszámozást jelentik. B: után az ásatók nem meghatározását adjuk, M: a sír mélységét, h: a hosszát és sz: a szélességét, míg csöh: a csontváz hosszúságát jelző rövidítés. A csontváz hosszúsága után az ásatók által felvett tájolási adat található.)

* * *

Az első régészeti feltárást a hiányos feljegyzések szerint 1938 október 20—26-a között, *Nagy László*, a Veszprémmegyei Múzeum igazgatója végezte a *Szüts-fatelep* területén. Felmérési rajza mutatja, hogy négy szelvényben (A—D) összesen 15 sírt tárt fel (3. kép). Ezek közül 2 sír kivételével valamennyiről maradt fenn csontvázlapos sírleírás, sőt *Nagy László* helyszínen készült jegyzeteit is felhasználhattuk.⁵

1. (I.) sír. B: nő M: 150, h: 185, sz: 88. Hanyatt fekvő, nyújtott; koponyája zúzott. Az alkarok a medence irányába hajlítva (1938. X. 20.) csöh: 150. *Fülbevaló*, bronz karika a fej baloldalánál; *Bronz függő*, öntött, félköríves hátú lemez függesztő füllel, alsó, két körívvel tagolt részén karikákon trapéz alakú lemezek függtek (ez utóbbiak és egy karika elporladtak). A lemez elülső lapja pontkörös díszítésű. Szintén a fej baloldalánál találták (I. t. 2; h=4,3 cm, sz=3,8 cm, ltsz: 56.7. 45.); *Gyöngyök*, 1 gömbölyű kék és 1 sárga, valamint 1 hosszúka kék a bal kulcscsont vége felett, a többi szétmállott; *Gyöngyök*, sárga pasztagyöngy, üveggyöngyök (roncsok is) a koponya alatt; *Agyagedény*, a jobb lábfej mellett (ltsz: 56.46.1).

2. (II.) sír. B: gyermek, 10 éves leány M: 150, h: 140, sz: 40 (fent), 54 (lent). (1938. X. 21.) csöh: elenyészett, K—Ny *Agyagedény*, a koponya baloldalán (ltsz: 56.46.2.).⁶ *Gyöngyök* 13 db, az edény körül; *Orsógomb*, gömb alakú, a szeméremcsontok előtt (I. t. 7; á=3 cm, v=1,9 cm, ltsz: 56.7.49.).

3. (III.) sír. B: — M: 170 (a lábak helyén 200), h: 145, sz: 70 (fent), 80 (lent). Teljesen kirabolva, üres, egy-két csontszilánk. (1938. X. 21.) csöh: —, K—Ny.

4. (IV.) sír. B: — M: 160, h: 210, sz: 90. Lekerekített sarkú sírgödör. Teljesen kirabolva, a csontváz szétdőlvén. (1938. X. 21.)

5. (V.) 6. (VI.) sírok. Sírleírásuk hiányzik.

7. (VII.) sír. B: —, M: 110, h: 220, sz: 80. Fa koporsóban, illetve burookban, szabályos fa nyomok a csontvázon, az alatt és körül (4. kép.). csöh: 170. *Vaskarika*, a bal felkar alatt, a könyöknél; *Tűzszer szám* és *vaskés*, a bal alkar alatt; *Vastöredék*, bronz színeződéssel a jobb könyök mellett.

8. (VIII.) sír. B: — M: 90, h: 230, sz: 80. Faültetéssel megbolygatták, a koponyát kivették, az alsó rész a deréktól van meg. (1938. X. 26.) csöh: 170. *Vaskés*, töredékes, rászáradt szövetanyaggal, a megbolygatott medence táján, jobb oldalon.

1. Szórvány (1935).
1. Streulage (1935).
1. Trouville isolée (1935).
1. Остров (1935).

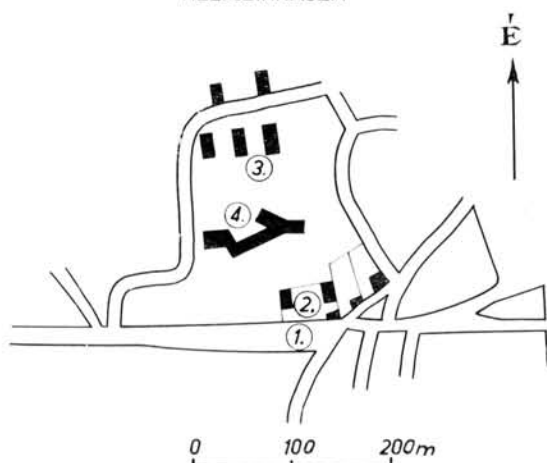
9. (IX.) sír. B: — M: 90, h: 200, sz: 60. A sír közel van körülrakva. A koponya roncsolt (5. kép.). (1938. X. 25.) csöh: 155. *Fülbevaló*, a bal fülnél.

10. (X.) sír. B: — M: 110, h: 200, sz: 65. Fakoporsós temetkezés, a csontváz elkorhadva (6. kép.). csöh: — *Füles agyagedény*, a bal lábfej mellett. *Vaskarika*, töredékes, a bal kézfej közelében.

11. (XI.) sír. B: — M: 130, h: 220, sz: 70. Fakoporsós temetkezés, a csontváz deréktől fölfelé megbolygatott. Az állkapocs elporladt. A koponya és a jobb végtagok felvéve. csöh: — *Csont bogozó*, függesztésre alkalmas átfúrással, a bal medencelapáton (I. t. 6; h=6,9 cm, ltsz: 56.7.68.)

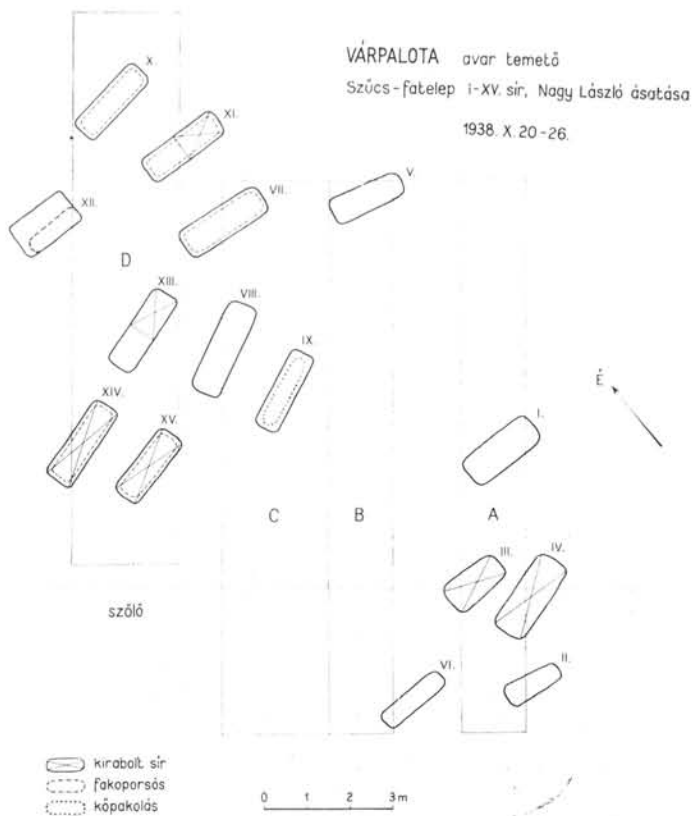
12. (XII.) sír. B: gyermek M: 100, h: 140, sz: 40. Az alkarok a medencére hajlítva. A jobb oldal felszedve. csöh:

A VÁRPALOTA - GIMNÁZIUM - I AVAR TEMETŐ HELYSZINRAJZA

1. A Faller féle leletek előkerülési helye (1935)
2. A Szűcs-fatelep-i ásátás helye (1938)
3. Az Altiszti lakások (1943-44)
4. A Gimnázium-i ásátások (1962-63)

2. A Várpalota-gimnáziumi temető helyszínrajza.
2. Lageskizze des Friedhofs Várpalota-Gymnasium.
2. Levé de plan du cimetière de Várpalota-Lycée.
2. Рисунок местности на территории варпалотской гимназии, где был обнаружен могильник.

120. *Szűcs-fatelep*, 2 db, felül egyenes, alul lekerekített, fent egyetlen szegeccsel összefogott két, díszítetlen bronzlemezről (II. t. 4-5; h=4,2 cm, ltsz: 56.7.66.), a jobb könyök mellől; *Övvert*, címerpajzs alakú bronzlemez, előlapján két szegecs feje (II. t. 6; h=1,7 cm, ltsz: 56.7.67.), a medence és a gerincoszlop találkozásánál feküdt; *Csont bogozó*, egy helyen átfúrva (I. t. 5; h=9,7 cm, ltsz: 56.7.68.), a bal combcsont külső oldalán, a csontok felett 10 cm-rel; *Gyöngyszem*, paszta, kék alapon sárga csíkos mázzal (I. t. 9; ltsz: 56.7.60.) a két szűcs vég előtt.

13. (XIII.) sír. B: — M: 90, h: 210, sz: 65. Bolygatott, a koponya hiányzik, az egész felső rész deréktől roncsolt. csöh: — *Vasdarab*, a medence táján.

14. (XIV.) sír. B: — M: 110, h: 220, sz: 70. Fakoporsóban, a fej a mellen. Fölé temetkezés nyoma, illetve csak egy másik koponya része a sírban. csöh: 165. *Vastör*, töredékes, a jobb combcsont mellett.

15. (XV.) sír. B: — M: 110, h: 190, sz: 70. Fakoporsós temetkezés, a csontváz teljesen szétdőlt. A csontok közül pl. az állkapocs a lábánál. csöh: — *Fülbevaló*, a szeméremcsontok előtt; *Vastörredék*, a combcsontok között; *Bronz és fa szűcs*, a csontváz alapján az utóbbi téglalap alakú volt, tengelyében két helyen átfúrva; a bronz szűcs vég alul lekerekített, felül egyenes, két félgömbfejű szegeccsel, előlapja poncolt pontsorral díszített szélei mentén és tengelyében (I. t. 1, h=5,4 cm, sz=1,2 cm, ltsz: 56.7.58.), mindkettő egymás mellett a két sípcsont között feküdt.

3. Várpalota: avar temető (Szűcs-fatelep I—XV. sír).
3. Avar-Friedhof Várpalota-Holzager Szűcs (Gräber I—XV).
3. Cimetière avar de Várpalota-Szűcs-fatelep, tombes Nos I—XV.
3. Варпалотское аварское кладбище. Дровяной склад Сюча. Могилы I—XV.

4. 7. sír (1938).
4. Grab Nr 7. (1938).
4. Tombe 7 (1938).
4. 7. могила (1938).

5. 9. sír (1938).
5. Grab Nr 9. (1938).
5. Tombe 9 (1938).
5. 9. могила (1938).

1943-ban a M. Kir. Honvédelmi Minisztérium a várpalotai, kincstári tulajdonban lévő Zichy-kastély közelében altisztek részére lakásépítkezésbe kezdett. Az ez alkalommal előkerült avarkori régészeti leletek hírére Nagy László múzeumigazgató végzett kisebb feltárást (I–IV. sírok),⁷ majd 1944-ben a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatósa Bottyán Árpádot és Kalmár János I. oszt. múzeumőrt küldte ki leletmentés végzésére. A kettejük (nagyobbrészt Kalmár János) által feltárt sírok az A–D, 1–86 sírszámot kapták, a fennmaradt dokumentáció azonban nagyon hézagos, a temetőtérkép is csak az I–IV., illetve az 1–29 sírok helyzetét tünteti fel (7. kép).⁸

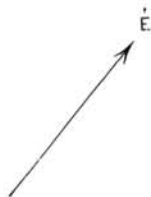
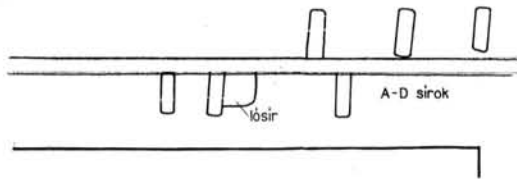
16. (I.) sír. B: — M: — csöh: — Bronz fülkarika, kerek átmetszetű huzalból, nyitott (8. kép. 1; á=2,4 cm, ltsz: 56.7.77.).

17. (II.) sír. B: — M: — csöh: — Római kisbronz, IV. századi, átlukasztott; Üveggyöngyök, 8 db, zöldes színűek; Üveggyöngy, 1 db, kék színű; Gyöngyök, 6 db, aprók, sárgás csontanyagból; Madárkoponya és csontok, 5 db.

18. (III.) sír. B: — M: — csöh: — Bronz fülkarika, két darabra törve; Vastöredék, fa nyomokkal.

6. 10. sír (1938).
6. Grab Nr 10. (1938).
6. Tombe 10 (1938).
6. 10. могила (1938).

kifosztott, bolygatott sír
 fakoporsó

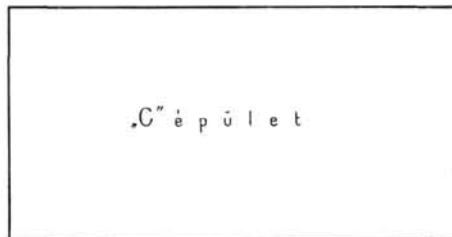
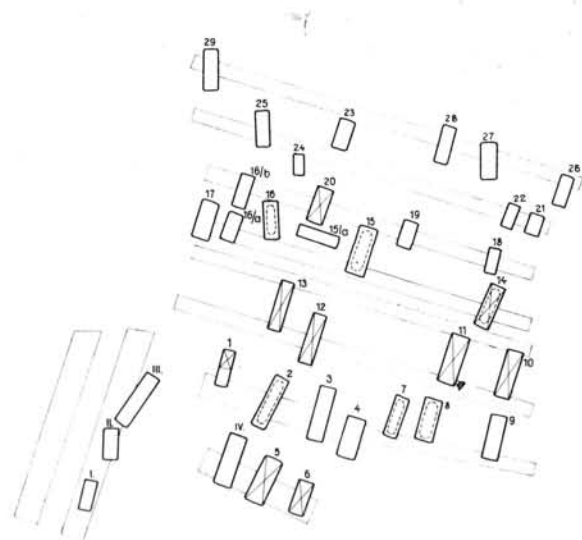
0 10m

VÁRPALOTA

avar temető altiszti lakások

1943. I-IV. (16-19) sírok, Nagy László ásátása

1944. A-D, 1-86. (20-126) sírok, Kalmár János és Bottyán Árpád ásátása

7. Várpalota avar temető altiszti lakások.
 7. Várpalota-Awaren-Friedhof (Dienstwohnungen).

7. Cimetière avar de Várpalota, logis d'employés subalternes.
 7. Варпалотское аварское кладбище. Служебные квартиры.

19. (IV.) sír. B: — M: — csöh: — *Vaskarikacsoport*, oxidáció következtében egymásba tapadva; *Vaskarika*, 4 db töredék, *Vaskarika*; *Vasszerszám*, fába foglalt, töredékes; *Vastöredék*, kettős huzalból sodrott; *Orsógomb*, szürke, kúpös (I. t. 8; á=3,7 cm, ltsz: 56.7.80.), *Bronz fülkarika*, kerek átmetszetű huzalból, töredékes (8. kép 2; á=2,2 cm, ltsz: 56.7.79.); *Fülkarika* bronz csüngődíszce.

Nagy László gyűjtéséből két szörvány darabot ismerünk erről a temetőrészről: *Bronz karperec*, nyitott, nyakukon hornyolt kígyófejekben végződik (II. t. 8; á=6,3 cm, ltsz: 56.7.51.). *Agyagedény*, korongolt, pirosra égetett, nyakától a hasáig 7 sorban szabálytalan hullámvonalalköteg befűsűléssel, alatta két sorban vízszintesen körbefutó vonalköteg díszített (9. kép, m=18,8, szá=8,3, fá=8,0 cm, ltsz: 63.252.1.).

A szélső épület előtt csatorna ásásakor az alábbi sírok kerültek elő.

20. (A) sír. B: — M: —, teljesen elpusztult sír. csöh: — *Karika*, a medencénél (a jegyzetlapon: a fejnél).

21. (B) sír. B: — M: —, teljesen elpusztult sír. csöh: — *Kés*, a medencénél.

22. (C) sír. B: — M: —, teljesen elpusztult sír. csöh: —

23. (D) sír. B: férfi M: 145, h: 200, sz: 50. Hanyatt fekvő, rongált állapotú váz, karjai a medencén. Szögletes koporsóban. csöh: 166, ÉÉNy—DDK. *Melléklet* nincs.

A 20. (A) sír közelében *lósír* is volt, ezt a temetőterképen (7. kép.) fel is tüntették. A temetőterkép és a jegyzetlap alapján még két sírral számolhatunk, amelyek Kalmár szerint elpusztultak (24—25. sírok). Majd a „C” jelű épület mellett kezdték meg a feltárást, ahol korábban Nagy László a 16—19. (I—IV.) sz. sírokat bontotta ki.

26. (1.) sír. B: gyermek M: 140, h: — sz: —. A gyenge megtartású váz mellkasa bolygatva, alsó lábszárait elásták (1944. máj 16., Bottyán Á.). csöh: —, fejjel É, ÉNy-ra. *Vascsat*, a medence közepén.

27. (2.) sír. B: nő M: 130, h: 200, sz: 80. A csontváz körül és felett fakoporsó maradványai. Az alkarok a medencére hajlítva (1944. máj 16. Bottyán Á.). csöh: 160, fejjel É-ra. *Bronz fülbevaló*, 1 pár, a koponya mindkét oldalán; *Gyöngyök*, 2 db paszta a nyakcsigolyákon; *Orsógomb*, a jobb alkar mellett; *Vaskarika*, 2 db, a jobb medencelapáton; *Vascsat*, kerek (II. t. 9; á=4,6 cm, ltsz: 56.7.74.), a medencében; *Al-latsont*, a két lábfej között.

28. (3.) sír. B: férfi M: 80, h: 210, sz: 80. A koponya balra fordult. csöh: 170, É—D. *Melléklet* nélkül.

29. (4.) sír. B: nő M: 95, h: 176, sz: 50. Az alkarok a medencére hajlítva. csöh: 148, É—D.

30. (5.) sír. B: — M: 118, h: — sz: —. Elpusztult, bolygatott. csöh: — *Karika* és *kés*, bal combcsontnál; *Csat*, a lábfejnél.

1

2

8. 1=16. sír, 2=19. sír.

8. Grab Nr 16. (1), Grab Nr 19. (2).

8. 1=tombe 16, 2=tombe 19.

8. 1=16. могила, 2=19. могила.

31. (6.) sír. B: — M: 60, h: — sz: —. Bolygatott, elpusztult. csoh: —

32. (7.) sír. B: nő M: 105, h: 175, sz: 51. Fakoporsós temetkezés, az alkarok a medencére hajlítva. csoh: 148, ÉÉNy—DDK. *Úveggyöngyök*, a nyakcsigolyákon; *Bőrdarab*, a koponya bal felső oldalán; *Vaskarika*, a bal combcsont mellett.

10. 130. sír.

10. Grab Nr 130.

10. Tombe 130.

10. 130. могила.

33. (8.) sír. B: férfi M: 145, h: 180, sz: 60. Bolygatott, fakoporsós temetkezés. csoh: 153, ÉÉNy-DDK. *Vastárgy*, a koponya jobb felső oldalán; *Karika*, a bal fül tájékán; *Vascsat*, a bal medencelapáton; *Vaskés*, a medence jobb oldalán; *Övveretek*, 2 db, bronzból, a medencében egymás mellett.

9. Szórvány (1938).

9. Streulage (1938).

9. Trouvaille isolée (1938).

9. Остров (1938).

11. 137. sír.

11. Grab Nr 137.

11. Tombe 137.

11. 137. могила.

12. 138. sír.
12. Grab Nr 138.
12. Tombe 138.
12. 138. могила.

14. 191. sír.
14. Grab Nr 191.
14. Tombe 191.
14. 191. могила.

34. (9.) sír. B: férfi M: 73, h: — sz: —. A jobbkez a jobb combcsont alatt, a balkéz a bal combcsonton. A koponya jobbra fordult. csoh: 174, ÉÉNy—DDK. *Melléklet* nincs.

35. (10.) sír. B: férfi M: 80, h: — sz: —. Bolygatott. csoh: — *Vaskés*.

36. (11.) sír. B: férfi M: 112, h: — sz: 80. Bolygatott. A két alkar a medence alá hajlítva, a váz koponyája a bal alkar felett. csoh: 144 (nyaktól ládig), É—D. *Vastárgy*; hosszúság, a jobb alkar és a medence között; *Vastárgy*, horog alakú, az előbbi előtt; *Vaskés*, a medence baloldala felett, a

gerincoszlop mellett; *Csatfűl*, a jobb medencelapáton; *Vastárgy*, a medence jobboldali részében; *Állatsont*, a bal lábfej mellett.

37. (12.) sír. B: gyermek (?) M: 70, h: — sz: —. A sírgödör közepén egy koponya. csoh: —

38. (13.) sír. B: — M: 80, h: — sz: —. Teljesen elpusztult sír. csoh: —

39. (14.) sír. B: férfi M: 135, h: 185, sz: 68. Bolygatott. Koporsós temetkezés. csoh: 138 ÉÉNy—DDK. *Vaskés*, a jobb combcsont mellett; *Csat*, a bal medencelapáton; *Vaskarika*, a bal medencerész mellett.

40. (15.) sír. B: férfi M: 120, h: 200, sz: 57. Koporsós temetkezés. Az alkarok behajlítva. csoh: — *Karika*, a bal fül tájékán; *Gyöngy*, a nyakcsigolyáktól balra; *Vastöredék*, a medence és a bal combcsont találkozásánál; *Kés*, a jobb combcsont mellett; *Állatsont*, a jobb sípcsonton, ferdén.

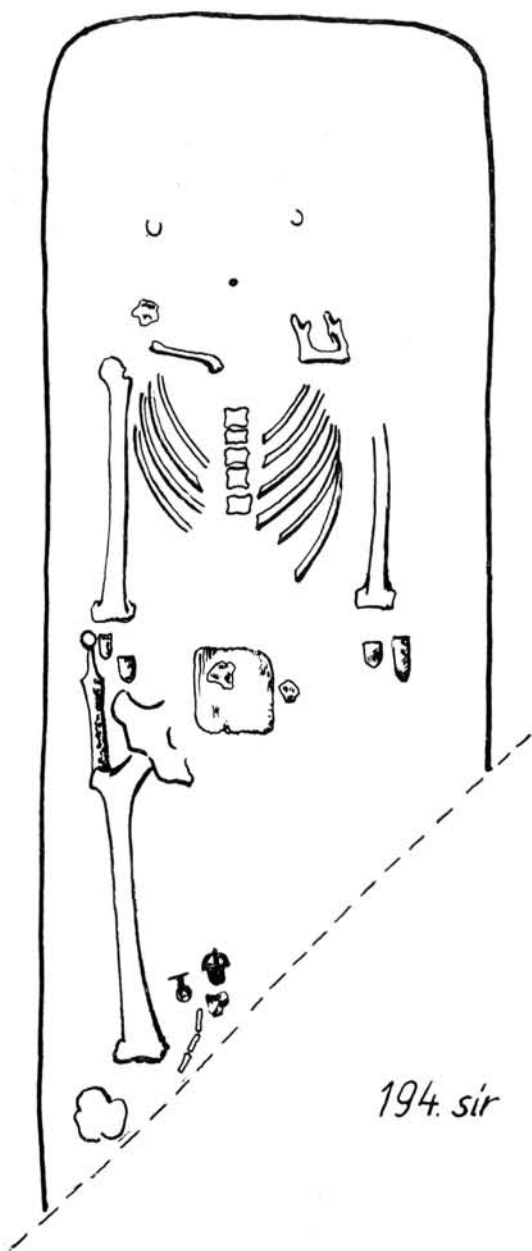
41. (15a.) sír. B: férfi M: 105, h: — sz: — csoh: 160, Ny—K.

42. (16.) sír. B: férfi M: 110, h: 190, sz: 60. Koporsós temetkezés, a koporsó mérete 180 × 50 cm. A koponya jobbra fordult. csoh: 158, ÉNy—DK. *Karika*, a koponya bal oldalán lent; *Karika*, a jobb fülnél; *Karika*, a bal alkar és a medence között; *Állatsont*, a jobb sípcsont mellett.

43. (16a.) sír. B: gyermek M: 105, h: 120, sz: 48. A váz karjai elpusztultak. csoh: 115, ÉÉNy—DDK. *Vastárgyak*, *karika*, a medence baloldalán; *Állatsont*, a jobb sípcsonton keresztben.

13. 189. sír.
13. Grab Nr 189.
13. Tombe 189.
13. 189. могила.

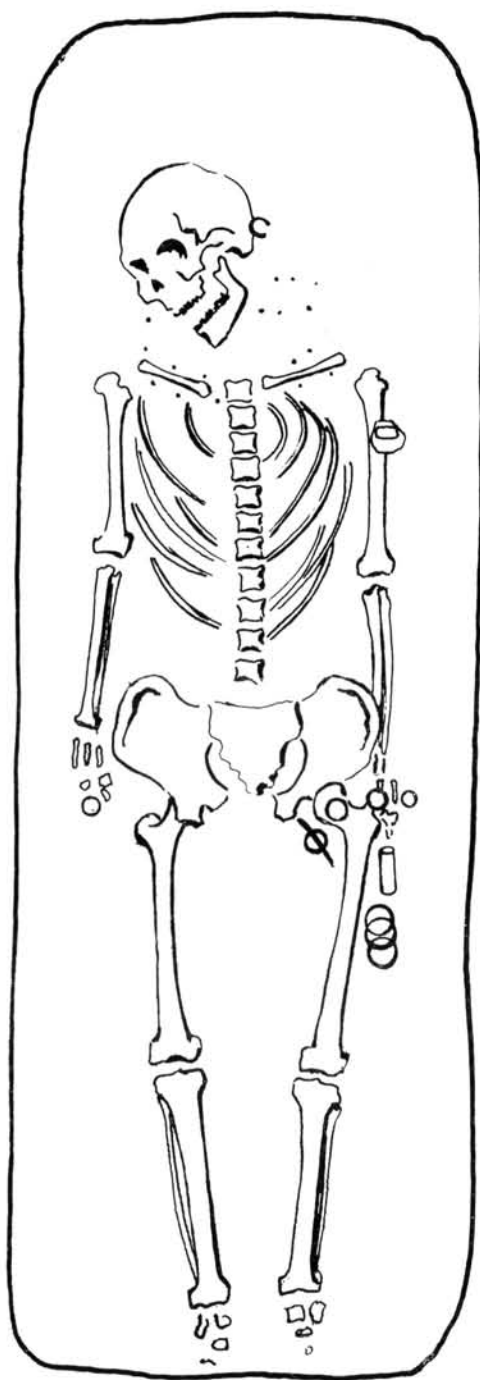
194. sír

195. sír

15. 194. sír (Éry Kinga rajza).
 15. Grab Nr 194. (Skizze von Kinga Éry).
 15. Tombe 194 (dessin de Kinga Éry).
 15. 194. могила (рисунок К. Ери).

16. 195. sír (Éry Kinga rajza).
 16. Grab Nr 195. (Skizze von Kinga Éry).
 16. Tombe 195 (dessin de Kinga Éry).
 16. 195. могила (рисунок К. Ери).

196. sír

17. 196. sír (Éry Kinga rajza).
 17. Grab Nr 196. (Skizze von Kinga Éry).
 17. Tombe 196 (dessin de Kinga Éry).
 17. 196. могила (рисунок К. Ери).

197. sír

18. 197. sír (Éry Kinga rajza).
 18. Grab Nr 197. (Skizze von Kinga Éry).
 18. Tombe 197 (dessin de Kinga Éry).
 18. 197. могила (рисунок К. Ери).

44. (16b.) *sír*. B: gyermek M: 75, h: — sz: — csöh: —, ÉÉNy—DDK. *Többszörös s-végű karika*, 2 db, bronzból (I. t. 4; á=2,4 cm, ltsz: 56.53.36.), a koponya mindkét oldaláról; *Állatsont*, a jobb sípcsonton keresztbe helyezve.

45. (17.) *sír*. B: férfi M: 95, h: — sz: — csöh: 150, ÉÉNy—DDK. *Vascsat*, trapéz alakú (I. t. 3; h=3,4 sz=3,0 cm, ltsz: 56.53.32.), a jobb combcsonton; *Vaskarika*, a vascsat előtt; *Vaskés*, a jobb combcsont mellett.

46. (18.) *sír*. B: gyermek M: 100, h: — sz: — csöh: 75, ÉÉNy—DDK. *Karika*, töredékes, a koponya baloldalán.

47. (19.) *sír*. B: gyermek M: 90, h: — sz: —. Elpusztult, karjai egyenesen. csöh: 95.

48. (20.) *sír*. B: férfi M: 80, h: — sz: 60. Bolygatott. A koponya jobbra fordult. csöh: 113 (térdig), ÉÉNy—DDK. *Vaskarika*, a jobb alkar alatt; *Vascsat*, a bal medencelapáton; *Kés*, a jobb alkar és a medence között.

49. (21.) *sír*. B: gyermek M: 77, h: — sz: 55. Elpusztult. csöh: 60.

50. (22.) *sír*. B: gyermek M: 75, h: — sz: —. Elpusztult. csöh: 80.

51. (23.) *sír*. B: nő M: 60, h: — sz: 64. csöh: 148, ÉÉNy—DDK. *Vascsat*, a medence közepén; *Vaskarika*, *kés*, a bal térd mellett; *Állatsont*, a lábfejek előtt.

52. (24.) *sír*. B: gyermek M: 73, h: 110, sz: 42. csöh: 95, ÉNy—DK. *Állatsont*, a lábak végénél.

53. (25.) *sír*. B: férfi M: 70, h: — sz: 56. Bolygatott. A víz állkapcsa a koponya után fekszik. Idegen emberkoponya a medence jobb oldalán. csöh: 153 (a felerészben a mellkasra fekvő koponyától a bokáig mérve), ÉNy—DK. *Állatsont*, a két sípcsont között.

54. (26.) *sír*. B: gyermek M: 60, h: — sz: 50 csöh: —

55. (27.) *sír*. B: — M: 66, h: — sz: 60 csöh: —

56. (28.) *sír*. Sírleírása hiányzik.

57. (29.) *sír*. B: — M: 90, h: 170, sz: —. Üres, pár csont. csöh: —, ÉNy—DK.

58.—68. (30—40.) *sírok*. Sírleírásuk hiányzik.

69. (41a.) *sír*. B: — M: 100, h: — sz: —. Kettős temetkezés, a 69. (41a) a sír a fiatalabb. csöh: 158, Ny—K.

70. (41b.) *sír*. B: férfi M: — h: — sz: —. A 69. sír sípcsontjai alatt közvetlenül. Csak a sípcsontok érintkeznek. A két koponya egymástól 110 cm-re. A két váz közötti különbség: 5 cm-nél nem több. csöh: 169—170, ÉNy—DK.

71—73. (42—44.) *sírok*. Sírleírásuk hiányzik.

74. (45.) *sír*. B: gyermek M: 80 vagy 107, h: 130, sz: —. Hanyatt feküdt. Karjai a medencére hajlítva. csöh: 100—102, DNy—ÉK.

75. (45a.) *sír*. B: gyermek M: 70, h: — sz: — csöh: 107, Ny—K.

76. (46.) *sír*. B: — M: 80, h: 167, sz: —. A bal alkar a medencére hajlítva. csöh: —

77. (47.) *sír*. Sírleírása hiányzik.

78. (48.) *sír*. B: férfi M: 95, h: — sz: —. A bal kéz a hason. csöh: 160, ÉNy—DK.

79. (49.) *sír*. B: férfi M: 80, h: — sz: —. Mindkét alkar a medencére hajlítva. csöh: 164, Ny—K.

80. (49a.) *sír*. B: nő M: 65, h: — sz: 60. Mindkét alkar a medencére hajlítva. csöh: 143.

81. (50.) *sír*. B: — M: 80, h: — sz: —. A karok a vázzal párhuzamosan. csöh: 155, Ny—K.

82. (50a.) *sír*. B: gyermek M: 40, h: — sz: — csöh: —, K—Ny

83. (51.) *sír*. B: — M: 80, h: — sz: — csöh: 109 (térdig).

84. (52.) *sír*. B: gyermek M: 50, h: — sz: —, A bal alkar a medencére hajlítva. csöh: 55, ÉNy—DK.

85. (53.) *sír*. Sírleírása hiányzik.

86. (54.) *sír*. B: gyermek M: 90, h: — sz: —. A bal alkar a mellkasra hajlítva, a lábak zsugorítva voltak. csöh: 107, Ny—K.

87.—88. (55—56.) *sírok*. Sírleírásuk hiányzik.

89. (57.) *sír*. B: — M: 45, h: — sz: —. Bolygatott koponya. csöh: —

90. (57a.) *sír*. B: gyermek M: 50, h: — sz: —. Lábai zsugorítva. csöh: 79.

19. 197. *sír*.

19. Grab Nr 197.

19. Tombe 197.

19. 197. могила.

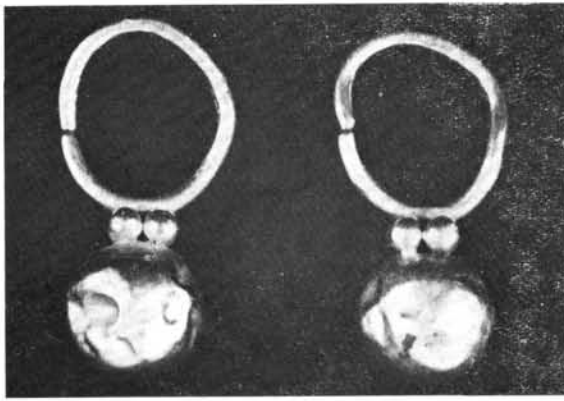
20. 198. *sír* (Bartos Sándor felvétele).

20. Grab Nr 198. (Lichtbild von Sándor Bartos).

20. Tombe 198 (photo de Sándor Bartos).

20. 198. могила (снимок Шандора Бартоша).

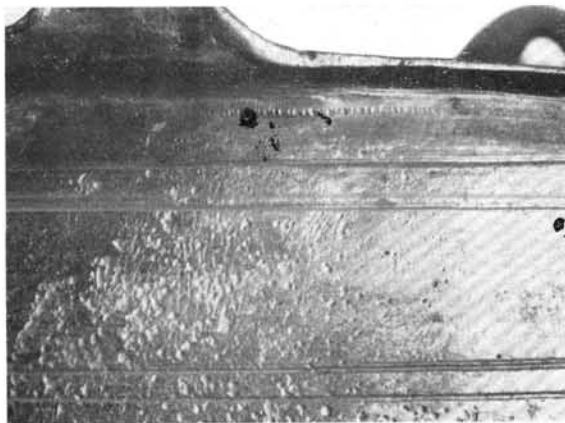

21. 199—200. *sír*.
21. Grab 199—200.
21. Tombes 199 et 200.
21. 199—200. *могила*.

91. (58.) *sír*. B: gyermek M: 30, h: — sz: — csoh: —
92. (59.) *sír*. B: — M: 65, h: — sz: — csoh: —
93. (60.) *sír*. Sírleírása hiányzik.
94. (61.) *sír*. B: nő M: — h: — sz: — csoh: —
95. (62.) *sír*. B: férfi M: — h: — sz: —. A lábak zsugorítva, csoh: —
96. (63.) *sír*. B: gyermek M: 50, h: — sz: — csoh: —
97. (64.) *sír*. B: gyermek M: 50, h: — sz: —. A jobb alkar a medencére hajlítva, csoh: —
98. (65.) *sír*. B: gyermek M: — h: — sz: — csoh: —
99. (66.) *sír*. B: nő M: — h: — sz: — csoh: — *Karika*, 4 db, a bal fülnél.
100—102. (67—69.) *sírok*. B: gyermekek.
103. (70.) *sír*. B: — M: — h: — sz: —. A jobb alkar a medencére hajlítva, csoh: —
104. (71.) *sír*. B: — M: 98, h: — sz: —. Mindkét alkar a medencére hajlítva, csoh: 141.
105. (72.) *sír*. B: — M: 88, h: — sz: —. Mindkét alkar a medencére hajlítva, csoh: 127.
106. (73.) *sír*. B: — M: 95, h: — sz: —. A bal alkar a medencére hajlítva, csoh: 147.
107. (74.) *sír*. B: gyermek M: 80, h: — sz: —. A bal láb behajlítva, csoh: 61.

23. A 204. *sír* bronz üstjének felnagyított külső oldala.
23. Aus Grab Nr 204: Vergrößerte Außenwandung des bronzenen Kessels.
23. Côté extérieur du chaudron en bronze de la tombe № 204 (agrandi).
23. Внешняя сторона (увеличено) бронзового котелка из 204. могилы.

22. 203. *sír*.
22. Grab Nr 203.
22. Tombe 203.
22. 203. *могила*.

- Karkötő, kögolyő.*
108. (75.) *sír*. Sírleírása hiányzik.
109. (75a.) *sír*. B: gyermek M: 60, h: — sz: — csoh: 88.
110—111. (76—76a.) *sír*. B: kettős gyermek^{sír}.
112. (77.) *sír*. B: — M: — h: — sz: —. A bal alkar behajlítva, csoh: —
113. (78.) *sír*. B: — M: 80, h: — sz: — csoh: 140.
114. (78a.) *sír*. B: — M: 95, h: — sz: —. A 113. (78.) *sír* alatt 15 cm-rel. A jobb alkar a medencére hajlítva, csoh: 145.
115. (79.) *sír*. B: — M: 92, h: — sz: —. A jobb alkar behajlítva, csoh: 158 *Csüngő*.
116. (80.) *sír*. B: férfi M: — h: — sz: — csoh: —
117. (81.) *sír*. B: — M: 90, h: — sz: —. A bal alkar a mellkasra hajlítva, csoh: 161.
118. (82.) *sír*. B: nő M: 90, h: — sz: — csoh: 126.
119. (82a.) *sír*. B: gyermek M: 70, h: — sz: — csoh: —
120. (82b.) *sír*. B: — M: 71, h: — sz: —. A bal alkar a medencére hajlítva, csoh: —
121. (83.) *sír*. B: gyermek (kislány) M: — h: — sz: 60, csoh: —
122. (84.) *sír*. B: férfi M: — h: — sz: — csoh: —
123. (84a.) *sír*. B: — M: — h: — sz: —. A bal alkar a medencére hajlítva, csoh: —
124. (85.) *sír*. B: — M: 80, h: — sz: — csoh: 158.
125. (85a.) *sír*. B: gyermek M: 58, h: — sz: — csoh: 56.
126. (86.) *sír*. Sírleírása hiányzik.

24. A 204. *sír* bronz üstjének felnagyított belső oldala.
24. Aus Grab Nr 204: Vergrößerte Innenwandung des bronzenen Kessels.
24. Côté intérieur du chaudron en bronze de la tombe № 204 (agrandi).
24. Внутренняя сторона бронзового котелка (увеличено) из 204. могилы.

25. 204. sír.
25. Grab Nr 204.
25. Tombe 204.
25. 204. могила.

26. 210. sír.
26. Grab Nr 210.
26. Tombe 210.
26. 210. могила.

Lehetséges, hogy több sír került feltáráásra, mint amennyinek a leírása fennmaradt, ezt azonban ma már ellenőrizni lehetetlen. A 20—126. sírok leletanyaga először a Magyar Nemzeti Múzeumba került, majd restaurálatlan állapotban Veszprémbé. Ebből az anyagból biztosan a 44. (16 b.) sír többszörös s-végű karikáit ismerhettük fel, a leletanyag többi része a helytelen tárolás miatt tönkrement, illetve az 1956-os leltározási „kampány” során azonosíthatatlanná vált.

* * *

Az avar temető területén újabb régészeti kutatás végzésére az 1962. évben nyílt lehetőség, amikor a Szűts-telep (ma Tüzép) és az ún. altiszti lakások közötti üres telken gimnázium építését kezdték meg. *Bartos Sándor* várpalotai tanár, a helytörténeti gyűjtemény vezetője 1962. március 19-én telefonon jelentette egy lovas sír és más leletek előkerülését. Az összegyűjtött tárgyakat *Isaszegi János* restaurátor a következő napon a Bakonyi Múzeumba szállította. Ugyanő március 29-én újabb tárgyakat vett át a múzeum részére.

Március 28-án *Éri István* megyei múzeumigazgató tájékozódott a helyszínen. Megállapította, hogy a gimnázium alapozási munkáinál, részben a falak alapozásánál, részben a vízvezeték árknak kiásásakor az árokfalak oldalában igen sok sírgödör nyoma látható. Ezen kívül két 10×30, illetve 7×31 m-es szelvényben a pince és a kazánház elhelyezésére folyik a föld kitermelése. Az épü-

let K-i felére eső kazánházi résznek kitermelése kiszálása időpontjáig lényegében be is fejeződött, *Bartos Sándor* innen mentette a legtöbb leletet. A jelen levő *Salamon Ágnes* és *Kalicz Nándor* régészek segítségével, 5, elbontásra kerülő sír feltárását is bemérte. A MNM Adattára felé továbbított kérésére március 31-én *Horváth István* I. éves egyetemi hallgató vette át a helyszíni ellenőrzést, aki lemásolta *Bartos Sándor* lelőhelytérképét, valamint elvégezte az eddig előkerült sírok leletanyagának szétválasztását *Bartos* jegyzetei és a munkások elbeszélése alapján. *Horváth István* a sírokat A—T betűjelzéssel látta el.⁹

127. (A) sír. B: — M: 150, h: — sz: — *Vasfokos*, alul nyújtott nyéllyukkal, négyszögletes átmetszetű fokkal (III. t. 4; h=12,8 cm, ltsz: 62.15.1.); *Vaskarika*, kerek átmetszetű (á=4,5 cm, ltsz: 62.15.2); *Vascsat*, ívelt töredéke (h=3,5 cm, ltsz: 62.15.3.).

27. 215. *str.*
27. Grab Nr 215.
27. Tombe 215.
27. 215. могила.

29. 218. *str.*
29. Grab Nr 218.
29. Tombe 218.
29. 218. могила.

28. 216. *str.*
28. Grab Nr 216.
28. Tombe 216.
28. 216. могила.

30. 220. *str.*
30. Grab Nr 220.
30. Tombe № 220.
30. 220. могила.

31. 221. sír.
31. Grab Nr 221.
31. Tombe № 221.
31. 221. могила.

32. 222. sír.
32. Grab Nr 222.
32. Tombe № 222.
32. 222. могила.

128. (B) sír. B: — M: 160, h: — sz: — Fülbevaló, nyitott bronz karika, csüngője visszahajtott végű dróton üvegpasztagyöngy (III. t. 1; á=1,4 cm, ltsz: 62.16.1); Római kisbronz, IV. századi, átfűrt (III. t. 2; ltsz: 62.16.2.); Gyöngyök, 12 db, barna, kék és fehér színűek (III. t. 3; á=0,5–0,8 cm, ltsz: 62.16.3.).

129. (C) sír. B: — M: 140, h: — sz: —. Lótemetkezéssel. Nagyszíjvég, hátsó, díszítetlen bronz lemeze és kerete (IV. t. 4; h=9, sz=2,3 cm, ltsz: 62.17.4); Korbácsvég, csontból esztergályozott, hosszában átfűrt, erre merőlegesen újabb fűrés (IV. t. 3; h=5,8, sz=3,7 cm, ltsz: 62.17.2.); Kantárrózsa, 2 db, domborított díszítetlen bronz lemezből, középpontjában átlukasztva, benne hosszú aklasszeggel (IV. t. 1–2; á=6 cm, ltsz: 62.17.1.); Venaskgyel, hurkosfülű, egyenes talpu, nyelvel (IV. t. 5; h=14,1, sz=11 cm, ltsz: 62.17.3.).

130. (D) sír. B: — M: 196, h: 196, sz: 57–60. A sírfolt sarkai lekerekítettek. Kb. 100 cm mélységben, két helyen, a térdek környékén korhadt fát találtunk, amelyek a váz felett mintegy 10 cm-re végződtek. A vázból a két combcsont, valamint a koponya táján néhány szétporladt csont maradt meg, csöh: — Agyagedény, apró kavicsal soványított anyagú, szürkére égett, foltos, négyszögletesre kihúzott peremű, peremén négy bütyökkel (10. kép., m=12,6, sz=8,5, fá=6 cm, ltsz: 62.18.1.), a bal térd mellett.

131. (E) sír. B: — M: — Karperec, ezüst, nyitott végű, kerek átmetszetű, felületén profilált gyűrűtag (III. t. 6; á=4,8 cm, ltsz: 62.19.1.); Karperec, bronz, nyitott végű, tojásdad alakú és átmetszetű (III. t. 7; á=6–4,5 cm, ltsz: 62.19.2.); Vaskés, egyélű, egyenes, pengéjén és nyélnyújtványán farost (h=9,2 cm, ltsz: 62.19.3.).

132. (F) sír. B: — M: 140, h: — sz: — Bronz csat, ovális, oldalán benyomott kerek átmetszetű csatkeret, vastövisvel, a szíj felerősítésére két lemezes, hajlítot veret szolgál (V. t. 1; h=3,3, sz=3,5 cm, ltsz: 62.23.1.); Nagyszíjvég, lemezes,

33. 229. sír.
33. Grab Nr 229.
33. Tombe № 229.
33. 229. могила.

34. 232. sír.
34. Grab Nr 232.
34. Tombe № 232.
34. 232. могила.

35. 234. sír.
35. Grab Nr 234.
35. Tombe № 234.
35. 234. могила.

töredék (V. t. 4; h=2,9, sz=2,2 cm, ltsz: 62. 23.5.); *Kis-szíjvég*, lemezes (V. t. 8; h=4,1, sz=1,8 cm, ltsz: 62.23.7.); *Bronz veret*, préselt, cimeralakú, felületét fogasolt dísz keretben geometrikus minta fedi (V. t. 5; h=3,4, sz=1,8 cm, ltsz: 62.23.2.); *Bronz veret*, préselt, cimeralakú, előlapján geometrikus díszrel (V. t. 6–7; h=2,4, sz=1,8 cm, ltsz: 62.23.3.); *Bronz veret*, négyszögletes, kettős lemezű veret, amelyeket akasztog fog össze a négy sarkon (V. t. 3; h=2,1, sz=3,3 cm, ltsz: 62.23.6.); *Rosetta*, préselt bronz lemezből (V. t. 2; á=1,9 cm, ltsz: 62.23.4.); *Vaskés* töredékei (h=5,5 cm, ltsz: 62.23.8.).

133. (G) sír. B: — M: 150, h: — sz: — *Gyöngyök*, 33 db, a kása gyöngyök sárga, a dinnyemag alakúak fekete és fehér színűek (III. t. 8; ltsz: 62.21.1.).

134. (H) sír. B: — M: — *Löttemetkezéssel. Nagyszíjvég*, öntött bronz, nyelv alakú, a szíjszorítótól az ívelt részig vékonyodik. Felületét a II. germán állatornamentika díszíti, a mélyedésekben aranyozás nyoma (V. t. 9; h=5,9, sz=1,9 cm, ltsz: 62. 22.1.); *Szopóka*, csontból esztergályozott, tojásdad átmetsetű, felületét három gyűrűtag díszíti, közülük lekerekített, a belsejében vastöredék (III. t. 5; h=7,1, á=1,3 cm, ltsz: 62.22.2.); *Tütartó*, csontból, tojásdad átmetsetű, felületén borda díszrel (V. t. 13; h=7,5, sz=1,9 cm, ltsz: 62.22.3.); *Csontlemez*, felületén háromszor megismételve ovális mezőt keretező gyöngysor díszíti (V. t. 10; h=6,9, sz=2,1 cm, ltsz: 62.22.6.); *Csontlemez*, eredetileg téglalap alakú, töredékes, előlapján szalagfonatos díszítés (V. t. 11; h=5,8, sz=2,0 cm, ltsz: 62.22.5.); *Csontlemez*, téglalap alakú, előlapján szögletesen törő fonatos díszítés (V. t. 12; h=7,2, sz=2,5 cm, ltsz: 62.22.4.).

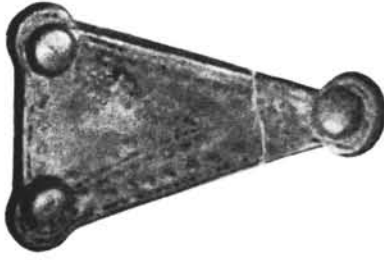
135. (K) sír. B: — M: 160, h: — sz: — *Gyöngyök*, 3 db, sárga és kék színű paszta (VI. t. 2; ltsz: 62.24.1.).

136. (L) sír. B: — M: — *Gyöngyök*, 3 db, ebből 1 szürke alapon sárga folytatású, fehér szemű páros; 1 vörös alapon fehér folytatású, zöld szemű páros és 1 vörös alapon fehér szemű (VI. t. 1; ltsz: 62.25.1.).

137. (M) sír. B: — M: 120, h: — sz: — *Agyagedény*, korongolt, sárga-vöröses színű, alacsony talpon álló, nyo-

36. 234. sír.
36. Grab Nr 234.
36. Tombe № 234.
36. 234. могила.

37. Szórvány (1935—1944).
37. Streulage (1935—1944).
37. Trouville isolée (1935—1944).
37. Остров (1935—1944).

mott gömbalakú, kihajló peremű edény, vállán három körbefutó vonalköteg között hullámvonal díszítés (11. kép, $m=13,6$, $szá=12,5$, $fá=8,9$, cm, ltsz: 62.26.1.).

138. (N) sír. B: — M: — *Agyagedény*, kézi korongon készült, szürke színű, egyenetlenül kihajló pereme kézzel csipkézett (12. kép, $m=10,3$, $szá=12,5$, $fá=10,5$ cm, ltsz: 62.27.1.).

139. (O) sír. B: — M: — A sírban a munkások szerint 5 db emberi koponya volt. *Melléklet nélkül.*

140. (P) sír. B: — M: — *Bronz karperec*, felületén aranyozás nyomaival. Átmetszete négyszögletes, amely a nyitott végei felé kerekedik. Mindkét vége 1 pár gyűrűtaggal díszítve (VI. t. 5; $á=7 \times 7,4$ cm, ltsz: 62.28.1.).

141. (R) sír. B: — M: 160, h: — sz: — Lótetemkezzéssel. *Bronz csat*, egybeöntött, ovális karikával és többszörösen ívelt szélű testtel (VII. t. h=4,2 sz=3,6 cm, ltsz: 62.29.8.); *Nagyszíjvég*, bronzból öntött, áttört. A szíjszorítónál 3 gömböcsből alkotott szarvpár. Belső, áttört mezejét liliumsor tölti ki (VII. t. 2; h=6,1, sz=2 cm, ltsz: 62.29.7.); *Orsógomb*, nyomott gömb alakú, feketére égett (VII. t. 3; $á=3,2$, $m=2,7$ cm, ltsz: 62.29.9.); *Lószerszám veret*, 3 db, piskóta alakú préselt bronz lemezből, felületén gyöngysor keretelésben gyöngy utánzat (VII. t. 4; h=3,2, sz=1,4 cm, ltsz: 62.29.6.); *Lószerszám veret*, 16 db, ezüst lemezből domborított félgömb alakú veretek, szélükön sima borda fut körbe (VII. t. 5; $á=1,6$ cm, ltsz: 62.29.3—4.); *Lószerszám veret*, 2 db, kerek lapos lemezből préselt veret, felületén gyöngysor és bordadísz (VII. t. 6; $á=1,8$ cm, ltsz: 62.29.5.); *Kantárrózsza*, 2 db, bronzból öntött, hátoldala sima, előlapján kettős borda között körbefutó gyöngysor keretelés, a középpontban stilizált domború állatfej (valószínűleg oroszlán). Hibás öntvény (VIII. t. 1—2; $á=6,3$ cm, ltsz: 62.29.2.); *Kengyel-pár*, ívelt talpú, ívelt négyszögletes fülű, talpa alul bordázott (VIII. t. 3—4; $m=16,3$ sz=12,3 cm, ltsz: 62.29.1.).

142. (S) sír. B: — M: 130, h: — sz: — *Lándzsacsúcs*, keskeny, rövid pengéjű, szélesedő kerek átmetszetű köpűvel. A penge hegye letörött ($h=14,5$, köpű $á=2,5$ cm, ltsz: 62.30.1.); *Vaskarika*, kerek átmetszetű, hozzá rozsdásodott vastörédekkel ($á=4,8$ cm, ltsz: 62.30.2.); *Vaskarika*, kerek átmetszetű, hozzá rozsdásodott vastörédekkel ($á=6,5$ cm, ltsz: 62.30.3); *Vascsat*, négyszögletes, töredékek (ltsz: 62.30.4.).

143. (Sz) sír. B: — M: 140, h: — sz: — *Római térdfibula* (VI. t. 4; h=3,3, sz=1,6 cm, ltsz: 62.31.1.).

144. (T) sír. B: — M: — *Nyilcsúcs*, háromlélű (VI. t. 3; h=7,5 cm, ltsz: 62.32.2.); *Kengyel* talptörédeke (ltsz: 62.32.1.); *Vascsat*, négyszögletes kerete ($h=5,6$, $sz=3,1$ cm, ltsz: 62.32.4.).

Horváth István jelentéséből tudjuk, hogy a fenti sírokon kívül több olyan sír is napvilágot látott, amelyben a munkások leleteket nem találtak, vagy nem figyeltek meg. Ezek száma Horváth térképvázlata szerint 31, azaz a 145—175. sírok. Az előkerült sírok feltérképezését Kutassy Flórián geodéta végezte Horváth István irányítása mellett, ugyan-

38. Szórvány (1962).
38. Streulage (1962).
38. Trouville isolée (1962).
38. Остров (1962).

39. Szórvány (1963).
39. Streulage (1963).
39. Trouville isolée (1963).
39. Остров (1963).

40. Szórvány (1963).
40. Streulage (1963).
40. Trouville isolée (1963).
40. Остров (1963).

41. Szórvány (1963).
41. Streulage (1963).
41. Trouville isolée (1963).
41. Остров (1963).

akkor a leletmentés további vezetését 1962. április 7-én Kiss Attila egyetemi hallgató vette át, aki április 12-ig a gimnázium épületének Ny-i végében 12 sírt tárt fel.¹⁰

176. (1.) sír. B: — M: 140, h: — sz: — A koponya hiányzik, az állkapocs a jobb váll alsó vége felett 15-cm-re. Mindkét alkar a medencecsontok mellett. csöh: —, 38'. *Vaskarika* (VI. t. 6; á=6,5 cm, ltsz: 62.33.2.); *Vaskés*, egyenes, egyélű (h=23 cm, ltsz: 62.33.1.), a bal alkar mellett.

177. (2.) sír. B: — M: 150, h: — sz: —. Korabeli bolygatás, a bal medence hiányzik. Mindkét alkar a medencelapátok mellett. csöh: —, 40' *Vaskés*, egyenes, egyélű (h=23 cm), a combcsontok között.

178. (3.) sír. B: — M: 182, h: — sz: — Korabeli bolygatással kirabolt sír, a koponya a sír ÉK-i sarkában, 15 cm magasságban. A medence és egyéb csonttöredékek a medence helye felett 15 cm-es magasságban. csöh: —, 39'

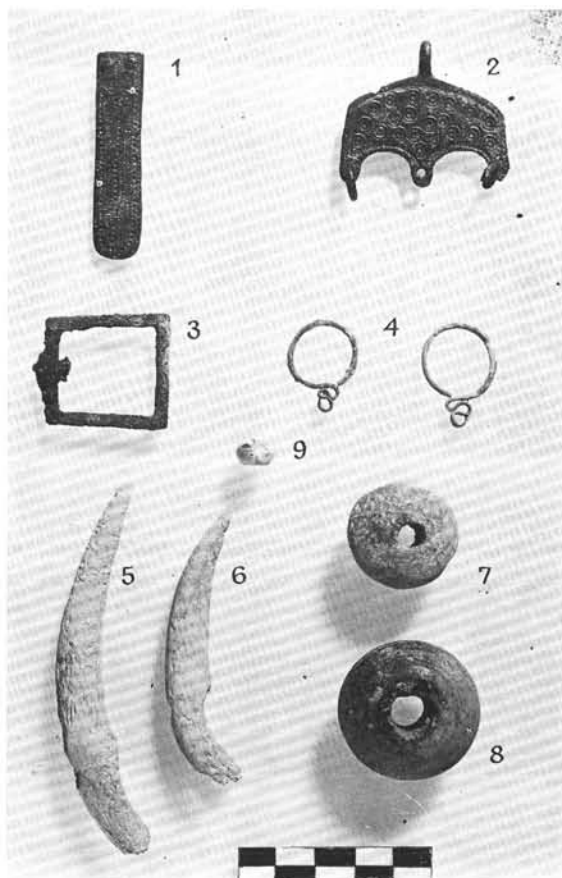
179. (4.) sír. B: — M: 170, h: — sz: — A felkarcsontok alsó végétől felfelé az alapozás árka az egész sírt megsemmisítette. Mindkét alkar a medencelapátok mellett. csöh: —, 38' *Vaskarika*, kerek átmetszetű (á=6,3 cm, ltsz: 62.35.1.), a bal combnyak alatt; *Vaskés*, egyenes, egyélű, hegyével DK felé (h=8 cm, ltsz: 62.34.2.), ugyanott; *Tűtartó*, csontból, tojásdad átmetszetű, felületén párhuzamos vágatok (VI. t. 7; h=7, á=1,4 cm, ltsz: 62.34.1.), a kés hegyénél, a sír tengelyére merőlegesen.

180. (5.) sír. B: — M: 190, h: 240, sz: 55. A koponya bal oldalán fekszik. Mindkét alkar a medencelapátok mellett. csöh: —, 41' *Fülbevaló*, kör átmetszetű bronz karika (VI. t. 8; á=2 cm, ltsz: 62.36.3.), a koponya alatt; *Vascsat*, négyzetes (h=3, sz=2,6 cm, ltsz: 62.36.2.), a keresztcsonton; *Vascsat*, a bal combnyakon; *Vaskés*, egyenes, egyélű (h=14 cm, ltsz: 62.36.1.), a jobb combcsonton keresztben.

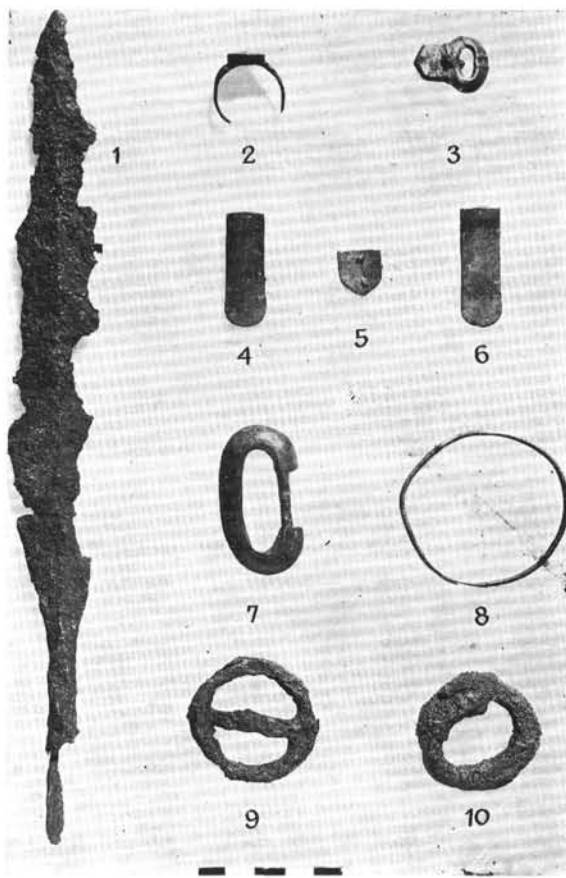
181. (6.) sír. B: — M: 145, h: 192, sz: 64. Kirabolt és bolygatott sír. A sír felső végében egy csomóban: alkar, medencelapátok és a jobb combcsont. csöh: —, 38' *Vaskés*,

42. Szórvány (1963).
42. Streulage (1963).
42. Trouville isolée (1963).
42. Остров (1963).

I. t. 1=15. sír, 2=1. sír, 3=45. sír, 4=44. sír, 5=12. sír, 6=11. sír, 7=2. sír, 8=19. sír, 9=12. sír.
 I. T. 1=15. Grab, 2=1. Grab, 3=45. Grab, 4=44. Grab, 5=12. Grab, 6=11. Grab, 7=2. Grab, 8=19. Grab, 9=12. Grab.
 T. I. 1=tombe 15, 2=tombe 1, 3=tombe 45, 4=tombe 44, 5=tombe 12, 6=tombe 11, 7=tombe 2, 8=tombe 19, 9=tombe 12.
 T. I. 1=15. могила, 2=1. могила, 3=45. могила, 4=44. могила, 5=12. могила, 6=11. могила, 7=2. могила, 8=19. могила, 9=12. могила.

II. t. 4-6=12. sír, 9=27. sír, 1-3, 7-8=szörvény (1935), 10=szörvény (1943).
 II. T. 4-6=12. Grab, 9=27. Grab, 1-3, 7-8=Streulage (1935), 10=Streulage (1943).
 T. II. 4-6=tombe 12, 9=tombe 27, 1-3, 7-8=trouv. isolées (1935), 10=trouv. isolée (1943).
 T. II. 4-6=12. могила, 9=27. могила, 1-3, 7-3=остров (1935), 10=остров (1943).

egyenes, egyélű (h=8, 6+5 cm, ltsz: 62.37.1.), a jobb combcsont helyén; *Vascsat*, négyszögletes, töredékekben (h=3,5 cm ltsz: 62.37.3.), az összedobott csontok között; *Vasnyárs* (?), kerek átmetszetű, hegyes vaseszköz (h=6 cm, ltsz: 62.37.2.).

182. (7.) sír. B: — M: 155, h: 220, sz: 55. Bolygatott sír, amelyet az alapozás árka is átvágott. A bal alkar a medence mellett. csoh: —, 39° *Vaskés*, egyenes, egyélű (h=7,8+7,7 cm, ltsz: 62.38.2); *Vaskarika*, körátmetszetű, töredékes (á=4,2 cm, ltsz: 62.38.1); *Vascsat*; valamennyi a jobb combcsont feje mellett.

183. (8.) sír. B:—M: 150, h: — sz: 60; kirabolt sír, a lábszárak eredeti helyzetben. csoh: —, 39° *Vascsat*, a medence helyén; *Vaskés* és *karika*, töredékekben a bal combcsont mellett.

184. (9.) sír. B: — M: 155, h: — sz: 60. Kirabolt, bolygatott sír, csak a sípcsont volt eredeti helyén. A sír földjében a beásás élesen elvált. csoh: —, 38,5°

185. (10.) sír. B: — M: 190, h: 200, sz: 58. *Lósír*. A csontok minden összefüggés nélkül a sír ÉNy-i részében helyezkedtek el; a csonthalom tetején, a sírfenéktől 40 cm-re feküdt a koponya, az állkapocs eltörve. A koponyán, a szemgödörök között hatalmas patinanyom volt megfigyelhető. csoh: —, 39°

186. (11.) sír. B: — M: 135, h: 210, sz: 60. Kirabolt, bolygatott sír, a lábszárak eredeti helyzetben. csoh: —

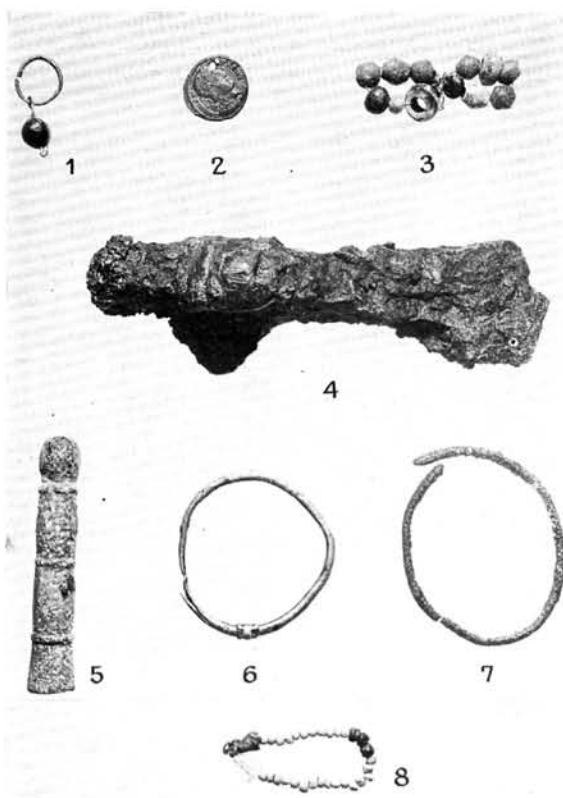
187. (12.) sír. B: — M: 140, h: 210, sz: 60. Kirabolt, bolygatott sír, a lábszárak eredeti helyzetben. csoh: —

Az előkerült, s a korabeli bolygatások révén nagyrészt mellékletnélküli temetőrészlet leletmentését 1962. április 12-én befejezték. Később, május 5.-én *Szöke Mátyás* egyetemi hallgató járt az építkezés színhelyén, hogy a leletmentés befejezése óta talált leletanyagot összegyűjtse, valamint az újonnan előkerült sírok helyét rögzítse. Jelentésében négy sírről számol be.¹¹

188. (1.) sír. B: — M: — csoh: — *Gyöngyök*, 35 db különböző színű, nagyobb részt szemes gyöngy (IX. t. 4; ltsz: 62.47.1.).

189. (2.) sír. B: — M: — csoh: — *Agyagedény*, kézi koronon készült, durva felületű, rosszul égetett bögre, enyhén kihajló peremének szélét ujbenyomkodással díszítették (13. kép; m=12,3, sz=10,6, fá=8 cm, ltsz: 62.48.1.); *Karperec*, sárgarézéből készített, nyitott, sima (IX. t. 1; á=4,8 cm ltsz: 62.48.2.); *Nyílcsúcs*, háromélű (IX. t. 3; h=7 cm, ltsz: 62.48.3.); *Nyílcsúcs*, erősen összegörbített (h=4,5 cm, ltsz: 62.48.4.); *Csonttárgy*, rovatkolással díszített felületű, kiszélesedő végébe illesztett félkör alakú vasrészlet (IX. t. 2; h=4,7 cm, ltsz: 62.48.5.).

III. t. 1—3=128. sír, 4=127. sír, 5=134. sír, 6—7=131. sír, 8=133. sír.

III. T. 1—3=128. Grab, 4=127. Grab, 5=134. Grab, 6—7=131. Grab, 8=133. Grab.

T. III. 1—3=tombe 128, 4=tombe 134, 6—7=tombe 131, 8=tombe 133.

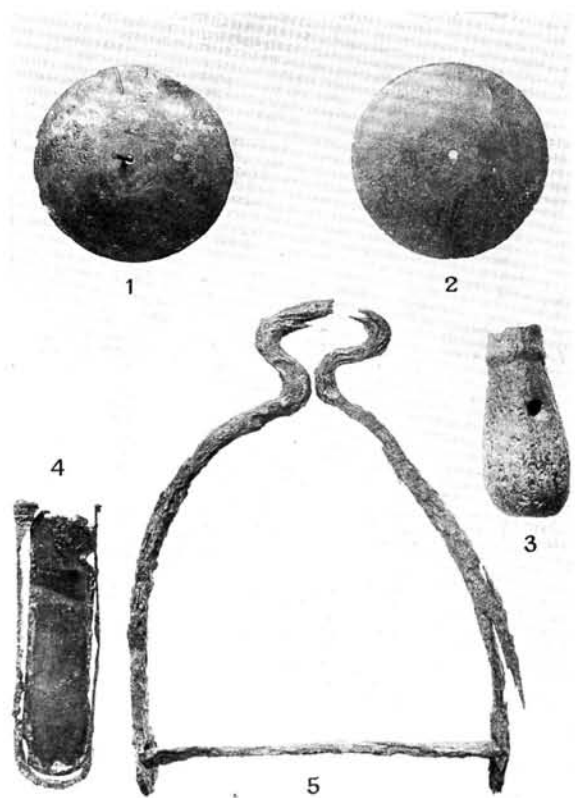
T. III. 1—3=128. могила, 4=127. могила, 5=134. могила, 6—7=131. могила, 8=133. могила.

190. (3.) sír. B: — M: — h: — sz: — Lötemetkezéssel. csöh: — *Kengyelpár*, hurkosfülű, erősen töredékes ($h_1 = 14,5$, $h_2 = -$ cm, ltsz: 66.63.1.); *Vaskés*, 2 db, töredékes (ltsz: 66.63.2.); *Kétszeres s-végű karika*, vékony bronz huzalból (á=1,5 cm, ltsz: 66.63.3.).

191. (4.) sír. B: — M: — csöh: — *Agyagedény*, korongolt és jól égetett, világos szürke színű, enyhén kihajló peremű bögre, peremből kiinduló szalagfüllel, perem alól induló kiöntőcsővel. Az edény válla két hullámvonal kötéggel közrefogott vízszintesen körbefutó vonalkötéggel díszített (14. kép; m=17,2, szá=10, fá=8 cm, ltsz: 62.49.1.).

A fenti négy sír a gépház mellett ásott gödörben került elő, ugyanitt Szőke Mátyás két, égetett falu lakógödör nyomaira is bukkant. Az egyik mérete 220×170 cm, alja a felszíntől 180 cm mélységben volt. Később, május 14-én telefonbejelentésre Éri István múzeumigazgató utazott ki a helyszínre. Az épület leendő portásfülkéjének közelében a földmunkák során gazdag női sírra bukkantak, melynek mellékleteit átvette, helyzetüket pedig rekonstruálta.¹²

192. sír. B: nő M: 130, h: — sz: 100. Eredetileg bolygatatlan, a munkások dülták fel. csöh: — *Arany fülbevaló*, 1 pár, nagygömbje a kerek átmetszetű függesztő karikához 3+1 kisebb gömbbel kapcsolódik. Ezek között, valamint a nagygömb felületén rombusz alakban granulációs díszítés (X. t. 1—2; h=4,1, gömb á=1,5 cm, ltsz: 62.44.1.), a koponya jobb és bal oldalán; *Gyöngyök*, 3 db szemes paszta, fehér rácsurgatásos díszítéssel (X. t. 3; ltsz: 62.44.2.), a nyakcsigolyák körül; *Amulett*, csepp alakú fa mag, amelyet hosszanti irányban négy, középtájon, keresztben pedig egy rosszszűst

IV, t. 1—5=129. sír.

IV. T. 1—5=129. Grab.

T. IV. 1—5=tombe 129.

T. IV. 1—5=129. могила.

lemez fog át. A lemezek találkozási pontjainál 1—1, összesen 4 bronz- és ehhez kapcsolódó 1—1 vaskarika, alul kettős vaskarika csüng. Az amulett különböző nagyságú szemekből összeállított bronz láncra függ (X. t. 4; h=4,8, a lánc h=9 cm, ltsz: 62.44.3.), a mellkason feküdt; *Doboz (?) vere-tek*, 20 db, ismeretlen tárgy szétvagdosott s újra felhasznált részei. A vékony rosszszűst lemezek préselt díszítése fonatsorban gyöngysor, illetve ovális teknőből kiemelkedő dudor, hátlapjukon nittszegekkel (X. t. 5; ltsz: 62.44.4.), a bal könyök tájékáról; *Bronz lánc*, behajlított végével egymásba kapcsolódó huzaldarabkákból áll, egyik végén kör átmetszetű függesztő karikával (X. t. 6; h=24 cm, ltsz: 62.44.5.); *Bronz lánc*, 8-as alakúra összehajtott, egymásba kapcsolódó szemekből készült (X. t. 7; h=10,5 cm, ltsz: 62.44.6.), mindkettő a bal könyök felett, valószínű, hogy a dobozra (?) volt applikálva; *Orsókarika*; csontból, lapos, kör alakú (XI. t. 1; á=2,5 cm, ltsz: 62.44.7.), a bal könyök tájáról; *Bronz kulcs*, római, két stilizált állatfejben végződő karikán függ (XI. t. 2; karika á=2,6, kulcs h=1,9 cm, ltsz: 62.44.8.); *Bronz súly*, római (?), díszítetlen korong, egyik lapján gombbal (XI. t. 3; á=3,4 cm, ltsz: 62.44.9.), mindkettő a bal könyök tájékáról; *Bronz tárgy*, lapos, középen kiszélesedik, két vége lekerekített sarkú négyszög alakú, ellentétesen átfúrva (XI. t. 4; h=13 cm, ltsz: 62.44.11.), a bal alkaron keresztbe fektette; *Gyűrű*, ezüst lemezből, amely elkeskenyedik és spiráldrót menetben végződik. Középső részén (a tulajdonképpeni fejen) mindkét szélét 2 soros poncolt gyöngysor díszíti, ezen belül középen négy kis poncolt gömb övezi a gyűrűtaggal körülvett ötödiket (XI. t. 6; sz=2,3 cm, ltsz: 62.44.15.),

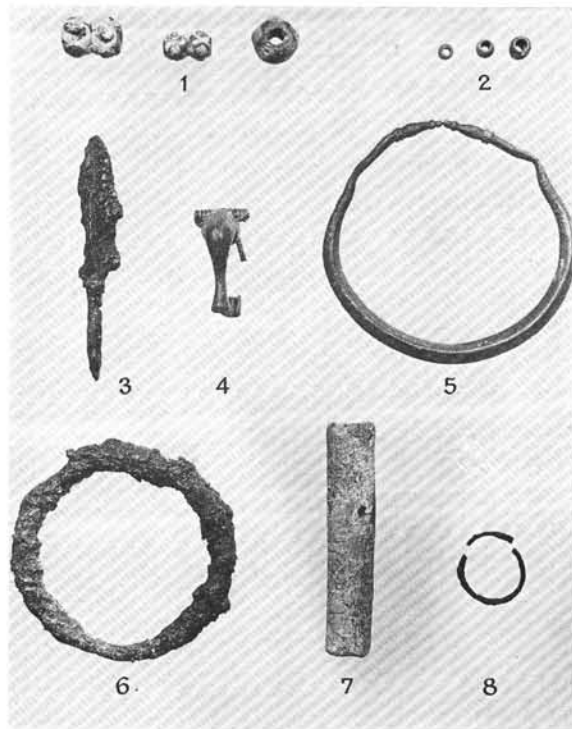

V. t. 1—8=132. sír, 9—131=34. sír.

V. T. 1—8=132. Grab, 9—13=134. Grab.

T. V. 1—8=tombe 132, 9—13=tombe 134.

T. V. 1—8=132. могила, 9—13=134. могила.

VI. t. 1=136. sír, 2=135. sír, 3=144. sír, 4=143. sír, 5=140. sír, 6=176. sír, 7=179. sír, 8=180. sír.

VI. T. 1=136. Grab, 2=135. Grab, 3=144. Grab, 4=143. Grab, 5=140. Grab, 6=176. Grab, 7=179. Grab, 8=180. Grab.

T. VI. 1=tombe 136, 2=tombe 135, 3=tombe 144, 4=tombe 143, 5=tombe 140, 6=tombe 176, 7=tombe 179, 8=tombe 180.

T. VI. 1=136. могила, 2=135. могила, 3=144. могила, 4=143. могила, 5=140. могила, 6=176. могила, 7=179. могила, 8=180. могила.

a bal kézen; *Gyűrű*, ugyanaz mint az előző, de a széleket alakú poncolás díszíti, a középső gömböt pedig 6 kettős kis gömb övezi. Korabeli, rosszszűst utánzat (XI. t. 5; sz=2,3 cm, ltsz: 62.44.16.), a jobb kézen; *Gyűrű*, ezüstből, kerek pecsétrésszel, törött (XI. t. 7; á=2,3 cm, ltsz: 62.44.17.), talán római, szintén a jobb kézen; *Bronz kanál*, kerek feje hat helyen átlukasztva, nyele körülbelül a felénél elvékonyodik, s végén visszahajtott (XI. t. 8; á=4,7, h=17,5 cm, ltsz: 62.44.12.); *Pipere kés*, bronzból, levél alakú, szélei és hegye felé elvékonyodik, kör átmetszetű nyelének vége visszahajtott (XI. t. 9; h=19,5 cm, ltsz: 62.44.13.); *Bronz csat*, római (?) négyszögletes alakú, pecke hiányzik (XI. t. 10; h=4,7, sz=2,4 cm, ltsz: 62.44.14.), valamennyi tárgy a bal könyök tájékáról; *Páncéldarabka* (h=2,4 cm, ltsz: 62.44.10.).

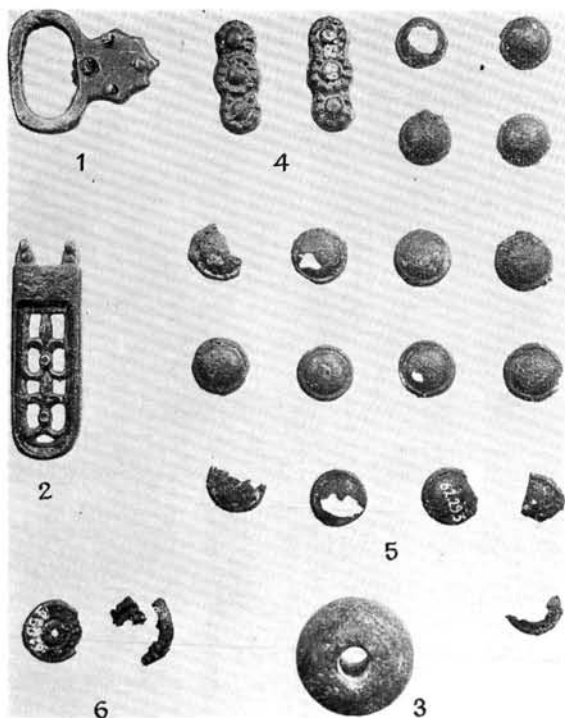
A 192. sír mellett, a sír jobb oldalán közvetlenül férfi sír volt a talalók szerint.

193. sír. B: férfi M: — csöh: — *Vaskés*, valamint kisebb *vasak*.

A 192. sír körüli sírokból származik néhány belettározott tárgy is, mint: *Vonókés*, vasból, egyik vége lesarkított, kis nyúlvánnyal, töredékes (XIV. t. 8; h=18, sz=5 cm, ltsz: 62.45.1.), *Vaskés*, egyenes, töredékes (h=8,5 cm, ltsz: 62.45.2.); *Vaskés*, hegyes végű, töredékes (h=9,8 cm, ltsz: 62.45.3.); *Bronz tárgy*, háromsorosra összehajtott lemeztöredék (XIV. t. 7; h₁=3, h₂=2,3, h₃=1,3 cm, ltsz: 62.45.4.); *Érvágó kés*, töredékes (XIV. t. 4; h=9,8 cm, ltsz: 62.45.5.); *Bronz karika*, négyszögletes átmetszetű, egymásra hajlító végekkel, hozzá kapcsolt kisebb nyitott végű bronz karikával (XIV. t. 5; á=3,9, á₁=1,9 cm, ltsz: 62.45.6.); *Páncéltöredék*, apró szemű karikákból összerozsdásodott darab (XIV. t. 6; h=3,6 cm, ltsz: 62.45.7.). Lehetséges, hogy az itt felsorolt tárgyak közül több a 193. sírhoz tartozott.

A 192. gazdag női sír előkerülésének hírére a MNM Adattára megbízásából K. Éry Kinga május 28—június 1 között végzett újabb leletmentést. Neki köszönhetjük a leletmentések legpontosabb sírleírásait, sírrajzait. Várpalotai tartózkodása alatt 4 sír felbontását végezte el.¹³

194. (I.) sír. B: — M: 120, h: 160 (vége hiányzik); sz: 60. A sírgödör téglalap alakú. Valószínűleg koporsós temetkezés volt. A korabeli bolygatás csak a koponyát érte, kis töredékét a sírgödör végében találták meg. A csontváz a bal combcsonttól és a jobb sípcsonttól kezdve hiányzik, jelenkori bolygatás (15. kép.) csöh: —, 250° *Hajkarika*, ezüst, nyitott, sima (XII. t. 9; á=1,5 cm, ltsz: 62.40.1.), a koponya egykori helye körüli bolygatott földrétegből; *Karika*, ezüst, nyitott, három kis gömb ráforrasztva (XII. t. 10; á=1,5 cm, ltsz: 62.40.2.), ugyanonnan; *Gyöngy*, ugyanonnan; *Bronz veretek*, préselt, ólommal kitöltve, igen töredékes állapotban, a jobb kulcsont fölötti bolygatott rétegben; *Vaskés*, egyélű, hegyel a lábak irányába (h=7,8+7,7 cm, ltsz: 62.40.4.), a jobb medencelapát külső oldalán; *Vaskarika*, kör átmetszetű (á=2,6 cm, ltsz: 62.40.5.), a vaskés markolatának végén; Kerek (?) rosszszűst és ólom *veretek*, 5 db, konzerválódott fa és bőr maradványon (ltsz: 62.40.6.), az elporladt keresztcsont alatt; *Kova*, ugyanonnan; *Bronz övveret*, 2 db, vékony lemezből, címer alakú, felső részükön 2—2 szegeccsel (XII. t. 12—13; h₁=2,6, h₂=2,7, sz₁=2,3, sz₂=2,4 cm, ltsz: 62.40.7.), előlappal lefelé a jobb medencelapát felső külső szélénél; *Bronz övveret*, címer alakú (XII. t. 14; h=2,2, sz=2,1 cm, ltsz: 62.40.9.); *Bronz szíjvég*, sima, lemez, középtengelyében 2 szegeccsel (XII. t. 17; h=4 cm, ltsz: 62.40.10.), a jobb oldali veretekkel azonos magasságban és helyzetben, az elporladt bal medencelapát felső külső szélénél; *Bronz csat*, öntött, ovális karikájához címer alakú test

VII. t. 1—6—141. sír.
VII. T. 1—6—141. Grab.
T. VII. 1—6—tombe 141.
T. VII. 1—6—141. могила.

VIII. t. 1—4—141. sír.
VIII. T. 1—4—141. Grab.
T. VIII. 1—4—tombe 141.
T. VIII. 1—4—141. могила.

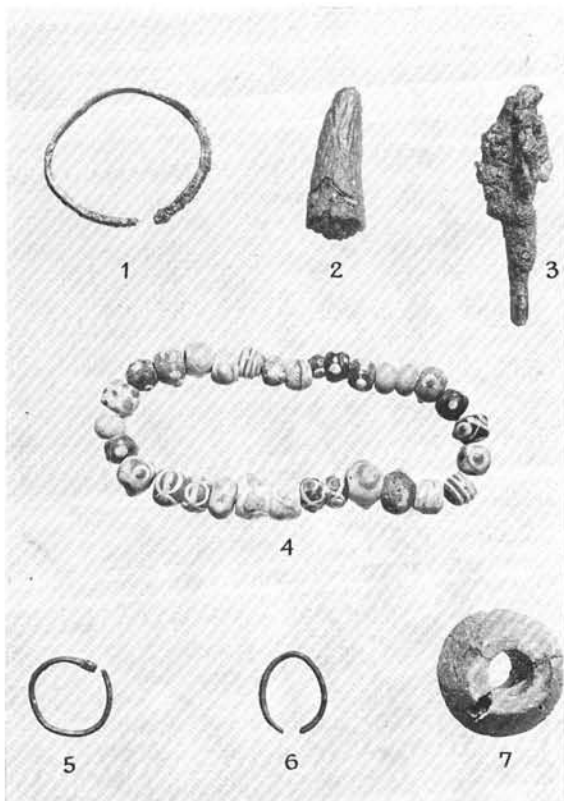
kapcsolódik, vas pecékkel (XII. t. 11; h=3,4, sz=2,6 cm, ltsz: 62.40.11.), talán már bolygatott helyzetben, a jobb combcsont alsó belső oldalánál; *Bronz függesztő*, alsó része álcsonat fejét utánozza (XII. t. 16; h=4,7 cm, ltsz: 62.40.12); *Rozetta*, kerek, préselt bronz lemezből (á=1,4 cm, ltsz: 62.40.17.), ugyanonnan; *Csontlemez*, keskeny, díszítetlen, piros festési nyommal, töredékes (h=2,8+3,9 cm, ltsz: 62.40.13.), ugyanonnan; *Bronz kapcsok* (XII. t. 15; ltsz: 62.40.15—16.).

195. (II.) sír. B: — M: 95, h: 180, sz: 60. Lótemetkezés. A sírgödör végét az alapozási munkák során kissé megbolygatták. A szögletes sírgödör sarkai lekerekítettek. A hason feküdt ló feje K-i irányba helyezve. Agykopyója összetörött, csupán az állkapocs ép. A csontok megtartása rossz (16. kép.). csöh: —, 75° *Lándzsacsúcs*, igen porladt (h=23,2 cm, ltsz: 62.41.1.), a sírgödör bal felső szélénél, a ló koponyájával egymagasságban; *Vaskengyel*, 1 pár, igen porladt állapotban, mindkettő hosszúfűlű (m=15,5, sz=13 cm, ltsz: 62.41.2—3.), a ló dereka mellett jobbról és balról; *Hevedercsat*, vasból, ovális átmetszetű, egyik hosszoldalából kiinduló egyenes pecékkel (XIII. t. 12; h=7,5, sz=4,5 cm, ltsz: 62.41.4.), a bal kengyel felett; *Csikózábla*, vasból (ltsz: 63.41.5.), a ló állkapcsa alatt keresztben; *Veret*, ólomból, teljesen elporladt, a jobb temporon a farhám szíjazatából; *Veretek*, 20 db, ólomból, 1 db kereszt alakú, a többi kör alakú, szegeccsel, igen töredékes és elporladt állapotban (ltsz: 62.41.6.), az állkapocs bal és jobb oldalán, a pofa szíjazatához tartoztak.

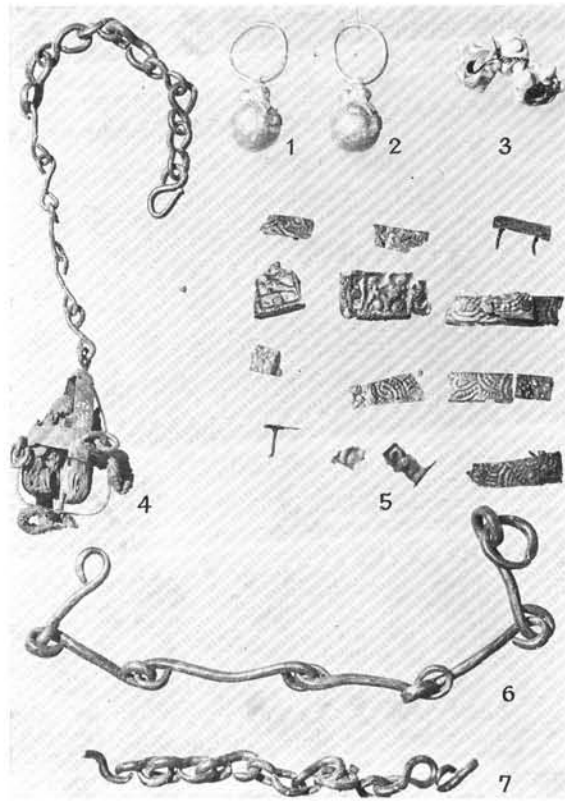
196. (III.) sír. B: — M: 130, h: 180, sz: 60. A négyszögletes sírgödör sarkai lekerekítettek, koporsós temetkezés (17. kép.). csöh: 150, 310° *Fülbevaló*, a kerek átmetszetű bronz karika két oldalán hármás bordás dísz, alsó részén csüngő, dinnyemag alakú gyönggyel (XIII. t. 7; á=2,4 cm, ltsz: 62.42.1.), a jobb állkapocs ág felső végénél; *Fülbevaló*, az előbbivel egyező, de csüngője valószínűleg elporladt (XIII. t. 6.), a bal csecsnyúlvány mögött; *Gyöngyök*, 44 db, sötétkék

paszta, sárga rácsurgatott díszítéssel (XIII. t. 8; ltsz: 62.42.2.), a nyakon körbe; *Orsógomb*, kettős csontakúp alakú (XIII. t. 10; m=2,9, á=3,6 cm, ltsz: 62.42.3.), a bal felkar felső részén; *Gyűrű*, csavart bronz huzalból, töredékes (XIII. t. 5; á=2,3 cm, ltsz: 62.42.4.), a jobb kéz egyik ujján; *Gyűrű*, 2 db, az egyik csavart bronz huzalból (XIII. t. 9; á=2,3 cm, ltsz: 62.42.5.), a másik sima, töredékes, szintén bronzból (XIII. t. 2; ltsz: 62.42.6.), a bal kéz 1—1 ujján; *Vaskarika*, a combnyakon; *Tűtartó*, hengeres csontból, díszítetlen (XIII. t. 4; h=6,4, sz=1,3 cm, ltsz: 62.42.11.), a bal combcsont felső, külső oldalán; *Vaskarika*, 3 db, ebből kettő egymásba akasztott (ltsz: 62.42.10.), valamint a vaskarikák között *bronz karika*, 2 db, mindkettő sima, zárt (XIII. t. 1 és 3; á₁=2,1, á₂=1,1 cm, ltsz: 62.42.8—9.), a bal combcsont külső, középső oldalán, a készségektartó karika alatt 20 cm-rel fekvő tarsolyból; *Vascsat*, ovális testű, két darabban (á=6,6 cm, ltsz: 62.42.7.), a jobb szeméremcsont alatt; *Allatsont*, a bal combcsont felső, belső részén.

197. (IV.) sír. B: lótemetkezés M: 125 (170), h: 165, sz: 60. A ló koponyája K-i irányba fekszik. A sírgödör mindkét végén 40—40 cm-re a sír fenekét 170 cm-ig lemélyítették, függőlegesen levágva a sír falát. A ló törzse tehát egy magasabb padkán feküdt, hátsó lábai, továbbá mellső lábai is mélyebben, ugyancsak a ló koponyája is ebben a mélyedésben van úgy, hogy az agykoponya van alul, az állkapocs felül. A szűk és mély sírgödörbe a ló szinte bele volt gyömöszölve (18. kép.). csöh: —, 100° *Hevedercsat*, téglalap alakú, ívelt hosszanti oldalakkal (XIII. t. 11; h=5,5, sz=3,7 cm, ltsz: 62.43.1.), a sírgödör baloldalán, a ló dereka táján; *Koporsókapocs* (?), vasból, a sírgödör jobb oldalán, a ló dereka táján; *Vaskengyel*, a baloldalon, a törzs alatt, a deréktájon; *Vaskengyel*, hosszúfűlű, a sírgödör jobb oldalán, a sírgödör elülső, lemélyített részén a lemélyített fal mellett, fülével lefelé, függőlegesen állt; *Vaszabla*, agancsból faragott oldal-szárakkal (19. kép., h=17,5 cm, ltsz: 63.379.63.), a ló szájá-

IX. t. 1—3=189. sír, 4=188. sír, 5—7=szörvány (1962).
IX. T. 1—3=189. Grab, 4=188. Grab, 5—7=Streulage (1962).
T. IX. 1—3=tombe 189, 4=tombe 188, 5—7=trouv. isolées (1962).
T. IX. 1—3=189. могила, 4=188. могила, 5—7=остров (1962).

X. t. 1—7=192. sír.
X. T. 1—7=192. Grab.
T. X. 1—7=tombe 192.
T. X. 1—7=192. могила.

ban; *Veretek*, kerek préselt bronzlemezéből, konzerválódott bőrmaradványon, a pofa szíjazatából, a ló agykoponyája mellett, eredetileg a koponya jobb oldalán.

K. Éry Kinga a 194—195. sírt a 192. sír szomszédságában, a 196—197. sírokat a gépház É-i oldalán tárta fel, továbbá néhány, az építkezéssel megbolygatott sírfoltot kutatott át, azonban sem csontanyagot, sem leletet nem talált már bennük, mivel azokat korábban kitermelték. Megállapította, hogy az építkezés további sírokat nem veszélyeztet, viszont amikor az épület K-i oldalát rendezik, a régészeti megfigyelés szükségessé válhat.

1962. július 2-án egy újabb sír előkerüléséről értesítette *Bartos Sándor* a Bakonyi Múzeumot, amelyet saját kezűleg tárt fel a kazánház É-i oldalán. A sír dokumentációját és leleteit *Horváth István* egyetemi hallgató szállította Veszprémbe, aki jelentésében ugyancsak leszögezte, hogy a területen földmunka nem folyik.¹⁴

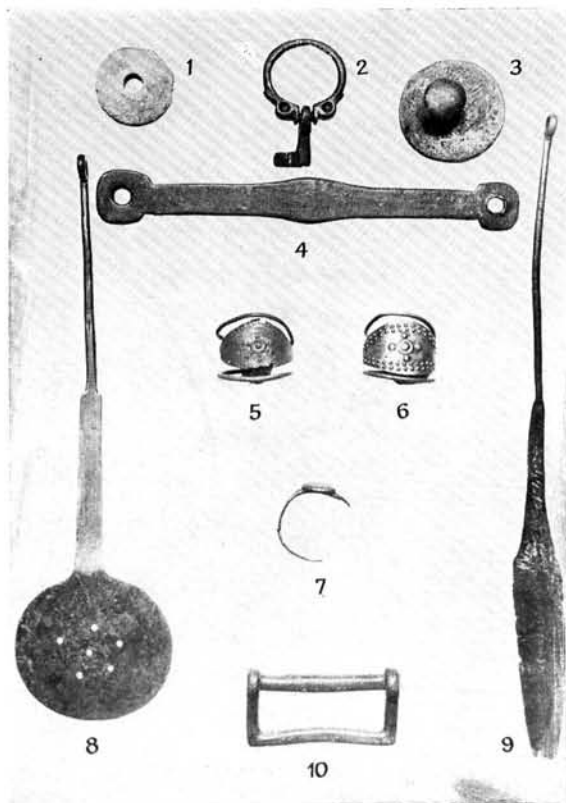
198. sír. B: nő c: 140, h: — sz: 65. Bolygatatlan. Mindkét alkar a medencelapátok mellett. (20. kép.). csöh: 158, ÉNy-DK. *Orsógomb*, a jobb medencelapát felett; *Gyűrű*, a bal kézen; *Vaskarika*, a bal combsont felső külső oldalán; *Vaskarika*, 2 db, a bal combsont alsó külső oldalán.

Az 1962-es év földmunkái során begyűjtött sírszám nélküli leletanyag az alábbi darabokból áll: *Bronz karika*, nyitott, sima, az egyik vége bepödrött (IX. t. 5; á=2,5 cm,

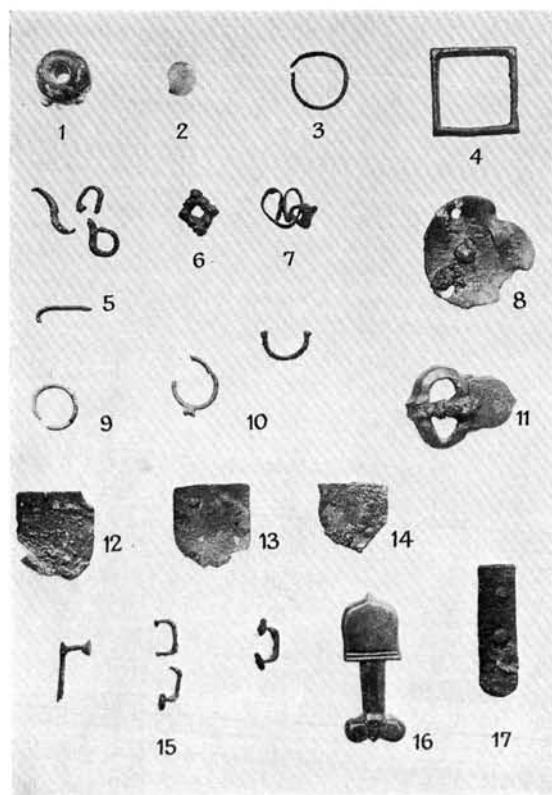
ltsz: 62.51.3.); *Bronz karika*, sima nyitott, ovális átmetszetű (IX. t. 6; á=2,4 cm, ltsz: 62. 54.1.), a vizesárok kitermelt földjéből; *Orsógomb*, szürke, kettős csonkakúp alakú (IX. t. 7; m=2,4, á=3,6 cm, ltsz: 62.55.1.); *Vas lándzsacsúcs*, levél alakú, köpűje sérült (h=12,5 cm, ltsz: 62.50.1.); *Vas lándzsa csúcs* törött hegye, sérült köpűjén kis lyukkal (h=19 cm, ltsz: 62.51.1.); *Vaskés*, egyélű, törött (h=11,5 cm, ltsz: 62. 51.2.); *Vaszabla* (?) két karikája (á=4,5 illetve 5,2 cm, ltsz: 62.51.4.); *Vascsat*, négyszögletes testű, oldalai kissé íveltek (á=5,3 cm, ltsz: 62.53.1); *Gyöngyök*, 3 db, ebből 2 üveg, 1 paszta (XII. t. 1—2; ltsz: 62.39.3.); *Fülbevaló*, sima, nyitott bronz karika (XII. t. 3; á=1,8 cm, ltsz: 62.39.4); *Csatkeret*, bronz, négyszögletes, kör átmetszetű (XII. t. 4; á=2,7cm, ltsz: 62.39.1.); *Bronz veret*, domború, szív alakú, talán löszerszámhoz tartozott (XII. t. 8; á=3,6 cm, ltsz: 62.39.2.); *Lánczem-* és *veret-törödékek* bronzból (XII. t. 5—7; ltsz: 62.39.5.).

A temetőből újabb sírleletek az 1963. évben láttak napvilágot. A Bakonyi Múzeum előzetes értesítése nélkül az épület DK-i homlokzata előtt géppel csatornát ástak, s ezzel számos sírt tettek tönkre. A leletek előkerülésének hírére *Bartos Sándor* végzett helyszíni mentést, s tett jelentést a Bakonyi Múzeumnak. 1963. május 22-i helyszíni szemléje után *Éri István* múzeumigazgató *Németh Pétert* bízta meg az előkerült leletek helyszíni rögzítésével, valamint kisebb leletmentő ásatás végzésével. A csatorna ásása közben előkerült sírokat CS/1—5 jelzéssel láttuk el.¹⁵

XI. t. 1—10=192. sír.
 XI. T. 1—10=192. Grab.
 T. XI. 1—10=tombe 192.
 T. XI. 1—10=192. могила.

XII. t. 1—8=szörvény (1962), 9—17=194. sír.
 XII. T. 1—8=Streulage (1962), 9—17=194. Grab.
 T. XII. 1—8=trouv. isolées (1962), 9—17=tombe 194.
 T. XII. 1—8=остров (1962), 9—17=194. могила.

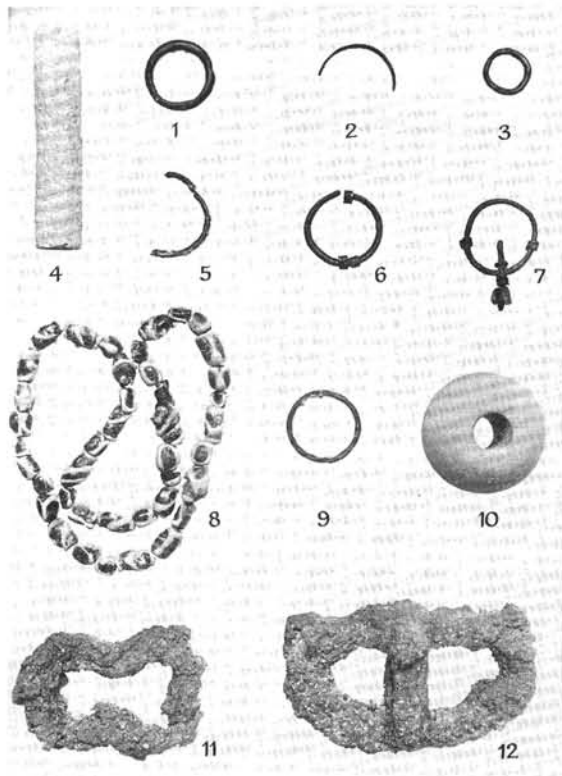
199—200. (CS/1.) sír. B: nő és férfi M: 140, h: 220, sz: 200. A találó munkások szerint kettős temetkezés, ezt a helyszínen ellenőrizni már nem lehetett. A sírpárt a gép derékban vágta ketté. csöh: 90 (a női váz hossza a medence közepéig) *Arany fülbevaló*, 1 pár, kis gömbje három aprócska gömbbel kapcsolódik a nyitott, kerek átmetszetű karikához (21. kép., h=2,3, gömb á=0,9 cm, ltsz: 63.379.27.); *Nagyszíjvég*, bronz lemezpárból, vékony pánttal és fent két szegeccsel összefogott, díszítetlen (XV. t. 3; h=7,2 cm, ltsz: 63.379.31.); *Kisszíjvégek*, bronz lemezpárból, bordás díszítésű préselt pánttal és egy szegeccsel a felső részén összefogott (XV. t. 5—6; h=4,7 cm, ltsz: 63.379.32.); *Övveretek*, címer alakúak, bronz lemezből, a felső részen bordás díszítésű préselt pánttal és egy szegeccsel összefogott (XV. t. 4; h=1,8 cm, ltsz: 63.379.32.); *Bronz csat*, címer alakú testtel, az ovális csatkarikán a túska számára hornyolás (XV. t. 1; h=2,1 cm, ltsz: 63.379.25.); *Csontlemezek*, 2 db, domború felületük. geometrikus elrendezésű rács és pont mintával díszítve (XVI. t. 8—9; h=6,5, h₁=4,6 cm, ltsz: 63.379.30.); *Lándzsacsúcs*, vasból, igen töredékes (összes h=17,5 cm, ltsz: 63.379.28.); *Nyílesúcsok*, 9 db, egy csomóba rozsdásodva (XX. t. 1; h=13,8 cm, ltsz: 63.379.26.); *Vaskés*, 2 db, töredékes (h=19, h₁=14,5 cm, ltsz: 63.379.29.); *Vashorog* (?); *Bronz karika*, nyitott, végein I—l lapos korongocskával (XVI. t. 10; á=4 cm, ltsz: 63.379.33.).

201. (CS/2.) sír B: nő M: 150, h: — sz: 100. A gép a vázat medencétől a lábakig a leletekkel együtt megsemmisítette. csöh: 90 (a megmaradt rész hossza) *Fibula*, a madár alakú, bronz lemezből, felületére pontkörös minta beütögetve. Tüje vasból volt (XV. t. 2; h=4,2 cm, ltsz: 63.379.37.); *Gyöngyök*, 271 db, különböző típusúak: 2 db dínnyemag alakú üvegből, 1 db korong alakú borostyánból (á=1,8

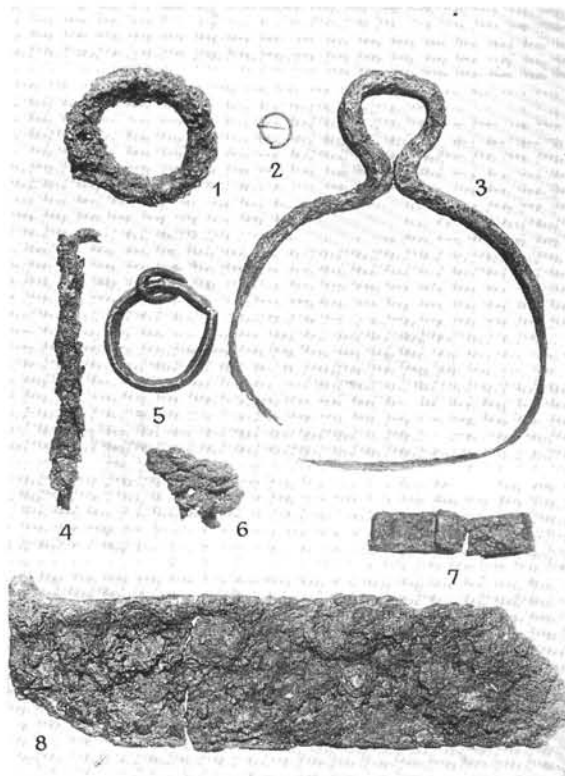
cm, ltsz: 63.379.39.), a többi apró, sárga színű paszta, részben kerek, részben négyszögletes lyukkal (XVI. t. 3; ltsz: 63.379.38.); *Gyűrű*, ezüstözött bronz lemezből hajlított, pontkörös díszítéssel (XVI. t. 4; fej á=1,8 cm, ltsz: 63.379.34.); *Gyűrű*, bronz lemezből, pontkörös díszítéssel (XVI. t. 6; á=2, sz=1 cm, ltsz: 63.379.35.); *Gyűrű*, bronz lemezből hajlított, pontokból alkotott rendszertelen szögletes mintával díszítve (XVI. t. 5; á=2,1, sz=1,2 cm, ltsz: 63.379.36.).

202. (CS/3.) sír. B: lóval együtt eltemetett férfi M: 140, h: — sz: 250. csöh: 90, (a férfiváznak a koponyától a medencéig megmaradt hossza) *Veretek*, 3 db, bronz lemezből préselt, ezüstözött rozetták a lószerszámról, ólomba ágyazott szögeccsel (XV. t. 8; ltsz: 63.379.44.); *Veretek*, 6 db, fél-gömb alakúak, színezüstből, bronz szegeccsel (XV. t. 7; á=2,6 cm, ltsz: 63.379.40.), a lószerszámról; *Csuklós pánt*, bronzból, vaskarika töredékével (XV. t. 9; h=1,9 cm, ltsz: 63.379.45.); *Övveretek*, 2 db, bronz lemezből préselt, címer alakú részéhez ívelt nyakkal keresztben álló bordázott tag csatlakozik (XVII. t. 2; h=3,1, sz=3 cm, ltsz: 63.379.43.); *Vaskés*, 2 db, töredékesek (h=13,6 ill. 9 cm, ltsz: 63.379.41.); *Vaskarika*, 2 db, nagyméretűek (XV. t. 10—11; á=8,2 ill. 7,2 cm, ltsz: 63.379.42.).

203. (CS/4.) sír. B: nő M: 140, h: — sz: 90. A gép nagyobb részét megsemmisítette. csöh: 80 (a megmaradt vázrész hosszúsága) *Hajkarika*, 3 db, ebből 1 nyitott, 1 egymásra hajtott végű, a harmadik töredék, valamennyi ezüstből (XVII. t. 3—4; á=2,3, á₁=1,4 cm, ltsz: 63.379.51.); *Gyöngyök*, 9 db, ebből 3 db dínnyemag alakú, a többi csontkapu alakú át-látszó üveg (XVII. t. 1; ltsz: 63.379.47.); *Karperec*, 1 pár, bronzból, hatszögletes keresztmetszetű, végei felé elvékonyodik. Felületét váltakozóan beütögetett háromszögek díszítik (22. kép., á=8,1, v=0,5 cm, ltsz: 63.379.46.); *Veret*,

XIII. t. 1—10—196. sír, 11—197. sír, 12—195. sír.
XIII. T. 1—10—196. Grab, 11—197. Grab, 12—195. Grab.
T. XIII. 1—10—tombe 196, 11—tombe 197, 12—tombe 195.
T. XIII. 1—10—196. могила, 11—197. могила, 12—195. могила.

XIV. t. 1—3=felső É-i árok (szórvány), 4—8=a 192. sír körüli sírok
ból (szórvány).
XIV. T. 1—3=Oberer N-Graben (Streulage), 4—8= von den um das
Grab 192. gelegenen Gräbern (Streulage).
T. XIV. 1—3=fosse nord supérieure (trouv. isolées), 4—8=trouv. iso-
lées des tombes environnant la 192e.
T. XIV. 1—3=верхний северный ров (остров), 4—8=из могил,
расположенных вокруг 192. могилы (остров).

kerek préselt bronz lemez, közepén átfúrt (XVII. t. 5; á=1,9 cm, ltsz: 63.379.49.); *Bronz lemez*, sima, töredékes (h=1,6, sz=1,8 cm, ltsz: 63.379.50.); *Vaskés*, 2 db, kettőtörtek (h=14,4, ill 15 cm, ltsz: 63.379.48.).

204. (CS/5.) sír. B: férfi M: 140, h: — sz: 90. A leletmenés során csak a váz koponyáját és egyik lábszárát találtuk meg, a többi részét az árokásó gép nyomán a munkások feldúlták. csoh: — *Bronz üst*, rövid csónakakúp alakú lábbal, tömör kerek átmetszetű fogantyúval. Nyomópádon készült (23—24. kép.), felületén egy-két helyen füstaranózási nyoma. Valószínűleg későrómai vagy bizánci munka (25. kép., m=13,5, á=21 cm, ltsz: 63.379.54.); *Bronz csat*, öntött, a csatfej két oldalán zoomorf alakítás, erősen kopott példány (XVII. t. 6; h=4,7 cm, ltsz: 63.379.52.); *Vasruúd*, lapos, egyik vége felé keskenyedik, az oxidáció nyoma nélkül! (XVII. t. 8; h=18,5, sz=1,4 cm, ltsz: 63.379. 53.).

A 199—204. sírok hitelesítésére a gimnázium főbejárattól D-re, 6,1 m-re egy 5×5 m-es szelvényt nyitotunk, amelyben 5 sír feltja jelentkezett. Ezek egyike a már ismertetett 204. sír volt. További sírjaink az A/1—A/5 jelölést kapták.¹⁶

205. (A/1.) sír. B: nő M: 130, h: 220, sz: 60. Bolygatott. A sír szélessége 45 cm mélységben 100 cm volt. Eredeti helyzetben a sípcsonthoz és a bal combcsontot találtuk. A jobb combcsont keresztibe dobva, a medence széttörve, a kéz ujjai szétszórvva feküdtek a sírban. csoh: — *Gyöngyök*, 7 db, ebből 4 apró sárga paszta, 2 db fekete színű üveg, 1 pedig hat-

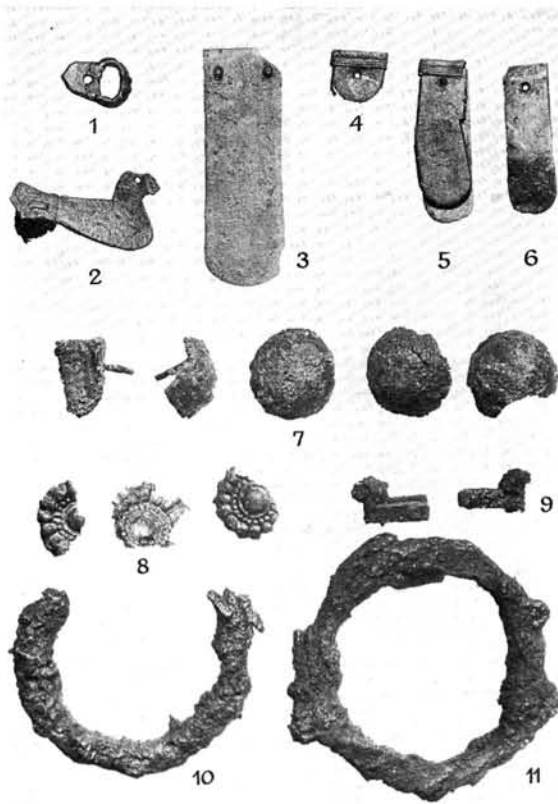
szögletes hasáb alakú üveg (XVIII. t. 1; ltsz: 63.379.3—5.), a koponya alatt 25 cm-re; *Római IV. századi kisbronz*, középen átfúrva (XVIII. t. 1; ltsz: 63.379.2.), ugyanonnan; *Vaskés*, görbehátú, a markolatnyúlvány egy részével (h=10,4 cm, ltsz: 63.379.1.), a sírgödör oldalával párhuzamosan feküdt, a bal combcsont felett; *Vaskariká* és *vascsat*, 2 db, kör alakú (h=4,3 cm, ltsz: 63.379.6—7.), a vaskés markolatának vége felett; *Vastörmelék*, a medence helyén.

206. (A/3.) sír. B: férfi ? M: 145, h: 250, sz: 60. Bolygatott. Csak a lábak voltak eredeti helyükön, a váz többi része szétdobálva, a koponya hiányzott a sírből. Padlás sírgödör, a padka szélessége 15 cm, s 75 cm mélységben kezdődött. A sírgödör szélessége —45-nél 90 cm. csoh: — *Vaskariká*, 1 pár (XVIII. t. 2—3; á=4,8, á₁=5,3 cm, ltsz: 63.379.8.), a bal combcsonttal egyvonalban, az alkar alatt; *Vascsat*, ovális, tuskéje törött (XVIII. t. 4; h=3,3, sz=3,1 cm, ltsz: 63.379.9.), a bal medencelapát alatt; *Nyílcsúcs*, erősen rozsdás, talán háromélű (XVIII. t. 5; h=6,2 cm, ltsz: 63.379.10.), ugyanott.

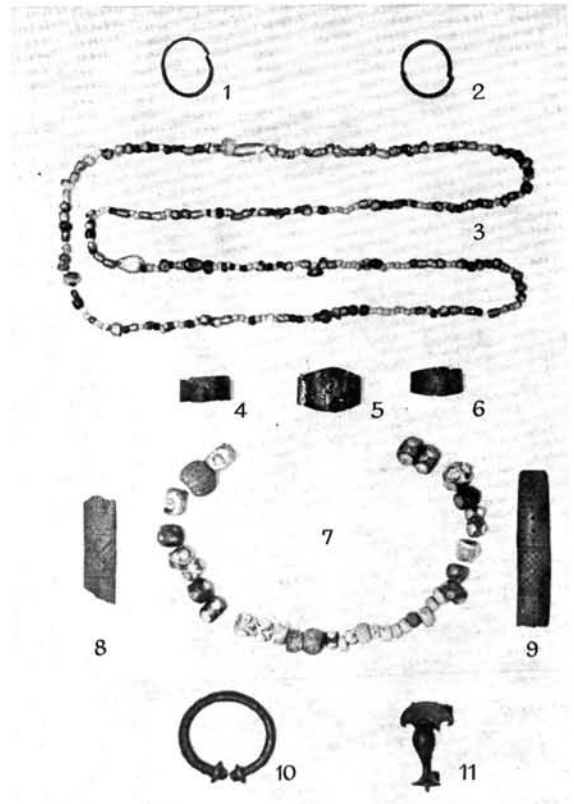
207. (A/4.) sír. B: — M: 60, h: — sz: 70. A sír megásása-kor a 206. sír egy részét megbolygatták. A sírgödör felső részét az épület alapozásakor tönkretették, az alsó, általunk kibontott felében a csontok bolygatottak. csoh: — *Melléklet* nélkül.

208. (A/5.) sír. B: leánygyermek M: 140, h: 200, sz: 55. Igen korhadt váz. csoh: — *Fülbevaló*, 1 pár, nagygömbös, ezüstből, gömbjei a kibontáskor elporladtak, ovális, kerek átmetszetű, nyitott karikája maradt meg (XVI. t. 1—2; á=2,5, á₁=2,4 cm, ltsz: 63.379.16.), a koponya mindkét oldaláról; *Gyöngyök*, 32 db, gerezdes egyszínű és szemes, több-

XV. t. 1, 3–6 = 199–200. sír, 2 = 201. sír, 7–11 = 202. sír.
 XV. T. 1, 3–6 = 199–200. Grab, 2 = 201. Grab, 7–11 = 202. Grab.
 T. XV. 1, 3–6 = tombes 199 et 200, 2 = tombe 201, 7–11 = tombe 202.
 T. XV. 1, 3–6 = 199–200. могила, 2 = 201. могила. 7–11 = 202. могила.

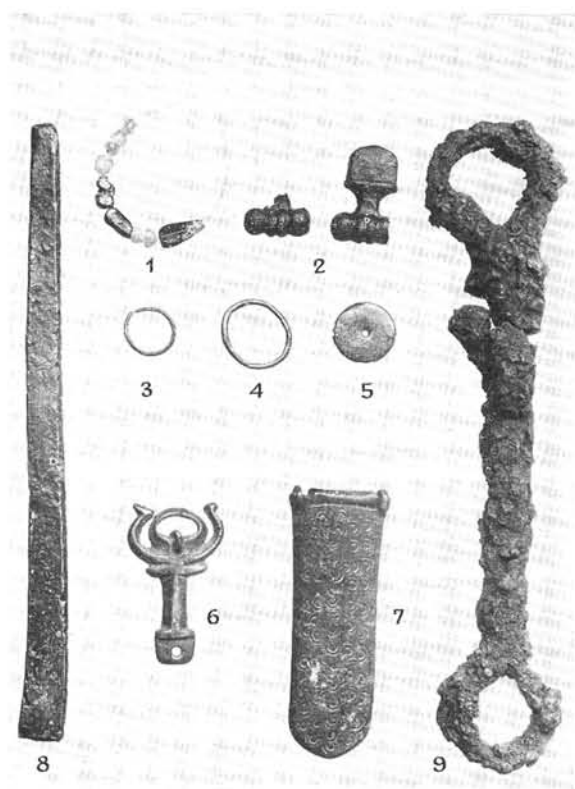
XVI. t. 1–2, 7 = 208. sír, 3–6 = 201. sír, 8–10 = 199–200. sír, 11 = 209. sír.
 XVI. T. 1–2, 7 = 208. Grab, 3–6 = 201. Grab, 8–10 = 199–200. Grab, 11 = 209. Grab.
 T. XVI. 1–2, 7 = tombe 208, 3–6 = tombe 201, 8–10 = tombe 199–200, 11 = tombe 209.
 T. XVI. 1–2, 7 = 208. могила, 3–6 = 201. могила, 8–10 = 199–200. могила, 11 = 209. могила.

színű, valamint kettős paszta, amelyeket sárga színű, egyszerű gyöngyök választottak el egymástól (XVI. t. 7; ltsz: 63.379.13.), valamennyi a nyak táján; *Bronz stílus*, öntött, kerek szárán 7 sorban egymástól hornyolással elválasztott, egy-egy sorban négy-négy rekesszel, amelyben fehér üvegbetét ül (XVIII. t. 11; h = 14,5 cm, ltsz: 63.379.22.), a mellkas közepén; *Bronz csat*, öntött, vastüskéjének csak a nyoma (XVIII. t. 6; h = 3,7 cm, ltsz: 63.379.11.), a porrá korhadt medencében; *Nagyszíjvég*, bronzból öntött, csuklós, előlapja kör-körös poncolással díszített (XVII. t. 7; h = 8 cm, ltsz: 63.379.23.), a két térd között; *Vastöredék*, benne apró karikák (h = 9 cm, ltsz: 63.379.17.), a medence bal oldalán; *Vaslánc* töredéke (h = 4,5–4,2 cm, ltsz: 63.379.18.), ugyanonnan; *Vascsat*, ovális, tövis nélkül (á = 3,1 cm, ltsz: 63.379.19.); *Vaskés*, fatokkal (h = 11 cm, ltsz: 63.379.21.), ugyanonnan; *Bronz lánc*, vastag, nagy szemekből álló töredéke (XVIII. t. 7; teljes h = 11,7 cm, ltsz: 63.379.12.), a vaslánc mellől; *Tűtartó bronz szelence*, benne tű és fonal maradványával. A meanderdíszes két lapot vékony fonatmintás oldalsó szalagok tartották össze forrasztással. Alul nyitott volt (XVIII. t. 10; h = 5,6, sz = 1,8 cm, ltsz: 63.379.20.), a bronz láncról függhetett (?); *Gyöngyök*, 3 db színes paszta (XVIII. t. 9; ltsz: 63.379.14.), a tűtartó felett; *Orsógomb*, barna színű (XVIII. t. 8; á = 2,8 cm, ltsz: 63.379.15.), ugyanonnan; *Bronz lemez-töredékek*, eredetileg 25 apró darab, részben préselt mintával (ltsz: 63.379.24.), a tűtartó tájáról.

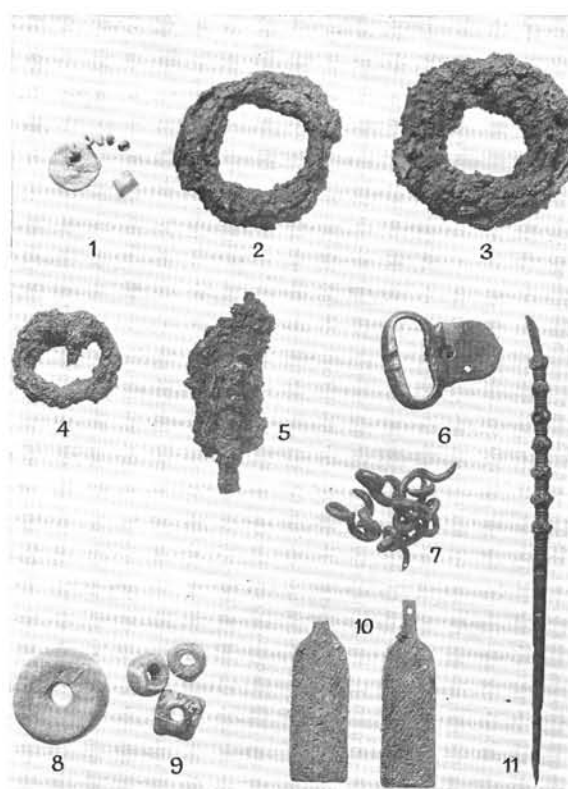
Leletmentésünk után majd egy hónappal, 1963. július 1-én a gimnázium DNY- részén géppel újabb csatornát ástak, ahonnan *Bartos Sándor* két sír anyagát mentette meg.¹⁷

209. (CS/6.) sír. B: — M: — csöh: — *Kengyel*, 1 pár, hurkosfülű, az ép példány szára szögletes (XX. t. 4–5; m = 13 cm, ltsz: 63.379.65.); *Lándzsacsúcs*, 2 db, famaradvány (ltsz: 63.379.64.); *Nyilcsúcs*, háromlélű (XX. t. 2; h = 7,35 cm.); *Bronz karperec*, vékony, kígyófejes, (XIX. t. 3; ltsz: 63.379.72.); *Fibula*, bronz, pelta alakú fejlap (XVI. t. 11; h = 3,5 cm, ltsz: 63.379.70.); *Bronz dísz*, áttört, töredékes (XIX. t. 4; h = 2,2 cm, ltsz: 63.379.71.), e két utóbbi tárgy római kori; *Bronz korong*, 2 db, lemezből préselt, a szélein 2, ill. 4 lyukkal (XIX. t. 1–2; á = 3,8 cm, ltsz: 63.379.68–69.) eredetileg 6 db volt, talán a lószerszámról; *Vaskés*, töredékes (ltsz: 63.379.66.); *Vaskarika*, töredékes (á = 3,3 cm, ltsz: 63.379.67.).

210. (CS/7.) sír. B: — M: — csöh: — *Pajzsdudor*, hegyes-szögű kupa, szöglyukkal (26. kép., á = 17 cm, ltsz: 63.379.77.); *Lándzsacsúcs*, hegye letörött (XX. t. 6; h = 22,8 cm, ltsz: 63.379.74.); *Lándzsacsúcs*, egyik oldaléle kitörött (XX. t. 6; h = 17 cm, ltsz: 63.379.75.); *Nyilcsúcs*, háromlélű (XX. t. 3; h = 9,9 cm); *Vasár*, a fanyél jelentős maradványával (h = 10,5 cm, ltsz: 63.379.76.); *Vasszíjvégek*, 2 db, kiszélesedő végekkel (XIX. t. 5; h₁ = 8,1 h = 8,1 cm, ltsz: 63.379.78.); *Vaskarika*, töredékes, (á = 5,7 cm ltsz: 63.379.79.).

XVII. t. 1, 3—5=203. sír, 2=202. sír, 6, 8=204. sír, 7=208. sír, 9=szövény (1963).
 XVII. T. 1, 3—5=203. Grab, 2=202. Grab, 6, 8=204. Grab, 7=208. Grab, 9=Streulage (1963).
 T. XVII. 1, 3—5=tombe 203, 2=tombe 202, 6, 8=tombe 204, 7=tombe 208, 9=trouv. isolées (1963).
 T. XVII. 1, 3—5=203. могила, 2=202. могила, 6, 8=204. могила, 7=208. могила, 9=остров (1963).

XVIII. t. 1=205. sír, 2—5=206. sír, 6—11=208. sír.
 XVIII. T. 1=205. Grab, 2—5=206. Grab, 6—11=208. Grab.
 T. XVIII. 1=tombe 205, 2—5=tombe 206, 6—11=tombe 208.
 T. XVIII. 1=205. могила, 2—5=206. могила, 6—11=208. могила.

1963 őszén, a gimnázium futópályájának építéskor újabb sírok kerültek napvilágra, amelyek mellékleteit Kelemen Márta, Pető Mária és Borzsák Erzsébet V. éves régészhallgatók szállították a Bakonyi Múzeumba Bartos Sándor révén.¹⁸

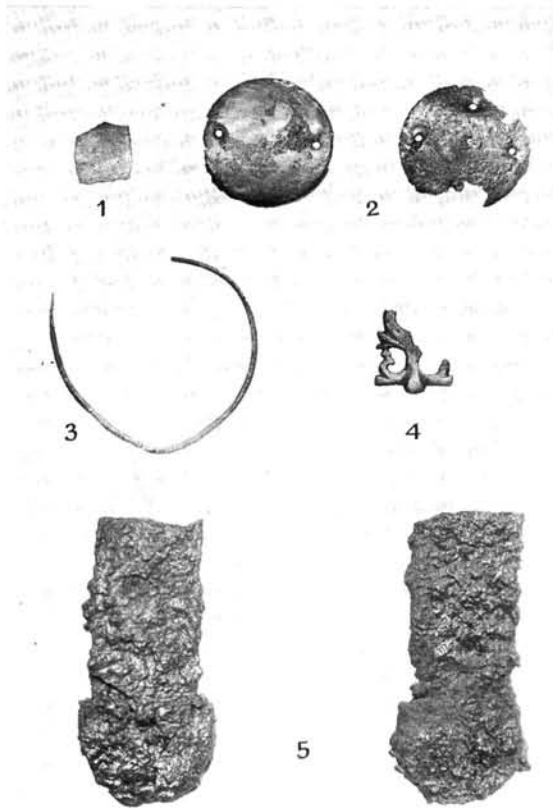
211. sír. B: — M: — A koponya a sír K-i végében. Bolygatott? csöh: —, NY—K (?) Érvágó kés, vasból, töredékes, (XXI. t. 1; h=10,3, sz=1—1,2 cm, ütsz: 66.37.1.); Vasesat, négyzet alakú, tuskéje hiányzik (XXI. t. 5; m=3,7×3,6 cm, ltsz: 66.37.2.); Nyilcsúcs, háromélű (XXI. t. 2; h=6,45 cm, ltsz: 66.37.3.), a deréktájon; Orsókarika, nyomott gömbtest alakú, egyik oldalán homorú, fele hiányzik (XXI. t. 6; á—, ltsz: 66.37.4.), nem biztos, hogy e sírhoz tartozik!

212. sír. B: nő M: — csöh: —, NY—K. Fülbevaló, 1 pár, nagygömbös, aranyozott ezüst lemezből, a karikák hiányzanak (XXI. t. 4; gömb á=1,7 cm, ltsz: 66.38.1.); Gyöngyök, 13 db, sima sárga és fehér színű paszta és szemesgyöngyök (XXI. t. 8; ltsz: 66.38.2.), a nyak táján; Fibula, bronz hagyományfejes, lába pontkörökkel díszített, rugója, túje hiányzik (XXI. t. 3; h=5,8, sz=3,8 cm, ltsz: 66.38.3.), római kori, a váz mellén feküdt; Fibula, bronz, ötgömbös, félköríves fejrésze pontkörökkel díszített, kengyelén zeg-zug vonalak, lábrésze hiányzik (XXII. t. 5; h=8,45 cm, sz=8,2 cm, ltsz: 63.564.1.); Fibula, az előbbihez hasonló példány, viszont kengyelén párhuzamos vonalköteg díszítés, valamint sematizált állatfejben végződik. Használt példány (XXII. t. 6;

h=12,8, sz=6,8 cm, ltsz: 63.564.2.), a váz melle táján; Kisszíjvég, végén lekerekített, felső részén három párhuzamos bordával tagolt díszítetlen bronz lemez, egy szegeccsel (XXI. t. 7; h=4,1, sz=1,9 cm, ltsz: 66.38.4.).

213. sír. B: nő M: — csöh: —, NY—K. Karperec, bronz, kör átmetszetű, egyenesre vágott, nyitott végekkel, egyik szára ferdén hornyolt (XXI. t. 11; á=6,1 cm, ltsz: 66.39.1.), a váz jobb karján; Bronz lánc 4 tagja (XXI. t. 13; h=1,4+2,9 cm, ltsz: 66.39.2.), a találók szerint a váz nyakánál feküdt; Bronz csat, lemezből hajlított négyszögletes csattest, két szegeccsel a végén, bronz pálcátagos csuklóval (XXI. t. 9; h=2,45, sz=1,9 cm, ltsz: 66.39.3.); Vasesat, ovális, rövid tuskéval (XXI. t. 12; h=3,4, sz=2,4 cm, ltsz: 66.39.4.), a derék tájon; Vaskarika, kicsi, fele maradt meg (XXI. t. 14; ltsz: 66.39.5.), az öv tájékról; Vaskés, tönkrement, a nyél végének félgömb alakú, átlukasztott bronz lemezbörítése (XXI. t. 10; á=1,7—1,6 cm, ltsz: 66.39.6.) maradt meg.

214. sír. B: gyermek M: — csöh: — Fülbevaló, 1 pár, rosszezüstből, kis gömbje három aprócska gömbbel kapcsolódik a kerek átmetszetű, nyitott függesztő karikához (XXI. t. 18; gömb á=1,3 cm, ltsz: 66.40.1.); Gyöngyök, 16 db, ebből 4 sima, fehér és sárga színű, 3 kettős és 9 egyes szemesgyöngy (XXI. t. 15; ltsz: 66.40.2.); Karperec, bronz lemezből, egymásra hajtott, nyitott, kiszélesedő végekkel (XXI. t. 17; á=4,6 cm, ltsz: 66.40.3.); Térdfibula, bronz, öntött, rugója, túje hiányzik (XXI. t. 16; h=3,25 cm, ltsz: 66.40.4.), római.

XIX. t. 1—4—209. sír, 5—210. sír.

XIX. T. 1—4—209. Grab, 5—210. Grab.

T. XIX. 1—4—tombe 209, 5—tombe 210.

T. XIX. 1—4—209. могила, 5—210. могила.

215. sír. B: — M: — csöh: — *Agyagedény*, magas, kézzel formált, foltosra égett, hasas fazék, rövid kihajló peremmel, amelyet két sorban négyszögletes beütötéssel díszítettek. Az edény vállából vastag, kör átmetszetű fül indul ki, ellenkező oldalon a peremből kiöntő kávat alakítottak (27. kép., m=18,1, fá=10, szá=10,6 cm, ltsz: 66.41.1.).

216. sír. B: gyermek M: — csöh: — *Fülbevaló* karikája, vékony bronz drótból, töredékes (XXII. t. 2.; á=1,3 cm, ltsz: 66.42.1.); *Gyöngyök*, 10 db, sima sárga színű, valamint csikozott és egy szemes (XXII. t. 1: ltsz: 66.42.2.); *Agyagedény*, korongolt, nyomott gömb alakú bögre, ívelten kihajló, legömbölyített peremmel. Anyag világos szürke agyag, felülete sötétszürke fényes mázzal bevont (28. kép., m=12,3, fá=6,1, szá=7,8 cm, ltsz: 66.42.3.), valamennyi tárgy a koponya körül.

217. sír. B: — M: —. A koponya K-i irányba fordult. csöh: — *Nyílcsúcs*, 2 db, az egyik négyélű, a másik töredék (XXII. t. 3—4; ltsz: 66.43.1.), mindkettő a medencénél.

A Bakonyi Múzeum felkérésére az ismét szükségessé vált leletmentést a MNM Régészeti Osztályának munkatársa, *Garam Éva* végezte. 18 sírt tárt fel, illetve hitelesített, sírjai a 63/8—25. számot viselik.¹⁹

218. (63/8.) sír. B: — M: 140, h: 200, sz: 70. A munkások feldúlták, az ásató két csontot talált eredeti helyén. csöh: —, 95° *Övveretek*, lemezeselek, a deréktájról; *Vaskés*, csontnyeles; *Vastárgyak*; *Agyagedény*, korongolt, sárgás-barna

XX. t. 1—199—200. sír, 2, 4—5—209. sír, 3, 6—7—210. sír.

XX. T. 1—199—200. Grab, 2, 4—5—209. Grab, 3, 6—7—210. Grab.

T. XX. 1—tombe 199 et 200, 2, 4—5—tombe 209, 3, 6—7—tombe 210.

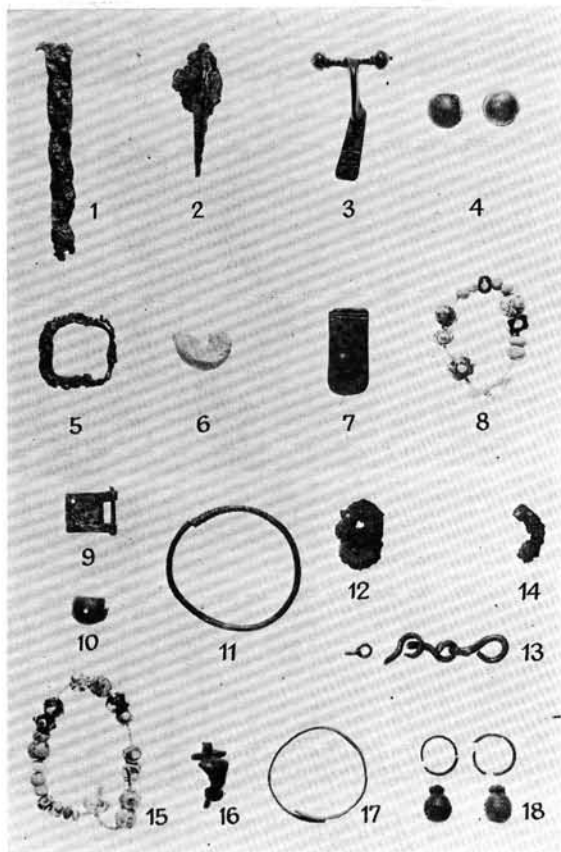
T. XX. 1—199—200. могила, 2, 4—5—209. могила, 3, 6—7—210. могила.

színű, nyomott gömb alakú bögre, ívelten kihajló, egyenesre vágott peremmel. Nyaka és válla 9 soros körbefutó árklóval díszített. Pereme alól vastag szalagfűl indul (29. kép., m=15,7, szá=12, fá=6,7 cm, ltsz: 66.44.1.).

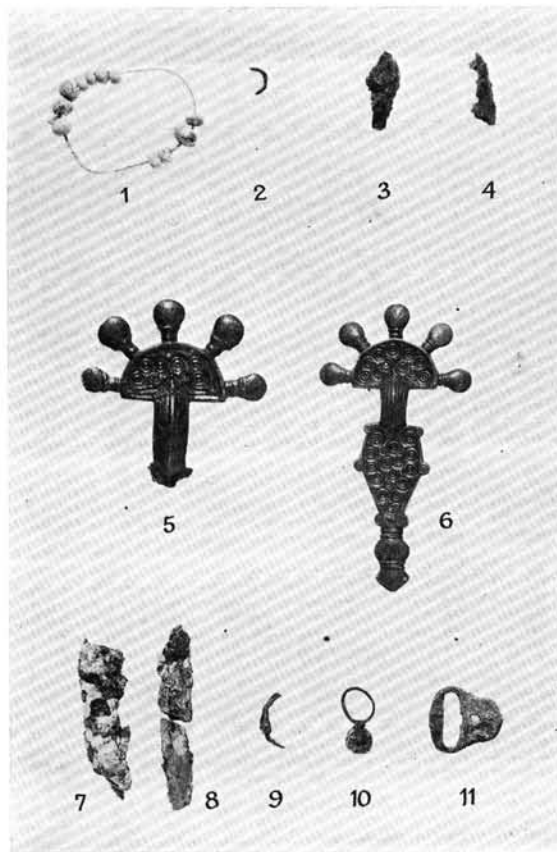
A sírtól jobbra, kb. 50 cm-re ellentétesen tájolt *lósír*, szétdúlták. Mellékletei: *Lándzsacsúcs*, vasból, levél alakú, élei felé elvékonyodik, hosszúkas, kerek átmetszetű köpüvel (XXIII. t. 4; h=20,9 cm, ltsz: 66.61.2.); *Kengyel*, vasból, hurkosfűlű, talpa bordázott (XXIII. t. 3; m=14,1 cm); *Kengyel*, vasból, hosszúfűlű, talpa bordázott (XXIII. t. 2; m=14,9 cm, ltsz: 66.61.1.).

219. (63/9.) sír. B: gyermek M: 130, h: — sz: 60. Korabeli bolygatás nyoma, a váz alsó részét a munkások elhordták. csöh: —, 100° *Melléklet* nélkül.

220. (63/10.) sír. B: nő M: 195, h: 200, sz: 70. A váz alsó részét a munkások dúlták fel, a felső feltárt fele korabeli bolygatás nyomait viselte. csöh: —, 95° *Fülbevaló*, ezüsből, kis lemezese gömbje négy aprócska gömbbel kapcsolódik a zárt, ovális karikához (XXII. t. 10; h=3,1, gömb á=1,25 cm, ltsz: 66.45.1.), a koponya bal oldaláról; *Fülbevaló* töredékes bronz karikája (XXII. t. 9.), a koponya jobb oldaláról; *Agyagedény*, vállban szélesedő, mázzal simított, durva felületű fazék, ívelten kihajló, bevagdosásokkal tagolt peremmel (30. kép., m=12, szá=11,5, fá=6,5 cm, ltsz: 66.65.1.), a koponya bal oldalán; *Vaskés*, egyélű, töredékes, a fatok nyomaival (XXII. t. 8; h=8,5 cm, ltsz: 66.45.3.), a medence jobb oldaláról; *Bronz csat*, öntött, címer alakú testtel, hátlapján két szegeccsel (XXII. t. 11; h=3,3 sz=3 cm, ltsz: 66.45.2.), ugyanonnan.

XXI. t. 1—2, 5—6=211. sír, 3—4, 7—8=212. sír, 9—14=213. sír, 15—18=214. sír.
 XXI. T. 1—2, 5—6=211. Grab, 3—4, 7—8=212. Grab, 9—14=213. Grab, 15—18=214. Grab.
 T. XXI. 1—2, 5—6=tombe 211, 3—4, 7—8=tombe 212, 9—14=tombe 213, 15—18=tombe 214.
 T. XXI. 1—2, 5—6=211. могила, 3—4, 7—8=212. могила, 9—14=213. могила, 15—18=214. могила.

XXII. t. 1—2=216. sír, 3—4=217. sír, 5—6=212. sír, 7=221. sír, 8—11=220. sír.
 XXII. T. 1—2=216. Grab, 3—4=217. Grab, 5—6=212. Grab, 7=221. Grab, 8—11=220. Grab.
 T. XXII. 1—2=tombe 216, 3—4=tombe 217, 5—6=tombe 212, 7=tombe 221, 8—11=tombe 220.
 T. XXII. 1—2=216. могила, 3—4=217. могила, 5—6=212. могила, 7=221. могила, 8—11=220. могила.

221. (63/11.) sír. B: fiatal M: 170, h: 170, sz: 60. csöh: —, 90° *Agyagedény*, kézzel formált, vállá felé szélesedő, egy, két oldalán pontszerűen bemélyített bütyökkel, erősen töredékes (31. kép., m=9,2 cm, ltsz: 66.48.1.), a koponya bal oldalán; *Vaskés* töredéke (XXII. t. 7.), a jobb váll magassága körül.

222. (63/12.) sír. B: férfi (?) M: 150, h: 220, sz: 65. Kissé jobb oldalára fordult. csöh: —, 95° *Fülbevaló*, 1 pár, az egyik kis, a másik nagygömbös, ezüstből, ez utóbbi gömbje és nyitott karikája maradt meg (XXIII. t. 3; gömb á=2, karika á=2,2 cm, ltsz: 66.46.5.), a koponya mindkét oldaláról; *Favödör* vastag, széles vas abroncsai, 4 db, (XXIV. t. 1—2; ltsz: 66.46.3.), a koponya bal oldaláról és a medence tájról; *Vascsat*, négyzetes, a medencében; *Ólomveretek*, négyzetesek, igen korrodált állapotban (XXIV. t. 7—8; h=3,3 cm), a medencében és a térdek között; *Nagyszíjvég*, vastag bronz lemezből, előlapja szabálytalanul a szélek mentén, hossz tengelyében és erre merőlegesen félköríves ponccal díszített, hátoldalán rászegcsett szíjszorító lappal (XXIV. t. 6: 32. kép., h=7,9, sz=3 cm, ltsz: 66.46.1.), a sípcsontok között; *Vaskés*, töredékes (XXIV. t. 5; h=9,5 cm, ltsz: 66.46.4.), a jobb combcsont mellett; *Vascsomó*, apró karikák egyberozsádósodva (XXIV. t. 4; h=5,6 cm, ltsz: 66.46.2.), a medence jobb oldaláról.

223. (63/13.) sír. B: férfi (?) M: 140, h: 200, sz: 70. csöh: —, 90° *Bronz csat*, öntött, ovális szíjbújtatóval, teste háromszög alakú, sarkain kör alakban kiszélesedik. Hátlapján

három szegecs nyomával, vas pecekkel (XXIV. t. 12; h=5,45, sz=3,7 cm, ltsz: 66.47.1.), a medence közepén; *Vaskés*, egyenes, fatok nyomaival (XXIV. t. 9; h=11,1 cm, ltsz: 66.47.2.), a medence előtt ferdén elhelyezve.

224. (63/14.) sír. B: férfi M: 130, h: 170, sz: 60. Teljesen feldúlt váz. csöh: —, 95° *Vas fokos* hasító részének töredéke, a nyélluk helyével (XXIII. t. 5; h=8, sz=2,1 cm, ltsz: 66.49.1.), a sír földjéből.

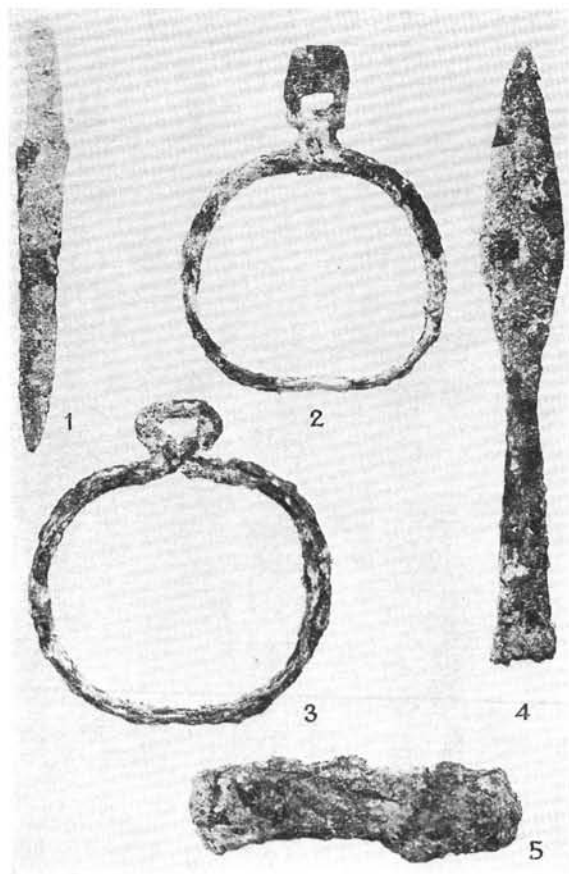
225. (63/15.) sír. B: — M: 130, h: 140, sz: 40. Bolygatott fiatal váz. csöh: —, 100° *Melléklet* nélkül.

226. (63/16.) sír. B: férfi M: 150, h: 190, sz: 60. Az alsó lábszárak mélyebben fekszenek, kb. 50 cm hosszúságban koporsó nyoma volt megfigyelhető. csöh: —, 100° *Melléklet* nélkül.

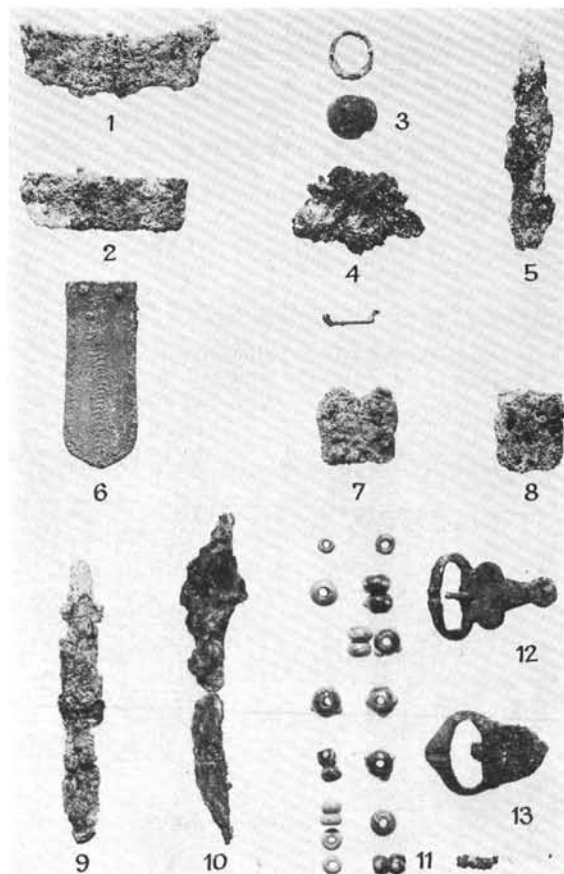
227. (63/17.) sír. B: nő M: 160, h: 180, sz: 60. csöh: —, 100° *Gyöngyök*, 15 db, sárga színű és sávozott sima, valamint színes alapon sárga szemesgyöngyök, 5 db kettős, a gyöngyök között 1 bronz *dróttekeres* is volt (XXIV. t. 11; ltsz: 66.50.1.), a nyakcsigolyák körül és a mellcsonton; *Bronz csat*, címer alakú testtel, ovális bújtatóval, amelyen vajat a vaspecek számára, hátlapján két szegecsel (XXIV. t. 13; h=5,2, sz=3,6 cm, ltsz: 66.50.2.), a medence bal oldalán; *Vaskés*, egyélű, ívelt hátú pengével (XXIV. t. 10; h=14 cm, ltsz: 66.50.3.), félig a bronz csaton feküdt.

228. (63/18.) sír. B: — M: 140, h: — sz: 60. Jó megtartású felnőt váz, bolygatott, koponya nélkül. csöh: —, 105° *Melléklet* nélkül.

XXIII. t. 1 = szórvány (1963), 2-4 = 218. sír, 5 = 224. sír.
 XXIII. T. 1 = Streulage (1963), 2-4 = 218. Grab, 5 = 224. Grab.
 T. XXIII. 1 = trouv. isolée (1963), 2-4 = tombe 218, 5 = tombe 224.
 T. XXIII. 1 = остров (1963), 2-4 = 218. могила, 5 = 224. могила.

XXIV. t. 1-8 = 222. sír, 9, 12 = 223. sír, 10-11, 13 = 227. sír.
 XXIV. T. 1-8 = 222. Grab, 9, 12 = 223. Grab, 10-11, 13 = 227. Grab.
 T. XXIV. 1-8 = tombe 222, 9, 12 = tombe 223, 10-11, 13 = tombe 227.
 T. XXIV. 1-8 = 222. могила, 9, 12 = 223. могила, 10-11, 13 = 227. могила.

229. (63/19.) sír. B: férfi M: 130, h: 200, sz: 60. csöh: 175, 80° *Heraclius* (610-641) szétkalapált bronz érme (XXV. t. 6; 33. kép., ltsz: 66.51.3.); *Fenőkő*, 2 db, szürke színű, az egyik gúla, a másik négyzet alakú, elkeskenyedő oldalával szemben, középen átfúrva (XXV. t. 1-2; h=4,2, sz=3,5 cm, ltsz: 66.51.2.), *Csiholókő* (XXV. t. 3.); *Ezüst lemezek*; *Csat* (?), ez utóbbiak nem maradtak meg, valamennyi tárgy a medence bal oldalán, *tarsolyban* lehetett; *Bronz pánt*, horog alakúra hajlított (XXV. t. 4.); a bal combcsonton belül; *Vaskés*, egyélű, csak a penge maradványa (XXV. t. 7; h=11,3 cm, ltsz: 66.51.1.), a bal medence alatt.

230. (63/20.) sír. B: nő M: — Bolygatott váz, csak a sípés combcsontok voltak a sírban. csöh: — *Orsógomb*, szürke színű, vaskos, kettős csonkakúp alakú, középen széles hengeres lyukkal (XXV. t. 5; m=2,5, á=3,7 cm, ltsz: 66.52.1.), a jobb combcsonton belül.

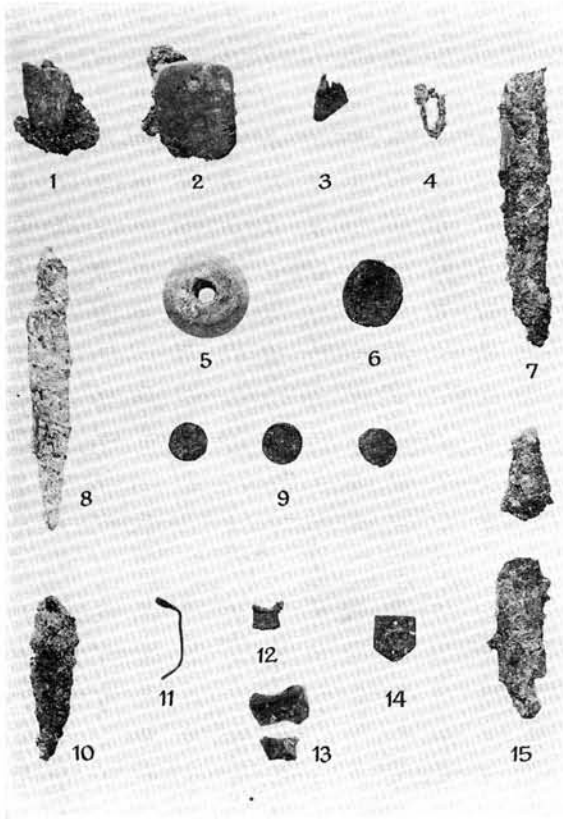
231. (63/21.) sír. B: — M: 130, h: 190, sz: 60. Feldúlt felnőtt váz. csöh: —, 95° *Vaskés*, rövid nyéltüskével, a penge nagyobb részét fatok borítja (XXV. t. 8; h=11,3 cm, ltsz: 66.53.1.).

232. (63/22.) sír. B: tejfogás gyermek M: 110, h: 120, sz: 40. Elporladt gyermekváz, csak a koponya maradt meg. csöh: —, 95° *Agyagedény*, sötétszürke-barna foltos, hordó alakú bögre, durva felületű, pereme ívelten kihajló, szabálytalanul kerekített (34. kép., m=10,9, szá=9,3, fá=7,3 cm, ltsz: 66.54.1.), a lábak előtt.

233. (63/23.) sír. B: 6-7 éves gyermek M: 110, h: 140, sz: 40. csöh: —, 95° *Vaskés*, rövid nyéltüskével, kettétört (XXV. t. 15; h=10,8 cm, ltsz: 66.55.1.), a medence helyén, ferdén fektetve.

234. (63/24.) sír. B: gyermek M: 100, h: 130, sz: 40. Elporladt gyermekváz. csöh: —, 95° *Agyagedény*, szürke színű, kézzel formált, hasasodó, magas nyakú pohár, pereme bevagdosásokkal tagolt (35. kép., m=10,7, szá=8,2, fá=5,3 cm, ltsz: 66.56.1.); *Agyagedény*, szürke színű, kézzel formált, alacsony, hasas csésze, kihajló, benyomkodásokkal tagolt peremmel (36. kép., m=6,2, szá=9,8, fá=6 cm, ltsz: 66.56.2.), mindkét edény a lábak táján.

235. (63/25.) sír. B: fiatal férfi M: 120, h: 160, sz: 50. csöh: 140, 95° *Kovakő*, 2 db, sárgás-barna színű pattinték (XXV. t. 13; h=2,7 cm, ltsz: 66.57.4.); *Fibula* töredéke, a tütartó tok és a rugó maradványával (XXV. t. 12; h=1,4 cm, ltsz: 66.57.2.), római kori; *Bronz huzal* töredéke, szögletes átmetszetű, egyik végén dudorral (XXV. t. 11; h=4,1 cm, ltsz: 66.57.1.); *Római kisbronz*, IV. századi, 3 db (XXV. t. 9; ltsz: 66.57.3.), valamennyi tárgy a medence bal oldalán *tarsolyban* lehetett; címer alakú, díszetlen lemezből, felső részén középen átlukasztva (XXV. t. 14; h=2,8, sz=1,8 cm, ltsz: 66.57.5.), a medence bal oldalán, talán a tarsolyt díszítette; *Vaskés* töredéke (XXV. t. 10; h=7,2 cm, ltsz: 66.57.6.), a medence jobb oldalán.

XXV. t. 1—4, 6—7=229. sír, 5=230. sír, 8=231. sír, 9—14=235. sír, 15=233. sír.

XXV. T. 1—4, 6—7=229. Grab, 5=230. Grab, 8=231. Grab, 9—14=235. Grab, 15=233. Grab.

T. XXV. 1—4, 6—7=tombe 229, 5=tombe 230, 8=tombe 231, 9—14=tombe 235, 15=tombe 233.

T. XXV. 1—4, 6—7=229. могила, 5=230. могила, 8=231. могила, 9—14=235. могила, 15=233. могила.

A Várpalota-Gimnázium-i avar temetőből további sírok nem kerültek elő. Meg kell emlékeznünk azonban néhány fontos szórvány darabról.

Az 1935—1944 közötti időből származik egy *bronz csat* ovális bűjtatója (II. t. 7; h=5,3, sz=3 cm, ltsz: 56.7.54.), egy *csat*, fehér fémből öntött bűjtatóján hornyolással (II. t. 3; h=2,8, sz=2 cm, ltsz: 56.7.57.), egy *bronz csattest*, háromszögletű, sarkain kör alakban kiszélesedő, félgömb fejű szegecsekkel, szélei mentén két sorban beütögetésekkel dí-

szített (37. kép., h=5, legnagyobb sz=3,5 cm, ltsz: 56.7.56.) és az 1943-as évből egy kerek *vascsat* (II. t. 10; á=4,2 cm, ltsz: 56.7.81.).

Az 1962. évben a gimnázium épületének É-i oldalán ásott árokból gyűjtés útján egy hurkosfülű *kengyel*, lapos talppal (XIV. t. 3; m=13 sz=10,5 cm, ltsz: 62.46.1.), egy *bronz csat*, kerek átmetszetű és alakú karikára csavart bronz pecsekkel (XIV. t. 2; á=1,3 cm, ltsz: 62.46.2.), *vaskarika*, kerek átmetszetű (XIV. t. 1; á=4,7 cm, ltsz: 62.46.3.), *vascsat*, négyszögletes, töredék (sz=3,8 cm, ltsz: 62.46.4.), *vaskarika*, kerek átmetszetű (ltsz: 62.46.5.), *vascsat*, ovális (á=2,3 cm, ltsz: 62.46.6.) került be. Ugyancsak az ez évi szórványok közé tartozik egy *agyagedény*, kézzel formált, durván iszapolt, vöröses-szürke, foltosra égetett, egyenes falú, kihajló, bevagdalt szélű bögre (38. kép., m=12,5, szá=11,5, fá=11,4 cm, ltsz: 62.26.2.).

Az 1963-ban beletárolt szórványok közé egy töredékes *zabla* (XVII. t. 9; h=14 cm, ltsz: 63.379.56) és egy *agyagedény*, peremét dőltkeresztek sora díszíti (39. kép., m=13,6, szá=9,5, fá=8 cm, ltsz: 63.379.58.) tartozik, ez utóbbi a gimnázium épülete és a Tüzép-telep közötti földrendezéséből.

1963-ban, a gimnázium futópályájának építéskor látott napvilágot egy *vaskés*, hegyben végződő pengével, rövid nyéltüskével, a fatok nyomaival (XXIII. t. 1; h=12,2 cm, ltsz: 66.62.1.); *agyagedény*, kézzel formált, vállban szélesedő, kihajló peremű bögre, peremének külső oldala ujjbenyomkodásokkal tagolt. Vállán négy, állatfejserűen kialakított bütyök (40. kép., m=12,1 szá=11,5, fá=7,6 cm, ltsz: 66.59.1.); *agyagedény*, kézzel formált, hordó alakú bögre, peremének külső oldala X és V alakú bevagdósásokkal díszített (41. kép., m=11,9, szá=10,2, fá=8,2 cm, ltsz: 66.60.1.); *agyagedény*, kézzel formált, foltosra égett, vállban szélesedő bögre, kihajló, vízszintesre levágott peremének külső oldala ujjbenyomkodásokkal tagolt (42. kép., m=12,3, szá=11, fá=8,4 cm, ltsz: 66.64.1.).

Rövid összefoglalóként megállapíthatjuk, hogy az itt bemutatott 235 sír mellett körülbelül ugyanennyi, ha nem több sírral számolhatunk a Várpalota-Gimnázium-i avar temető területén, amelyek egy részét már megbolygatták, más része (pl. az épületek alatt és között) még feltáratlan. A hozzávetőlegesen 500-as sírszámú temetőt a VI—VII. század fordulóján kezdték használni (a 192. sír és környéke), felső időhatára pedig a X. század elejére esik (44. sír). Figyelemre méltó, hogy egyetlen öntött (griffes-indás) övveret (141. sír) ismert az egész temetőből, amely arra utal, hogy a VII. század végi újabb „avar” néphullám nem gyakorolt hatást e temető népére. Sajnos, megfelelő temetőterkép hiányában a temető belső időrendje nem határozható meg. A leletanyag más szempontú értékelését sorozatunk utolsó közleményében kívánjuk adni.²⁰

Erdélyi István—Németh Péter

JEGYZETEK

- ¹ A temető egyes részei Várpalota-Szűts telek, Várpalota-Altiszti lakások néven ismertek.
- ² Faller J., Várpalota története az Újlakiak és Podmaniczkyek idejében. Veszprém, 1936. 51., 31. jegyzet.
- ³ Faller: i. h.
- ⁴ Faller J., Hol feküdt Bátorkő vára. Veszprém, 1936. 11—12., 15. jegyzet.
- ⁵ Nagy László ásátási dokumentációja a Bakonyi Múzeum (Veszprém, a továbbiakban = VBM) Régészeti Adattárában, ltsz.: 2008—2027; Szerzeményi Napló, III. 73/1938.
- ⁶ Az 1. és 2. sírok edényeit Bóna István azonosította 1956 körül (jegyzete a ltk-ban), azonban az újabb raktári revízió során már nem voltak megtalálhatók.
- ⁷ A leletek felsorolása a Szerzeményi Napló, III. 376—393/1943., a sírok helyzete Kalmár János temető térképén feltüntetve (ld. 7. kép).
- ⁸ Bottyán Árpád és Kalmár János ásátási dokumentációja a MNM Adattár, 5. V. II., 22. V. II. és 106. V. II. számokon.
- ⁹ Horváth István kézíratos dokumentációja a VBM Régészeti Adattárában, ltsz.: 2040—2048.
- ¹⁰ Kiss Attila jelentése a VBM Régészeti Adattárában, ltsz.: 2041.
- ¹¹ Szőke Mátyás jelentése, Bartos Sándor helyrajza a VBM Régészeti Adattárában, ltsz.: 2056—2057.
- ¹² Éri István vázlatai a VBM Régészeti Adattárában, ltsz.: 2058—59.
- ¹³ Éry Kinga jelentése a VBM Régészeti Adattárában, ltsz.: 2060—68.
- ¹⁴ Horváth István jelentése, Bartos Sándor vázlata a VBM Régészeti Adattárában, ltsz.: 2069—71.
- ¹⁵ Bartos Sándor jelentése és vázrajzai a VBM Régészeti Adattárában, ltsz.: 2073—76, 2078—79.
- ¹⁶ Németh Péter jelentése a VBM Régészeti Adattárában, ltsz.: 2072, 2077, 2080—82.
- ¹⁷ Ld. 15. jegyzetet.
- ¹⁸ VBM Régészeti Adattár, ltsz.: 2085.
- ¹⁹ Garam Éva jelentése a VBM Régészeti Adattárában, ltsz.: 2083—84, 2086—2103, 2120—21.
- ²⁰ Ez úton is szeretnénk megköszönni a Várpalota-Gimnázium-i avar temető feltárásában, leleteinek begyűjtésében részt vett kollégáinknak azt a lekötő szíveségét, amellyel munkájuk közzétételét lehetővé tették. Elsősorban *Éry Kinga*, *Garam Éva*, *Kalmár János*, *Nagy László*, *Éri István* és *Kiss Attila* ásátási anyagára gondolunk, továbbá hasonlóképp segítséget nyújtott *Horváth István* pontos jegyzeteivel, *Kelemen Márta*, *Pető Mária*, *Borzák Erzsébet* és *Szőke Mátyás* sírleletek rögzítésével. Külön kell megköszönnünk *Bartos Sándor* várpalotai tanár munkásságát, akinek támogatása nélkül a várpalotai avar temető észrevétlenül pusztult volna el. A fényképfelvételeket a 8., 26., 37. képek és a XVI., XX. táblák kivételével *Susits László* (MTA Régészeti Intézet) készítette, az 1962—63. évi leletmentések temetőtérképét *id. Dienes István* rajzolta. Munkájukért ez úton is szeretnénk köszönetet mondani.

MUTATÓK

1. Tájéolás:

- É—D = 27, 28, 29, 36 sírok
 ÉÉNy—DDK = 23, 26, 32, 33, 34, 39, 43, 44, 45, 46, 48, 51 sírok
 ÉNy—DK = 42, 52, 53, 57, 70, 78, 84, 198 sírok
 Ny—K = 41, 69, 75, 79, 81, 86, 211, 212, 213 sírok
 DNy—ÉK = 74 sír
 K—Ny = 2, 3, 82 sírok
 75° = 195 sír
 80° = 230 sír
 90° = 221, 224 sírok
 95° = 218, 220, 222, 223, 225, 231, 232, 233, 234, 235 sírok
 100° = 197, 219, 226, 227, 228 sírok
 105° = 229 sír
 250° = 194 sír
 310° = 196 sír
 38' = 176, 179, 181 sírok
 38,5' = 184 sír
 39' = 178, 182, 183, 185 sírok

40' = 177 sír

41' = 180 sír

2. A karok helyzete:

○ ○ ○ = 1, 12, 23, 27, 29, 32, 36, 40, 74, 79, 80, 104, 105 sírok

○ ○ ○ = 76, 78, 84, 106, 112, 120, 123 sírok

○ ○ ○ = 86, 117 sírok

○ ○ ○ = 97, 103, 114, 115 sírok

3. A lábak zsugorítása: 86, 90, 95, 107 sírok

4. Fakoporsós temetkezés: 7, 10, 11, 14, 15, 23, 27, 32, 33, 39, 40, 42, 194, 196, 226 sírok

5. Kőpakolásos sír: 9 sír

6. Sírrablás, sírbolygatás nyoma: 3, 14, 13, 14, 15, 26, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 39, 48, 53, 89, 139, 176, 177, 178, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 194, 205, 206, 207, 211, 219, 220, 224, 225, 228, 230, 231 sírok

7. Löttemetkezés: a 20. sír közelében, 129, 134, 141, 185, 190, 195, 197, 202, 209 (?), 218 sírok

8. Általcsont melléklet: 17, 27, 36, 40, 42, 43, 44, 52, 53, 196 sírok

9. Agyagedény melléklet: 1, 2, 10, 130, 137, 138, 189, 191, 215, 216, 218, 220, 221, 232, 234 (2 db) sírok

43. Várpalota. Gimnáziumi avartemető (1962—63. évi ásátás).

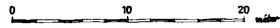
43. Awarenfriedhof Várpalota-Gimnasium (Grabungen in den Jahren 1962—63).

43. Cimetièrre avar de Várpalota-Lycée. (Fouilles des années 1962—63.

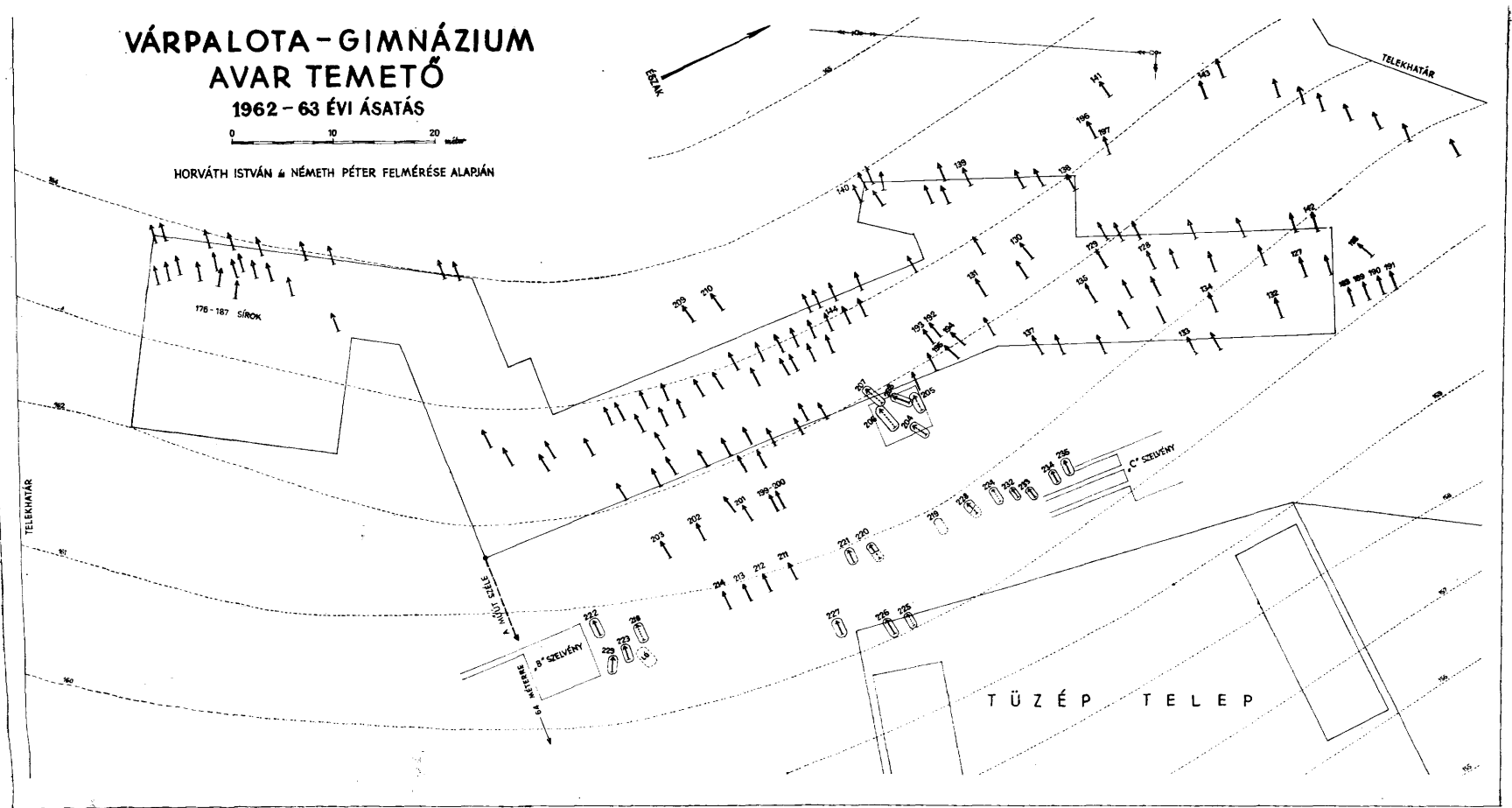
43. Аварское кладонще, расположенное на территории варпалотской гимназии во время раскопок в 1962—63 гг

VÁRPALOTA - GIMNÁZIUM AVAR TEMETŐ

1962 - 63 ÉVI ÁSATÁS

HORVÁTH ISTVÁN & NÉMETH PÉTER FELMÉRÉSE ALAPJÁN

Аварен-Фриедhof Várpalota-Gymnasium

(BESPRECHUNG DER IM BESITZ DES BAKONY-MUSEUMS ZU VESZPRÉM
BEFINDLICHEN FUNDSTÜCKE AUS DER AWARENZEIT, 1.)

Forscher der Völkerwanderungszeit wurden im Jahre 1935 im Innengebiet der Gemeinde Várpalota (20 km östlich von Veszprém) — auch bis dahin schon bekannt wegen ihres *Langobarden-Friedhofs* — Awarengräber ansichtig, die bei Straßenbauarbeiten zum Vorschein kamen. Die vom Bakony-Museum zu Veszprém gemeinsam mit dem Ungarischen Nationalmuseum in den Jahren 1938, 1943—1944 sowie 1962—1963 unternommenen Aufschließungsarbeiten registrierten die Daten von 235 solchen Gräbern. Diese Registrierungen sind aber von ganz unterschiedlichem Wert: neben genauen, auch mit Skizzen festgehaltenen Beschreibungen gibt es darunter auch eine Vielzahl von ganz anspruchsvollen Beobachtungen. Außerdem wurde das Gräberfeld auch nicht restlos erschlossen. Die Zahl der verfallenen, gewählten und nicht freigelegten Gräber beläuft sich auf etwa 250 bis 270. Der etwa 500 Gräber zählende Friedhof wurde so gegen

die Wende des VI. und VII. Jahrhunderts in Benützung genommen. (Siehe Grab Nr. 192 und Umgebung.) Die obere zeitliche Grenze dürfte der Beginn des X. Jahrhunderts sein. (Siehe Grab Nr. 44.) Beachtenswert ist, daß aus dem Inhalt der Gräber nur (u. zw. aus dem Grab Nr. 141.) ein einziger gegossener Gürtelbeschlag (Vogel Greif mit Rankenwerk) bekannt ist, dies läßt darauf schließen, daß die neue „awarische“ Flutwelle Ende des VII. Jahrhunderts auf die hier ansässig gewesene und den Friedhof benutzende awarische Völkerschaft wirkungslos blieb. Leider kann in Ermangelung einer entsprechenden Friedhofskarte die innere zeitliche Anordnung des Friedhofs nicht bestimmt werden. Die vorliegende Erörterung beschränkt sich auf die Beschreibung des vorhandenen Fundmaterials. Eine wissenschaftliche Bewertung dieses Materials behalten wir uns für die letzte Mitteilung in dieser Serie vor.

István Erdélyi—Péter Németh

Le cimetière avar de Várpalota-Lycée

(TROUVAILLES DATANT DE L'ÉPOQUE AVARE AU MUSÉE DE BAKONY — I^{RE} PARTIE)

A l'intérieur du village de Várpalota (à 20 km de Veszprém vers l'Est) — bien connu des chercheurs de l'époque des invasions barbares pour son cimetière lombard — en 1935, au cours d'une construction routière, des tombes d'un cimetière avar ont été découvertes. Les travaux communs de protection de trouvailles du Musée de Veszprém et du Musée National Hongrois en 1938, en 1943—44 et récemment en 1962—63, ont fixé les données de 235 tombeaux. Mais ces données ne sont pas de la même valeur: auprès des descriptions détaillées, complétées de dessins, la majorité ne contiennent que de simples observations. En même temps, on n'a pas mis à jour le cimetière entier, on peut estimer à 250—270 environ le nombre des tombes abîmées, dérangées

ou restées inexplorées. Le cimetière, contenant à peu près 500 tombes, commença à servir au tournant des Ve et VIIe siècles (tombe N° 192 et ses environs), et son temps limite supérieur est le début du Xe siècle (tombe No 44). Il est à noter qu'une seule ferrure fondue de ceinture (griffon-rinceaux) est connue dans le cimetière (tombe N° 141), fait qui prouve que la nouvelle vague „avare“ arrivée à la fin du VIIe siècle n'influença pas le peuple de ce cimetière. Malheureusement, faute de plan convenable il est impossible d'établir la chronologie interne du cimetière. Notre présente étude ne contient que des données: nous les apprécierons dans le dernier article de notre série.

István Erdélyi—Péter Németh

АВАРСКОЕ КЛАДБИЩЕ НА ТЕРРИТОРИИ ВАРПАЛОТСКОЙ ГИМНАЗИИ

(Сообщение об археологических находках аварского периода, хранящихся в баконьском музее, 1.)

В Варпалоте (в 20-ти км к востоку от Веспрема), известной исследователям, занимающимся периодом великого переселения народов, по лангобардскому могильнику, в 1935-м году во время строительства дороги было обнаружено аварское кладбище. Работы по спасению археологических находок проводились веспремским музеем совместно с Венгерским национальным музеем в 1939-м году, в 1943—44 гг., а также в 1962—63г. По ходу работ были зафиксированы данные о материалах 235-ти могил. Данные эти разнохарактерны: наряду с точными, всеобъемлющими описаниями в большинстве содержатся совершенно простые записи наблюдений. В то же время могильник не был раскопан полностью, число пропавших, затронутых и не раскопанных могил пред-

положительно 250—270. Кладбищем, состоящим примерно из 500 могил, начали пользоваться на рубеже VI и VII веков (192-я могила и расположенные вокруг), последнее же время пользования им приходится на хвек (44-я могила). Интересно, что во всем могильнике была найдена одна единственная литая поясная чеканка (изображение грифа и лозы) в 141-й могиле, что свидетельствует о том, что новая «аварская волна» не отразилась на жителях, проживавших, а, следовательно и захороненных здесь. К сожалению, за отсутствием карты кладбища нельзя определить порядок захоронений по времени. Настоящая статья — сообщение материалов, оценку которого мы намереваемся дать в последнем сообщении нашей серии.

Иштван Эрдейи, Петер Немет

Veszprém megye középkori településtörténeti vázlata

Napjainkban már aligha lehet vitatni, hogy egy-egy terület középkori településtörténetének kutatásában jelentős szerep jut a régészek munkájának. Ennek ellenére még mindig csak igen kis mértékben tapasztalható, hogy a történészek munkáiban a régészeti eredmények kellő súllyal szerepelnének.¹

Ugyanakkor a középkori régészeti kutatásokban az utóbbi másfél-két évtizedben új szemlélet bontakozott ki. Hatására a társtudományok, ezek közül is elsősorban az írott történeti források segítségével hívásával régészeink bőségesen szolgáltatnak történettudományunkban sokrétűen felhasználható megállapításokat. E tekintetben a falu-, a vár-, a templom- és kolostorfeltárások eredményeivel egyenértékűnek tarthatjuk a kisebb-nagyobb területeket felölelő terepbejárás munkálatokét is.²

A korábban már ismert leletanyag, építészeti emlékek figyelembevétele mellett elsősorban mégis a terepen található nyomok felkutatására és számbavételére alapoztuk mi is a Veszprém megyei régészeti topográfiát. Azt, hogy e topográfiában helye van a magyar középkor régészeti emlékeinek is, Holl Imre már korábban meggyőzően kifejtette.³ Egvetértünk vele abban, hogy sem a művészettörténeti topográfia, sem a történeti földrajz helyettesítője, kiegészítője nem lehet a mi topográfiánk. De, amint azt eddigi eredményeink mutatják, a régészeti forrásanyag — ezúttal csak a középkori anyagra gondolok — alapvetésül szolgálhat minden olyan munkához, amely hiteles adatok alapján kíván a középkori településtörténet kérdéseivel, akár csak speciális vonatkozásokban is, foglalkozni.

Mondhatnánk azt is, hogy az írott forrásanyag — amennyiben az településekre, építészeti objektumokra vonatkozó adatokat tartalmaz — csak akkor tekinthető a szó szoros értelmében hitelesnek, ha régészeink megállapításaival egybevág, illetőleg azokkal kiegészül. Mindebből következik az, a mindmáig oly kevés alkalommal megvalósított kívánság, hogy a történeti földrajz történész-művelői — hogy más szaktudományok, mint például a néprajz, földrajz, nyelvészet szakembereit ne is említsük — a régészekkel összehangoltan, közösen kialakítandó program alapján működjenek. Így volna csak elkerülhető egyrészt a feldolgozás menetében tapasztalható aszinkronitás, másrészt a fedések és ellentmondások gyakorisága.⁴

Tudatában vagyunk annak, hogy a régészeti kutatás településtörténeti jelentőségét nem elvi síkon, hanem a gyakorlatban, konkrét példákon szükséges bizonyítanunk. A megyénk régészeti topográfiájának négy adat-

közlő kötete már bizonyosságul szolgálhat. Világosan látjuk azonban, hogy a felgyülemlett, igen jelentős adatanyag értelmezése, értékelése — és ez minden korszak anyagára egyaránt érvényes — megkívánja egy összefoglaló, megyei régészeti monográfia elkészítését. Magától értetődik, hogy e munkában, jelentőségének megfelelően, helyet kap a megye középkori településtörténete is. Ennek a teljes apparátussal, valamennyi forrás felhasználásával készülő fejezetnek vázlatát ismertetném az alábbiakban.

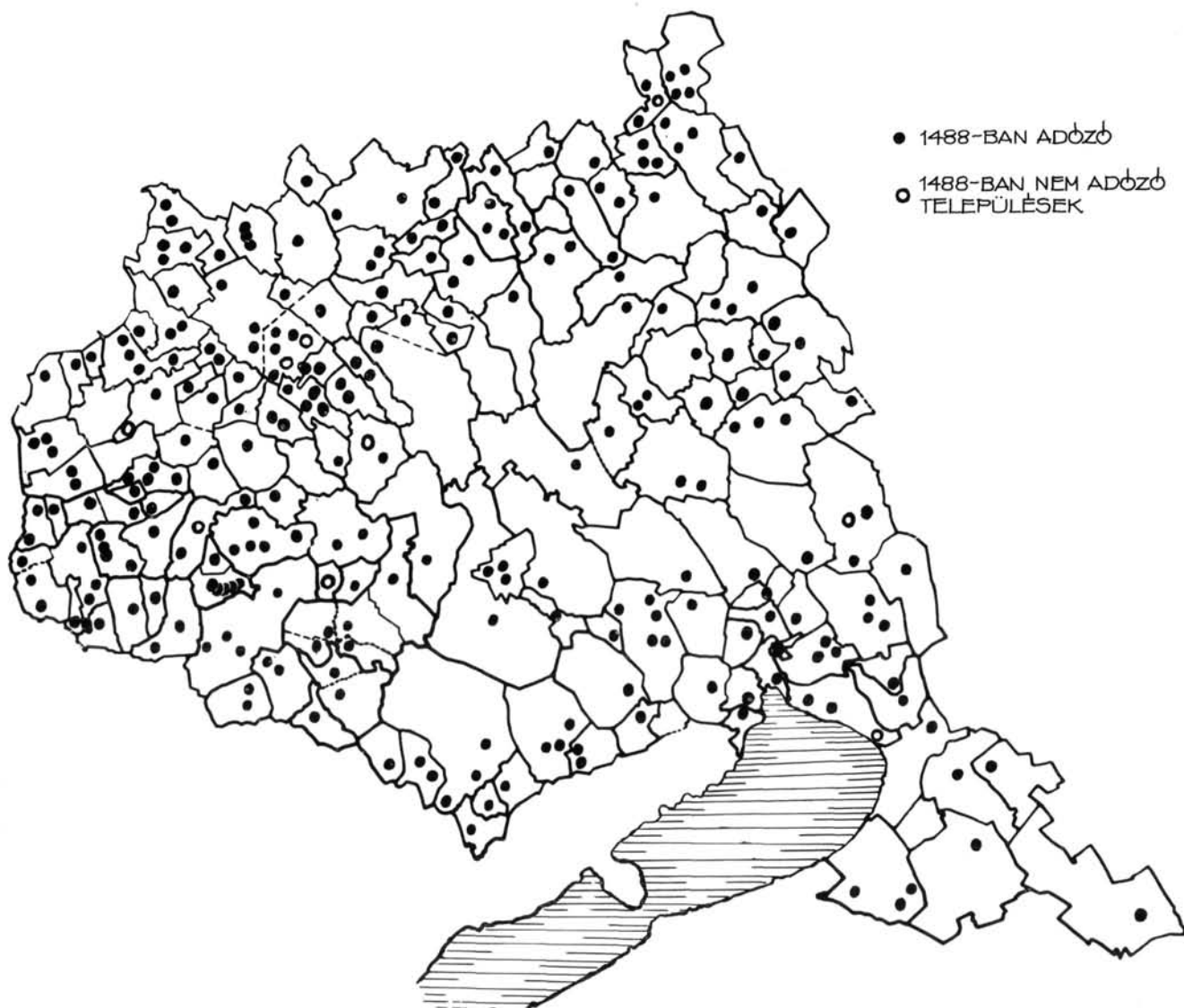
Ismeretes, hogy Veszprém megye közigazgatási határai a felszabadulás után megváltoztak. Ez az írott történeti források felhasználásánál nehézségeket okoz. Meg kell viszont állapítanunk, hogy a Balaton északi partvonalától a Bakony hegység északi lejtőjéig, helyenként még azon túl is felnyúló, a közelmúltban kialakított megye területe gazdasági-földrajzi, birtoktörténeti és sok más szempontból korábban is számos közös vonással rendelkezett, kapcsolatai tehát nem újkeletűek. A táj földrajzi adottságai olyan sokrétűek, hogy egy sokkal nagyobb terület ideális keresztmetszetét is láthatjuk benne. Valamennyi, az életmód és gazdálkodási forma tekintetében lényeges természeti tényezőt megtalálhatunk itt. A tópart halász- és szőlőműves, a Bakony vadász- és erdőgazdálkodó, a sík területek állattenyésztő és földművelő életmódhoz nyújtottak kedvező feltételeket. Ez a körülmény talán hangsúlyozottan teszi fontossá vidékünk régészeti monográfiájának elkészítését.

Jelen alkalommal mégis csak a történeti Veszprém megye területére vonatkozó középkori régészeti és történeti adatok egybevetésére vállalkozom, részint az írott források adottságai, részint az ismertetésre rendelkezésre álló idő korlátozottsága miatt.

Az egykori Veszprém megye településtörténet szempontjából számbavehető írott és térképes forrásanyaga jelentős, túlnyomórészt ismert is. Ennek ellenére összefoglaló, településtörténetet is tartalmazó monográfia még nem jelent meg.⁵

Hasonló a helyzet a feltétlenül forrásaink egy csoportját alkotó középkori építéstörténeti emléktanyag tekintetében is. Ez az anyag, ha minőségileg nem is, számbelileg messze kiemelkedő. Felkutatásuk, különösen az utóbbi években egyre nagyobb lendülettel folyik. Összefoglaló és kimerítő értékelésük azonban szintén csak vázlataiban van meg.⁶

Vizsgáljuk meg ezek után, milyen hitelesítő, de részben új megállapításokat hozó eredményei vannak a középkori régészeti topográfiának már most is, amikor az

I. Veszprém vármegye lakott települései a XV. sz. végén.
I. Bewohnte Siedlungen im Komitat Veszprém Ende des XV. Jh.

I. Sites habités du département de Veszprém à la fin du XVe siècle.
I. Населенные пункты комитата Веспрем в конце XV века.

adatgyűjtés, a számbavétel munkája nem tekinthető teljesen befejezettnek.

Előszőr: a megye területén hosszabb-rövidebb ideig fennállott települések, telephelyek pontos feltérképezése. Ideértjük a településeken állott és részben felszínen ma is megfigyelhető, részben a föld alatt rejtőző egyes objektumainak (templomok, lakóházak, kúriák) a település egészéhez való viszonyítását, topográfiailag és időbelileg egyaránt.

Másodszor: a középkori, földrajzilag meghatározott települések azonosítását, egyeztetését az írott és térképes forrásokkal, így végeredményben a teljes történeti forrásanyagának a szó szoros értelmében vett helyhez-kötését.

Harmadszor: a régészeti leletanyag, a terepbejárás és

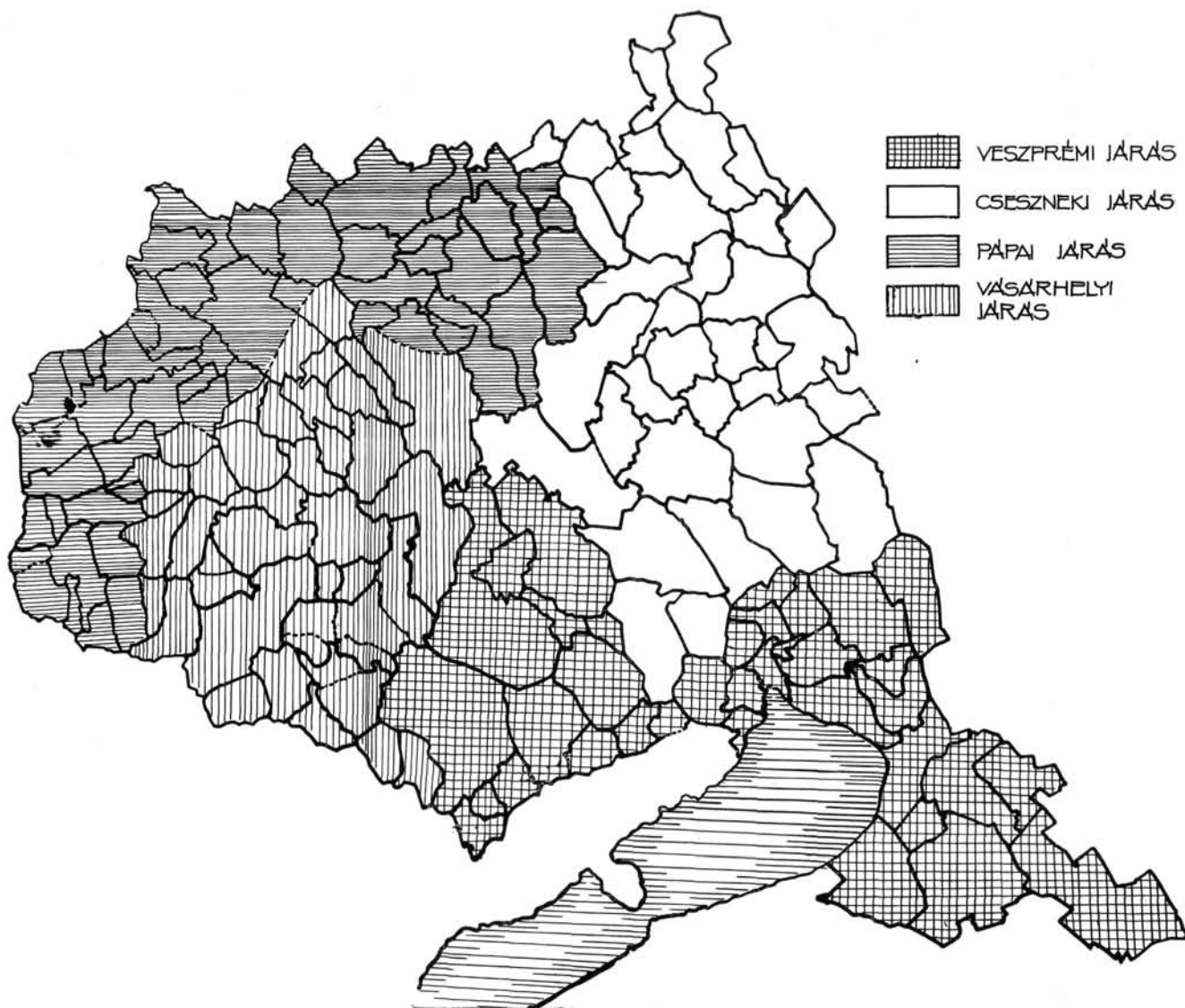
méginkább az ásatások eredményeinek alapján az egyes települések létrejöttének és elpusztulásának időpontját meghatározva a gyakran hiányos írott források kiegészítését.

Negyedszer: a terület településhálózatának, ezzel egyidejűleg útvonalrendszerének, egykori vízrajzának rekonstruálását. Egyidejűleg megkísérelhető a különböző településformák szétválasztása etnikai, társadalmi, gazdasági különbségek, sajátosságok kimutatása.

Végül, de a kínálkozó lehetőségeket korántsem teljesen kihasználva, a településtörténet szintéziséhez birtoktörténet, történeti statisztika, gazdaság- és építéstörténet szempontjából fontos részadatokat szolgáltatathatunk.

Magától értetődik, hogy a terepbejárásokat, elsősorban a régészeti leletek számbavételét megelőzően és

2. Veszprém vármegye járásai a XV. sz.-ban.
2. Verwaltungsbezirke im Komitat Veszprém im XV. Jh.

2. Districts du département de Veszprém au XVe siècle.
2. Уезды Веспремского комитата в XV веке.

azzal egyidejűleg végeztük el a történeti forrásokkal való egyeztetést. Legnagyobb haszonnal a megye 1488-ból származó, lényegében még kiadatlan adóösszeírását forgattuk.⁷ Miután számos megállapításunk erre támaszkodik, röviden ismertetnünk kell, mit tartalmaz ez az összeírás?

Először: felsorolja a megye az idő tájt lakott, csaknem valamennyi települését. Összesen 264, állandóan a középkori megyéhez számító falu, mezőváros nevét találjuk benne. (Zárójelben megjegyezve: korábbi és későbbi adatok egybevetése útján még további 9 településről tudjuk meglehetősen biztonsággal állítani, hogy 1488-ban is lakott volt, de az összeírásból valamilyen okból kimaradt.) Ezekkel együtt tehát a lakott települések száma 273, melyből 10 a mezőváros. (1. kép.)

Másodszor: felsorolja településenként azok birtoko-

sainak nevét, illetőleg külön hozza a részben vagy egészben egytelkes nemesek lakta és szintén adózó falvak jegyzékét. A megyebeli birtokviszonyokat tehát egy adott időpontban, mintegy keresztmetszetszerűen ismerhetjük meg.

Harmadszor: tartalmazza az adózásra kötelezett jobbágyok és egytelkes nemesek által befizetett adó összegét, a több birtokos esetében részletezve is. Ennek alapján számításokat végezhetünk a megye egészének XV. századvégi népességére, egyúttal a falvak nagyságrendjére vonatkozóan.

Negyedszer: az adóösszeírásban közreműködő szolgabírók nevével különválasztott listák alapján megállapítható a megye középkori közigazgatási beosztása, az egykori négy járás határa. (2. kép.)

3. Az adószedők útvonalai az 1488-as tizedjegyzék alapján.
3. Itinerar der Steuereinnemer auf Grund der Zehntenliste v.J. 1488.

3. Itinéraires du receveurs à la base du rôle de contribution de 1488.
3. Пути сборщиков налогов на основании реестра 1488-го года.

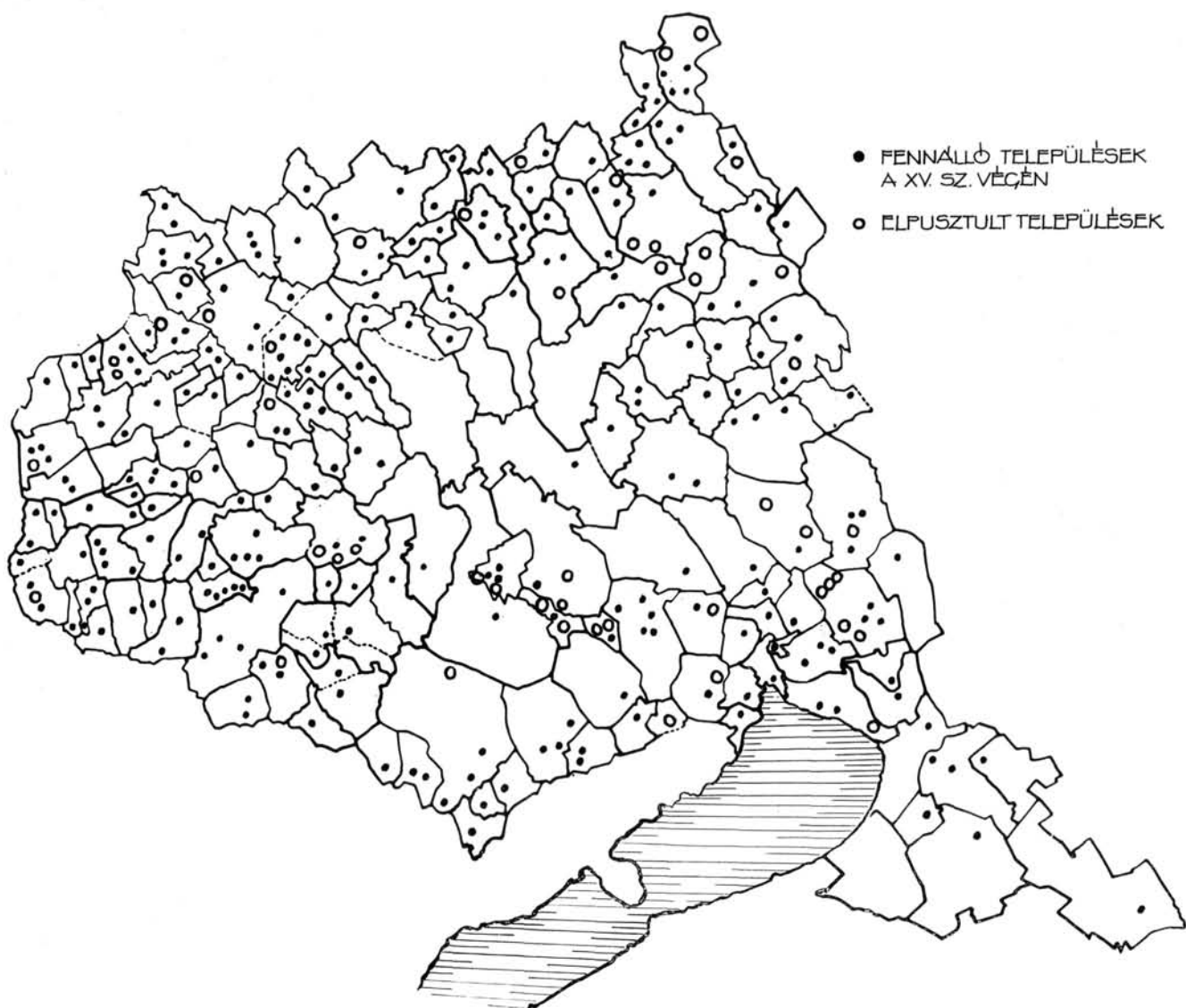
Ötödször: Minthogy az adóösszeírók faluról-falura haladtak, az így megrajzolható útvonal számos esetben egyetlen támpont a falu helyének meghatározására, illetőleg a megyebeli azonos helységnevekhez hozzákötethető további történeti adatok szétválasztására. (3. kép.)

Vessük össze tehát a régészeti kutatás eredményeit elsőknek e jegyzék adataival. A terepbejárások szinte száz százalékos biztonsággal rögzítették az 1488-ban fennállott települések helyét. Minthogy a későbbi századokban közel 170 falu teljesen elnéptelenedett, majd a XVIII. századi újratelepítéskor ismét megszállott kb. 60 falu fele nem a régi falu helyére építkezett, eredményeink a lokalizálás tekintetében megnyugtatók.

Az 1488-as jegyzék azonban abban a tekintetben is fontos forrás, hogy bizonyítja a korábbi történeti ada-

tokban még fennállóként szereplő települések ez időre történő elpusztulását. E név szerint ismert falvak száma körülbelül 50. Helyük azonosítása a régészeti kutatás során ugyancsak közel száz százalékos biztonsággal megtörtént. Ezekben a névvel azonosítható faluhelyeken kívül rábukkantunk természetesen olyanokra is, amelyek történeti forrásokban egyáltalán nem szerepelnek, vagy legalábbis az adatok nem elegendőek valamely régészeti lelőhely és településnév egybevetéséhez. Meg kell azonban állapítanunk, hogy e névtelen, a XV. század végére már pusztultnak vehető falvak száma igen csekély, a terepbejárások befejezte után sem valószínű, hogy 20-nál több lenne.⁸ (4. kép.)

Vannak, de csak kis számmal, kizárólag Árpád-kori leletekkel datálható, azonosíthatatlan településnyomok

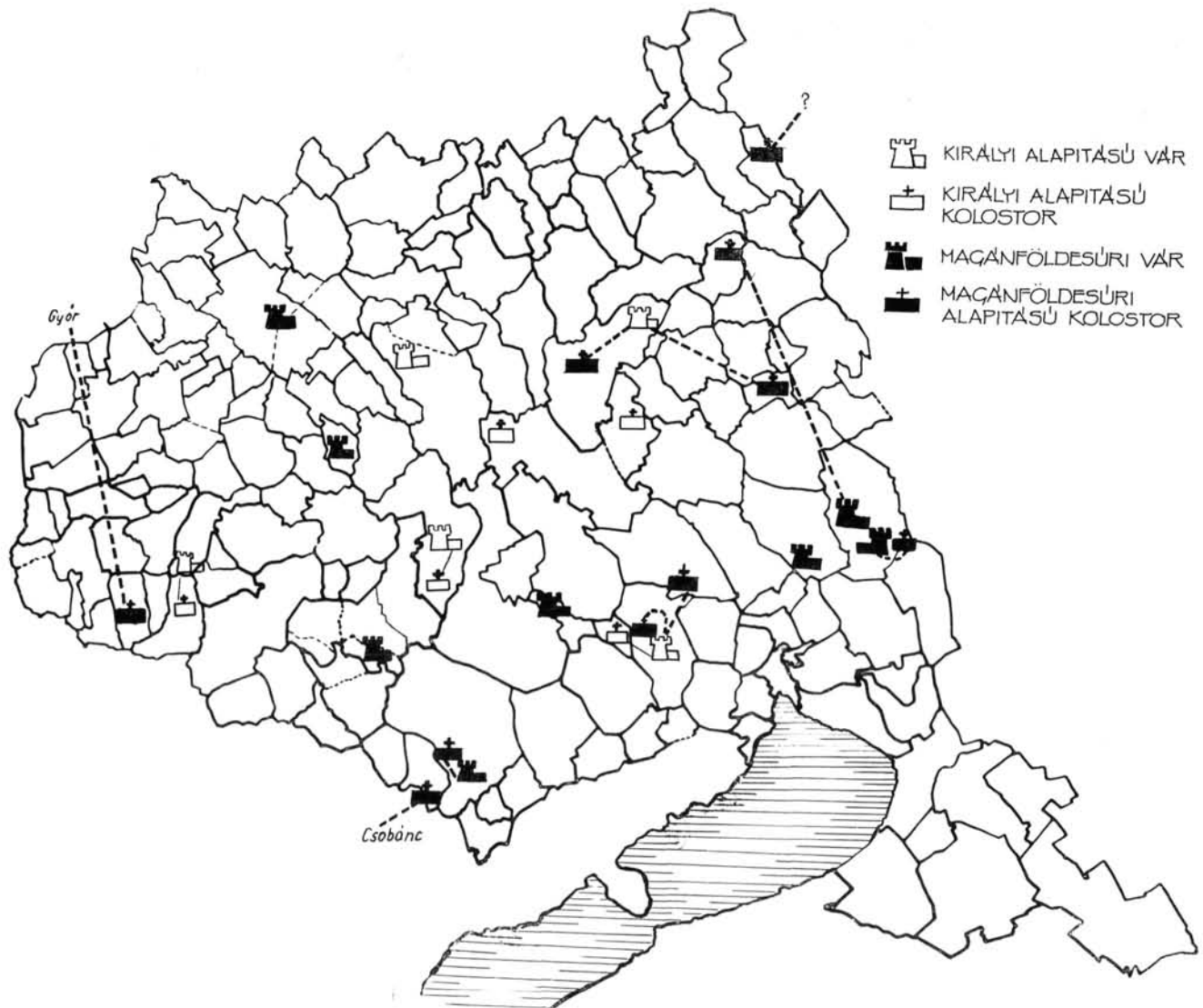

4. Azonosítható települések Veszprém vármegyében a XI—XV. sz.-ban.
4. Nachweisbare Siedlungen im Komitat Veszprém im XI—XV. Jh.

4. Agglomérations identifiables dans le département de Veszprém aux
XIe—XVe siècles.
4. Сопоставимые поселения Веспремского комитата в XI—XV вв.

is. Megfigyeléseink alapján körülbelül 340 huzamosabb ideig fennállott középkori falu, illetőleg mezőváros nyomára bukkantunk a megye területén. Igen jellemző és figyelemreméltó, hogy a terminológiánkban Árpád-kori, illetőleg későközépkori kerámiának tartott leletek szinte kivétel nélkül keverten találhatóak a lelőhelyeken. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy megyénk településhálózata igen korai időben kialakult s a XV. század végére már néptelen falvak sem a tatárjáráskor, hanem a XIV—XV. században maradtak pusztán, akár ismerünk erre történeti adatot, akár nem. A tatárjárás tehát települési viszonyaink tekintetében és alakulásában nem tekinthető végzetes csapásnak, legfeljebb a fentebb említett kisebb, csak Árpád-kori cserepekkel datált telepek elnéptelenedése tulajdonítható ennek.

A leletanyag tanúsága szerint tehát azt kell gondolnunk, hogy különösen a megye nyugati szélén gyakori falukettőzödések, gyakran három részre történő szétválasztásokat is figyelembevéve a megye településeinek száma tartósan, a XI—XIV. században 320 körüli lehetett. A pusztásodás, melynek okaira alább kitérek, csak a XV. században csökkentette végülis lényegesen a települések számát. Érdeemes egy, oklevélből ismert falutelepítésre felfigyelnünk. A pannonhalmi apátság Varsány nevű falujának határából kiszakított területen létesíti a cseszneki vár ispánja Sikátor, alio nomine Dombótelek nevű faluját 1356-ban.⁹ A második névben a -háza, -földje, -telke összetételű, kései alapításúnak tartott falvakra jellemző névadás példáját láthatjuk. Ugyanígy az Egyházas-, Kápolnás- névösszetételű,

5. Várak, kolostorok Veszprém vármegyében (XI—XV. sz.).
5. Burgen und Klöster im Komitat Veszprém (im XI—XV. Jh.).

5. Châteaux-forts et monastères dans le département de Veszprém (XIe—XVe siècles).
5. Крепости и монастыри в комитате Веспрем (XI—XV вв.).

vagy éppen a templom patrocíniumára utaló faluneveket is szintén a kései telepítésű falvak jellemzőjének tartják. Megfigyelésünk szerint azonban általában — a kivételek egyike éppen Sikátor — a kései névformájú településeken is bőségesen található Árpádkori, korai leletanyag. A falvak létrejöttének nyelvészeti adatok alapján történő kormeghatározása tehát erős kritikával kezelendő. Inkább csak névváltozásra gondolhatunk ilyen esetekben, ami például egy-egy faluban felépült templom létrejöttével, a tulajdonos személyében történt változással magyarázható.

Az 1488-as összeírás természetesen nem tartalmazza sem a várak, sem a kolostorok jegyzékét, más adatok azonban szépszámmal vonatkoznak rájuk. Okleveles adatokkal is azonosítható és romjaiban, nyomokban ismeretes vár megyénkben 13 van. További né-

hány esetben (Csékút, Szápár, Devecser) az objektum kora, jellege még bizonytalan. Mai ismereteink szerint a kőből épített várak legalább felerészben a XIII. századra keltezhetők. Egy-két eset kivételével megtaláljuk a váraljai településeket is, jelöljük annak, hogy e várak már a legkorábbi időkben birtokközpontok is voltak. Feltűnő és az eddigi régészeti kutatások negatívuma, hogy a nagyszámú őskori földvár mellett egyelőre alig sikerült koraközépkori, XI—XII. századi erődített helyeket, földvárakat fektetni.

Érdekes megállapításokat tehetünk a megyében fennállott kolostorokkal kapcsolatban. A 15 kolostor közül csak kettőt találunk a megye nyugati részében, legtöbbször a Bakony erdősegeiben, lakott helytől távol épült fel, különösen a korai, XI—XIII. századi, királyi alapításúak. A 15-ből 3 női szerzetesrendé, a fennmaradó 12-ből

6. A veszprémi főesperesség plébániái 1333—35-ben.

6. Pfarrereien des Hauptdekanats Veszprém in den Jahren 1333—35.

6. Paroisses de l'archidiaconé de Veszprém en 1333—35.

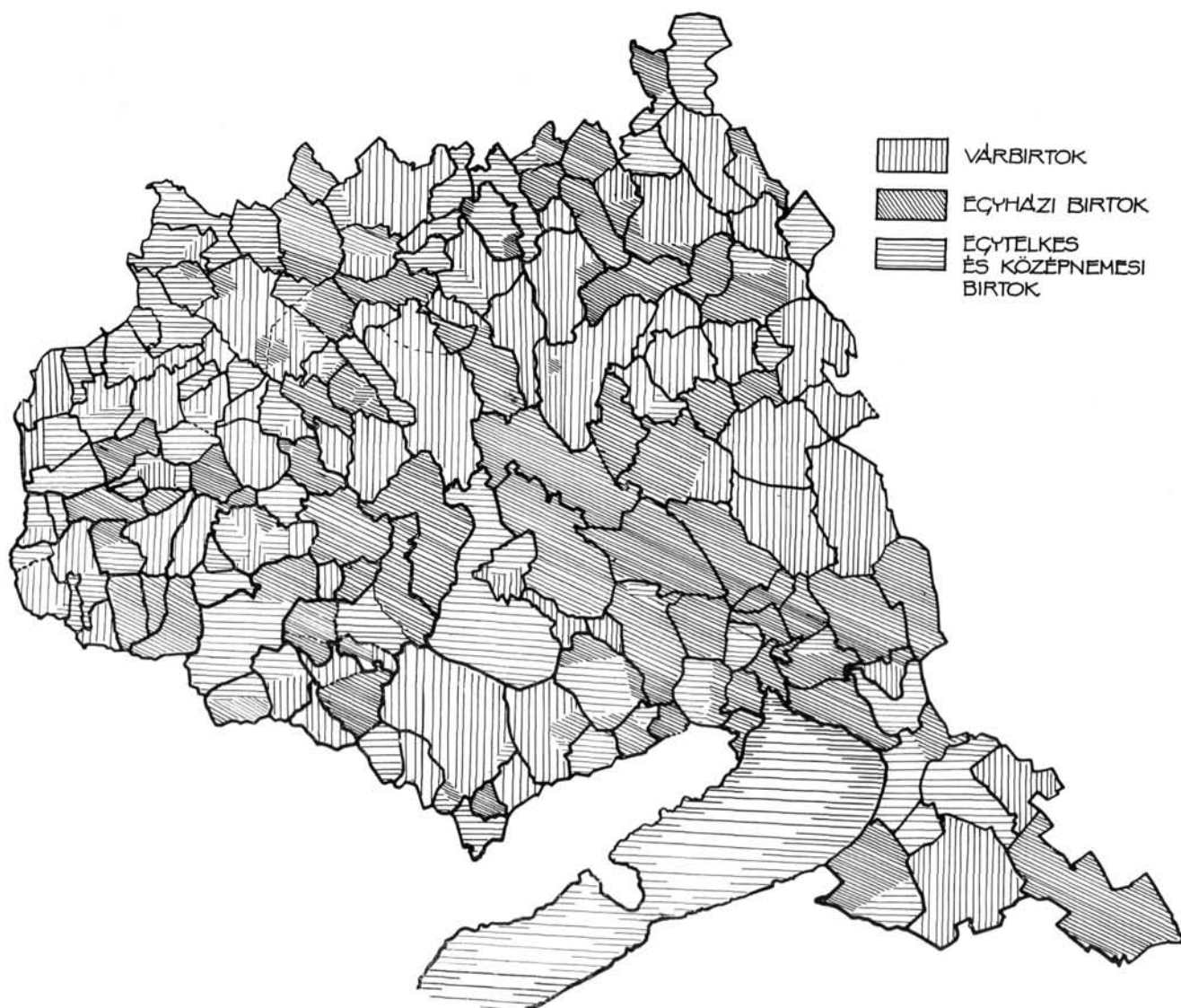
6. Церковные приходы veszpremsкого архидиаконства в 1333—35 гг

5 XIV—XV. századi alapítású pálos kolostor és egy XV. századi, ferences szerzetesek számára készült. Ez utóbbiak már magánföldesúri alapításúak, többnyire nemzetségi, családi temetkezőhelyként a várbirtokok központjának közvetlen közelében állottak. A királyi alapítású kolostorok (Bakonybél, Zirc, Lövöld, veszprémvölgyi apácák) csakúgy, mint a többiek, nem voltak közvetlen hatással a kolostor körüli települések létrejöttére, mert a települések vagy az alapítást megelőzően már fennállottak, vagy később sem alakultak ki körülöttük.¹⁰ (5. kép.)

Veszprém megye egyéb lakott helyeinek száma tehát 30 körül lehetett. Néhány szóval utalnunk kell a középkori építészettörténeti kutatás és a régészeti topográfia kölcsönhatásaira és ennek eredményeire. Ismeretesek a kezdeti műemléki nyilvántartások minden, üttörő

jellegű és elismerést megérdemlő értékük mellett tapasztalható gyengéi. Állandó finomításuk folyamatos munka. S ha a nyilvántartás munkája önmagában még nehézkes is, a műemléki kutatás korántsem az. Így megyénkben a műemlékek régészeti feltárásával egyidejűleg, annak megállapításait alapul véve folyik a művészettörténeti-építészettörténeti jellegű kutatás. A régészeti topográfia figyelembeveszi és felhasználja ennek eredményeit, de azon helyenként túllépve igyekszik középkori építészeti emlékekre bukkanni, vagy utalni ott is, ahol erre művészettörténészek még nem gondoltak. Hivatkozhatunk itt a terepbejárások során felfedezett kőfaragványokra, amelyek egy-egy, eddig figyelemre sem méltatott objektumot, melyből ezek származhattak, középkorinak határoztak meg: például Csajág esetében.¹¹ Ennél is jelentősebb azonban a templomok körüli temetőkre vonat-

7. Birtoktípusok Veszprém vármegyében a XV. sz. végén.
7. Besitztypen im Komitat Veszprém Ende des XV. Jh.

7. Типы земельной собственности в департаменте Веспрем к концу XV в.
7. Typs de propriété terrienne dans le département de Veszprém à la fin du XVe siècle.

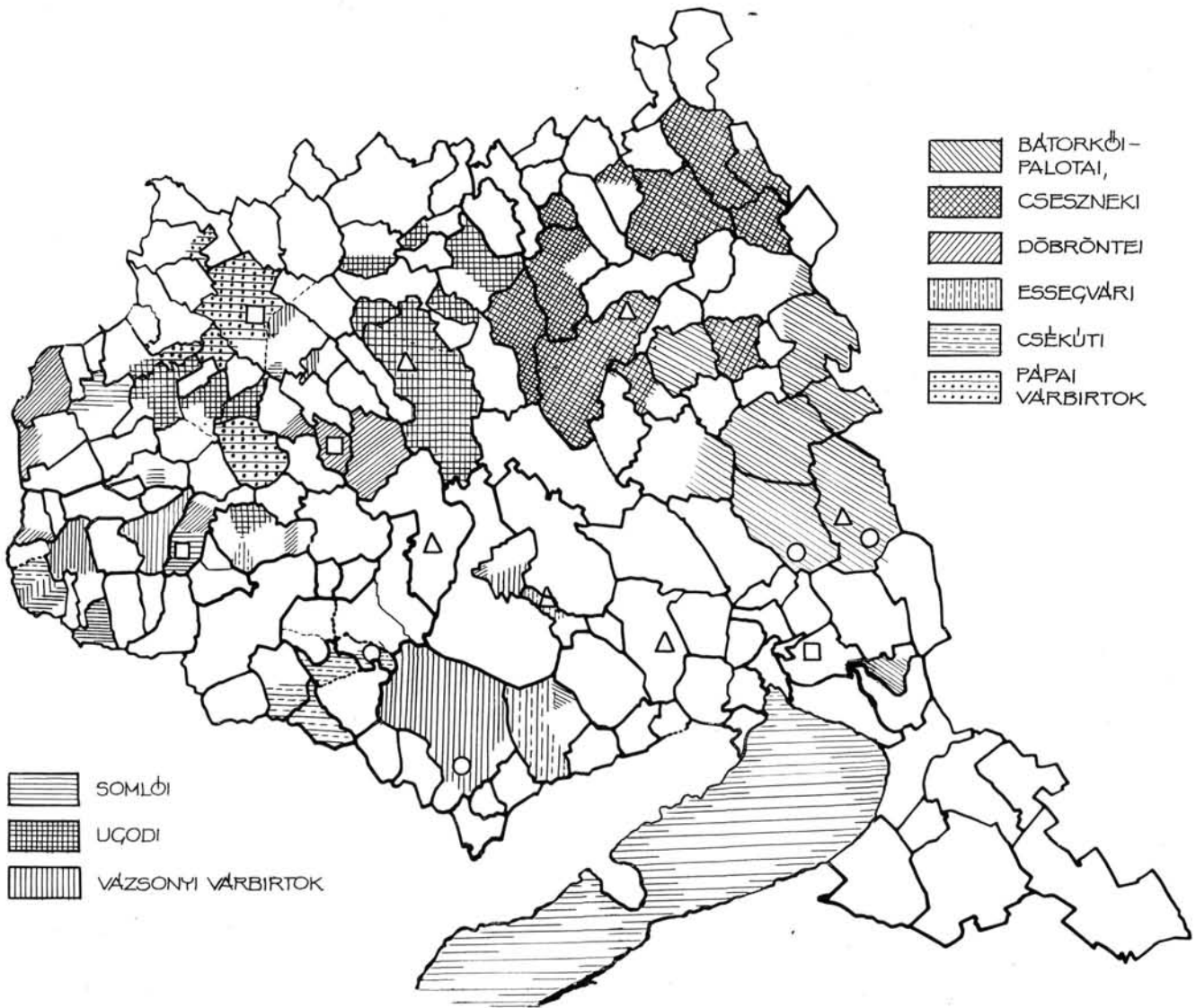
közö és igen sokszor felbukkanó adatok, illetve leletek bizonyító ereje. Földmunkák a rendszerint központi helyen álló falusi templomok körül gyakrabban folynak, mint szakértő közbenjöttével magán az épületen végzett falkutatások. Az előkerülő középkori sírlelet, cinteremfal, de a kerítésfalra utaló térképes vagy írásos adatok, mint például amelyek a Josephinische Aufnahme országleírásában találhatóak,¹² a középkori templom lokalizálására akkor is döntő bizonyítékok, ha maga az épület ma már e tekintetben jellegtelen.

Koppány Tibor most megjelent, Veszprém megye középkori egyházas helyeiről számotadó katasztere, amely — a fenti okok miatt — még nem is tekinthető teljesnek, de amely a veszprémi járás régészeti lelőhelyeire vonatkozó adatokat már figyelembe tudta venni,

180-nál több középkori templomot ismertet, közülük a hiányos írásos források és stíluskritikai kritériumok alapján is legalább 70 már a XIII. század végéig felépült. Ez a szám a jövőben már csak emelkedni fog, legalábbis részben régészeti bizonyítékok felhasználása révén.¹³ (6. kép.)

Sokkal, de sokkal kevesebbet tudunk egyelőre a falvakban állott nagyobb, általában kőből készült lakóházakról mondani, melyek nemesi kúriák és plébánialakok egyaránt lehettek. Egy középkori lakóépület feltárása Nagyvázsöny-Csepelyen, egy másiké Alsódörgicsén, a vilonyai 1481-es évszámmal datált, de 1912-ben teljesen átépített plébánia s néhány térképes ábrázolás, melyek közül legjelentősebb a hidegkúti nemesi kúriák helyét és a falu telkeinek viszonyát is mutató térkép, az

8. Várirtokok Veszprém vármegyében a XV. sz. végén.
8. Burgherrschaften im Komitat Veszprém Ende des XV. Jh.

8. Chatellenies dans le département de Veszprém à la fin du XVe siècle.
8. Поместья, находившиеся во владении крепости в комитате Веспрем в конце XV века.

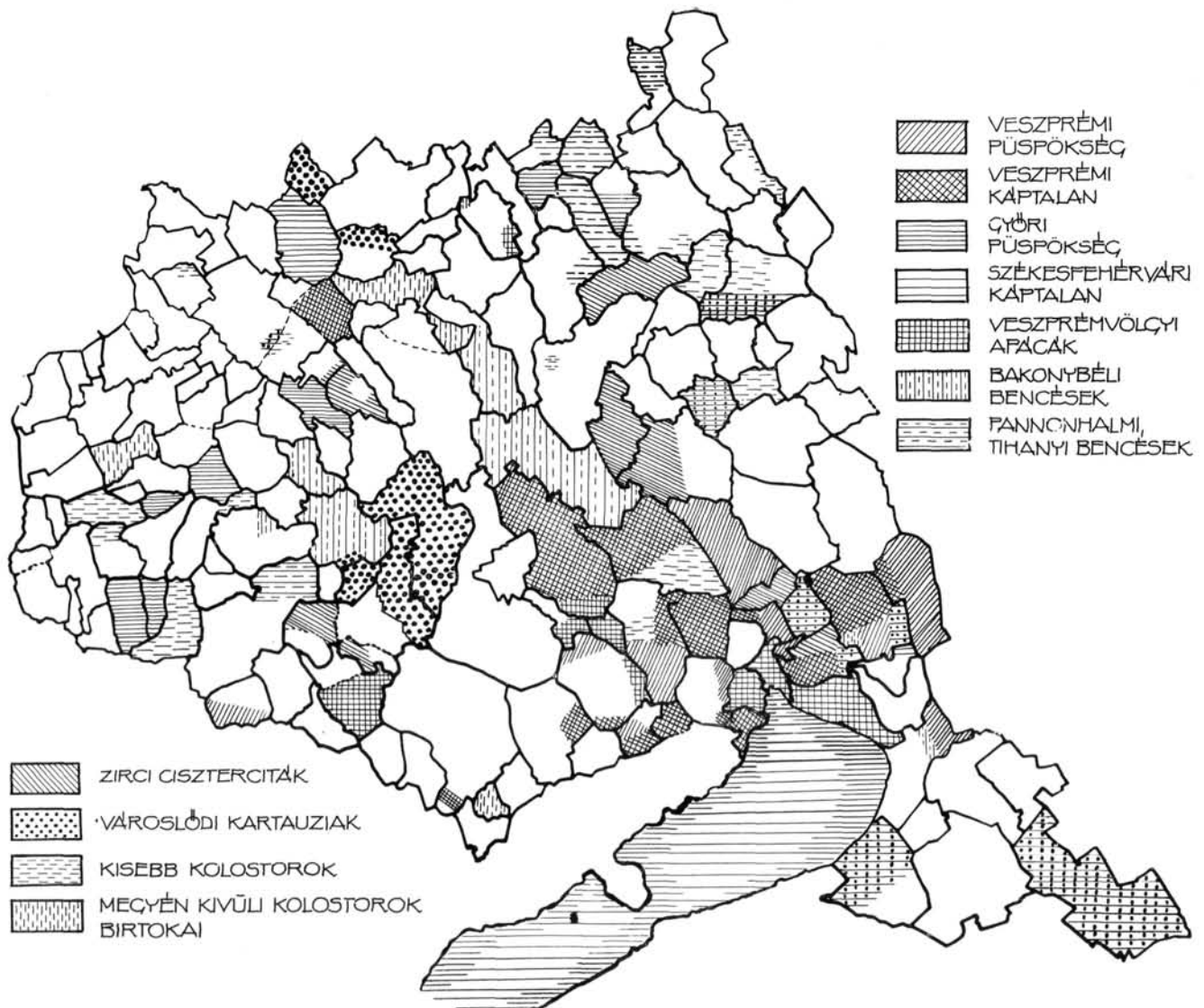
okleveles adatok szép számán kívül az, amit például a veszprémi járás területén felmutathatunk, ezenkívül az alsóörsi, eredetileg Zalához tartozó középkori lakóépületet számíthatjuk ide.

A térképek forrásértéke munkánkban egyébként is igen jelentős volt. Sok esetben segítettek elő a település-helyek névazonosítását, hiszen megyénkben igen sok puszta maradt falu határát még a XVIII. században is teljesen elkülönítve tartották számon.

Egyelőre ugyan csak általánosítva, a későbbi részletes ellenőrzés kötelezettségével azt mondhatjuk, hogy a XIX. századi tagosításokig, helyenként persze a XVIII. századi újratelepítések által befolyásolva, a megye községeinek határai igen korai időktől változatlanul fennmaradtak. Középkori határjáró oklevelek alapján

néhány kivételes esetben történt már próbálkozás az egykori faluhatárok azonosítására. Legjellemzőbbnek Győrffy György Kolonról készült tanulmányát tartathatjuk.¹⁴ Kívánatos lenne azonban, miután megyénk területére vonatkozóan középkori határjáró oklevelek igen kis számban maradtak fenn, ha ezt a feladatot régészeti módszerekkel oldhatnánk meg.¹⁵

A birtokhatárok állandóságának feltételezéséhez régészeti bizonyítékok eddig is hozzásegítettek. Azokra az elpusztult faluhelyekre gondolok, melyek határa egy továbbélő településébe olvadt bele. Többnyire azonos birtokosa volt a fennmaradt és az elpusztult településnek, ebben az esetben egyébként feltételezhető a birtokos közvetlen ráhatása is az életképtelennek ítélt település elhagyására, az összeköltözés kikényszerítésére. Döntő-

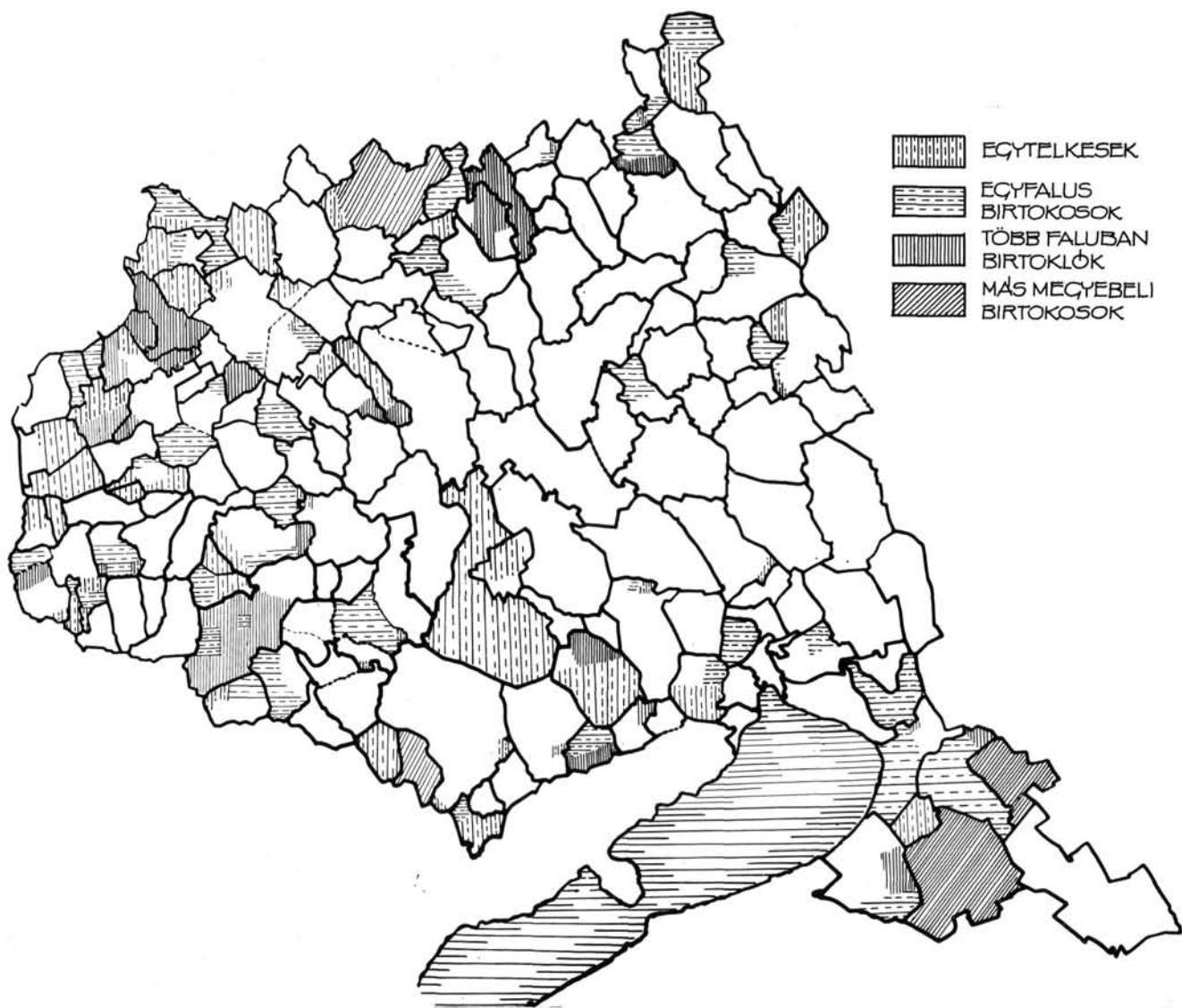
9. Egyházi birtokosok Veszprém vármegyében a XV. sz. végén.
 9. Kirchliche Besitzungen im Komitat Veszprém Ende des XV. Jh.

9. Propriétaires ecclésiastiques dans le département de Veszprém à la fin du XVe siècle.
 9. Церковные поместья в комитате Веспрем в конце XV столетия.

nek ezekben az esetekben azt tartjuk, hogy az elpusztult településhelyek valóban a birtokhatáron belül, annak jól elkülöníthető és helyenként későbbi térképeken is külön jelölt részén található. A másik esetben viszont, amikor nem volt mód azonos birtokos falujába összevonni a pusztult helyek lakosságát, éppen az 1488-as összeírás bizonyossága szerint osztott birtoklásra vannak adataink, ez azonban megyénkben igen ritka. Mindössze 25 faluban vagy mezővárosban találunk két, vagy kettőnél több részbirtokost, tekintet nélkül a határterjedelmére. E 10%-nál kisebb szám azonban csökkenthető, ha figyelembe vesszük például, hogy néhány esetben a veszprémi püspök és káptalana osztozik csupán a birtokon, ahol korábban osztatlan volt a birtoktest. Ugyanígy középnemesi birtokosok öröklés útján válsztották szét az eredetileg egységes területet.

Az eredeti települések határainak szétválasztására még a mai községhatárok alapján is van mód. Így 1488-ban Berényben a veszprémvölgyi apácák és a veszprémi káptalan birtokolnak. Korábbi és későbbi adatokból tudjuk, hogy Szárberény — ma Vörösberény — volt az apácáké, míg Kisberény birtokosa a veszprémi káptalan volt. Kisberény középkori faluhelyét a ma Balatonalmádi néven különálló község Vörösberénnyel szorosan határos részén találtuk meg, nyilvánvaló, hogy Almádi határai az egykori Kisberény határaitól azonosak.

Veszprém megye középkori birtokviszonyairól tehát általában elmondható, hogy túlnyomórészt századokon át zavartalanul és osztatlanul birtokolnak falvaiban az egyházi és világi nagybirtokosok. Azonban az egyes uradalmak kiterjedését jelző térképen megfigyelhető,

10. Egytelkes nemesek, középnemes birtokosok Veszprém vármegyében a XV. sz. végén.

10. Hofstellenbesitzer des niederen und mittleren Adels im Komitat Veszprém Ende des XV. Jh.

10. Nobles à un seul fonds et hobereaux dans le département de Veszprém à la fin du XVe siècle.

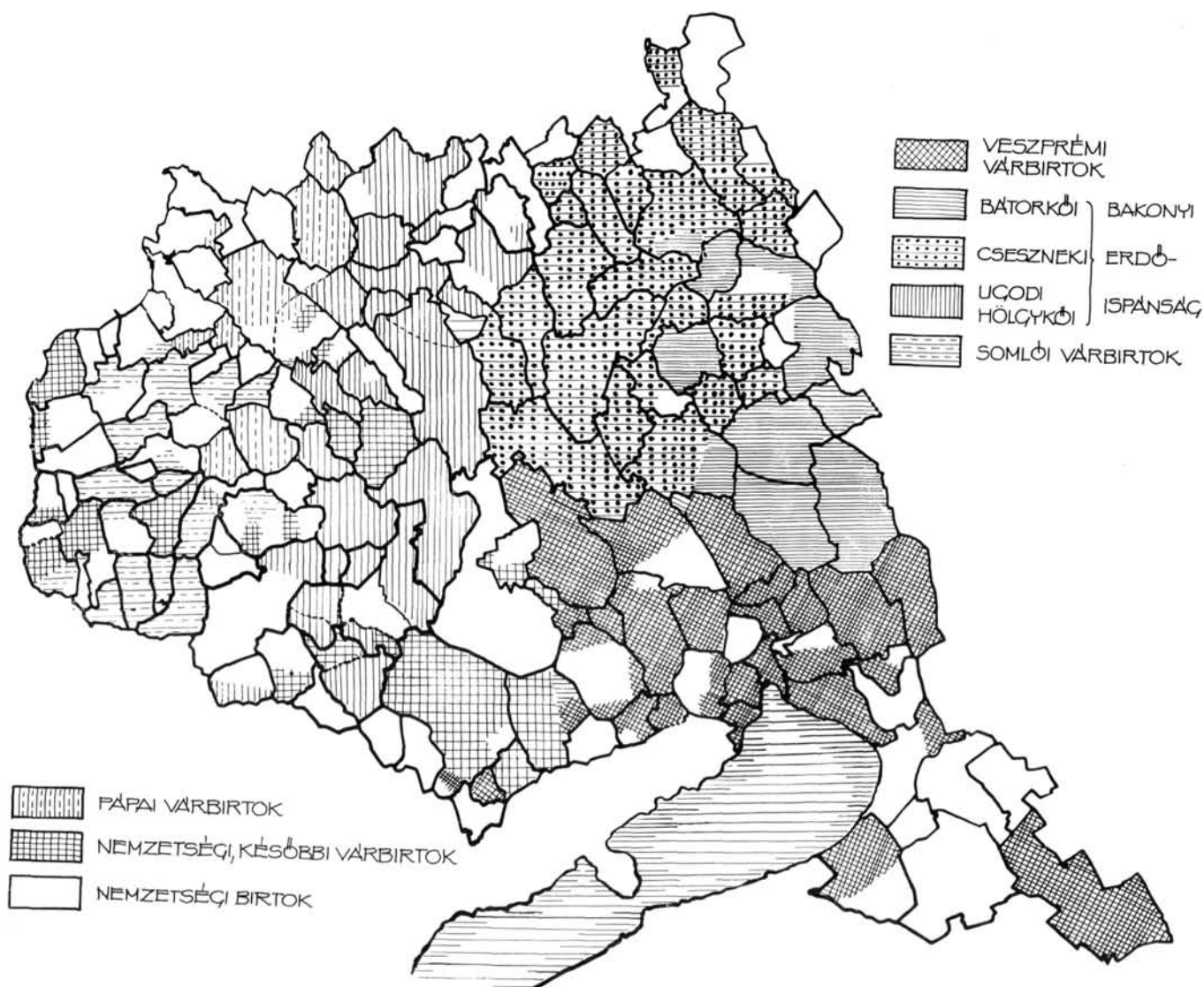
10. Мелкопоместные дворяне, помещики средней руки в комитате Веспрем в конце XV века.

hogyan általában az egész birtoktest is összefüggő egységet alkot. (7. kép.)

Térképeink, melyek a birtoklók szerinti megoszlást mutatják, számadatokkal is kiegészíthetők. Az 1488-as adózó népesség és nem területi megoszlás alapján megállapíthatjuk: 10 nagyobb várbirtokhoz tartozott a népesség 43,5%-a, közülük legjelentősebbek a cseszneki, pápai, ugodi és vázsonyi uradalmak. (8. kép.) Az egyházi birtokosok kezén 43%-ot találunk, ebből 11%-kal a veszprémi püspökség és káptalan, egyenként 4–5%-kal a győri püspök és a székesfehérvári káptalan osztozik. 6 nagyobb kolostor — köztük leggazdagabb a veszprémvölgyi és somlóvásárhelyi apácák mellett a lövöldi karthauzi kolostor — további 19%-on birtokol. (9. kép.)

A középnemesi birtokok, számuk nem túlságosan nagy, a népesség mindössze 13,5%-át mondhatták jobbágyaiknak. Az egytelkes nemesek, számszerint 400-nál nem sokkal több kúria lakói, a megye össznépességének alig 5%-át teszik ugyan ki, területileg azonban aránylag nagyobb jut rájuk. A települések megoszlása számszerint is és népesség tekintetében is a nyugati járásban nagyobb: a települések 59%-án élt a lakosság 54%-a. (10. kép.)

Már Pesty Frigyes felismerte, hogy a XI–XIII. században megyénk három részre tagolódott.¹⁶ A megye nyugati része, az egykori pápai és vásárhelyi járások területe, amely egyúttal nagyjából a győri egyházmegye pápai főesperességének területével azonosítható, birtokmegoszlás tekintetében merőben elüt a többitől, főleg

11. Birtokmegoszlás Veszprém vármegyében a X—XI. sz. fordulóján. (Rekonstrukció.)

11. Besitzverhältnisse im Komitat Veszprém an der Wende des X. zum XI. Jh. (rekonstruiert).

11. Répartitions des propriétés foncières dans le département de Veszprém au tournant des Xe—XIe siècles (Reconstruction).

11. Распределение земельных владений в комитате Веспрем на рубеже X и XI веков (реконструкция).

abban, hogy a vidéket megszálló Szalók nemzetség ősi szállásainak helyén nagyszámú, egytelkes nemesek lakta települést és a nemzetséghez köthető kisebb középnemesi birtokokat találunk. A karakói várispánság, amely e vidék királyi birtokainak központja, csak a XII—XIII. század fordulóján szűnhetett meg és olvadhatott jórészt Veszprém megyébe.

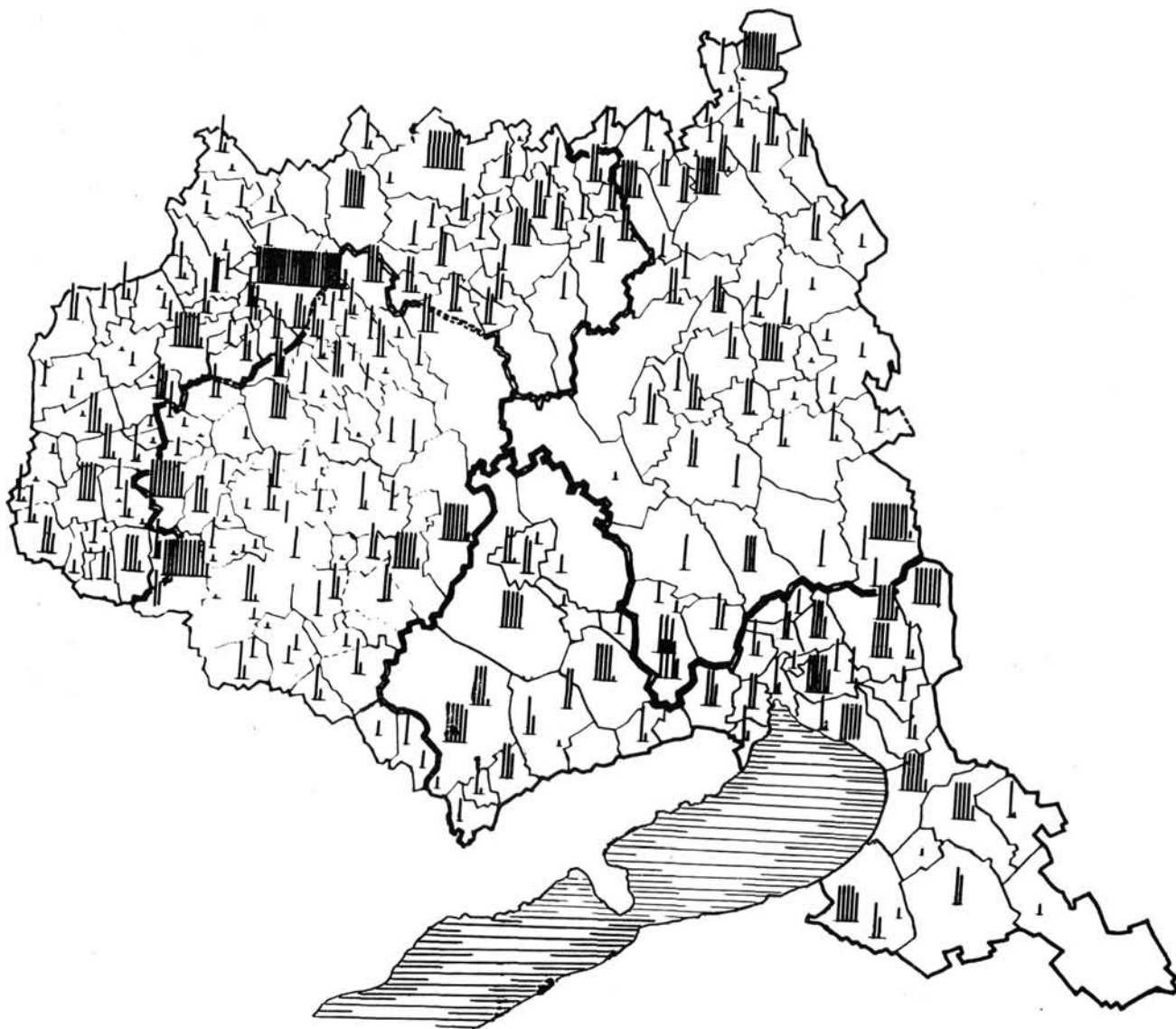
Nagyjából a Bakony-hegység területére s annak északi peremvidékére terjedt ki a bakonyi erdőispánság, amelyből a Bakonyban alapított kolostorok számára kihatított részeket leszámlítva, három nagy várbirotok: a cseszneki, a batorkői és az uçodi alakult ki a XII—XIII. század folyamán. Az erdőispánság korai központját Zircen sejtethetjük.

A középkori veszprémi járás, az itteni főesperesség

kiterjedésével megegyező területén fele-fele arányban egyházi és várbirotkokat találunk a X—XI. század fordulóján. (11. kép.)

A három önálló rész birtoktörténeti s ebből következőleg településtörténeti sajátosságait hosszú időn át, egyes vonásaiban napjainkig megőrizte. Hogy ezeket a sajátosságokat a régészeti leletek figyelembevételével mennyiben sikerül finomabban kimutatni, ma még nehezen megválaszolható kérdés. Honfoglaláskori temetők elszörtan bukkantak fel ezidáig (Nagyvázsony, Gic), a halimbai temető, mint tudjuk, a helyi lakosság tekintetében nyújt egy adott helyre vonatkozó felvilágosítást. Egyelőre roppant kevés koraközépkori köznapi temető ismerünk, ezeket is töredékesen, szinte kizárólag Veszprémből.

12. A megye lakossága az 1488-as összeírás alapján.
12. Zählungsliste der Bevölkerung des Komitats im Jahr 1488.

12. La population du département à la base du rôle des contributions de l'an 1488.
12. Население комитата на основании переписи 1488-го года.

Egy, a terepbejárások középkori leletanyagának vizsgálata alapján tett észrevételt azonban feltétlen fel kell vetnünk. Azt ugyanis, hogy a topográfiában a történeti Veszprém megyéből elsőként feldolgozott Veszprém-környéki részen, illetőleg a Zalától átcsatolt egykori balatonfüredi járásban az Árpádkori kerámiaanyagban a cserépbogrács-töredékek a körülbelül 126 önállóan vehető telephelyből mindössze 3–4, Várpalota környéki egykori faluhelyen fordulnak elő. Más a helyzet a már szintén átvizsgált mai zirci és pápai járásokban, ahol e töredékek többé-kevésbé szinte mindenütt megtalálhatók. Végleges megállapítások leszűrésére nyilván csak a teljes anyag részletes összevetése után kerülhet sor. Ezt a tényt azonban, kiegészítve azzal, hogy a régészeti topográfia első, már megjelent kötetében fel-

kutatott balatonparti, egykor Zalához tartozó területen is észlelték a cserépbogrács-töredékek hiányát, nem tekinthetjük véletlennek. Amennyiben a cserépbográcsok etnikumhoz is köthetők s ma ez a közfelfogás szakembereink körében, hiánya arra utalhat, hogy egy hatalmas, összefüggő területen a honfoglalást követő időszakban az őslakosság meglétére és továbbélésére kell gondolnunk. Nem tekinthető véletlennek ugyanez az avar leletek gyakorisága ugyanezen a vidéken, amire tanulmányában Németh Péter is kitér.¹⁷ És az sem, hogy a korai püspöki, káptalani, kolostori birtokok zöme éppen erre a területre esik.

Végezetül foglalkoznunk kell egy sok bizonytalansági tényezővel nehezített, de meg nem kerülhető kérdéssel: vajon mekkora lehetett a megye népessége az adatokkal

jobban megvilágított XV—XVI. századfordulón, illetőleg ebből visszakövetkeztetve, a korábbi századokban?

A történeti statisztika hazánkban már elért ugyan bizonyos eredményeket, de részben a források hiányossága miatt, részben az egymástól szempontok és módszerek alapján eltérő számítások következtében általánosító és egymástól különböző adatokat kapunk. Megyénk vonatkozásán az Ila-Kovacsics-féle Helytörténeti lexikon az 1531—36-os dikajegyzékek figyelembevételével az összeírások időpontjában 40 000 főnyi népességet határozott meg.¹⁸ Szabó István legutóbb megjelent munkájában csak az 1488-as adóösszeírás konkrét adataira támaszkodik, szerinte Veszprém megye népessége ebben az időben alig lehetett húszezernél valamivel több.¹⁹

Nyilvánvaló s ezzel valamennyi, a történeti statisztika kérdésével foglalkozó szakember egyetért, hogy megnyugtató adatokat csak az alulról felfelé, tehát a kisebb területi egységektől a nagyobbakig eljutó és sokoldalú ellenőrzés alá vetett számításokból nyerhetünk. Megyénk településtörténetének feldolgozásánál teljes részletességében, a korábbi forrásokból kiindulva kell a becsléseket megtennünk, a számításokat elvégeznünk. Megyénk esetében ez a módszer, melyet már megpróbáltam alkalmazni, egészen más számadatot eredményezett, ennek alapján a XV—XVI. század fordulójára a történeti Veszprém megye népességét 60 000 főre becsülöm. (12. kép.)

A részletes indoklást ezúttal mellőzve csak az alábbiakra hívom fel, inkább a követhető módszer megvilágítására a figyelmet:

Először: az 1488-as és az 1531—36-os összeírások egyeztetését az eddigi kutatások végzői nem végezték el, holott az adatok falvanként történő összevetéséből volt megállapítható a mindkét összeírásnál figyelembe vett portaszám, tekintet nélkül arra, hogy a porta adózott-e, teljesen pusztá, vagy csak adómentességet élvezett az összeírás idején.

Másodszor: megállapítható az egyes uradalmak portaszámában mutatkozó állandóság, a népesség egy-egy, időközben elpusztult faluból a szomszédos településre történt átköltözésekor annak portaszámát értelemszerűen növelte, hiszen az általa megművelt területtel nőtt új lakóhelyének határa.

Harmadszor: nem lehet elfogadni, illetve úgy értelmezni az 1531-ben török által elpusztított portákra vonatkozó adatot, mintha annak népessége elpusztult, elmenekült volna. Eszerint ugyanis 1531-ben az 5500 portának 23%-át elpusztító török hadjáratok minimálisan 10—15 000 főnyi embervesztést okoztak volna megyénkben, öt évvel a mohácsi vész után. A gazdasági romlás bizonyára nem volt jelentéktelen. De a fizetésképtelen lakosságnak ekkora tömegét a hadjáratoktól ekkor még viszonylag megkímélt területen nem ölhatték meg, nem hurcolhatták fogságba. S a jobbágyok ekkora

tömege el sem menekülhetett volna, mert egyszerűen nem volt hová.

Negyedszer: megyénk összterülete ekkoriban a népességkiszámításánál figyelembe vett országénak 1,5%-a. Nem is véve figyelembe azt a körülményt, hogy nálunk a népsűrűség az országos átlag felett lehetett, a XV. század végére országosan 3,5—4 millióra becsült népesség másfél százalékaival kell legalább számolnunk s ez 52—60 000 főnyi lakosságot mutatna megyénkben.

E számítási mód alapján természetesen a XIII. század közepén kb. 30 000-re, a XI. század elején 15 000-re becsülhetjük a megye népességét. Meggyőződésem, hogy ezek a korábbi, kikövetkeztetett adatok is túl alacsonyak.

Éppen a statisztikai számításoknak a régészek munkájában is egyre növekvő szerepe késztetett arra, hogy e kérdéssel részletesebben foglalkozva vegyem igénybe türelmüket. Fel szeretném hívni ugyanis a figyelmet olyan ellentmondásokra, amelyek Szabó István már idézett, egyébként igen kitűnő, hatalmas apparátussal és példamutató szűkszavúsággal megírt, a magyarországi falurendszer kialakulásáról szóló munkájának végkövetkeztetéseiben adódnak. Ha felülről lefelé bontva vizsgáljuk a falvak átlaglélekszámára vonatkozó adatait, akkor a XIII. században megyénk körülbelül 320 településén 45 000 főnyi lakosságot kellene feltételeznünk s ez a szám a XV. század végére 23 000-re csökkent volna.

Az általánosító számítás mód Szabó Istvánnál azonban éppen a XV. század végi országos falvankénti lakosságát tekintetében még egy hibát rejt magában. Az 1488-as adóösszeírást az átlag kiszámításánál természetesen figyelembe vette. Az 1836 falura vonatkozó adatösszesítésnek a Veszprém megyeiek 14%-át teszi ki. Ha a fentebb vázolt indokok alapján csak e megye lélekszámát korrigáljuk, az ország falvankénti lakosságátlagára vonatkozó 86 fős adatot egyszerűen 100 fölé kell emelnünk. Ez viszont az összképet alaposan megváltoztatná. (Zárójelben jegyzem meg, hogy az általam alkalmazott számítás móddal Veszprém megye falvaiban a XIII. század közepétáján átlagosan 100, a XV. század végén falvakban és mezővárosokban együttvéve 220 a lakosok száma.²⁰)

Mint bevezetőmben mondtam, egy, még a régészeti leletanyag teljes számbavételének befejezése előtti időszakban próbáltam felvázolni az elérhető eredményeket, a követhető eljárásokat, a hátralévő feladatokat. Arra szerettem volna rávilágítani, hogy a magyar középkor településtörténete, kisebb vagy nagyobb területi egységet vegyünk bár figyelembe, nem nélkülözheti az igen fáradságos, megelőző régészeti aprómunkát és annak megállapításait. Világosan felmérhető azonban a feldolgozó munka ma már kikerülhetetlen követelménye: a komplex kutatás, régészek, történészek, építéstörténettel, s még jónéhány tudományággal foglalkozó szakemberek együttes, tervszerű munkálkodása.

Éri István

- ¹ Nem kivétel ez alól, hogy csak a legutóbbi évekre utaljunk Györfly György kiváló Árpád-kori kutatónk történeti földrajza sem (Bp. 1963). Amint írja: „... egy terület adott történeti korban fennállót természeti, gazdasági és társadalmi viszonyainak földrajzi szempontból rendszerezett leírása történeti források alapján...” — ez a történeti földrajz tárgya (i. m. 5.). Munkájában azonban ő sem számítja a történeti források közé a régészet szolgáltatta adatokat, nem is használja fel azokat.
- ² A történeti földrajz számára is sok új megállapítást tartalmazó e fajta tanulmányok felsorolását ezúttal mellőzöm, megjegyzem azonban, hogy számuk már most is jelentős.
- ³ Holl Imre: A magyar régészeti topográfia középkori részének feldolgozása szempontjai. Arch. Ért. 1965. 71—72.
- ⁴ A problémára, éppen helyi vonatkozások miatt rámutattam az Ila-Kovacsics: Veszprém megye helytörténeti lexikona (Bp. 1964) c. művéről írott ismertetésben (A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 3., 1965. 297—299.).
- ⁵ A forrásanyag, részfeldolgozások irodalmát adja 1908-ig Lukács József: A veszprémi egyházmegye könyvészete (Veszprém, 1909.), azóta csak Ila-Kovacsics i. m. ad teljes bibliográfiát.
- ⁶ L. erre főleg Koppány Tibor munkásságát: A Balatonfelvidék románkori templomai (A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1., 1963. 1—114. és Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében uo. 6., 1967. 117—150), végül e kötetben közölt tanulmányát.
- ⁷ OL. Df. 28.340. Az összeírást legalaposabban Csánki Dezső aknázza ki (Magyarország történelmi földrajza, III. Bp. 1897). A későbbiekben a kutatók többnyire Csánki közléseire támaszkodtak — bár az több helyütt tartalmaz tévedéseket.
- ⁸ A terepbejárásokon természetesen a fentiekben kívül szépszámú, középkori, szörványos cserepekkel megjelenő lelőhely vált ismeretessé. (Hasonló módon a korábbi régészeti korok kerámiaföredékei is sokkal több helyen bukkantak fel — gyakran éppen középkoriakkal keverten is.) A szörványos középkori leletanyaggal mutakozó foltok általában a település egykori magját övezik kisebb-nagyobb távolságban, tehát azokhoz kötődnek. Számolnunk kell ezenkívül földmunka, de főleg trágyahordás útján a faluból a szántóföldekre kikerült, tehát másodlagos helyzetű leletekkel is.
- ⁹ Sörös Pongrác: A pannonnalmi főpátság története II. Bp. 1903. 427.
- ¹⁰ Nem találtuk régészeti bizonyítékát például annak, hogy a bakonybéli apátság környékén önálló falu jött volna létre a középkorban. Ellenkező példánk a zirci ciszterci apátság. Ennek a XII. század végén történt alapítása idején már fennállott a település, annak meglehetősen korai temploma is. — Egyébként sok jel mutat arra, hogy a bakonyi erdőispátság korai központja éppen Zirc volt: a krónika adata I. Andrást itteni udvarházáról, ahol sebeibe behalt; a falu Nagy László által

feltárt XI. századi temploma, mellette nagyobb lakóépületmaradványokkal — melyek esetleg a királyi szállással azonosíthatók —; a zirci apát és a zirci plébánia sorozatosan bakonyi néven történt említése a XIII—XIV. században. Az addig egységes és nagykiterjedésű erdőispátság széttagolódása valószínűleg éppen az apátság alapításával kezdődött meg.

- ¹¹ A műemlék nyilvántartásokban soha nem említett település református temploma körül Árpád-kori sírmelékletek kerültek elő, majd a terepbejárásakor egy XII. századi szalagfonatos kőfaragványt találtak a templomfal mellett. Egy 1690-es adat szerint faragott kővekből épült s ezéven toldottak rajta. Nyilvánvaló, hogy egy kisebb falkutatás építészeti bizonyítékokkal támasztaná alá ennek a ma jellegtelen templomnak középkori eredetét.
- ¹² Régészeti és műemléki szempontból a II. József-féle térképek kiértékelése mellett igen hasznos volna a szöveges rész megjelentetése is.
- ¹³ Már az eddigi adatok alapján is biztosra vehetjük, hogy a XIII. század második felében minden negyedik falunak volt önálló temploma. A veszprémi főesperesség 1333—36 közötti pápai tizedjegyzéke — bár csak a plébániákat veszi figyelembe, a filiákat nem — további templomok meglétére bizonyosság, ennél fogva a korábbi évszázadra is visszavetítjük adatai jórésztét. Ellenpróbája az okleveles és műemléki adatok alapján összeállítható lista „teljességének” az, hogy a XV. század végéig csak 180 falu templomának meglétét tudja bizonyítani, holott erre az időpontra szinte valamennyi településen felépülhettek és bizonyára fel is épültek.
- ¹⁴ Györfly György: Kolon. Pais Emlékkönyv, Bp. 1956.
- ¹⁵ A feladat maradéktalan teljesítése természetesen mai felkészültségünkkel nem valószínű meg. Példaként említhetem, hogy a dániai Borup falu 1000—1200 közötti földatlazát, a középkori parcellák határának meghatározásáig terjedő részletességgel mostanában jelentetik meg. A munkát 18 esztendő alatt, félmillió dán korona költséggel végezték el.
- ¹⁶ Pesty Frigyes: A bakonyi erdőispátság. Századok 1876. 296—305.
- ¹⁷ Németh Péter: Újabb avarokori leletek a történeti Veszprém megyéből.
- ¹⁸ Ila-Kovacsics: i. m. 27.
- ¹⁹ Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon. Bp. 1966. 193. — Meg kell jegyeznünk, hogy ugyancsak Szabó István egy korábbi munkájában (Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. — Magyarország történeti demográfiája, szerk. Kovacsics József — Bp. 1963. 63—113.) az egész ország népességére vonatkozó számítás-módjának alkalmazásával — az 1494—95-ös számadások alapján — negyvenezres lélekszámot produkál Veszprémre vonatkoztatva.
- ²⁰ A mai Veszprém megye középkori népességére vonatkozó — településtörténet szempontjából nem mellőzhető — részszámításaimat és módszeremet más alkalommal ismertetem.

Abriß der mittelalterlichen Siedlungsgeschichte des Komitats Veszprém

Auf Grund der gebietsweisen Zusammenstellung und Systemisierung gelangen in Ungarn seit mehr als hundert Jahren Abhandlungen aus dem Bereich der Geschichtsgeographie zur Herausgabe. Sehr selten kommt es aber vor, daß in solchen Werken die sich aus archäologischen Forschungen ergebenden und zur Dokumentierung bzw. zeitgeschichtlichen Bestimmung geeigneten Beweismaterialien, auch als Geschichtsquellen gewertet, Verwendung finden. Demgegenüber erkundeten in den letzten anderthalb bis zwei Jahrzehnten Fragen der mittelalterlichen Archäologie bearbeitende Wissenschaftler zahlreiche archäologisch bedeutsame Fundstellen verschiedenen Ausmaßes, wobei sie, nach bestem Wissen und Gewissen, innerhalb gegebener Möglichkeiten auch die historiographisch verbürgten Tatsachen nutzbar machten. Soviel kann aber schon jetzt festgestellt werden, daß — vom siedlungsgeschichtlichen Gesichtspunkt aus gesehen — der Nachweis von Erkenntnissen geschichtsgeographischen Inhalts mit den durch die archäologische Forschung gebotenen Methoden unerläßlich erscheint.

Im Zuge der Arbeiten zur archäologisch-topographischen Erschließung des Komitats Veszprém wurden in bezug auf die mittelalterlichen Fundstätten eben diese Gesichtspunkte hochgehalten. Durch Vergleich des verfügbaren urkundlichen und kartographischen Materials betreffend Dörfer, Kirchen, Burgen und Klöster mit den im Gelände wahrgenommenen

Spuren und Überreste konnte festgestellt werden, daß sich auf dem heutigen Komitatsgebiet etwa 800 Fundstätten befinden, deren überwiegend größter Teil auch auf Grund handschriftlicher Überlieferungen nachgewiesen werden kann.

Das auf die Siedlungsgeschichte des Komitats Veszprém bezügliche handschriftliche Quellenmaterial gelangte größtenteils bereits zur Veröffentlichung. Bisher ist jedoch eine zusammenfassende Darstellung noch nicht erschienen. Deshalb soll auch in der auf das Komitat bezüglichen archäologischen Monographie, die nach der vierbändigen beschreibenden Topographie herauskommen wird, der das Mittelalter betreffende siedlungsgeschichtliche Teil bedeutenden Raum erhalten. Da die diesbezügliche Forschungsarbeit zur Zeit noch nicht abgeschlossen ist, möchten wir uns an dieser Stelle lediglich auf die Schilderung mancher, der Darstellung zugrunde gelegter Gesichtspunkte, Methoden sowie Erkenntnisse beschränken. Wegen der durch die geschichtlichen Quellen bedingten Gegebenheiten konnten sich aber unsere Untersuchungen nur auf die historischen Abgrenzungen des Komitatsgebiets erstrecken.

Außerst wertvoll vom siedlungsgeschichtlichen Gesichtspunkt ist die Steuerkonskription aus dem Jahr 1488. Dieser Kataster kann auch sehr nützlich für Belange Verwendung finden, die sich als Querschnitt von besitzrechtlichen und bevölkerungspolitischen sowie topographischen Gesichts-

punkten aus ergeben. Die Abgrenzungen der ehemaligen vier Verwaltungsbezirke des Komitats konnten aus dem erhalten gebliebenen stuhlrichterlichen Archivmaterial festgestellt werden. Demnach gab es Ende des XV. Jahrhunderts auf dem historischen Gebiet des Komitats insgesamt 270 Siedlungen (darunter 10 städtischen Charakters), 11 Burgen und 12 Klöster. Die Geschichte der meisten dieser Niederlassungen kann rückläufig nachgewiesen werden. Die Namen weiterer 50 Niederlassungen kamen in handschriftlichen Urkunden zum Vorschein. Diese konnten auch örtlich lokalisiert werden, obwohl sie noch vor Ende des XV. Jahrhunderts verfallen waren. Feststeht, daß ausgedehnte Verödungserscheinungen, seit dem XIII. Jahrhundert so kennzeichnend für andere Gebiete, auf dem Gebiet des Komitats nicht nachweisbar sind. Vom XIII. Jahrhundert an hatte das Komitat Veszprém etwa 300 mehr oder weniger ständig bewohnte Siedlungen. Nicht allzu groß ist die Zahl jener Siedlungen, hauptsächlich aus der Zeit der Árpáden, deren historische Existenz sich nur archäologisch nachweisen läßt, während ihre Geschichte und ihr Charakter noch klargestellt werden müssen.

Die Stabilität der Grundbesitzgrenzen ist auf dem Gebiet des Komitats sehr gut zu beobachten. Auf Grund des aktenkundlichen Materials aus dem XVIII—XIX. Jh. über strittige Besitzgrenzen sowie Kartenskizzen lassen sich auch die Gemarkungen einstiger Dorfsiedlungen mehr oder weniger genau umreißen. Nach unserer Überzeugung spiegeln viele dieser Grenzziehungen den vor den Landnahme gewesenen Zustand, wobei die Nomenklatur der Ortsnamen sehr wesentlicher Beweis ist.

Auch die Stabilität der Besitzgrößen im königlichen, kirchlichen und privaten Herrschaftsbesitz bis auf jene von Landedelleuten, ist für das Komitat Veszprém charakteristisch. Die Streuung ist im westlichen Teil besonders gut zu verfolgen, uzw. auf Grund der Ortsnamen, aber auch in Kenntnis der Katasterverhältnisse. (Trennung von adeligen und Leibeigenensiedlungen.) Planmäßige Neusiedlungen kommen kaum in Frage.

Frigyes Pesty hat bereits die Wahrnehmung machen können, daß das Komitat Veszprém zur Zeit der historischen Staatsgründung sich in drei voneinander unabhängige Teile gegliedert hat. Veszprém-Stadt und Veszprém-Land (also das Gebiet des Hauptdekanats), dann die königliche Forstdomäne im Bakony-Gebirge, und drittens im westlichen Teil des Komitats das der Diözese Győr zugehörige Hauptdekanat von Pápa. Das nach Zeugnis der Ortsbezeichnungen vom Stamm des Landesfürsten Árpád in Besitz genommene Teilgebiet des Komitats, u. zw. die Umgebung von Veszprém, ging bereits frühzeitig an der Wende des X. XI. Jahrhunderts in kirchlichen Besitz über. Die mächtige königliche Forstdomäne im Bakony-Gebirge mit Zirc als frühzeitigem Verwaltungssitz verteilte sich im XIII. Jahrhundert auf drei bis vier Burgherrschaften. Außerdem erhielten darin durch königliche Stiftungsbriefe auch Klöster Besitzrechte. Allein im erwähnten westlichen Teil des Komitats finden sich auch noch in den späteren

Jahrhunderten die Besitzungen der ebenfalls alteingesessenen Szalók-Sippe und deren Stammesverwandten mit einhöflichem Hausstellenbesitz, bezw. Flurgrößen und mittleren Umfangs.

Aus der Zeit der Landnahme sind die Siedlungsverhältnisse in Ermangelung entsprechenden Fundmaterials nur in großen Umrissen erkennbar. Das Vorkommen, bzw. Fehlen von Kesselscherbenbruchteilen aus der Árpádenzeit kann auch auf ethnische Verhältnisse hinweisen. Solche Bruchstücke fehlen zum Beispiel in der Umgebung der Stadt Veszprém vollständig, während Gräberfelder aus der Awarenzeit in größerer Zahl vorhanden sind. Die Analyse der Fundstücke aus zahllosen Geländeerkundungen bleibt somit weiteren Forschungen vorbehalten.

Die Stabilität des Domänenbesitzes und der Gemarkungsgrenzen, ebenso wie der Vergleich der landwirtschaftlich benutzten Flächen mit den bevölkerungspolitischen Beziehungen der Steuerlisten (1488 und 1531) ermöglicht auch weitergehende Folgerungen. Ende des XV. Jahrhunderts dürfte die Bevölkerungszahl des Komitats etwa 40 000 Seelen betragen haben. Die zur Árpádenzeit bestandenen zahlreichen Einhofstellen sowie die etwa 300 Siedlungsorte lassen es jedoch als zweifelhaft erscheinen, ob die Bevölkerungszahl im XIII. Jahrhundert mit rund 20 000 und zur Zeit der Landnahme mit rund 10 000 angenommen werden kann.

Im allgemeinen kann festgestellt werden, daß auf den Gebiet zwischen Balaton und dem Nordrand des Bakony-Gebirges gute Voraussetzungen für alle Arten der Lebenshaltung und der Landwirtschaft gegeben waren (Ackerbau, Tierhaltung, Jagd und Fischerei).

Auch muß in Betracht gezogen werden, daß bereits zur Zeit der Landnahme das Gebiet des Komitats besiedelt war, u. zw. mit einer gar nicht zu unterschätzenden Zahl von Angehörigen alteingesessener Völkerschaften. Als solche Siedlungsgebiete können angesehen werden die Umgebung von Veszprém, Balaton-Oberland sowie das um Pápa gelegene Teilgebiet der Kleinen Tiefebene. Die großen Latifundien der feudalen königlichen Hochheit sowie jene der kirchlichen und weltlichen Feudalherren konzentrierten sich in erster Reihe und von Anfang an auf diesen Ländereien. Rückfolgernd aus Lage und Ausdehnung im XV. Jahrhundert der großen, zusammenhängenden Sippenbesitze sowie aus der Lage kleinerer und größerer Siedlungen mit Freibriefen über Adelsprivilegien können die von den landnehmenden ungarischen Stämmen in Anspruch genommenen Gebietsteile des Komitats topographisch umrissen werden. Die sich hier frühzeitig ausgestalteten feudalen Besitzverhältnisse blieben dann noch jahrhundertlang erhalten. Dies tritt in Erscheinung in den auch die Heimsuchungen der Türkenherrschaft mehr oder weniger überdauernden Siedlungsverhältnissen, in der gesamten Verwaltungsorganisation, die sich in der Person der bischöflichen Obergespäne auf dem kirchlichen Großgrundbesitz aufbaut, aber auch in den erhalten gebliebenen Burgherrschaften.

István Éri

Esquisse de l'histoire du peuplement du département de Veszprém au Moyen Age

Depuis plus de cent ans paraissent en Hongrie des oeuvres traitant des problèmes de la géographie historique, élaborées à la base des sources recueillies et systématisées, ramenées à telle ou telle contrée du pays. Mais il est le plus rare que ces documents, fournis par l'investigation archéologique, soient appréciés et utilisés comme sources historiques quoi qu'ils puissent donner des preuves incontestables s'il s'agit de l'identification ou de la datation. Cependant, au cours des quinze ou vingt années dernières, les chercheurs du Moyen Age ont procédé à la mise à jour de nombreux sites plus ou moins étendus, et pendant leurs travaux ils se sont servis aussi des sources écrites disponibles, dans la mesure déterminée par leur propre décision ou par les possibilités données. Nous pouvons constater que dans des oeuvres traitant l'histoire géographique il est indispensable d'authentifier les données publiées par des méthodes archéologiques.

En procédant aux travaux encore en cours de la topographie archéologique du département de Veszprém nous avons observé ces principes. Ayant confronté les diplômes, les sources écrites, les cartes accessibles avec les traces, les vestiges trouvés aux terrains, nous pouvions constater que sur le territoire actuel du département il y a presque 800 sites connus, et c'est grâce aux sources écrites que leur majorité sont identifiables.

La plupart des sources écrites relatives à l'histoire du peuplement de notre département sont déjà publiées. Mais aucun ouvrage d'ensemble n'en a paru jusqu'ici. C'est pourquoi dans la monographie archéologique — qui suivra les quatre volumes descriptifs de la topographie — l'histoire du peuplement au Moyen Age aura une place importante. Actuellement — puisque les recherches ne sont pas encore closes — nous ne pouvons esquisser que quelques uns de nos points de vue, de nos méthodes et de nos constatations. Précisément à cause des sources historiques données, nous ne pouvions porter nos investigations au-delà des limites du département de Veszprém historique.

Du point de vue de l'histoire du peuplement, le rôle contributif de l'an 1488 représente une source très importante. Il se prête à la vue de coupe aussi bien dans la répartition de la propriété rurale que dans les problèmes démographiques ou topographiques. Nous pouvions faire état des limites des quatre anciens districts du département à la base des itinéraires des juges d'arrondissement. A la fin du XVe siècle dans le département il y avait 270 agglomérations (dont 10 bourgades), 11 forts et 12 monastères. On peut remonter l'histoire de la plupart de ces agglomérations. Dans des sources écrites apparaissent encore 50 agglomérations que nous pouvions localiser, bien qu'elles fussent disparues avant la fin du XVe siècle. Nous pouvons affirmer avec certitude que notre département ne connut pas le dépeuplement massif, qui caractérise d'autres régions dès le XIIIe siècle. Le nombre des agglomérations du département de Veszprém était de 300 en moyenne depuis le XIIIe siècle. Ne sont pas nombreuses les agglomérations — surtout de l'époque arpadienne — dont nous ne connaissons que des documents archéologiques, leur histoire et leur caractère étant encore mal éclaircis.

La stabilité des bornes est facile à constater sur notre territoire, en partant des actions immobilières, des plans de l'époque les anciens confins des villages peuvent être plus ou moins reconstruits. Nous sommes convaincus qu'un grand nombre de ces confins ont gardé même l'état précédant la conquête arpadienne. (Dans ce travail aussi la toponymie tient un grand rôle.)

Dans notre département la stabilité des fonds agraires royaux, ecclésiastiques, seigneuriaux et de petite noblesse semble constituer un trait caractéristique. A la base des noms de lieu et en connaissance de la répartition de propriétés, c'est surtout sur la partie ouest du département que l'on peut observer la division des agglomérations (divisions des agglomérations de petits nobles et de serfs); nous ne connaissons guère de colonisations systématiques.

A l'époque de la fondation de l'Etat, comme Frigyes Pesty l'a déjà remarqué, notre département avait été divisé en trois parties: Veszprém et ses environs (territoire de l'archidiaconé de Veszprém), le comitat royal forestier de Bakony, et la partie ouest du département (l'archidiaconé de Pápa = le diocèse de Győr). Les environs de Veszprém — occupés par la tribu d'Árpád, comme le prouve la toponymie — devinrent bientôt, au tournant des Xe et XIe siècles domaine ecclésiastique. Le grand bloc du comitat royal forestier de Bakony — dont le centre devait être à Zirc — se divisait au XIIIe siècle en 3 ou 4 chatellenies, et en outre des monastères fondés par le roi y avaient leurs domaines. C'est seulement dans la partie ouest que nous retrouvons aux siècles postérieurs les descendants hoberaux de la gent Szalók, également première occupante et ceux des gents moins importantes apparentées à celle de Szalók.

A cause de l'insuffisance de trouvailles, nous ne connaissons la disposition des agglomérations que sur les grandes lignes. La présence ou l'absence de débris de chaudron de terre peuvent indiquer des ethniques (p. ex. il manquent absolument aux environs de Veszprém, et en même temps nombreux cimetières avars sont connus dans cette contrée). Le dépouillement analytique des trouvailles cueillies au cours de plusieurs contrôles de lieux constitue l'une des tâches des recherches futures.

La comparaison de la stabilité des limites des fonds et des confins, des données des rôles contributifs, des conscriptions de terres arables (1488, 1531) nous amène à des constatations ultérieures. A la fin du XVe siècle le nombre des habitants fut de quelque 40 000 au maximum. Mais la grande nombre des églises fondées à l'époque arpadienne de même que les agglomérations dont le nombre est d'environ 300 rendent invraisemblable que le nombre des habitant ne fût que de 20 000 au XIIIe siècle, c'est-à-dire de 10 000 au temps de la conquête du pays.

En général on peut constater que sur le terrain qui s'étend du lac Balaton aux confins nord de Bakony, nous retrouvons des conditions favorables à toute sorte d'existence (agriculture, élevage, pêche, vénerie). Nous devons tenir compte de la population d'un nombre non négligeable qui s'y trouvait à l'heure de la conquête du pays (environs de Veszprém, haut pays de Balaton, la partie de la petite plaine près de Pápa). C'est avant tout sur ces territoires que l'on retrouve le pouvoir central et plus tard les grands domaines ecclésiastiques et seigneuriaux. En partant de l'état qu'avaient au XVe siècle ces grands domaines tribaux cohérents, ces agglomérations nobles plus ou moins grandes conservant leur statut privilégié, nous pouvons définir les parties occupées par les Hongrois conquérants. Établi de bonne heure sur ce territoire le régime féodal y fixait cet état initial pour des siècles. Ce fait se montre dans la structure d'agglomérations survivant tant bien que mal les vicissitudes de la conquête turque, de même que dans le système administratif du département basé sur les grands domaines ecclésiastiques (les évêques sont les comtes suprêmes du comitat) et dans la survivance des chatellenies.

István Éri

КРАТКАЯ ИСТОРИЯ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ПОСЕЛЕНИЙ В КОМИТАТЕ ВЕСПРЕМ

На основе сбора и систематизации исторических источников, касающихся определенной территории, в Венгрии уже в течение столетия появляются работы, относящиеся к области географических наук. Но очень редки случаи, когда в качестве исторических источников для определения эпохи, составления данных используются материалы археологических исследований. В то же время за последние 15—20 лет историки, занимающиеся периодом средневековья, произвели многочисленные археологические раскопки на больших или меньших площадях и при этом пользовались имеющимися в их распоряжении литературными источниками. Мы не без основания можем утверждать, что в литературе, занимающейся вопросами истории и географии поселений, недопустимо игнорировать проверку данных археологическим материалом.

В проводимых теперь работах по археологической топографии комитата Веспрем в случае со средневековыми поселениями мы придерживались этого правила. При сопоставлении доступных документальных источников, относящихся к определенным селениям, церквям, крепостям, монастырям, с обнаруженными на местности остатками и следами можно с уверенностью утверждать, что большая часть из известных на территории комитата почти восьмиста археологических объектов соотносятся с письменными источниками.

подавляющая часть письменных источников, касающаяся истории поселений на территории комитата, уже опубликована. Работы же, суммирующей их, еще не появились в печати. Поэтому после выхода в свет четырех томов, содержащих археологическую топографию местности, выйдет монография, в которой большое место будет отведено истории средневековых поселений. Так как работы еще не кончены, мы в нашей статье только вкратце обрисует некоторые из точек зрения, методик и утверждений. Наши исследования по характеру исторических источников мы распространим пока только на территорию комитата Веспрем.

С точки зрения истории поселений ценным источником является налоговый регистр 1488-го года. Он может быть использован одновременно как для изучения истории поместий, роста населения, а также топографии. Границы четырех уездов того времени можно установить на основе маршрутных записей тогдашних уездных начальников. В конце XV столетия в комитате было 270 населенных пунктов (из них 10 сельских городков), 11 крепостей и 12 монастырей. Историю большинства из этих поселений можно проследить. На основании письменных источников было определено существование 50-ти таких поселений, место нахождения которых можно локализовать, но которые до конца XV века уже исчезли. Можно с уверенностью утверждать, что на территории нашего комитата не было больших опустошений, характерных для других местностей в XIII веке, а число населенных пунктов, где жители жили постоянно, — начиная с XIII века — около 300. Очень немного таких поселений — в особенности периода Арпадов, — о существовании которых мы знаем только по археологическим находкам, история же и характер которых является невыясненными.

Очень хорошо прослеживается постоянство границ поместий на нашей территории; на основании межевых тяжб XVIII—XIX вв. с использованием карт в большей или меньшей степени можно реконструировать границы исчезнувших с тех пор селений. Мы уверены, что границы большинства селений остались такими, какими они были до «обретения родины» (т. е. до того, как на захваченных землях поселились венгерские племена). (Важное место в этой работе занимает материал по наименованию поселений).

Характерно для территории комитата постоянство, неизменяемость площадей, являвшихся владением коро-

лей, церковных и светских магнатов, а также мелкопоместных дворян. На основании названий поселений, а также знания положения поместий — разделение селений можно проследить в основном в западной части комитата (отмежевание дворянских усадеб от поселений крепостных крестьян), о плановом заселении вряд ли есть данные.

Ко времени образования государственности, как это заметил еще Фридьеш Пешти, территория нынешнего комитата разделялась на три независимые друг от друга части: Веспрем и окрестности (район веспремского архидиаконства), баконьское королевское лесничество и западную часть (папайское архидиаконство, дёрский церковный район). Захваченные арпадским племенем окрестности Веспрема, как на это указывают и географические названия, очень рано, уже на рубеже X и XI веков стали владением церкви. Громадный массив баконьского лесничества, древний центр которого находился в Зирце, в XIII веке делился на три-четыре владения, принадлежавшие крепостям, кроме того, были там владения основанных королем монастырей. Только в западной части и в последующие столетия можно найти небольшие усадьбы, мелкие и крупные поместья потомков древних племен Салов и примыкавших к ним малых племен.

Система расположения поселений периода «обретения родины» ввиду малого количества археологических находок известна только в основном. Наличие или, наоборот, отсутствие черепков котлов периода Арпадов может служить для суждения об этническом составе населения. (Так, например, они совершенно отсутствуют в окрестностях Веспрема, в то же время в этой местности известно большое количество аварских могильников). Одной из задач будущего является исследование и поиски древнейших археологических памятников в окрестности.

Постоянство границ поместий и сел, реестр налогов и обрабатываемых площадей (1488, 1531), суммирование данных о составе и количестве населения дает возможность для дальнейшей систематизации данных и ряда новых утверждений.

Количество населения к концу XV столетия составляло максимально 40 тысяч человек. Принимая во внимание большое количество церковных владений в период Арпадов, а также число населенных пунктов в 300, — сомнительно, что на территории комитата в XIII веке проживало только 20 тысяч, а в период «обретения родины» — только 10 тысяч человек.

В основном можно определить, что на территории, простирающейся от Балатона до северной части Баконя, имелись благоприятные условия для существования и для всех форм сельского хозяйства (земледелие, скотоводство, рыболовство, охота). Нужно считаться и с наличием немалого числа коренных жителей, с которыми столкнулись венгерские племена во время «обретения родины». (Окрестности Веспрема, Балатонская горная местность, часть Малой Венгерской низменности в окрестностях Папы). С самого начала в первую очередь на этой территории мы встречаемся с крупными земельными владениями, принадлежащими централизованной власти, церкви и светским магнатам. По состоянию в XV веке родовых поместий и больших или меньших владений, сохранивших самостоятельность и дворянские права, можно определить границы территории, занятой в период «обретения родины» венграми. В этой местности рано возникли феодальные земельные отношения, сохранившиеся на столетия. Это проявляется в механизме поселений, переживших турецкое нашествие, в системе административного управления, опиравшегося на крупные поместья (епископ-губернатор) и сохранении земельных угодий, принадлежавших крепостям.

Иштван Эри

Veszprém megye Árpád-kori építészetének kutatási problémái

A KUTATÁS JELENLEGI HELYZETE

Veszprém megye hazánk középkori műemlékekben egyik leggazdagabb területe. Gazdag építészeti hagyatékáról azonban nagyon hiányos ismereteink vannak. Megyénk mai formájában egészen újkori képződmény, a középkori emlékekben ismertebb részét, a Balaton északi partvidékét, az elmúlt évtizedekben csatolták át Zalából.¹ A történeti Veszprém megye középkori, s ezen belül Árpád-kori építészetét azonban elsősorban a történeti megye határain belül kutatjuk. Ezen a területen a XV. század végén már 11 város, 11 vár és kb. 350 falu és lakott hely élt és létezett,² építészeti keretek között. A 11 várból hatnak az építését még az Árpádok korában kezdték meg. Kutatásaink szerint ugyanebben az időben a megye kb. 350 lakott helyén — Veszprém vára és városa kivételével — 8 szerzetesi kolostor és prépostság és kb. 190—200 városi és falusi templom állott³ a ma még ismeretlen számú világi épületek mellett.

Egy terület építészettörténetét az ott talált emlékek számbavételével, művészettörténeti és építészeti értékelésével szokás megrajzolni. Egy korszak építészetét azonban nem lehet történetileg és művészileg értékelni a megmaradt emlékek, élő-működő épületek, romok, vagy főleg múzeumokban őrzött kőfaragványok alapján még akkor sem, ha azok száma oly bőséges, mint Veszprém megyében. Építészettörténetet csak a kor, az általános eseménytörténet, a település-, a társadalom- és a gazdaságtörténet, és ezen túlmenően lehetőleg teljes építészetének ismeretében lehet vázolni, az akkor emelt épületek összességének — vagy legalább nagyobb részének és főbb típusainak — műfaji és funkcionális, alaprajzi és felépítménybeli sajátosságai, a felhasznált anyag és szerkezet, a tér- és tömegkialakítás és természetesen a felszíni, a stílárius jegyek ismeretében.

Veszprém megye középkori építészetének megrajzolásához mindeddig csak a kezdő lépéseket tettük meg. A Műemléki Felügyelőség évek óta folyó és országos méretű műemlékrevíziója megyénket is átfésülte és számbavette a ránkmaradt építészeti anyagot. A Műemléki Felügyelőség elmúlt tíz évi ásatási és helyreállító munkája és a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság keretein belül évek óta folyó kutató munka azonban számtalan épületről derítette ki a közismertnél korábbi eredetét. Nemegyszer találtunk semmitmondó késő-barokk, vagy falusi eklektikus vakolat alatt rejtőző értékes középkori részleteket, sőt egész épületeket, egyháziakat és világiakat egyaránt. Ehhez azonban a

helyszíni terepbejárások, az állandó megfigyelés mellett szükséges a hozzáférhető, a megye középkori építészetére vonatkozó kiadott és kiadatlan levéltári okleveles anyag, az újabbkori feljegyzések, kéziratok térképek és az elmúlt 50 év régészeti megfigyeléseinek összegyűjtése, nem utolsósorban pedig az ismert, ma is meglévő vagy régészeti feltárásokból előkerült építészeti emlékek elemzése, építészeti jellegű feldolgozása. A munka még folyik, a kutatás pedig napról-napra újabb eredményeket hoz.

A végleges értékeléshez elsősorban ismernünk kellene Veszprém megye középkori történetét és településtörténetét, amelynek feldolgozásában a megye régészeti topográfiájának gyűjtőmunkája nyomán most már reménykedhetünk.⁴

A fentiek előrebocsájtása után nyilvánvaló, hogy a megye középkori építészettörténetének felvázolása rendkívül sokrétű, komplex feladat, tisztázásához a történettudomány szinte minden ágának eredménye szükséges.

Mindezek tudatában — mint a megye építészetét kutatók egyike — első lépésként tettünk kísérletet a történeti Veszprém megye középkori egyházak helyeinek összegyűjtésére. Vizsgálódásaink középpontjába a középkor legjellegzetesebb épületét, a templomot állítottuk, mint olyan épületet, amely Veszprém püspöki székesegyházától a kis falusi templomokig a megye területén már a magyar állam kialakulásának első három századában is mindenütt megtalálható.⁵

Gyűjtőmunkánkból levonható elvi következtetéseinket szeretnénk itt röviden vázolni abban a tudatban, hogy a kutatás összetett, komplex volta eredményeinket még sok mindenben bővítheti, vagy módosíthatja. Véleményünk szerint azonban eddigi kutatásainkból is vonhatunk le olyan következtetéseket, amelyek az építészettörténet önálló kutatási eredményeivel segíthetik a társtudományokat, esetleg csak egybevágnak immár eleve ismert történeti adatokkal, esetleg kiegészítik, sőt — esetleg alapvetően módosíthatják azokat.

Az elmondottakat példákkal is igazolhatjuk. A tihanyi volt bencés kolostortemplom külső felújítását megelőző falkutatás alkalmával 1965-ben talált XI. századi palmettás vállkő kora egybevágnak a kolostor közismert 1055-ös alapításával, s így szervesen egészíti ki egy ismert történeti adatot.⁶ Ugyanígy, történeti kutatás eredményeit egészíti ki az a kép, amely Veszprém városának korai építészetéről bizonyítja azoknak az államalapítás előtti, vagy azzal egyidejű létét és vele püspökségének talán legkorábbi voltát.⁷ A két téma összekapcsolása, a Veszprém és Tihanyban talált XI. és XIII. századi

kőfaragványok pedig azt látszanak bizonyítani, hogy a két hely szoros építészeti kapcsolatban volt egymással és ennek a kapcsolatnak további kutatása fontosságában túlnő Veszprém megye határain.⁸

A MEGYE XI. SZÁZADI ÉPÍTÉSZETÉNEK PROBLÉMÁI

Veszprém megye településtörténeti kutatásának feladata, hogy a történeti megye kialakulását megállapítsa. Árpád-kori építészetének felvázolásához azonban elengedhetetlen, hogy ezzel, az építészettörténeti kutatás feladatai közé semmiképpen sem sorolható, de a vizsgált területet alapvetően meghatározó témával legalább futólag ne foglalkozunk.

Tudjuk, hogy Veszprém megye eredetileg jóval kisebb volt, mint amekkorának azt az 1488-as adóösszeírás lehatárolja, hiszen a Bakonyerdő királyi uradalmából alakuló erdőispánság, — majd Bakony megye — csak a XV. században olvad be teljesen Veszprémbe.⁹ Azt is tudjuk, hogy a legelső, fellelhető írásos adatok idejétől kezdve a megye területe két egyházközpontozott: a veszprémi és győri püspökséghez tartozott. A kora Árpád-kori építészet kutatásához mindkét tény rendkívül fontos. Történettudományunk megállapítása szerint ugyanis az államalapítás korában minden vár megyéje területileg azonos volt a várhoz tartozó főesperesség területével.¹⁰ A veszprémi főesperesség pedig a XIV. századi pápai tizedjegyzékek¹¹ és egy 1550-ből fennmaradt plébánia-összeírás¹² alapján a város távolabbi környékét a bakonyi erdők aljái és a Balatont körülölelve a Mezőföld Sió és Sárviz közötti szakaszát foglalta magába. A történeti Veszprém megye nyugati része, a Bakony nyugati alja és maga az erdővidék is a győri püspökség pápai főesperességéhez tartozott.¹³

Nem tartjuk feladatunknak, hogy mindebből településtörténeti következtetéseket vonjunk le, de úgy véljük, a szentistváni Veszprém megye csak a veszprémi főesperesség területével volt azonos, a Pápa-Somló vidéki királyi és királynéi uradalom a Bakonnyal együtt külön-külön időben, de később kerül Veszprém közigazgatási hatáskörébe.

Árpád-kori építészetünk indításait a királyi megyék központjaiban kell keresnünk. Ezek a központok, a királyi várak, egyben egyházi központok is, ahol feltehetően legelőször épülnek templomok, méghozzá a vár egyházi vezetője, a később főesperesnek nevezett presbiter vezetésével, a vár ispánjának segítségével. Veszprémben ezt a munkát maga az uralkodó és az általa alapított püspökség végezte,¹⁴ s így a presbiterre valószínűleg csak a 10 falunkénti egy templom felépítésének feladata hárult. A pápai főesperesség korai helyzetét nem ismerjük. Pápa királynéi birtok,¹⁵ elképzelhető, hogy első templomát Veszprémhez hasonlóan az uralkodóház emeltette, presbiterére itt is a veszprémivel azonos feladatot várt. A térítést és nyomában az első templomok felépítését tehát a megye presbiteré irányítja, nemegyszer az ispán fegyveres, hatalmi támogatásával. Ha pedig ez

így van, akkor az első falusi templomokat a királyi vár alá tartozók, a várnépek falvaiban, a korai egyházi birtokokon és a királyi magánbirtokokban kereshetjük. Hozzájuk csatlakozhattak az uralkodóhoz hűbb nemzetségek, azok, amelyek Géza fejedelem vagy István király jóvoltából jutottak magánbirtokhoz.

Minderre Mezey Lászlónak Csútmonostor alapítástörténetéről írott tanulmánya hívta fel figyelmünket.¹⁶ Gondolatmenetének folytatásaként merül fel kérdésünk: kereshető-e építészeti összefüggés a királyi vár, az ispán és a telepítést irányító presbiter központi temploma és a 10 falu temploma között? Veszprém és Pápa XI. század eleji templomainak alaprajza és felépítménye ismeretlen, mégis feltesszük a kérdést, lehettek-e példaképei a 10 falu által építtetett vidéki templomnak? Falusi templomaink építéskor szolgálhatott-e például a telepítési központ főesperesi temploma? Az egyházi központban a királyi család vagy a püspök által építtetett korai templomok és az első falusi templomok között volt-e olyan építészeti összefüggés, mint amilyen a XIII. században már megfigyelhető a nagy nemzetségi monostorok és a kialakuló kisnemességnek az azok mintájára építtetett nemzetségi vagy családi temploma között?¹⁷

Veszprém megye XI. századi építészetének első és legfontosabb tisztázandó feladata tehát a történeti megye két térítési központjának: Veszprém és Pápa korai templomainak kutatása.

Az itt vázolt kérdéscsoport azonban a térítésnek és az ezt követő építkezésnek, tehát a megye korai építészeti kutatásának csak egyik oldala. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk az ugyancsak I. István király által alapított korai egyházi testületek: káptalanok és kolostorok tevékenységét. A térítésnek, az ezt követő építkezésnek legalább olyan számottevő központjai és irányítói, mint a püspökségek.¹⁸

Megyénk területén, a veszprémi főesperességen belül, a fehérvári káptalan és a veszprémvölgyi apácakolostor az a testület, amelynek több falura kiterjedő birtokain kereshetünk korai templomokat. A pápai főesperességben a győri püspökség, mellette a vásárhelyi apácakolostor, a béli és nem utolsósorban a pannonhalmi monostor birtokait kell megvizsgálunk. Természetesen azonban az is lényeges számunkra, hogy milyenek lehettek a veszprémvölgyi görög és a vásárhelyi apácakolostor vagy a bakonybéli kolostor templomai, ezért ezek kutatása legalább olyan fontos lenne, mint az egyházigazgatási központoké.

A kutatás harmadik ágát a királyi magánbirtokokon történő építkezések, s végül — amint jeleztük már — a negyedik témakört a birtokos nemzetségek építkezéseinek vizsgálata jelenti. Az utóbbiakkal tulajdonképpen már át is lépünk a megye építészetének következő korszakába.

Csak ezután lehet ezek kétségtelenül meglévő kisugárzását követni, de ehhez a településtörténet segítségével először azt kell tisztáznunk, mely falvakban kereshetjük első vidéki templomainkat. A betelepülést és a korai birtokviszonyokat figyelve lehetne követnünk a térítést és ennek nyomán a falusi templomépítést az államalapítástól a XII. századig. Mindezeket felderítve

tudnánk csak feleletet adni a fenti kérdésekre és csak a felelet birtokában tehetnénk meg az első kísérletet, hogy megrajzoljuk megyénk középkori építészetének megindulását és kibontakozását.

A ránkmaradt műemlékek vizsgálata és az egyházas helyekre vonatkozó történeti adatok feldolgozása alapján Veszprém megye államalapításkori építészetéről a következő, vázlatos kép alakult ki előttünk: A veszprémi püspökség alapítása és ezzel együtt első templomainak felépítése valószínűleg már az ezredforduló előtt megtörtént. A XI. század első évtizedeiben épültek fel a veszprémvölgyi és a vásárhelyi apácák, a béli apátság és feltehetően Pápa első templomai. A század közepén Veszprém székesegyháza talán már át is épül, ahogy ezt Tihannyal rokon palmettás kövei bizonyítani látszanak. Tudjuk, hogy ugyanekkor Veszprém, Pápán, Zircen királyi lakóhely állott, sőt Veszprém állnia kellett a vár falainak is. Az így egyidőben induló egyházi és világi építéset most említett első emlékeit alig ismerjük, de tudjuk, hogy királyi építésűek voltak.

Veszprém és Pápa környékén, a veszprémi és a pápai főesperesség területén egyaránt találunk olyan korai templomokat, amelyeket a király (Zirc, Porva, Sóly és Lövöld), a veszprémi egyház (Hajmáskér, Ósi), vagy a győri püspökség építkezéseinek (Tapolcafő) tulajdoníthatunk. A korai kolostorok, főleg Pannonhalma templomépítő tevékenységéről XI. századi adataink is vannak: Veszprémvarsány Szt. Adalbert egyháza 1080 körül már állott. A veszprémvölgyi apácák korai templomai közé sorolhatjuk Vörösberény, Kenese és Padrag, a vásárhelyi apácáké közé pedig Vásárhely és Iszkáz egyházait. A fehérvári káptalannak a bakonyi Téstől a Balaton déli oldalán Fokszabadiig terjedő birtokain felépült középkori templomok (Tés, Rostás, Küngös Vilonya, Dég, Fokszabadi) közül ma még nem tudjuk, melyek voltak koraiak, de XI. századi építetöink között kétségtelenül ők is ott voltak.

A veszprémi vár birtokain épített templomokról alig tudunk valamit, de a korai várbirtokokról sincs teljes képünk. Közéjük sorolhatjuk az elpusztult Peszej Szt. Kozma és Damján templomát, amelynek titulusa korai eredetre utal és talán a várjobbágyi eredetű Szentkirályszabadja első templomát.

Pápa környékének, a pápai királyi és királynéi uradalom falvainak XI. századi templomairól még kevesebbet tudunk, de valószínűleg nem tévedünk, ha az uradalom szolgálattelvő falvaiban: Takácsiban, Kovácsiban, Szakácsiban stb. és a hasonló jellegű falvakban keressük az első falusi templomokat. Mellettük valószínűleg már ebben az időben megindul a várjobbágyi és a megmaradó, vagy adományozott nemzetségi falvakban is a templomépítés.

A XII—XIII. SZÁZADI ÉPÍTÉSZET KÉRDÉSEI

A XII. század közepétől könnyebb a kutatás helyzete. A sűrűsödő okleveles adatokból és a nem kis számban ránkmaradt emlékekből már könnyebben tehetünk ki-

sérletet megyénk építészetének tisztázására. A XII—XIII. században már évszámokkal, feltárt vagy ma is romosan és átépített formában álló templomok alaprajzaival, anyaguk, szerkezetük, tér- és tömegképzésük, stílári részleteik sokaságával nagy vonalakban időrendben is ismerjük az építészet alakulását.

Nem ismerjük azonban egyenként az épületeket, sem a nagy templomokat, sem a kicsiket. A megye területének románkori építészetéből kimerítő, mindenre kiterjedő részletességgel alig valamit dolgozott fel a szaktudomány. Ezért ismeretlenek előttünk a nagy építési központok, az ebben az időben is építettett királyi és nemzetségi monostorok (Jásd, Hánta, Zirc, Gyulafirátót, Veszprém), ezek és a falusi templomok építészeti összefüggései és ezért nem tudjuk, hogyan és milyen hatások alapján épült be a megye teljes területe az Árpád-kor végére falusi templomokkal, milyenek voltak azok és kik voltak építetöi és építöi.

A XII. századtól — bár erre az időre vonatkozó adataink is nagyon hiányosak — a megye területének nagyobb építkezéseit közelebbről is ismerjük. Az Atyusz nemzetség által a XI—XII. század fordulóján Almádon felépített nemzetségi monostor a középkorban ugyan Zala megye területén állott, de a Veszprém nagy birtokokkal rendelkező Atyuszoknak olyan templomairól is tudunk, amelyek építése talán összefüggésben van a monostorral (Verestó, 1121.).

A Csák nemzetség kezében levő Keleti-Bakonyban, a nemzetség itteni ágának központi szállása: Dudar közelében, Jásdon felépített monostor alapítöit a Csákok között kereshetjük. Kapujának megmaradt kövei alapján a pécsi mőhelyhez kapcsolhatjuk, közelebbről pedig feltehetően a Csákok nagy monostorához, Vértesszentkereszthez. Ez a stílusrányzat nyomot hagyott falusi templomainkon is, ahogy ezt Csajág középkori templomából származó szalagfonatos kő bizonyítja. Feltételezésünk szerint ebben az időben és ebben a stíluskörben épült fel a Bakonyban a királynéi alapítású Hánta nyomtalanul elpusztult prépostsági temploma is.

A III. Béla király által alapított zirci cisztercita kolostor képviselte a század második felében Veszprém megyében is megjelenő francia hatású korai gótikát. Az apátság birtokain egykor álló falusi templomokat nem ismerjük, de feltételezzük, hogy az új formák XIII. századi elterjedésében Zircnek is jelentékeny szerepe lehetett.

A XIII. században a megye keleti és déli területén szinte mindenütt a franciás ízlésű későromán építészet emlékeit találjuk. Átéül Veszprém székesegyháza és a mellette álló Szt. György kápolna, az utóbbi az esztergomi építkezések hatását tükrözi. Pannonhalma század eleji átépítéséhez kapcsolhatjuk a veszprémi építkezésekkel is rokon tihanyi maradványokat. Tihany ugyancsak Zala megye területéhez tartozott, de birtokai Veszprémbe is átnyúltak és azok templomain éppügy megtaláljuk a Pannonhalma hatásából levezethető cisztercita alapformákat, mint akár a veszprémvölgyi apácák, akár a fehérvári káptalan XIII. századi falusi templomain: az egykori zalai parton álló Révfölöptől Aszófő-Kövesd templomromján át a Balatonfüzfő-mámai

romig, a litéri templom kapujáig és Vilonya barokkban átépített templomáig. A század közepe táján épült fel az ugyanebbe a stíluskörbe tartozó, a Rátót-nemzetség rátóti premontrei monostora.

A megye nyugati részében a XIII. századtól az eltérő földrajzi, gazdasági és társadalmi viszonyok miatt más építészeti kép tárul fel előttünk. A keleti rész, a veszprémi főesperesség területe, a XIII. századra teljesen betelepül, szinte teljes egészében összefüggő egyházi nagybirtok lesz. Ezért találunk itt már ebben az időben szinte minden faluban templomot. A Bakonytól nyugatra is találunk jelentékeny egyházi birtokot, de ezek a vásárhelyi apácák és északon Pannonhalma összefüggő nagybirtoka kivételével eléggé szétszórtan helyezkedtek el. A pápai főesperesség területére az egyházi nagybirtokkal szemben a kisnemesi falvak nagy tömege jellemző. Ezek közül több helyen volt már románkori templom is (Béb, Borszöröcsök, Kerta, Kéttornyúlak, Lovászpatozna, Nemesszalók stb.). A rendelkezésünkre álló adatokból azonban úgy látszik, hogy a terület betelepedése még a XIV. században is tartott, templomai pedig inkább ebben az időben, és már gótikus stílusban épültek.

Az ezen a területen fennmaradt Árpád-kori templomok (Apácatorna, Kerta, Kéttornyúlak, Lovászpatozna, Somlószőlős stb.) a megye keleti részének építészeti

képével ellentétben Nyugat-Dunántúl, Zala és Vas megye későromán építészetével rokonok.

A teljesség kedvéért említjük meg végül, hogy a megye XIII. századi építészetének ma még alig ismert, de jelentős része lehetett a tatárjárás utáni évtizedekben felépített számos kővár. A veszprémi várban folyó építkezéseket nem ismerjük, de feltételezzük, hogy nem lehettek jelentéktelenek, ahogy ez az egykori királynéi vagy püspöki palotához tartozó, kétszintes Gizella-kána építészeti kiképzéséből következtethető. A várak közül Hölgykő várát valószínűleg a király, a Bakonyt birtokló Csák nemzetség pedig Bátorkőt, Cseszket, Ugodot és Somlót építtette, az Atyusz nemzetség vagy az őt birtoklásban követő Igmánd nemzetség pedig Essegvárát. Valamennyi annyira romos vagy átépített formában maradt ránk, hogy románkori részeit ma már csak régészeti kutatással lehetne megtalálni, mint ahogy a világi építészet esetleges egyéb emlékeit is csak ásatással lehetne feltárni és megismerni.

Ezzel a rövid felsorolással vázoltuk is a problémákat és velük a feladatokat. Szeretnénk azonban megjegyezni, hogy románkori építészetünk kutatási problémáiról mindezek nemcsak Veszprém megye területére jellemzők, hiszen az Árpád-kori Magyarország területén kisebb-nagyobb eltérésekkel azonos módon alakult az építészet helyzete.

Koppány Tibor

JEGYZETEK

- ¹ Ha-Kovacsics: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp. 1964., 25.
- ² Csánki III. 201—261.
- ³ Koppány T.: Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 6. 1968.
- ⁴ Veszprém megye monografikus feldolgozása mind a mai napig nem készült el, pedig a múlt századtól kezdve számtalan kísérlet történt erre.
- ⁵ Koppány i. m.
- ⁶ Krámer M.—Tóth S.: A tihanyi apátsági templom és kolostor 1965. évi felújítása. Műemlékvédelem 1966., 237.
- ⁷ Németh Péter: Az első magyar egyházmegye kialakulásának kérdéséhez. Székesfehérvár évszázadai. I. 1967., 117—123.
- ⁸ L. S. jegyzet. A témával Tóth Sándor foglalkozik, s arról szóló tanulmánya „A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei” 6. kötetében jelent meg.
- ⁹ Pesty Frigyes: A bakonyi erdő ispánság. Sz. 1876., 296—301.
- ¹⁰ Györfly György szerint ez legkésőbb 1009-ben következett be területünkön, amikor a királyi megye korábbi megszervezését követően megtör-

- tént az egyházmegyék határrendezése is. L. Székesfehérvár évszázadai. I. 1967., 23.
- ¹¹ Mon. Veszpr. II. 65, 73, 80.
- ¹² OL. Kamarai lt. Acta eccl. fasc. 19. no. 14. (Kiadva: Bunyitay—Rapaics—Karácsonyi: Egyháztörténeti emlékek a magyar hitújítás korából. V. 454—462.)
- ¹³ Ortvas Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. I. Bp. 1891., 316—318.
- ¹⁴ Korompay György: Veszprém, Bp. 1957., 16—19.
- ¹⁵ Csánki III. 214.
- ¹⁶ Mezei László: Csütmonostor alapítástörténete és első oklevelei. (1264—1271.) TBM. XV. Bp. 1963., 10—11.
- ¹⁷ Entz Géza: A csarodai templom. Műv. tört. Ért. 1955., 210.
- ¹⁸ A magyarországi művészet története. Bp. 1956., 20. (Dercsenyi D.: A honfoglalás és az államalapítás korának művészete.)

Forschungsprobleme auf dem Gebiet des Komitats Veszprém im Zusammenhang mit Baudenkmalern aus der Zeit der Árpáden

Die heutigen Grenzen des Komitats Veszprém sind das Ergebnis der in den letzten Jahrzehnten stattgehabten Neuordnungen der Verwaltungsgrenzen. Eben deshalb befinden sich die mittelalterlichen Baudenkmalern nicht innerhalb der heutigen, sondern der historischen Komitatsgrenzen.

Das Komitat aus der Zeit des ausgehenden Mittelalters war ebenso wie das heutige nur verwaltungsmäßig eine Einheit, geographisch, wirtschaftlich und historisch war sein

Gebiet durchaus kein einheitliches Gebilde. Zur Zeit der Staatsgründung wurde der ursprüngliche Gebietsumfang des Komitats von der räumlichen Ausdehnung des zum Bistum Veszprém gehörigen gleichnamigen Hauptdekanats bestimmt, also von einer kirchlichen Verwaltungsorganisation, die zeitlich mit der weltlichen Komitatsverfassung des Landes zusammenfiel. Gegenüber den weltlichen Verwaltungsgrenzen blieben die kirchlichen während des ganzen

Mittelalters unangetastet, sie sind also die ursprünglich gewesenen Verwaltungsgrenzen des Komitats. Sie umfassen die weitere Umgebung der Stadt Veszprém bis zum Bakony-Wald, zusammen mit dem Gebiet der Landschaft „Mezőföld“ um den Balaton und zwischen den Gewässern Sió und Sárviz. Ursprünglich war der westliche Teil des historischen Komitats Veszprém selbständige Krondomäne mit dem Hauptort Pápa. Als kirchenrechtliches Verwaltungsgebiet bildete dieser Gebietsteil aber das zum Bistum Győr gehörende Hauptdekanat Pápa und erstreckte sich von den westlichen und nördlichen Abhängen des Bakony-Gebirges bis zum Marcal-Fluß. Wahrscheinlich wurde dieses Gebiet erst im XII. Jahrhundert der Verwaltungshoheit des Komitats Veszprém unterstellt. Das dazwischen gelegene Waldgebirge war ursprünglich ebenfalls Krondomäne, also eine königliche Pfalz, später bildete es eine Gespanschaft und nachher mit dem Namen „Komitat Bakony“ eine selbständige Verwaltungseinheit, die aber erst im XV. Jahrhundert im Komitat Veszprém aufgegangen war.

Die historische Entwicklung dieser drei mittelalterlichen Gebietseinheiten, ihre wahlverwandten oder wahlfremden Eigenheiten sind auch bestimmend für die in ihren Baudenkmalern, bzw. in dem chronologischen Ursprung des Baugeschehens zuweilen in Erscheinung tretenden Probleme.

In den Mittelpunkt unserer Betrachtungen stellten wir die Kirche, also das charakteristischste Bauobjekt des Mittelalters. Die Kirche ist nämlich – von der bischöflichen Kathedrale zu Veszprém bis zur kleinen Dorfkirche – in den ersten drei Jahrhunderten des neugegründeten ungarischen Staatswesens auf allen drei Teilgebieten des historischen Komitats bereits überall gegenwärtig. Die architektonische Gestaltung nahm gleichzeitig mit der Christianisierung ihren Anfang und diese fiel eben zeitlich mit der Staatsgründung zusammen. Ausgangspunkte dieser Bekehrungsmission waren Veszprém und Pápa. Demnach müssen auch alle Problemforschungen der Architektur zur Zeit der Árpáden bei den Kirchenbauten dieser beiden Hauptdekanatszentren beginnen. Als nächster Schritt auf diesem Wege folgt dann die Erforschung, auf welche Weise die architektonischen

Ausstrahlungen der beiden Zentren eindeutig auch anderswo wirksam waren. Wir möchten auch nachweisen, daß die ersten Dorfkirchen in den Dorfsiedlungen des Komitatssitzes, der auch Sitz des Hauptdekanats war, der königlichen Burgherrschaft, auf dem Gebiet der ersten Krondomänen und kirchlichen Besitzungen und nachher auf den Siedlungs-orten der königstreuen Gefolgsleute oder aber auf den vom König gestifteten Latifundien anzutreffen sind. Bauherren waren also im XI. und XII. Jahrhundert auf dem Komitatsgebiet – nach den Direktiven des Erzdechanten der Diözese – der Gespan der Komitatsburg, das Diozesankapitel, die Benediktinerklöster der Frühzeit, ja sogar die königliche Familie und ihre Gefolgschaft. Von ihren Kirchenbauten ist bis heute kaum etwas bekannt, ja selbst das nicht, ob Holz oder dauerhafteres Material als Baustoff zur Verwendung gelangt war. Man wird auch untersuchen müssen, wie sich die Bauweise dieser Frühzeit in das Allgemeinbild der in Ungarn damals herrschenden Architektur einfügt.

Aus dem von Mitte des XII. Jahrhunderts immer zahlreicher verfügbaren Urkundenmaterial sowie von den in gar nicht geringem Umfang erhalten gebliebenen Baudenkmalern kann das architektonische Bild des historischen Komitats schon viel leichter rekonstruiert werden. Die von den Königen und Feudalherren gestifteten Benediktiner-, später auch Zisterzienser- und Prämonstratenserklöster sind in ihrer Bauweise Vorbilder für die Kirchenbauten der im Komitat begüterten Adelsgeschlechter. An dieser Bautätigkeit beteiligt sich natürlich auch die Kirche. Hierfür zeugen auch – außer den Jahren des Baugeschehens – Zug um Zug die freigelegten Fundamente und die steinerne Ornamentik in reicher Fülle. Aus all diesem können wir auf die chronologische Reihenfolge des Baugeschehens schließen. Allerdings sind uns bis jetzt die Zusammenhänge zwischen den großen baulichen Zentren und den kleinen Dorfkirchen unbekannt geblieben. Auch wissen wir nicht, auf welche Weise und unter welchen Einflüssen fast auf dem ganzen Gebiet des Komitats bis Ende der Árpádenzeit die vielen Hunderte Dorfkirchen entstanden sind.

Tibor Koppány

Les problèmes de recherches de l'architecture de l'époque arpadienne dans le département de Veszprém

Les limites récentes du département de Veszprém furent établies il y a quelques décennies par règlements d'administration publique. Il est évident que nous devons chercher les monuments de l'architecture médiévale non pas dans ces limites mais dans celles du comitat historique.

Mais le comitat de Veszprém, à la fin du Moyen Age constituait, de même qu'aujourd'hui, une unité administrative: des points de vue géographique, économique et historique il ne présentait pas un territoire homogène. Au moment de la constitution de l'Etat, c'est l'archidiaconé de Veszprém appartenant à l'évêché de Veszprém, dont une organisation ecclésiastique — établie parallèlement à l'organisme départemental — qui définit la contenance du comitat primitif. Les limites de celui-ci — à l'opposé des limites administratives — resteront inchangées au cours du Moyen Age et garderont l'état primitif. Son territoire comprenait les environs plus lointains de la ville de Veszprém, jusqu'à la forêt de Bakony, y compris la Mezőföld, embrassant le Balaton et encadrée par le Sió et la Sárviz. La partie ouest du comitat historique était au début terre royale détachée, avec la ville de Pápa au centre. Ce territoire compris entre les pentes ouest et nord de Bakony et la rivière Marcal, constitue — dans l'administration ecclésiastique — l'archidiaconé de Pápa, dans le diocèse de Győr. C'est au XIIe siècle qu'il devait être englobé dans le département de Veszprém.

Le pays montagneux couvert de bois qui enclave entre les deux autres fut aussi domaine royal au commencement, puis devint comté pour constituer enfin une unité administrative nommée département de Bakony qui ne s'engloba dans le département de Veszprém qu'au XVe siècle.

C'est l'évolution historique — homogène au Moyen Age — de ces trois unités et leurs caractéristiques identiques ou différentes qui définissent les problèmes éventuels de l'architecture de même que la chronologie de celle-ci.

Nous avons mis au centre de nos recherches l'église, le type architectural le plus caractéristique du Moyen Age. Car, en effet, à partir de la cathédrale épiscopale de Veszprém jusqu'à la modeste église de village, nous retrouvons cet édifice partout sur le sol de ce comitat triparti, même aux premiers siècles de l'Etat hongrois. L'architecture du département prend naissance au même moment que l'évangélisation, commencée tout d'un temps avec la fondation de l'Etat. L'évangélisation avait deux centres: Veszprém et Pápa. Parmi les problèmes que posent les fouilles architecturales, le plus important est celui des travaux de construction de ces deux centres archidécanaux. Notre pas suivant sera de retrouver l'influence incontestable qu'exercèrent ces deux centres, et nous nous sommes proposé de prouver que les premières églises furent construites dans les villages soumis au chef-lieu du département — qui était en même temps

le siège archidécane — dans les villages au fort royal, des domaines royaux ou ecclésiastiques, puis aux résidences des gents royalistes ou bien dans leurs domaines reçus en fiefs. Aux XIe—XIIe siècles, dans le département de Veszprém ce sont — sous la direction de l'archidiacre de l'évêché le *comes* du fort départemental, l'évêché, les premiers monastères bénédictins, même la famille royale et les seigneurs terriens royalistes. Nous ne savons encore presque rien de leurs églises, nous ne savons même pas si elles furent bâties en bois ou en dur. Il faudra examiner comment l'architecture du département de Veszprém s'intégrait à l'ensemble architectural du pays.

Dès le milieu du XIIe siècle, grâce aux données des diplômes de plus en plus nombreuses et aux monuments qui

nous sont restés en grand nombre, il est plus aisé de reconstruire l'histoire de l'architecture. Les monastères bénédictins, puis cisterciens et norbertins, construits à l'ordre du roi ou des gents terriens furent suivis par les églises élevées par la couche en formation de la noblesse du département, et entre-temps évidemment, l'activité constructive des organes ecclésiastiques ne s'arrêtait pas. Nous connaissons déjà cette période, ses dates, sa chronologie, grâce à la masse des sous-œuvres mis à jour, des pierres sculptées, mais nous ne connaissons les relations entre les grands centres architecturaux et les églises de campagne, nous ne savons pas comment et sous quelles influences le territoire presque entier du département se couvrait, à la fin de l'époque arpadienne, de centaines des églises de campagne.

Tibor Koppány

ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С ИССЛЕДОВАНИЕМ АРХИТЕКТУРЫ ПЕРИОДА АРПАДОВ В КОМИТАТЕ ВЕСПРЕМ

Настоящие границы комитата Веспрем определены административным урегулированием, проведенным в последние десятилетия. Средневековую архитектуру комитата, естественно, нужно исследовать не в пределах этих новых, а в пределах исторических границ комитата.

Комитат Веспрем в конце средневековья так же, как и теперь, был административной единицей. В географическом же, хозяйственном и историческом отношении он не был цельной территорией. Древнейшие границы комитата определил сформировавшийся во время образования государственности вместе с организацией комитатской власти церковный механизм, а именно: веспремское архидаконство, входящее в состав веспремского епископата. Границы его, в противовес административным границам, оставались неизменными в течение всего средневековья и сохранили первоначальное положение. Территория его включала город Веспрем с его дальними окрестностями, доходила до лесов Баконя, охватывала Балатон вместе с территорией Мезэфельд, расположенной между Шио и Шарвизом. Западная часть исторического комитата Веспрем с самого начала являлась королевским владением с центром в Папе. Эта территория простиралась от западного и северного склонов Баконя до реки Марцал и в административно-церковном отношении принадлежала к папайскому архидаконству дьерского епископата; в XII веке она административно стала частью комитата Веспрем. Горная местность, расположенная посередине этих обеих территорий, вначале тоже являлась королевским владением, затем губернаторством, затем самостоятельной административной единицей под названием комитат Баконь, и только в XV веке вошла в комитат Веспрем.

Историческое развитие этих трех административных единиц, черты сходства или различия и определяют проблемы и время архитектурных памятников.

В центре исследований мы поставили церковь — самый характерный для средневековья тип строения, который — от епископского кафедрального собора до маленькой сельской церквушки — на территории исторического комитата Веспрем, состоящей из трех частей, можно найти всюду уже в первые три столетия существования венгерской государственности. Церковное строительство началось в период становления государствен-

ности и начавшимся одновременно с ним принятием христианства, имевшим два центра — Веспрем и Папа. Таким образом, среди вопросов, связанных с исследованием архитектуры периода Арпадов, первым является исследование церковного строительства в этих двух центрах. Вторым шагом является исследование несомненно существовавших архитектурных влияний, исходящих от этих двух центров. Попробуем доказать, что влияния эти можно найти в сельских церквях, в административном центре комитата, являвшимся одновременно и центром архидаконства, в селах, принадлежавших королевской крепости, в ранних королевских и церковных поместьях, во владениях родов, сохранивших верность королю, или в поместьях, полученных в награду от короля.

Итак, строителями комитата Веспрем в XI—XII веках были: губернатор, находившийся в зависимости от архидаконства и епископата, епископство, ранние бенедиктинцы, сама королевская семья и верные ему дворяне. Нам почти неизвестны церкви этого периода, мы даже не знаем, из чего они строились — из дерева или более стойкого материала. Нужно еще исследовать, как архитектура древнего Веспрема укладывалась в общую картину отечественной архитектуры.

С середины XII столетия сохранилось и доходит до нас все большее число документальных данных, а также немалое количество памятников, на основании чего мы можем уже легче реконструировать архитектуру комитата того времени. За постройками, воздвигнутыми королем и земельными магнатами, вышеупомянутыми бенедиктинскими, цистерцианскими и премонстрейскими монастырями, следует строительство церквей сформировавшимся комитатским дворянством, между тем, очевидно, не прекращается строительная деятельность церковных организаций.

Все это нам уже известно благодаря массе найденных при раскопках тесаных камней, нам известна планировка строений, даты строительства. Но нам неизвестна связь между церквями, находящимися в больших строительных центрах и маленьких селах, нам неизвестно, как и под каким влиянием к концу периода Арпадов почти вся территория комитата покрылась сотнями сельских церквей.

Тибор Коппаны

XI—XIII. századi egyházi építészet Veszprém megyében

Az elmúlt évtized műemléki, régészeti, történeti és művészettörténeti kutatásai nyomán megélnélt az érdeklődés Árpád-kori építészetünk iránt. Meggyorsult a kutatás üteme is. Ezt egyrészt a műemléki helyreállítások nagy száma, másrészt a jobb megismerés vágya diktálta. E kutatásoknak egy igen jelentős része Veszprém megye műemlékeihez kapcsolódott. (A korábban elhangzott, e témakört érintő előadások a történeti Veszprém megyére vonatkoztak. Mi a jelenlegi megyehatárokon belül található emlékegyet vizsgálatunk tárgyává, igazodva a régészeti és műemléki topográfiai anyagához, módszeréhez.¹)

Az említett kutatások nyomán új összefüggések, bizonyos értelemben „törvényszerűség”-nek mondható jelenségek körvonalai bontakoztak ki előttünk. Ezeknek elemzése újabb adatokkal bővítette Árpád-kori építészetünkre vonatkozó ismereteinket, egyes esetekben módosította is azokat. A magyarországi építészet kezdeteiről alkotott eddigi elképzelésekkel szemben, egy azoknál jóval szerényebb, de az itt megtelepedő magyarság történetével és a társadalom fejlődésével sokkal inkább egyeztethető kép körvonalai rajzolódtak ki.

E kutatás Árpád-kori templomaink alaprajzi és szerkezeti vizsgálatával (méretek, arányok), elsősorban a szentély formájának (félköríves-, egyenes- és sokszög-záródású) alapján történt csoportosítással — az építés idejének figyelembevételével — kezdődött, elsőként Veszprém és a szomszédos Győr megyében. Az azóta eltelt időszak újabb adatokat szolgáltatott az első próbálkozásokhoz, amelyek lehetővé teszik, hogy most kissé részletesebben — de a lehetőségek határain belül maradván, mégis csak vázlatosan — ismertessem a megye XI—XIII. századi építészetéről alkotott felfogásunkat. Tudjuk, hogy ez a kép bővül és helyenként módosul is később, hisz olyan fontos emlékek, mint a veszprémi székesegyház, a veszprémvölgyi apácák kolostora, a tihanyi, zalavári és zirci apátságok feltárása részben még most is folyik, vagy éppen várat magára, sok más emlékekkel együtt. Valljuk azonban azt, hogy a most felismert összefüggések, adatok, Árpád-kori építészetünkről alkotott képünket bővítették, s a további kutatás számára figyelemre méltó, megvizsgálandó szempontokat, lehetőségeket vetettek fel.

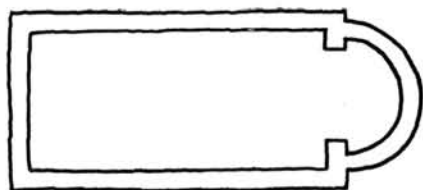
Gerevich Tibor első bazilikáink alaprajzát a római és kisázsiai ókeresztény bazilikáktól, s az ezek nyomán épített későbbi háromhajós templomoktól származtatja. Az egyszerűbb típusnál csak a főhajó zárul egy félköríves szentéllyel (Kalocsa (I), Nagyvárad, Székesfehérvár),

a gazdagabbnál pedig mindhárom (Eger, Győr, Pécs)-Első bazilikáink építésével kapcsolatban az itáliai hatást tartja döntőnek, de felveti annak lehetőségét, hogy a Pannoniában talált épületmaradványokat is felhasználták ezek építésénél.²

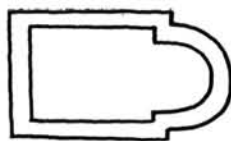
E megállapítással általánosságban mi is egyetértünk. A szegényebb és gazdagabb típus kérdésén azonban fontosabbnak tartjuk az alaprajzi rendszer egyszerű jellemzésénél. Az elmúlt években végzett kutatás eredményei alátámasztották azt a feltevést, hogy az említett típusok hazánkban való elterjedése között időbeli különbség mutatkozik. Az egyszerűbb, egy félköríves szentéllyel záródó templomok valószínűleg korábban jelentek meg nálunk, mint a három félköríves záródók.³

Gerevich Tibor fent idézett munkájában az egyenes szentélyzáródású templomok hazai elterjedését a ciszterciektől származtatja, akiktől átvették később a premonstreiek és a bencések is. Mint egyszerűbb típus, a XIII. század első felében elterjedt a falusi templomépítészetben is. Nem történt kísérlet azonban e kérdéssel kapcsolatban a tihanyi apátság templománál mutatkozó ellentmondás feloldására, amelynek építését a XI. század második felére határozták meg. Szakirodalmunkban — bár ma már eléggé ritkán — találunk néhány olyan esetet, amikor egyenes szentélyzáródású templommaradványok korhatározásánál felvetik a XI. századi építés lehetőségét, sőt néha annak valószínűségét is (Aracs, Kardoskút, Szeged és környéke, Veszprém Szt. Miklós, Vörösberény, Tihany). Ezen esetek egy részénél megállapítható, hogy ez a korhatározás ma már nem tartható (Szeged Szt. Dömötör-templom és a környékén feltárt templommaradványok), más részükénél pedig a terület erős bolygatottsága, a feltárás elégtelensége, vagy a feldolgozás hiánya óvatosságra int e korhatározásokkal kapcsolatban.⁴ A megvizsgált egyenes szentélyzáródású templomok nagy száma, s a fent említett néhány templom közti számszerű különbség is azt a feltevést erősíti, hogy ez a templomtípus nálunk a XIII. század második felében terjedt el széles körben. Megjelenése hazánkban egyelőre nem tehető a XII. század közepe tájánál korábbi időpontra, amikor a francia eredetű premonstreiek és ciszterciék megtelepedtek nálunk.⁵

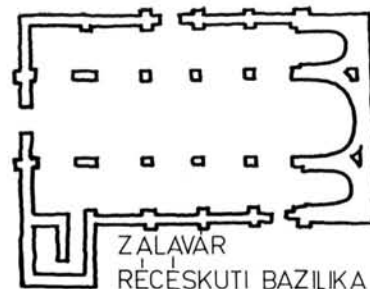
A megye területén végzett kutatás is a fent felrajzolt fejlődést mutatja. Az utóbbi tíz évben itt feltárt középkori templommaradványoknál csaknem minden esetben előkerültek a római kor emlékei. A falmaradványokban mutatkozó római (halszállás) részletek (Bala-

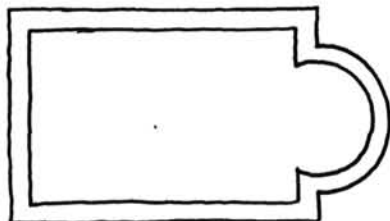
ZALAVÁR APÁTSÁG

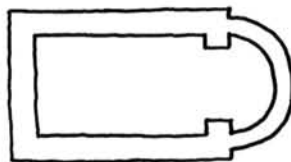
ZALAVÁR-KÁPOLNA

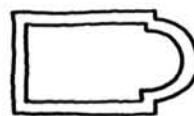
ZALAVÁR
RÉCÉSKUTI BAZILIKA

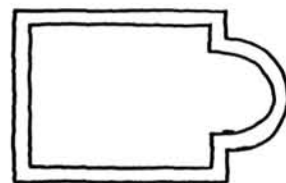
ZIRC PLÉBÁNIATEMPLOM

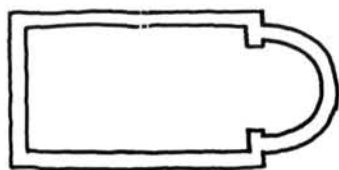
ALSÓPÁHOK
PLÉBÁNIATEMPLOM

ZALASZENTŐ
I. PERIÓDUS

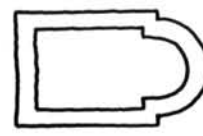
ECSÉR
I. PERIÓDUS

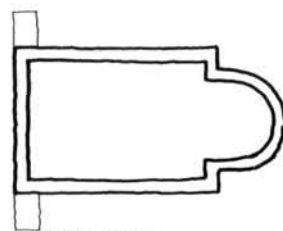
BADACSONYTOMAJ

ZÁNKA

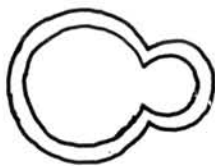
KISDÖRGICSE

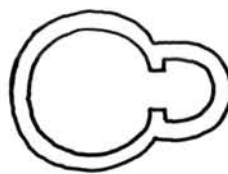
SZIGLIGET

VESZPRÉM
SZT. GYÖRGY-KÁPOLNA

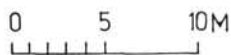
KESZTHELY
SZT. LŐRINC-KÁPOLNA

ÖSKÜ

GYULAKESZI
SZT. FERENC KÉSÉSE

1. Egy félköríves szentéllyel záródó templomok és körtemplomok Veszprém megyében (XI—XII. sz.).

1. Komitat Veszprém: Kirchen mit einer abschließenden Halbbogen-Apsis und Rundkirchen (XI—XII. Jh.).

1. Eglises à un seul choeur hémicirculaire et églises rondes du département de Veszprém (XIe—XIIIe siècles).

1. Церкви со святилищем, имеющим полукруглый свод, и круглые церкви в комитате Веспрем в XI—XII вв.

tonfűred, Szigliget) és a középkori falakba másodlagosan beépített római kőfaragványok, téglatöredékek (Ecsér, Aszfő, Felsődörgicse, Nagykeszi stb.) világosan utalnak arra, hogy a régebbi kor emlékei, épületmaradványai hatással voltak középkori településeink, templomaink helyének kijelölésében, s talán még azok formájának, szerkezetének kialakításában is részük volt. Veszprém megyében a legközvetlenebb hatással Zalavárott számolhatunk. A *Conversio* leírása szerint három templom állt itt a IX. század közepén.⁶ Id. Fehér Géza, Radnóti Aladár és Cs. Sós Ágnes ásatásai, valamint G. Turco 1569. évi felmérése nyomán három templom maradványait ismerjük ma az egykori zalai vár, illetve az annak közelében levő Récéskútnak nevezett területen. Ezek közül az 1019-ben Szent Adorján tiszteletére felszentelt bencés apátság temploma valószínűleg a IX. században említett, ugyancsak Szent Adorján tiszteletére épített templom helyén állhatott. Alaprajzát, méreteit G. Turco felmérése rögzítette számunkra. A feltehetően egyhajós, téglalap alaprajzú hajó egy félköríves szentéllyel zárult (1. kép 1.)⁷

Cs. Sós Ágnes tárt fel e területen egy másik, egy félköríves szentéllyel záródó kis templomot, amelynek építését a XI. századra határozta meg. (1. kép 2.)⁸

Zalavárott a harmadik templomot Radnóti Aladár tárt fel (Récéskút). A háromhajós belül háromfélköríves, kívülről egyenesen záródó templom építésének idejét a IX. századra tette.⁹ Cs. Sós Ágnes néhány évvel ezelőtt végzett hitelesítő ásatása során e templom alatt egy korábbi (IX. sz.) fatemplom maradványait figyelte meg. Az előkerült leletek, maradványok és rétegek alapján, a háromhajós kőtemplom építésének idejét a XI. századra módosította (1. kép 3.)¹⁰

Zalavárott tehát három olyan templom maradványát ismerjük, amelyek közül egy nagy valószínűséggel, a másik kettő pedig feltételezhetően a IX. században említett templomok helyén, vagy azoknak közelében állhatott. A Szent Adorján-templom és a Récéskúti-bazilika esetében tehát feltételezhető a korábbi építmény hatása a hely megválasztása és a névadó vonatkozásában. A formai, alaprajzi elrendezés tekintetében azonban egyelőre nem tudunk kimutatni ilyen kapcsolatot. A Récéskúti-bazilika IX. és XI. századi maradványai közti különbség arra utal, hogy a XI. században e területen „új templomtípusok” megjelenésével és elterjedésével is számolhatunk.

A Szent Adorján-templom és a Récéskúti-bazilika (XI. sz.) alaprajzai között mutatkozó különbséget ez esetben a különböző időben történt építkezés körülményeiben véljük fellelni. A bencés apátság alapítása a XI. század elején történt. Nem valószínű, hogy ez időben Zalavárott egyszerre két ilyen aránylag nagyméretű

— a hazai viszonyokat tekintve — templomot építettek volna. Az alapítás idejét és a templomhoz tartozó kőfaragványok vizsgálatának eredményét figyelembe véve,¹¹ a két templom közül az apátságot tartjuk a korábbiaknak, amely azután mintául szolgálhatott — az alaprajzi elrendezést illetően — a közelében épült kis templomok építésénél. Ezen alaprajz hazánkban való elterjesztését mi is az itáliai bencéseknek tulajdonítjuk. A kezdeti időszak központosító törekvései, az állami és egyházi szervezet egy személy — Szent István — által irányított kiépítése is a „szegényebb típus” (egy félköríves szentély) korábbi megjelenése mellett szól. A Récéskúti-bazilika építésének idejét talán a XI. század közepe táján kereshetjük, amikor első királyunk halála után, az őt követő Péter, Aba Sámuel, Endre, Béla új kapcsolatokat, támogatókat kerestek. Ebben az időben jelentek meg újabb alaprajzú templomtípusok nálunk (Feldebrő, Pécs, Szekszárd, Tarnaszentmária).¹²

A megye területén található középkori templomok és templommaradványok közül sikerült néhányat e korai, XI. század első felére tehető csoportba sorolni. Nem állítjuk teljes biztonsággal, hogy ezek mind álltak már a fent jelzett időpontban. Azonban az Árpád-kori építészetről most kirajzolódó kép, a társadalmunkban az időben végbemenő változások, valamint az emlékmagyból, azoknak helyéből levonható következtetések alapján valószínűnek tartjuk ezeknek korai felépítését.

Zalavár közvetlen hatókörzetébe tartozik Alsópáhok és Zalaszántó, ahol a zalavári, kisméretű templomhoz

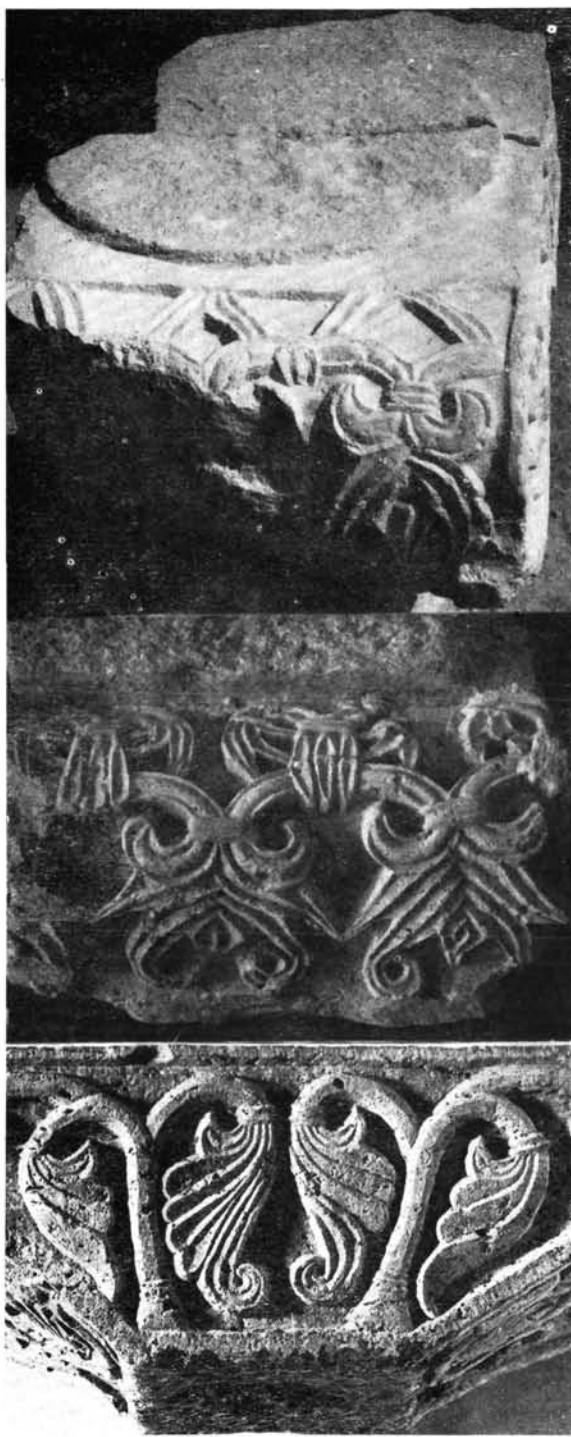

2. Tihany, az atemplom keleti fala. (Az ablak felett a másodlagosan beépített palmettás kő helye.)

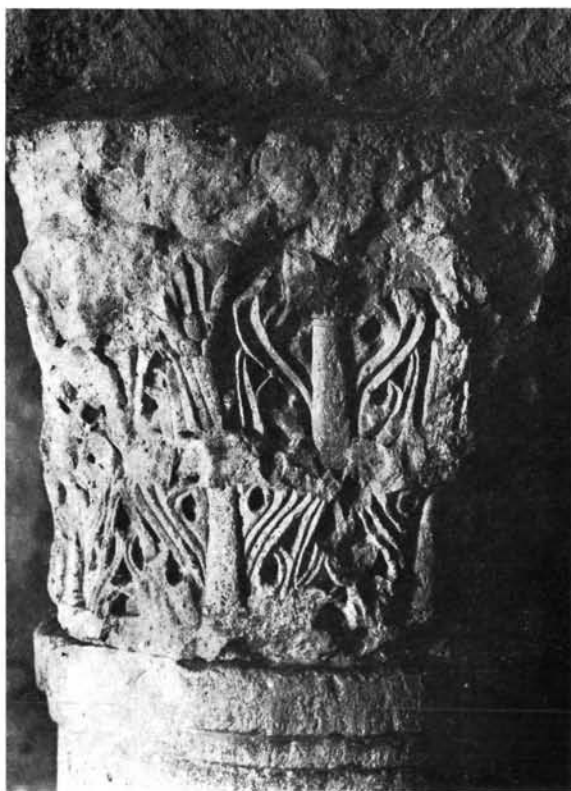
2. Tihany; Ostwand der Gruftkirche. (Über dem Fenster die Stelle des nachträglich eingebauten Palmettensteins.)

2. Tihany, mur est de la crypte (au-dessus de la fenêtre, la place de la pierre à palmettes, encastrée ultérieurement).

2. Тихань, восточная стена церкви. (Над окном место вторично встроеного камня пальметты.)

3. a) Tihany, az altemplom keleti falából kibontott palmettás kő (XI. sz. közepe).
 b) Veszprém, palmettás kő (XI. sz. közepe).
 c) Visegrád, vállkő (XI. sz. II. fele).
3. a) Tihany: Aus der Ostwand der Gruftkirche freigelegter Palmettenstein (Mitte des XI. Jh.).
 b) Veszprém: Palmettenstein (Mitte des XI. Jh.).
 c) Visegrád: Stützstein (zweite Hälfte des XI. Jh.).
3. a) Tihany, la pierre à palmettes, enlevée du mur est de la crypte (du milieu du XIe siècle).
 b) Veszprém, pierre à palmettes (du milieu du XIe siècle).
 c) Visegrád, chapiteau (IIe moitié du XIe).
3. a) Тихань, камень пальметты, вынутый из восточной стены церкви (середина XI века).
 б) Веспрем, камень пальметты (середина XI века).
 в) Вышеград, опорная подушка (вторая половина XI века).

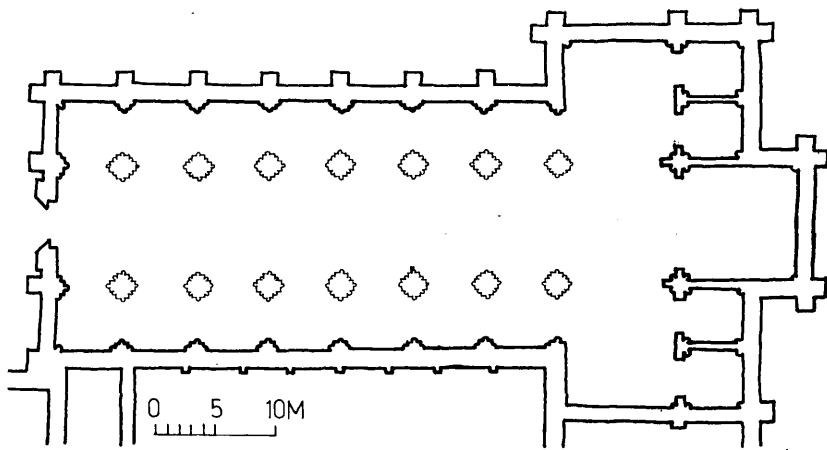

4. Feldebrő, palmettás oszlopfeje az altemplomban.
 4. Feldebrő: Palmetten-Säulenkapitell in der Gruftkirche.
 4. Feldebrő, chapiteau à palmettes dans la crypte.
 4. Фелдебрё, основание пальметты в церкви.

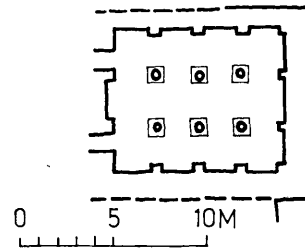
hasonló alaprajzú és méretű templommaradványokat tártak fel (1. kép 5–6.)¹³ (A zalaszántói feltárás második, 1963-ban végzett szakasza volt az első kísérlet — amikor a sekrestye padlója alatt feltételezett félköríves szentély előkerült — az újabb elképzelések ellenőrzésére.)¹⁴ Számolhatunk azzal, hogy több, XII–XIII. századra meghatározott, egy félkörívvel záródó templom — első formájában — már a XI–XII. században felépült [Badacsonytomaj, Balatonszepezd, Ecsér, Kisdörcs, Nemespécse, Szigliget(falu), Zánka].¹⁵ Ezekon kívül még több ilyen alaprajzú és méretű templom előkerülésével számolhatunk a megye területén (1. kép 7–12.). A XI. század első felében épülhetett az az egy félköríves szentéllyel záródó templom is, amelyet 1943-ban tárt fel Nagy László Zircen. Ez méreteit tekintve nagyobb az előbb említettekénél — királyi ispánság —, s e tekintetben inkább a zalavári bencés apátság templomával hasonlítható össze. (1. kép 4.)¹⁶

A fentiekből azonban nem következik, hogy minden egy félköríves szentéllyel záródó templom a XI–XII. században épült a megyében. Tudjuk, hogy még a XIII. század első felében is épültek ilyen alaprajzú templomok a megyében és máshol is (Búcsúszentlászló, Csemeszokpács, Felsőörs, Szentkirályszabadja). Fel-

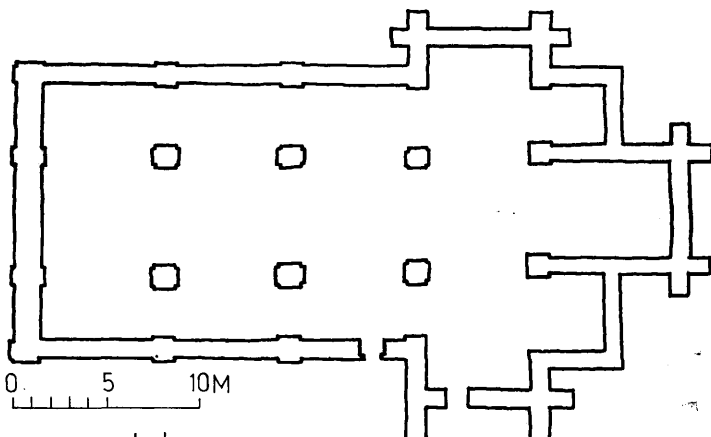

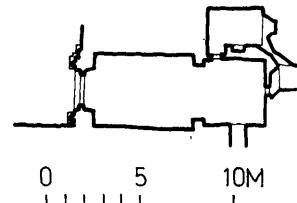
ZIRC CISZTERCITA KOLOSTOR TEMPLOMA REKONSTRUKCIO

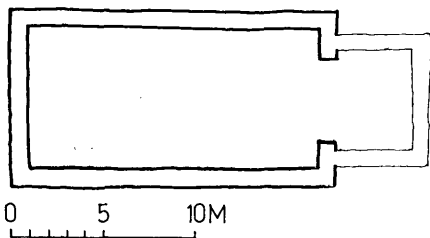
TIHANY
ALTEMLOM

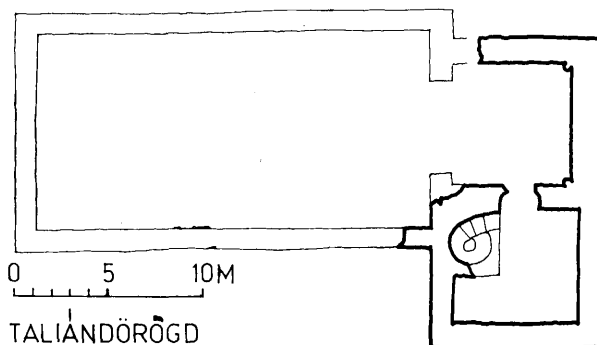
GYULAFIRÁTOT, PREMONTREI KOLOSTOR TEMPLOMA
REKONSTRUKCIO

VESZPREM
GIZELLA KAPOLNA

VESZPREM DOMONKOS APACAK
KOLOSTORA

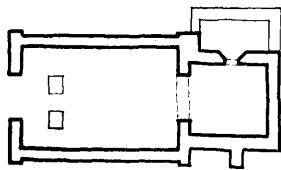
TALIANDOROGD

5. Egyenes szentélyzáródású szerzetesi, valamint királynői, püspöki alapítású templomok és kápolnák Veszprém megyében (XII—XIII. sz. ford. és XIV. sz.).

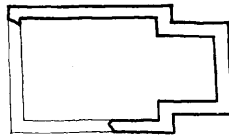
5. Komitat Veszprém: Kirchen und Kapellen mit linear abschließender Apsis, von geistlichen Orden, Königinnen oder Bischöfen gestiftet (Wende des XII. und XIII. Jh. sowie XIV. Jh.).

5. Eglises et chapelles à chœur rectangulaire, fondées par des religieux, des reines ou des évêques (département de Veszprém, du tournant des XIIe—XIIIe siècles, et du XIVe siècle).

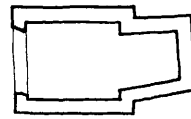
5. Церкви и часовни, построенные монастырями, королевой, епископом в комитате Веспрем и имеющие прямое святилище (рубеж XII и XIII веков, XIV век).

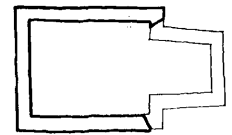
ASZÓFŐ-KÖVESD

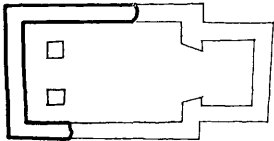
BALATONFÜZÜ-MÁMA

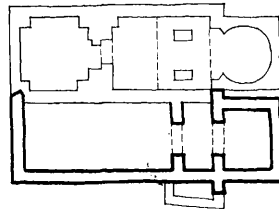
BALATONUDVARI

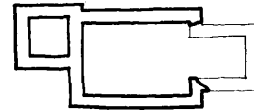
CSOPAK-KÖVESD

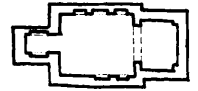
DÖRÖGSE-ALSÓDÖRÖGSE

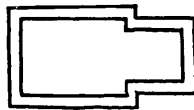
DÖRÖGSE-FELSDÖRÖGSE

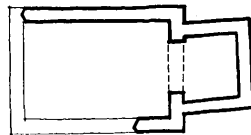
GYEPÜKAJÁN-NAGYKESZI

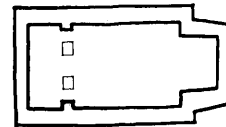
HÉVIZ-EGRECY

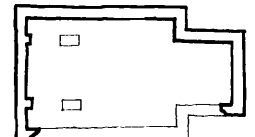
KISAPÁTI

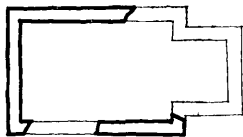
KŐVÁGÓÖRS-SÓSTÓKÁL

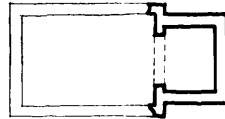
KÖVESKÁL-TÖTTÖSKÁL

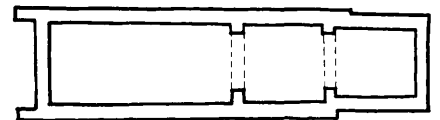
MINDSZENTKÁLL-KEREKIKÁL

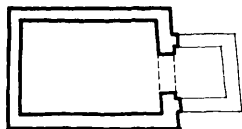
NAGYVÁZSONY-CSEPELY

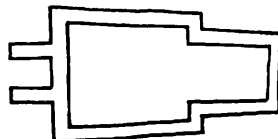
ÖRVÉNYES

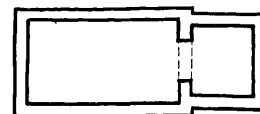
PÉCSELY

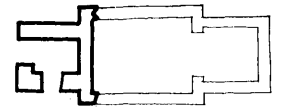
RÉVFÜLÖP

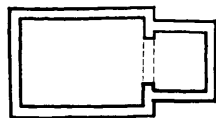
SÁSKA

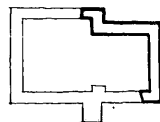
SÓLLY

SZIGLIGET-AVAS

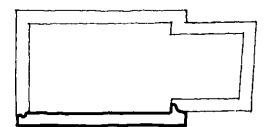
TIHANY-APÁTI

TIHANY-ÚTLAK

VILONYA

ZALASZENTŐ
II. PERIÓDUS

0 5 10 M

6. Egyenes szentélyzáródású falusi templomok Veszprém megyében (XIII. sz. közepe, XIV. sz. eleje).

6. Komitat Veszprém: Dorfkirchen mit linear abschließender Apsis (Mitte des XIII. und Anfang des XIV. Jh.).

6. Eglises de campagne à chœur rectangulaire dans le département de Veszprém (milieu du XIIIe siècle, début du XIVe siècle).

6. Деревенские церкви с прямым святилищем в комитате Веспрем (середина XIII и начало XIV века).

7. Románkori és koragótikus ablakok.
 a) Kisapáti, Szent Kereszt-kápolna (1245).
 b) Egregy, „temetőkápolna” (XIII. sz. közepe).
 c) Zalaszentő, plébániatemplom déli homlokzata.
7. Romanische und frühgotische Kirchenfenster
 a) Kisapáti: Heiligkreuz-Kapelle (1245).
 b) Egregy: Friedhofskapelle (Mitte des XIII. Jh.).
 c) Zalaszentő: Südfront der Pfarrkirche.
7. Fenêtres romanes et du style gothique précoce
 a) Kisapáti, Chapelle de la Sainte Croix (1245).
 b) Egregy, «chapelle du cimetière» (milieu du XIIIe siècle).
 c) Zalaszentő, façade sud de l'église paroissiale.
7. Окна романского и раннеготического стиля.
 a) Кишапати, часовня св. Креста (1245).
 б) Эгредь, кладбищенская часовня (середина XIII века).
 в) Заласанто, южный фасад приходской церкви.

tevéünk csak az, hogy ezzel a típussal és a körtemplomokkal (1. kép 13–16.) — amelyek között ugyancsak találunk XIII. században épültet (Kallósd) — indul meg hazánkban a templomépitkezés. Ezek nálunk a legkorábbi formák, amelyek azonban továbbélnek a XIII. század derekáig. Ekkor kezdik átvenni helyüket az egyenes-, majd a sokszögzáródású szentélyvel épített templomok. Közben a XI. század II. felében megjelenik nálunk is a háromhajós, három félköríves szentélyű templomtípus (Eger, Garamszentbenedek, Győr, Pécs, Somogyvár, Szeged stb.). Általában székesegyházak és szerzetesi templomok építésénél alkalmazták ezt a formát. E csoportba tartozó középkori templomot — a kívülről egyenesen záródó Récéskúti-bazilikán kívül — egyelőre nem ismerünk a megye területén.¹⁷ Más fontos szempontok mellett, ezért is nagy jelentőségű az ez évben megkezdett kutatás a veszprémi székesegyháznál és lenne kívánatos az almádi-, tihanyi- és veszprémvölgyi apácák kolostorának, templomának feltárása, további vizsgálata.

A megye XI. századi templomépitkezéseivel kapcsolatban igen fontos az úgynevezett palmettás kövek csoportjának további kutatása, az eredet kérdésének tisztázása, vagy jobb megközelítése. Ide tartozik még a kövek szerkezeti helyének és azoknak a templomtípusoknak meghatározása, amelyekhez ezek a kövek tartoztak. A Veszprémből ismert ilyen kövek mellett, most már Tihanyban előkerült palmettás köveket is ismerünk. Ezek a kövek az elmúlt években végzett tatározáskor kerültek elő a tihanyi templom szentélyének keleti falából, ahová azokat másodlagosan építették be. (2. kép).¹⁸ Ez egyrészt a közel azonos időben Veszprémben és Tihanyban dolgozó — feltehetően királyi — műhelyre, másrészt az elpusztult első tihanyi templomra utal. Erősíti azt az elmúlt évek kutatása során kialakult feltevést is, amely szerint az ugyancsak I. Endre által alapított visegrádi bazilita kolostorhoz tartozó vállkövek is a palmettás kövek csoportjába sorolhatók. E munka során vetődött fel annak lehetősége is, hogy egy feldebrői- és egy szegedi oszlopfő helyét e csoportban keressük (3. kép 1—3. és 4. kép).¹⁹

Az I. Béla által alapított (1061) szekszárdi bencés apátság templomából származó palmettás és szalagfonatos kövek képviselik e csoport leggazdagabb, s talán legkésőbb készült változatait. A centrális elrendezésű, háromhajós, három szentélyvel záródó templom alaprajzát éppen úgy egyedi alkotásnak tekinthetjük

hazánkban, mint a feldebrői templomét. Mindkettő — a centrális térképzést tekintve — bizánci jellegű. A palmettás, szalagfonatos díszítés is általában bizánci jellegűnek tartják. Ezek a templomalaprajzok már egészen mások, mint a korábban épült, egy félköríves szentélyvel záródóak.

Első királyunk halála után hamarosan felbomlott a általa szervezett és kiépített rend. Péter, Aba Sámuel, majd I. Endre és I. Béla új támogatókat kerestek, s ennek megfelelően erősítették kapcsolataikat politikai és gazdasági téren egyaránt. Ez természetesen kihatott az egyházszerkezetre is. I. Endre uralkodása idején meg-

8. Szigliget, Avasi-templomrom (XIII. sz. II. fele).
 8. Szigliget: Kirchenruine von Avas (zweite Hälfte des XIII. Jh.).
 8. Szigliget, ruines de l'église d'Avas (IIe moitié du XIIIe siècle).
 8. Сиглигет, развалины Авашской церкви (вторая половина XIII века).

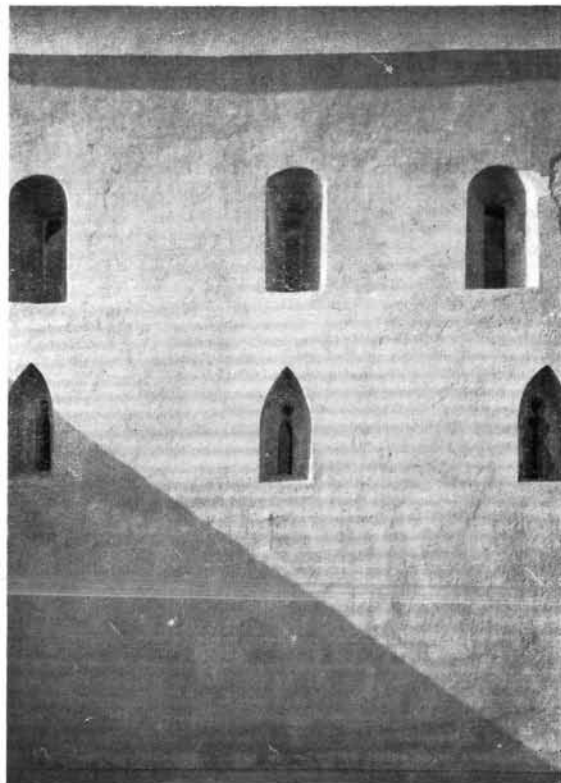
templomba. Fejlettebb szerkezetek jelentek meg és a gótika elemei is ismertté váltak.

A megye területén csak a XII. század végén épült zirci (ciszterci) apátság és a gyulafirátóti premontréi prépostság templomának alaprajzát ismerjük, amelyek e csoportba sorolhatók (5. kép 1–2.)²¹ A maradványok azt bizonyítják, hogy e templomok építésénél az ez időben Franciaországban, Itáliában, Belgium területén és Angliában²² — cisztercieknél és premontréieknél egyaránt — általánossá vált háromhajós, kereszthajós, egyenes szentélyzáródású alaprajz szolgált mintául. Valószínűnek tartjuk, hogy ezek az építkezések hatással voltak a közeli Pannonhalmán és Veszprémben (Gizella-kápolna, domonkosok) folyó — XIII. század első felében — építkezésekre. Ebben az időben terjed el nálunk a kereszthajó nélküli — egy- és háromhajós — egyenes szentélyzáródású templomtípus a bencéseknél, premontréieknél és a domonkosoknál [Pannonhalma, Árpás, Buda (?), Margitsziget, Turóc, Veszprém stb.]. Ez a templomtípus a XIII. század második felében — a tatárjárást követő építkezések idején — gyorsan elterjedt országszerte a falusi templomépítészetben (6. kép).²³

Az egyenesszentélyzáródású templomkérdésének vizsgálatát Veszprém megyében kezdtük, ahol ez a típus

erősödött újból a királyi hatalom, helyreállt a rend. A királyt felesége révén erős kapcsolatok fűzték Kievhez, amely a XI. század közepén fénykorát élte. Az Andre által alapított kolostorokban (Tihany, Visegrád) orosz szerzetesek éltek.²⁰ Feltételezhető, hogy ez időben érkeztek hazánkba velük együtt azok a mesterek, akik, vagy akiknek hatására hazai (királyi) műhelyben dolgozó mesterek készítették a palmettás csoportba tartozó darabokat. Az említett feldebrői és szegedi oszlopfők, valamint néhány székesfehérvári és esztergomi kőfaragvány, töredék, arra enged következtetni, hogy talán az utóbbi megoldás állhat közelebb az igazsághoz.

A XII. század közepe táján két francia eredetű szerzetesrend telepedett meg hazánkban, a premontréiek és a ciszterciek. Valószínű, hogy első templomaikat az otthoniak mintájára készítették. A reformokat hirdető két szerzetesrend templomai a régebbi túldíszítettséggel szemben az egyszerűséget, világosságot sugározták. Az alaprajz is egyszerűbb lett. A szentélyek a korábbi félköríves megoldás helyett egyenesen záródtak. Nagyobbak lettek az ablakok, hogy több világosság jöjjön be a

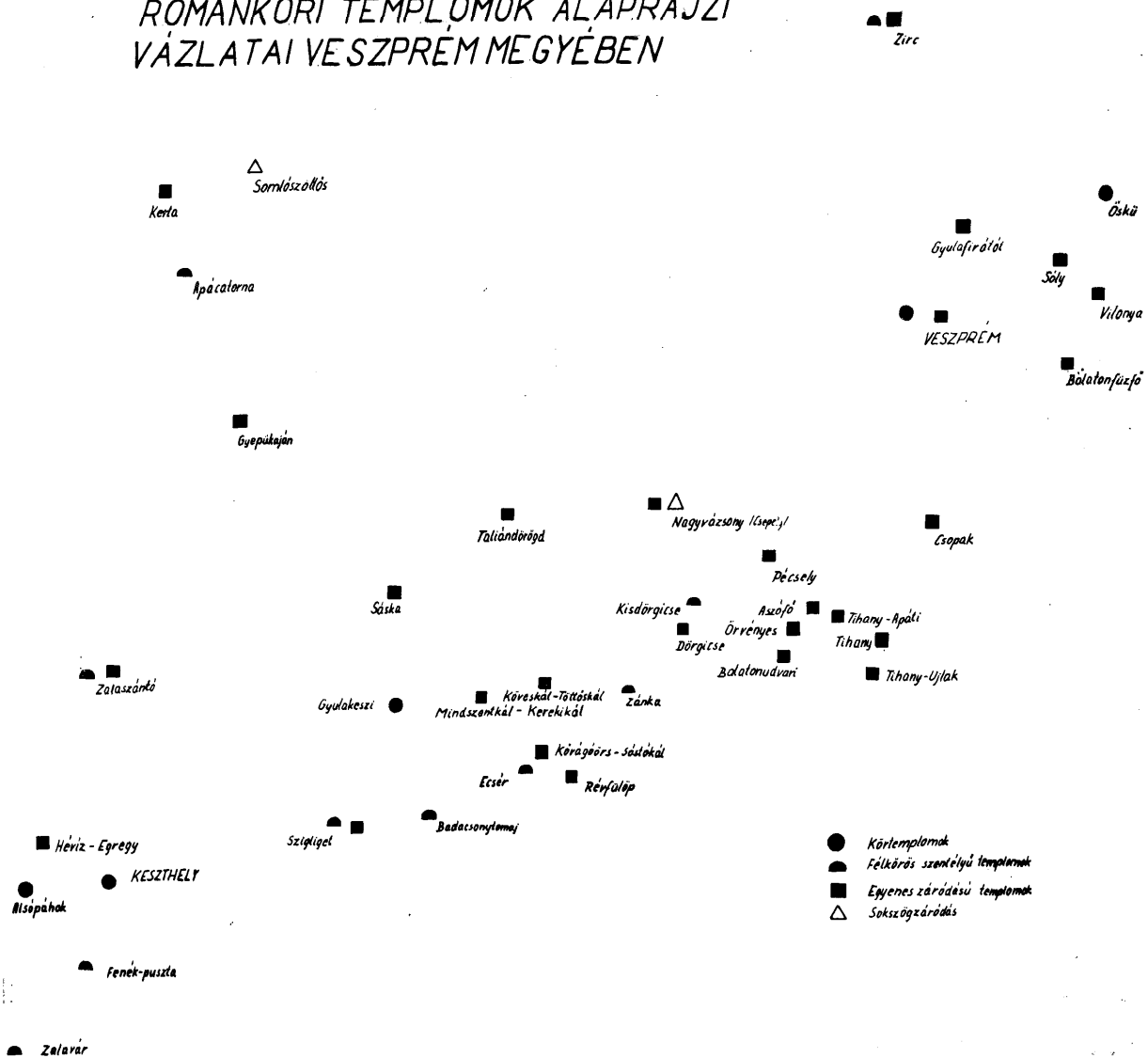
9. Lovászpataka, ev. templom délről. (Románkori és koragótikus ablak elrendezés.)

9. Lovászpataka: Südsicht der evangelischen Kirche. (Romanische und frühgotische Fensteranordnung.)

9. Lovászpataka, temple protestant vu du Sud (disposition des fenêtres en styles roman et ogival précoce).

9. Ловаспатака, южная сторона евангелической церкви. (Расположение окон романского и раннеготического стиля.)

ROMÁNKORI TEMPLOMOK ALAPRAJZI VÁZLATAI VESZPRÉM MEGYÉBEN

10. Románkori templomok alaprajzi vázlatai Veszprém megyében.
10. Komitat Veszprém: Grundriffsckizzen romanischer Kirchenbauten.

10. Esquisses de plans des églises de l'époque romane (département Veszprém).

10. Схемы планировки романских церквей в комитате Веспрем.

nagy számban található. Sikerült ezeken több olyan részletet megfigyelni és összefüggést felismerni, amelyek nagy segítséget jelentettek a pontosabb korhatározásban. Egy ilyen részletet találtunk a szentgyörgyhegyi (Kisapáti) Szent Kereszt-kápolnán, amely 1245-ben, vagy egy évvel azelőtt épült (6. kép 9.).²⁴ A hajó déli falában megmaradt két Árpád-kori ablak elrendezésében és méreteiben a románkori megoldásokhoz igazodik, de a nyílás külső záródása már magában rejti a „csúcsíves formaképzés” gyökereit (7. kép 1.). Használó ablakforma található a szigligeti Avasi-templomrom tornyán (8. kép) és az egregyi templom hajójának és szentélyének déli falában (7. kép 2.). Ez az ablakforma igen ritkának mondható, s így a kisapáti templom épí-

tési idejének ismeretében aránylag pontos korhatározást tesz lehetővé. Ezt a formát tartjuk ezen a vidéken átmenetnek a félköríves románkori és a korai csúcsíves ablakok között (7. kép 3. és 9. kép).²⁵ E formához állhattak közel a lebontott sóstókáli, a Káptalantóti közelében álló sabarhegyi- és Tihany-Ujlak egykori templomának ablakai. Ez utóbbinál a szentély boltozatának maradványai is a XIII. század II. felében történt építkezésre utalnak. A felmért templomok egy részét az ablakok és a szentély viszonya (a lebontott nagypécselyi), vagy a kapuk formája (Aszófő, Balatonudvari, Révfülp), a tornyok és a kegyúri karzat (Alsődörgicse, Egregy, Gyepükaján-Nagykeszi), valamint a boltozat (Veszprém, Gizella-kápolna), gótikus ablak határozza

meg a XIII. század második felére, esetleg még annál is későbbi időre (Taliándörög), az okleveles adatokkal vagy ásatási eredményekkel egybehangzóan.²⁶

Találtunk még egy olyan részletet, a kereszt alakú nyílást, amely eddig nem szerepelt Árpád-kori építészeti jegyei között. Egyik legérdekesebb hazai példája a felsődörgicsei templomrom nyugati falában található. Ilyen nyílás volt egykor a XIII. század közepe táján épített ecséri és szentbalázi templomtornyon is. Az ezzel kapcsolatos vizsgálat arra az eredményre jutott, hogy nálunk ezek a nyílásformák leggyakrabban egyenes szentélyzáródású templomok oromfalainak, vagy kereszthajóknak (Ócsa) csúcsrészében helyezkedtek el. Elterjesztésükben nálunk a premonstratenseknek jelentős szerepük lehetett. Ritkábban más helyeken is előfordulnak (Felsődörgicse), amikor talán a keresztelőkúttal hozhatók kapcsolatba.²⁷

Az egyenes szentélyzáródású templomok építése a megyében a taliándörögdivel zárul talán (5. kép 6.). A megye területén is megjelennek a sokszögzáródású szentélyek, amelyek már a gótikus építkezés korát

jelzik (Nagyvázsony, Szent István-templom első építési szakasza). Ez egyben a szerény kezdetből induló, majd fokozatosan fejlődő, sokszínűvé váló gazdag formavilágú magyar románkori lassú elhalását is jelezte, amely csaknem három századon keresztül élt, és virágzott hazánkban.

Nem állítjuk azt, hogy a fent ismertetett fejlődés-történet minden részletében kidolgozott,²⁸ minden számbavett templom korhatározása azonos értékű. Sok feltárás és további kutatás szükséges még ahhoz, hogy Árpád-kori építészeti története világosan rajzolódjon ki előttünk a megyében és az egész országhoz egyaránt. Az e téren végzett kutatás, a kérdés újszerű felvetése már eddig is hozzájárult az eddig ismert kép bővítéséhez. Reméljük, hogy a megye területén folyó régészeti, műemléki kutatás keretében sor kerül rövidesen a XI—XIII. századi építészet eddig elmaradt, igen fontos emlékeinek feltárására. A megyei múzeumi szervezet, s a külső intézményekben dolgozók jól összehangolt munkájával bizonyára szép eredmények születnek majd.

Kozák Károly

JEGYZETEK

¹ Éri István és Koppány Tibor előadásai.
² Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1939. 25—29.
³ E felfogásunkat az Arch. Ért. 1966. évi (93. k.) I. számban megjelent, Félköríves szentélyű templomaink a XI. században című dolgozatban ismertettük először.
⁴ Kozák Károly: A szegedi szent Dömötör-templom építéstörténetének kérdései (Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 1967. 143—149.).
⁵ Gerevich Tibor: i. m. — Kozák Károly: A románkori egyenes szentélyzáródású templomok hazai kialakulásáról. (Magyar Műemlékvédelem. Budapest, 1966. (III.) 111—132.)
⁶ M. Kos: *Conversio Bagvariorum et Carantanorum*. Laibach, 1936.
⁷ G. Fehér: *Les fouilles de Zalavár (1951—1953)*. Acta Hung. Budapest, 1954. (4) 267—273. — A. Sós—S. Bökönyi: Zalavár Budapest, 1963. (Arch. Hung. XLI. 160—68.)
⁸ A. Cs. Sós: *Rapport préliminaire des fouilles exécutées autour de la chapelle du chateau de Zalavár*. (Acta Hung. Budapest, 1954. (4) 267—273. — A. Sós—S. Bökönyi: Zalavár Budapest, 1963. (Arch. Hung. XLI. 160—68.)
⁹ Radnóti Aladár: Jelentés az 1946 szeptember 20-ig Zalavárott folytatott ásatásokról. Magyar Múzeum, 1947. II. füz. — Dercsényi Dezső: *L'église de Pribina à Zalavár. Etudes Slaves et Roumaines*. 1948. — Entz Géza—Gerő László: A Balaton környék műemlékei. Budapest, 1958. 14—16.
¹⁰ Ágnes Cs. Sós: Über die Fragen des frühmittelalterlichen Kirchenbaues in Mosapurc-Zalavár. (Das östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart. Wiesbaden, 1966. 69—86.) — (Mindhárom alaprajz megtalálható a Rég. Top. I. kötetében és Koppány Tibor: A Balaton-Felvidék románkori templomai. Veszprém, 1963. c. munkájában.)
¹¹ Entz Géza: *Un chantier du XIe siècle à Zalavár*. (Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts. Budapest, 1964. 17—124.)
¹² Gerevich Tibor: i. m. — Dercsényi Dezső: A magyarországi művészet története. Budapest, 1961. 17. és 33—34. — Kozák Károly: A székesfehérvári királyi bazilika legkorábbi építkezési korszakai. (Székesfehérvár Évszázadai. I.) Székesfehérvár, 1967. 141—53.
¹³ Szántó Imre: Egy dunántúli falu. Alsópáhok története. Budapest, 1960. 55—56. — Koppány Tibor: i. m. 85.
¹⁴ Kozák Károly: A zalazántói templom feltárása és környékének középkori története. Arch. Ért. 1962. évi 2. sz. 220—235.

¹⁵ Békefi Remig: A Balaton környékének egyháza és várai a középkorban. Budapest, 1907. — Koppány Tibor: i. m. — Sz. Czeglédy Ilona—Koppány Tibor: A középkori Ecsér falu és temploma. Arch. Ért. 1964. évi 1. sz. 41—60. (A falu korai említése, a feltárás során előkerült S-végű hajkarika, valamint a hajó D-i falában látható „opus spicatum” és a templom korai átépítése felveti annak lehetőségét, hogy az építés időpontját a XI. században keressük.) — Éri István—Gerőné Krámer Márta—Szentlélek Tihámér: A dörgicsei középkori templomromok. Magyar Műemlékvédelem (1959—1960). Budapest, 1964. 95—114. — Kozák Károly: Szigliget. Budapest, 1961. 12—13. — (A fenti munkákban található történeti adatok, régészeti megfigyelések alapján gondoltunk arra, hogy ezeknek a templomoknak egy része már felépült a XII. vagy esetleg már a XI. században. Lehetett közöttük azonban olyanok is, amelyek a XIII. században épültek, mint a felsőörsi-, szentkirályszabadjai- és söci (Dabas) templomok. E kérdésben tisztában láthatnánk, ha az említett helyeken kisebb feltárára kerülhetne sor.)
¹⁶ A zirci ásatás feldolgozás alatt. Dokumentációja: Veszpr. Múz. Adattára 8811. 79. A gyulafirátóti alaprajz közléseért, valamint az alaprajzoknak előadáshoz való elkészítésében távollétemben nyújtott segítségért e helyen mondok köszönetet Koppány Tibornak, a rajzolásért pedig Papp Imrénének és Komjáthy Attilánénak. (Az alaprajzok vázlatként kezelve, csak az alapformák, méretek össze hasonlítása, valamint a számzerűség érzékeltetése céljából készültek.)
¹⁷ K. H. Gyürky: Die St. Georg-Kapelle in der Burg von Veszprém. Budapest, 1963. 341—408. (Acta Arch. Hung.) — Sági Károly: Magyarország Régészeti Topográfiája. I. k. (Veszprém megye). — (A Récsekúti bazilika mellett nem említettem meg a római emlékeknek számító Sági Károly által feltárt fenékpusztai II. sz. bazilikát, amely ugyancsak félköríves szentéllyel zárul. E templom a zalaváriakkal együtt hatással lehetett templomépítészetünk kialakulására.)
¹⁸ G. Krámer Márta—Tóth Sándor: A tihanyi apátság templom és kolostor 1965. évi felújítása. Műemlékvédelem. X. évf. (1966) 4. sz. 234—237.
¹⁹ 4. sz. jegyzet. — Az itt említett feldebrői követ közli Gerevich Tibor idézett munkájában (C tábla 2. ábra). — (A Tihanyban előkerült palmettás követ a szentély K-i falában találták, másodlagos helyzetben az ablak feletti részen (2. kép). A képen látható falszóvet eléggé egységesnek látszik. Az ablak sem mondható jelenlegi formájában XI. században készültnek. Ezek is arra intenek — korábban felvetett megfontolások

mellett —, hogy a jelenleg ismert egyenes szentélyzáródás, talán nem a legkorábbi építkezés maradványa.)

²⁰ Dercsényi Dezső: Visegrád műemlékei. Budapest, 1951. 12—14. és 96. (8. és 9. jegyzet). — (A visegrádi kolostortemplom bal oldalán látható, keskeny, félköríves szentélyel záródó hajó feltehetően a legkorábbi építkezésekhez tartozhatott.)

²¹ Az itt közölt zirci alaprajzot Hümpfner Tibor: A zirci apátsági templom átátása (1912—13) c. munkájából vettük át, amely a Veszprém Megyei Múzeum Közleményei-nek 2. kötetében (Veszprém, 1964) jelent meg. Az alaprajz léptéke nem egyezik a tábla többi ábrájának léptékével, ezért közöljük a templomnak az átátó által megjelölt hosszát (kb. 60 m).

²² Fr. M.—Anselme Dimier: Recueil de Plans d'Eglises Cisterciennes I—II. Paris, 1949. — Lelia Fraccaro de Longhi: L'architettura delle Chiese Cisterciensi. Italiana. Milano, 1958.

²³ 5. sz. jegyzet. — Kozák Károly: Győr-Sopron megye középkori egyeneszáródású templomairól. Arrabona. VII. (1965) 133—154. — Kozák Károly: Borsod megye egyenes szentélyzáródású középkori templomai. Herman Ottó Múzeum Évkönyve. V. (1965) 223—257.

²⁴ Bogay Tamás: A Szent György-hegyi Szent Kereszt-kápolna. Különlenyomat a Technika 1943. évi 4. számából.

²⁵ A hajó déli falában szimmetrikusan elhelyezett — aránylag magasan — három félköríves záródású, keskeny nyílású ablak román kori falusi templomaink egyik legfontosabb jegye. E kérdésről már korábban megemlékeztünk (5. és 14. jegyzet), legrészletesebben „A lovászpatai evangélikus templom feltárása és helyreállítása” (Magyar Műemlékvédelem. II. Budapest. 1964.) 152—153. és 157—161. című dolgozatunkban.

²⁶ Az említett templomokkal kapcsolatos fontosabb adatok megtalálhatók az 5., 10. és 15. jegyzetekben.

²⁷ Kozák Károly: Kereszt alakú nyílások középkori templomainkon. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. VI. Veszprém, 1968.

²⁸ A kutatás jelenlegi állása, s az előadások előre meghatározott, aránylag rövid időtartama nem tette lehetővé, hogy oly fontos emlékeket, mint a veszprémi székesegyház, vagy a felsőörsi prépostság (Erdei Ferenc—Tóth Sándor: Felsőörs prépostsági templom helyreállítása. Helyreállított műemlékeink. 20. sz.), bevonjunk előadásunkba, más emlékekkel együtt (Veszprémvölgyi apácák kolostora, Kéttornyúlak, Somlószlós stb.). E kutatásoktól, illetve azok feldolgozásától várjuk a most felrajzolt kép bővítését, eddigi ismereteink további gyarapítását.

Die Kirchenarchitektur des XI—XIII. Jahrhunderts im Komitat Veszprém

Im Zuge der in den letzten zehn Jahren durchgeführten Forschungen im Bereich der Denkmalkunde, Archäologie, Geschichte und Kunstgeschichte belebte sich das Interesse für die Entwicklung der ungarischen Architektur zur Zeit der Árpáden. Dementsprechend beschleunigte sich auch der Rhythmus des Forschungseifers, bedingt durch den zeitlichen Ablauf der Wiederherstellung der Baudenkmäler und durch den Wunsch nach Sammlung immer neuer Erkenntnisse. Ein sehr großer Teil dieser Forschungen betraf die auf dem Gebiet des Komitats Veszprém vorhandenen Baudenkmäler. Im Zuge dieser Forschungsarbeiten traten die Umrisse neuer Zusammenhänge, man könnte in gewissem Sinne auch sagen, solche als „Gesetzmäßigkeiten“ anzusprechender Wahrnehmungen in Erscheinung. Die sodann eingeleiteten Untersuchungen und Analysen führten folgerichtig zur Erweiterung unserer, die Árpádenzeit betreffenden architektonischen Erkenntnisse, in gewissen Fällen auch zu ihrer Änderung.

Gegenüber unseren bisherigen Vorstellungen über die Anfänge der damaligen architektonischen Formgebung auf ungarischem Boden, entfaltete sich vor uns in großen Umrissen ein Bild, das wohl bescheidener war als das bisherige,

unserer Meinung nach jedoch der Geschichte und gesellschaftlichen Entwicklung der auf dem Gebiet des Komitats ansässig gewordenen ungarischen Stämme viel besser entsprach. Diese Forschungen begannen mit Untersuchungen über Grundriß und Aufbau unserer Kirchen aus der Árpádenzeit. In erster Reihe war man auf ihre baulichen Ausmaße sowie auf eine Gruppeneinteilung der Formgebung ihrer Apsiden bedacht, ob mit halbbogenförmigem, linearem oder vielgewinkelttem Abschluß. Hierbei wollte man auch eine genauere chronologische Zeitfolge des Baugeschehens erzielen. Die ersten solchen Anfänge betreffen eben die auf dem Gebiet des Komitats Veszprém befindlichen Baudenkmäler (Zalaszántó, Szigliget, ferner die Frage der mit linearer Apsis schließenden Kirchbauten des Mittelalters sowie der Südfront romanischer Dorfkirchen, der Fensteranordnung und der kreuzförmiger Öffnungen).

Zu diesen ersten Anfängen kamen dann in der Zwischenzeit neue Erkenntnisse hinzu. Dies ermöglicht auch, daß wir über die kirchlichen Bauten des Komitats im XI—XIII. Jahrhundert etwas ausführlicher, aber immer noch recht skizzenhaft sprechen können.

Károly Kozák

Architecture religieuse aux XIe—XIIIe siècles dans le département de Veszprém

Les fouilles du patrimoine historique, artistique et archéologique, menées pendant la décennie passée ont éveillé l'intérêt pour l'histoire de notre architecture de l'époque arpadienne. La cadence des fouilles a été aussi accélérée, d'une part par le rythme des reconstructions et de l'autre part par le désir de connaître mieux le passé. Une partie remarquable de ces fouilles a porté sur les monuments historiques du département de Veszprém. A la suite des travaux, les contours de nouveaux rapports se sont révélés, phénomènes qui dans un certain sens, ont un «caractère régulier». Les recherches, les analyses menées à partir de ces hypothèses nous ont permis d'élargir nos connaissances concernant notre architecture à l'époque arpadienne, et, dans certains cas, la modification de celles-là.

Contrairement à la conception acceptée jusqu'ici, ce sont les contours d'une image de beaucoup plus modeste qui se sont dessinés, mais selon notre opinion cette image est

plus conciliable avec l'histoire, avec le développement social des Hongrois qui établissaient leur patrie sur ce sol. Ces recherches portaient sur l'examen de plans et de constructions de nos églises de l'époque arpadienne, en les classant avant tout selon leurs proportions et selon la forme de leur chœur (hémi-circulaire, rectangulaire ou polygone), en tâchant d'établir une chronologie plus précise. Les premières tentatives ont été effectuées justement sur les monuments historiques du département de Veszprém (à Zalaszántó, Szigliget, problèmes des églises médiévales au chœur rectangulaire, façade sud des églises romanes de campagne, disposition des fenêtres, baies en forme de croix).

La période écoulée depuis ces premières tentatives a fourni de nouvelles données qui nous permettent de parler avec plus de détails, mais encore toujours à grands traits seulement de l'architecture religieuse du département aux XIe—XIIIe siècles.

Károly Kozák

ЦЕРКОВНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО В КОМИТАТЕ ВЕСПРЕМ В XI—XIII ВЕКАХ

Благодаря исследованиям по архитектурным памятникам, археологии, истории и истории искусства, проведенным в прошедшее десятилетие, оживился интерес к истории архитектуры периода Арпадов. Ускорился и темп исследований, что было вызвано с одной стороны размером работ по восстановлению архитектурных памятников, а с другой — страстью к знаниям. Довольно значительная часть этих исследований касалась архитектурных памятников, находящихся на территории комитата Веспрем. В процессе исследований перед нами открылись новые связи, круг характерных черт, которые можно назвать «закономерностями». Исследования, анализ расширили наши знания в области архитектуры периода Арпадов, в некоторых же случаях дали возможность для их модификации.

В противоположность установившимся представлениям о начальном этапе венгерской архитектуры стала вырисовываться картина более скромная, но, по нашему мне-

нию, гораздо лучше прежней согласующаяся с историей обосновавшихся здесь венгров и историей развития общества. Исследования эти начались в связи с возникшим требованием к установлению более точного определения времени строительства; для этого изучались планировка и вид церквей, относимых к периоду Арпадов. В первую очередь исследовались и группировались размеры и формы святилищ (с полукруглым сводом, прямые, многоугольные). Первые исследования начались именно с архитектурных памятников комитата Веспрем (Заласанто, Сиглигет, средневековые церкви с прямым святилищем, вопрос о порядке южного фасада и окон в деревенских церквях романского стиля и крестообразных отверстиях).

За время, прошедшее с тех пор, накопились новые материалы, дающие возможность говорить об архитектуре церквей XI—XIII веков в комитате Веспрем более подробно, но все еще только в общих чертах.

Карой Козак

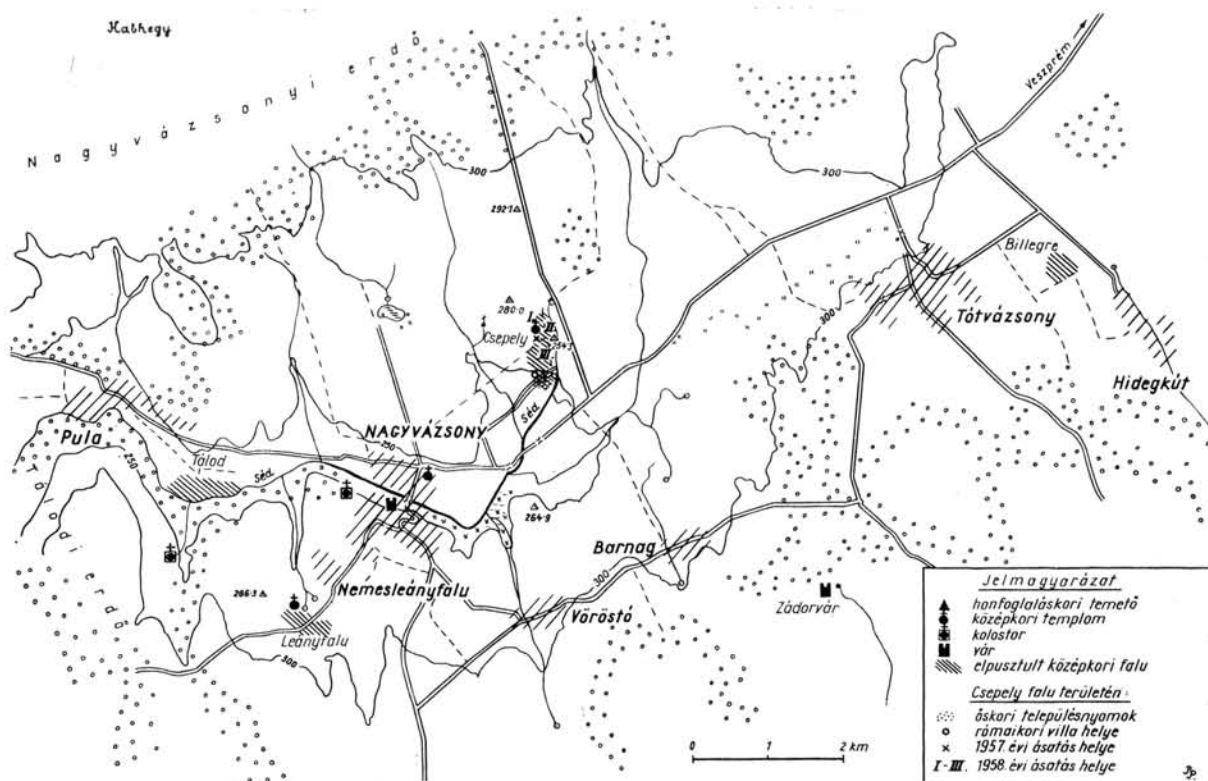
Ásatások Csepelyen

A Veszprémből Nagyvázsony felé tartó utas, alig hogy kiér a városból és áthalad a búza és kukoricatáblákkal borított dombokon, kitárul előtte a vázsonyi medence. A fasorral szegélyezett út mentén szántóföldek táblái sorakoznak, melyeket a domboldalak magasabb részein ligetes legelők váltanak fel. Távolabb erdővel takart hegyek zárják le a látóhatárt, melyek közül messze kiemelkedik magányos ormával a Bakony csúcsa, a Kabhegy. A megkapó természeti környezetet a medence szegélyén egymástól kisebb-nagyobb távolságra sorakozó falvak teszik elevenné, otthonossá. A völgyet NY felé a vidék központja Nagyvázsony zárja le a helyreállított Kinizsi várral, a Szent Mihály pálos-kolostor impozáns romjaival és egyéb nevezetes műemlékeivel (1. kép).

A középkorban Nagyvázsony és a környék egység

sokkal szorosabb volt. A vár nemcsak az itt elágazó utak ellenőrzésére és a völgy védelmére szolgált, hanem a hozzátartozó feudális birtok gazdasági központja is volt. Fennhatósága alá számos, a ma is létezőknél jóval több falu tartozott. A vár urának adóztak a környékbeli falvak jobbágyai és szolgáltak kézművesei, de a falvak népének soraiból került ki a vár katonasága is. Ugyanakkor a kolostor a vidék kulturális életének központja volt. A pálosok a várbeliekhez hasonlóan a környékbeli falvak népének szolgáltatásaiból éltek. Soraikat bizonyára a vidék tanulni vágyó fiataljaival egészítették ki. A kezeikből kikerült irodalmi emlékeink tanúsága szerint a vár urain kívül a falvak előkelői számára is dolgoztak.

A vár, a kolostor és a falvak élete tehát szorosan összefonódott.

1. Nagyvázsony és környékének régészeti lelőhelyei.
1. Nagyvázsony und Umgebung: Archäologische Fundorte.

1. Sites de Nagyvázsony et ses environs.
1. Археологические объекты в Надьявжоне и окрестностях.

A Kinizsi-vár és a Szent Mihály kolostor feltárásával és műemléki helyreállításával, illetve megóvásával egyidőben szükségszerűen felmerült az a követelmény, hogy az ásások során a feudális központ életéről kialakuló kép a hozzá tartozó falvakban végzett ásások eredményeivel egészüljön ki.

E falvak többségéről csupán igen hézagos történeti adatok állnak rendelkezésünkre, illetve néhányra ismerjük középkori templomát. A kutatások megkezdése előtt sorra jártuk azokat az elpusztult falvakat, amelyek részletesebb vizsgálata számba jöhetett. A falvak közül Csepely látszott régészeti feltárássra legalkalmasabbnak. E faluról aránylag sok történeti adatot ismerünk, ami részint a későbbi munkánkat segítette, részint pedig kiegészítette a feltárások eredményeinek tanúvallomását. Megvan a falu templomának romja is, a falu pedig beépítetlen területen, szántóföldön fekszik. A feltárásnak nem volt s továbbra sincs komoly akadálya.

A faluásatást a Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztálya, a helyreállításokat pedig az Országos Műemléki Felügyelőség végezte. Ez az ásatás az első komoly

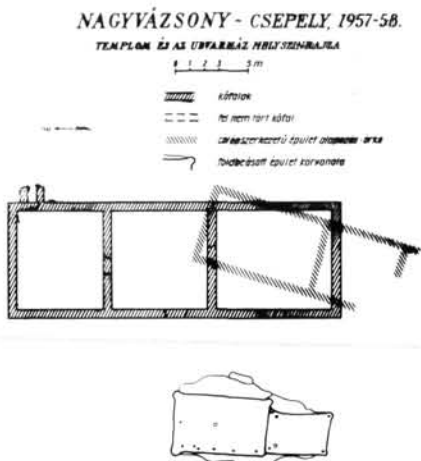
2. A csepelyi pusztatemplom D felől.
2. Csepely: Südansicht der Puszta-Kirche.
2. L'église de la puszta à Csepely, vue de Sud.
2. Чепейская степная церковь с южной стороны.

lépés volt annak megvalósítására, hogy egy zárt területnek középkori életéről teljesebb keresztmetszetet nyerjünk. Ugyanakkor a település általános megismerésén túl az ásatás közvetlen célja az is volt, hogy tájékozódjunk a dunántúli középkori falusi házak formájáról, beosztásáról, építésmódjáról stb., vagyis az Alföld több helyéről már ismert hasonlókorú emlékekhez az ország e vidékéről is összehasonlítható emlékananyagot nyerhessünk.

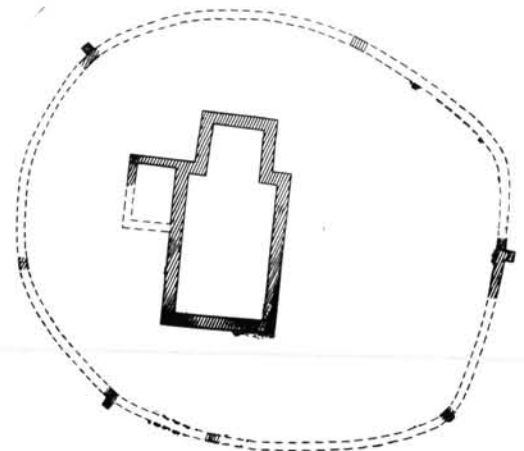
A munkát Csepelyen 1957-ben a templom teljes feltárással és műemléki megóvásával, illetve a falu területén próbaásatással kezdtük, majd 1958-ban Méri István irányításával a Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztályának munkaközössége nagyobb arányú ásatást végzett a templom közelében levő udvarháznál és a faluban néhány egyszerű lakóház helyén.

A továbbiakban vázlatosan ismertetem a falu történetét az okleveles adatok alapján, majd rátérek az ásások eredményeire.

Csepely falut 1086, majd 1135-ös keltezésű hamis, valójában XIII. századi oklevél említi először, mint a bakonybéli apátság szőlőtermő birtokrészét. Az első hiteles adat 1233-ból való. A falu lakói ekkor királyi pohárnokok és királyi vadászok voltak. A XIV. századi adatok szerint is közvetlenül a királynak tartoztak szolgáltatásokkal. E század végén a környék birtokos családjának, a Zádor-vár és a nagyvázsonyi lakótorony építőinek, a Vezsenyieknek egyik ága itt lakott. A Vezsenyiek és a faluban lakó kisnemesek között állandó viszálykodások voltak. A periratok sok értékes adatot megőriztek számunkra. Ezekből ismerjük meg a későbbiekben is szereplő Csepelyi család nevét is.

3. Nagyvázsony-Csepely, templom és udvarház az 1957—58-as ásatás alapján.
3. Nagyvázsony-Csepely: Kirche und Wohnsitz nach den Grabungen in den Jahren 1957—58.

3. L'église et le manoir de Nagyvázsony-Csepely, d'après les fouilles de 1957—58.
3. Надважоньско-чепейская церковь и господский дом после раскопок 1957—58 гг.

4. A nemesi udvarház D felől.
 4. Adelige Wohnsitz von Süden her.
 4. Le manoir vu du Sud.
 4. Господский дом с южной стороны.

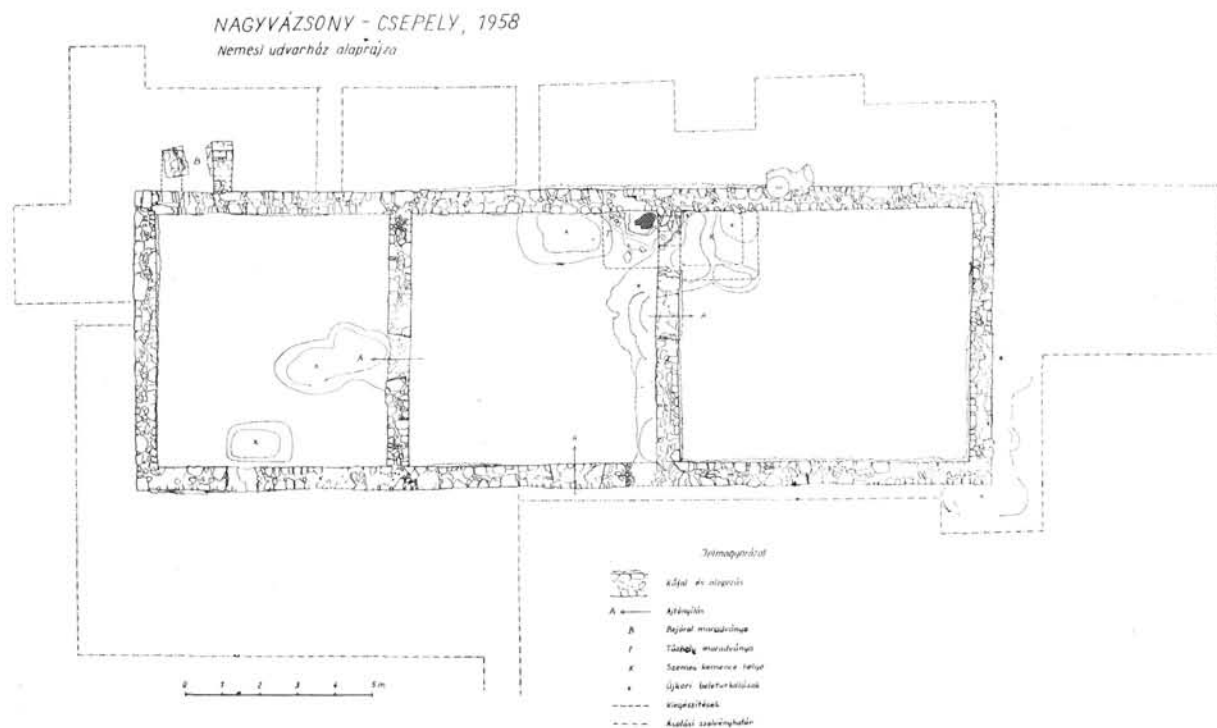
6. Az udvarház K-i bejáratának maradványai.
 6. Überreste des Osteingangs zum adeligen Wohnsitz.
 6. Restes de l'entrée est du manoir.
 6. Остатки восточного входа в господский дом.

1453-től a Csepely lakóinak többsége Vásonykő mindenkorú urának adózik és neki tartozik szolgáltatásokkal.

1472-ben a vázsonyi várral együtt Csepely is Kinizsi Pál kezébe jut, halála után — özvegye — Benigna aszszony révén a Kamicsácsi Horváthoké lesz. 1531-ben az adóösszeírások szerint 20 portája van. 1549-ben török kézre kerül, 1557-ben már elhagyott pusztasággként tartják számon. Ám a korábban virágzó szőlőművelés

továbbra is megmaradt s így feltehetőleg az élet itt teljesen nem szűnt meg.

A faluban egykor állott épületek közül csupán a templom romja maradt meg, de a falu emlékezete is megőrződött. Rómer Flóris és Nagyvázsöny monográfusa, Németh Gábor a XIX. század végén a középkori „háztelkeket” sőt az „utczák irányát” is kivehetőnek vélték.

5. Nagyvázsöny-Csepely 1958. A nemesi udvarház alaprajza.
 5. Nagyvázsöny-Csepely (1958): Grundriß des adeligen Wohnsitzes.

5. Nagyvázsöny-Csepely, 1958. Plan du manoir.
 5. Надважонь-Чепей 1958. План господского дома.

7—8. Ablakkeretkövek az udvarház omladékából.
7—8. Steine aus der Fenstereinfassung des adeligen Wohnsitzes.

7—8. Pierres d'encadrement de fenêtre, retrouvées aux débris du manoir.
7—8. Камни оконных проемов обвалившейся части господского дома.

Terepbejárásunk során az elpusztult faluról a következőket állapíthattuk meg:

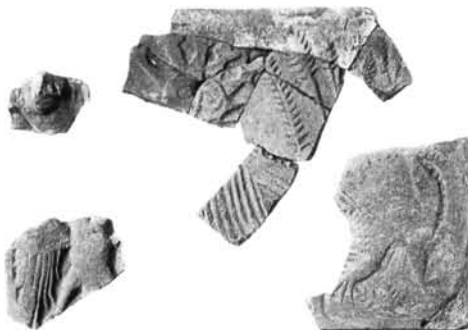
A Nagyvázsonytól ÉK-re mintegy 5 km-re levő falu nyomai egy K—Ny-i irányú hosszú dombvonulat D-i lejtőjében, a két forrásból eredő Séd patak K-i ágának Ny-i partján mutatkoznak. Mintegy 1,5 km hosszan és 300 m szélességben húzódik a település É-ről D felé. Templomának romjai a domb lejtőjében ugyan, de a

település legmagasabb részén — kis ligetben — állanak. Tőle É-ra, kb. 40 m-re egy nagyobb kőépület falainak maradványait rejt a bozót. Ez utóbbiról tudtuk, hogy 1900-ban a vidék birtokosai, a Zichyek, megásaták (2. kép).

A falu területén szórványosan mindenütt találtunk Árpád-kori leleteket. Az egyszerű, egyhajós, egyenes szentélyzáródású, torony nélküli templom is biztosan az

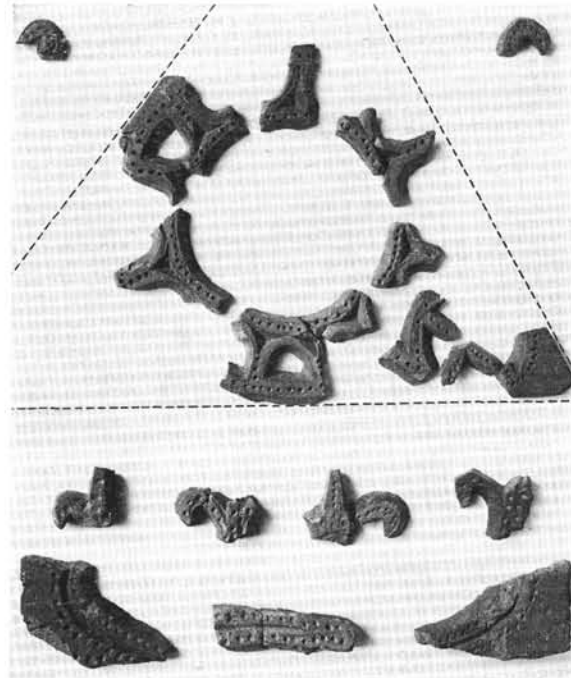
9. Koronás fejű oroszlánt, valamint kiterjesztett szárnyú sast ábrázoló kályhacsempé töredékei, ill. rekonstrukciója.
9. Bruchstücke bzw. wieder zusammengefügte ofenkacheln mit Darstellung eines gekrönten Löwen und eines Aars mit gespannten Flügeln.
9. Débris, c'est-à-dire reconstruction de céramique représentant un lion couronné et un aigle éployé.
9. Обломки и реконструкция печных изразцов с изображением льва с короной и орла с распростертыми крыльями.

10. Oromcsempé részletei, Szent György alakos, ill. oroszlános kályha csempé töredékei.
10. Kachelbruchstücke vom Ofenfirst mit St. Georg-Gestalt, bzw. Bruchstücke einer Kachel mit Löwenbild.
10. Morceaux de tympan en céramique, de céramiques avec la figure de St. Georges c'est-à-dire de lion.
10. Части фронтовых изразцов, обломки печных изразцов с изображением св. Георгия или льва.

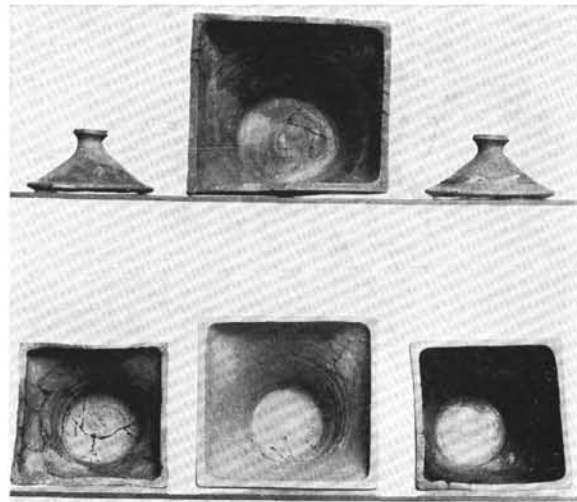
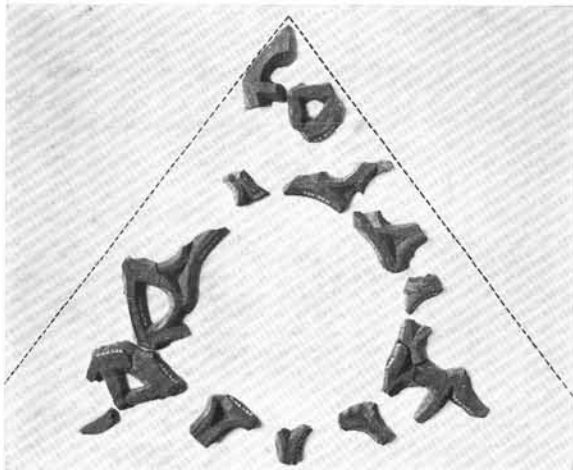

11. Állatalakot (sárkány?), növényi mintát ábrázoló kályhacsempék, ill. töredékeik.
 11. Ofenkacheln bzw. deren Bruchstücke mit Tierbild (Drache?) bzw. Pflanzenmuster.
 11. Céramiques de poêle, c'est-à-dire leurs morceaux, ornés de figures d'animal (dragon?), de plantes.
 11. Обломки печных изразцов с изображением фигуры животного (дракона?) или растений.

12. Háromszög alakú oromcsempé és egyéb áttört kályhacsempék töredékei.
 12. Bruchstücke einer Dreieck-Ofenfirstkachel und anderer durchbrochenen Ofenkacheln.
 12. Fragments de tympan ajouré de poêle.
 12. Обломки треугольных фронтонных и других ажурных печных изразцов.

13. Háromszög alakú áttört kályhaoromcsempé töredékei.
 13. Bruchstücke einer durchbrochenen Dreieck-Ofenfirstkachel.
 13. Morceaux de tympan en céramique et d'autres céramiques ajourées.
 13. Обломки треугольных ажурных печных изразцов.

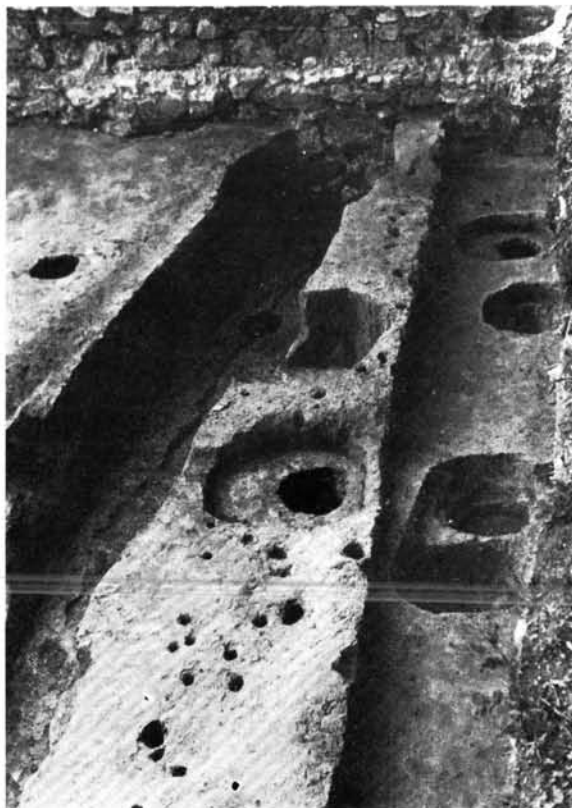

14. Edényfedők és tálalakú kemenceszemek.
 14. Gefäßdeckel und terrinenförmige Feuerstelle-Kacheln.
 14. Couvercles de pot et céramiques de poêle en forme de jatte.
 14. Крышки от посуды.

16. A nemesi udvarház Ny-i része a benne feltárt korábbi épületek maradványaival D felől.
16. Westteil des adeligen Wohnsitzes mit Überresten der darin freigelegten früheren Bauten von Süden her.
16. Partie occidentale du manoir, avec les restes des bâtiments antérieurs y retrouvés, vue du Sud.
16. Западная часть помещицкой усадьбы с обнаруженными здесь остатками более раннего строения (с его южной стороны).

- 17—18. Az udvarház D-i helyiségében feltárt korábbi hárszrűletek: vesszőfonatos fal alapozásárka, cölöp- és karólyukak.
- 17—18. Im Südtteil des adeligen Wohnsitzes erschlossene frühere Bauteile: Baugrube einer Flechtwerkwand, Rammlöcher der Pfähle und Pflöcke.
- 17—18. Traces du bâtiment retrouvé dans la pièce sud du manoir: fondement d'une paroi en osier, trous de rondin et de poteau.
- 17—18. Раскопанные в южной части помещицкого дома остатки более раннего строения: основание плетеной стены, отверстия для свай и остовов.

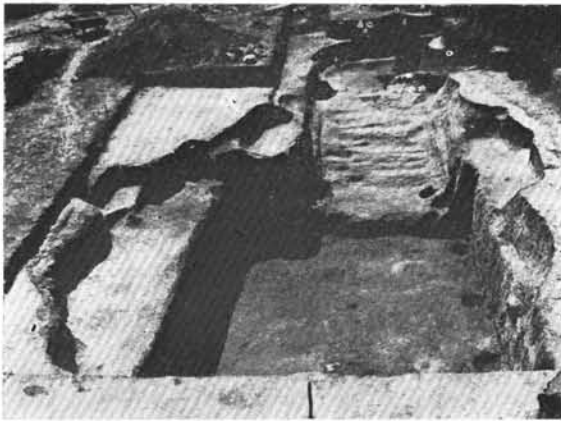

19. A földbeásott gazdasági épület feltárás közben, a benne meghagyott tanúfalakkal.
19. Das ins Erdreich vertiefte Wirtschaftsgebäude während der Freilegungsarbeiten mit den erhalten gebliebenen Zwischenwänden.
19. Le bâtiment de ferme, au cours des fouilles, avec les murs-témoins.
19. Углубленное в землю хозяйственное строение с оставленными стенами (для свидетельства).

Árpád-korban épült. Az ásátások során a templomkörül temető támpillérekkel megerősített kerítőfalának részleteit is feltártuk. A szabálytalan tojásdad alakú cinterem a templom déli oldalán volt a legtágasabb. A temető egy részének feltárásától — számítva a szokásos, pénzzel keltezett sírokra — reméltük elsősorban, hogy adatokat kapunk a megtelepedés pontosabb idejének meghatározására. Erre a munkára azonban már nem kerithettünk sort (3. kép).

A templomon kívül a falu legjelentősebb épülete kétségtelenül az a kőház volt, amelynek maradványai a templom közelében állottak (4. kép). Feltárásánál komolyan megnehezítette a tájékozódást, valamint belső beosztásának és elrendezésének megismerését, hogy többszörösen beleturkáltak, s főként a belsejét át-meg átforgatták. Mégis biztosan megállapíthattuk a következőket: Az épület É—D-i hossz tengelyű téglalap alaprajzú volt. Hossza 23, szélessége 8 m. Az átlag 60 cm széles falai szabálytalan alakú mészkődarabokból épültek (5. kép).

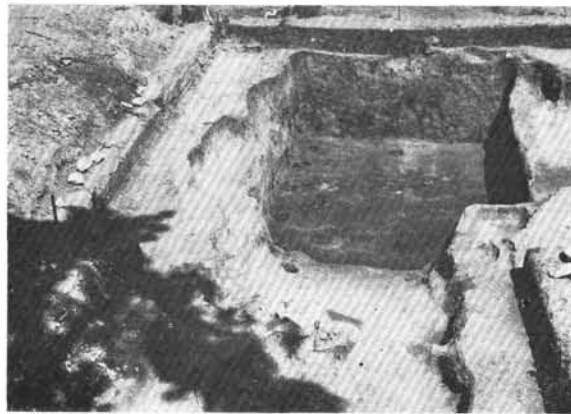

20. A földbeásott gazdasági épület, széles lépcsős lejárattal É felől.
 20. Das ins Erdreich vertiefte Wirtschaftsgebäude mit breiten, abwärts führenden Stufenabsätzen von Norden her.
 20. Le bâtiment de ferme, creusé sous terre, avec l'entrée large, à gradins, vu du Nord.
 20. Углубленное в землю хозяйственное строение с широким ступенчатым спуском. Вид с севера.

Az alapozás 60—80 cm széles, 50—90 cm mély volt, a felmenő falak 30—80 cm magasságig maradtak meg. Három egymáshoz kapcsolódó, csaknem egyenlő nagyságú helyiségből állott. A ház főbejárata a Ny-i oldalon a középső helyiségbe nyílt. Ennek befelé szélesedő ajtónyílását és a küszöbök részleteit megtaláltuk. A középső helyiségből egy-egy ajtó nyílt a hozzá jobbról, illetve balról csatlakozó helyiségbe. Ezek nem voltak pontosan szemben egymással, s szintén ferde síkú, befelé szélesedő nyílásuk volt. (A D-i helyiségbe vezetőnek csak egyik oldalát találtuk meg.) Hátsó, kisebb ajtó nyílt az É-i helyiségbe a K-i oldalról. Itt egy kis boltzattal a helyiség falához támaszkodó falat, illetve

22. A földbeásott gazdasági épület belsejében feltárt gerenda- és deszka-maradványok, a Ny-i fal mellett bezuhant malomkö.
 22. Die im Innern des ins Erdreich vertieften Wirtschaftsgebäudes freigelegten Balken- und Bretterüberreste. Neben der Westwand hineingestürzter Mühlstein.
 22. Restes de poutres et de planches, retrouvés à l'intérieur du bâtiment de ferme creusé sous terre; meule tombée près du mur ouest.
 22. Раскопанные внутри хозяйственной постройки остатки балки и доски, провалившийся жернов возле западной стены.

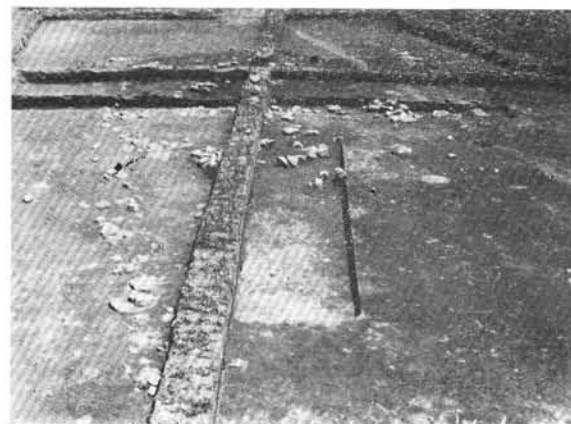
21. A földbeásott gazdasági épület D felől.
 21. Das ins Erdreich vertiefte Wirtschaftsgebäude von Süden her.
 21. Le bâtiment de ferme, creusé sous terre, vu du Sud.
 21. Углубленная в землю хозяйственная постройка с южной стороны.

egy másiknak az alapozását — feltehetőleg lépcső két oldali korlátfalainak maradványát találtuk meg (6. kép).

A ház fala sehol sem maradt meg olyan magasan, hogy benne eredeti helyzetében ablaknyílást figyelhettünk volna meg. Az omladékokból azonban egyszerű kiképzésű, élszedett gótikus ablakkeret kövek is előkerültek. Ezek valószínűleg a ház K-i oldalán és D-i végén voltak beépítve (7—8. kép).

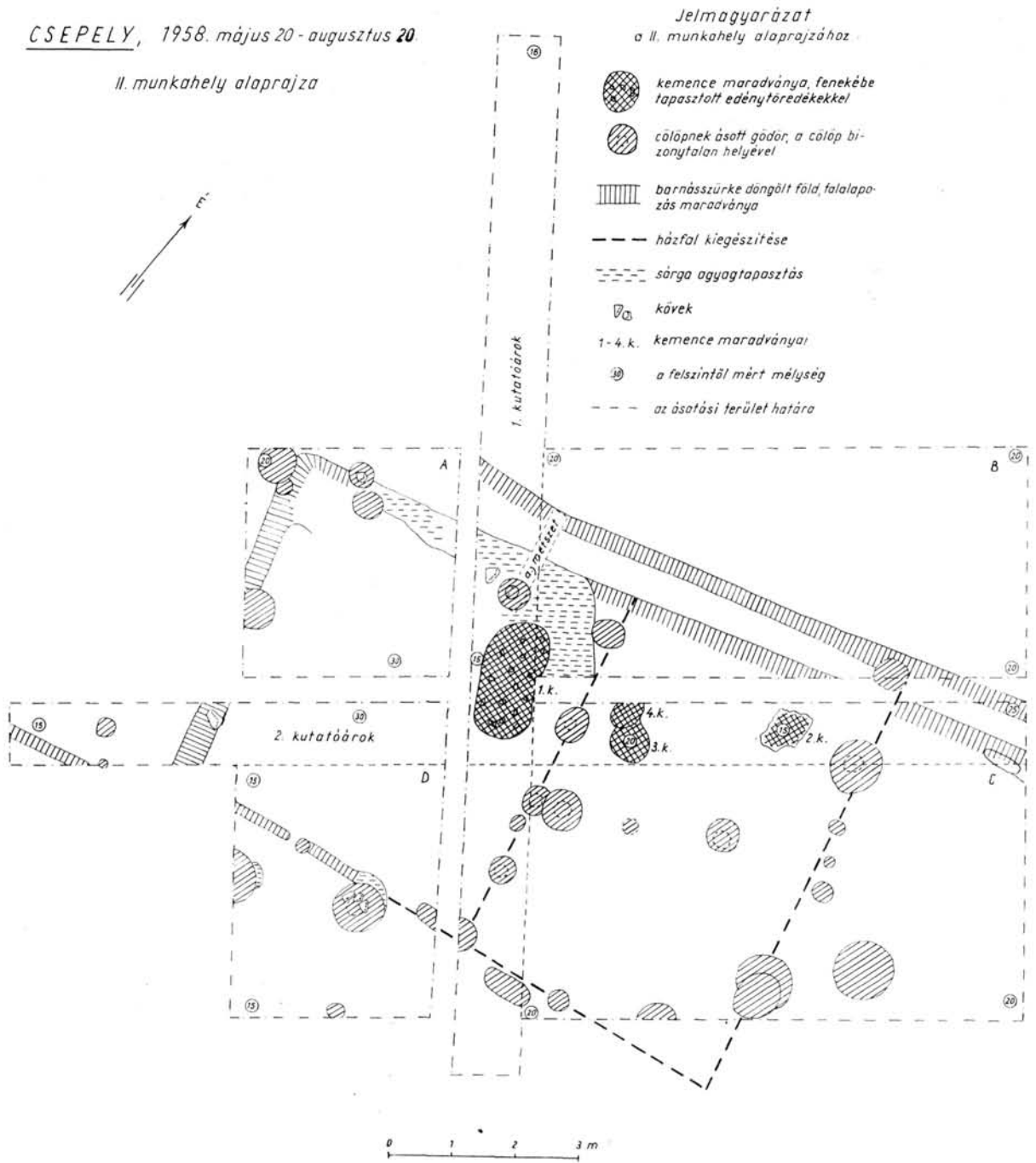
A ház belsejét mindenütt a padlónál mélyebben átturkálták, így padlósíntre sehol sem bukkantunk. A D-i helyiségben a falakon levő meszelt vakolat alsó szegélye, másutt a küszöbök magassága mutatta a padlósíntet.

23. Nagyrészt elszántott falusi lakóházak maradványai.
 23. Überreste größtenteils überackerter Dorfhäuser.
 23. Restes de maisons de campagne, détruites dans leur plupart par le labourage.
 23. Остатки деревенских домов, которые в большинстве уже исчезли благодаря земледелию.

CSEPELY, 1958. május 20 - augusztus 20.

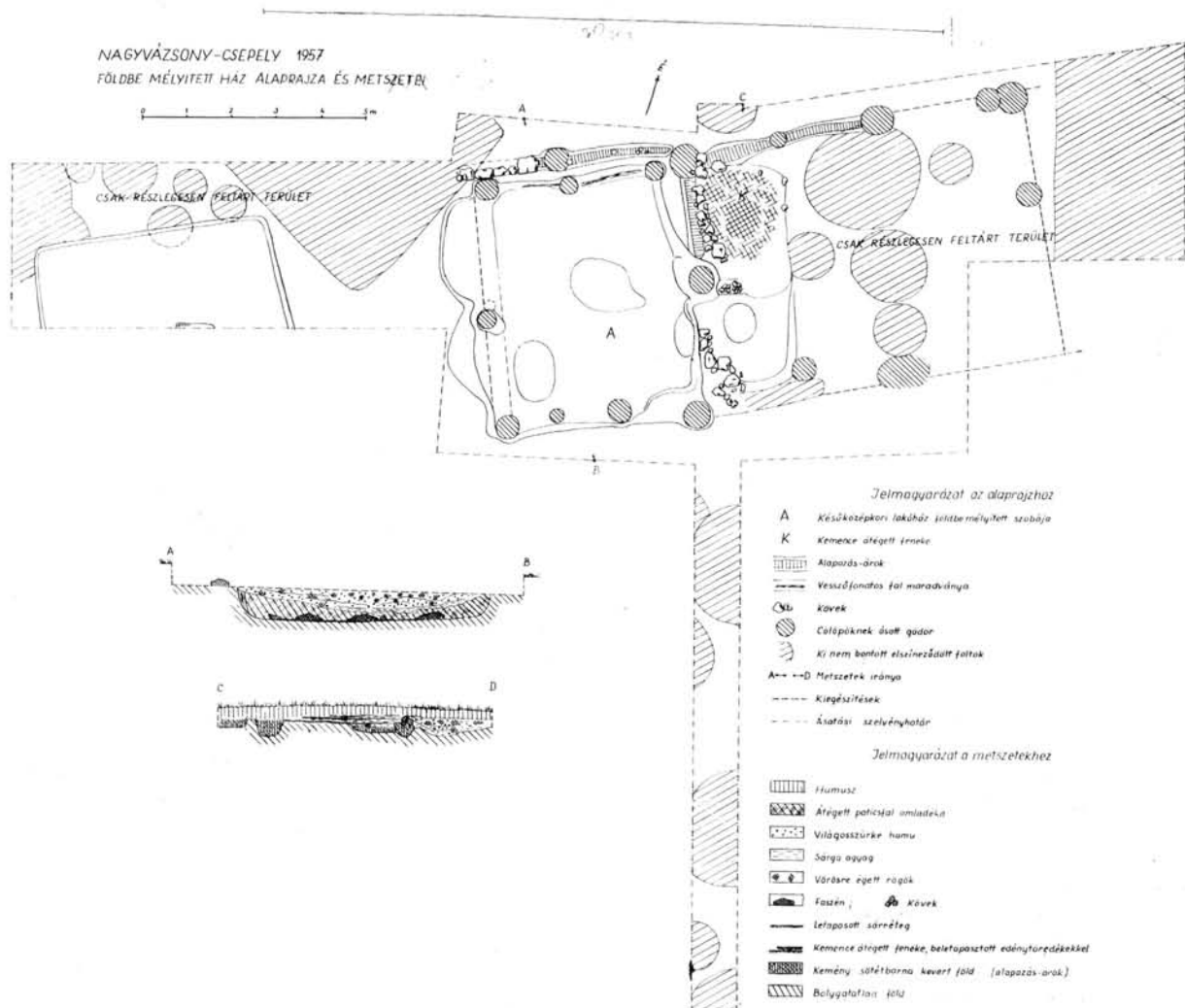
II. munkahely alaprajza

24. Nagyvázsöny-Csepely 1958. II. munkahely alaprajza.
24. Nagyvázsöny-Csepely (1958): Grundriß des Arbeitsplatzes II.

24. Nagyvázsöny-Csepely, 1958. Plan du chantier II.
24. Надважонь-Чепей 1958. План II места работы.

25. Nagyvázsöny-Csepely 1957. Földbe mélyített ház alaprajza és metszetei.
25. Nagyvázsöny-Csepely (1957): Grundriß und Querschnitte eines ins Erdreich vertieften Hauses.

25. Nagyvázsöny-Csepely, 1957. Plan et coupes de la maison creusée sous terre.
25. Надважонь-Чепей 1957. План и разрезы углубленного в землю дома.

A ház tetőszerkezetéhez az ásítás nem szolgáltatott adatokat. Az ágasfák, a tartóoszlopok hiányából arra következtethetünk, hogy a háznak a falakon fekvő koszorúfákra és a helyiségeket áthidaló padlásgerendákba erősített, ollólábakkal tartott szelemenés nyereg-teteje volt.

A ház tüzelőberendezését a korábbi beleásások csaknem teljesen szétrombolták, mégis sikerült annak helyét biztosan megállapítanunk. A középső helyiség hátsó DK-i sarkában ugyanis a többszörösen megújított tűzhelynek kis részlete megmaradt. A nyílt tűzhely tehát itt volt. Viszont az ide nyíló kályhás kemencét a D-i helyiség belső sarkában teljesen megsemmisítették a turkálásokkal. Sőt éppen a kályhás kemence mélyebben átturkált területe jelezte a kemence helyét. A tűzhely és kemence helyzetéből ítélve a ház beosztása megegyezett az eddig ismert alföldi későközépkori falusi házakéval: a középső helyiség volt a szabadtűzhelyes konyha (itt

nem találtunk a konyha falához kívülről hozzáépített sütőkemencét), amelyből jobbra-balra egy-egy helyiség nyílt. D felől a „tisza” szoba volt, díszes kályhacsempekéből megépített kemencével. A kályhás kemencét bizonyítja részint a ház környezetében az összeturkált földben, részint pedig a ház előtt lemélyedő, utólag szemétdöörként használt gazdasági épület betöltésében talált sok népies izlésű, növény-, állat- és emberalakokkal díszített (9–11. kép), valamint geometrikus díszű kályhacsempe (12–14. kép). A konyhához É felől csatlakozó helyiség rendeltetése feltehetőleg kamra, de talán szintén szoba volt.

A kőház kibontásánál tapasztaltuk, hogy alatta korábbi épületek maradványai is vannak. A helyiségekben levő agyagos feltöltés eltávolítása után ezek részleteit is sikerült feltárnunk. A kibontott alapozásárkok, cölöp- és karólyukak, padló részletek, kemence- és tűzhely-

26. Falusi lakóház konyhájában levő, kőből épült falú kemence maradványa.
 26. Überreste der steinernen Küchen-Feuerstelle in einem Dorfhaus.
 26. Restes du four en pierre dans la cuisine de la maison d'habitation.
 26. Остатки каменного очага в кухне деревенского дома.

27. Falusi lakóház földbeásott szobája, a benne meghagyott tanúfallal.
 27. Ins Erdreich vertieftes Zimmer mit Zwischenwand eines Dorfhauses.
 27. Pièce de la maison d'habitation, avec le mur-témoin.
 27. Углубленная в землю комната деревенского дома с оставленной для свидетельства стеной.

maradványok több egymás utáni, részben egymásra települt házról tanúskodtak (15. kép).

A korábbi épületek közül csupán egyet vizsgálhatunk meg összefüggésében, amely a kőházat időben közvetlenül megelőzte. Ennek két helyisége csaknem teljes egészében kibontakozott, de láthatólag még több helyisége is volt. Tengelyének iránya kissé eltér a kőépülettől, de nagyjából egyezik az alatta levő korábbiakéval (16. kép).

A feltárt részletek szerint a korábbi háznak döngölt alapozású, ágasokkal megerősített vesszőfonatos fala, a tengelyébe állított ágasfákból ítélve szelemenés nyeregteteje volt. Bejáratát ugyanúgy, mint a kőházét, a Ny-i oldalon találtuk meg. Tűzelőberendezése a kőházéhoz hasonló volt azzal a különbséggel, hogy a konyhai

tűzhelytől hátra nyíló, falon kívül megépített sütőkemencéje is volt (17–18. kép).

A korábbi különböző épületek falait, alapozását jelző cölöpsorok, kőrétegek, alapozás-árkok, más-más szintű padló részletek maradványainak rétegeiből előkerült leletek alapján a házak korát a XIII. század végétől a kőházzal bezárólag a XVI. század közepéig határozhatjuk meg.

A most leírt, egymásra települt lakóházak előtti, mintegy 15–20 m széles tágasabb térségen az udvart sejtettük. Ennek átkutatása során a kőépülettől Ny-ra mintegy 4 m-re pincyszerű építményre bukkantunk (19. kép). A földbeásott 4×6 m nagyságú, 2,40 m mély helyiségbe a D-i végén 2 m széles, 4 m hosszú eredetileg lépcsős lejárattal vezetett (20. kép). Az építmény földfalát belülről fanyomok kísérték. Nyomokban csaknem körös-körül megfigyelhetjük, hogy ezek lefektetett gerendák maradványai. E gerendákat a sarkokon egymásba csapolták. A földbeásott négyszögletes gödör sarkait a csapolások miatt megfelelőképpen kibővítették. Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a helyiséget nem egyszerűen földbeásták, hanem boronafalat építettek neki. (15. kép.)

Az épület belsejében és a lejárattal két oldalán cölöplyukak is előkerültek. Ezek közül egyesek — főként a Ny-i fal mellettiek — a boronafalat is erősíthették, a falak közepe táján levők a közepén állóval együtt mint ágasfák, a szelemen-gerendát tarthatták. (21. kép.)

A lépcső két végén megtalált ágasfa lyukak a fedett lejárattal és zárható ajtó szerkezetéhez tartoztak.

A helyiség hátsó, É-i felében részben a padlón, részben néhány cm-rel föllette is gerenda, továbbá deszka-maradványokat bontottunk ki. Mivel a famaradványok fölött nagyrészt megtaláltuk a falak omladékát, e fölött pedig a tető korhadékos rétegét, nyilvánvaló, hogy a gerendák és deszkák nem a tetőszervezetből zuhantak az épület belsejébe, hanem feltehetőleg a padló feletti összefüggő gerendaszerkezet maradványai. Talán ehhez tartozott, vagy összefüggött vele a fal mellett sorakozó

28. Falusi lakóház földbeásott, patiesfalú szobájának részlete a magasabb szintű konyhában levő, kőből épült kemence maradványaival.
 28. Teil eines aus Flechtwerk und Lehm gezimmerten, ins Erdreich vertieften Wohnraums in einem Dorfhaus mit den Überresten einer aus Stein gefügten Feuerstelle in höher gelegener Küche.
 28. Détail de la pièce creusée sous terre de la maison d'habitation, avec les restes du four en pierre de la cuisine construite au niveau du sol.
 28. Часть углубленной в землю комнаты с плетеной стеной и остатки каменного очага кухни, расположенной выше.

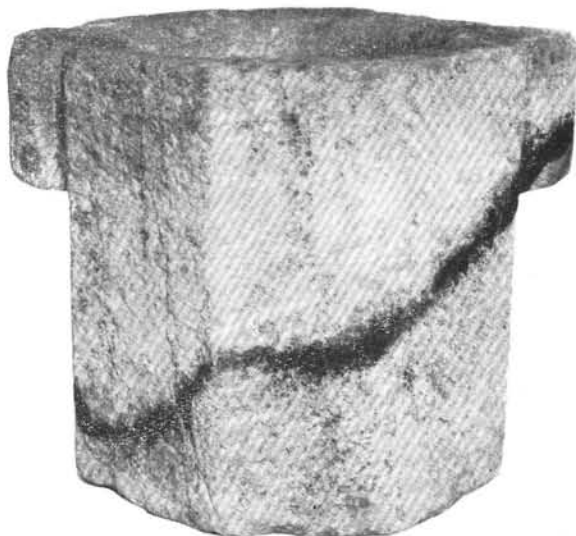
29. Mozaik-díszű aranygyűrű.
 29. Mosaikgemusterter Goldring.
 29. Bague ornée de mosaïque.
 29. Золотое кольцо с мозаичным украшением

cölöpök egyik-másika is. A gerendaszerkezet mellett szól, hogy a helyiség D-i felében, ahol famaradványok nem voltak, a padlót 1—5 cm vastag sárreteg borította. Ez a gerendák alatt hiányzott. (22. kép.)

A helyiség bejárata közelében a padló legfelső sárretegén kis tűzhelyre bukkantunk. Láthatólag csak igen rövid ideig, esetleg csak időnként használták.

Az épület belsejében megfigyelt jelenségek — gondosan megépített falak, gerendaszerkezet, szokatlanul szé-

31. Kőmozsár.
 31. Steinmörser.
 31. Mortier en pierre.
 31. Каменная ступа.

30. Rézberakásos kovácsolt vasbuzogány és vasnyárs.
 30. Schmiedeeiserne Streitaxt mit Kupferintarsien und Eisenspieß.
 30. Marteau de guerre en fer forgé, damasquiné de cuivre et brochette.
 30. Кованая железная булава, инкрустированная медью, и железное вертело.

les bejárat — amellet tanúskodnak, hogy ez fontos gazdasági épület volt, borospince, prэшház, műhelyféle, vagy egyéb raktár céljaira épült.

Ennek az épületnek a tengelye nagyjából a kőház alattiéval egyezett. A belsejét kitöltő rétegekből — a házak korának meghatározását is elősegítő — előkerült leletanyag is azt bizonyította, hogy e gazdasági épület a kőházat megelőző időben épült. A kőház idejében már csupán szemétdörmök használtak. Ekkor kerültek bele a házi hulladékkal együtt pl. a már említett népies ízlésű XVI. századi kályhacsempék töredékei és egy nagyméretű későközépkori malomkő is.

32. Kézikorogon, ill. korogon készült edények.
 32. Auf Töpferscheibe bzw. Drehscheibe geformte Gefässe.
 32. Pots faits au tour à main ou au tour.
 32. Посуда, изготовленная на ручном гончарном кругу.

Amint már korábban említettem, a csepelyi templom és a közelében levő házak feltárásán kívül ásást végeztünk néhány egyszerűbb lakóház helyén is. Az elpusztult Csepely falu területén éppúgy, mint általában más hasonló településeken, a házak helyét elmosódott körvonalú, kövekkel, edénycserepekkel kevert, hamus foltok jelzik. A házak omladékának kissé kiemelkedő dombját a rendszeres talajművelés már nagyrészt eltüntette. Sajnos, amint ezt ásásunk során tapasztaltuk, a házak maradványait is nagyrészt a padlószinteknél mélyebben elszántották már. (23. kép.)

A feltárt kőháztól K-re is nagy szelvényekben igyekeztünk tájékozódni a házak helyzetéről. Sajnos, a több rétegű házmaradványokat, amint említettem, a padlószintnél mélyebben elszántották. Annyit azonban mégis sikerült megállapítani, hogy itt a kőház, illetve az alatta levő épületek tájolásától eltérő, K—Ny-i fekvésű, nagyméretű, valószínűleg paticsfalú házak állottak. Közülük a felső, későbbi ház két helyiségét sikerült körülhatárolnunk, ezek mintegy 5 × 5 m-esek voltak. A ház beosztása a kőház alattiéval azonosnak látszik, tehát konyhájában szabad tűzhely, szobájában a tűzhelytől nyíló szemeskemence volt, a konyha falához pedig kívül megépített sütökemence csatlakozott. Az alsó háznak csupán egyes részleteit sikerült megfigyelnünk. (24. kép.)

A templomtól D-re, mintegy 130 m-re szintén az elejével D felé néző, 3 helyiségből álló lakóházat tártunk fel. (25. kép.) Középső helyiségének, a konyhának falait cölöplyukak jelezték, É—Ny-i sarkában nagyméretű, kövekkel körülrakott kemencére bukkantunk. (26. kép.) A konyha padlószintje az eredeti földfelszínnel egyező vagy annál alig valamivel mélyebb volt, a hozzá Ny felől csatlakozó 4 × 5,5 m-es szoba padlóját viszont mintegy 80 cm-rel mélyebben találtuk meg. (27—28. kép.) Az épület ágasokkal megerősített, betapasztott vesszőfonatos fala a lemélyített helyiségben helyenként szépen megmaradt, rajta a meszelés is megőrződött. A szoba lemélyítése nem volt egyedülálló, mert közvetlenül mellette egy másik ház hasonló részlete is kezdett az ásásunkon kibontakozni. A konyhához K felől cölöplyukakkal nagyjából körülhatárolt, égett törmelékréteggel borított helyiség csatlakozott, ennek padlója kissé mélyebb volt a konyháénál, de nem érte el a szobáét. Csú-

33. Bepecsételt díszű poharak és lositzai diszedény töredékei, üvegpalack részlete, fenékbélyeges edénytöredékek, korsók töredékei, kovapengék és fenékö.
 33. Trinkgefäße mit geprägten Ornamenten und Bruchstücke eines lausitzer Prunkgefäßes, Teil einer gläsernen Flasche, Gefäßbruchstücke mit Grundmarkierung, Feuersteinklingen und Schleifstein.
 33. Verres aux ornements scellés, fragments de pot de luxe, de Lositz, partie de bouteille en verre, débris de pot marqué au fond.
 33. Обломки стаканов со штампованным узором и лошитской парадной посуды, часть стеклянной бутылки, черепки от посуды с лонным клеймом, черепки от кувшинов, кремниевые полотна и точильный камень.

34. Különböző díszítésű kézikorongon készült edények töredékei.
 34. Bruchstücke verschiedenartig verzierter und auf Töpferscheibe geformter Gefäße.
 34. Débris de pots, faits au tour à main, à ornements variés.
 34. Черепки посуды с разнообразными украшениями, сделанной на гончарном кругу.

pán felsőbb rétegét vizsgáltuk át s rendeltetését biztosan nem dönthettük el. Kamra-félének látszott.

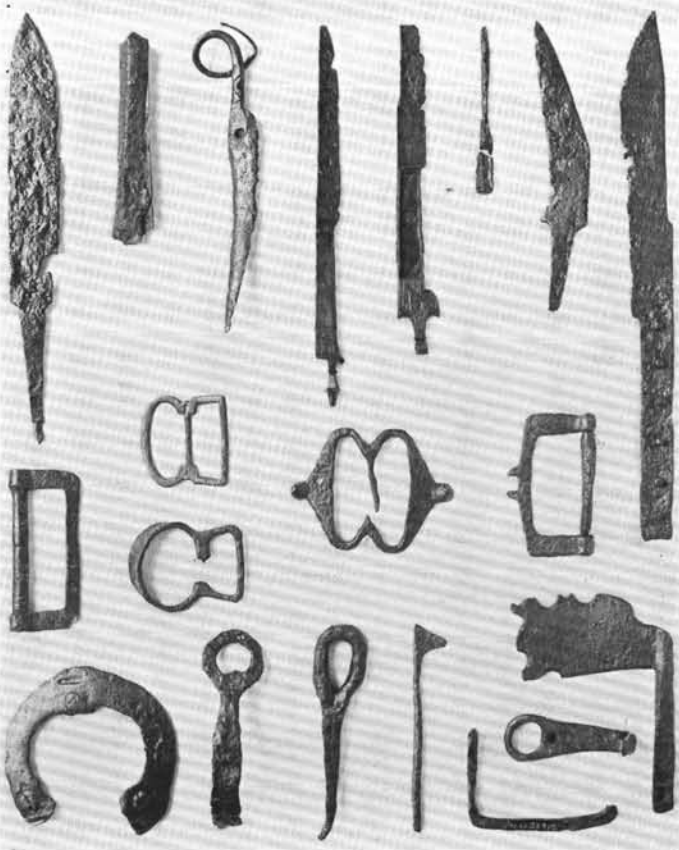
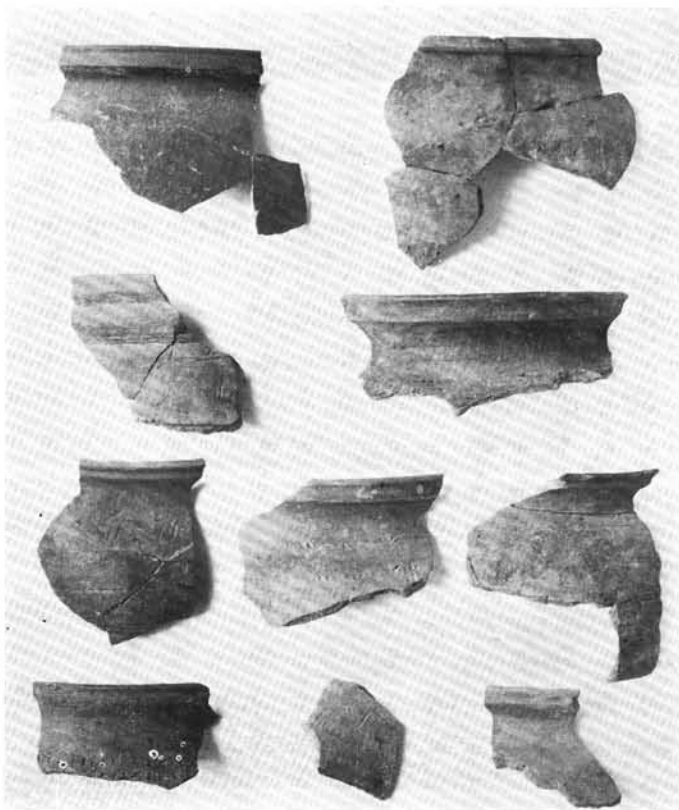
A ház É-i falával párhuzamosan alapozásnak ásott árkot találtunk, amelyben néhány eredeti helyzetében levő kő is volt. Bizonyára védőfal húzódott az épület mögött a lejtőről lefolyó víz ellen.

A háznak, amelyet a belőle előkerült leletek alapján a XV. század végére XVI. század elejére keltezhetünk, nemcsak az az érdekessége, hogy szobája ilyen késői időben is földbeásott volt, hanem más jellegzetességeivel is elüt a vele egykorú házaktól. Így pl. azzal, hogy a szobában nem volt szemeskemence, viszont a konyhában nagyméretű kemence volt.

E házat tűz pusztította el. Nyilván ez az oka, hogy benne, főleg a szobában igen gazdag leletanyagot találtunk, amelyre érdemes itt kissé kitérni. A leletek közül kiemelkedik egy igen szép reneszánsz díszű mozaikberakásos fejű aranygyűrű (29. kép), egy csavartnyelű, ötgerezdes, rézberakásos, kovácsolt vasbuzogány (30. kép) és egy szépen kidolgozott hatszögletű kőmozsár (31. kép). A ház felszereléséhez tartozó többi lelet is igen változatos volt. Edényeken kívül (32—34. kép) igen sok vastárgy: kések, ollók, fűrók, nyárs, lakat, sarlók, vasvilla, ajtó- és ablakvasalások, bronzveretek, nyílhegyek, zablák, patkók (35—38. kép) stb., valamint kultúrnövények maradványai: búza, árpa, rozs, köles, len, lóbab, lencse, fokhagyma, szőlőmag, alma kerültek elő a házból.

A leletek gazdagsága arról tanúskodik, hogy a ház gazdája nem szegény ember, hanem talán katonáskodó nemes lehetett.

E háztól távolabb D felé a falu D-i részében egy nagyrészt elszántott padlójú ház részletét tártuk fel. Elejével ez is D felé nézett. Egy égett patics- és faszénderabokkal borított helyiség körvonala világosan rajzolódott ki, továbbá tőle balra egy agyagfallal elválasztott helyiség részlete is. Ennek K—É-i sarkában kövekből megépített falú, nagyméretű, feltehetőleg kályhás kemence csekély maradványait találtuk meg. Ha a ház beosztásáról nem is tudunk pontos képet kapni, annyit mégis sikerült megállapítanunk, hogy az épület szokatlanul hosszú volt. A D-i homlokfal alapozás-árkát több mint 25 m hosszán követhettük, de még ennél is tovább futott. Ebből arra következtethetünk, hogy a lakóépület végéhez csatlakozó különböző rendeltetésű helyiségek sorából állott egy-egy épület. Ez a Dunántúl egyes vidékeinek népi építkezésére ma is jellemző soros udvarokat sejtet (39. kép).

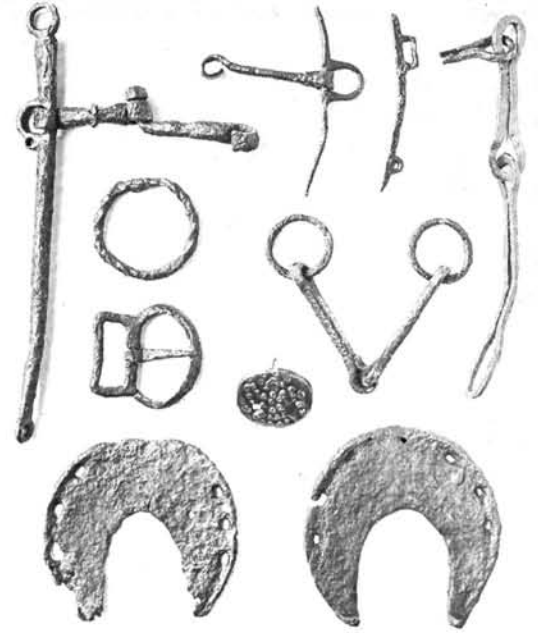

35. Kések, olló, villa, csatok, csizmapatkó és egyéb eszközök.
 35. Messer, Schere, Gabel, Schnallen, Stiefeleisen und andere Utensilien
 35. Couteaux, ciseaux, fourchette, boucles, fer de botte, autres ustensiles.
 35. Ножи, ножницы, вилка, пряжки, подковки от сапога и другие предметы.

36. Vasvilla, fenőkő, szőlőmetsző, sarlók, szerszám- és szekérvasalások.
 36. Eisengabel, Schleifstein, Rebmesser, Sicheln, Werkzeug- und Wagenbeschläge.
 36. Fourche de fer, pierre à affûter, sécateur, faucilles, ferrures d'outil et de chariot.
 36. Железные вилы, точило, ножницы для обрезки винограда, серпы, поковки для инструмента и телег.

38. Feszítő- és csikózáblák, hevedercsat, lánc részlete, lópatkók.
 38. Spreiz- und Fohlenzüume, Gürtelschnalle, Kettenstück, Pferdehufeisen.
 38. Mors et entretoises, boucle de ventrier, partie de chaîne, fers à cheval.
 38. Трензеля, мундштучные удила, ременная пряжка, часть цепи, лошадиные подковы.

Ha a csepelyi ásatások eredményét abból a szempontból vizsgáljuk, hogy miben világította meg a várhoz tartozó szolgáló falu életét, illetve hogyan egészítette ki a rá vonatkozó írott források tanúvallomását, vázlatosan a következőket mondhatjuk:

Az előkerült tárgyi emlékegy, a mindennapi élet használati tárgyait nem számítva, világosan jelzi, hogy a falu lakói nem szegény emberek voltak (gyűrűk, nagyszámú övveret, ruhadísz — 40. kép —, díszedény) s a várnak jelentős lovas és gyalogos katonai szolgálatot teljesítettek. (Parasztkard-markolat, számszerj- és egyéb nyilhegyek, lovasfelszerelési tárgyak — 41. kép). Ez a katonai réteg a rangosabb leletekből ítélve (buzogány, páncéling, sarkantyúk, feszítőzabla) nyilvánvalóan az oklevelekben gyakran szereplő nemesekből került ki. Az állattartást a katonáskodó réteghez köthető lószerszám-

37. Ácsszekerce, fokos balta, fűrök, fűrőváz alakított szárú fogó, szegek, vasalások.
 37. Zimmeraxt, Streitbeil, Bohrer, Zange mit Bohrergriff, Nägel, Beschläge.
 37. Hachette de charpentier, marteau d'arme, vrilles, tenailles dont la branche est transformée en vrille, clous, ferrures.
 37. Плотничий топор, топорик, сверла, переделанная на бурав рукоятка клещей, гвозди, поковки.

39. Nagyvázsony-Csepely 1958. III. munkahely alaprajza.

39. Nagyvázsony-Csepely (1958): Grundriß des Arbeitsplatzes III.

39. Nagyvázsony-Csepely, 1958. Plan du chantier III.

39. Надважонь-Чепей 1958. План III места работ.

részekén kívül az előkerült állatsontok is jelzik. A házi-állatsontok (szarvasmarha, ló, sertés, juh-kecske, eb) értékelésére, illetve százalékos megoszlására most nem akarok részletesen kitérni. Azt viszont meg kell jegyez- nem, hogy az állatsontok egy része (vaddisznó, őz, gimszarvas) az oklevelekben szereplő vadászokkal hoz- ható kapcsolatba.

A leletanyag jelentős földművelést is igazol. Ha csu- pán a leégett házból előkerült terményekre gondolunk, megelevenednek az oklevelek földművelésre vonatkozó szűkszavú adatai. Ezt nagyon jól kiegészítik a szőlő- és gyümölcsstermelés tárgyi emlékei.

Az összevetést még hosszasan lehetne folytatni, de erre már csak részletes feldolgozásban kerülhet sor.

A vizsgálódást tovább folytatva a csepelyi ásátások

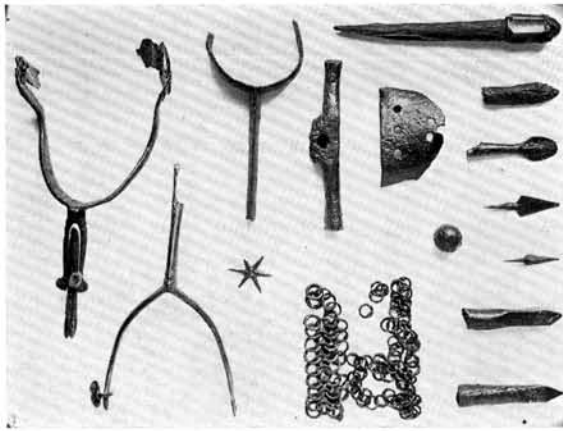
40. Ruhadiszek, övveretek, gyűrűk, csatok, pénzek, mérlegstű.

40. Kleiderschmuck, Gürtelbeschläge, Ringe, Schnallen, Münzen, Ge- wichte.

40. Ornaments de vêtement, ferrures de ceinture, bagues, boucles, mon- naies, poids.

40. Украшения для одежды, поясные бляхи с чеканкой, кольца, пряжки, монеты, гири.

egyik igen fontos eredményének a templom melletti lakóházak és gazdasági épület feltárását tekinthetjük. A kőház kétségtelenül a falu legjelentősebb épülete volt. A falu legmagasabb részén, kiemelkedő helyen állott. Építőanyaga, méretei, a falu többi házáitól elütő, évszázados hagyományokat őrző tájolása is elkülönítette.

Míndezek arra vallanak, hogy tulajdonosa előkelő ember volt. A faluban birtokos nemesi családok tagjaira gondolhatunk elsősorban.

Csepelyi nemesi házakról okleveles adataink is vannak. Az említett kőépület leginkább azzal a kőházzal egyeztethető, amelyet Kinizsi Pál 1486-ban a nagyvázsonyi pálosoknak tett adományáról szóló oklevele említ. Későbbi adatok szerint az egyik legtöbbet emlegetett csepelyi nemes, Csepelyi Simon 1518-ban két nemesi udvarházát hagyja végrendeletében a pálosokra.

- 41. Számszerijhoz tartozó és egyéb nyílhegyek, páncél és sodronying darabja, szakállaspuska-golyó, parasztkard markolata, sarkantyúk.
- 41. Armbrust- und andere Pfeilspitzen, Teilstücke eines Panzers sowie eines Kettenhemds, Kugel einer Perkussionsflinte mit Stützlauf, Bauernsäbelgriff, Sporne.
- 41. Pointes de flèche pour arbalètes et autres, morceaux de chemise de mailles, balle d'arquebuse, poignée d'épée paysan, éperons.
- 41. Наконечники арбалета и разных других стрел, кусок лат и панциря, ружейная пуля, рукоять крестьянской сабли, шпоры.

Ez utóbbiak esetében nem kell feltétlenül kőépületekre gondolnunk, hiszen a kőházat megelőző, ugyanazon a helyen álló, nyilvánvalóan szintén nemesi tulajdonban levő épületek is paticsfalúak voltak.

A csepelyi kőből épült nemesi udvarház a ma is álló alsóörsi udvarházon kívül — nem tekintve az 1962-ben feltárt ecséri plébánia épületét — egyetlen ilyen jellegű lakóházunk. Beosztása, mint már említettem — az alatta levő paticsfalú házakkal együtt — megegyezett a tőle K-re feltárt házéval, valamint az alföldi hasonlókorú házakkal, bizonyosságul annak, hogy a falusi nemesesség és a jobbágyság házai között nem volt lényeges eltérés. Amint a kőház alatti többrétegű épületek mutatták, az építőanyagban sem volt feltétlenül eltérés.

Ha a Csepelyen feltárt házakat végül az Alföldről ismert falusi házakkal vetjük össze, azt láthatjuk, hogy a csepelyi házak egy részének beosztása, belső elrendezése megegyezik amazokéval. A templomtól D-re feltárt házak viszont eltérő sajátosságokat is mutatnak — amelyek helyi sajátosságoknak tekinthetünk.

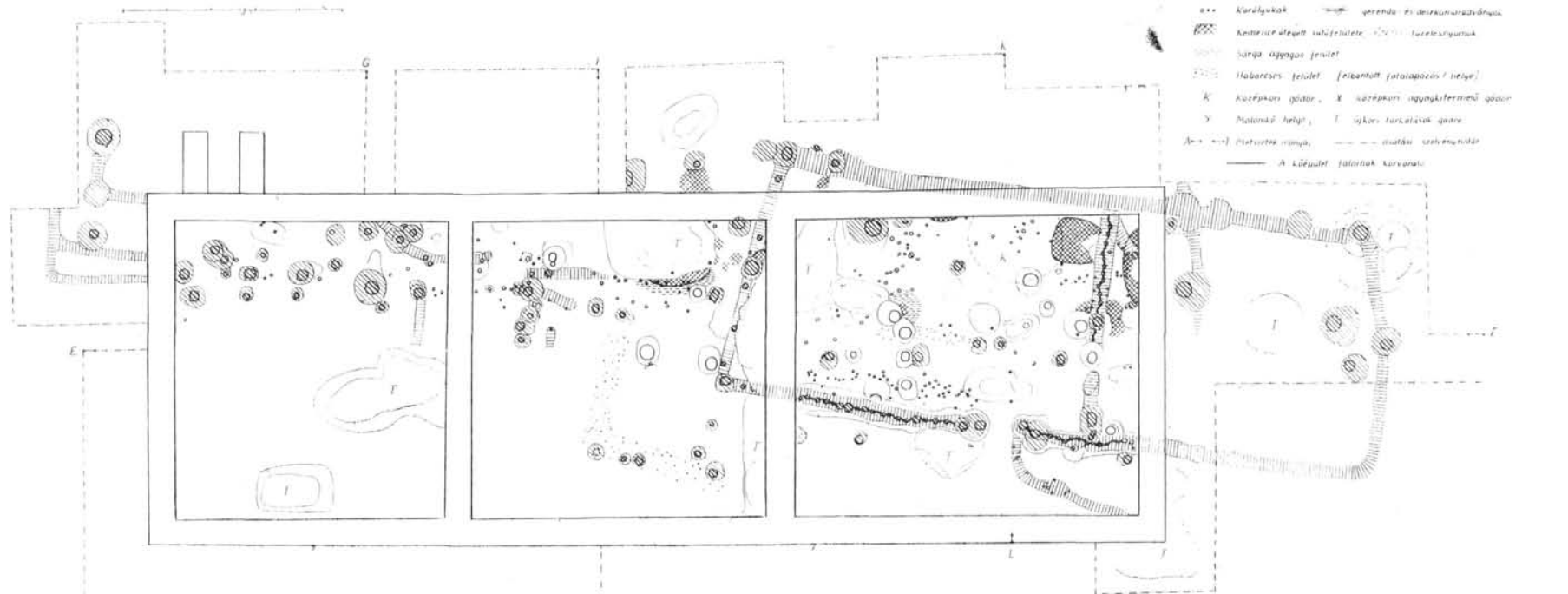
Arra a kérdésre, hogy e jelenségek mennyire tekinthetők a Dunántúlon, vagy akár kisebb tájegységen belül is általánosnak, csak további kutatások adhatják meg a választ.

Kovalovszki Júlia

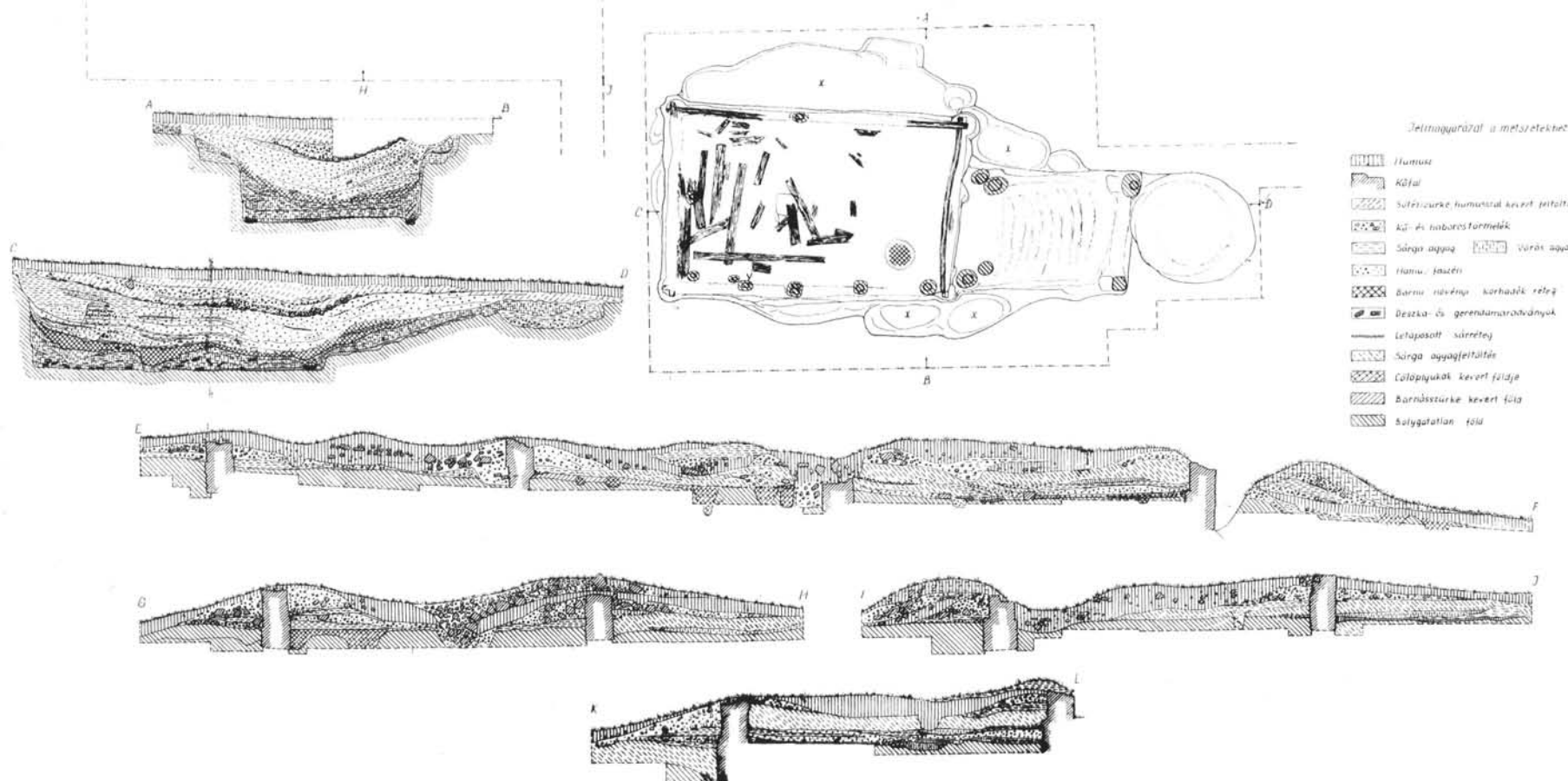
NAGYVÁZSONY - CSEPELY, 1958

Az udvarház alatti colópszerkezetű házrészletek és a földbeáscott gazdasági épület alaprajza és metszetei.

0 1 2 3 4 5 m

- Jelmagyarázat az alaprajzhoz*
- Döntött földi alapozású lélek vagy korábbi építmény maradványai
  - Colópszerű üstökös a colóp lélek O és bonyolult (I helyes)
  - Bedengelt, betapasztott colópszerű
  - Körlyukak gerenda és deszkamaradványok
  - Kétszintes alapú szűkület, falmaradványok
  - Sárga agyagos fenület
  - Habarcsos felület [elbontott falalapozás helye]
  - Középső gödör, X középső agyagkerámia gödör
  - Malmos felület, I iglós tartóképek gödöre
  - Ácsolt falmaradvány, ácsolt szelvénymaradvány
  - A Lépcső felületének körvonalai

- Jelmagyarázat a metszethez*
- Humusz
  - Kőfal
  - Sulfidizáció humussal kevert pítáltás
  - Kő- és habarcsos formák
  - Sárga agyag Vörös agyag
  - Hamu, jászén
  - Barna növényi korhadék réteg
  - Deszka- és gerendamaradványok
  - Letapasztott sárreteg
  - Sárga agyagfeltöltés
  - Colópszerű kevert földje
  - Barnászürke kevert földje
  - Súlygátatlan föld

Ausgrabungen in Csepely

Gleichzeitig mit der Erschließung und Wiederherstellung der mittelalterlichen Baudenkmäler im Becken von Nagyvázsony, in erster Reihe natürlich der Kinizsi-Burg, wurden in deren Umgebung – als feudaler Herrschaftssitz – siedlungshistorische Forschungen in Angriff genommen. Die mit mittelalterlicher Archäologie befaßte Arbeitsgemeinschaft des Ungarischen Nationalmuseums führte auf dem Gebiet der einstmal zur Burgherrschaft gehörenden und seither völlig verschwundenen Dörfer Geländeerkundungen durch, an die sich dann auch umfassendere archäologische Aufschließungsarbeiten in der Gemarkung der im XVI. Jh. in Verfall geratenen Ortschaft Csepely anschlossen.

Die größtenteils noch auffindbar gewesenen Überreste der aus der Árpádenzeit stammenden kleinen Dorfkirche wurden zur Gänze freigelegt und die mit Stützpfählen befestigte Umfassungsmauer des die Kirche umgebenden Friedhofs an verschiedenen Stellen untersucht.

In der Nähe der Kirche wurde ein aus Stein gebautes, aus drei Räumen bestehendes Wohngebäude freigelegt. Das Haus dürfte, wie auch vielfach urkundlich belegt, Herrsitz von eingesessenen Edelleuten gewesen sein. Es handelt sich hier an einer Stelle, um ein steinernes Bauwerk aus dem XVI. Jh. wo ursprünglich Pfahlbauten mit aus Flechtwerk gefügten Wänden gestanden haben. Die erwähnten

Pfahlbauten tragen Spuren wiederholten Umbaus. Auch das nahe daran freigelegte, vielfach in das Erdreich vertiefte Wirtschaftsgebäude ist gleichalterig mit den Bauten aus dem XIV—XV. Jh.

Von der Kirche weiter entfernt untersuchten wir den Standort einer Anzahl einstiger Wohnbauten. Ihre Überreste wurden in geschichtlichen Zeiten durch Ackerarbeiten völlig zerstört. Am interessantesten war hier ein zu Beginn des XVI. Jh. in Verfall geratenes Bauwerk, dessen räumliche Einteilung von jenen aus dem späteren Mittelalter bekannter Dorfhäuser abweicht. Dies besteht darin, daß der Wohnraum im Erdreich vertieft ist, eine verkachelte Heizstelle aber fehlt, während im nicht vertieften Küchenraum eine geräumige Feuerstelle vorhanden war. Das Haus wurde durch Feuerbrunst eingäschert und wahrscheinlich eben aus diesem Grund konnte hier reichliches Fundmaterial geborgen werden. Von den zum einfachen Hausrat gehörenden Fundgegenständen verdienen genannt zu werden ein eiserner Streitkolben mit tordiertem Schaft, ein mit Mosaiken besetzter Renaissance-Goldring und ein sechseckiger Steinmörser. Die wertvollsten Fundstücke waren hier abwechslungsreich ornamentierte Ofenkacheln volkskünstlerischer Art.

Julia Kovalovszk

Fouilles a Csepely

Parallèlement avec les fouilles et les reconstructions des monuments médiévaux du bassin de Nagyvázsony, dont le château-fort Kinizsi, des recherches sur l'histoire du peuplement ont été commencées aux environs du château chef-lieu de ce pays, à l'époque féodale. L'équipe médiéviste du Musée National a inspecté les régions des villages détruits qui appartenaient jadis au château, et à Csepely, village disparu au XVIe siècle, elle a procédé à des fouilles importantes.

Nous avons mis à jour tous les restes de la petite église simple datant de l'époque arpadienne du village, et examiné à plusieurs points le mur de clôture, renforcé par des contreforts du cimetière entourant l'église.

Près de l'église, nous avons découvert une maison d'habitation à trois pièces, bâtie en dur, vraisemblablement le manoir des nobles de Csepely, mentionné maintes fois dans les diplômes. Cette maison en pierre fut bâtie sur l'emplacement des maisons à carcasse en poutres, aux parois en osier plusieurs fois reconstruites. Le bâtiment de ferme creusé sous

terre, découvert au proximité est contemporain des bâtiments antérieurs, c'est-à-dire il date des XIVe ou XVe siècles.

Dans la partie du village la plus éloignée de l'église nous avons examiné l'emplacement de plusieurs maisons. Les vestiges de celles-ci ont été presque complètement anéantis par la mise en culture. La plus intéressante de ces maisons était un bâtiment, détruit au début du XVIe siècle dont le plan diffère de celui des maisons médiévales connues jusqu'ici: sa grande pièce était creusée sous terre, et n'avait pas de foyer, tandis qu'à la cuisine, qui était au niveau du sol, nous avons retrouvé un four de grande dimension. La maison fut détruite par le feu, c'est vraisemblablement grâce à ce fait que nous y avons découvert des trouvailles très riches. Après des simples objets d'usage domestique, un marteau d'armes en fer, à manche torse, une bague en or, constellée de mosaïques, aux ornements Renaissance et un mortier hexagonal en pierre. Les trouvailles les plus intéressantes du manoir sont les carreaux de poêle aux ornements variés, dans le goût populaire.

Julia Kovalovszki

Раскопки в Чепейе

Одновременно с раскопками и восстановлением архитектурных памятников в надважонском бассейне и в первую очередь крепости Кинижи начались исследования по истории заселения окрестностей крепости — феодального центра края. Группа научных сотрудников Национального музея, изучающих средневековье, начала осмотр на местности, где были расположены селения, относившиеся к крепостным владениям, а также большие раскопки на территории Чепейя, погибшего в XVI веке.

По времени село это относится к периоду Арпадов. Большую часть развалин простой сельской церковки раскопали, стены, окружающие расположенное вокруг нее кладбище, усилили подпорками и во многих местах обследовали.

Вблизи церкви было раскопано каменное жилое строение, состоящее из трех помещений, которое, по всей вероятности, является известной нам по нескольким дошедшим до нас письменным источникам усадьбой чепейских помещиков. Каменный дом XVI века построен на месте много раз переставившейся свайной, плетеной

деревенской постройки. К тому же времени, т. е. к XIV—XV вв., относится и раскопанное углубленное в землю хозяйственное строение.

Было исследовано несколько мест в отдалении от церкви, где в свое время находились жилые постройки. Остатки их были почти полностью разрушены в процессе землешахства. Среди домов самым интересным оказалось погибшее в XVI веке строение, планировка и устройство которого резко отличается от известных нам средневековых деревенских жилищ. Комната была углублена в землю, в ней не было печи, напротив, в неуглубленной кухне обнаружен крупных размеров очаг. Дом был уничтожен пожаром, чему мы обязаны тем, что вокруг обнаружено много находок. Среди более простых предметов, относящихся к дому, надо выделить железную булаву с витой ручкой, золотое кольцо, выложенное мозаикой в духе ренессанса, шестиугольную каменную ступу. Наиболее интересные находки на месте помещичьей усадьбы — печные керамические плитки разнообразного рисунка в народном стиле.

Юлия Коваловски

A Dunántúl szerepe az Árpádkor kereskedelmében numizmatikai adatok alapján

Történetkutatásunk korszerű módszere megköveteli különböző tudományágak szoros összeforrottságát. Ez, a fejlődés folyamán kialakult módszer új követelményt támaszt a kizárólag numizmatikával foglalkozó kutatókkal szemben. A numizmatika tartalma kibővült a numizmatikából levonható gazdaságtörténeti jelenségek kutatásával.

A numizmatika anyagát tekintve régészet, illetve hozzá áll a legközelebb, mert a pénz is régészeti anyag, adott kor tárgyi emléke. Több jelenség azonban elkülöníti a régészettől, ami más módszert követel, s ezek együttese teszi létjogosulttá a pénztörténetnek, mint tudománynak önállóságát.

Világszerte egyre jelentősebb befolyáshoz jut a pénztörténet a gazdaságtörténet kutatásában. Pénztörténeti jelenségek ismerete nélkül elégtelen a gazdaságtörténet. Minden korban a pénz volt az, amelyik a legérzékenyebben érzett meg gazdaságpolitikai változást, eltoldást; s azonnal viszonyult a megváltozott körülményekhez. A pénz a régészeti anyag valóságával megbízhatóbb a néha igen kétes hitelt érdemlő írott forrásnál. Az egykorú történetíró tévedhetett, elfogult lehetett, rendeleteket esetleg nem hajtottak végre, oklevelekben valótlan adatok állhatnak, de a földből előkerült pénz hiteles valóság; léte, tulajdonsága, korának közvetlen bizonyítéka.

A pénztörténet gazdaságtörténeti jelentőségének hangsúlyozása azonban nem jelenti azt, hogy a pénztörténet általános, összefogó gazdaságtörténeti kérdéseket önmagában megoldhat. Feltételezik és kiegészítik egymást. Csupán pénztörténeti jelenségekre épített gazdaságtörténet alapvető tévedéseket idézhet elő. Pénztörténeti tények alkalmasak kereskedelmi, főként külkereskedelmi kapcsolatok kutatására, önállóan azonban nem kezelhetők, mert számos történeti tény bizonyítja, hogy két terület lehetett egymással kereskedelmi kapcsolatban anélkül, hogy pénzeik a másik területén előfordulnának. Az idegen pénznek jelenléte viszont feltétlenül jelent kapcsolatot — közvetlent vagy közvetettet — az azzal a területtel, ahonnan a pénzek a másik területre eljutottak.

Előadásunk főként pénztörténeti jelenségek gazdaságtörténeti vonatkozásait igyekszik feltárni, de az említettekre hivatkozva nem kíséreljük meg pénztörténeti alapon átfogni a kor egész gazdaságát, kereskedelmét.

Módszerünket az anyag határozza meg, azaz elsődleges forrásként kezeljük az éremleleteket. A Dunántúl szerepét tisztázandó, rögzítenünk kell, hogy a Dunán-

túl külkereskedelmi kapcsolatai természetszerűleg csak a tőlünk nyugatra levő országokkal jöhetnek számításba. A magyar királyság első két évszázadára vonatkoztatva itt negatív eredményt kapunk. A XI—XII. században ugyanis nyugat-európai éremlelet — három kivételtől eltekintve — a Kárpátmedencében nincs. E negatívum alapján azonban nem mondhatjuk, hogy nem voltak külkereskedelmi kapcsolataink nyugat felé. Ha azonban a pozitívumot vizsgáljuk meg, vagyis azt, hogy mi van, akkor azt látjuk, hogy kétszáz éven keresztül a középkori Magyarország területére került be idegen érem: bizánci. A magyarság bizánci kereskedelmi kapcsolatainak kezdete Dél-Oroszországba nyúlik vissza, s természetes, hogy a Kárpátmedencébe költözött honfoglalók továbbra is kereskedtek az akkori világ — mondhatjuk — legjelentősebb ipari kereskedelmi városával. Ugyanakkor az észak-európai éremleletekben előforduló XI. századi magyar pénzek északi kereskedelmi irányt mutatnak, legalábbis Prágáig. Végeredményben tehát a XI—XII. századi éremleletek — magyar pénzek Észak-Európában és bizánciak a Kárpátmedencében — a magyarok észak-dél irányú kereskedelmi érdekelttségét bizonyítják, amiben a Dunántúlnak igen csekély része volt.

Gyökeresen változott a helyzet a XII—XIII. század fordulóján. A leletek tanúsága szerint megszűnt a bizánci pénzek forgalma, s szinte elárasztották az országot a nyugati pénzek. A változás nemcsak minőségi, hanem mennyiségi is volt, s ez a mennyiségi változás egy új minőségi fokozatot, fejlődést is tükröz. Ugyanis bizánci éremleleteink száma rendkívül kevés, azok között is csak a XII. században kezdődik az igazán kereskedelmet bizonyító rézpénz feltűnése. Ezzel szemben a XIII. század első feléből származó nyugati ezüstpénzleleteknek száma messze felülmúlja a bizánciakét, s egy leletben néha több ezer példány van. Mindez egy magasabb fejlődési fokot mutat, intenzívebb pénzforgalmat, pénzgazdálkodást.

Röviden ki kell térnünk a nyugati pénzek nagyfokú beáramlásának okára. László József, majd Hóman Bálint II. Endre házasságának következményeként mondják a karinthiai verdék termékeinek magyarországi elterjedését. Ugyanis a salzburgi érsek Friesachban vert érmei a német-római birodalom délkeleti határszélén a legjobb minőségű, így a legközkedveltebb fizetési eszközök voltak. Ennek következtében a steier, karinthiai, andechsi hercegek, görzi grófok, az aquileiai pátriárkák a saját pénzeiket is a friesachiak mintájára

verették. Ezért gondolta tehát László és Hóman, hogy Gertrud andechs-merani hercegnő révén jött használatba a nálunk is forgó, gyűjtőnéven friesachinak nevezett denár. Házasságoknak azonban ilyen gazdasági következménye nincs. Uralkodók házassági kapcsolatai mögött joggal kereshetünk pillanatnyi politikai szövetséget, a friesachi veretek magyarországi szerepének azonban más a gazdasági háttere. Ez a háttér egyrészt belpolitikai, másrészt külpolitikai. Belpolitikailag a XII. század vége, XIII. század eleje a magyar társadalom és gazdaság fejlődésének szempontjából egy magasabb fokozat kezdete. Ipar, bányászat fellendülése, a földművelésnek az állattenyésztés rovására történt előnyomulása a belső áruforgalom kialakulásához vezetett, s ez intenzívebb pénzgazdálkodást eredményezett. A földesurak egyre elterjedtebben követelik jobbágyaiktól a szolgáltatásokat pénzben, s ez a belső piac, kereskedelem fokozottabb szerepére utal. Ez a megnövekedett igény viszont egy jobbminőségű ezüst váltópénzt követelt, amit a silány minőségű magyar denár nem elégíthetett ki.

Külpolitikailag viszont a magyar kereskedelemnek irányt kellett változtatni. A XII. század végére Bizánc elvesztette korábbi, a nemzetközi politikára és kereskedelemre gyakorolt döntő befolyását, elfoglalása pedig fokozta jelentőségének csökkenését. A magyar külkereskedelem így nyugat felé fordult, annál is inkább, mert a nyugat is igényelte a magyar ezüstöt.

Területileg a megváltozott körülmények a Dunántúlt állították előtérbe. De nem volt egyenrangú a határmenté. A XIII. század első felének idegen éremleletei ugyanis, illetve ezek verdéi egy leszűkített nyugati irányt mutatnak. Említettük, hogy ezek a nyugati pénzek elborították az egész országot. E korszak leletei szinte kivétel nélkül az 1241-es tatárbetöréssel hozhatók kapcsolatba, ekkor tehát pontos keresztmetszetet kapunk az ország pillanatnyi pénzforgalmáról, hiszen mindenki elrejtette az éppen tulajdonát képező értékét, pénzét. Külföldi kapcsolataink értékeléséhez tehát ezeket a nyugati pénzekből álló leleteket kell megvizsgálni.

Az utóbbi 100 év alatt igen sok friesachi denár került elő, sajnos azonban a régen feldolgozott éremleleteknél igen sok a pontatlanság, több lelet nem is alkalmas vizsgálatokra, s a vizsgálhatóknál is számolni kell a nagyfokú pontatlanság lehetőségével. Általános törvényszerűséget pedig csak a nagy-számok alapján mondhatunk. Mégis van annyi újabban feldolgozott leletünk, amelyeknek alapján végezhetünk leletelemzést, s ha valamennyi leletnél ugyanazokkal a jelenségekkel találkozunk, megállapíthatunk törvényszerűséget. Vizsgálatainkra 49 lelet 28 255 darab érmét használtunk fel. Ha ezt a mennyiséget 100%-nak tekintjük, akkor ebből 67% Friesachból, 20% pedig St. Veitből származik, s mindössze 13% jut mintegy további tíz verdére. A friesachi denárok beáramlását, s ezen keresztül külkereskedelmi kapcsolatainkat tehát ennek a két — egymáshoz közelfekvő — városnak irányába, illetve irányából kell származtatnunk.

Korábban Arnold Luschin von Ebengreuth, a friesachi denárok nagy osztrák kutatója úgy vélte, hogy a

friesachi típusú veretek Karinthiából először Horvátországba és Szlavóniába jutottak, s ottani elterjedésük és általánossá válásuk után kerültek délről Magyarországra területére. Ezt a véleményt hallgatólagosan elfogadták a többi kutatók is, magyar részről Hóman Bálint, osztrák részről pedig Egon Baumgartner, Wilhelm von Fritsch, illetve az angol Metcalf. Ha azonban Luschin véleménye igaz lenne, a horvát, szlavón területen több korábbi friesachi leletnek kellene lenni. Ilyen pedig egyáltalán nincs, későbbi évekből is igen kevés. Viszont az 1241-ben elrejtett friesachi leletek sora került elő a Dunántúlról, úgy tűnik, útvonalat is megállapíthatunk. Eszerint a Drávától északra volt a határátlépő, majd az ősi kaposvölgyi útban folytatódott, s tartott Buda felé. Az érintett határrész tehát Délnyugat-Dunántúl.

Vizsgáljuk tovább a leleteket. Ugyanis a magyarországi friesachi éremleletekben magyar és friesachi típusú pénzeket kívül, igaz csak szórványosan, de előfordulnak más, nyugateurópai pénzek is. Ezek közül azonban csak egynek, Köln vereteinek van jelentősége. Ez mintegy 48 leletben fordult elő, bár majdnem mindenhol csupán néhány példányszámmal. Ahol több van, arányban ott is messze elmarad a lelet többi részét alkotó, főként magyar és friesachi denároktól. Két lelet kivételével sehol sem éri el a 2%-ot. A két lelet közül egyik a bácsalmási, ahol 68 kölni mellett 68 friesachi, a másik a kiskunlacházi lelet, 85 kölni denár 51 db egyéb verettel. Leleteken belüli csekély példányszámuk ellenére is általánosnak kell mondani őket. Valódi jelentőségüket azonban csak akkor értjük meg, ha tisztázzuk, hogy a kölni denárok nem keveredhettek a magyarországi leletekhez Karinthiában, a friesachi denárok forgalmi területén, mert az ottani friesachi leletekben — egy kivétellel — nem fordul elő kölni veret. Itt tehát közvetlen magyar—kölni kapcsolatra kell gondolnunk. Ezt egy — igaz, kései — oklevél is megerősíti. A kölniek ugyanis azzal a kéréssel fordulnak az érsekhez, ne engedje az idegen kereskedőket tovább nyugatra. A megnevezett idegenek között első helyen említik a magyarokat.

Kölni vereteken kívül néhány magyarországi leletben angol, aacheni, brabanti, erfurti, holland, metzi stb. pénz is előfordult, ezek megjelenése azonban rendkívül szórványos, így csupán Kölnnel összefüggésben érdemelnek említést, ebben a nagy nyugati kereskedelmi központban csapódhattak a Magyarországra került kölniekkel együtt.

Összegezve a friesachi és a velük előkerült nyugateurópai pénzek jelentőségét, úgy látjuk, az első intenzív nyugati kereskedelmi kapcsolatunk Karinthia és ezen keresztül a Rajna-völgy, Köln felé irányul. Mi itt csak a numizmatikai jelenséget kívánjuk rögzíteni, nem térhetünk ki a kereskedelem tárgyaira, export-import cikkeinkre, mégis meg kell jegyeznünk a nálunk nagy szerepet játszott kölni posztót, amely valószínűleg ezen az úton kerülhetett a Kárpát-medencébe. Ugyancsak nem vizsgáljuk ez útvonal használatának okát, azonban itt is meg kell említenünk Bécs 1221-es árumegállító jogát, amely a keletről jött kereskedőket nemcsak ideiglenesen állította meg, hanem áruikat teljes egészében el kellett adni, semmit sem vihettek tovább nyugatra. A Karinthia

—Rajna útvonalon pedig Bécs nem tudta lefölözni a keleti kereskedelem hasznát.

Végül — a friesachi denárokkal kapcsolatban — egy ellentmondásra is rá kell mutatnunk. XIII. századi írásos forrásaink gyakran tesznek említést velencei kereskedelemről. Ennek pedig semmi numizmatikai nyoma nincs, a Kárpátmedencéből hiányzik a velencei pénz. Okát nem tudjuk; a jelenséget azonban meg kellett említenünk.

A tatárjárással végetért a friesachi denárok magyarországi szerepe s egy olyan korszak következik, amely gazdaságpolitikailag helyes, bennünket, e kor késői kutatóit azonban forrás nélkül hagy. IV. Béla ugyanis a jó pénz megteremtésével és rendeletekkel kiszorította országából az idegen pénz használatát. Nem utolsósorban voltak segítői a szlavón bánok, akiknek pénzverése érdekes és értékes jelenség a magyar pénztörténetben, mert ugyan a magyar király pénze volt — Szlavónia részére — de más pénzláb szerint verték, mint a többi királyi pénzt, s nem kellett évenként beváltani. Számunkra az eredmény a lényeges: nem terjedt el idegen pénz az országban, e korból nem találjuk a Kárpátmedence leletanyagában más államok vereteit.

IV. Béla uralkodása vége felé azonban okleveleinek „Rábán túl forgó denárok”-at kezdenek emlegetni. A szórványos jelenség a század végére általánossá válik, s a tényt az éremleletek kézzelfogható valóságával is rögzíthetjük.

Vizsgáljuk először az éremleletek korát és összetételét. A gyűjtőnéven bécsi denárokat osztrák hercegek verették Bécs, Bécsújhely, Krems és Enns verdéiben. Az a tény, hogy már a XII. század közepétől verték, s nálunk csak a XIII. század végén tűnnek fel, azt látszik mutatni, hogy ezzel a területtel eddig nem volt intenzív kapcsolatunk. Az első leletek — mindössze három — Ottokár (1261—1276), vagy Rudolf (1276—1281) idejéből valók. A nagytömegű beáramlás I. Albert (1282—1308) alatt kezdődött, ami nálunk IV. László uralkodásának végét, valamint III. Endre, Ottó és Vencel időnként zavaros korát jelenti. Ha az általános elterjedést felfoghatjuk a két terület kapcsolatának bizonyítékaként, akkor azt kell mondanunk, hogy a magyar külkereskedelem ismét irányt változtatott, ha nem is olyan nagy szögben, mint száz évvel korábban. Pontosabban Karinthia felől a bécsi-medence felé.

Azonban bécsi denárleleteink — amelyekben főleg

a bécsi verde termékei vannak — sem kizárólag bécsi típusú veretekből állnak. Igaz, még elszórtabban mint a friesachi leleteknél a nyugateurópaiak, főként kölniek, itt passauai és bajor pénzek fordulnak elő, 13, illetve 6 leletben. E kísérőknek tekinthető veretek élesebben hangsúlyozzák az irányt, a Dunát. Ebben az esetben nem állítunk közvetlen magyar—passauai, vagy magyar—bajor kapcsolatot, de határozottabban rögzíthetjük a bécsi irányt, mert ezek a más idegen pénzek csak itt keveredhettek a Magyarországra kerülő leletekhez.

Az új, nyugati kereskedelem útja a Duna volt. Vizsgáljuk meg ennek ismeretében, hogyan helyezkednek el a bécsi éremleletek a középkori Magyarország területén. Míg a friesachi denárok az egész Kárpát-medencét elborították, addig a bécsi leletek az országnak csak egy részén fordulnak elő. Ha a Balaton vonalát képzeletben meghosszabbítanánk, vagyis átlósan kétfelé osztanánk a Dunántúlt, akkor e terület északnyugati része lenne a bécsi denárok forgalmi területe, amihez szervesen csatlakozik, kb. ugyanilyen arányban a Felvidék délnyugati része. Tehát nagyjából egy olyan egyenlőszárú háromszög, amelynek alapja az osztrák határ, csúcsa pedig Buda, a főváros. Bár a Duna ezt a területet földrajzilag két részre osztja, gazdaságpolitikailag azonban éppen egységbe fogja. E terület tehát határozott egység, a földrajzilag két terület gazdasági ütőere a dunai víziút, amelyen lebonyolódott a magyar külkereskedelem nyugat felé.

XIII. század második feléből származó írásos forrásaink sem mondanak ellent a leletnél megállapítottaknak, talán csak kissé korábbi magyar—osztrák kapcsolatot mutatnak. IV. László 1277-ben kifejezetten Rudolf kereskedőiről beszél, III. Endre pedig 1291-ben a regensburgi kereskedőknek adott kiváltságlevelet, akik nyilván a dunai úton jöttek hazánkba.

A bécsi denárok forgalmának zárulása, szerepük csökkenése nem tartozik kutatásunk feladata közé, mert az már Anjou-kori probléma.

Befejezésül még egyszer szeretnénk hangsúlyozni, hogy az elhangzottak alapján nem akarunk tételt felállítani Árpád-kori kereskedelmünk egészéről. Csupán azt tűztük ki feladatul, hogy a Kárpát medence idegen éremanyagát összegyűjtve, vizsgáljuk azokat a gazdaságtörténeti jelenségeket, amelyeket az éremleletek belső vizsgálata nyújthat és ezen belül rámutassunk a Dunántúl, főleg Nyugat-Dunántúl szerepére.

Gedai István

Numismatisches über die Bedeutung Transdanubiens im Handelsaustausch zur Zeit der Árpáden

Die modernen Methoden der Geschichtsforschung erfordern von sich aus eine engere Berücksichtigung münzkundlicher Gegebenheiten auch bei der Klärung andersgearteter, so handels-, vornehmlich aber außenhandelsgeschichtliche Fragen.

Die Geschichte geldlicher Umlaufsmittel und in diesem Rahmen Untersuchung und Analyse geschlossener Sammlungen von Münzen eignen sich ganz besonders zur Erforschung von historischen Handelsverbindungen, vornehm-

lich solcher von Land zu Land. Die Rolle Transdanubiens kann natürlich nur in Relation des Handelsaustausches nach und von dem Westen von Bedeutung sein. Im XI–XII. Jh. war diese Rolle unansehnlich. Numismatisch wird dies auch dadurch bekundet, daß aus dem Boden des Karpatenbeckens fast nur für den genannten Zeitraum bezeichnende byzantinische Münzen zum Vorschein kamen. Dies bestätigt, daß damals die großen Handelsstraßen in diesem Raum fast ausschließlich in Nord-Südrichtung verliefen. Eine durch-

greifende Änderung dieses Verhältnisses trat erst an der Wende des XII. zum XIII. Jh. ein. Dies äußerte sich in einer Intensivierung des Geldumlaufs im Inneren des Landes, gleichzeitig wandte sich aber auch der Handel nach dem Westen, wodurch Transdanubien als Durchgangsgebiet wesentlich an Bedeutung gewann. Vor dem Tatarensturm strömten aus der kärntnerischen Grafschaft Friesach, die mit selbständigem Zoll- und Münzrecht ausgestattet war, dort geprägte Münzen ins Land. Die Richtung des ungarischen Außenhandels zeigte also in jener Zeit im Norden der Drau ins Kärntnerische. Zusammen mit Friesacher Denarfunden kamen aber auch Kölnische Denare zum Vorschein, was darauf zu deuten scheint, daß der damalige ungarische Handel auch nach dem fernen Köln am Rhein strebte. Die Annahme

liegt also nahe, daß der längere Leitweg über das kärntner Land das Wiener Markt- und Mautrecht für Umschlagsgüter umgehen wollte.

Ende des XIII. Jh. trat wieder ein Wandel ein, indem der ungarische Außenhandel seinen Leitweg änderte und aus dem Kärntnerischen auf dem Donauweg sich nach dem Wiener Becken orientierte. Die Folge war die Verdrängung der Friesacher Münzen durch Wiener Denare, deren Verbreitungsgebiet sich aber auf den NW Transdanubiens und den SW des ungarischen Oberlandes beschränkte.

Vom Anfang des XIII. Jh. an war also Transdanubien das primäre Verbreitungsgebiet des im Westen geprägten Münzgeldes und unmittelbares Durchgangsgebiet des ungarischen Außenhandels.

István Gedai

Le rôle de la Transdanubie dans le commerce de l'époque arpadienne, à la base de données numismatiques

La méthode moderne de recherches historiques exige l'introduction de la numismatique à la solution d'autres problèmes de l'histoire, et surtout de l'histoire d'économie politique.

L'histoire de la monnaie, et dans le cadre de celle-ci l'examen et le dépouillement des trésors clos, se prête aux recherches de relations commerciales, surtout de relations du commerce extérieur. Naturellement, le rôle de la Transdanubie n'entre en ligne de compte qu'en ce qui concerne les relations commerciales avec l'Occident. Ce trafic fut de peu d'importance aux XIe et XIIe siècles, car de ces deux siècles nous ne connaissons à quelques rares exceptions près que des pièces byzantines, indiquant des relations commerciales entre le Nord et le Sud. C'est au tournant des XIIe et XIIIe siècles que l'état des choses changea radicalement: à l'intérieur du pays la circulation monétaire devint plus intense, et en même temps le commerce extérieur se tourna vers l'Ouest et l'importance de la Transdanubie accrut. Avant l'invasion des

Mongols des deniers de Friesach affluèrent dans le pays, de la Carinthie. Leurs itinéraire menait au Nord de la Drave, donc la direction de notre commerce extérieur était la Carinthie, et à la base de deniers de Cologne qui apparaissent mêlés aux deniers de Friesach, nous croirions retrouver le but ultérieur près du Rhin, à Cologne. Cet itinéraire voulait vraisemblablement contourner Vienne et son droit d'échelle.

À la fin du XIIIe siècle se produit encore un autre changement, à savoir la direction du commerce extérieur, au lieu de la Carinthie, s'achemina vers le bassin de Vienne, suivant la ligne du Danube, et au lieu des pièces de Friesach, ce sont des deniers de Vienne qui arrivèrent, mais ne se disséminèrent qu'au Nord de la Transdanubie et au Sud-Ouest du Haut Pays.

Donc, dès le début du XIIIe siècle c'est la Transdanubie qui reçut en premier lieu les monnaies occidentales et joua un rôle immédiat dans notre commerce extérieur.

István Gedai

РОЛЬ ЗАДУНАЙСКОЙ НИЗМЕННОСТИ В ТОРГОВЛЕ ВРЕМЕН АРПАДОВ НА ОСНОВАНИИ ДАННЫХ НУМИЗМАТИКИ

Современный метод исторических исследований требует более интенсивного включения нумизматики в процесс решения исторических, особенно историко-экономических вопросов.

Историю денег, в том числе исследование и анализ находок закрытых кладов, с успехом можно использовать при исследовании торговых и главным образом внешнеторговых связей. Роль Задунайской низменности можно рассматривать, естественно, только в связи с западными торговыми отношениями. В XI—XII вв. они были незначительными, о чем можно судить по тому, что из относящихся к этим двум столетиям находок известны только находки византийских монет, указывающих на южные и северные торговые связи.

На рубеже XII и XIII веков положение в корне меняется: денежный оборот становится более интенсивным, торговые отношения поворачиваются в направлении к западу, растет роль Задунайской низменности. В период

перед татарским нашествием страну наводняют фризахские динары, идущие из Каринтии. Наряду с фризахскими встречаются кельнские динары, из чего можно заключить, что торговые пути шли к северу от Дравы в Каринтию, а также вдоль Рейна к Кёльну. Этот путь, вероятно, вызван стремлением обойти венский таможенный кордон.

В конце XIII века произошла еще одна перемена: направление торговых путей изменяется в сторону Дуная к венскому бассейну: вместо фризахских монет в страну проникают венские динары, но распространение они получают только на территории северо-западной части Задунайской низменности и гористой местности на юго-западе.

Таким образом, начиная с XIII века Задунайская низменность была тем районом, который в первую очередь принял западные деньги и играл непосредственную роль во внешнеторговых отношениях.

István Gedai

Veszprém város településtörténeti kialakulása

Középkori eredetű városaink közül kevésről mondható el, hogy alkatában, jellegében viszonylag sokat őrzött meg múltjából. Veszprém méltán ezek közé sorolható, annak ellenére, hogy a végzetserű pusztulások elszenvedésében nincs párja az országban. Ami a település vázát egykor megszabta, az — településtörténeti megfogalmazásban, jellegzetes fő vonásaiban — ma is kiolvasható a város alkatából.

Ebben sajátos része van Veszprém természeti fekvésének és annak az ősi szervező erőnek, amely várának jelentőségét régtől kiemelte. A Séd vize és egész vízrendszere itt a mészköves, dolomitos platóba mélyített bevágódásaival olyan egyedi természetföldrajzi formációt hozott létre, amelynek vízbősége és védelmi jelentősége helyi telepítési energiát képviselt már az újabb kőkortól kezdve (*J. kép*). Csupán utalni kívánok azokra a nagyszámú települési leletekre, amelyek a mai városközpontot övező nagy délnyugati félkörben és a várhegyen a neolitik kor lakott helyeiről tanúskodnak. Közülük a Nándor-telep helyén sáncokkal védett település nyomai kerültek napfényre.

A bronzkor Veszprémben különösen mészbetétes edényeivel tűnik ki. A város és környéke, kivált pedig a mai kórház környéke bővelkedik e kor régészeti leleteiben, de a várhegyen is vannak nyomai. A vaskor embere előnyben részesíti a magaslati fekvést és kezdetleges faluszerű hegyi telepeken lakik, amelyeket szükséghez mérten földsáncokkal erősít.

Új korszakot nyit meg Pannónia életében a rómaiak uralma. Azon felül, hogy a villa rustica-k legkiválóbb példája Pannóniában Balácsa és itt van a közelben Gyula-firátót-Pogánytelek és Szentkirályszabadja-Romkút is, a város területének több helyén is előkerültek római leletek, közöttük a Komakút környékén egy kiterjedt temető emlékei.

A rómaiak idejében a légiók hadtápigényei és a kereskedelem érdekei is katonai utakat tettek szükségessé. Veszprémtől északra egy K-NY-i római utat tart nyilván a kutatás,¹ amely Ny felől jövet Kádárta magasságában vezetett el és Litér-Királyszentistván között egyrészt ÉK felé, Ősi irányában ágazott el (ez Albertfalva táján érte el a Duna-parti limes vonalat kísérő katonai utat), másrészt DK felé, Balatonkenese, majd Sopianae irányában.

A rómaiak pannóniai uralmát a népvándorlás első hullámaként a hunok, majd a longobárdok váltották fel. Utánuk a VI. század második felében az avarok telepedtek meg ezen a tájon és hozták létre hatalmas birodalmukat. Róluk tanúskodik a Jutason feltárt nagy te-

mető, akárcsak a város területén és a várhegyen talált több sír.

Az avaroknak közel két és fél százados uralma egyúttal a délszláv népesség betelepülésének első kora.

A honfoglalással beköszöntött új kezdet és alapvetés feltételei — sok tekintetben az itt talált helyzet lehető továbbfejlesztésével, illetve értékeinek felhasználásával — csak fokozatosan alakulnak ki.

A honfoglalásról szóló elbeszélő forrásaink egyes várrakkal kapcsolatban jelentős küzdelmekről számolnak be. Így Anonymus az óbudai, Balaton-vidéki, vasvári, Baranya-vári ostromokon kívül arról is tud, hogy Tihany felől jövet Ősöbű és Őse vezér serege 14. napra vonult be *Bezprem* várába, amelyet a leírás hol castrumnak, hol civitasnak nevez. A vár védői innen Pannónia nyugati határáig menekültek. A Kézai- és a Képes Krónikában is olvassuk Bezprem castrumról Szvatopluk apjával kapcsolatban, aki e leírás szerint itt halt meg. A vár nevének Bezprem alakjáról feltehető, hogy ez nyugati szláv személynév átruházása.

A X. században ez a vár és e század vége felé a Szent György templom nyilván fennállt. „Valószínű, hogy a vár a IX. században a frankok jelentős katonai centruma volt”.² Veszprém jelentősége abból is lemérhető, hogy Szent István király ispáni, majd püspöki székhellyé jelöli ki. Egyházmegyéjét kiterjeszti az akkori Veszprém, Fejér, Pilis, Somogy és Zala megye területére, vagyis a Drávától a Dunáig.³ Ennek nagy kiterjedéséből is Veszprémnek központi szerepkör betöltésére különösen alkalmas adottságaira következtethetünk. Ezt még fokozza az az időrendi kiemelkedés, hogy ez volt a magyar püspökségek között az első.⁴ Alapítása követte a veszprémvölgyi görög apácakolostorét, mert ennek oklevelében még nincs szó veszprémi püspökségről.

Következményeiben valószínűleg az is növelte Veszprém jelentőségét, hogy itt ütközött meg 998 körül István — akkor még fejedelem — serege a kereszténységnek feltehetően egyik fontos itteni országos bázisa ellen támadást indító, lázadó Koppány somogyi ispánnal, az ország volt főbírájával. A város hűségének elismerésével hozható kapcsolatba az a fordulat, hogy a királyné koronázásának jogát minden valószínűség szerint Szent István és Gizella a helyi püspökre ruházta, amihez idők folyamán a királyné kancellárságának tiszte járult. Így lett Veszprém a királyné székhelye és koronázó városa.⁵

Ispáni, püspöki és királynéi székhely jellegéből következett, hogy lakosai is nagyrészt az ehhez szükséges nép-

1. A Vár kelet felől.
1. Die Burg von Osten her.

1. Le château vu de l'Est.
1. Крепость с восточной стороны.

rétegekből kerültek ki. Néességének számáról is fogalmat alkothatunk magunknak három koraközépkori temető leletanyagának feldolgozása és értékelése alapján.⁶ E szerint a X. század végén lakosságának száma meghaladhatta az 1000 főt, a XI. század végén pedig talán a 2000-t is.

A XI. század végére gazdasági és kereskedelmi jelentősége is kiemelkedik. Ispáni székhely szerepével együtt kellett kialakulnia hetivásárának, amelynek jövedelme — Szent László korában — 1/3—2/3 arányban az ispáné és a királyé. Vásárának helye a Szent Tamásról nevezett püspöki falu területe a Benedekhegytől északra. Hasonlóképpen az első váralja-települések közé tartozhatott Szent Miklósszeg káptalani település az egykori Komakút környékén. Első románkori Szent Miklós templomának alapfalai a XI. század végére utalnak, de temetőjének leletei X—XI. századi eredetről vallanak. A Vár északi végétől nyugatra alakult ki a Szent Margitszeg, amelynek temploma a XII. század elején épülhetett (e korból származik egy fonatos kapubéllet-töredéke) (2. kép). A Várral a legszorosabb kapcsolatban alakult

ki a Szent Katalin nevét viselő suburbium, amelyben Bertalan püspök 1240-ben domonkos zárdát alapított. Ez a település különösen a XIV. században virágzott fel, amikor számos itteni kanonoki házról szólnak az íráskorok és a káptalan népei adómentességet élveztek. Feltehetően a Vártól DK-re fekvő területen települt a Szent Iván falu jellegű városrész a Keresztelő Szent János egyházzal.⁷ Végül a középkor végén a Várhegy K-i lábához csatlakozóan találjuk a Sárszegnek nevezett káptalani városrészt. Így — a Komakút környéki település kivételével — a szoroson vett váralja-települések — mintegy a Séd vonalát követve — észak felől karéjosan övezték a Várhegy és a Benedekhegy kiemelkedő sziklatömbjét.

A tagolt összetételű város szerkezetében már korán kialakultak a közlekedés fő útvonalai. Ún. via magna minőségben több útról szólnak az oklevelek. Ilyen a Vártól délre a Hosszú-völgy déli szakaszán — tehát a mai Lenin sétány vonalát követő — Felsőörs felé vezető út. Ebből ágazott el egyrészt a Vámosi nagy út (első oklevél 1201-ből), másrészt a mai Bajcsy-Zsilinszky-út meredek szakaszán a régi Gabona piactér déli szélé mentén az

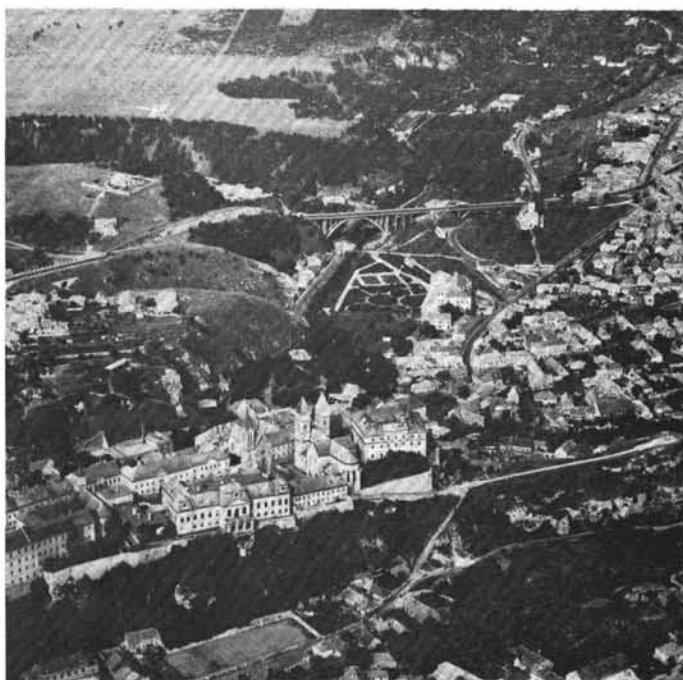
egykori Palotai útba kapcsolódó és Peremartonon keresztül Fehérvár felé vezető nagy út. Fontos út volt még többek között a jutasi út, mely a középkorban a mai Vörös Október út vonalát követte és Jutason túl Zirc és Győr felé folytatódott.

Veszprém a korai város jellegű települések közül a vár típusúak közé tartozott (mint Fehérvár, Győr, Nyitra, Pest és talán Csanád is.⁸ Tehát inkább várszerű szállás-telep, amelynek faleróditéseiről először 1086-ban hallunk.⁹ Közvetlenül a tatárjárás előtt egy 1242 február 2-án kelt, segítségért a pápához forduló levélben Veszprémről mint olyan erősített város helyről esik szó, amelyben a népesség a tatárok elől meghúzódhat és remélheti a megszállás átvészelését.¹⁰

A Vár Árpád-kori épületei közül — az első Szt. György kápolnán és az első székesegyházon kívül — főként írásos emlékek alapján következtethetünk arra, hogy itt állhatott egy királyi udvarház és valószínűleg vele összefüggésben egy püspöki lak. Kapcsolódásuk helyét vélhetjük felismerni a Gizella kápolnában, amely a tatárjárás előtti időből származik.¹¹ Föléje Pál püspök (1262—1275) emeleti kápolnát építtetett,¹² melynek falpillérei, bimbós fejezetei és boltindításai a Nagypreposti ház határfalával együtt megmaradtak. Tudomásunk van a kanonokok közös vári épületéről (először 1190 körül, utoljára 1395-ben), az ispáni lakról; a Mindszentekről nevezett prépostsági templomról (valószínűleg a későbbi megyeháza helyén) és a város nagyhírű káptalani vagy székesegyházi iskolájáról.

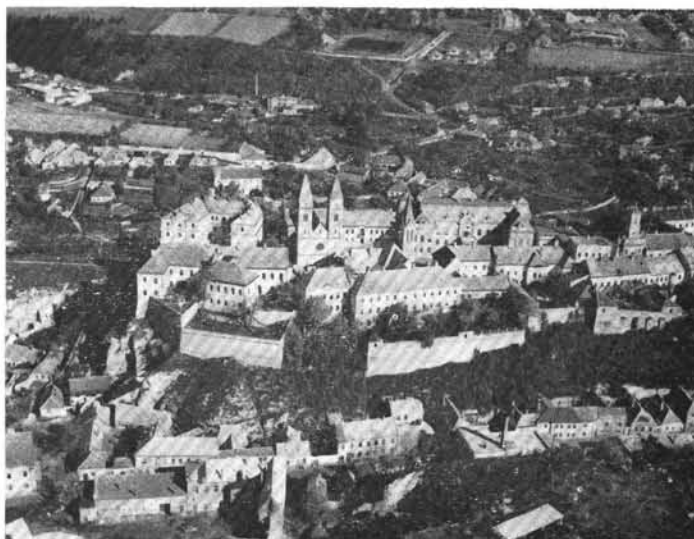
Ebben a szabad mesterségeket (vagyis a bölcsészettudományok körébe tartozó tárgyakat), valamint a kánoni és római jogot oktató intézményben Kun László korában 16 olyan neves, magiszternek tisztelt tanár működött, akik Pádua, Bologna vagy Párizs egyetemén sajátították el tudásukat és szereztek doktori fokozatot. Veszprémnek ez az iskolája az ország első, legmagasabbrendű szellemi képzést nyújtó főiskolai szintű oktatási központja, amely kiemelkedésének ezt a viszonylagos rangját egészen a pécsi egyetem 1367. évi felállításáig megőrizte. Az iskolának — a 3000 márkára becsült egyházi könyvein kívül — az összes tudományszakra kiterjedő könyvtára egy terem töltött meg, amelynek helyét az erre vonatkozó források a székesegyháztól északra írják le. Az a jegyzőkönyv, mely az iskolát és értékeit részletesen bemutatja, akkor készült, amikor az ország első zászlósura, bírása és nádora Csák Péter seregével rátámadt Veszprém várára, annak egyházi intézményeit lángba borította, kirabolta és sokakat a várvédők és az egyház emberei közül megölt. Feltehető, hogy a nádor támadása nemcsak a püspök személye és feudális hatalmat képviselő családja, hanem ama hatalmi politika ellen is irányult, amellyel ingatlanok összevásárlásával igyekezett a püspök és káptalana egyeduralmuk feltételeit kiépíteni.

Az oligarchák garázdálkodásának ebben a korban a védelmet kereső királyság bízást támaszkodhatott az egyházra, amelynek önállósodási törekvésében veszélyt nem látott. Így történt, hogy 1313-ban Károly Róbert a helyi ispánságot — minden jogával, hasznával, tartozékával és a helybeli vásárvámmal együtt — Csepely szi-

2. A Vár északi része és környezete.
2. Nordteil von Burg und Umgebung.
2. Partie nord du château et ses environs.
2. Северная часть крепости и окрестности.

3. A Vár északi része nyugat felől.
3. Nordteil der Burg von Westen her.
3. Partie nord du château vue de l'Ouest.
3. Северная часть крепости с южной стороны.

4. A Vár déli része.
4. Südteil der Burg.
4. Partie sud du château.
4. Южная часть крепости.

get tizedének átengedése fejében — a veszprémi püspökségnek adományozta. A királyi ispánság önállóságának ilyen módon való megszüntetése nem elszigetelt jelenség. Elsőnek az esztergomi érsek érte el célját, az ispáni vár megszerzését. Utána — Veszprémen kívül — sorra püspöki erődtéménnyé minősült a nyitrai, szerémi és a gyulafehérvári ispáni vár. Ehhez a veszprémi püspök még a teljes bírói jogkör királyi elismertetését is megszerezte (1324-ben).¹³

A jobbágyterhek viselésére kötelezett lakosság széles területre kiterjedő széttagolt csoportokban élt. Mégis az egész település városias képet nyújtott (ha nem is nyugati értelemben), amihez négy temploma, az iparosoknak viszonylag nagy száma és két piaca is hozzájárult. Feltételezhető ugyanis, hogy a vásár eredeti szenttamási helye utóbb a Vár tövében kiegészült a mai Benedek tér és Patak tér tájékán kialakult piactérrel (3. kép), ahonnan azután a Piac utcának is nevezett későbbi Hosszú utcán (a mai Jókai utcán) át terjeszkedett dél felé, amíg a Piac dombot el nem foglalta. A XIV. század folyamán itt és a Mindszentek bástyája alatt építési telkek kialakításáról értesülünk, ami arra mutat, hogy a váralja-települések Vár körüli gyűrűje ezekkel is szorosabbá vált.

A belső és külső vár — ezzel együtt a püspöki székhely és a megyei várhatóság — területének kettéválasztottságáról első ízben egy 1318. évi oklevélből következtethetünk.¹⁴ Ez hűen tükrözi az egyház feudális felsőbbségének és a várnagyi hivatalhoz kapcsolódó várórségnek a területi elkülönítését. A külső várban lakott — a várórségen kívül — még az udvarnép, és itt álltak az istállók, a műhelyek és a raktárak. A belső várban a püspöki palotáról mint emeletes házról emlékezik meg egy 1453. évi írás. A püspök megnövekedett hatalmáról ta-

núskodik az is, hogy a XV. század közepén pénzverési joga is volt, azzal a kötelezettséggel, hogy a Vár fenntartásáról gondoskodik.¹⁵

A földesúri alapon mért erejét tekintve — a középkor vége felé — mégis a káptalan állt első helyen, főként azoknak a falvaknak 60 körüli száma szerint, amelyekben a káptalan birtokos volt. A kanonokok külön házakat építettek maguknak, előbb a Várban (erről az első oklevél 1315-ből származik), majd a váralján (első adat 1329). A kanonokok száma a XV. század folyamán 22-ről 36-ra emelkedett, ami szintén a káptalan megerősödését fejezi ki. Ennek megfelelően a török előtt — Eger mellett — Veszprém volt az ország leggazdagabb püspöksége.

Mátyás korának veszprémi emlékei főként a kiváló Vetési Albert püspök, a királyi titkos kancellárja nevéhez fűződnek. Számos egyházi donációja közül kiemeljük a város harmadik ispotályát.

Röviddel utána Isvalies Péter, volt calabriai érsek püspöksége idejére tehető a belső vár kapujának védelmére szánt két nagy félkörű bástya építése.

A mohácsi vésztől az 1530-as évek végéig a János és Ferdinánd király közötti viszály során Veszprém középkori városépítészeti kultúrája végzetes sorsra jutott. A kanonokok romossá vált épületein kívül mindössze 38 szalmatető vályogház maradt a városban. 1552-ben Ali budai basa foglalja el a várost. Ettől kezdve 1683-ig ötször volt török kézen és összegezve 24 évig sínylődött török uralom alatt. Végvári helyzetében pusztulás, romlás, népességének elszegényedése és megtizedelődése a sorsa. Bornemissa Pál püspök-ispánja Sümegre teszi át székhelyét. Ettől kezdve várkapitányok az urak Veszprémben, akiket a bécsi Haditanács nevez ki.

Az ostromló török seregek főként 1593-ban okoztak mérhetetlen kárt. Ekkor hat sikertelen ostrom árán sikerült a Szinán pasa vezette 50 000 főnyi sereggel, 30 ágyú és két faltörő kos bevetésével a Várba bejutniuk. Jelentős részben elpusztulnak azok az erődítések, amelyeket 1572-ben Giulio Turco olasz hadmérnök tervei szerint építettek. Turco felmérései és tervrajzának a felhasználásával képet alkothatunk magunknak a várfalak egykori helyzetéről.

A piacot magában foglaló terület is a Vár erődítési rendszeréhez tartozott, minthogy palánk kerítette, amelyet a főút vonalában (nyilván a mai Gizella tér tájékán) és feltehetően a piactér K-i és Ny-i oldalán sorompó szakított meg. A palánk a piac és a Nagykapu védelmét szolgálta és helyet biztosított a lovasságnak.

A védelmet kiváltképpen hajdúk látták el. A várórség vég helyi kiváltságok címen élvezett szabad vallásgyakorlatot, melynek során az itteni református egyház annyira megerősödött, hogy a XVII. század elején a dunántúli református egyházkerületnek Veszprém lett a püspöki székhelye.

A hajdúk egységes rétege fölött azonban a várórség parancsnoka igen gyakran idegen. A rendek az 1608. évi országgyűlésen az idegenből származott várparancsnokok neveinek felsorolásával kapcsolatban tiltakozásokat fejezik ki a Bécsi Haditanács politikája ellen. A klérus földesúri hatalmának helyét elfoglaló várkapitányi uralom a feudális függőviszony helyett a városi jogok szempontjából ugyan biztató változást ígér, de az idegen várkapitányok az abszolutisztikus függőség eszközei voltak. Emellett a fejlődéshez szükséges anyagi lehetőségek is hiányoztak. Ami mint jelentősebb építkezés e korban megállapítható, az kivált a Vár erődítését szolgálta. Feltehetően a XVII. század közepe táján épültek meg a Vár olasz bástyái (4. kép), amelyek első ízben egy 1667. évi rajzon mutatkoznak.

A török után a város vigasztalan képet mutatott: romokban álltak a váralja-települések, hacsak ideiglenes építmények nem foglalták el a régebbiek helyét. Egy 1696. évi összeírás itt 3 lovas és 6 gyalogos századot sorol fel, azzal, hogy a magánlakásoknak csaknem fele a katonaság kezén van.¹⁶

Az országos belső viszályoktól veszélyeztetett helyzet azonban még nem szűnt meg. A város Rákóczi közeledő kuruc hadaitól függetlenségi törekvéseinek felkarolását reméli, ezért 1704 tavaszán Heister, Lipót császár hadvezérének serege lepi meg, dönti romba, gyújtja fel és fosztja ki, felülmúlva ezzel az elmúlt század minden török pusztítását. Romossá vált ismét a bazilika altemploma, mely 1630 óta a székesegyház szerepét töltötte be, és gabonaraktár lett a püspöki palotából. A Heister-féle pusztítás során a város házainak és népességének száma szűken 2/3-ára zsugorodott. A békés fejlődés feltételei csak a szatmári békével köszöntöttek a városra.

Széchenyi Pál és a magát fráter Imrének nevező Eszterházy püspök rendezi a belső kialakulás útját és előbb egyezséget, majd úriszéki szerződést köt a városi tanáccsal. Érvényüket vesztik a vég helyi kiváltságok, és a reformátusok elvesztik szabad vallásgyakorlati jogaikat és vári templomukat. A békés építőmunka eszközeiként a főpapok sorra betelepítik a városba a ferences, a piarista, majd a jezsuita rendet. Az ellenreformációban Mária Terézia politikai exponenseként és az egyház földesúri jogainak elismertetésében különösen Bíró Márton püspök lép fel erőteljesen. Azonban mint városépítő főpap ő alapozza meg a Vár barokk kori jellegét. Bíró működését dicséri a várbéli Szentháromság tér ki szabadítása, a nagyréposti ház és a régi megyeháza felépítése, továbbá a piactér (5. kép), valamint a Belső és Külső Püspökkert kialakítása.

Fokozatosan eltűnnek a belső vár kettős házsorai a nyugati oldalon, a Vár mellékutcái, és a régi, keskeny épületeket széles frontú emeletes házak váltják fel. A török kor végén fennállt vári magánházak száma 1/3-ára csökkent, ami a Vár beépítettségének léptékvál-

tozását is érzékelteti. A XVIII. század a város belső alkalmi megfogalmazásának és terjeszkedésének kora. Bezárul, illetve kiépül az egykori váralja-települések gyűrűje dél felől, betelepül a Temetőhegy a „Tizenháromváros”-sal, a Cserhát — amelyet a török korban még részben erdő borított —, a Jeruzsálemhegy és délen a Belső Püspökkert környéke.

A század második felére esik Koller Ignác püspök működése, aki Fellner Jakab tervei szerint felépítteti a Püspöki Palotát. Koller készíteti az első vári vízellátó berendezést. Tumler György és fia Henrik az Úrkúti malomtól ólomcsövön át hidraulikus nyomással juttatták fel a vizet a régi Várkút mellett elhelyezett közkútba. Később Tumler levezetteti a vizet a belső piactérre. Ugyancsak ő tervezte, építtette a Vigyázó torony felső részét és sisakját, valamint előtte az ún. Fecskendő-házat, amely a XIX. század java részében városháza céljára szolgált.

A XVIII. század végének püspökei már nem tartanak igényt a főispáni tisztségre és a századforduló után az egyház már hajlandó támogatni a város szabad királyi várossá minősítésének ügyét. Ezt a szintet azonban Veszprém — nagyrészt a nemesség rendi ellenállása miatt — csak 1875-ben érte el.

Közben a reformkori fellendülésben kiemelkedő jelentőségre emelkedett a kereskedelem. 1715-ben még egyetlen kereskedőt nem jegyzett fel az összeírás, akkor, amikor iparosokban bővelkedett a város, és a céhek munkájáról is szép számmal maradtak fenn emlékek. De már egy fél évszázad múltán szűk volt a belső piac és megjelenik a Vásárállásra menő utca és a hozzá csatlakozó Vásárállás, vagyis a mai Kossuth Lajos utca és a Köztársaság tér őse. Itt alakul ki a gabonapiac, melynek közvetítő jelentősége (1840 körül) hét megyére terjedt ki.

5. Az egykori belső piac képe.

5. Ansicht des einstigen inneren Marktplatzes.

5. Vue du marché intérieur d'autrefois.

5. Вид старого внутреннего рынка.

6. A Vár és a város képe a Betekints völgy felől, előtérben a Dózsa György út viaduktos szakaszával.
6. Ansicht von Burg und Stadt vom Betekints-Tal aus; im Vordergrund Teil der Talbrücke am Dózsa György út.

6. Le Château et la ville, vue du côté de la vallée Betekints, au premier plan l'avenue Dózsa György avec le viaduc.
6. Вид на крепость и город со стороны долины Бетекинч, на переднем плане часть улицы Дожа с виадуком.

Ezen a téren épült fel — a nemesség megerősödésének ebben a korában — a város két legszebb klasszicista kúriája.

A reformkort a városi közösségi összefogásból létrehozott intézmények kialakítása, a Bach-korszakot viszont a központi irányítást követő, főként oktatási és kommunális intézmények telepítése jellemzi.

A város népességszáma 1715-től 1850-ig 3500 főről kerek 13 000 főre emelkedett, de erről a szintről csak 1890 után indult további fejlődésnek. Ehhez viszont kiépített vízvezetékre és (bár csak részleges fokozatokban épült) csatornahálózatra is szükség volt. A vasútépítés¹⁷ viszonylag késői és előnyösnek nem mondható alakulása nem kedvezett a kapitalista orientálódástól függő iparosodásnak.

Veszprém e korban megőrizte kisvárosi jellegét és vele együtt régi városképének léptékét, egyensúlyát és városépítészeti értékeit. A város súlypontjának fokozatos délre tolódása,¹⁸ az úthálózat továbbfejlesztése, va-

lamint a fejlődés számtalan feltétele mind megannyi problémával sürgették a feladatok előremutató megoldását.

A város külső-belső főútjainak a régi postautakból továbbfejlesztett hálózata különösen legújában — az autóbuszjáratok kiépítésével — bizonyult kedvező eszköznek ahhoz, hogy a város a maga megyényi vonzáskörzetével és távolabbi környezetével is szoros közlekedési kapcsolatba jusson. Ennek előfutárát láthatjuk a városon belül és tranzit viszonylatban a Hosszúvölgy déli szakaszát keresztező forgalmi kapcsolat eddigi kialakításában. Itt a század elején megvalósított Óváry Ferenc utcai áttörés után a viadukt megépítése (6. kép) volt a fejlődés második, de nyilván nem utolsó lépése.

*

Ahhoz mérten, milyen kiváltságos pozíciót foglalt el Veszprém az Árpád-ház korában, felemelkedését fej-

lődésének súlyos pusztulásokkal leszakadó visszavetési sokszor reménytelenné tették. Utoljára 1945-ben érte súlyos pusztulás. De mint a múltban, a város újra felépült és az urbanizálódásban nagy felfutást mutat.¹⁹

Egyetemi városi rangja országos jelentőségű központtá avatta, amelyben kulturális intézményei élenjáró munkával járulnak hozzá a nép felemelkedéséhez. Emellett központi szerepkörű egyéb intézményei és

üzemei is alapvetően határozzák meg ennek a városnak a jelentőségét. A régmúlt és a közelmúlt egymásba kapcsolódása révén Veszprém ma olyan sokoldalú, fejlődő kulturális és gazdasági szervező központ, amelyben sajátos megbecsülést igényel a város történeti alakulása, műemléki-városépítészeti értékeinek együttese és fekvésének a Balaton és Bakony közé eső, egyedülállóan kiváltságos helyzete.

Korompay György

JEGYZETEK

¹ Tabula Imperii Romani, Akadémiai Kiadó, 1968.

² Veszprém város topográfiája (kézirat) Bakonyi Múzeum. A vár múltjáról, kialakulásáról ez ideig egyértelműnek tekinthető, több oldalról alátámasztott feltevés nem állapítható meg. A vélemények különbözők és hipotetikusak. Ezek egyik csoportja a késői avar eredetet vallja (időrendben utoljára Gutheil Jenő). Másik csoportja frank-szláv, illetve frank eredetűnek tekinti: Anonymus és a krónikák nyomán itt egy szláv feudális várra lehet következtetni. Frank-szláv eredetről irt Adam Iván is A veszprémi Székesegyház c. 1912. évi könyvében. Ezt feltételezi Radnóti Aladár is. Bogyay Tamás azt állítja, hogy a várat és a hozzá tartozó települést biztosan nem először a magyarok építették (Die Kirchenorte der Conversio Bagoariorum et Carantanorum, Südostforschungen, XIX., 1960. 69.). H. Gyürky Katalin a frank-szláv, vagy frank eredet lehetőségét nyitva hagyja, akárcsak a honfoglalás utáni korban gyökerezését (Die St. Georg-Kapelle in der Burg von Veszprém, Acta Arch. Hung. 1963., 355, 370.). Hasonlóképpen nyitott kérdés a kerek Szt. György kápolna eredete. H. Gyürky K. szerint a székesegyházhoz viszonyított tájolásbeli eltérés (mintegy 20°) miatt a rotunda valószínűleg korábbi, mint a székesegyház; de nem lehet biztosan kijelenteni, hogy a honfoglalás előtti, vagy utáni időből származik. Mégis a honfoglalás utáni kor, közelebbről Géza fejedelem kora a valószínűbb. Az alaprajzi típus Morvaországból származik és lehetséges, hogy építői is szlávok voltak (i. m. 369.). Gutheil J. IX. századnak (Gutheil J.—H. Gyürky K.—Erdei F.—Koppány T.: A veszprémi Szent György egyház és konzerválása, Műemlékvédelem, 1960. 138.). Koppány Tibor X. századnak feltételezi. (Erdei F.—Koppány T.: A veszprémi Szt. György kápolna romjainak állagvédelme, OMF. 1964., 4.). Bogyay T. a Szt. Mihály székesegyházat feltételezően azonosíthatónak véli azzal a templommal, amelyet Adalwin salzburgi érsek 865-ben Kocel birtokán Ortahuban szentelt fel (Ortahuról azt közli, hogy ez a germán eredetű szó összetétele szerint folyóvíz menti (Ort) fekvésű hegytetőt, magaslatot (Aha) jelent. Az itten feltárt kerek Szt. György kápolna szerinte eredetileg az egykori Szt. Mihály templom keresztelőkápolnája lehetett, de a Karoling-kori keresztény misszió építészeti beépítésébe ez a rotunda nehezen illik be és jobban emlékeztet a cseh kerek templomokra. Mivel pedig Szent Adalbert és tanítványai Prágából a X. század végén jártak Magyarországon, nem volna véletlen ennek nyomát a veszprémi várhegyen megtalálni (i. m. 58, 69—70.). Ehhez a felfogáshoz csatlakozik újabban Németh Péter oly módon, hogy a keresztelőkápolna építésének feltételezését a X. század utolsó harmadában a régészeti helyzetkép is megerősíti (gyermeksrúti kápolna E-I oldalán a X. század végétől, és az, hogy a Géza fejedelem előtti korból keresztény leletek Veszprémbe eddig nem kerültek elő).

³ Fraknói Vilmos: Mon. Romana episcopatus Vesprimiensis, 1896, I. LXXXVI).

⁴ A püspökség és az első székesegyház eredetének kérdése összefonódik a Szt. György kápolnával. Ha elfogadjuk azt az építéztörténeti felfogást (Gyürky, Entz), hogy a Szt. György kápolna építése azért előzte meg a székesegyházat, mert tájolása attól erősen eltér, akkor a Szt. György kápolna építését sem tetelezhetjük fel mintegy a székesegyházzal egybe tartozó építési periódusban. Arra gondolhatnánk, hogy a Szt. György kápolna néhány évtizeddel előbb épülhetett, legkésőbb 970 után, de Géza fejedelem uralkodásának nem a végén. Tóth Sándor viszont fenntartja annak lehetőségét, hogy a román székesegyház elődje a

románkorhoz viszonyítva lehetett más tájolású is (A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai, Bakonyi Múzeum kőtarának ismertetése I., Veszprém, 1963., 53. jegyzet). Az első székesegyház építését Tóth Sándor — a XI. századi datálás általános korábbi felfogásához viszonyítva, Gutheilrel együtt — valamivel előbbi korban is lehetségesnek tartja. Kiss Ákos (Megjegyzés Tóth Sándor tanulmányához, A Veszprém megyei múzeumok közleményei, 4. köt., 1966., 373.) a 12. század első feléről írja: „inkább volna rómainak tekinthető”... de legalábbis „a honi római teltleves fejezetek előzményein alapul” s így eredete a román kor előtti időben kereshető.

Figyelembe kell venni azt, amit a püspökség alapítóleveléként emlegetett kiváltság-, illetve adománylevelét eredetét illetően újabban György György állít. Ő ugyanis elveti a pannonnalmi kiváltságlevél egy XIII. század elején kelt átiratának betoldásában a veszprémi Szt. Mihály egyházzal, valamint vele kapcsolatban püspökről szóló megállapításból származtatott korábbi érveket. (Ezek e kiváltságlevének 1001-es keltetése előtti korbá helyezik az oklevél eredetét.) György az átiraton szereplő 1009-es évszám elfogadása mellett foglal állást. Másfelől a veszprémi püspökség ún. alapítólevelében már szó van a püspökségről: „civitates nominibus Vesperen, in qua ipsius episcopatus sedes est constructa” (Fejérfatay L.: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele, 1918., 61.). Ebből még arra is gondolni lehet, hogy ekkor már a püspöki székhelyet jelző épület is állt. A püspökségről mint a magyar püspökségek közül az elsőről szól egy 1276. és egy 1277. évi oklevél (Gutheil J.: Magyarság és kereszténység Szent István előtt, Vigilia, 1960., 465.). Ezt az elsőséget mások is vallják (Dercsényi D.—Zoltay L.: Esztergom, Bp., 1956. — Németh Péter: Az első magyar egyházmegye kialakulásának kérdéséhez, Székesfehérvár évszázadai, Székesfehérvár, 1967., 117.).

⁵ A város királyné koronázási rangjáról tanúskodik az is, hogy itt őrizték a királyné drágakövekkel ékes aranykoronáját mindaddig, amíg 1217-ben II. Endre király — szűkös anyagi helyzetében — azt keresztet hadjáratára magával nem vitte. (Kollányi Ferenc: A Veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története, Veszprém, 1901., 7, 9, 57, 61, 94., Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban, 1907., 4.).

⁶ G. Acsádi — J. Nemeskéri: Contributions à la reconstruction de la population de Veszprém Xe et XIe siècles. Annales historico-naturales Musei Nationalis Hungarici. Seria nova. VIII. 1957.

⁷ Helyét Gutheil Jenő a mai Deák Ferenc u.—Buhim u. tájékán feltételezi (Mátyás korának veszprémi emlékei, Veszprém megyei füzetek 4. sz. 1940); Németh Péter viszont a Cserhát magaslatnak a mai Kossuth Lajos utcától E-ra eső részére is kiterjeszti ezt a városrészt (i. m. 121., 1. ábra). Helymeghatározás szempontjából itt nyitott kérdést látnunk az ún. Búdóstó helyében, amely mellett állt a ker. Szt. Jánosról nevezett templom — az okleveles adatok szerint legkorábban 1318-ban. Egy 1395. évi oklevél a ker. Szt. János templomot a „valle Bydestow” mellett említi (Mályusz E.: Zsigmondkori oklevéltár (1387—1399), 1931. — Feltehető, hogy a Búdóstó a Búdóskút (a mai Thököly u. eleje) tájékán lehetett. „A település Árpádkor-eleji lakottságára a Cserhát-Kőképző-utcai temető a bizonyíték”. Veszprém város topográfiája (kézirat), Bakonyi Múzeum.

⁸ Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok, Tanulmányok Budapest múltjából XIV. 1961., 21.

⁹ Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár (Pest, 1860, VI. 37) szerint egy 1036-ra datált oklevélben az áll, hogy Gizella királyné egy malmot ado-

mányoz Szt. Mórícznak (a Szt. Mórícrról nevezett bakonybéli apátság-nak), melynek helyét „sub rupe Wesprin” jelöli meg. I. m. I. 34., viszont egy 1086-ra datált oklevélben egy malom helymegjelöléséről azt olvas-suk, hogy „sub muro Bezprem civitatis a rege Andrea datum”; és Sörös Pongrác: A bakonybéli apátság története, 1903 I. 34 szerint egy 1086-ra keltezett oklevélben olvassuk: „sub muro eiusd. eccl. est molendin. s. Mauriti de Bokon ab Andrea rege datum”. Minden jel arra mutat, hogy itt ugyanarról a malomról van szó, amelyet Gizella királyné a bakony-béli apátságnak, majd I. András király Marton kanonoknak, végül Marton kanonok ismét a bakonybéli apátságnak adományozott. Helyét az okmányok 1036-ban „a vár szikláit alatt”, 1086-ban pedig egyrészt „a székesegyház fala alatt”, másrészt „a vár fala alatt” jelölik meg (leg-inkább az úrküti malomra gondolhatunk). Feltehető, hogy ezen a sza-kaszon a vár falerődítései 1036 és 1086 között épültek meg. Meg kell azonban jegyezni, hogy mind a három oklevél megírása az 1240 előtti évekre tehető (Szentpétery I.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kri-tikai jegyzéke, 1923., I. 9.), tehát hamis, és legkedvezőbb esetben át-íratként vehető figyelembe.

¹⁰ Árpád- és Anjou-kori levelek, Nemzeti könyvtár, 1960., 153.

¹¹ H. Gyürky K. (i. m. 378) a Gizella kápolna építését 1220—1240 közötti időben tartja valószínűnek és ugyanebből a korból származtatja a nyolc-szögletes alaprajzú Szt. György kápolnát. Tóth Sándor: XIII. századi építőműhely Veszprémben (A Veszprém megyei múzeumok közlemé-

nyei, 6. köt., 1967., 175) szerint a Szt. György kápolna építése 1225—1235 közé helyezhető.

¹² H. Gyürky K. i. m. 379.

¹³ Mályusz Elemér: A mezővárosi fejlődés. (Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században) 1953., 160.

¹⁴ Kumorovitz Bernát: Veszprémi regeszták (1301—1387), 1953., 48.

¹⁵ Huszár Lajos: Pénzverés Veszprémben a XV. században, Veszprém, A Veszprém megyei múzeumok közleményei. II, 1964.

¹⁶ A katonaság magánházainak száma 238, az összes magánházaké 508, ezek közül 61 a Várban.

¹⁷ A Budapest—Szombathely vasútvonal 1872-ben, a Győr—Dombóvár közötti 1896-ban, a Jutas—Alsóörs közötti pedig 1909-ben nyílt meg.

¹⁸ Ezt jelzik a Megyeháza 1884. évi építése, a városháza 1885. évi átköl-töztetése a Kapuváry házba, a színház 1908. és a Múzeum 1924. évi felépítése.

¹⁹ 1950-ben kezd el működését a Nehézvegyipari Egyetem. Épületei ré-szére kedvező helynek bizonyult a Lenin liget és a Nándor telep közötti területésáv. A Nándor telep túlódalán viszont felépült a Nehézvegyipari Kutatóintézet és a Magyar Ásványolaj- és Földgázkísérleti Intézet. A gazdasági fejlődést számos (részben külterületi) ipartelep és megyei-táji kereskedelmi vállalat létesítése jelzi, valamint a Kiss Lajos lakótelep, és itt, valamint a Rákóczi téren és egyebütt nagyszámú központi jelen-tőségű intézmény felépítése.

Die Siedlungsgeschichte der Stadt Veszprém

Die Annahme, daß auf dem Festungsberg der Stadt auch schon vor der Landnahme eine feste Burg gestanden hat, stützt sich nicht bloß auf Überlieferungen von Mund zu Mund. Hierfür sprechen auch reale Möglichkeiten sowie die Tatsache der damals bestandenen feudalen gesellschaftlichen Verhältnisse. Diese lassen nämlich darauf schließen, daß sich hier im IX. Jh. ein bedeutender Stützpunkt der fränkischen Militärmacht befunden haben mag. Der innerhalb der Grundmauern der St.Georg-Kapelle neuerdings freigelegte erste Rundbau stammt aller Wahrscheinlichkeit nach aus der Zeit des ungarischen Stammesfürsten Géza (nach 970), während der Erstbau der Kathedrale auf das Ende des X. Jh. hinweist. Allerdings soll hierbei nicht außer-acht gelassen werden, daß ein vom einstigen Kathedralenbau stammendes Kapitellbruchstück auch die Möglichkeit frühe-erer Herkunft zuläßt. Ungeklärt ist bisher noch die Grün-dungszeit des Bistums. Man geht aber nicht fehl, wenn man diese in die Zeit zwischen dem Entstehen des griechischen Nonnenklosters im Veszprém-tal (wahrscheinlich Ende der Regierungszeit des Fürsten Géza) und dem Privilegienbrief von Pannonhalma (1002) verlegt. Dies schon aus dem Grund, weil das Bistum Veszprém das erste unter den ungarländi-schen Bistümern gewesen sein mag.

Nach dem Willen der ersten Árpádenkönige war die Stadt Veszprém nicht nur Sitz der gleichnamigen Gespanschaft und eines bischöflichen Oberhirten, sondern auch Krönungs- und Residenzstadt aller ungarischen Königinnen. Die Diö-zesenbischofe von Veszprém erhielten von den Königen aus dem Hause der Árpáden den besonderen Ehrentitel, die Königin krönen und ihr Kanzellarius sein zu dürfen.

Der erste Wochenmarkt der Stadt bildete sich in der Ge-markung der bischöflichen Dorfschaft Szent Tamás (nörd-lich vom Benediktberg) heraus. Dies wird auch schriftlich aus der Zeit des Ungarnkönigs Ladislaus des Heiligen beur-kundet. Dieser Wochenmarkt verzog sich sodann nach dem Nordfuß des Festungsberges und bestand dort insolange, bis Ende des XIII. Jh. vor dem südlichen Hauptort der Festung ein neuer, „Beszédkö“ genannter Marktplatz entstand. — Die Verteidigungsanlagen auf dem Festungsberg stehen bereits vor dem Tatarenstrom 1242, doch über das Vorhan-densein von Festungsmauern besitzen wir schon aus dem Ende des XI. Jh. die ersten schriftlichen Überlieferungen.

Die Siedlungen am Fusse des Festungsberges entstanden überwiegend um das XI.—XII. Jh. Diese sind außer der be-reits genannten bischöflichen Dorfschaft Szent Tamás fol-gende: Im Süden, u. zw. Szent Miklósszeg in der Gegend von Kamakut (erste Kirche aus der zweiten Hälfte des XI. Jh.); Szent Margitszeg (Kirche am Standort der heutigen Szent László-Kirche aus dem Anfang des XII. Jh.); Stadtteil Szent Iván teilweise auf dem Cserhát (Friedhof an der Kőkep utca geht auf den Beginn der Árpádenzeit zurück); Stadtteil Szent Katalin mit dem 1240 gegründeten Kloster des Domi-nikaner-Schwesterordens, schließlich im Raum am Ostfuß des Festungsberges der Sárszeg genannte Stadtteil des Dom-kapitels aus dem späten Mittelalter.

Aus der Zeit nach dem verheerenden Aufstand des Oli-garchen Péter Csák (1276) besitzen wir ausführende Auf-zeichnungen über die vom damaligen Domkapitel erhaltene Lehranstalt. Diese blieb bis zur Errichtung der Universitas scientiarum in Pécs die wissenschaftlich bedeutendste Hoch-schule des Landes. Hier wurden nicht nur die „artes libera-les“ gepflegt, auch kanonisches und römisches Recht wurden gelehrt.

König Karl Robert, bedrängt von den unbotmäßigen Feudalherren, suchte sich der Unterstützung durch die un-garischen Kirchenfürsten zu versichern und verlieh Titel und Befugnisse der Gespanschaft von Veszprém zusammen mit dem Marktrecht dem jeweiligen Inhaber der Bischofs-würde. Gleiches geschah auch in den Bistümern Esztergom, Nyitra, Gyulafehérvár und für den Bereich der Burg von Syrmen.

Die Zweiteilung des Festungsbereichs in einen inneren und äußeren Burghof (erste Urkunde vom Jahre 1318) bezweckte die räumliche Abgrenzung der kirchlichen Oberhoheit von jener der Burgwache, ebenso wie die zur Verteidigung des inneren Burgtores anfangs des XVI. Js. im Halbrund erba-uten beiden großen Basteimauern.

Bis zur Zeit der Türkenherrschaft in Ungarn wuchs die Mitglie-dierzahl des Domkapitels von Veszprém auf 36 und seine Besitztümer erstreckten sich auf ungefähr 60 Dorf-schaften. Damals war, nach dem Bistum von Eger, jenes von Veszprém das am meisten begüterte im Lande.

Nach der Schicksalsschlacht von Mohács (1526) wurde die Stadt Veszprém durch die Fehde zwischen dem Ungarnkönig

János Zápolya und dem deutschen Kaiser Ferdinand I. derart hart betroffen, daß außer den in Trümmer liegenden Häusern der Domherren kaum 38 Wohnhäuser stehen geblieben waren. Im Jahre 1552 gelangte die Stadt unter die Herrschaft des Ali Pascha von Buda. In den nächsten Jahrzehnten bis 1683 ging die Herrschaft über die Stadt von einer Hand in die andere. Der türkische Halbmond wehte noch fünfmal, ganze 24 Jahre lang über der Burg. Als Grenzfeste erschien das Schicksal der Stadt besiegelt, die Bewohner verarmten und ihre Zahl ging schnell zurück. Die bischöflichen Titulargespane verlegten ihren Sitz nach Sümeg. Wenn nicht in Türkenhand, so sind es die vom Wiener Hofkriegsrat gesandten Burgkapitäne, die Herren über Stadt und Feste waren.

Nach den Aufzeichnungen sind 1696 Stadt und Feste fast zur Hälfte von Soldaten (9 Kompanien) bevölkert, die in 238 Privathäusern einquartiert waren. Insgesamt gab es damals hier 508 Privathäuser, von diesen 61 hinter den Burgmauern. Geht man davon aus, daß heute im vormaligen Festungsrayon 20 Wohnbauten stehen, so kann hieraus gefolgert werden, welchen Maßstabwandel die bauliche Physiognomie der Festung, nach Verschwinden ihrer mittelalterlichen Gassen und Gäßchen, durchgemacht hat. Nach Vertreibung der Türken vollendete der Kriegszug des berühmtesten österreichischen Generals Heister das Zerstörungswerk (1704). Im Zuge der darauf folgenden friedlicheren Entwicklung entstehen ganz neue Stadtteile (Tizenháromváros, Jeruzsálem-hegy, Cserhát). Gegen Mitte des XVIII. Jahrhunderts schuf Márton Bíró die inneren und äußeren Gartenanlagen der bischöflichen Residenz und er gestaltete auch den heutigen Szentháromság tér sowie den inneren Marktplatz. Auf Grund der vom Architekten Jakab Fellner ausgearbeiteten Pläne läßt Bischof Ignatius Koller die bischöfliche Residenz erbauen. An den Namen dieses Bischofs knüpft sich auch der Bau der vom Baumeister György Tumler und seinem Sohn, Heinrich, entworfenen Wasserleitung, durch die das Wasser der Mühle von Urkut nach dem Burgberg geholt wurde. (Die Leitung wurde dann 1817 bis zum inneren Marktplatz verlängert.) Baumeister Henrik Tumler war es auch, der den neuen oberen Teil des aus dem Mittelalter stammenden Feuerwachturms erbaute und davor das hauptsächlich als Rathaus dienende Gerätehaus.

Gegen Mitte des XVIII. Jh. entstehen die Standplätze des Marktes auf dem heutigen Rákóczi tér, u.zw. zuerst als Getreidemarkt, aus dem um das Jahr 1910 der Hauptmarktplatz der Stadt wurde. In der Zeit zwischen 1715 und 1850 stieg die Bevölkerungszahl der Stadt von 3500 auf rd. 13 000 Seelen. Aber nach 1890 begann eine rapide Aufwärtsentwicklung, begünstigt durch das 1896 ausgebaute Wasserleitungsnetz und den in Gang gekommenen Ausbau des Kanalisierungsnetzes. Der nur langsam und in großen Abständen erfolgte Ausbau der Eisenbahnverbindungen hemmte die Möglichkeit einer rascheren Industrialisierung (1872 Budapest-Szombathely, 1896 Győr-Dombóvár, 1909 Jutas-Alsóörs.) Die neuerdings ausgebauten Autobuslinien von und nach Veszprém verhalfen jedoch der Stadt zu einem starken Verkehrszuwachs. Für dieses Autobus-Verkehrsnetz wurden zum größten Teil die hier aus fünf Richtungen zusammenlaufenden alten Poststraßen benützt. Der heute zur Talbrücke führende Dózsa György út übernahm hierbei die früheren Verkehrsaufgaben von dem Esterházy-út und Jókai-út.

Im Zuge der baulichen Entwicklung der Stadt verlagerte sich das Zentrum allmählich nach dem Süden: Komitats-haus 1884, Verlegung des Rathauses in das Kapuváry-Haus 1885, Stadttheater 1908, Museum 1924, usw. Dieser südwärts orientierten Entwicklung folgten nach der Befreiung des Landes (1945) auch – zu beiden Seiten der Nándor-Wohnsiedlung – die Anlagen der Universität für chemische Wissenschaften sowie der beiden Forschungsinstitute für die chemische Industrie und etwas südlicher der Ausbau der Kiss Lajos-Wohnsiedlung. Kennzeichnend für die wirtschaftliche Entwicklung sind eine Reihe von (teilweise am Stadtrand entstandenen) Industriebauten und mehrere neue Kaufhäuser von regionaler Bedeutung. Hinzukommen noch die auf dem Rákóczi-tér neugebauten Institutionen. Die Stadt Veszprém repräsentiert heute ein so gehobenes, vielseitig kulturelles und wirtschaftliches Zentrum, in dem sich eine reich bewegte geschichtliche Vergangenheit, der bedeutende Schatz an Kunstdenkmälern und städtebaulichen Besonderheiten sowie eine einzigartig schöne geographische Lage zwischen Balaton und Bakony-Gebirge zu einer harmonisch-stimmungsvollen Einheit verbinden.

György Korompay

L'histoire du peuplement de la ville de Veszprém

L'hypothèse de l'existence d'une place forte à l'époque antérieure à l'arrivée des Magyars en Hongrie est basée non seulement sur les récits de nos chroniqueurs, mais aussi le recoupement des possibilités réelles et des conditions sociales du féodalisme rend vraisemblable qu'au IXe siècle Veszprém fut un centre militaire important des Francs. La barbacane récemment découverte dans les fondements de la chapelle St. Georges date selon toute probabilité de l'époque du duc Géza (après 970), tandis que le premier bâtiment de la cathédrale est de la fin du Xe siècle quoiqu'un fragment de chapiteau de la cathédrale permette la supposition d'une date antérieure. Même l'année de la constitution de l'évêché n'est pas définitivement fixée, néanmoins il est probablement juste de la placer entre les dates de la fondation du cloître des religieuses grecques de la vallée de Veszprém (dernières années de l'époque du duc Géza) et de la charte de privilège de l'abbaye de Pannonhalma (1002), surtout puisque l'évêché de Veszprém peut être considérée comme une des premières en Hongrie.

Chef-lieu du comitat et résidence épiscopale, la ville de Veszprém fut désignée par nos premiers rois comme ville du sacre et résidence de la reine, et son évêque fut honoré du titre du sacreur et du chancelier de la reine.

La première place du marché se forma au village épiscopal nommé Szent Tamás (au Nord du Benedekhegy): le premier diplôme qui en parle est du temps du roi Szt. László. On peut supposer que plus tard les foires s'y tenaient tandis que les marchés hebdomadaires avaient lieu au pied du château (côté nord) jusqu'à ce que ne paraisse — à la fin du XIIIe siècle — la place du marché nommée Beszédőkő, sur l'esplanade de la grande porte méridionale de la forteresse. Avant 1242 (Invasion des Mongols), le château est déjà un poste défendable, mais les sources écrites parlent de murailles seulement depuis la fin du XIe siècle.

La majorité des agglomérations qui entouraient le château se formèrent aux XIe et XIIe siècles, outre le Szt. Tamás déjà mentionné, tels au Sud — aux environs de Kamakut — Szt. Miklósszeg (sa première église fut de la 2^e

moitié du XIe siècle), le quartier Szt. István sur une partie du Cserhát (son cimetière de Kőkép utca le date du début de l'époque des rois arpadiens), puis le quartier Szt. Katalin, avec son cloître de pécheresses, fondé en 1240, et le quartier chapitral, du Moyen Age tardif, nommé Sárszeg, au pied du côté est du château. Péter Csák occupa et dévasta la ville en 1276: à cet événement nous devons des données détaillées sur l'école chapitrale — la plus importante du pays jusqu'à la fondation de l'Université de Pécs — où, outre les „artes liberales“, on apprit aussi les droits canonique et romain.

Sollicitant l'aide des prélats contre les abus des oligarques, le roi Charles Ier Robert conféra en 1313 à l'évêque de Veszprém les fonctions et la juridiction du *comes*, de même que les taux de marché. Esztergom, Nyitra, Gyulafehérvár et le château-fort de Szerém connurent ce même sort. La séparation de la citadelle de Veszprém en parties extérieure et intérieure (mentionnée dans un diplôme de 1318) visa à établir le partage territorial entre l'autorité ecclésiastique et le guet, tout comme les deux grandes barbacanes élevées au début du XVIe siècle pour la protection de la porte intérieure.

A l'époque précédant la domination turque, le nombre des membres du chapitre était de 36, et il était seigneur d'à peu près 60 villages. A côté de l'évêché d'Eger, c'est l'évêché de Veszprém qui était le plus riche du pays.

Après la catastrophe de Mohács (1526) la discorde entre les rois János et Ferdinand frappe d'un si rude coup la ville qu'à peine 38 maisons y restent outre les habitations en ruine des chanoines. En 1552 Ali, pacha de Buda occupe la ville. Dès cette date, jusqu'en 1683, elle tomba à cinq reprises aux mains des Turcs (qui y dominèrent en somme à peu près 24 ans durant). Devenue place forte des confins, la ville périclita, sa population s'appauvrit, diminua. Son évêque-*comes* transféra sa résidence à Sümeg, le château et la ville sont administrés par des capitaines, étrangers pour la plupart, nommés par le Conseil de guerre de Vienne.

En 1696 des soldats (9 compagnies) — logés dans des maisons privées — font presque la moitié des habitants. Le nombre total des maisons était de 506, dont 61 dans le château. Si nous comparons ce nombre aux 20 maisons d'habitations du château actuel, nous saisissons en quelle mesure sa constitution architecturale a changé après la disparition de ses ruelles médiévales.

Après l'expulsion des Turcs, la ville dut souffrir encore, en 1704, les ravages du général Heisler. Puis, au cours des décennies paisibles, de nouveaux quartiers se bâtissent (Tizenháromváros, Jeruzsálemhegy, une partie de Cserhát). La fondation des jardins intérieur et extérieur de l'Evêché,

de même que le développement de la place de la Trinité et de la place du marché au milieu du siècle, s'attachent au nom de l'évêque Márton Biró. Après lui, c'est l'évêque Ignác Koller qui fait construire — selon les plans de Jakab Fellner — le palais épiscopal et c'est également Koller qui charge le maître György Tumler et son fils, Henrik de conduire l'eau du moulin d'Urkut dans le château (le réseau d'eau sera étendu en 1817 jusqu'à la place du marché). C'est Henrik Tumler qui reconstruit la partie supérieure de la tour Vigyázó, ancienne barbacane, datant du Moyen Age, et surtout la Fecs-kendőház, qui servira de l'Hôtel de Ville (1817).

C'est déjà au milieu du XVIIIe siècle que se forma — au Sud de la rue Kossuth Lajos actuelle — la place nommée Vásárallás, d'abord servant de marché du blé. Vers 1930 la municipalité y transféra le marché hebdomadaire.

Le nombre de la population de Veszprém — entre 1715 et 1850 — a augmenté de 3 500 à 13 000 tout rond, mais c'est seulement après 1890 qu'un accroissement rapide est à remarquer: la conduite d'eau et la canalisation (cette dernière construite par degrés) y étaient nécessaires. Les constructions des chemins de fer (ligne de Jutas: 1872, de Győr—Dombóvár: 1896, de Jutas—Alsóörs: 1909) ne favorisaient pas l'industrialisation, mais le réseau récemment développé du service de cars a contribué considérablement à ce que la ville puisse répondre aux devoirs que lui impose la sphère d'activité due à sa position centrale. Ce réseau utilise en grande partie les anciennes routes de poste qui venant de cinq directions, se croisent ici. Notons qu'en 1936 l'avenue Dózsa György — qui mène au viaduc — a pris le rôle des rues Eszterházy et Jókai.

Au cours du développement de la ville on peut remarquer le déplacement de son centre vers le Sud (Hôtel du Département, 1884; le transfert de l'Hôtel de Ville dans la maison Kapuváry, 1885; le théâtre, 1908; le musée, 1924; etc). Après la libération, c'est l'installation de l'Université d'Industrie Chimique lourde et des deux Instituts de recherches chimiques aux deux côtés de la Nádor-telep, puis — encore au Sud — la construction de la cité Kiss Lajos. Le développement économique s'affirme par l'établissement de plusieurs usines (en partie aux écarts) et entreprises commerciales départementales-régionales, de même que par les instituts érigés sur l'ancien marché de blé. Veszprém constitue aujourd'hui un centre universel de la civilisation et de l'économie nationales, où la formation historique de la ville, l'ensemble de ses monuments, de ses travaux d'urbanisme, ainsi que son site exceptionnel entre le Balaton et le Bakony méritent à juste titre notre estime particulier.

György Korompay

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ВЕСПРЕМА

Предположение о существовании крепости еще до «обретения родины» опирается не только на устные источники. Если взвесить реальные возможности и феодальные общественные отношения, то наличие на этом месте в XI веке франкского военного центра можно считать очевидным. Под основанием стены часовни св. Георгия было обнаружено более раннее круглое строение, которое можно предположительно отнести к периоду князя Гезы (после 970-го года); более раннее строение, обнаруженное под собором, соответственно датируется концом X столетия, хотя и здесь один из остатков колонны, по-видимому, еще более древнего происхождения. Время образования епископата тоже является открытым вопросом, хотя можно считать обоснованным, что его предположительно относят к периоду между основанием

веспремвльядского греческого женского монастыря (в последние годы княжества Гезы) и паннонхалмской льготной грамотой (1002), не выпуская из виду, что он был одним из первых венгерских епископатов.

Веспрем был центром губернаторства и епископата, кроме того, при первых венгерских королях его объявили местом коронации королевы и престольным городом, епископ же был облечен должностью коронатора и канцлера королевы.

В епископской деревне, получившей свое название в честь св. Тамаша, расположенной к северу от горы Бендехедь, был впервые организован городской базар; первый письменный документ об этом, дошедший до нас, восходит ко времени Ласло Сента. Предполагается, что в дальнейшем он стал общегосударственной ярмар-

кой, а базар, собиравшийся раз в неделю, перешел к северному подножью крепости. Там он и находился до той самой поры, пока в конце XIII века у южных ворот крепости не была построена рыночная площадь, которую называли Беседкё. В 1242-м году (татарское нашествие) крепость была уже сооружением, способным выдержать осаду, хотя первые письменные источники, указывающие на наличие крепостных стен, относятся к концу XI столетия.

Поселения, окружающие крепость, в большинстве своем возникли в XI—XII веках. Кроме уже упомянутого поселка Сент Тамаша, известны селение Сент Миклошсег в окрестностях Камакута (первая церковь построена во второй половине XI века). Сент Маргитсег (его церковь была на месте теперешней церкви св. Ласло и относится к началу XII столетия), поселок Сент Иван на месте части теперешнего Черхата (кладбище вдоль улицы Кёкеп свидетельствует о первых годах периода Арпадов), поселок Сент Каталин с основанным в 1240-м году доминиканским женским монастырем, Шарсег, примыкающий к восточной стене крепости, который в последующие годы средневековья был частью города, занимаемой капитулом.

Несмотря на опустошения, произведенные в 1276-м году Петером Чаком, сохранились подробные данные о школе капитула, которая до основания университета в Пече была главной высшей школой страны, где кроме наук, относящихся к кругу так называемых «свободных искусств», изучались канон и римское право.

В 1313-м году король Карой Роберт, искавший защиты от перегибов олигархии у главного лица церкви, пожаловал местному епископу сан веспремского губернатора с его правами, в том числе на рыночные пошлины. То же самое произошло и с крепостями Эстергом, Нитра, Дьюлафехервар и Серем. Разделение крепости на внутреннюю и внешнюю (первый документ датируется 1318-м годом) имело целью отделить территорию, занимаемую церковной знатью, от гарнизона. Этому же служили и две построенные в начале XVI века большие полукруглые башни.

До турецкого нашествия число членов веспремского капитула возросло до 36-ти, и имели они в своем владении 60 деревень с поместьями. В то время веспремский епископат наряду с эгерским был самым богатым в стране.

После поражения под Мохачем (1526) распря между королями Яношем и Фердинандом очень тяжело отразилась на городе, от которого едва ли осталось 38 домов да руины жилищ каноников. В 1552-м году город захватил Али — будайский паша. Начиная с этих пор и до 1683-го года город пять раз находился в турецких руках. (В общей сложности 24 года). В период борьбы против турок, когда был построен пояс пограничных крепостей, город опустошается, население нищает и уменьшается. Епископ-губернатор переносит свою резиденцию в Шумег, судьбой же крепости и города распоряжаются в основном чужеземные начальники, посылаемые сюда венским Военным советом.

В 1696-м году половина населения — войско (9 сотен), расквартированное в 238-ми частных домах. Количество всех домов было 506, из них 61 дом находился на территории крепости. В настоящее время в ее черте ровно

20 жилых дома, и если мы сравним эти две цифры, то увидим, как с исчезновением средневековых переулков поступательно изменилась архитектурная структура крепости.

После изгнания турок город пережил еще опустошение, произведенное Хейстером в 1704-м году. В течение последующих мирных десятилетий вырастают новые районы города (Тизенхаромварош, Йеружалемхедь, частью Черхат). С именем епископа Мартона Биро связаны закладка в середине века Внутреннего и Внешнего епископского парка (Пюшпёкерт), строительство площади Сентхаромшаг (св. Троицы) и внутренней рыночной площади. После него епископ Игнац Коллер строит по проекту Якоба Феллнера епископский дворец и проводит в крепость воду от Урукстой мельницы при помощи гидросооружения, воздвигнутого Дьердьем Тумлером и его сыном — мастером Хенриком (в 1817-м году водопровод продлен до базарной площади). Хенрик Тумлер выстроил на средневековой наблюдательной башне (Видязо) новую верхнюю часть, а перед ней дом ратуши (Фечкендёхаз, 1817).

Уже в середине XVIII века к югу от теперешней улицы Лайоша Кошута был построен рынок Вашаралаш, который вначале функционировал как зерновой. Около 1930-го года город переводит сюда еженедельный базар, который раньше собирался на внутренней рыночной площади.

Население Веспрема с 1715-го по 1850-й год возросло с 3500 до 13 тысяч человек. На этом уровне оно оставалось до 1890-го года, после чего начался бурный рост, требовавший устроенной системы водопровода и канализационной сети, которая и строилась постепенно, по частям. Строительство железной дороги (юташская линия в 1872-м году, дьер-домбоварская в 1896-м году и юташ-алшоёршская линия в 1909-м году) не способствовало индустриализации, но сохранить роль центра городу помогла развитая сеть автобусных сообщений. Способствовало этому частью использование пяти старых почтовых дорог, сходящихся к центру, а также и то, что движение приняла на себя улица Дожа, ведущая на виадук, вместо старых улиц Эстерхазы и Йокаи.

В процессе развития города наблюдается концентрация в его южной части (строительство в 1884-м году комитатской ратуши, перевод городской ратуши в 1885-м году в дом Капувари, строительство театра в 1908-м году, музея — в 1924-м году и т. д.). После освобождения процесс этот продолжается основанием с обеих сторон поселка Нандор Химико-технологического института и двух научно-исследовательских химических институтов, а также строительством к югу от них нового жилого квартала им. Лайоша Кишша. Об экономическом развитии города свидетельствует строительство многих промышленных (частью загородных) объектов, образование краевого торгового предприятия и многих учреждений на месте бывшего зернового рынка.

Веспрем сейчас является значительным и многосторонним культурным и экономическим центром, чему он обязан богатому историческому прошлому, интересному и ценному с точки зрения истории искусства архитектурному ансамблю и своеобразному, единственному в своем роде расположению между озером Балатон и гористым Баконом.

Дьёрдь Коромпай

Adalékok a veszprémi váralja telektörténetéhez

Középkori városaink településtörténetének vizsgálatánál igen lényeges szempontként kell figyelembe vennünk azt, hogy a különböző időszakokban hogyan alakult a város beépítettsége, a házak, telkek tulajdonviszonyai. Az előbbi régészeti és falkutatással is meghatározható, az utóbbi esetben azonban csaknem kizárólag írott forrásokra támaszkodhatunk. Minthogy középkori adójegyzékek, telekösszeírások tudomásom szerint Sopron kivételével az ország mai területén sehol sem maradtak fenn, e tekintetben kénytelenek vagyunk megelégedni azokkal a szörványos okleveles adatokkal, amelyek különböző jogügyletek kapcsán az egyes házak, telkek helyzetét, azok tulajdonosainak nevét rögzítik. És mivel jelenleg, úgy látszik, ez az egyetlen lehetőség arra, hogy a város egykori társadalmának struktúrájáról, ennek változásairól, és a városképpel való összefüggéseiről — bármily nagy hiányokkal is — valamiféle képet alkothassunk, érdemes ezeket az — önmagukban sokszor jelentéktelen — adatokat minden egyes esetben körültekintően értékelnünk, különösen, ha fennáll az a lehetőség, hogy a bennük szereplő objektumokat a városi mai térképére tudjuk vetíteni. Az azonosítást esetenként segíti, hogy a középkori jogügyleteket — különösen egyházi intézmények esetében — a XVIII. században gyakran felújították; az ezzel kapcsolatos adatok összekötő láncszemként alkalmazhatók a középkori és mai állapot közötti szakadék áthidalásánál. Egy ilyen példát szeretnék itt ismertetni, azzal, hogy az adatok tágabb összefüggésben való értékelését a további anyag felkutatása és gondos feldolgozása teheti majd lehetővé.¹

1471-ben a veszprémi káptalan birtokot cserélt Újfalu András felsőörsi préposttal, akinek csopaki telkéért, tized- és kilencedjövendelméért két veszprémi telket, 14 hold balácai szántót, egy kádártai rétet és 14 arany forintot adott cserébe.² A veszprémi telkek a vár sziklája alatt nyugat felé³ feküdtek; északi szomszédjuk a székesegyház Szt. László-oltárának háza volt, nyugat felé pedig út,⁴ majd a Szt. Affra-oltár háza következett. Az oklevél — érthető módon — nem emlékezik meg a telkek keleti szomszédjáról, viszont feltűnő, hogy a déli szomszédtság sem kerül említésre.

Figyelemre méltó az is, ahogyan a káptalan a cserét indokolja: a telkeket állandó lakóhelyül adja, mert nem tartja méltónak, hogy a testületébe tartozó felsőörsi prépostnak ne legyen szilárd és meghatározott ház a birto-

kában.⁵ Minthogy a prépostnak ekkor már régóta volt *Felsőörsön* kúriája,⁶ a káptalannak ezt a megállapítását csak úgy értelmezhetjük, hogy az állandó *veszprémi* lakóhely hiányát tartotta méltatlannak a prépostra nézve. Ebből talán nem túlzott merészség arra következtetni, hogy a káptalan a középkor végén igyekezett elérni, hogy minden tagjának — függetlenül attól, hogy állandó rezidenciája vidéken volt-e, vagy sem — legyen Veszprém-ben is saját háza, ahol ottani tartózkodása idején megszállhat. Minthogy a káptalan létszáma ekkor 36 fő,⁷ kb. ugyanannyi kanonoki házzal kell számolnunk ez idő tájt Veszprém káptalani negyedeiben.

Az 1471-es csereingatlanok további középkori sorsára vonatkozólag nem ismerek adatokat.⁸ Később azonban a csere feledésbe merült, és csak a XVIII. század második felében tett a felsőörsi prépost kísérletet arra, hogy a szerződésben foglalt jogait ismét elismertesse. Az 1779-ben megindult per kapcsán Subics Ferenc kúriai jegyző helyszíni szemlét tartott az érdekeltek társaságában, a telkek fekvésének és az akkori tulajdonviszonyoknak a rögzítése végett.⁹

Subics lényegében meghatározta azt a területet, ahol a középkori telkek elhelyezkedhettek, és meghatározása alapján véve ma is helytállónak ítélnélhető. Mindenekelőtt vessünk egy pillantást Veszprém mai térképére. A Vár nyugati oldalán, a hegy lábánál, a Jókai u. páros számú házsora húzódik végig, amely dél felé a Sziklay János utcában folytatódva a Vörös Hadsereg térbe torkollik, észak felé pedig, éppen a Várhegy végénél, a 46. sz. ház után a Patak tér torkolata szakítja meg (*1–2. kép*). A Sziklay János utcai szakasz jelentős része ma is beépítetlen, egyébként azonban a házsor összefüggő.¹⁰

Az 1471-es oklevél helyrajzi adatai alapján a csere telkek csak e házsor valamely pontjára rögzíthetők. Subics a telkek lokalizálásánál két döntő tényezőt vett figyelembe: 1. a káptalani területet dél felől a Nep. Szt. János-szobor határolta, amelyet a megjelent kanonokok előadása szerint 1749-ben a káptalani és püspöki territorium közötti határjelként állítottak;¹¹ 2. bár a Várhegy ettől délre, a püspöki területen is sziklás, e sziklák sem magasságuk, sem kiemelkedésük szempontjából nem mérhetők a hegy északi végén kiugró sziklákhöz, az itt álló épületek telkei pedig csupán 10–16 lépés szélességűek, és, úgy látszik, e formájukban is csak a hegy lábának visszavágásával, újabban alakították őket

házépítésre alkalmasakká.¹² Subics megjegyzi továbbá, hogy az ettől északra eső tágabb terület, valamint a szobortól északra eső házakkal szemközti, az út túloldalán levő épületek is káptalani tulajdonban vannak.

A ma a 38. sz. házba befoglalt Nep. Szt. János-szobor¹³ egykori helyzetéről három, Borsos Józseftől származó, ugyanezen per folytatása során 1804-ben, illetve 1808-ban készült alaprajzi felmérés, valamint Berken 1817-es madártávlati rajza tájékoztató (3–6. kép).¹⁴ Eszerint a szobor eredetileg szabadon állt, és észak felé kisebb kiterjedésű, dél felé tágasabb beépítetlen terület csatlakozott hozzá. Ez volt a helyzet még a múlt század közepén is (7. kép).¹⁵

Telkeink pontos lokalizálásánál tekintetbe kell vennünk, hogy a Várhegy lábánál közvetlenül — védelmi szerepéből kifolyólag — a kezdeti időszakban semmiféle beépítéssel nem számolhatunk; az eredetileg feltehetően szórványos beépítés — mint ez az említett adatokból is kitűnik — csak fokról fokra bővíthetett a mai összefüggő házsorrá, mégpedig elsősorban a XVIII–XIX. század folyamán. A beépítés nyilván ott kezdődött, ahol házépítésre a legalkalmasabb telkek kínálkoztak; e tekintetben adottságként kell figyelembe vennünk a Jókai utca vonalát, amely a város egyik legkorábbi távolsági útvonalának tekinthető.¹⁶ A beépítettség XVIII. századi mértéke jelenti tehát azt a maximumot, amit a korábbi időszakokra vonatkozólag is feltételezhetünk. Minthogy az út és a hegy lába közötti terület éppen a szobortól délre a legszűkebb, teljesen jogosnak látszik az a Subics-féle megállapítás, hogy az itt álló házak újabban — feltehetően a XVIII. században — jöttek létre. Így az 1471-es cseretelkek szempontjából tulajdonképpen csak a Várhegy északi vége alatti terület, vagy a hegy déli része mentén húzódó sáv jöhetne

2. A Jókai u. északi végének mai képe dél felől (légifelvétel részlete).
2. Heutiges Bild des nördlichen Endes der Jókai utca von Süden her gesehen (Teil einer Luftaufnahme).
2. Partie nord de la rue Jókai actuelle, vue du Sud (Détail d'une photo aérienne).
2. Теперешний вид северного конца улицы Йокан с юга (часть снимка с самолета).

1. A Jókai u. északi végének mai képe nyugat felől (légifelvétel részlete).
1. Heutiges Bild des nördlichen Endes der Jókai utca vom Westen her gesehen (Teil einer Luftaufnahme).
1. Partie nord de la rue Jókai actuelle (détail d'une photo aérienne) — Vue de l'Ouest.
1. Теперешний вид северного конца улицы Йокан с запада (часть снимка с самолета).

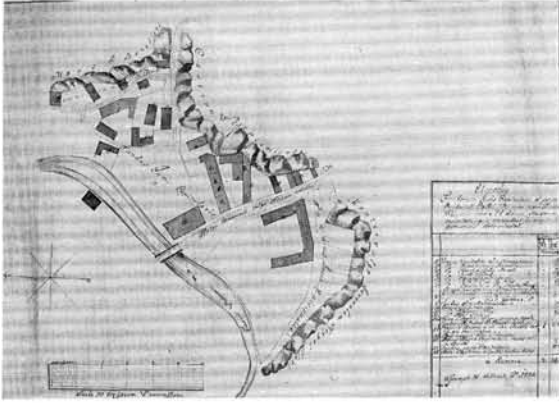
számításba, az utóbbi esetben azonban e késői időpontban eléggé érthetetlen lenne, hogy a telkek helyzetének megjelölésénél miért nem a külső várra utaltak, amit egyébként már jóval korábban is meg szoktak tenni.¹⁷

Úgy tűnik tehát, hogy telkeinket kizárólag a Nep. Szt. János-szobortól északra eső területen kereshetjük, még abban az esetben is, ha a püspökség és a káptalan territoriuma között a határ a XVIII. században a késő-középkori állapothoz képest megváltozott volna.¹⁸ Így tehát meglehetősen biztonsággal levonhatjuk a következtetést, hogy a várhegy lábához tapadó telkek kiosztása és — legalábbis részben — beépítése Veszprémben a hegy északnyugati kiszögellése tájékán már a késő-középkorban megkezdődött.

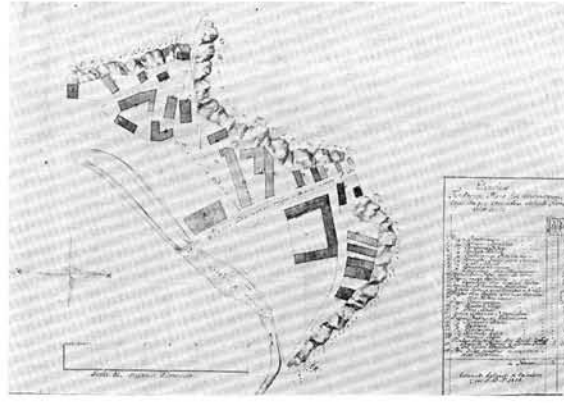
Ezen a Subics szerint 112 lépés hosszú szakaszon 1779-ben egy negyven lépésnél hosszabb rész a káptalani kocsmá számára volt kijelölve¹⁹, emellett pedig még három másik ház állt. 1804-ben már némileg más a helyzet: a káptalani kocsmá elkészült (3–4. kép, 8., ill. 14. sz.), mellette pedig a szoborig még négy különálló telek következett. A szoborral szomszédos házat 1779–1808 között ugyanaz a család (Szinnai) birtokolta.²⁰ Változás tehát — eltekintve a kocsmá, illetve vendéglő felépülésétől — csak a közbeeső telteken tételezhető fel; a források közötti eltérések határozott értékeléséhez azonban további adatokra lenne szükség.²¹

A felsőörsi préposttal elcserélt telkek e területen belüli rögzítése akkor válik lehetővé, ha figyelembe vesszük, hogy az oklevél a telkek déli szomszédjáról nem emlékezik meg, holott a többi esetben mindig pontosan rögzíti a négy égtáj felőli szomszédokat.²² Ezt csak akkor látom indokoltnak, ha a két telkek nem is volt közvetlen déli szomszédja, mint ahogy kelet felé is a pusztá hegyoldalhoz ütköztek. Mint ezt a felsorolt adatok mutatják, a Szinnai-ház és a káptalani kocsmá által közrefogott négy vagy öt telken a XVIII. század máso-

3. Borsos József alaprajzi felmérése a mai Patak tér környékéről, 1804. (vö. Függelék III/a).
3. József Borsos: Grundrißvermessung der Umgebung des heutigen Patak tér (1804). Siehe auch Anhang III/a.
3. Vue en plan des environs de la place Patak actuelle, prise par József Borsos, en 1804 (Cf. appendice III/a).
3. План-съёмка Йозефа Боршоша с окрестностей нынешней площади Патак. 1804. (Приложение III/a).

4. Borsos József alaprajzi felmérése a mai Patak tér környékéről, 1804. (vö. Függelék III/b).
4. József Borsos: Grundrißvermessung der Umgebung des heutigen Patak tér (1804). Siehe auch Anhang III/b.
4. Vue en plan des environs de la place Patak actuelle, prise par József Borsos, en 1804 (Cf. appendice III/b).
4. План-съёмка Йозефа Боршоша с окрестностей нынешней площади Патак. 1804. (Приложение III/b).

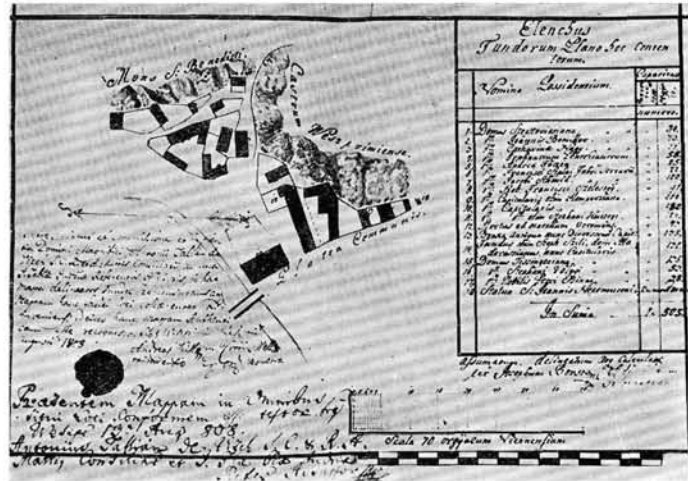
dik felére összefüggő házsor alakult ki, amely észak és dél felől egyaránt beépítetlen területekhez csatlakozott. Az 1471-es oklevél adatai viszont azt igazolják, hogy ezt a területet már jóval korábban, a későközépkorban telkekre osztották és — legalábbis részben — beépítették.²³ A középkori telkesor legalább három tagból állt: déli végén heyezkedtek el az Újfaluai préosttal elcsereált telkek, amelyektől északra ugyanebben a sorban még legalább egy telek volt, amelyen a Szt. László-oltár háza állt. A két előbbivel szemben, az út túloldalán állt a Szt. Affra-oltár háza. Ezen a helyen 1804-ben hatalmas, osztatlan telket találunk, a környező házakhoz képest nagyméretű beépítéssel, amely ekkor Zsolnay Dávid nagyprépost tulajdona.²⁴

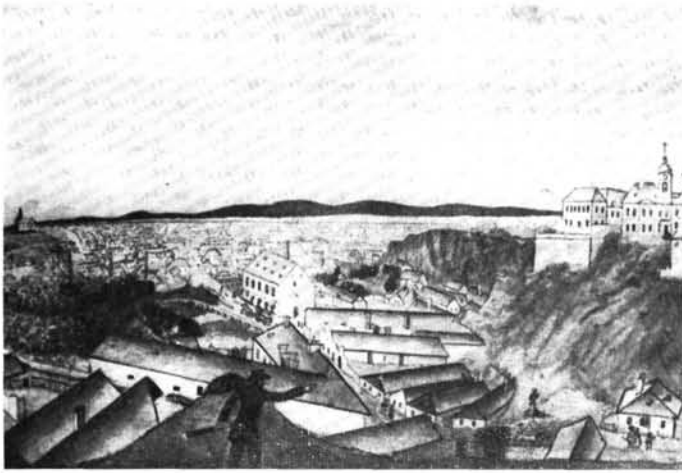
Arra, hogy az 1800 körüli telekosztás és a beépített felületek kiterjedése mit őrözt meg a középkori állapotból, a további kutatások adhatnak majd választ. Bizonyos következtetések azonban az ismertett adatokból is levonhatók. Borsos egyik 1804-es felmérésén (3. kép) a káptalani kocsmá épületét három részre osztva ábrázolta. Mint a szövegmellékletből kitűnik, ezzel az épület periodizációját kívánta jelezni: a hegy lábához közvetlenül csatlakozó rész épült legkorábban, a középső később, az út melletti pedig legkésőbb.²⁵ Az épületet következetesen „a régi sörfözde, most káptalani vendéglő” megjelöléssel illeti.²⁶ Minthogy 1779-ben a vendéglőnek még csak a helye volt kijelölve, korábbi időkre legfeljebb az épület legbelső része vezethető vissza; feltehetően ez a rész volt az, amely sörfözdeként funkcionált. Figyelemre méltó, hogy a dél felé következő épü-

let, amely Borsos adatai szerint önálló telken állt, szintén nem nyúlt ki az útig, és tengelyével is inkább a hegy lábának vonalához, mint az úthoz igazodott. Ugyanilyen igazodás figyelhető meg a „sörfözde” mögötti kis, ma is barokk formákat mutató és változatlan kiterjedésben fennálló épületen. Végül az előbb említett meg egyezik a tőle délre eső ház tengelye is, amely viszont homlokzatával már kinyúlik az útig, és Berken rajzán ívelt vonalú oromzattal jelenik meg (6. kép). Úgy tűnik tehát, hogy az út ma is fennálló vonalához igazodó beépítés csak a XVIII. század második felében, fokozatosan alakult ki; korábban az épületek sokkal inkább a hegy lábához tapadhattak, és homlokzataik talán inkább íves vonalat követtek.²⁷

Erre a jelenségre annál is inkább fel kell figyelünk, mert — mint ezt Korompay valószínűsítette — a középkorban az említett házakhoz észak felől csatlakozó téren lehetett a város egyik piaca.²⁸ Bizonyosra vehető,

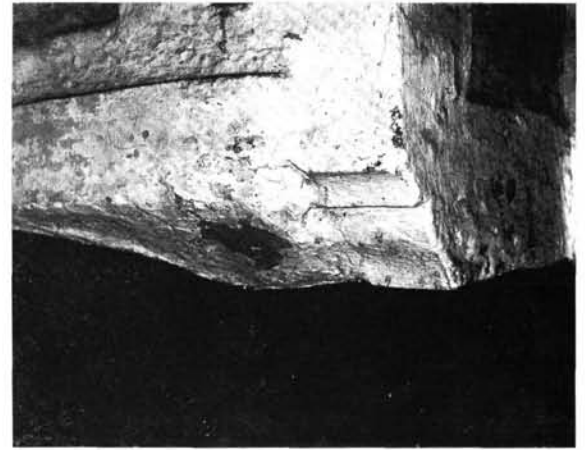
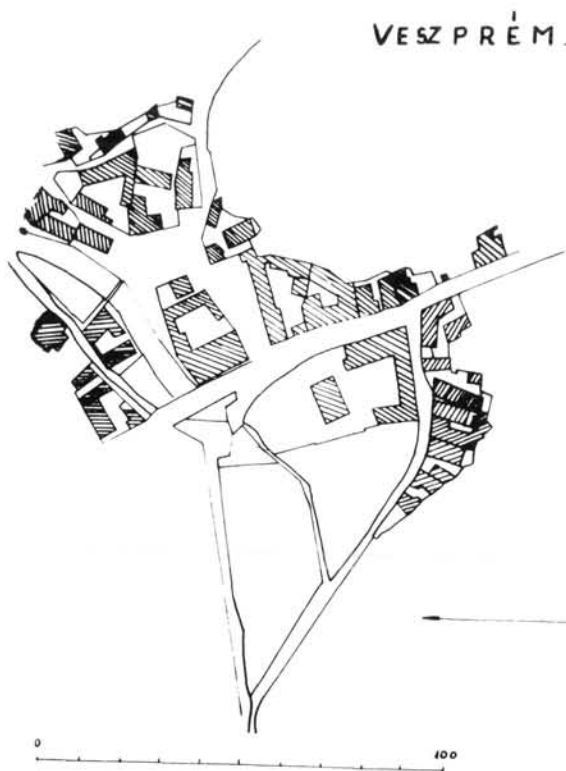
5. Borsos József alaprajzi felmérése a mai Patak tér környékéről, 1808. (vö. Függelék IV).
5. József Borsos: Grundrißvermessung der Umgebung des heutigen Patak tér (1808). Siehe auch Anhang IV.
5. Vue en plan des environs de la place Patak actuelle, prise par József Borsos, en 1804 (Cf. appendice IV).
5. План-съёмка окрестностей нынешней площади Патак, сделанный Йозефом Боршошем, 1808. (Приложение № V).

6. Berken János madártávlati rajza a mai Patak tér környékéről, 1817.
 6. János Berken: Skizze der Umgebung des heutigen Patak tér (1817).
 6. Les environs de la place Patak actuelle à vol d'oiseau — dessin de János Berken, 1817.
 6. Окрестности нынешней площади Патаки с птичьего полета (рисунок Яноша Беркена).

hogy a későközépkorban itt lehetett feljutni az országútról — lényegében a ma is meglévő útvonalon — a belső vár kiskapujához, amelyet a XV. század közepén már említenek.²⁹ Az a híd pedig, amely a mai Jókai, egykor Hosszú utca vonalában, közvetlenül a tér mellett, a Séd-en át vezet, valamikor vámhely volt, aminek emléke 1804-ben még élt.³⁰

8. Későgotikus konzol a Szabad Nép u. 3. sz. ház falában.
 8. Spätgotische Konsole im Mauerwerk des Hauses Szabad Nép utca 3.
 8. Console en style gothique tardif dans le mur de la maison № 3 de la rue Szabad Nép.
 8. Позднеготический консоль на стене дома по улице Сабал неп, 3

A tér torkolatát elzáró nagy káptalani épület, úgy látszik, XVIII. század végi beépítés; telke korábban üresen állhatott.³¹

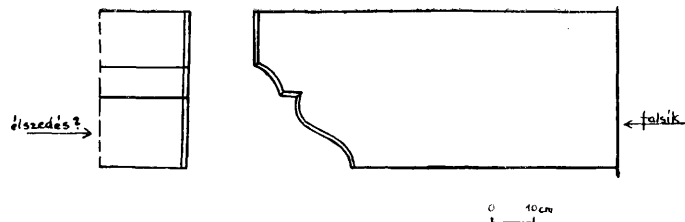
Úgy látszik tehát, hogy a tárgyalt épületek szomszédságában lévő térség közlekedési és kereskedelmi szempontból egyaránt csomóponti szerepet játszott a korábbi városszerkezetben. Ennek megfelelően alakja is lényegesen megváltozhatott; korábban alighanem jóval nagyobb kiterjedésű volt, közvetlenül kapcsolódott a Séd-átkelőhöz és így az országúthoz. Ilyen összefüggésben a tér déli oldalán feltételezett, hegyoldalhoz tapadó, esetleg íves vonalú későközépkori házsor úgy is értelmezhető, hogy ez az elrendezés a várfeljáró és a dél felé továbbhaladó országút kényelmes kapcsolatát biztosította, egyben le is zárva ebben az irányban a teret.

A tér piac-funkciójának késői továbbélésére utal azon kívül, hogy egy 1855-ös térképen „Kispiacz” megjelöléssel illeték,³² az, hogy az említett XVIII. század végi nagy káptalani épület utcai homlokzatán eredetileg üzletsor húzódott (6. kép)³³, továbbá az, hogy a tér keleti oldalát lezáró háztömb egyik épülete a XIX. század elején a mészárosok társaságának tulajdonában volt.³⁴ Tulajdonjogilag nyilván ehhez az épülethez kapcsolódott a „sörfözde” melletti kis kert, amely a „mészárszékhez tartozó”-ként emlegetnek.³⁵ A mészárszék és az üzletsor jelenléte mindenképpen a piac közelsége mellett szól, és ebbe a képbe a „sörfözde”, illetve vendéglő is jól beleillik.³⁶

A terület csomóponti szerepét látva, nem csoda, hogy a tér közvetlen közelében e káptalani földesuraság alá

7. Részlet Veszprém 1850-es években készített kataszteri térképéről.
 7. Teil aus der im Jahr 1850 bearbeiteten Katasterkarte der Stadt Veszprém.
 7. Détail du plan cadastral de Veszprém, des années 1850.
 7. Веспрем в 1850-м году (с кадастровой карты).

9. Későgótikus konzol (Szabad Nép u. 3.) felmérési rajza.
 9. Vermessungsskizze der spätgotischen Konsole (Szabad Nép utca 3.)
 9. Console en style gothique tardif (№ 3 de la rue Szabad Nép) — dessin de métrage.
 9. Позднеготический консоль (улица Сабад неп, 3), рисунок.

tartozó városrészben oltárjavadalmakhoz kapcsolt és más jellegű kanonoki házakat, ill. telkeket találunk a későközépkorban. Ez ugyanakkor a város akkori jellegére, belső társadalmi struktúrájára is jellemző lehet.

Az oltárjavadalmak házak nyilván igényesebb kialakítású épületek lehettek. A Berken által rögzített XIX. század eleji beépítésen (6. kép) ez az igényesség vajmi kevésbé észlelhető. A nemrég épült nagy káptalani épületen kívül csupa egyszerű, falusias, földszintes, részben faoromzatos ház állt itt; a mai városiasabb kép lényegében a múlt század folyamán alakult ki. Egyedül az egykor a Szt. Affra oltárhoz tartozó telken mutatkozik valamivel nagyobb szabású beépítés.

Pedig a középkor folyamán nemcsak a piac közvetlen környéke, hanem a Séd túlsó felén elterülő egész városrész is fontos szerepet játszott a városszerkezetben. Erre utal legalábbis az, hogy W. P. Zimmermann az 1593-as ostromról készült metszetén éppen ezt a részt ábrázolta, zárt településként, „Zervallene Stadt und Kloster” megjelöléssel.³⁷ És valószínűleg az sem véletlen, hogy ez időszerint a váron kívül ebből a negyedből ismerjük az egyetlen lakóépületre — mégpedig emeletesre — valló középkori kőfaragványt: egy nagyméretű későgótikus konzolt, amely a Szabad Nép u. 3. számú házban van beépítve (8–9. kép).³⁸

Amit az építkezés igényességéről a vizsgált telkekkel kapcsolatban említettem, az lényegében az egész városrészre áll, bár a Séden túl valamivel talán városiasabb lehetett a XVIII. századi kép, és máig fennmaradt néhány — kétségtelenül igényesebb kiképzésű — barokk épület. Mindent egybevetve, úgy tűnik, hogy a városrész újkori képe nem tükrözi azt a fejlődést, amit egy

zárt középkori település helyén normális esetben várhatnánk. Ez valószínűleg a törökkor hosszan tartó háborús időszakával magyarázható; a város az adatok szerint már az 1526 utáni belső háborúk idején siralmas állapotba kerülhetett.³⁹ A török időkben a lakosság tehetősebb része igyekezett behúzódni a várba, és bár innen az egyház a XVIII. század folyamán fokozatosan kiszorította őket,⁴⁰ a káptalani tulajdonban maradt északi városrész régebbi jelentőségét már nem nyerte vissza, illetve középkori funkcióinak csak csökevényei maradhattak meg.⁴¹

Úgy tűnik tehát, hogy itt egy fejlődésben elmaradt, egyes vonatkozásokban pedig visszafejlődött városrészről van szó, amely azonban a középkor folyamán a mai-nál, vagy akár a XVIII. századinál jóval fontosabb szerepet játszott a város életében. Ezt a munkahipotézist természetesen csak a fennálló épületek alapos vizsgálatával, régészeti és falkutatással, az okleveles anyag összegyűjtésével és elemzésével lehetne határozott formában igazolni.⁴² Remélem, hogy erre lehetőség fog nyílni; addig is, úgy gondolom, nem árt felhívni a problémára a figyelmet, nehogy ez a városrész is a Kossuth Lajos utca és környéke sorsára jusson, ahol a modern városrendezési tervek a meglévő városszerkezet teljes figyelmén kívül hagyásával készültek, és ennek felszámolásán túl számos, legalábbis helyi szempontból jelentős barokk és klasszicista épület eltűnését eredményezték eddig, és fogják még eredményezni.⁴³

Tóth Sándor

JEGYZETEK

¹ Az anyag teljességének feldolgozására még az itt szóba kerülő néhány ház esetében sem törekedhettem. Úgy érzem azonban, hogy a feldolgozott adatok alapján a problémák egy részéről elég összefüggő képet lehet alkotni; ezért tartottam érdemesnek közlésüket. Az adatok egyes vonatkozásaival foglalkozott már Bedy V.: A felsőörsi prépostság története. Veszprém, 1934 = A veszprémi egyházmegye múltjából 3., 53–55. o. is, ő azonban várostörténeti szempontból nem értékelte őket, és fogalmazása egyes esetekben félreértésekre adhat alkalmat, amire az illető helyeken hívom fel a figyelmet. Újabb adatok bevonásával természetesen az itt felvázolt kép még igen jelentősen gazdagodhat, és bizonyos vonatkozásokban módosulhat is.

² L. Függelek I. Bedy (53. o.) szerint a 14 frt-ot a prépost fizette. Ugyanő lábjegyzetben (54. o.) a szerződés Felsőörsön levő eredeti példányára hivatkozik. Felsőörsön eredeti középkori oklevelet nem őriznek, viszont fennmaradt egy XVIII. századi másolatgyűjtemény, amely a prépostságra vonatkozó és a győri káptalani levéltárban őrzött oklevelek szövegét tartalmazza. Ezek között az 1471-es oklevél is szerepel, ennek eredetijét tehát nem Felsőörsön, hanem Győrben őrizték, mint ezt a veszprémi káptalani levéltár másolatának hátlap-jegyzete is bizonyítja. Az utóbbi másolatban a fenti pénzösszeggel kapcsolatban ez olvasható: „... neonon (pro) quatuordecim flnis Auri puri plene et intégre eidem Domino Andrea, a Nobis persolutis dedit...”

A Batthyány levéltár másolatából, amely a felsőörsivel nyilván közös eredetű, a kiemelt rész hiányzik, ami a mondatot látszólag éppen fordított értelművé, valójában értelmetlenné teszi. Minthogy a veszprémi példány szövege a mondat tartalmának (az Újfalusinak cserébe adott javak felsorolása) megfelel, nem lehet kétség afelől, hogy ez a hitelesebb szövegváltozat. Bedy tehát nem az eredeti oklevél, hanem a felsőörsi másolat alapján dolgozott. Sajnos, az előadás anyagának összeállításakor nem volt módom a győri eredetinek utánanézni, és a felsőörsi példányt sem tudtam a szövegközlésnél figyelembe venni. Összevetve a cserében szereplő birtokokat és jövedelmeket, aránytalanságnak tűnik, hogy a cserére a káptalan fizetett rá készpénzzel; ez arra vall, hogy a veszprémi telkek nem lehettek nagyértékűek, még akkor sem, ha tekintetbe vesszük, hogy a prépost összes csopaki jogairól, elsősorban kilenced- és tizedjévedelmeiről, lemondott, amelyek — különösen az utóbbi — évente tekintélyes összeget tehettek ki.

³ „... sub Rupe Castri Wesprimiensis a parte Occidentali sitas...”

⁴ „platea publica”.

⁵ „... non enim dignum putavimus Praeposituram de Eörs unam ex Personatibus Nostrae Ecclesiae Solidam, ac fixam Domum non habere...”

⁶ A felsőörsi préposti kúriát említő legkorábbi adat 1341-ből ismeretes. Vö. Bedy i. m. 14–15. o.

⁷ Vö. Korompay Gy.: Veszprém. 1957². 30. o.

⁸ Bedy szerint (54. o.) a prépost nem vette át a cserbirtokokat, ezt azonban későbbi adatokból következtetni vissza. Az oklevél alapján csaknem biztosra vehető, hogy a cseré megtörtént, de az 1552–1630 közötti időszakban, amikor a káptalan egyáltalán nem, a prépostság pedig — mint még jóval később is — csak nevében funkcionált, és a veszprémi tulajdonviszonyok teljesen átalakultak, a dolog, úgy látszik, feledésbe merült. L. erre összefoglalóan: Lukcsics P.—Pfeiffer J.: A veszprémi püspöki Vár a katolikus reatauráció korában. Veszprém, 1933—A veszprémi egyházmegye múltjából I., 94. o.

⁹ Függelék II.

¹⁰ Vö. Korompay i. m. I, 13, 34. kép.

¹¹ Tehát nem az 1720-as évek elején, mint Korompay vélte (i. m. 213. o.), „... licet de ulteriori etiam occidentali latere oblongi illius Montis arcensis, versus Meridiem protenso, ac ad Episcopale Possessorium pertinente saxa prostant, illa tamen nec in prominencia, nec in altitudine ac praecipitio cum rupibus praedenotatis comparari queant. Domorumque in plaga Subarcensis Episcopali ad radicem Montis Arcensis juxta praenominatum plateau hosu utra structurarum, areae ob situ arcitudinem, decem, ad summum sedecim passuum duntaxat longa sint, ut appareat, recentius ex Saxoso Montis Arcensis Margine effossa, exacta, ac ita pro fundo domorum adaptata...”

¹² L. Korompay i. m. 172. kép.

¹³ Vö. Korompay i. m. 60. o. (a Berken-féle rajzokról), és Függelék III—IV. (a Borsos-féle térképhez). A Korompay által (i. m. 195. o.) említett 1794. évi Gerlich-féle helyszínrajzot eddig nem sikerült megtalálnom.

¹⁴ A közölt részletet a Bakonyi Múzeum datálatlan, de kétségtelenül az 1850-es évek táján készült térképről rajzoltam át.

¹⁵ Veszprém középkori úthálózatára l. Korompay i. m. 24—26. o.

¹⁶ Vö. Korompay i. m. 26—27. o. Emellett, úgy látszik, legalábbis részben, a déli szakasz beépülése is a XVIII. század folyamán következett be: egy itteni, üresen álló telek beépítésére kért engedélyt 1758-ban Tumler György; a kérelemben megjelölt szomszéd épületek közül az egyik szintén „nem régen építettek”. L. Lukcsics—Pfeiffer i. m. 233. o.

¹⁷ Vö. Korompay i. m. 27. o. A kérdés Korompay-féle — részben az azóta elhunyt Guthel Jenőfőlt átvett — megoldása nem látszik megnyugtatónak, egyelőre azonban — alaposabb adatfeldolgozás híján — nem lehet többet mondani.

¹⁸ A 112 lépésnyi távolság az egykori kocsmáépület (= Jókai u. 46.) sarkától számítva kb. 10—15 m-rel a szobor helyétől délre végződik (normális léptekkel haladva). Minthogy a szobor mai helye megfelel a XIX. század elején rajzban rögzített állapotnak, áthelyezésével nem lehet számolni. A távolságot azonban sehogyan sem lehet arányosan úgy elosztani, hogy a kocsmáépület telke ennek több mint 1/3-át adja, még akkor sem, ha a dél felé következő szomszédos telket is hozzászámítjuk. A kocsmáépület céljára fenntartott telek abban az esetben lehetett a Subics által meghatározott kiterjedésű, ha egészen a Sédig nyúlt, tehát a tulajdonképpeni kocsmáépületen kívül a későbbi nagy káptalani épület telkét is magában foglalta. Ez esetben a kb. 120—130 m hosszú szakasz 1,10—1,20 m-es lépekkel kellene számolnunk, ami a feltételezés helyességét nem zárja ki. Megengedi ezt a feltételezést a jegyzőkönyv szövege is, minthogy Subics csak a szakasz egyik végpontját (a szobrot) rögzítette benne („... pro actionibus duabus Sessionibus spatium illud sub rupibus iisdem, quod usque statuam S. Joannis Nepomuceni... per passus 112. extenditur, ac in quo Capitulare Educillum area ultra quadraginta passus longa provisum... oculare revidendo...”). Elképzelhető esetleg az is, hogy Subics a távolságot nem egyenes vonalban lépte le, hanem a kocsmá telkének a hegy lába alatti belső végétől az utca vonalig kezdte, majd az utca vonalára fordulva folytatta; ez azonban véleményem szerint sokkal kevésbé valószínű, mint az előbbi lehetőség. A kocsmáépület periodizációját l. alább.

¹⁹ 1779; Szinnyai István lakatos.

1804; Sinai Péter.

1808; Szinai Péter nemes.

A Szinay-család — feltéve, hogy az itt szereplő egyének elődeiről van szó — a XVIII. század fordulóján a várban volt házbirtokos: l. Lukcsics—Pfeiffer i. m. 68—69. o.

²¹ Nincs kizárva, hogy az 1804-ben a káptalani kocsmá mellett meghúzódó házat, amelynek homlokzata nem nyúlt ki az útig, Subics nem vette figyelembe. Az sem lehetetlen, hogy ez az épület 1779-ben még valamelyik szomszédos telkekkel függött össze; esetleg nem is létezett. Mindenesetre feltűnő Borsos bizonytalansága a megjelölés körül: 1804-ben egyik térképén „egykor Madarász-féle telek”-ként szerepel (vö. Függelék III/a, 9. sz. és 3. kép), a másikon viszont ketté van osztva; egyik része a Madarász-féle telek (uo. III/b, 16. sz.), a másik viszont „egykor Szily István, ma a káptalan telke” megjelöléssel fut (uo. 15. sz., vö. 4. kép). Az 1808-as térképen ez a három adat történeti sorra kombinálódik: „egykor Szily István”, majd Madarász-féle, most káptalani telek” (Függelék IV, 14. sz., vö. 5. kép). Mindebből az látszik valószínűnek, hogy a források eltéréseire épp e telek története adhatja magyarázatot; a kérdés azonban a tulajdonjogi változások pontos ismerete nélkül nem oldható meg.

²² Vö. Függelék I. Subics és Bedy (54. o.) egyaránt a XVIII. századi négy, illetve öt telek területének *egészére* teszi a két 1471-es cseretelket. Véleményem szerint ez már csak azért sem valószínű, mert az északi szomszédként említett Szt. László-oltár háza legalább még egy csatlakozó telek létezését feltételezi. (L. alább.)

²³ Bedy (53. o.) megtevésztően állítja, hogy a két veszprémi telket „a rajta álló házzal” együtt cserélték el. Az oklevél megfogalmazásából („... duas sessiones nostras Canonicas...”) nem derül ki, hogy be voltak-e a telkek építve. Ez annál figyelemreméltóbb, mert az oklevél írója mindkét szomszéd esetében a *domus* szót használta, tehát a *sessio* nem általános jellegű kifejezés nála. Az, hogy Újfalusi a telkeket rezidenciául kapta, még nem jelenti, hogy ház is állt rajtuk. Az építkezést a káptalan Újfalusi hagyhatta; emellett látszik szólni az, hogy két — egyenként nyilván nem túl nagyméretű — telket kapott, továbbá az, hogy az oklevél adatai szerint a telkek értéke nem lehetett jelentős (vö. 2. jegyzet). Hogy álltak-e e telkeken 1471 előtt is (esetleg egyszerűbb) épületek, és hogy Újfalusi építkezett-e rajtuk 1471 után, adatok híján nehéz eldönteni.

Az összefüggés megítéléséhez mindenesetre figyelembe kell venni, hogy 1479-ben, amikor Újfalusi megfosztották egyházi javadalmaitól, egyben a Szt. Afra-oltár rektora is volt, (l. Bedy 55. o.) tehát az oltáré, amelynek javadalmas háza — mint erről szó fog esni — az elcsérelt telkekkel szemben állt.

²⁴ Azt, hogy az egyes későközépkori telkek pontosan melyik XVIII. századi épületnek, illetve telkeknek feleltek meg, nem lehet egyértelműen eldönteni. A Szinay-féle ház, a XVIII. századi házior legdélibb tagja már túlnyúlik azon a vonalon, amely a Szt. Afra-oltár háza esetében telekhatáráként feltételezhető. Nincs kizárva tehát, hogy a középkori telekiosztás valamivel északabbra végződött, mint a XVIII. századi, bár az említett alaprajzi szituációból — figyelembe véve a későközépkori oklevéltérminológia pontosságának határait — nem lehet messzenő következtetéseket levonni. Az mindenesetre kevésbé látszik valószínűnek, hogy a XVIII. századvégi telekosztás a középkori telkek osztódása vagy összekapcsolása útján jött létre. Fel kell tételeznünk, elsősorban a telekméretek alapján, hogy a későközépkori telekhatárok — ott, ahol egyáltalán ilyenek voltak — nagyjából egybeestek a XVIII. századiakkal. Telekhatár-módsulással legfeljebb a káptalani kocsmá építésével kapcsolatban számolhatunk. A Szt. Afra-oltár házához tartozó telkek a környezettől jellegzetesen eltérő nagysága — ez a telek nagyobb, mint a várfeljáró alatt kialakult teljes háztömb — arra enged következtetni, hogy eredete és egykori funkciója is eltérő volt, feltéve, hogy 1800 körüli kiterjedése visszavetítendő a középkor. 1804-ben, úgy látszik, már megosztódott: „a pluribus incolis aere parato comparatus” (vö. Függelék III/a 14. és III/b 27. sz., továbbá 7. kép). Sajnos, a ház utcai szárnyát a múlt század végén teljesen újjáépítették, így a korábbi építkezések maradványai ma már, úgy látszik, legfeljebb az oldalszárnyban lennének kereshetők.

²⁵ Függelék III/a 8. sz.:

„Braxa antiqua, nunc Diversorium Capitulare, cujus pars sub a antiquius aedificata cujus pars sub b tardius aedificata cujus pars sub c postreme aedificata”

²⁶ Vö. előző jegyzet; Függelék III/b 14; IV. 13. sz. Ez a nagyműltű épület, amely eredeti funkciójából annyit megőrzött, hogy ma is egy cukrászdának álcázott, de inkább kocsmaként funkcionáló intézmény működik benne, lényegében az 1804-ig kialakult formájában áll ma is, bár azóta nyilván számos belső átalakításon esett keresztül.

²⁷ E hipotézist akkor lehetne alaposabban alátámasztani, ha a „sörfőzdé” és a kocsmáépület legkorábbi részének azonoságáról 1779 előtti adataink lennének. Ugyanily szükségesek volnának 1779 előtti adatok az ettől délre eső házra. (L. erre vonatkozólag 21. jegyzet.) Bár — mint láttuk (uo.) — elképzelhető, hogy Subics az utcavonaltól hátrább eső épületeket, amelyek az általa említett, kocsmá részére fenntartott telek mögött húzódtak, nem vette tekintetbe, a nem említés negatívumából nemigen lehet a két ház 1779 előtti fennállására pozitív érveket kovácsolni. Bizonyítékok híján tehát egyelőre csak azt mondhatjuk, hogy a szövegben kifejtett megoldás *valószínűnek látszik*.

²⁸ I. m. 27—28. o.

²⁹ L. uo. 29. o.

³⁰ Borsos alaprajzain (Függelék III/a 15. és III/b 28. sz.): „Pons magnus olim Telonium”, illetve „Pons vulgo magnus nuncupatus olim Telonium”.

³¹ Vö. 19. jegyzet és Korompay i. m. 195. o.

³² L. Korompay i. m. 28. o. és 33. kép.

³³ Vö. Korompay 195. o.

³⁴ Vö. Függelék III/a 5. és III/b 8. sz. 1808-ban a házat már Selestey Ferenc nemes birtokolta; vö. Függelék IV. 8. sz. Sajnos, a várfeljáró alatt kialakult háztömb barokk eredetű épületei közül éppen ez pusztult el teljesen; fényképét l. Korompay i. m. 87. kép.

³⁵ Függelék III/b 13. és IV. 12. sz.

³⁶ Bármennyire is valószínű, hogy a tér piacfunkciója újkori eredetű lenne, szükségesnek látom megjegyezni, hogy konkrét középkori adat az itteni piactartásra ez idő szerint nem ismeretes. Másrészt viszont az a tény, hogy a várhegy lábának beépítése éppen itt már a későközépkorban megkezdődött, Korompay idézett elméletét látszik igazolni. A késői adatokból azonban reális visszavetítési lehetőség csak akkor adódik, ha az itteni piac működését nem szűkítjük le a tatárjárás előtti időszakra, mint Korompay (uo. 28. jegyzet), hanem feltételezünk bizonyos folyamatoságot, amely a későközépkorban és a török időkön át, egészen a XIX. század elejéig tartott.

³⁷ L. Korompay i. m. 15. kép.

³⁸ A épületek vonatkozólag Korompay i. m. 171—174. o. és 125. kép (a konzol ma is tartóként funkcionál: a ház pincészetjének lekerekített jobboldali sarka fölött a szögletesen kiugró felmenő falat hordozza). A lakóépületből való származtatás azonban nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a konzol a domonkos apácakolostor épületeiből származik.

³⁹ Vö. Korompay i. m. 32—33. o.

⁴⁰ Lukcsics—Pfeiffer i. m. passim.

⁴¹ A XVIII. század elején a városszerkezetben déli irányban bekövetkezett súlyponteltolódást már Korompay is határozottan regisztrálta: i. m. 43—44., 48. o.

⁴² A vár északi vége alatti terület beépítettsége ma lényegében megfelel az 1800 körülinek; a házak nagy része — bár rengeteg kisebb-nagyobb átalakítással — későbarokk formájában áll. Eltekintve a mérsárosok egykori házának pusztulásától (vö. 34. jegyzet) és a Szt. Afra-oltár későközépkori házának helyén álló barokk épület átépítésétől (vö. 24. jegyzet), az egyetlen jelentős múlt századi változást a Jókai u. 44. sz. későklasszicista ház felépítése hozta, amely azonban szintén állt már az 1850-es években (vö. 7. kép és Korompay i. m. 234. o. és 201. kép). Ez a ház egyébként a Berken-féle rajzon (6. kép) hullámos oromzattal ábrázolt barokk épület helyén épült, amely 1804—8-ban bizonyos Tissinger tulajdonosa (Függelék III/a 10., III/b 17. és IV. 15. sz.); ez feltehetően azonos azzal a Tissinger Károlyval, aki a tüzorony építésénél mint ácsállér tevékenykedett (l. Lukcsics—Pfeiffer i. m. 190. o.). Nem messze, a Benedek-hegy alatti egyik házban lakott, úgy látszik, Strapkovic Sebastyén, aki a városi tűzoltószertár és a tüzorony építésénél (1811—14) kőművesmesteri rangban a kivitelezést irányította (uo. 187., 190. o.), tehát nyilván a város tekintélyesebb építési szakemberei

közé tartozott (vö. Függelék III/b és IV. 1. sz., valamint Korompay i. m. 221. o.).

⁴³ A Rákóczi tér környékén néhány évvel ezelőtt megkezdett és jelenleg már a Bajcsy-Zsilinszky utcára is kiterjesztett „szanálások” következtében eltűnt épületek közül különösen a Kossuth L. u. 44. számú ház pusztulása fájdalmas (Korompay i. m. 203. o.), amelynek igénytelen utcai homlokzata tulajdonképpen csak oldalhomlokzat volt: az épület fő nézete, középen rizalitszerűen kiugró, eredetileg nyitott, timpanonnal lezárt lépcsőfeljáróval, kétoldalt boltozott folyosóra néző, eredetileg nyitott arkádsorral és egyszerűen tagolt, zárt oldalrizalitokkal, természetesen erősen elépitve, de lényegében épen, csak az udvar felől táruult fel. A ház valamennyi helyisége — talán egy kivétellel — megőrizte barokk boltozatait, csak a Kossuth L. utcára néző szoba volt síkfödemes, egyszerű tükrös vakolatkereteléssel. Az épület kétségtelenül izesen provinciális példánya volt a veszprémi későbarokk építészetnek, amely kiszabadtva és jól helyreállítva nyilván egyeztethető lett volna a modern

beépítéssel is. Méginkább sajnálatos lesz, ha a Rákóczi tér és a Bajcsy-Zsilinszky u. közötti háztömb szanálása érinteni fogja az itt álló — veszprémi szempontból mindenképpen jelentékeny — műemlékset: a Kossuth L. u. 22. számú, érdekes copf ablakkeret-képzésű épületet (vö. Korompay i. m. 193. o. és 151. kép), a Bajcsy-Zsilinszky u. 11. számú fellnereszk homlokzatú házat, amely ennek a típusnak a városközponton kívüli területen egyetlen fennmaradt példánya (l. Korompay i. m. 187. o., 145. kép), és a Bajcsy-Zsilinszky u. 17. számú koraklasszicista, belül kéthajós terű, érdekes alaprajzú építményt, amelynek oldalhomlokzata mellett a Rákóczi térre néző, méreteihez képest igen gazdagon tagolt főhomlokzata van (Korompay i. m. 225—226. o., 185. kép). * Mindenképpen kívánatos lenne, hogy a városrendezési tervek további kialakítását a város történeti területein alapos műemléki és várostörténeti felmérés előzze meg.

* A felsoroltak közül a Kossuth L. u. 22. számú házat 1968 nyarán lebontották.

FÜGGELÉK

I. Birtokcsereegyezmény a veszprémi káptalan és a felső-örsi prépost között, 1471.

A szöveget két XVIII. századi másolat összevont szövege alapján közlöm. A másolatok a győri káptalani levéltárban őrzött eredetiről készültek, és OL Batthyány lt. Maioratusi iratok, Lad. 39. Felsőörsi prépostság iratai, ill. Veszprémi káptalan magán lt. Csopak 39. jelzet alatt található.

Capitulum Ecclesie Wesprimiensis. Omnibus Christi Fidelibus tam presentibus, quam Futuris, praesentium notitiam habiturus Salutem in Omnium Salvatore. Ad Universorum Notitiam harum Serie volumus pervenire. Quod Nos sana, maturaque Deliberatione, Sedutoque Consilio praehabitibus, de Consensu et Annuentia Reverendi in Christo Patris Domini Alberti Episcopi praefatae Ecclesiae Wesprimiensis, Domini et Praelati Nostri Semper Gratosi, cum honorabili Domino Andrea de Ujfalu, Praeposito de Eörs talem fecimus Concamby permutationem. Quod quasdam duas sessiones nostras Canonicales sub Rupe Castris Wesprimiensis a parte Occidentali sitas, quibus ab Aquilonali Domus Altaris S. Ladislai Regis, ab Occidentali vero platea publica et Domus Altaris S. Affrae, in Ecclesia Nostra Cathedrali Wesprimiensis constructarum vicinantur, pro firma perpetuaque habitatione Ipsius Domini Andreae Praepositi, ac suorum Successorum, non enim dignum putavimus Praeposituram de Eörs Unam ex Personatibus Nostrae Ecclesiae Solidam, ac fixam Domum non habere, cum quatuordecim Iugeribus Terrarum Arabilium in loco Badachon appellato sitarum, quibus ab Orientali via publica, a Meridionali Sylva Nostra Badacson nuncupata, ab Occidentali vero et Septemtrionali plagis Terrae Nostrae Arabiles contigua vicinantur et Uno Prato in Territorio Possessionis Nostrae Kadartha habito, cui quidem ab Orientali, et Acquilonali Prata memorati D. Nostri Episcopi, et Suae Ecclesiae Wesprimiensis, a Meridionali quaedam via, quae ducit de Kadartha ad Gelemer, ab Occidentali vero Partibus pratum Nostrum, quod de nostra annuentia Honorabilis Magister Antonius de Zirz Socius et Con-Canonicus Noster ad presens tenet, et possidet, contiguo vicinantur, praenominato Domino Andreae et suae Praepositurae, per consequensque suis Successoribus Praepositis dedimus, permutavimus, et perpetuavimus. Ipse vero Andreas praepositus de Eörs Nobis Unam Sessionem Suam, et Suae Praepositurae in Possessione Nostra Csopak in Comitatu Szaladiensis existentem et habitam, cui ab orientali Fluvius per medium ejusdem Possessionis decurrens, a Meridio-

nali Platea, ab occidentali Fundus Curie Petri Vitalis, a Septemtrionali vero partibus Fundus Curiae Vincelity Fily Maurity, Nostrarum Jobbagionum contiguo vicinantur, cum cunctis suis Utilitatibus, et Pertinentiis, utpote: Terris arrabilibus, Pratis, Faenetisque, et Decimis Nonisque Frugum et Bladorum, atque Vinorum, et Muneralibus Vinearum, de quibus Ipse, et Antecessores Sui Decimas, Nonas et Muneralia percipisset, et percipissent, ac cum quibuslibet aliis Utilitatibus, et Fructibus de dicta Possessione Nostra Csopak quomodocumque Sibi, et Suae Praepositurae provenientur, et provenire debentur, Omnibus scilicet Juribus suis penitus renunciantis, pro praefatis Nostris Sessionibus, Terrisque Arabilibus, et Uno prato necnon quatuordecim florinis Auri puri plene et integre eidem Domino Andreae, a Nobis persolutis dedit, permutavit, cambiavit, et perpetuavit, Jure perpetuo, et irrevocabiliter tenendam possidendam utendam pariter et habendam. Assumpsimus nihilominus eidem Domino Andreae praeposito, Ipse etiam nobis assumpsit, in pacifico Dominio Omnium praemissorum propriis laboribus, et Expensis conservare. In quorum omnium praemissorum memoriam, Firmitatemque perpetuam praesentes Litteras Nostras Privilegiales, pendentes, et authenticas Sigilli Nostri Minime Roboratas Eidem D. Andreae Praeposito duximus concedendas. Datum per Manus Honorabilis viri Domini Benedicti de Czepele, Lectoris Ecclesiae Nostrae praelibatae; in Festo S. Bartholomei Apostoli. A^o Dni Quadringentesimo Septuagesimo primo Honorabilibus viris Dominis: Michaeli Kornis Praeposito, Petro de Csákvár Cantore, Gallo de Ujfalu Custode, Joanne de Kutas Decano, ejusdemque Ecclesiae nostrae Canonicis, in ipsa Ecclesia Nostra Deo jugiter famulantibus.

II. A fenti csereegyezmény veszprémi telkeinek azonosítása céljából tartott helyszíni szemle jegyzőkönyve, 1779.

OL Batthyány lt. Maioratusi iratok, Lad. 39. Felsőörsi prépostság iratai.

Infrascriptus do pro Memoria; quod posteaquam in causa Reverendissimi Domini Gabrielis Gloszer V. Capituli Metropolitanae Ecclesiae Colocensis Lectoris, et Canonici, ac Inclytiae Tabulae Regiae Iudiciariae Praelati, quam Ecclesiae Sanctae Mariae Magdalенаe de Felső-Eörs Praepositi, coram actata Tabula Regia Iudiciaria die 21^a Mensis January anni currentis 1779. ad retuitionem duarum sessionum canonicalium sub rupe castris Veszprim a Parte occidentali situatarum contra V. Capitulum Cathedralis Ecclesiae Veszprimiensis mota, id in quaestionem, an nimirum actionales sessio-

nes per Capitulum possidentur? sumptum, atque eate-
 nus oculata Judiciaria deliberatione adinventae exstitisset,
 ac fine peragenda ejusdem oculatae Die 28^a Mensis elab-
 entis May, ad faciem Loci exivissem, eorum perillustris
 ac Generosus Dominus Thomas Mérey, Causarum Fori
 utriusque Juratus Advocatus, et praetitulati Reverendissi-
 mi Domini Praelati Procurator me infra abruptas illas
 rupes, quibus posterior Pars Castris Veszprimiensis insid-
 et, ac ex Monte Castris in occidentem lateraliter prom-
 inent, deduxerit, ibidemque praesentibus ex Parte V.
 Capituli Veszprimiensis Reverendissimis Dominis Lu-
 dovico Csapody et Davide Zsolnay ejusdem V. Capituli
 Canonicis, Perillustribus ac Generosis Dominis Michaele
 Czíkó causarum Fori utriusque Iurato Advocato, Geor-
 gio Simogha dicti Capituli Fisco Procureatore, Providis
 item Stephano Király Iudice, Joanne Sauer, Georgio
 Hoszpódár Iuratis Veszprimiensibus, velut ad hunc ac-
 tum convocatis, pro actionalibus duabus Sessionibus
 spatium illud sub rupibus iisdem, quod usque statum S.
 Joannis Nepomuceni Anno 1749. iuxta praenominato-
 rum Dominorum Canonicorum relationem, pro distinctivo
 Episcopalis Possessory a capitulari extra plateam
 publicam hoszu-utza in vicinitate Domus Stephani Szin-
 nay Fabri Serary positam, per passus 112. extenditur,
 ac in quo Capitulare Educillum area ultra quadraginta
 passus longa provisum, domusque Bernardi Trenner
 Arendarii, Stephano-Birganae Viduae, ac nunc dicti
 Stephani Szinnay Serary aedificatae visuntur, situmque
 arcis considerando, sub occidentali ejusdem Latere ex-
 tremam plagae subarcensis partem occupat, ostenderit,
 ego quoque spatium hoc cum sua circumvicina Periph-
 eria, oculare revidendo, et pervestigando compererim,
 quod licet de ulteriori etiam occidentali latere oblongi
 illius Montis arcensis, versus Meridiem protenso, ac
 ad Episcopale Possessorium pertinente saxa prostant,
 illa tamen nec in prominentia, nec in altitudine ac praeci-
 pitio cum rupibus praedenotatis comparari queant,
 Domorumque in plaga Subarcensis Episcopali ad radi-
 cem Montis Arcensis iuxta praenominatam plateam
 hoszu utza structarum, areae ob situs arctitudinem decem,
 ad summum sedecim passuum duntaxat longa sint,
 ut apparet, recentius ex Saxoso Montis Arcensis Margine
 effossa, exsecta, ac ita pro Fundo domorum adaptata;
 compererim preterea, quod non tantum hoc pro Acti-
 onalibus duabus Sessionibus ostensum spatium, sed et
 plaga illa amplior, quae supra hoc spatium Septemtrionum
 versus adjacet, domibusque compluribus constructa
 habetur, prouti et e regione quoque ejusdem pro localitate
 actionalium seccionum ostensi Spatii trans antelatam
 plateam publicam Hoszu-utza, a parte occidentali existens
 Domorum series, per V. Capitulum Veszprimiense
 (:quod ipsimet quoque capitulares Domini Canonici et
 oppidani recognovissent:) possidentur.
 Super quibus, occasione hujusmodi oculatae, taliter ut
 praemisum est comperis, hasce Litteras meas Testi-
 moniales extradedi. Veszprimy die 29^a May 1779.

Magr. Franciscus Subics
 Ex: Officy Jud. Curiae Regiae
 Protrius

III. Borsos József 1804-ben készített térképeinek legendái.
 (3—4. kép.).
 Veszprémi káptalan magán It., Térképek, a) C 42; b)
 C 43.

A táblázatok eredeti rendszerét annyiban módosítottam,
 hogy a rajzon latinul (bécsi ölben) megadott mérték-
 egységeket magyarul közlöm.

a) Elenchus Fundorum Juris Capitularis, ex parte Occiden-
 tali Castris Veszprém, usque Fluvium Veszprém nunc
 Séd dictum, situatorum, capacitatumque eorumdem in
 mensuris geometricis determinatarum.

1. Domus Capitularis, olim Hompasziana	216	□-öl
2. Domus Orphanorum Pentekianorum	58	□-öl
3. Domus Francisci Szalai Serrarii	72	□-öl
4. Domus Jacobi Schmid	109	□-öl
5. Domus Companiae Lanionum	91	□-öl
6. Domus A. R. D. Francisci Kiss	62	□-öl
7. Domus Capitularis, olim Stephe. Kuczogi	124	□-öl
8. Braxa antiqua nunc Diversorium Capitulare, cujus pars sub <i>a</i> antiquius aedificata cujus pars sub <i>b</i> tardius aedificata cujus pars sub <i>c</i> postreme aedificata	135	□-öl
9. Fundus olim Madaraszianus	130	□-öl
10. Domus Tissingeriana	135	□-öl
11. Domus Stephani Völgyi	53	□-öl
12. Domus Petri Sinai	38	□-öl
13. Statua S. Joannis Nepom: punctum Metale		
14. Fundus Illustrissimi D: Davidis Zsolnay Praepositi Majoris, a pluribus Incolis aere parato comparatus	1 hold 259	□-öl
15. Pons magnus olim Telonium		
16. Domus Magna Capitularis recens exstructa	113	□-öl
17. Fundus Juris Capitularis	834	□-öl
18. Mola Capitularis vulgo Kismalom dicta		
Összesen 3 hold 29		□-öl

assumpt: et delineat: Ao: 1804.

A hátoldalon régi szám: N° 43 (áthúzva: 39) Veszprém

b) Elenchus Fundorum Plano hoc Contentorum, capacitas-
 que eorumdem Calculo Geometrico eruta.

1. Domus Strepkovicsiana	94	□-öl
2. Domus Joannis Bemüller	79	□-öl
3. Domus Catharinae Nagy	21	□-öl
4. Domus Andreae Föczén	25	□-öl
5. Domus Orphanorum Pentekianorum	58	□-öl
6. Domus Francisci Szalai Fabri serrarii	72	□-öl
7. Domus Jacobi Schmid	109	□-öl
8. Domus Companiae Lanionum	91	□-öl
9. Domus Capitularis olim Hompasziana	216	□-öl
10. Hortus Raonissatus, nunc desolatus	228	□-öl
11. Domus magna Capitularis	113	□-öl
12. Domus Capitularis, olim Stephani Kuczogi	124	□-öl
13. Hortulus ad Macellum pertinens	43	□-öl
14. Braxa Antiqua nunc Diversorium Dnale	135	□-öl
15. Fundus olim Stephani Szili nunc Capitularis	54	□-öl
6. Fundus olim Madarászianus	76	□-öl
17. Domus Tissingeriana	135	□-öl
18. Domus Stephani Völgyi	53	□-öl
19. Domus Petri Sinai	38	□-öl
20. Statua S. Joannis Nepomucheni		
21. Domus Praedicantii Kádártaiensis	85	□-öl
22. Domus Michaelis Balás	23	□-öl
23. Domus Jádiana	49	□-öl
24. Domus Frastyáiana	58	□-öl
25. Domus Michaelis Szóczi	77	□-öl
26. Domus Joannis Szóczi	73	□-öl
27. Fundus Illustrissimi Dni Davidis Zsolnay Praepositi Majoris a pluribus Incolis aere parato Comparatus	1 hold 259	□-öl
28. Pons vulgo magnus nuncupatus olim Telonium		
Összesen 3 hold 78		□-öl

Assumpt: delineat; et calculat: per J. B. A° 1804.

IV. Borsos József 1808-ban készített térképének legendája
 (I. 5. kép.)

OL Kuriai It. Processus Tabulares fasc. 4. No. 5959.
 A térképet Vizeki Tallián Antal bírósági ülnök és Kiss
 András megyei mérnök 1808. aug. 13-án hitelesítették.
 A hitelesítő szöveget nem közlöm.
 Elenchus Fundorum Plano hoc contentorum.

1. Domus Stepkovitsiana	97 □ -öl	12. Hortus ad macellum pertinens	43 □ -öl
2. Domus Joannis Bemiller	70 □ -öl	13. Braxa antiqua nunc diversorium Capit:	135 □ -öl
3. Domus Catharinae Nagy	21 □ -öl	14. Fundus olim Steph: Szili, dein Madarászi-	
4. Domus Orphanarum Pentekianorum	58 □ -öl	anus, nunc Capitularis	136 □ -öl
5. Domus Andreae Föczén	25 □ -öl	15. Domus Tissingeriana	135 □ -öl
6. Domus Francisci Szalai Fabri Serarii	72 □ -öl	16. Domus Stephani Völgyi	53 □ -öl
7. Domus Jacobi Schmid	109 □ -öl	17. Domus Nobilis Petri Szinai	38 □ -öl
8. Domus Nob. Francisci Szelestey	91 □ -öl	18. Statua S. Joannis Nepomuceni Punctum	
9. Domus Capitularis olim Hompasziana	216 □ -öl	Metale	
10. Domus Capitularis	282 □ -öl		Összesen 1 hold 505 □ -öl
11. Domus Capitularis olim Stephani		Assumptum Delineatum atque Calculatum per	
Kuczogi	124 □ -öl	Josephum Borsos.	

Geschichtliches über den Wandel von Haus- und Grundstücksbesitz am Fuße der Burg von Veszprém

Die Abhandlung befaßt sich mit der Identifizierung von Grundstücken, auf die sich der zwischen dem Domkapitel des Bistums Veszprém und dem Propst von Felsőörs 1471 geschlossener Tauschvertrag bezieht. Durch aktenskundigen Vergleich mit Aufzeichnungen vom Ende des XVIII. und Anfang des XIX. Jh. sind Lage der in Frage kommenden Grundstücke bzw. Altarbenefiziatshäuser dort zu suchen, wo heute die Häuser Jókai utca 40–46 stehen, bzw. auf dem ihnen gegenüberliegenden Grundstück. Die 1471 dem Propst von Felsőörs überlassene zwei Domherren-Grundstücke befanden sich am Ort der vorgenannten Häuser. Unmittelbar nordwärts stand das zum St. László-Altar des bischöflichen Doms gehörende Benefiziatshaus, während auf der anderen Straßenseite der Standort des Benefiziatshauses des St. Affra Altars gewesen sein mag.

Der nordwärts von den Grundstücken anschließende Platz dürfte in mittelalterlichen Zeiten ein wichtiger Handels- und Verkehrsknotenpunkt gewesen sein. Hier war damals wahrscheinlich einer der städtischen Markplätze, an welchem vorbei auch eine der wichtigsten Fernverbindungen der Stadt (im Zuge der heutigen Jókai utca) zu suchen ist. Die Durchführung der Straße über dem Séd-Flüßchen erfolgte dort, wo auch heute: beim einstmaligen Mauthaus. Nach Überquerung des Platzes gelangte man auf dem auch heute benutzten Weg zu dem bereits im XV. Jahrhundert genannten kleinen Burgtor.

Auf diesem Gebietsteil am Fuße des Burgbergs bildeten die der Propstei von Felsőörs überlassene beiden Grundstücke die südlichsten Grenzen der im späten Mittelalter erfolgten Grundstücksverteilung. Nordwärts ging die Bebauung wahrscheinlich auch über das St. László Altarbenefiziatshaus hinaus. Die zur Verfügung stehenden Daten lassen keinen Zweifel, daß auf diesem Gebietsabschnitt die Bebauung rund um den Fuß des Berges bereits im späten Mittelalter ihren Anfang genommen hat. Die heute dort fortlaufend bestehende Häuserzeile bildete sich aber überwiegend im XVIII. und XIX. Jh. aus.

Die den Ausgang vom Platz schließende Bebauung ent-

stand aber erst Ende des XVIII. Jh. Bis dahin waren also Platz und die an ihm vorbeiführende Landstraße in unmittelbarer Berührung. Auf Grund der aus dem XVIII. und XIX. Jh. stammenden Abbildungen der Häuserzeile, die den Platz von Süden her abriegelt und sich an den Fuß des Festungsberges anschmiegt sowie anderer bauhistorischen Angaben kann darauf geschlossen werden, daß die aus dem späten Mittelalter hier nachweisbaren Bauten vielleicht bogenförmig an den Fuß des Berges heranrückten und gar nicht nach der Linienführung der Straße orientiert waren.

Das Bild der Umgebung des Platzes in der Zeit um 1800 zeigt, daß dieser Raum nicht mehr jene knotenpunktartige Bedeutung hat, wie sich dies in der mittelalterlichen räumlichen Struktur der Stadt herausgebildet haben mochte. Ganz gleich sind die Verhältnisse auch im Falle des gesamten nördlich des Flüßchens Séd gelegenen Nordteils der Stadt, dessen Bedeutung im Mittelalter ebenfalls größer gewesen sein mag. Auf einem Stich aus dem Jahre 1593 führt dieser Stadtteil folgende Bezeichnung: „Zervallene Stadt und Kloster“. Von diesem Stadtviertel ist bis zum heutigen Tage das einzige konkrete Überbleibsel eines Wohnbaus in Gestalt einer spätgotischen Konsole erhalten geblieben.

Die zur Verfügung stehenden historischen Daten lassen also darauf schließen, daß es sich hier um einen in seiner Entwicklung gehemmten, in mancher Beziehung sogar zurückgeworfenen Stadtteil handelt. Verursacht wurde dies wahrscheinlich durch lange Kriegswirren zur Zeit der Türkenherrschaft, als der wohlhabendere Teil des Stadtvolkes hinter den Wehrmauern der Burg Schutz und Obdach gesucht hatte. Nach der Türkennot verlagerte sich der Schwerpunkt des Stadtlebens nach den südlichen Stadtteilen, so daß sich hier im Laufe der Zeit manches wandelte und nur Reste der mittelalterlichen Funktion dieses Stadtgebiets erhalten geblieben sind. Vom Gesichtspunkt der mittelalterlichen Stadtgeschichte wäre aber eine weitere Untersuchung der geschichtlichen, möglichst aber auch der baukünstlerischen Entwicklung dieses Stadtgebiets außerordentlich wichtig und bedeutungsvoll.

Sándor Tóth

Contributions à l'histoire de mutations foncières dans la basse-enceinte de Veszprém

Nous avons identifié les terrains figurant dans le contrat de mutation foncière conclu en 1471 entre le chapitre de Veszprém et du prévôt de Felsőörs. A la base des recoupe-ments des données datant de la fin du XVIIIe siècle et du début du XIXe, les terrains, respectivement les maisons prébendiales être localisés à l'emplacement des maisons Nos 40—46 de la rue Jókai actuelle, et aux terrains qui se trouvent vis-à-vis de ces bâtiments. A l'emplacement des maisons mentionnées se trouvaient les deux terrains canonicaux, en 1471 cédés au prévôt de Felsőörs; tout près de ceux-ci, au Nord, il y avait la maison prébendiale de l'autel St. László de la cathédrale, tandis que nous pourrions retrouver la maison prébendiale de l'autel St. Affra de la cathédrale sur le terrain d'une étendue considérable de l'autre côté de la rue.

Au Nord, la place qui touche ces terrains devait jouer un rôle important dans le commerce et dans la circulation: probablement c'était une des places du marché de la ville au Moyen Age, longée par l'une des plus importantes routes (rue Jókai actuelle), dont le lieu de passage sur le Séd — que l'on utilise même aujourd'hui — constituait un poste de douane. En traversant la place, suivant l'itinéraire actuel, on arrivait à la petite porte du château, mentionnée par les diplômes datés du XVe siècle.

Sur cette partie des terrains qui s'étendent au pied du mont du château, les deux terrains cédés au prévôt de Felsőörs, étaient au bout sud du parcellement médiéval; vers le Nord il y avait peut-être des bâtiments encore par-delà la maison prébendiale de l'autel Szt. László. Les données dont nous disposons prouvent incontestablement que les constructions qui entoureront le pied du mont commencèrent sur ce secteur déjà au Moyen Age tardif, mais la rangée

continue de maisons ne se formera dans sa majorité qu'aux XVIIIe et XIXe siècles.

La construction qui ferme l'embouchure de la place se fit à la fin du XVIIIe siècle; jusqu'à ce moment la place était donc contiguë à la route qui le longeait. Partant des représentations qui nous sont restées des XVIIIe et XIXe siècles de la rangée de constructions, collée au pied du mont et fermant le côté sud de la place, ainsi qu'à la base de quelques données de l'histoire architecturale, on pourrait présumer que les constructions médiévales y retrouvées suivaient une ligne arquée, et non pas la tracée de la route.

L'image des accès de la place autour 1800 ne reflète pas le caractère de noeud de routes que l'on peut attribuer à ce lieu dans le système d'aménagement de la ville au Moyen Age. Il en est de même pour le quartier entier au Nord de la Séd dont l'importance devait être également plus grande au Moyen Age. Sur une gravure de 1593 nous retrouvons ce quartier avec la légende «Zervallene Stadt und Kloster», et c'est le même quartier où, nous connaissons le seul monument concret d'une maison d'habitation de la ville médiévale: une console en style gothique tardif.

Les données témoignent donc de ce que dans ce cas il s'agit d'un quartier bloqué dans son développement qui — sous certains aspects — a regressé. Il est certain qu'il en faut chercher la cause dans la longue époque agitée de la domination turque, quand la population aisée se retira dans le château. A l'époque qui succéda à la domination ottomane le centre de la ville se transféra vers le Sud, ainsi ce quartier ne put reconquérir son importance initiale, et ses fonctions médiévales ne survivaient guère. Mais du point de vue de l'histoire médiévale de la ville, les investigations ultérieures, historiques et surtout celles des monuments historiques seraient d'une grande importance.

Sándor Tóth

ДАНИЕ К ИСТОРИИ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ У ПОДНОЖЬЯ ВЕСПРЕМСКОЙ КРЕПОСТИ

В нашей работе мы провели индентификацию упомянутых земельных участков на основании договора об обмене земли, заключенного в 1471-м году между веспремским капитулом и фельшээршским настоятелем. На основании сопоставления данных конца XVIII и начала XIV вв. участки бенефиция, вернее дома локализовались на месте теперешних домов №№ 40—46 по улице Йокаи и напротив. На месте этих домов в 1471-м году находилось два участка каноников, переданные фельшээршскому настоятелю. Непосредственно на север от них находился дом, пользовавшийся бенефицией алтаря св. Ласло кафедрального собора, а на обширном участке напротив нужно искать дом, пользовавшийся бенефицией алтаря св. Аффра кафедрального собора.

Площадь, примыкавшая к перечисленным участкам с севера, была в средних веках важным узлом дорог и торговым центром: по всей вероятности здесь находился один из городских средневековых рынков, рядом проходила одна из важнейших для средневекового города дорог (предшественница теперешней улицы Йокаи), на переходе которой находилось сохранившееся и поныне место сбора пошлин Шед. Через площадь по дороге, существовавшей и сейчас, можно пройти к малым воротам крепости (XV в.).

Южную границу средневековых земельных участков у подножья крепости составляли уже упомянутые два участка, переданные фельшээршскому настоятелю, застройка с северной стороны продолжалась за домом алтаря св. Ласло. На основании имеющихся материалов можно бесспорно утверждать, что застройка участков у подножья крепостной горы в этой части началась уже в середине века, теперешний же сплошной ряд домов возник на протяжении XVIII—XIX вв.

Строения, замыкающие площадь, возникли в XVIII веке, до этого они непосредственно соприкасались с проходящим здесь трактом. На основании положения ряда зданий в XVIII—XIX вв., замыкающих южную сторону и лепящихся к подножью крепости, а также на основании данных по истории строительства отдельных домов, можно сделать вывод, что средневековая застройка этого места тянулась дугообразной линией к подножью горы, а не ориентировалась на линию дороги.

Положение района площади около 1800-го года не отражает той центральной, узловой роли, которую, можно предполагать, она играла в середине века. То же самое можно сказать и о всей северной части города от Шеда, значение которой в период средневековья было гораздо большее. На одной из гравюр 1593-го года эта часть города была обозначена как «Распавшийся город и монастырь». По ней нам известен единственный конкретный архитектурный памятник средневекового жилого квартала города: позднеготический консоль.

Итак, факты свидетельствуют, что здесь идет речь об остановившейся в своем развитии и регрессирующей части города. Причину этому нужно, по всей вероятности, искать в долгом и далеко не мирном периоде турецкого ига, когда более деятельная часть населения потянулась в крепость. После изгнания турок основной центр города переместился на юг, и так эта часть уже потеряла свое первоначальное значение, а функции, бывшие в средневековье, в крайнем случае, продолжали существовать рудиментарно.

С точки зрения же средневековой истории города дальнейшее изучение истории этого района и по возможности исследование архитектурных памятников было бы исключительно важным.

Шандор Тот

A magyar műkincsállomány vidéken

Nevezzük egy ország területén található ingó és ingatlan műemlékek és műtárgyak összességét nemzeti műkincsállománynak. Az ingatlan jellegű művekkel Magyarországon 1952 óta a műemlékvédelem, az ingókkal a múzeumi szervezet törődik. Rövid áttekintésünkben foglalkozunk csak az utóbiakkal.

A műalkotások kétségtelenül a legsokoldalúbb emberi produktumok. Születésüket, minőségüket, kulturális jelentőségüket, történeti tanúságukat, esztétikai vonatkozásukat a művészeti tudományok vizsgálják. A tudományos érdeklődés természetesen főleg addig terjed, amíg az élményből mű lesz. Az anyagiasult alkotás azonban többé-kevésbé, és későbbi sorsa folyamán egyre inkább — műtárggyá válik. Tekintsük úgy, hogy a műtárgy a saját korát és társadalmi alapját túlélő alkotás, amelynek mindig újabb és újabb társadalmi megbecsülés jár. Nagy tömegük, a műtárgykincs egyre fogyó és újakkal növekvő hagyaték. A műtárgyak összesége valamiképp maga is — „társadalom” —, a tárgyak „társadalma”. Birtoklásukért verseny folyik: egyén és közösség ugyanis nemcsak emberi, táji, világnézetű, hanem a tárgyakhoz való kapcsolatával is alakítja és találja meg helyét a világban és a történelemben. Ezekben a tárgyakon keresztül kötődünk a legkézzelfoghatóbban személyesen már nem ismerhetett egyénekhez és közösségekhez, illetve részesülhetünk évszázadok vagy éppen évezredek kulturális javaiából. Műtárgyak birtoklása öröm, büszkeség, tanulság, szenvedély, emberi megbecsülés, humanista kultúra, kincsshalmozás vagy ösztönös harácsolás —, de mindenképpen és mindenkor luxus. A műtárgy fogalmát végül jogi szempontból az érvényes törvények szögezik le, mint a tárgyi kultúra különleges emlékeiét. A műtárgyak „társadalmának” kisebb és nagyobb változásokat mutató gazdasági vetülete a műpiac.

Magyarország műkincsállománya a két világháború között a közepesen gazdag nemzetek közé tartozik. Az ország nagyságához, lakossága számához, gazdagságához és hányatott történetéhez képest ez a középszer igen előkelő rang. Ez a természetesen viszonylagos gazdagság aránylag újkeletű: az egyházi kincseket nem számítva a közgyűjtemények közül csak a Nemzeti Múzeum tekinthet vissza egy évszázados múltra, míg a fővárosi és vidéki múzeumok alig többre egy emberöltőnél, vagy még annyira sem. Az Osztrák-Magyar Monarchia kora azonban ebben a tekintetben gazdag örökséget hagyott:

komoly nemzetközi igényű közgyűjtemény-óriásokat, mint a Nemzeti, a Szépművészeti, és az Iparművészeti Múzeum. Mindegyikük a hirtelen fejlődött és a trianoni béke után kórosan nagynak tűnő fővárosban van. A vidéki múzeumok műtárgyanyaga főleg régészeti; a művészei rész pedig általában vagy szerény vagy nincs. A magángyűjtemények is elsősorban Budapestre koncentrálnak. A nagyobb főúri képzőművészeti magángyűjtemények eddig jobbra a fővárosi közgyűjteményekbe jutottak; egy részük a korszak elején kerül árverésre a fővárosban. Ritka a vidéki nagypolgári gyűjtemény. Ugyanilyen szokatlan jelenség, ha a vidéken élő főpapok egyike-másika gyűjtöget. A vidék potenciálisan azonban nem szegény; vidéki kastélyokban, kúriákban, szerzetesházakban és polgári lakásokban, a templomok padlásán sok kisebb és nagyobb értékű műtárgy, bútor, képzőművészeti alkotás van vagy lappang, amely csak kis körnek hozzáférhető, vagy sok esetben ismeretlen. Rá kell mutatnunk arra is, hogy a XIX. századi magyar vidéki, városi múzeumszervezés elsősorban régészeti érdekű és természetszerűen várostörténeti jellegű múzeumok fejlesztését célozta. Azok a helyek, ahol nagyobb cél is vezethette a helyi múzeumok istápolóit és művészeti gyűjtemények kiépítésére is gondolhattak, az első világháború után elvesznek a magyar múzeumügy számára (Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely). Kellő dotáció, elegendő érdeklődés és megfelelő szakemberek hiányában a vidéki városok múzeumai ott, ahol ez indokolt is lenne, a két világháború közötti időben alig tehetnek valamit művészeti gyűjtemény megalapozására vagy fejlesztésére; a magánalapítású debreceni Déri Múzeum és az elpusztult anyagú sümegi Darnay Múzeum tiszteletreméltó kivételek.

A világháborús károkban a vidéki műkincsállománynak jut a súlyosabb rész. Jelentős múzeumi anyag pusztul el és még súlyosabb károkat szenved a vidéki magántulajdonú műtárgyanyag. A hazai műkincsállománynak vidéken megmaradt része végül tömegével vándorol Budapestre, ahonnan a fordulat éve előtt legálisan áramlik ki az országból nyugat felé. A nagymértékű kiáramlásnak a határok lezárása és az 1949/XIII. műemléki-múzeumi törvény vet véget. A vidék műkincsekbeni elszegényedését azonban nem lehet feltartóztatni. A következő években pusztul el teljesen a XVIII. század óta alapjában háborítatlan magyar vidéki kastély- és kúriális

kultúra szinte teljes berendezkedésével, tárgyi emlékeinek történeti sokaságával és tarkaságával együtt. A szerzetesrendek felosztása a XVIII. századi eredetű másik legjellemzőbb kulturális rekvizitum teljes felszámolását jelenti s ennek kapcsán a rendi tulajdonú tárgyaknak a fővárosba szállítását és sajnálatosan nagymértékű elkalodását, pusztulását is. A fővárosi magántulajdonú műtárgyak az ötvenes évek elején foganatosított kitelepítések során osztódnak meg: egy részük az országos múzeumokba jut, másrésztük szétszóródik, eltűnik. A volt uralkodóosztályok gyors felszámolása hirtelen intézkedésekkel történik és a legkülönbözőbb vagyontárgyak roppant szétszóródásával és pusztulásával jár. A magyar műtárgyállomány sorsának ezek az évei a II. József óta következők legszerencsétlenebbjei. 1956-ban a külföldre távozók ugyancsak számos kicipelhető műtárgyat visznek magukkal.

E megíratlan és pontosabban fölmérhetetlen tények mellett ugyanekkor Európa egyik legkorszerűbb új műemléki-múzeumi törvénye és a magyar múzeumügy modern megszervezése áll. A tudománygyetemen 1948-ban felállított múzeológia-szak a szakemberképzésről, a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja, majd a minisztériumi Múzeumi Főosztály a múzeumi rendről, az 1949/XIII. törvény az egész ország múzeumi és műkincsállományáról gondoskodik és intézkedik. A kor múzeumpolitikájára az ugrásszerűen megnövelt anyagú és személyzetű országos múzeumok, ezen belül szakosított gyűjteményrészlegek, teljes központosítás, a vidéki múzeumoknak aprólékos, a fővárosból történő irányítása jellemző. Az országos múzeumok dotációjukból jelentős műtárgyakat, sőt gyűjteményeket szerezhetnek, mert időközben ezek ára minden eddigit meghaladó mélypontra zuhan. Sok egyoldalúság és hiány mellett átfogó és nagyszabású országos múzeumi program érvényesül, amely a múzeumoknak tekintélyes helyet biztosít a magyar művelődésben. A magyar múzeológia már régebben időszerű és következetes nagy tette 1957-ben a Magyar Nemzeti Galéria megszervezése.

Az időközben szétvált műemlék- és múzeumügy a védelmi törvényt a körülmények folytán eltérő sikerrel alkalmazza. A kitűnően szervezett és hathatós műemlékvédelem mellett a műtárgyvédelmi-múzeumi oldal kézzel fogható és nagyszabású országos múzeumi program érvényesül, amely a múzeumoknak tekintélyes helyet biztosít a magyar művelődésben. A magyar múzeológia már régebben időszerű és következetes nagy tette 1957-ben a Magyar Nemzeti Galéria megszervezése.

A műtárgyincis magántulajdonban maradt része idővel fokozatosan a fővárosi és vidéki értelmiség tulajdonába kerül. Tapasztalataink alapján úgy látszik, hogy az új gyűjtőréteg főleg orvosokból, nagyobb jövedelmű mű-

vészekből, jogászokból, kisebb részben mérnökökből sorozódik. Kezdeti jelei mutatkoznak a kisiparosok gyűjtési kedvének. A szó szoros értelmében vett gyűjtő, aki rendszeresen, gyűjteményt kiépítve vásárol, igen kevés van. Az ilyen gyűjtemények majd mind modern magyar művészeti. Sokan vannak azonban a műtárgytulajdonosok, akiknek egy-két vagy néhány, rendszeren különféle műfajú és korú műalkotás van a birtokában. A hazai értelmiség e részének általános vagyoni helyzete és lehetőségei azonban műpiacon eléggé korlátozottak. A műtárgyak nem egy gyűjteménynek, hanem az átlagnál jobb lakásnak, egyáltalán az újraalakuló hazai lakáskultúrának a részei. Vidék és Budapest viszonylatában ez a kultúra igen nagy eltérést mutat. A mai vidéki értelmiség többnyire igen szerény és vegyes ízlésű bútor — s berendezkedési öröksége még az igényesebb és tehetősebb lakásokban is nehezen illeszkedik egymáshoz. Olcsó, hamisan tetszelgő és jó tárgyak ízlés és ítélet, szinte egy magatartás bizonytalanságáról árulkodnak a legtöbb otthonban. Nem kivételek ez alól a kisszerű félszegség alól a fontosabb és reprezentatív jellegű megyei és városi közhivatalok sem. Sajnálatosan sok helyütt látni félreismerhetetlen ízlésbeli képét az öntudatosan boldog kispolgárnak. A magyar „polgári” otthon a fővárosban inkább karakterisztikus, egyénibb. A változások itt többnyire következetesebbek; ízlés és igények magasabbak.

Érdekes kultúrszociológiai feladatot vállalna különben az, aki korunk hazai műgyűjtés-történetét kívánná megörökíteni. Azzal a szembeötlő ténnyel kellene számolnia, amelyet irreális tényezőnek nevezhetnénk. A hazai értelmiség műtárgybirtokos része ugyanis javarészt anyagi erején felül, vagyoni helyzetéhez mérten aránytalanul szerez meg műalkotásokat. A ténynek több reális oka is van —, de ezeken kívül egy többé-kevésbé irreális momentum is, amennyiben ez irreális lehet: — a különös luxusnak az igénye. Nem akarjuk persze ezzel a kijelentéssel tagadni a mai egyéni műgyűjtés komolyan kulturális voltát.

Egy csak vázlatos összesítésből is kiderül, hogy az egyéni műgyűjtők vagy helyesebben műtárgy tulajdonosok száma a fővárosban aránytalanul, jóval nagyobb, mint vidéken. Jelenlegi és e téren hézagos ismereteink szerint az ország lakosságának közel egyötödét kitevő főváros a magántulajdonú műtárgyakban legalább ötször gazdagabb, mint az egész ország többi része együttesen. Egy múltévi összesítés szerint a budapesti magángyűjteményekben jelenleg mintegy 3200 védett régi külföldi képzőművészeti műtárgy van (ebből kevésszámú a modern külföldi). Ezzel szemben a vidéken magánosoknál csak vagy 400. Az eltérés tehát nyolcszoros a főváros javára. Modern magyar anyagú (10 műalkotásnál többet tartalmazó) képzőművészeti gyűjtemény Budapesten egy évvel ezelőtt 136 volt, vidéken pedig csak 32; az eltérés több mint négyszeres. Iparművészeti védett tárgy a fővárosban magánkézen vagy 7000 védett találatot, míg vidéken csak 4100-nál nem sokkal több. A műtárgytulajdonosok a fővárosba tömörülnek: 940-es itteni számukkal szemben (a Szépművészeti Múzeum nyitvatartási anyagát érintő tárgyakban) a vidéken csak 107 személy áll; az eltérés csaknem kilencszeres a főváros javára.

A háború után a vidéki városok kulturális jelentőségével együtt (a fővároséhoz viszonyítva) hanyatlak műtárgy-állományuk. Az említett számok és arányok az értelmiségnek a főváros felé való gravitációját és a vidék kulturális hátrányát mutatják. Vidéki közgyűjteményeink általános műtárgy-szegénységén aligha remélhetünk segítséget így a vidéki magántulajdonú műkincsállományból a jövőben. Nagyobb távlatokban pedig az országos múzeumok gyarapodását — valutakeretek hiányában — kizárólag a hazai magántulajdonú műkincsállományból remélhetjük. Esetlegesen külföldi barátokkal és adományozókkal is számolhatunk még, amelyre a múltban és a jelenben is vannak vagy lehetnek példák. Az ajándékok azonban örvendetes járulékok csupán: tervezni nem lehet velük.

Néhány évvel ezelőtt a vidék elszegényedett voltán az országos múzeumok időszakos kölcsönkiállításokkal igyekeztek segíteni. Két út volt járható. Egyik a Nemzeti Galéria módszere. Ez abban állt, hogy az országos gyűjtemény könnyedén és sokat adott a vidéknek. A másik mód a Szépművészeti Múzeum sajátja: keveset adni, nagyon ritkán, szerényebb dolgokat és csak akkor, ha már igazán elkerülhetetlen. Bár néhány igazán sikerült kiállítást eredményezett mindkét intézmény eljárása — egy ideje végleg bezonyosodott, hogy az anyag kímélése, a jó publicitás szempontjából messze nem ez a jó megoldás. A Művelődésügyi Minisztérium egyidőben a makett-kiállításokat látszott kedvelni, amelyekből jól hasznosítható vándorkiállításokat remélt. A múzeumi terület más kiadásaihoz viszonyítva az ilyenbe beruházott túl jelentős összegek végül ebben nyújtják a leggyatrább eredményt.

Bizonyos, hogy állami omnipotencia és társadalmi felelősség különösen a műkincsállománnyal való gazdálkodásban ellentétes pólusok. Olyan helyzetben, amikor szinte hatósági alapon az állam a műgyűjtő és gondviselője a tárgyasult kulturális javaknak, egyén és közületek érdekeik körén kívül tudhatják a műtárgy- vagy műemlékvédelmet. A műgyűjtés ekkor állami ügy és feladat, pontosabban az országos múzeumok kiváltsága. Abban az átalakulásban, amely Magyarországon 1948 után lezajlik, évekig az állami pólus teng túl. Visszatekintve elismerhetjük, hogy a nemzeti műkincsállomány szempontjából tán ez az aránylag szerencsésebb — enélkül még több pusztult vagy veszett volna el az ország számára. A magyar múzeológia azonban még jelenleg is e túl radikális gyógyszer mellékhatásaival küzd. Ez annyit is jelent, hogy helyes egyensúlyt igyekszik találni az említett két sarokpont között.

A továbbjutásban a legjelentősebb lépés a vidéki múzeumoknak a tanácsok körébe való átadása. Ezekről az évektől a vidéki múzeumok önállósága megnőtt, kiadványaik megszorodnak, gyűjteményeik nagyobb fejlődésnek indulnak és nem egy vidéki múzeum önálló, nagyigényű, adottságainak megfelelő programmal lép az országos érdeklődés terébe (Székesfehérvár, Eger, Szombathely, Sopron, Pécs). Némely területen a nagyobb vidéki múzeumok a tanácsosítás után, jó munkájuk eredményeként tán előnyösebb helyzetben is vannak, mint némely országos múzeum. A tanácsosítással na-

gyobbak a lehetőségek egyes magángyűjtemények megszerzésére (Pécs), jobb együttműködés valósul meg a műemlékvédelmi szervezettel és a vidéki gyűjtemények mögött közvetlenebb helyi, társadalmi felelősség és pártolás áll, mint ennekelőtte. Az országos múzeumok érdekében túlnövő fontosságú kérdés, hogy a vidéki múzeumok is építhessenek ki olyan művészi gyűjteményt, amelyekhez kellő alappal rendelkeznek. Előtérben állnak itt a modern, XIX—XX. századi magyar művészet emlékeivel rendelkező helyek.

Az ötvenes évek túladagolt hivatali orvoslásának mellékhatása a titkolt műgyűjtés és az ellenőrizhetetlen fekete-műpiac kialakulása. Az utóbbin — aligha túlzott sikerrel — próbál erőt venni a Bizományi Áruház Vállalat, amelynek leginkább pozitív cselekedetei e téren az árverések. A műtárgy-árak ezeken erősen emelkedőben vannak. E tény egyelőre hátrányos a múzeumoknak, de előnyös és szükséges a magyar műkincsállomány számára. Jelenleg ugyanis külföldre való műtárgycsempészség fogyasztja a műtárgyállományt. A csempészség megakadályozásának a védési törvényen, a hathatós vámőrségen kívül legfontosabb, talán elsődleges akadálya a közelebbi külföldi árakat legalább megközelítő műpiaci árak lennének. A hazai verseny ebben talán jobban ki fogja zárni az egyéneket és egyelőre a még erős optimizmussal várt közületeket fogja inkább szóhoz juttatni. Műkincsállományunk fogyását külföldről bejövő műtárgyak ellensúlyozhatnák. Erről azonban egyelőre nem beszélhetünk. Ellensúlyozhatná még e negatívumot, ha hazánk műtárgy-termelő ország lenne. A külföldön eladásra kerülő művekért, mégha csak részben is, műtárgy-ellenértékeket kaphatnánk. A lehetőségek erre nem hiányoznak ugyan, a tények azonban teljesen. Reméljük, hogy az ezirányú próbálkozások eredményre vezetnek.

A magángyűjtők bátorítására az 1960-ban hozott lakbérpótlék-mentesítési rendelettel történik pozitív intézkedés. Ennél többet a magángyűjtés támogatására közvetlenül állami részről aligha lehet tenni. Sajnos, egyelőre igen ideális, de remélendő lehetőséget nehezít meg viszont az a magyar vámrendelkezés, amely az országba behozott műtárgyakat 60%-os értékű vámmal sújtja. Az előbb említett intézkedéssel az utóbbi szándéka mindenestre ellentétben van.

A vidéki viszonylagos szegénységén kevés, de nagyobb, jól szervezett és nagyigényű vidéki gyűjteményes kiállítással lehetne még segíteni. Nagyjából és a körülményeinkhez alkalmazva az osztrák múzeumpolitika gyakorlatából lehetne elgondolásokat hasznosítani. Múzeumpolitika, idegenforgalom és teljesigényű tudományos program kitűnő összehangolása válik így lehetővé. Részben és esetlegesen a magyar múzeumi program a tihanyi apátság épületében valósított meg és valósít meg éppen ebből valamit.

A vidéki műtárgybirtokos egyéneken és múzeumon kívül számolnunk kell azzal a közülettel, amely hazánkban az állam után a legnagyobb műtárgytulajdonos, a katolikus egyházzal. Kisebb mértékben hasonlóan tulajdonos a többi vallás gazdagabb-szegényebb közössége is. Rögtön kitűnik, hogy a vidéki műkincsállomány szem-

pontjából az egyházi műkincsállomány az egyik legfontosabb kérdés.

A magyar egyházi műkincsvagyon a háborúban kevéssé károsult. Amennyire ez hozzávetőlegesen megállapítható, aránylag kevéssé változtatja a helyét. Elhelyezkedésének mappáján pedig éppen a fordítottját látjuk a profán tulajdonú műkincseknek: Budapesten 26 egyházi gyűjteményt tartunk nyilván, amelyben régi képek és szobrok vannak, a vidéken viszont 35-öt. A fővárosban vagy 70 műtárgy van ebben a gyűjteményi szektorban, míg a vidéken közel másfélezer. 23 fővárosi egyházi gyűjteményben 400-nál több védett iparművészeti tárgy van, míg a vidéken nyilvántartott 265 római katolikus egyházközség két és félezer védett művet birtokol. A református ecclesia valamivel több mint kétszáz lelkészsége több mint másfélezeret. A nagyobb egyházi központok általában a gazdagabbak. A legnagyobb vidéki művészeti gyűjtemény egyházi tulajdonú: az esztergomi Keresztény Múzeum.

Az egyházi műkincsállomány többé-kevésbé zárt egész és kívánatos, hogy az is maradjon. Nagy része liturgikus célú tárgy és így használatban van. Van nem használatos, sőt teljesen ismeretlen, esetleg kallódó része is. Állami és zsinati ösztönzések egyaránt mellett szólnak, hogy ezeket az utóbbiakat egyházmegyei múzeumokban kell megmenteni az elkallódástól és a közönség számára hozzáférhetővé tenni. Az egyik legna-

gyobb akadály jelenleg az erre való helynek a hiánya és a kérdésben a legutóbbi időkig mutatkozó indolencia. Az előbbi több helyen az olasz „opera del’ duomo”-k intézményéhez hasonlóan lehetne leküzdeni, legalábbis részben. A székesegyházi kincstárak hazai magjához minden szempontból kiváló kisebb vagy nagyobb gyűjtemény-együtteseket kellene kiépíteni. Ezen a téren a mulasztások sajnos nagyobbak a tettekénél. Mindezideig egyedül az esztergomi egyházmegyében történt egyházi részről felmérés arról, mi van egyáltalán a vidéki egyházközségekben és eddig csak egyetlen egy hely követte a székesfehérvári, töredéknek maradt példát és épít ki egyházmegyei gyűjteményt: Veszprém. Égető feladat a jó nyilvántartás és a lehető dokumentáció felállítása, a restaurálások jobb ellenőrzése és a megfontolt gyűjtés. Az országos múzeumokhoz hasonló helyzetű Keresztény Múzeum egyházi oldalról történő fejlesztése, és állami, tudományos és részben dologi fenntartása az egyetlen magyar vidéki nemzetközi érdekű művészeti múzeum fejlődését segítené elő.

Főváros és vidék szakadékát Magyarországon nehéz lenne ma már feltölteni. A kulturális teljesítményeknek azon a terén azonban, ahol a múzeumok is helyet foglalnak, sok város elérheti s tán el is éri, hogy ne a főváros vidékének, hanem a saját vidéke fővárosának lássék és éppen egyéni voltával lényegesen járuljon hozzá egy új társadalom kulturális képéhez.

Mojzer Miklós

Der ungarische Kunstschatzbestand in der Provinz

Zwischen den beiden Weltkriegen gehörte Ungarn zu jenen Ländern, die über einen mittelmäßig reichen Bestand an Kunstschätzen verfügten. Dieser Bestand gliederte sich in drei, auch in Weltmaßstab bedeutsame öffentliche Sammlungen mit dem Sitz in Budapest, der Hauptstadt des Landes. Der bedeutendere Teil solcher Sammlungen in der Provinz war im Besitz privater Hände. Die Sammlungen der Provinzmuseen mußten eher als sehr bescheiden angesprochen werden.

Die Verheerungen des zweiten Weltkriegs schädigten die Sammlungen in der Provinz unvergleichlich stärker als jene in der Hauptstadt. Von dem, was übrig blieb, gelangte zwischen 1945–49 vieles nach der Hauptstadt und fand sodann, zusammen mit einem großen Teil der hauptstädtischen Privatsammlungen den Weg in das westliche Ausland. Bis Anfang der 50-er Jahre ging in seinem Substanzwert fast das gesamte, seit dem XVIII. Jh. in den Herrschaftsschlössern und adeligen Wohnsitzen sozusagen unangetastet gebliebene Material an Kunstgegenständen verloren. Mit der Säkularisierung der geistlichen Ordensgesellschaften verschwand auch eine Reihe kleinerer und größerer Kunstsammlungen. Der Bestand der hauptstädtischen Privatsammlungen wurde durch die Deportierungen arg geschmälert und verstreute sich in der Folge. Ein Teil der Kunstschatze aus dem Besitz der untergehenden oder entmachteten Gesellschaftsklassen ging verloren und verwahrloste, ein anderer Teil gelangte in die Obhut der hauptstädtischen öffentlichen Sammlungen. Andererseits wiederum erhielten die Landessammlungen durch Kauf, Nachlaß und Donation einen sehr beträchtlichen Zuwachs. Einen wesentlichen Wendepunkt bedeutete das Gesetz Nr 13. v. J. 1949 als Grundlage für den Schutz von Baudenkmalern und Kunstobjekten in den folgenden anderthalb Jahrzehnten. Derart entstand eine ganz neue Lage,

in der die Provinzsammlungen starke Einbuße erlitten, während in der Hauptstadt straff zentralisierte Fachsammlungen entstanden.

Die Sammlung von Kunstobjekten wurde zu einer von Staats wegen betreuten Aufgabe, genauer gesagt, zum Privileg der großen Landesmuseen. Diese Neuordnung der Dinge wird charakterisiert durch enormen Preisschwund der Kunstobjekte, insgeheim betriebenes Sammeln solcher Objekte seitens Privater, wenn auch in geringerem Umfang und schließlich durch das Entstehen eines sich jeder Kontrolle entziehenden schwarzen Marktes. Die neue soziale Schichte privater Sammler machte sich sporadisch bemerkbar: Ärzte, Rechtsanwälte, seltener auch Ingenieure, zuweilen stellten sich Arbeiter als Sammler ein. Als neuerlicher und vom Gesichtspunkt des ganzen Landes sehr empfindlicher Verlust erwies sich auch die Verbringung von Kunstobjekten nach dem westlichen Ausland nach den Ereignissen des Jahres 1956.

Ebenso wie die kulturelle Bedeutung der ungarischen Provinzstädte eine starke Einbuße erlebte, verarmte auch ihr Besitz an Kunstobjekten. In der Reihe der positiv zu beurteilenden Faktoren machten sich besonders die aktive und gut aufgebaute Organisation zum Schutz ungarischer Kunstobjekte, der sich immer mehr entfaltende Inland-Fremdenverkehr sowie die Unterstellung der Provinzmuseen der Aufsicht der zuständigen Ratsbehörden bemerkbar. Im Interesse der Erhaltung und Mehrung des Landesbestandes an Kunstschätzen stehen unter den aktuellsten Aufgaben die Förderung der Sammeltätigkeit der Provinzmuseen und die Ermutigung des privaten Sammeleifers. Als wünschenswert würde sich auch ein weiterer Ausbau der Provinzzentren sowie die nachdrückliche Aneiferung zur Anlegung von Diözesanmuseen bzw. -sammlungen erweisen.

Miklós Mojzer

Trésors hongrois aux départements

La Hongrie de l'entre-deux-guerres se rangeait parmi les nations médiocrement riches en monuments artistiques, vu les trois collections publiques de sa capitale, remarquables même à l'échelle mondiale. La plupart des collections régionales appartenaient à des particuliers, les fonds artistiques des musées régionaux étaient en général très pauvres.

La guerre a détruit les objets d'art des départements dans une mesure incomparablement plus grande que ceux de la capitale. De ceux qui restaient, aux années 1945–49 beaucoup d'objets d'art arrivèrent à la capitale pour s'échapper – avec la majeure partie des collections privées de la capitale – vers l'Ouest. Au début des années 50, fut détruit presque tout le matériel artistique des châteaux et des manoirs, trésors à peine dérangés depuis le XVIIIe siècle. A la suite de la dissolution des ordres monastiques, des collections plus ou moins importantes disparurent. Les collections privées de la capitale furent décimées et dispersées par l'effet des expulsions. Une partie des objets d'art des classes disparues de l'ancien régime périt ou disparut, une autre partie passa aux collections publiques de la capitale. Les collections nationales s'enrichirent très remarquablement grâce aux achats, legs ou dons. La loi 13/1949 fit date: c'est cette loi qui porte sur la protection des monuments historiques et des oeuvres d'art. Le nouvel état des choses eut pour résultat

l'appauvrissement des départements et la formation de collections spéciales centralisées dans la capitale.

Le collectage devint affaire et tâche d'Etat, c'est-à-dire, pour préciser plus exactement, privilège des Musées nationaux. Les symptômes consécutifs sont la baisse énorme des prix des objets d'art, et, de la part des particuliers, le collectage clandestin – en mesure restreinte, généralement –, la formation du marché noir incontrôlable d'objets d'art. La nouvelle couche des collectionneurs se présentait sporadiquement: médecins, avocats, plus rarement ingénieurs, et même ouvriers quelquefois. Le fait qu'après 1956 les émigrés emportèrent vers l'Ouest beaucoup d'oeuvres d'art, constitua une nouvelle perte nationale remarquable.

L'importance culturelle des villes de campagne hongroises allait de pair avec l'appauvrissement de leur contingent d'oeuvres d'art. La protection des monuments historiques active et bien organisée, le tourisme interne qui prit son essor, et la mise des musées du pays à la disposition des conseils locaux sont facteurs favorables. Pour garder le matériel artistique, la tâche la plus urgente est de favoriser l'activité des musées de campagne pour le collectage et d'encourager les collecteurs privés. Il est désirable que les centres actuels soient développés, et que des musées, c'est-à-dire des collections diocésaines soient constitués.

Miklós Mojzer

ВЕНГЕРСКИЕ СОКРОВИЩА ИСКУССТВА В ПРОВИНЦИИ

Венгрия в период между двумя мировыми войнами была страной, занимавшей среднее место по наличию сокровищ искусства, в трех ее столичных коллекциях были и шедевры, имевшие мировое значение. Подавляющее большинство коллекций, находившихся в провинции, были частными, собрание же произведений искусства в музеях было довольно бедным.

Во время войны в провинции, по сравнению со столицей, погибло несравненно большее число произведений искусства. Остатки в 1945—49 гг. переместились в Будапешт, откуда большая часть вместе с частными коллекциями убыла из страны на запад. Так, к началу 50-х годов почти полностью погибли до этого почти нетронутые собрания культурных ценностей XVIII века во дворцах и куриях. С роспуском монашеских орденов исчезли более или менее крупные коллекции. Столичные частные собрания погибли и разбазарились во время выселений. Часть произведений искусства, находившаяся во владении исчезающего господствующего класса, исчезла и погибла, другая часть попала в столичные музеи.

Теперь государственные собрания значительно увеличились благодаря покупкам, завещаниям и дотациям.

Несомненно положительным фактом является закон № 1949/13, опирающийся на полуторастолений опыт по охране произведений искусства.

Сложившаяся обстановка очень обеднила провинцию и сконцентрировала произведения искусства в централизованные коллекции.

Собирание произведений искусства стало государственным делом, привилегией музеев. Характерным явлением стало резкое снижение цен на произведения искусства, тайное — в основном в небольших масштабах — частное коллекционирование и возникновение неконтролируемого черного рынка. Появились новые слои коллекционеров: врачи, адвокаты, реже инженеры, иногда даже и рабочие. Новой и значительной потерей был вывоз произведений искусства убежавшими за границу после 1956-го года.

При большом культурном значении венгерских провинциальных городов собрание сокровищ искусств в них очень бедное.

Среди положительных факторов большое значение имеет активная и хорошо организованная защита произведений искусств в Венгрии, развивающийся иностранный туризм и переход местных музеев под ведомство советов. Самой актуальной задачей в целях сохранения отечественных собраний произведений искусств должна стать помощь местным музеям по приобретению и поддержке частных коллекционеров. Желательно расширение существующих центров и ускорение организации комитатских церковных музеев.

Миклош Мойзер

Megjegyzések Eperjessy Géza: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1686–1848. c. könyvéhez

Magyarországon a céhrendszer a XIV. század hetvenes éveitől a XIX. század derekáig élt és működött. Öt évszázadon át adott keretet a gazdasági élet egyik jelentős területének, az ipari termelésének. Jóllehet csak az ún. kézműipar nemzetközi szervezete volt, gyakorlatilag mégis majdnem a teljes ipari termelést átfogta. Fennállásának idején ugyanis az ipari termelés döntő volume kézműipari eszközökkel és munkamódszerekkel bonyolódott le és így csak egyfelől a háziipar, másfelől a XVIII—XIX. században fokozatosan kialakuló manu-faktúra és gyáripar esett hatókörén kívül.

A magyar gazdaságtörténeti szakirodalom mégis nagyon mostohán bánt vele. Szádeczky Lajosnak a századfordulón megjelent üttörő, összefoglaló munkáján és a nyomában napvilágot látott művelődéstörténeti tanulmányokon kívül magával a magyarországi céhrendszerrel lényegében azóta sem foglalkoztak. Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon c. könyve (1955) ugyanis kizárólag a magyarországi céhrendszer középkori kialakulását és szervezét ismerteti, Mérei Gyula munkája pedig [A magyar céhrendszer 1848 előtt (1948)] éppen a céhrendszer legutolsó időszakát, felbomlásának körülményeit tárgyalja. Éppen ezért lehet a legnagyobb örömmel üdvözölni Eperjessy Géza 1967-ben megjelent könyvét, amelynek címe: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1686—1848.

Eperjessy könyve, amely lényegében az 1961-ben elfogadott kandidátusi értekezése alapján került kiadásra, hatalmas, elsősorban az Országos Levéltárban feltalálható, szinte teljes levéltári anyag feldolgozására támaszkodó kutatómunka eredménye. A szerző egyrészt többre vállalkozott, mint amennyit ígér, mert vizsgálódásait nem szigorúan csak a szorosan vett Dunántúl és Alföld céheire és nem csupán a mezővárosi és falusi céhekre korlátozza, hanem — bizonyos tekintetben — kiterjeszti az Erdély nélküli történelmi Magyarorszag összes vármegyéire és a szabad királyi városokban működő céhekre is. Földrajzilag és fogalmilag tehát sokkal szélesebb szférát fog át. Másrészt azonban időben inkább leszűkíti a határokat, amennyiben a fősúlyt a XIX. század első felére összpontosítja, a XVII—XVIII. század fordulójával és a XVIII. század első felével viszont aránylag szűkszavúan foglalkozik.

Eperjessy a gazdasági és társadalmi fejlődésbe ágyazva a történeti statisztikai módszerek segítségével hívásával vizsgálja a török hódoltság utáni speciális magyarországi céhfejlődést, amelynek jellemzője, hogy *kialakulása és bomlása is lényegében a XVIII. században és a XIX. század első felében ment végbe.*

A könyv először a török hódoltság megszűnése után megindult céhesedési folyamatot ismerteti, majd rátér a céhes szerveződés tájegységenkénti sajátos vonásaira. Ezután az 1761., 1805. és 1813. évi rendeletekkel egyre szűkebbre szabott önállósággal rendelkező céhek feletti földesúri, illetve községi joghatósággal, a céhbiztosai intézménnyel foglalkozik. Igen értékes része a könyvnek a mezővárosi és falusi kézművesek számszerű megoszlásáról írt fejezet, amelyben a szerző az egymástól teljesen eltérő módszerek szerint készült összeírások, statisztikai adatok és feldolgozások szigorú kritikai vizsgálattal megszürt egybevetésével rajzol képet a XIX. század kézműiparáról, annak jelentőségéről, az iparúzők társadalmi és nemzetiségi megoszlásáról. Külön fejezetet szentel a kézművesek anyagi viszonyainak, majd a céhes mesterek és legények közti viszonyt taglalja.

A könyv második része a céhmonopóliummal foglalkozik és részletesen ismerteti a monopólium fenntartásáért vívott küzdelem különböző formáit és irányait, a céhek vallási elzárkózását, a kereskedők és a céhen kívüli kézművesek elleni harcot. Külön fejezetet szentel a kontárkérdésnek. Megvilágítja annak mély gazdasági és társadalmi gyökereit. Behatóan foglalkozik a vármegyék sajátosan feudális és ugyanakkor eredményeiben mégis liberális és haladó szellemű állásfoglalásaival a kontárkérdésben, szemben a központi kormányzat merev, a fejlődést gátló és az osztrák gyarmatosító gazdaságpolitikát kiszolgáló rendelkezésével. Majd az 1790—91-es, az 1825—27-es és az 1843—44-es országgyűlés céhügyi javaslatait, a központi kormányzatok céhügyi politikáját, a Helytartótanács 1847. évi ipari rendtervezetét és az 1848. június 9-i céhszabály módosító rendeletet elemzi.

Végül a függelék igen hasznos szómagyarázatot ad az egyes mesterségek latin és német elnevezéséről, befejezésül pedig kb. 1300 magyarországi céhet sorol fel a szerző által összeállított céhjegyzék a XIX. század első feléből.

A könyv a magyar gazdaságtörténeti szakirodalom nagy nyeresége. Nemcsak azért, mert olyan elhanyagolt szakterületet dolgoz fel, amelyen a szaktudománynak sok évtizedes adósságai gyűltek fel, és ezért házagpótló, hanem azért is, mert az óriási kéziratok levéltári forrásanyag feldolgozásával és összefoglalásával kísérletet tesz a szerző — a maga sajátos módszere alapján — az ország XVIII—XIX. századi gazdasági és társadalmi képének felvázolására.

Ezek után szeretnénk rámutatni a könyv néhány hiányosságára és szükségesnek látjuk felhívni a figyelmet a szerző sajátos módszerének bizonyos fogyatékosaira.

Mindezek eredendő kiindulópontja, hogy a szerző majdnem kizárólag a központi kormányzatok levéltári anyagára építette fel a munkáját, a helyi forrás és emléktanyag nem állott rendelkezésére. Így következtetésként a valóságos élet talajához nem kerülhetett elég közel s ezért a mennyiségileg hiányos adatokból kiindulva az egyoldalú forrásanyag hatására bizonyos sematikus szemlélet alapján alakította ki saját módszerét és vonta le következtetéseit.

A könyv legnagyobb *hiányossága* — amint ez az első átolvasásnál azonnal szembetűnik —, hogy csak a XIX. század első felével foglalkozik részletesen. A szerző ezt tudatosan teszi és érzi is ennek a hiányosságnak a fennforgását. Több helyen utal is rá, hivatkozva arra, hogy éppen a hiányolt XVIII. századi anyagot a központi levéltárak és könyvtárak adatain túl a vidéki levéltárak és gyűjtemények gazdag forrásanyaga jelentősen bővíthetné ki. Ezt egyébként a kandidátusi disszertáció vitájában az egyik opponens, Sinkovics István is szövegében. Pest és Veszprém megye — a budapesti központi levéltárakban található — XIX. század előtti bizonyító anyagát a kandidátusi dolgozat kéziratában le is közli a szerző. Nagy kár, hogy legalább e két megye XVIII. századi adatainak közreadásával nem enyhíti könyvében azt a szembetűnő aránytalanságot, amely a XIX. és XVIII. század adatainak feldolgozásánál a két század között mutatkozik. Hiszen éppen a XVII. század végének és a XVIII. század első felének céhes fejlődése magyarországi viszonylatban még kifejezetten progresszív jellegű, a haladás irányába mutat, mert időben összeesik a török hódoltság alól való felszabadulással járó gazdasági újjászerveződéssel.

Másik jelentős hiányosság, hogy a szerző figyelmen kívül hagyta Klauzál Gábor földművelés-, ipar- és kereskedési miniszter 1848. máj. 20-án 1118. sz. alatt kiadott „felhívására” a megyék által összeállított, a hazai iparvállalkozók vállalatait illető statisztikai összeírás kézműiparra vonatkozó adatait. Ez az anyag — ha nem is található meg összegyűjtve teljességében a Földművelési Ipar- és Kereskedelmi Minisztérium levéltárában — egyes megyéknél — példa erre Veszprém megye — feltehetően fellelhető.

A fenti hiányosságok adnak bizonyos mértékben magyarázatot Eperjessy alább ismertetett sajátos módszerének kialakítására, illetve annak fogyatékososságaira.

A szerző ugyanis teljes mértékben azonosítja magát a kormányzati szervekkel azzal az egykorú állásfoglalásával, mely szerint Mária Terézia 1761. évi céhügyi rendelete

értelmében, azok a kiváltságlevelek, melyek a királyi kancelláriától származtak, érvényüket veszítették, sőt a XIX. században a központi kormányzati szervek még azokat a céheket sem tekintették létező céheknek, amelyek 1761 után nyert királyi kiváltságukat az 1805., illetve az 1813. évi céhszabályzat értelmében nem újították meg. A gyakorlat, az élet azonban egészen mást mutatott. És ez az a pont, ahol meg kell állnunk. Ez a szemlélet igen sok téves következtetés forrása. Az a körülmény ugyanis, hogy a céhek egy jó része nem hajtotta végre a központi kormányzati szervek utasítását az új artikulások kiváltására, egyáltalán nem jelenti azt, mintha ezek a céhek ezzel megszűntek volna, de még azt sem, hogy anyagi erejük annyira megfogyatkozott volna, hogy nem voltak képesek az ehhez szükséges anyagi fedezetet előteremteni. A szerző maga is érzi ennek a szemléletnek az ellentmondásait, amikor a legkiválóbb esetekben (pl. Szombathely, Veszprém és Palota esetében) feltételezi, hogy egyes céhek a régi céhszabályok szerint működtek tovább. Ezt a tényt annál inkább el kellett fogadnia, mert helyenként szemben találta magát olyan konkrétumokkal, amelyek ezt határozottan bizonyították, pl. mikor egy-egy mezőváros vagy falu iparosai egy formálisan már nem létező céhből válnak ki a XIX. század elején (42., 45—46 l.). Mindezek azt bizonyítják, hogy azok a céhek, amelyek nem váltották ki új artikulusaikat, általában tovább éltek, működtek és dolgoztak, saját pecsétjük alatt hivatalosan leveleztek, fennállásukat a földesúri, városi és megyei hatóságok elismerték és megfelelő felügyeletet gyakoroltak felettük.

A fent vázolt téves szemlélet áthúzódik az egész könyvön és már abban is kifejezésre jut, hogy ha itt-ott el is ismeri a szerző egy-egy meg nem újított privilégium alapján működő céh létezését, azt csak idézőjelben nevezi céhnek, vagy legjobb esetben illegális céhnek minősíti és az új céhlevél kiváltásának elmulasztásából általában a céh megszűnésére, vagy legalábbis olyan mértékű leszegényedésére következtet, amiből közeli felbomlását lehet gyanítani.

Ezzel szemben a céhek nagy része — és éppen elsősorban a legrégebb, legerősebb, legnagyobb létszámú céhek — nem azért nem váltották ki az új artikulusokat, mert már annyira elszegényedtek, hogy nem bírták volna azt megfizetni, hanem azért, mert görcsösen ragaszkodtak régi kiváltságaikhoz. Ezért „vonyakodtak” régi kiváltságaikat a központi kormányzati szervek felszólítására beadni. Azzal a begyökeresedett, évszázados, középkori szemlélettel állunk itt szemben, amely szerint egy kiváltság annál vitathatatlanabb, annál jelentősebb, annál előkelőbb és annál erősebb, minél régebb. Ezért nem voltak hajlandók a régi, XV., XVI. és XVII. században alakult céhek ősi kiváltságleveleiket beadni és újakkal felcserélni. Ezért tűnik úgy, hogy a Dunántúl nyugati részén és a Felvidéken a XVIII. és különösen a XIX. században erősen visszaesik a céhek száma. De a valóságban nem a céhszervezetek száma esett vissza, hanem csak az új céhlevelek száma nagyon csekély, mert ezeken a területeken tulajdonképpen csak olyan falvak iparosainak került fel szükséglete új artikulusokra, amelyek csak erre az időre érték el az ipari fejlődés olyan fokát, hogy már

gondolhattak önálló céhszervezet felállítására. Ezért látszik úgy, hogy míg a Délvidék egy-egy mezővárosában 15, 20, sőt néha 25 céh is működik a XIX. század első felében, ugyanakkor a céhek száma a török hódoltság által nem érintett területek városaiban a csekélyszámú kiváltságlevél megújítás egyoldalú és kizárólagos szemléletének fényében szinte hihetetlen mértékben visszaesik. Ezt a téves látszatot csak jobban elmélyíti a függelék céhjegyzéke. Ebből ugyanis egyértelműen azt veszi ki az olvasó, hogy 1815 és 1848 között Magyarországon kizárólag az ebben felsorolt céhek működtek. A függelék ugyanis nem céhkiváltságlevelek jegyzékéről, hanem kifejezetten céhjegyzékről beszél.

Ez a hiba félő, hogy újakat fog szülni. Hiszen Eperjessy könyvét remélhetőleg igen sokan fogják forgatni, helytörténészek, rész kutatók és a gazdaságtörténet egyéb területeinek kutatói. E megtévesztő összeállítás tehát igen sok újabb tévedés forrása lehet és éppen a munka hézagpótló és alapvető jelentősége miatt súlyos veszélyt rejt magában.

Vizsgáljuk meg e téves szemlélet alapján kialakított képet Veszprém megye vonatkozásában.

Ha összevetjük az Eperjessy kandidátusi értekezésében felsorolt XVIII. századi Veszprém megyei céheket, illetve azok számát az 1848-as Klauzál-féle összeírás adataival, kiderül, hogy a céhek száma általában változatlan maradt, sőt helyenként még emelkedett is.

*Veszprém*ben például az Eperjessy által a XVIII. században említett 25 céhvel szemben 1847-ban 26 céh működött,

Nagyvázsonyban 8-cal szemben 10,

Devecserben 6-tal szemben 9.

Mindenképpen tarthatatlan tehát az az álláspont, ami a függelékéből kiderül, hogy a XIX. században Veszprémben mindössze 5, Devecserben 3, Nagyvázsonyban pedig egyetlen egy céh sem működött a XIX. sz. első felében. A XVIII. századi 104 Veszprém megyei céhvel szemben Eperjessy XIX. századi céhjegyzéke mindössze 50 céhről tud, holott az 1848-as Klauzál-féle összeírás szerint is jóval több mint 100 céh található a megyében.

Ha pedig figyelembe vesszük a fennmaradt *tárgyi emlékeket és helyi iratanyagot* is, akkor óvatos számítás szerint 130–140-re tehetjük a Veszprém megyében működő céhek számát a vizsgált időszakban. Ez a szám azt a tűrést is tartalmazza, amelyet az a körülmény követel meg, hogy feltehetően egynéhány céh időközben megszűnhetett akkorra, mire néhány más új céh megalakult.

A valóságban működő, élő céhek egy része még 1761 után, sőt a XIX. században is helyi, földesúri engedély alapján működött, illetve alakult meg, sőt arra is van példa, hogy maga a vármegye engedélyezett új céhalakítást (Pl. a herendi vegyescéhe Veszprém megye 1847. évi közgyűlési határozatával alakult meg). Több olyan céhről is tudunk, amely filiaként nyerte el az önállóságnak olyan fokát, hogy saját ládát, zászlót és korszót tartott és saját pecsétje alatt levelezett. Jó példa az ilyen önállósult filiára és a céheknek a királyi privilégiumtól teljesen független működésére a mencshelyi takácsok és szabók céhe, amelyről az 1813-as céhrevíziókor Veszprém

vármegye így nyilatkozik: „Csak azt kérik, hogy külön céhet tarthassanak, nem pedig privilégiumot! . . . , kevés számmal vannak (12), könyörgő levelük félretették s a Nagyvásonyi chéhből továbbra hagyattatnak.” Hogy önállóságukat mégis kivívták és hogy a céh gyakorlatilag fenn is állott, arra bizonyíték az 1848-as Klauzál-féle összeírás, amelyben már mint kifejezetten önálló céh szerepelnek.

Ilyen, a szerző által nem említett Veszprém megyei céhek többek között a következők:

1. Peremartoni kovács-, lakatos-, csiszár és szíjgyártó céh (Pecsétnyomója a Bakonyi Múzeumban 1699-ből).
2. Vámosi pintércéh (1783. évi kiváltságlevele egy 1813. évi összeírásban szerepel)
3. Mencshelyi bográn- és kovácscéh (Korsója 1815-ből a veszprémi Bakonyi Múzeumban)
4. Tapolcafői takácscéh (behívótáblája 1817-ből és korsója 1836-ból a Magyar Néprajzi Múzeumban)
5. Görzsönyi takácscéh (Korsója 1829-ből a kismartoni Wolff gyűjteményben)
6. Herendi takács és szabócéh (Ládája 1845-ből a veszprémi Bakonyi Múzeumban).
7. Herendi vegyescéh (Ládája 1846-ból a veszprémi Bakonyi Múzeumban).
8. Mencshelyi takács és szabócéh (a Klauzál-féle 1848-as összeírásban).
9. Pápateszéri molnárcéh (Országos Levéltár Földmívelés- Kereskedelem és Iparügyi Minisztérium iratai, 1848),
10. Ugodi takácscéh (Céhzászlója 1862-ből az ugodi r. katolikus templomban).
11. Bándi vegyes céh (céhlámpái a XIX. századból a bándi r. kat. templomban).
12. Dudari takácscéh (korsója 1870-ből a dudari ref. egyház tulajdonában).

Ugyanígy megtévesztő képet kapunk a többi megyékre vonatkozóan is. Például a jelenleg Veszprém megyéhez csatolt volt Zala megyei területről a könyv szerint az derül ki, hogy az ottani három jelentős mezőváros közül Tapolcán és Sümegen a XIX. század első felében egyetlen céh sem működött, Keszthelyen pedig mindössze egy, a kalaposoké (a Nagykanizsával, Zalaegerszeggel, Szentgróttal és Kiskomárommal közösen kapott céhlevél alapján). Ezzel szemben Tapolcán a Historia Domus szerint 1816-ban 5 céh zászlója volt a templomban de legkevesebb 7 céhről van egyébként is tudomásunk, Sümegen 5 céhről vannak adataink, Keszthelyen pedig 1731-ben már 10 céh működéséről tudunk hivatalos összeírás szerint, de ezek száma még tovább emelkedett. Téves tehát a könyv 43. oldalán a XIX. század előtti Zala megyei mezővárosi céhek számáról tett megállapítás is (vö.: Országos Levéltár Acta Mechanica, Szaladiensis Comitatus. 43. cs.), nem is beszélve a XIX. századiakról.

Áttekintve a Dunántúl városait, még elképesztőbb példákra is bukkanunk. A függelék szerint *Szombathelyen*, *Zalaegerszegen* és *Kaposváron* egyetlen egy céh nem működött 1815 és 48 között. *Sopronban* és *Székesfehérvá-*

ron 1—1, *Kőszegen és Nagykanizsán* mindössze 2—2. Ebből a néhány legkirívóbb adatból is kiténik ennek a teóriának a tarthatatlansága. A dunántúli iparfejlődés helyzetét ezek az adatok egyáltalán nem tükrözik, mert

1. a XIX. sz. első felében a Dunántúlon és főleg a mezővárosokban igen nagy számmal működtek céhek, teljesen függetlenül attól, hogy privilégiumukat megújították-e vagy sem és igen jelentős számú iparost tömörítettek.
2. Ebből következik, hogy a kontárok száma mégsem lehetett olyan nagy arányú, hisz az iparosság zöme mégiscsak a céhszervezetben belül működött.
3. Manufaktúra és gyár igen kevés alakult még ebben az időszakban, távolról sem annyi, amennyi a fennálló iparcikkigényeket kielégíthette volna.
4. Ha tehát sem elég céhes iparos, sem elég kontár, sem elegendő manufaktúra, vagy gyár nem biztosította a kellő termelést, felmerül a kérdés, vajjon honnan elégítette ki a Dunántúl iparcikk-szükségletét? Döntően nyugati importból? Vagy a céhesebb(?) Alföld, esetleg Felvidék termeléséből?

Mindezek a kérdések csak szervezeti oldalról természetesen nem oldhatók meg, de kétségtelen, hogy a szerző az egyébként helytálló teóriát, a céhes ipar hanyatlását és visszafejlődését ilyen formális bizonyítékok alapján nem állíthatja fel. Csak az alapos részletkutatások és adatközlések deríthetnek fényt a végbemenő gazdasági folyamat pontos irányára és alakulására.

Végül néhány apróbb kiigazítandó:

A függelék 261. oldalán szerepeltetett Sármellék nem azonos a Zala megyei Sármellék községgel. Az 1817-ben artikulusokat nyert három céh, a takácsoké, a patakmolnárké, valamint a kovács, lakatos és bognármestereké nem ott működött, hanem a Fejér megyei Sárvíz melletti falvakban, a „Sár mindkét mellékén”, az ún. Sármelléken. Pecsénnyomóik a székesfehérvári István király Múzeumban található 1762-ből és 1818-ból. Irataikból néhányat

a székesfehérvári, a veszprémi és a zirci múzeum őriz.

A csutorások német neve nem Flaschner. A Flaschner elnevezés kifejezetten bádógost jelent. Bizonyítja ezt a miskolci bádógosok több céhpecsétje is 1808-ból, amelyeken bádoglámpa, vért és sisak látható. (Magyar Nemzeti Múzeum Lelt. sz. 8/1880.1, 8/1880.2. és 8/1880. 6.)

A csutora Dunántúlon kulacsot, Tiszántúlon szopókát (pipacsutora) jelent. Ezért a veszprémi csutorások pecsétjén kulacs (veszprémi Bakonyi Múzeum Lelt. sz. N. 54. 4. 1.), a debreceniekén esztergált szopóka (pipacsutora) látható (debreceni Déri Múzeum). A veszprémi csutorásokat a kandidátusi dolgozatban a szerző tévesen szerepelteti signibullarius néven. A téves olvasás miatt ezt a mesterséget jelvénykészítőnek fordítja. A helyes latin elnevezés: sugibullarius. Sugibulum szopókát jelent, sugibullarius tehát szopókakészítő, azaz csutorás.

Összefoglalva: a hatalmas levéltári forrásanyagra támaszkodó szakkönyv legfőbb érdeme, hogy ismét felkeltette az érdeklődést a magyarországi céhrendszer iránt, ráirányította a figyelmet gazdasági és társadalomtörténetünknek erre a meglehetősen ismeretlen területére. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy bírálatunk semmit sem von le az óriási úttörőmunka érdeméből. Sok értékes és hasznos, szinte nélkülözhetetlen útmutatóval szolgál ez a könyv mindazoknak, akik a magyarországi céhrendszer kérdésével bármilyen vonatkozásban szembekerülnek. Megjegyzéseink inkább arra akarják felhívni a figyelmet, hogy a magyarországi céhtörténeti anyag összegyűjtése milyen szerteágazó, összetett feladat, hogy ebből milyen kevés valósult meg, és hogy megfelelő mennyiségű és minőségű részfeldolgozás, forráspublikáció és különösen részletes és alapos helytörténeti kutatás hiányában milyen nehéz feladat szintetizáló átfogó feldolgozásra vállalkozni. Reméljük, éppen e munka nyomán megindul az élnék, sokoldalú és korszerű rész kutatások és publikációk sorozata.

Nagybákay Péter

TARTALOMJEGYZÉK

ÉRI ISTVÁN: Közleményeink 8. kötete elé	5
KEVE ANDRÁS: Emlékezés Lovassy Sándorra	7
SÁGI KÁROLY: A hetvenéves Balatoni Múzeum	11
ÉRI ISTVÁN: Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1968. évi munkájáról	39
BODOGÁN JÁNOS: Megnyitóbeszéd	67
OROSZLÁN ZOLTÁN: A kilencvenéves Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat.	69
TORMA ISTVÁN: A Veszprém megyei régészeti topográfia ősrégészeti eredményeiről.	75
KALICZ NÁNDOR: A rézkori Balatoni csoport Veszprém megyében .	83
TORMA ISTVÁN: Adatok a bádeni (péceli) kultúra bolerázi csoportjá- nak magyarországi elterjedéséhez	91
HORVÁTH ATTILA: A vaszari és somlóvásárhelyi Hallstattkori halom- sírok	109
NOVÁKI GYULA: Földvár ásátások a bakonyi Cuha-völgy környékén	135
THOMAS EDIT: Újabb római kori kutatások a Balatonfelvidéken. . .	141
WESSETZKY VILMOS: Egyiptomi kultuszemlékek jelentősége Vesz- prém megyében	147
NÉMETH PÉTER: Újabb avar kori leletek a történeti Veszprém megyé- ből	153
ERDÉLYI ISTVÁN—NÉMETH PÉTER: A Várpalota-Gimnáziumi avar temető	167
ÉRI ISTVÁN: Veszprém megye középkori településtörténeti vázlata . .	199
KOPPÁNY TIBOR: Veszprém megye Árpád kori építészetének kutatási problémái	217
KOZÁK KÁROLY: XI—XIII. századi egyházi építészet Veszprém me- gyében	223
KOVALOVSZKI JÚLIA: Ásatások Csepelyen	235
GEDAI ISTVÁN: A Dunántúl szerepe az Árpád kor kereskedelmében, numizmatikai leletek alapján	253
KOROMPAY GYÖRGY: Veszprém város településtörténeti kialakulása	257
TÓTH SÁNDOR: Adalékok a veszprémi Vár-alja telektörténetéhez . .	269
MOJZER MIKLÓS: A magyar műkincsállomány vidéken	279
NAGYBÁKAY PÉTER: Megjegyzések Eperjessy Géza: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686—1848) című köny- véhez	285

INHALTSVERZEICHNIS

I. ÉRI: Vorwort zum 8. Jahrgang unserer Schriftenreihe	5
A. KEVE: In memoriam Sándor Lovassy (1855–1946)	7
K. SÁGI: 70 Jahre Balaton-Museum in Keszthely	11
I. ÉRI: Tätigkeitsbericht der Direktion der Museen im Komitat Veszprém für das Jahr 1968	39
J. BODOGÁN: Eröffnungsrede	67
Z. OROSZLÁN: 90 Jahre Archäologische, Kunsthistorische und Numis- matische Vereinigung	69
I. TORMA: Über vorgeschichtliche Ergebnisse der archäologischen To- pographie auf dem Gebiet des Komitats Veszprém.	75
N. KALICZ: Die kupferzeitliche Balaton-Gruppe im Komitat Veszprém	83
I. TORMA: Beiträge zur Verbreitung der Boleraz-Gruppe der Badener Kultur in Ungarn	91
A. HORVÁTH: Hügelgräber aus der Hallstattzeit nächst Somlóvásárhely und Vaszar	109
GY. NOVÁKI: Erdburgausgrabungen in der Umgebung des Cuha-Tals im Bakony-Gebirge	135
E. THOMAS: Neue Funde aus der Römerzeit im Balaton-Oberland . .	141
V. WESSETZKY: Die Bedeutung ägyptischer Devotionalienfunde auf dem Gebiet des Komitats Veszprém	147
P. NÉMETH: Neue Funde aus der Awarenzeit auf dem historischen Gebiet des Komitats Veszprém	153
I. ERDÉLYI–P. NÉMETH: Awarenfriedhof Várpalota-Gimnasium . .	167
I. ÉRI: Abriss der mittelalterlichen Siedlungsgeschichte des Komitats Veszprém	199
T. KOPPÁNY: Forschungsprobleme auf dem Gebiet des Komitats Vesz- prém im Zusammenhang mit Baudenkmalern aus der Zeit der Árpáden	217
K. KOZÁK: Die Kirchenarchitektur des XI–XIII Jahrhunderts im Ko- mitat Veszprém	223
J. KOVALOVSKY: Ausgrabungen in Csepely	235
I. GEDAI: Numismatisches über die Bedeutung Transdanubiens im Handelsaustausch zur Zeit der Árpáden	253
GY. KOROMPAY: Die Siedlungsgeschichte der Stadt Veszprém . . .	257
S. TÓTH: Geschichtliches über den Wandel von Haus- und Grundstück- besitz am Fuße der Burg von Veszprém	269
M. MOJZER: Der ungarische Kunstschatzbestand in der Provinz . .	279
P. NAGYBÁKAY: Annotationen zum Buche „Das Zunftwesen in Markt- flecken und Dörfern auf dem Gebiet der Ungarischen Tiefebene und Transdanubiens (1686–1848)“ von Géza Eperjessy	285

TABLE DES MATIÈRES

I. ÉRI: Présentation du 8 ^e volume des Bulletins	5
A. KEVE: En memoire de Sándor Lovassy (1855–1946)	7
K. SÁGI: Le Musée de Balaton fête ses 70 ans	11
I. ÉRI: Rapport sur l'activité de la Direction de Musées du département de Veszprém en l'an 1968	39
J. BODOGÁN: Discours d'ouverture	67
Z. OROSZLÁN: La Société d'Archéologie, d'Histoire d'art et de Numis- matique fête ses quatre-vingts-dix ans	69
I. TORMA: Topographie archéologique des trouvailles préhistoriques du département de Veszprém	75
N. KALICZ: Le groupe de Balaton de l'âge de cuivre au département de Veszprém	83
I. TORMA: Contribution à l'historique de l'extension du groupe de Bole- raz de la civilisation badoise	91
A. HORVÁTH: Tombeaux tumulaires de l'époque hallstattienne à Som- lóvásárhely et à Vaszar.	109
GY. NOVÁKI: Fouilles de fortins de terre aux environs de la vallée de Cuha, dans la montagne Bakony	135
E. THOMAS: Nouvelles fouilles au haut pays de Balaton à la recherche de vestiges de l'époque romaine	141
V. WESSETZKY: L'importance des monuments du culte égyptien dans le département de Veszprém	147
P. NÉMETH: Trouvailles nouvelles de l'époque avare dans le département historique de Veszprém	153
I. ERDÉLYI-P. NÉMETH: Le cimetière avar Várpalota-Lycée	167
I. ÉRI: Esquisse de l'histoire du peuplement du département Veszprém au Moyen Age.	199
T. KOPPÁNY: Les problèmes de recherches de l'architecture de l'époque arpadienne dans le département de Veszprém	217
K. KOZÁK: Architecture religieuse aux XI ^e –XIII ^e siècles dans le dépar- tement de Veszprém	223
J. KOVALOVSKI: Fouilles à Csepely	235
I. GEDAI: Le rôle de la Transdanubie dans le commerce de l'époque arpa- dienne, à la base de données numismatiques	253
GY. KOROMPAY: L'histoire du peuplement de la ville de Veszprém	257
S. TÓTH: Contributions à l'historique de mutations foncières dans la bas- se-enceinte de Veszprém	269
M. MOJZER: Trésors hongrois aux départements	279
P. NAGYBÁKAY: Aperçus sur le livre de Géza Eperjessy: Corporations aux bourgs et aux villages de la Grande Plaine et de la Transdanubie, 1686–1848	285

ОГЛАВЛЕНИЕ

И. ЭРИ: Предисловие к 8-му тому Вестника	5
А. КЕВИ: Воспоминания о Шандоре Ловаши	7
К. ШАГИ: Балатонскому музею 70 лет	11
И. ЭРИ: Отчет о работе дирекции музеев комитета Веспрем за 1968 год	39
Я. БОДОГАН: Вступительный доклад.	67
З. ОРОСЛАН: Научному обществу по археологии, истории искусства и нумизматике 90 лет	69
И. ТОРМА: Успехи археологической топографии в комитате Веспрем . .	75
Н. КАЛИЦ: Балатонская группа памятников медного века в комитате Веспрем	83
И. ТОРМА: Данные о распространении в Венгрии болеразской группы баденской культуры	91
А. ХОРВАТ: Курганы гальштатской культуры в Шомловашархейе и Ва- саре	109
Д. НОВАКИ: Раскопки земляной крепости в окрестностях долины Цуха	135
Э. ТОМАС: Новые исследования, относящиеся к римскому периоду в Ба- латонской горной местности	141
В. ВЕССЕТСКИ: Значение египетских культовых памятников в комитате Веспрем	147
П. НЕМЕТ: Новые находки аварского периода в комитате Веспрем . . .	153
И. ЭРДЕИ, П. НЕМЕТ: Аварское кладбище на территории варпалотской гимназии	167
И. ЭРИ: Краткая история средневековых поселений в комитате Веспрем	199
Т. КОППАНЬ: Проблемы, связанные с исследованием архитектуры пе- риода Арпадов в комитате Веспрем	217
К. КОЗАК: Церковное строительство в комитате Веспрем в XI—XIII веках	223
Ю. КОВАЛОВСКИ: Раскопки в Чепейе	235
И. ГЕДАИ: Роль Задунайской низменности в торговле времен Арпадов на основании данных нумизматики	253
Д. КОРОМПАИ: История развития Веспрема	257
Ш. ТОТ: Данные к истории земельных участков у подножья веспремской крепости	269
М. МОЙЗЕР: Венгерские сокровища искусства в провинции	279
П. НАДЬБАКАИ: Замечания к книге Г. Эперьешши «Цехи в сельскохо- зяйственных городках идеревнях в Алфёльде и Дунантуле (1686—1848)»	285

Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadványai

VERÖFFENTLICHUNGEN DER DIREKTION DER VESZPRÉMER KOMITATSMUSEEN

- B. THOMAS EDIT—SZENTLÉLEKY TIHAMÉR: Vezető a veszprémi Bakonyi Múzeum régészeti kiállításában (1959), elfogyott — vergriffen.
- EDIT B. THOMAS—T. SZENTLÉLEKY: Führer durch die archäologischen Ausstellungen des Bakonyer Museum in Veszprém (1959), elfogyott — vergriffen.
- TIHANY. Vezető a múzeum kiállításához. — Führer durch das Museum von Tihany (1963), elfogyott — vergriffen.
- VAJKAI AURÉL: Bakonyi ház (1963), elfogyott — vergriffen.
- ÉRI ISTVÁN—VAJKAI AURÉL: Veszprém megye múzeumai (1963), elfogyott — vergriffen.
- ISTVÁN ÉRI—AURÉL VAJKAI: Museen entlang des Balaton (1963), elfogyott — vergriffen.
- TARNAY ZSUZSANNA—RÓZSA GYÖRGY: Batsányi János irodalmi munkássága és egykorú képmásai (1963), elfogyott — vergriffen.
- VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 1. (1963).
- É. TAKÁCS MARGIT—PÉTER MÁRTA: Csikász Imre emlékkiállítás (1964).
- B. THOMAS EDIT: Baláca, freskó, stukkó, mozaik — Baláca, Fresko, Stuck, Mosaik (1964), elfogyott — vergriffen.
- FEKETE GÁBOR: A Bakony növénytakarója. — Die Pflanzendecke des Bakony-Gebirges (1964), elfogyott — vergriffen.
- VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 2. (1964).
- B. THOMAS EDIT: A nagydémi lararium (1965).
- BORSOS MIKLÓS szobrászművész kiállítása (Tihany 1965), elfogyott — vergriffen.
- DR. TOMPA KÁLMÁN képzőművészeti gyűjteménye (Veszprém, 1965), elfogyott — vergriffen.
- GORKA LÍVIA KERAMIKUS kiállítása (Keszthely, 1965).
- PAPP JÓZSEF: A Bakony növénytani bibliográfiája — Botanische Bibliographie des Bakony-Gebirges (1965).
- VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 3. (1965).
- EGRY JÓZSEF festőművész emlékkiállítás (Tihany, 1966), elfogyott — vergriffen.
- BALATONI NYÁRI TÁRLAT (Keszthely, 1966).
- VASS ELEMÉR festőművész emlékkiállítás (Veszprém, 1966).
- REISSMANN KÁROLY MIKSA festőművész emlékkiállítás (Veszprém, 1966), elfogyott — vergriffen.
- TAPFER DEZSŐ: A Keleti-Bakony madárvilága — Die Vogelwelt aus dem Ost-Bakony-Gebirge (1966), elfogyott — vergriffen.

- VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 4. (1965).
 BÍRÓ JÓZSEF: Hajók a Balatonon. Hajózástörténeti kiállítás a tihanyi múzeumban (1967),
 elfogyott — vergriffen.
- BENE GÉZA festőművész emlékkiállítása (Tihany, 1967).
 GÁBORJÁNI SZABÓ KÁLMÁN festőművész emlékkiállítása (Veszprém, 1967).
 LIPTÁK GÁBOR: Jókai Balatonfüreden (1967). II. kiadás, elfogyott — vergriffen.
 BALATONI ALMANACH, mai magyar költők versei a Balatonról (1967),
 elfogyott — vergriffen.
- BENDEFY LÁSZLÓ: A Bakony hegység geokinetikai viszonyainak földkéregszerkezeti
 vonatkozásai — Die Rolle der Geokinetik bei der Erforschung der Erdkrustenstruktur
 im Bakony-Gebirge (1967).
- VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 5. (1966).
 RIPPL-RÓNAI JÓZSEF festőművész emlékkiállítása (Tihany, 1968).
 M. BUCKÓ EMMI: Geomorfológiai kutatás és térképezés Balatonfüred környékén. —
 Geomorphologische Erforschung und Kartierung in der Umgebung von Balatonfüred
 (1968).
- VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 6. (1967).
 LIPTÁK GÁBOR: Jókai Balatonfüreden (1969) III. kiadás.
 SÁGI KÁROLY (szerk.): Vezető a keszthelyi Balatoni Múzeum kiállításához (1969).
 VÉRTES LÁSZLÓ: Őskori bányák Veszprém megyében (1969).
 LIPTÁK GÁBOR: A két Kisfaludy (1969).
 TEMESVÁRY FERENC: Diszfehyverek főúri kincstárakból (Tihany, 1969).
 AMERIGO TOT kiállítása (Tihany, 1969).
 KOKAS IGNÁC festőművész kiállítása (Keszthely, 1969). elfogyott — vergriffen.
 ORLAI PETRICH SOMA Emlékkiállítás (Pápa, 1969).
 VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 7. (1968).

Kiadja a Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: Éri István megyei múzeumigazgató
Technikai szerkesztők: Nagybákay Péter és Palágyi Sylvia
A címlapot tervezte: Katona László. Címlapfotó: Szabó Mihály és Wahr János
A kézirat nyomdába érkezett: 1969. január. Megjelent 1970 február.
1000 példányban 18.5 ív terjedelemben
70.3067.66-42 Alföldi Nyomda, Debrecen

